

ДЕРЖАВНА ПЕНІТЕНЦІАРНА СЛУЖБА УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ

О.С. СТЕБЛИНСЬКА

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

(ОСОБЛИВА ЧАСТИНА)

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

КИЇВ 2014

УДК343.3

ББК 67.9(4 Укр)308я73

Рецензенти:

Палій М. В., кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри кримінального права та кримінології Донецького юридичного інституту МВС України;

Міщук І. П., кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби

Автор:

Стеблинська О.С., завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби, кандидат юридичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту кримінально-виконавчої служби від

«___» _____ 2014 р. (протокол №)

Кримінальне право. Особлива частина / О.С. Стеблинська. – К. : Ін-т крим.-викон. служби, 2014. – 358 с.

Досліджено кримінально-правову характеристику окремих складів злочинів Особливої частини Кримінального кодексу України.

Для викладачів, науковців, студентів, слухачів, курсантів вищих юридичних навчальних закладів.

© О.С. Стеблинська, 2014

© Інститут кримінально-виконавчої служби, 2014

ВСТУП

Вивчення кримінального права України в цілому та Особливої частини зокрема, підпорядковується меті формування кваліфікованого випускника-юриста з ґрунтовним знанням кримінального законодавства, розумінням змісту кримінально-правових понять, вмінням вірно тлумачити положення кримінального закону та застосовувати їх у майбутній практичній діяльності.

На відміну від Загальної частини де вивчаються положення загального характеру, при вивченні Особливої частини кримінального права курсанти та слухачі повинні засвоїти сутність ознак конкретних складів злочинів, набути навиків розмежування суміжних складів злочинів, засвоїти алгоритм і правила кваліфікації злочинів тощо.

Цей посібник визначає обсяг матеріалу, який, в однаковому обсязі, повинні засвоїти курсанти та слухачі Інституту вивчаючи Особливу частину кримінального права України різних форм навчання (денній та заочній). До них висуваються однакові вимоги, іспити та заліки у них проводяться за однаковими завданнями (білетами, тестами), не зважаючи, що кількість годин, яка відводиться навчальними планами на аудиторні заняття відрізняється.

За результатами вивчення Особливої частини кримінального права курсанти та слухачі повинні, у обсязі, визначеному цією програмою:

1. Знати :

систему Особливої частини Кримінального кодексу України та кримінального права України;

зміст інститутів Особливої частини кримінального права України та їх взаємозв'язок;

зміст ознак складів конкретних злочинів відповідальність за вчинення яких передбачена статтями Особливої частини КК;

нормативні визначення певних понять, які визначаються в Особливій частині КК України;

наукові визначення понять, що вживаються в Особливій частині кримінального права, які не мають нормативного закріплення;

позицію слідчої та судової практики стосовно питань застосування положень законодавства про відповідальність за певні злочини.

2. Вміти:

тлумачити положення КК України належно володіючи при цьому кримінально-правовими категоріями та поняттями;

вирішувати питання про злочинність певних діянь особи;

визначати зміст елементів складів конкретних злочинів та ознак що їх характеризують;

проводити розмежування суміжних складів злочинів;

на основі отриманих знань правильно застосувати положення КК вирішуючи конкретні завдання.

Приступаючи до вивчення конкретних тем необхідно опрацювати насамперед чинне кримінальне законодавство, а, за необхідності, і положення інших нормативно правових актів. Зважаючи на динамізм законодавства перелік таких актів у програмі не наводиться, а вказується у завданнях для практичних занять.

Незважаючи на дискусійність юридичної природи Постанов Пленуму Верховного Суду України з питань застосування кримінального законодавства їх опрацювання при вивченні Особливої частини кримінального права України є обов'язковим. З постановами Пленуму

Верховного Суду України прийнятими після опублікування названого навчального посібника слід знайомитись у офіційному виданні Верховного Суду України «Віснику Верховного Суду України».

При вивченні Особливої частини кримінального права України слід також опрацювати і опубліковану судову практику.

Особливе місце серед джерел вивчення Особливої частини КК займають науково-практичні коментарі як до КК так і до інших законів. При зверненні до них слід пам'ятати, що висловлені там позиції є лише науковим тлумаченням нормативних положень.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Питання 1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ КОНКУРЕНЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Про існування в теорії кримінального права проблеми визначення поняття "конкуренції" говорять давно. Найбільші проблеми виникають при розмежуванні термінів "конкуренція" та "колізія".

Термін "конкуренція" походить від лат. *conspicere*, яке має такі значення: 1) збігатися, зводитися; 2) швидко наближатися; 3) одночасно відбуватися; 4) суперечити.

У сучасній українській мові слово "конкуренція" означає, зазвичай: суперництво в якій-небудь галузі; боротьба за найкращі наслідки; змагання. Тож, загальним семантичним значенням "конкуренції" є суперництво в будь-якій галузі, боротьба за досягнення кращих результатів.

Розглянемо думки вчених щодо визначення "конкуренції" в теорії кримінального права.

Деякі науковці розглядали певні аспекти конкуренції норм, однак прямо не вказували на існування таких ситуацій правозастосування. Так, відомий криміналіст М. Таганцев у своїх лекціях вказував, що відношення закону до норми, за посягання на яку він погрожує покаранням, троїсте: 1) окремій нормі права відповідає окрема стаття закону; 2) одна норма відповідає багатьом статтям; 3) порушення декількох норм утворює одне злочинне діяння.

Конкуренцією А. Герцензон називав наявність двох або кількох законів, які рівною мірою передбачають караність певного діяння.

Вирішення конкуренції - це розв'язання питання про те, яка з кримінально-правових норм, що конкурують, має бути застосована в конкретному випадку. Конкурують між собою кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 115, ст. 116 та ст. 118 КК України), за зловживання службовими повноваженнями (статті 191 ч.2, 364, 365, 368 та 366 КК України), за посягання на життя особи з мотиву помсти за її службову діяльність (ст. 112, п. "8" ч. 2 ст. 115 і ст. 348 КК України та ін.), за посягання на статеву свободу жінки (статті 152, 153 та 154 КК України), за посягання на відносини власності (статті 185, 186, 187, 188, 189, 190 КК України) та деякі інші.

Конкурувати між собою можуть дві чи кілька кримінально-правових норм. Конкуренція зумовлюється диференціацією кримінально-правових норм, прагненням законодавця диференціювати кримінальну відповідальність, посилюючи її в одних нормах і пом'якшуючи в інших, а також, подекуди, недосконалістю системи кримінального законодавства. Така конкуренція кримінально-правових норм має і позитивний бік, оскільки сприяє розвитку кримінального законодавства.

Отже, на думку О. Маріна, єдиною спільною ознакою колізії та конкуренції кримінально-правових норм є подвійне (потрійне та ін.) нормативне регулювання одного й того ж суспільного відношення.

На цій основі вчений запропонував таке визначення: **конкуренція кримінально-правових норм** - це зумовлена наявністю в кримінальному законодавстві принаймні двох кримінально-правових норм, спрямованих на врегулювання одного питання, нетипова ситуація в правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують дві (або більше) функціонально пов'язані чинні кримінально-правові норми.

Отож від конкуренції кримінально-правових норм треба відрізнати їх **колізію**, що є результатом неузгодженості між деякими нормами закону, дублювання норм. За тлумачним словником, колізія - це "зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів".

Не можна погодитися з тим, що для колізії характерна наявність кількох норм, які за змістом суперечать одна одній. У такому разі всі норми перебувають у колізії, оскільки більшість з них розходяться за змістом. Навпаки ж, у колізії перебувають норми, тотожні за змістом, зокрема, такі норми: ч. 1 ст. 198 та ч.1 ст. 209 КК України та деякі інші. Колізія кримінально-правових норм - це лише наслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства, жодного позитивного значення вона не має.

На нашу думку, в колізії перебуває ст. 258 КК України "Терористичний акт" та ст. 113 КК України "Диверсія". Потрібно відзначити, що поява норми про відповідальність за диверсію була пов'язана зі встановленням у державі революційного правопорядку. Радянська влада таким чином намагалася захиститися від "ворогів революції". Це вже історія, але законодавець необґрунтовано не зважає на перебіг часу та залишає відповідну норму в кримінальному законодавстві. Поява в кримінальному законодавстві ст. 258 "Терористичний акт" фактично заповнило ту законодавчу нішу, що раніше регламентувалася нормою про відповідальність за диверсію. Тож не можна погодитися з тим, що основна відмінність цих злочинів, як зазначається в кримінально-правовій теорії, полягає саме в меті, бо при диверсії обов'язкова мета - ослаблення держави, фактично, охоплює такі цілі терористичного акту: порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародні ускладнення. Виникає логічне запитання, як можна ослабити державу, не порушуючи громадської безпеки? Громадська безпека, безумовно, охоплює відносини у сфері економічної та військової обороноздатності держави.

Диверсія й терористичний акт, передбачений ч. 1 ст. 258 КК України, вважаються закінченими злочинами, коли особа вчиняє лише дії, але ст. 113 КК України має більш сувору санкцію (позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років) на відміну від ч. 1 ст. 258 КК України (позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років). Тож, якщо зазначені дії не призвели до кваліфікованих наслідків - загибелі хоча б однієї людини, суспільно небезпечну поведінку особи слід кваліфікувати лише за ст. 113 КК України. Коли ж настала смерть особи - дії особи охоплюються ч. 3 ст. 258 КК України, бо ця норма має більш сувору санкцію (позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі).

Це лише один шлях вирішення проблеми, інший полягає у виключенні кримінальної відповідальності за "Терористичний акт". Поява в новому КК України ст. 258 "Терористичний акт" призвела до штучної конкуренції між нормами. Це впливає з невизначеного кола дій і загального формулювання цілей терористичного акту. Терористичний акт певною мірою нагадує хуліганство, що є "прихованою аналогією" в кримінальному законодавстві.

Також вважається неточним ужитий законодавцем в ч. 2 ст. 11 КК України термін "істотна шкода", оскільки він трапляється і в низці кримінально-правових норм Особливої частини КК України, що призводить до колізії між нормами. Так, якщо вчинення злочинів, передбачених статтями 150, 359, 382, 410, не заподіяло істотної шкоди, дії винної особи слід кваліфікувати за першими частинами вказаних статей, якщо була загроза завдання істотної шкоди - за ч. 2 ст. 15 і ч. 2 ст. 150 (359, 382, 410) КК України, а якщо істотна шкода завдана - за ч. 2 ст. 150 (359, 382, 410) КК України. Виходячи з цього, дії, передбачені ч. 1 ст. 150 (359, 382, 410) КК, могли визнаватися малозначними, тому що, згідно з ч. 2. ст. 11 КК України, не є злочином дія чи бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла та не могла заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі. Слід згадати, що законодавець аналогічний недолік (який існував в ст.ст. 361-363 КК України в редакції до 18 січня 2005 р.) частково усунув, змінивши термін "істотна шкода" терміном "значна шкода" у статтях 361-363 КК України.

Отож конкуренція кримінально-правових норм, навпаки, є наслідком розвитку законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виділення конкретизованих норм з більш загальних, норм, які передбачають відповідальність за окремі випадки вчинення загальних видів злочинів. Та недоцільно й безпідставно, як зауважує академік В. Кудрявцев, свавільно створювати нові норми. Конкуренція норм, яка не має відповідного обґрунтування, призводить лише до ускладнень кваліфікації злочинів і спричиняє численні судові помилки. Як свідчить судова практика, найчастіше помилки трапляються при кваліфікації конкуренції норм про відповідальність за вимагання чужого майна (ст. 189 КК України) і розбій (ст. 187 КК України), за вбивство в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) і умисне вбивство без пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК України), за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких сталася смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) і умисне вбивство (ст. 115 КК України), за умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК України) і вбивство у стані необхідної оборони, але з явним перевищенням її меж (ст. 118 КК України) та в деяких інших випадках.

Отже конкуренція кримінально - правових норм не є їх колізією (видом колізії), а колізія кримінально - правових норм не є видом їх конкуренції .

Проблема визначення видів конкуренції кримінально-правових норм у теорії кримінального права не є остаточно вирішеною.

Розглянемо *основні види класифікацій конкуренції кримінально - правових норм .*

В. Кудрявцев виділяє два види конкуренції: конкуренцію загальної та спеціальної норм і конкуренцію частини та цілого.

М. Коржанський вказує на три види конкуренції кримінально-правових норм: конкуренцію загальної та спеціальної норми; конкуренцію безпосередніх об'єктів кримінально-правових норм, до якої, на думку автора, зводиться конкуренція частини й цілого; конкуренцію простих і кваліфікованих складів злочинів.

С. Тарарухін вказує на три види конкуренції кримінально-правових норм: загальної та спеціальної; частини та цілого; частин однієї норми.

В. Малихін пише про сім видів конкуренції, серед яких виділяє конкуренцію загальної та спеціальної норм, спеціальних норм, частини й цілого.

Л. Іногорова-Хегай залежно від періоду регулювання кримінально-правових відносин виділяє такі види конкуренції: конкуренцію, що виникає під час кваліфікації злочину; конкуренцію при призначенні покарання; конкуренцію при звільненні від кримінальної відповідальності та конкуренцію при звільненні від відбування покарання.

За характером вона виділяє: змістову, хронологічну, просторову й ієрархічну конкуренції кримінально-правових норм.

Змістова конкуренція, на думку дослідниці, охоплює конкуренцію загальної та спеціальної норм; частини та цілого; неодноразову конкуренцію загальної та спеціальної норм, а також норми-частини й норми-ціле; конкуренцію загальної (спеціальної, норми-частини та норми-ціле) та виключної норми.

На підставі викладеного вважаємо, що в **конкуренції кримінально-правових норм** за змістом можна виокремити такі **види**:

- 1) конкуренція загальної та спеціальної норм;
- 2) конкуренція цілого й частини;
- 3) конкуренція кваліфікуючих або пом'якшуючих ознак складу злочину (чи конкуренція спеціальних норм).

Питання 2. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРИ КОНКУРЕНЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ НОРМИ

При конкуренції загальної та спеціальної норм одна з них (загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна) - частину цього кола, тобто різновиди діянь,

передбачених загальною нормою. Взаємозв'язок між ними характеризується співвідношенням понять "рід-вид".

Конкуренція загальної та спеціальної норм, за О. Маріним, - це нетипова ситуація у правозастосуванні, зумовлена наявністю в кримінальному законодавстві двох норм, одна з яких є загальною (визначає певне коло діянь як злочини), інша - спеціальною (виділяє з цього кола певні діяння як самостійні злочини, спеціалізує кримінально-правове регулювання), за котрої при кримінально-правовій оцінці одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують обидві ці норми.

Конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм виникає через прагнення законодавця диференціювати кримінальну відповідальність, виділяючи із загальної норми спеціальних норм, які передбачають або більш сувору, або пом'якшену відповідальність, порівняно із загальною нормою. Наприклад, загальною нормою про відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку, є п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України. Та законодавець вважає, що навмисне вбивство вчиняється за дуже різних обставин, які суттєво обтяжують відповідальність (убивство державного діяча, працівника правоохоронного органу, судді тощо). Щоби зробити відповідальність і покарання за вбивство відповідними цим обставинам, законодавець виділив із загальної норми п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України спеціальні норми: статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України. Так, згідно з п. 12 постанови ПВСУ № 2 від 7 лютого 2003 р. "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи", умисне вбивство чи замах на вбивство державного або громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя або присяжного чи їхніх близьких родичів, захисника або представника особи чи їхніх близьких родичів, начальника військової служби або іншої особи, що виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України. Водночас, коли умисне вбивство зазначених осіб або замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, дії винної особи додатково кваліфікуються п за відповідними пунктами цієї ж статті.

Це, безумовно, відповідає принципу повноти кваліфікації, проте така кваліфікація, водночас, порушує принцип неприпустимості подвійного поставлення у вину. Позаяк, за один злочин особа несе відповідальність за двома нормами, що порушує положення, передбачене ст. 61 Конституції України: "ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення". Тож видається доцільним переглянути згадане положення постанови ПВСУ.

Також можна навести інші приклади виділення із загальної норми спеціальних норм: із загальної норми ст. 364 КК України виділено спеціальні норми про відповідальність за службові злочини (ст. 368 КК України - зловживання владою чи службовими повноваженнями за одержання хабара (грошей, цінностей та ін.); ст. 366 КК України - зловживання службовими повноваженнями шляхом службового підроблення тощо). Оскільки при конкуренції кримінально-правових норм кваліфікації підлягає один злочин, то вирішення конкуренції полягає в застосуванні до вчиненого діяння тільки однієї з усіх норм, які конкурують.

Такого ж правила дотримується й судова практика. Так, згідно з п. 3 постанови ПВСУ № 2 від 27 лютого 2004 р. "Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність", відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлено не тільки ст. 304, а й іншими статтями КК України (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), котрі є щодо неї спеціальними нормами. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК України не потрібно. У

конкуренції вказаного виду беруть участь, принаймні, дві норми, одна з яких має загальний характер, а друга - спеціальний, а взаємозв'язок між ними має характер підпорядкування за обсягом.

Наприклад, конкурують між собою ст. 255 КК України "Створення злочинної організації" і ч. 1 ст. 2583 КК України "Створення терористичної групи чи терористичної організації". Кримінально-правова норма, передбачена ч. 1 ст. 2583 КК України є спеціальною щодо загальної ст. 255 КК України. Тож при конкуренції застосовується лише ч. 1 ст. 2583 КК України, котра повністю охоплює створення терористичної організації, що є різновидом злочинної організації.

У кримінально-правовій теорії відзначається, що загальною чи **простою нормою** називають закон, який передбачає кримінальну відповідальність за злочин, скоєний без пом'якшуючих і обтяжуючих обставин, які впливають на кваліфікацію цього злочину. **Спеціальна ж норма** - це закон, який передбачає кримінальну відповідальність за злочин, вчинений, принаймні, за однієї пом'якшуючої обставини (привілейована норма) чи за однієї обтяжуючої обставини (кваліфікована норма), кожна з яких впливає на кваліфікацію злочину. Отже, спеціальна норма - це норма, в якій законодавець, виділяючи її із загальної, спеціально наголошує на певних ознаках, з якими пов'язується відповідальність саме за цією кримінально-правовою нормою.

Зіставлення загальних і спеціальних норм свідчить, що загальна норма ширша за обсягом, тобто охоплює більше коло діянь, ніж спеціальна, але остання містить більше ознак, за рахунок яких вона й виділяється із загальної. У випадках конкуренції загальної та спеціальної норм чітко проявляється описаний вище закон зворотного співвідношення обсягу та змісту поняття (зокрема, поняття спеціальної кримінально-правової норми: зі збільшенням кількості закріплених у кримінальному законі ознак, відповідно, зменшується коло суспільних відносин, які піддаються кримінально-правовій охороні, й таким чином - обсяг регулювання (впливу) спеціальної кримінально-правової норми).

Як впливає з наведеного вище, найбільш простий спосіб утворення спеціальних норм полягає в тому, що основні елементи складу не змінюються, а поява його різновидів пов'язана з уведенням кваліфікуючих (обтяжуючих) або привілейованих (пом'якшуючих) обставин.

Слід погодитися з О. Марінім, що для правильного вирішення конкуренції загальної та спеціальної норм важливе значення має класифікація спеціальних норм і, як наслідок, - класифікація підвидів конкуренції в межах співвідношення загальної та спеціальної норм.

Значний внесок у розробку цього аспекту проблеми зробив російський учений М. Свідлов, який запропонував три підстави класифікації: предмет кримінально-правового регулювання, його межі й об'єкт охорони.

За предметом М. Свідлов виділив такі норми:

- *абсолютно спеціальні*, до яких належать спеціальні норми, що передбачають відповідальність за посягання, однорідні з передбаченими загальною нормою;

- *порівняно спеціальні*, що виділилися з декількох загальних, а також ті, які, хоча й були виділені з однієї загальної, але передбачають відповідальність за поведінку, що раніше не регулювалася кримінальним правом.

За об'єктом учений виділив такі два види норм:

- *спеціальні норми*, які мають однаковий із загальними основний об'єкт (*однооб'єктні*);

- *спеціальні норми*, що відрізняються за об'єктом від відповідних загальних, тобто *двооб'єктні* (мають основний та додатковий об'єкти).

У кримінально-правовій літературі одностайно пропонується правило виходу з такої нетипової ситуації правозастосування: в цих випадках повинна застосовуватися лише спеціальна норма.

Правильність цього твердження не викликає сумнівів. Таке вирішення цього виду конкуренції ґрунтується на волі законодавця, котрий, виділивши спеціальну норму, вказав,

що за наявності ознак, передбачених спеціальною нормою, повинна застосовуватися саме спеціальна норма.

Проте, це лише один бік проблеми. З другого ж боку, важливими видаються такі висловлені в літературі положення: якщо у вчиненому немає якоїсь ознаки спеціальної норми, то замість неї застосовується загальна; одночасна кваліфікація за загальною та спеціальною нормами можлива лише в разі реальної сукупності злочинів; співвідношення санкцій загальної та спеціальної норм для кваліфікації значення не має.

Ці положення нібито не викликають сумнівів, однак у сучасному КК України законодавець не завжди обґрунтовано визначає розміри та види покарань у санкціях загальної та спеціальної норм. Так, це питання може бути вирішено, якщо різниця в санкціях не суттєва.

Варто згадати суперечну ситуацію, що неоднозначно тлумачиться в судовій та слідчій практиці, а також у теорії кримінального права: як кваліфікувати вбивство працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків?

На перший погляд, це регламентовано п. 12 постанови ПВСУ № 2 від 7 лютого 2003 р. "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи": умисне вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону або військовослужбовця, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтею 348 КК України.

Це відповідає загальним правилам конкуренції: при конкуренції загальної норми (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України) та спеціальної (ст. 348 КК України) застосовується лише спеціальна норма. Хоча при цьому в постанові забули згадати, що покарання за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України (карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі) є більш суворим, аніж за ст. 348 КК України (караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі).

Така редакція санкцій дає підстави деяким науковцям вказувати на можливість кваліфікації за сукупністю злочинів.

Це питання було вже розглянуто в темі 1 і були визначені два шляхи його вирішення: законодавча зміна санкцій норм чи конкретизація рекомендацій постанов ПВСУ при застосуванні покарання.

Таке положення допоможе не уникнути злочинцеві більш суворої відповідальності за справді особливо тяжкий злочин, який є спеціальним складом.

Далі розглянемо ситуацію, коли різниця в санкціях досить суттєва. Так, згідно з п. 17 постанови ПВСУ № 15 від 26 грудня 2003 р. "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень", між статтями 365 і 371 КК України існує конкуренція загальної та спеціальної норми. За ч. 1 ст. 365 КК України передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі від двох до п'яти років, а за ч. 1 ст. 371 КК України - обмеження волі на строк до трьох років. Фактично, спеціальний склад карається значно менш суворо, ніж загальний. Така ж ситуація виникає при конкуренції ч. 3 ст. 364 КК України (загальної норми) та ч. 2 ст. 248 КК України (спеціальної норми), коли лісник, зловживаючи владою, незаконно полює. Звичайно, це потребує перегляду санкцій ч. 1 ст. 371 КК України (ч. 2 ст. 248 КК України). Та виникає питання, що робити правозастосовним органам саме зараз? Згадана постанова ПВСУ вказує, що слід застосовувати лише спеціальний склад злочину. Має логіку і позиція Г. Анісімова, яка ґрунтується на тому, що в такому разі, щоби винний не уник відповідальності за більш небезпечний злочин (перевищення влади - ст. 365 КК України), ймовірно, варто вдаватися до "штучної" сукупності та застосовувати не тільки вказані статті, а й ст. 365 КК України.

Хоча вважається більш переконливою позиція В. Навроцького, який категорично стверджує що повинна застосовуватися лише спеціальна норма і при цьому для кваліфікації не має значення співвідношення санкцій загальної та спеціальної норм.

Далі розглянемо місце вказаних норм у структурі КК України. Вони можуть міститись у двох чи більшій кількості статей КК або бути закріплені в різних частинах (пунктах) однієї статті КК.

При цьому статті кримінального закону можуть розташовуватися в різних розділах, а частини однієї статті КК можуть містити норми про самостійні склади злочинів, які не співвідносяться як загальна та спеціальна норми.

Так, згідно з п. 16 постанови ПВСУ № 3 від 25 квітня 2003 р. "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності", кожна частина ст. 204 КК України передбачає самостійний склад злочину, тому за наявності підстав дії винної особи мають кваліфікуватися за сукупністю цих злочинів.

Отже, формального критерію виявлення конкурентності принаймні двох кримінально-правових норм не існує та бути не може. З цього приводу доцільно відзначити таку закономірність: зазвичай, незалежно від місця розташування спеціальної норми, її мовне оформлення завжди містить вказівку на наявність норми загальної. Це можуть бути чи назва статті Особливої частини КК, чи слова "ті ж дії", "таке ж діяння" тощо. Така ситуація спостерігається, скажімо, у кримінально-правових нормах, які встановлюють відповідальність за вбивства (статті 115-118 КК України). Застосування в деяких статтях КК України терміна "посягання (статті 112, 348, 379, 443) не змінює змісту вказаних норм, переносячи момент закінчення цих суспільно небезпечних посягань на стадію замаху. Та, знову-таки, це правило не є універсальним, оскільки, наприклад, ст. 119 КК України також містить термін "вбивство" та встановлює відповідальність за вбивство через необережність, норма про яке не може бути спеціальною щодо так званого "простого" вбивства, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України.

Отож видається за необхідне підтримати висловлену в правничій літературі пропозицію, що при такому порівнянні слід керуватися загальним методологічним принципом про співвідношення загального й окремого. У спеціальній нормі обов'язково мають бути наявні всі ознаки загальної норми, одночасно спеціальна норма повинна мати й свої, специфічні ознаки, що виділяють її із загальної норми. Інакше кажучи, ознаки складу злочину, передбачені в загальній нормі, повинні бути відображені в нормі спеціальній та, окрім них, у спеціальній нормі повинні міститися й інші ознаки, котрі деталізують, конкретизують (але не відмежовують) ознаки складу злочину, що закріплені у загальній нормі.

Отже, **конкуренція загальної та спеціальної кримінально-правових норм** потребує керування при **кваліфікації** злочинів низкою **правил**.

1. Встановити, чи винна особа вчинила один злочин або кілька. Якщо ж винна особа вчинила два чи більше (кілька) злочинів, то кваліфікація цих злочинів залежатиме від виду сукупності злочинів. Згідно з п. 17 постанови ПВСУ № 15 від 26 грудня 2003 р. "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень", злочини, відповідальність за які передбачено ч. 2 ст. 157 КК України (перешкоджання здійсненню виборчого права), ч. 2 ст. 162 КК України (порушення недоторканності житла), статтями 371-373 КК України (завідомо незаконні затримання, привід або арешт, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання) та ч. 2 ст. 376 КК України (втручання в діяльність судових органів), є спеціальними видами перевищення влади чи службових повноважень. Кваліфікація дій виконавців і співучасників цих злочинів ще й за ст. 365 КК України можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.

2. Встановити, що за вчинене суспільно небезпечне діяння кримінальна відповідальність передбачена двома чи більшою кількістю кримінально-правових норм.

3. Визначити характер співвідношення наявних двох кримінально-правових норм, визначити, яка з них є загальною, а яка - спеціальною (для цього необхідно використовувати загальні правила визначення співвідношення загального й особливого). Співвідношення загальної та спеціальної кримінально-правових норм є відносним, оскільки певна кримінально-правова норма може бути загальною щодо однієї і спеціальною стосовно іншої

норми. Зокрема, норма п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України є спеціальною (з обтяжуючими відповідальність обставинами) щодо загальної норми ч. 1 ст. 115 КК України, але вона є загальною нормою, що передбачає відповідальність за вбивство у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого, щодо норм, передбачених статтями 112 і 348 КК України, котрі щодо п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України є спеціальними нормами. Норма, передбачена ст. 366 КК України є спеціальною щодо загальної норми, передбаченої ст. 364 КК України, але вона є загальною стосовно норм, які передбачають відповідальність за інші види спеціальної службової підробки документів - статті 372 і 375 КК України. Отже, положення про те, що при конкуренції загальної та спеціальної норм застосовується норма спеціальна, є загальноновизнаною.

4. Кваліфікувати вчинене слід за спеціальною нормою. Цього правила не завжди дотримується судова практика.

Так, вироком Дзержинського районного суду м. Харкова від 16 жовтня 2002 р. Х. засуджено: за ч. 1 ст. 190 КК України - до трьох років обмеження волі, за ч. 2 ст. 190 КК України - до трьох років позбавлення волі, а за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК України - до трьох років позбавлення волі. В апеляційному порядку справа не розглядалася.

Х. визнано винним у тому, що він, виконуючи обов'язки адміністратора товариства з обмеженою відповідальністю, в період з 21 вересня 2000 р. по 7 квітня 2001 р. шляхом обману та зловживання довірою під час оформлення нарядів - замовлень на ремонт автомобілів і надання інших послуг громадянам на станції технічного обслуговування товариства заволодів чужим майном на суму 5031 грн., вчинивши ці дії повторно та завдавши потерпілим значної шкоди.

У касаційній скарзі захисник, не оспорюючи доведеності вини Х. у вчиненому, просив змінити вирок - застосувати щодо засудженого ч. 4 ст. 70 замість ст. 71 КК України, а також пом'якшити йому покарання за ч. 2 ст. 190 КК України, обравши те, що не пов'язане з реальним позбавленням волі. При цьому захисник посилався на те, що суд не взяв до уваги позитивних відомостей про особу засудженого та відсутність обтяжуючих відповідальність обставин, а тому обране йому за ч. 2 ст. 190 КК України максимальне покарання є надмірно суворим.

Заслухавши доповідача, думку прокурора про необхідність часткового задоволення скарги захисника та зміни вироку, обговоривши наведені в касаційній скарзі аргументи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України частково задовольнила касаційну скаргу з таких підстав.

Як видно з матеріалів справи, висновок суду про доведеність вини Х. у заволодінні чужим майном шляхом шахрайства за викладених у вирокі обставин, вчиненому повторно із завданням значної шкоди потерпілим, ґрунтується на зібраних доказах, яким дано належну оцінку. Суд зазначив у вирокі розмір викраденого майна за кожним повторним епізодом злочинної діяльності, правильно кваліфікувавши дії Х. за ч. 2 ст. 190 КК України. Водночас суд помилково кваліфікував дії засудженого ще й за ч. 1 цієї ж статті.

Оскільки за фактичними обставинами справи всі дії Х., пов'язані із заволодінням чужим майном, охоплюються диспозицією ч. 2 ст. 190 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 1 зазначеної статті не потребують, то касаційний суд визнав за необхідне виключити з вироку цю кваліфікацію як зайву та, відповідно, й покарання, призначене засудженому за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК України.

Беручи до уваги наведене вище, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирок змінила, виключивши як зайву кваліфікацію дій засудженого за ч. 1 ст. 190 КК України, а також покарання, призначене йому за сукупністю злочинів на підставі ст. 70 КК України, і визнала Х. засудженим за ч. 2 ст. 190 КК України до трьох років позбавлення волі.

Отже, в наведеному прикладі районний суд не застосував вищезгадане правило, що при конкуренції загальної (ч. 1 ст. 190 КК України) та спеціальної норм (ч. 2 ст. 190 КК України) застосовується лише спеціальна норма.

Варто також зазначити, що це правило останнім часом набуло закріплення у КК деяких зарубіжних держав.

На наш погляд, при вирішенні цього питання позитивним є практика законодавця РФ, який на нормативному рівні закріпив правила кваліфікації при конкуренції загальної та спеціальної норм. У ч. 3 ст. 17 КК РФ сказано: "Якщо злочин передбачено загальною та спеціальною нормами, сукупність злочинів відсутня і кримінальна відповідальність настає за спеціальними нормами".

Також у ст. 8 КК Іспанії зазначено, що "при конкуренції двох чи більшої кількості норм цього Кодексу, які не включені до статей 73-79, діяння кваліфікується, керуючись такими правилами:

- 1) спеціальна норма має перевагу над загальною;
- 2) додаткова норма застосовується лише у випадках відсутності головної, якщо з'ясована ця додатковість;
- 3) більш широка чи складна норма поглинає окремі порушення закону;
- 4) за відсутності таких критеріїв більш сувора норма виключає застосування норми з меншою санкцією;
- 5) у випадках встановлення відсутності такої конкуренції, це може полягати в невиявленні в ознаках діяння ознак спеціальної норми, - слід провести кваліфікацію за загальною нормою;
- 6) при встановленні реальної сукупності злочинів, передбачених нормами, що конкурують потенційно, потрібно встановити відсутність конкуренції та кваліфікувати діяння за сукупністю кримінально-правових норм" [154].

Питання 3. КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ У СПІВУЧАСТІ

У ст. 26 КК України вказується, що **співучастю в злочині** визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Об'єктивні ознаки співучасті передано в законі словами: злочин, вчинений декількома (двома або більше) суб'єктами злочину спільно.

Суб'єктивні ознаки - вказівкою, що співучасть - це умисна спільна участь у вчиненні умисного злочину.

Отож при окресленні об'єктивних і суб'єктивних ознак співучасті відмітна вказівка на спільність. І справді, спільність характеризує і об'єктивну, і суб'єктивну сторони співучасті. Якщо об'єктивні ознаки співучасті - це спільність дій учасників, то суб'єктивні ознаки - це спільність їхнього умислу.

При скоєнні злочину групою осіб співучасники можуть розподілити між собою ролі, виконання яких потребує вчинення дій, що виходять за межі об'єктивної сторони складу злочину. Водночас через законодавчу конструкцію низка злочинів, передбачених Особливою частиною КК України, може бути скоєна тільки в групі (груповим способом). Це, наприклад, "Бандитизм" (ст. 257 КК України), "Створення злочинної організації" (ст. 255), "Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності" (ст. 256) та ін.

Слід мати на увазі, що співучасть не утворює якихось особливих, інших підстав відповідальності - підставою відповідальності тут є той же склад злочину, але вчинюваний у співучасті.

Тож **підставою кримінальної відповідальності** за злочин, скоєний у співучасті, як і при вчиненні злочину однією особою, є винне скоєння передбачених законом про кримінальну відповідальність діянь, які містять ознаки певного складу злочину.

Положення ст. 2 КК України про підстави кримінальної відповідальності стосується й випадків спільного вчинення злочину декількома особами. Специфічним є лише те, що ознаки складу злочину вказані не в Особливій, а в Загальній частині КК України - ст. 27, яка містить детальну характеристику дій співучасників. Отож склад злочину в діяннях співучасників необхідно встановлювати з використанням цієї статті.

Оскільки співучасники спільно вчиняють один злочин (хоча кожен з них і вносить свій вклад в його здійснення), то їй відповідають вони на єдиних підставах і в одних межах - у межах санкції тієї норми Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за конкретне посягання. Юридично це проявляється в застосуванні до дій співучасників однієї і тієї ж статті Особливої частини КК.

Сказане, однак, не виключає індивідуалізації відповідальності співучасників. Навпаки, ч. 3 ст. 29 КК України наголошує на необхідності взяття до уваги при призначенні покарання ступеня та характеру участі кожного зі співучасників у скоєнні злочину. Для цього необхідно встановити форму співучасті, вид співучасника та міру його активності в процесі спільної злочинної діяльності.

Кожен зі співучасників відповідає за особисто скоєне діяння й тільки в межах його вини. Так, у ч. 3 ст. 29 КК України зазначено: "Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини". Так, згідно з п. 19 постанови ПВСУ № 5 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику у справах про хабарництво", кваліфікуючі ознаки, що свідчать про підвищену суспільну небезпечність одержання чи давання хабара (вимагання, великий або особливо великий розмір хабара, відповідальне чи особливо відповідальне становище службової особи, котра його одержала), належить ставити у вину і співучасникам, якщо ці ознаки охоплювалися їхнім умислом.

За кримінальним законодавством України, виключається колективна відповідальність за дії, що не охоплювалися умислом співучасників. Закон не передбачає правил посилення чи пом'якшення відповідальності залежно від тої чи тої ролі співучасника. Найбільш небезпечні діяння виконавця й організатора злочину, однак і їм покарання не може бути призначене вище від межі, встановленої санкцією норми Особливої частини КК, що охоплює скоєне співучасниками.

При вирішенні питання про відповідальність співучасників виникає проблема ставлення їм у вину об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, що характеризують підвищену чи, навпаки, знижену відповідальність виконавця. Питання ці вирішені в ч. 3 ст. 29 КК України. При цьому потрібно виходити з такого:

1) *об'єктивні обставини* (обставини, що характеризують об'єктивну сторону складу та впливають на кваліфікацію злочину) вчиненого виконавцем злочину (наприклад, спосіб вчинення) можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам лише за умови, що вони заздалегідь знали про ці обставини, були поінформовані про них. Якщо ж співучасники не були поінформовані про наявність цих обставин (не усвідомлювали їх існування), вони за них відповідальності не несуть, і ці обставини не можуть визначати кваліфікацію діянь співучасників (приміром, виконавець вчинив убивство з особливою жорстокістю, а інші співучасники про це не знали - виконавець відповідає за пунктами 4,12 ч. 2 ст. 115 КК України, а інші співучасники - за ст. 27 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України). У таких випадках дії співучасників кваліфікуються за різними пунктами вказаної статті КК України, хоча вони і вчинили один злочин - убивство;

2) *суб'єктивні ознаки*, які визначають кваліфікацію злочину, вчиненого виконавцем (наприклад, мотив), можуть бути поставлені у вину іншим співучасникам також за умови, що вони заздалегідь знали про них, були поінформовані про їх наявність. Якщо ж ці ознаки їм заздалегідь не були відомі, співучасники не були поінформовані про них, ці обставини (суб'єктивні ознаки) поставлені їм у вину не можуть бути. Так, якщо підбурювач умовив виконавця вбити потерпілого з помсти, а виконавець, давши на це згоду, вбиває жертву, маючи корисливий мотив, то такий виконавець відповідає за пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство з корисливих мотивів та за попередньою змовою групою осіб), а підбурювач, що не знав про корисливі мотиви, якими керувався виконавець, - за ч. 4 ст. 27 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Якщо ж підбурювачу було відомо про такі мотиви виконавця, то він буде нести відповідальність за ч. 4 ст. 27 і пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК України.

Так, згідно з п. 11 постанови ПВСУ № 5 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику у справах про хабарництво", дії особи, що сприяла у вчиненні злочину тому, хто дав або одержав хабар, чи організувала цей злочин, або підбурила до його вчинення, належить кваліфікувати як співучасть у даванні чи одержанні хабара. При цьому питання про кваліфікацію дій співучасника потрібно вирішувати, зважаючи на спрямованість його умислу, виходячи з того, в чий інтерес, на чиєму боці та з чиєї ініціативи - того, хто дав, чи того, хто одержав хабар, - він діяв;

3) *обставини, що посилюють або пом'якшують відповідальність*, але характеризують лише особу співучасника, навіть якщо інші співучасники знали про їх наявність, ставляться у вину лише тому співучасникові, щодо якого вони наявні. Інакше кажучи, "особисті" обставини (наприклад, повторність, рецидив) не можуть впливати на відповідальність інших співучасників. Якщо, скажімо, пособник сприяє особі, що раніше була засуджена за вбивство, у вчиненні нового вбивства, то незалежно від того, знав пособник про це чи ні, ця кваліфікуюча обставина йому у вину в будь-якому разі не може ставитися, вона характеризує лише особу виконавця. У цій ситуації виконавець відповідає за пунктами 12, 13 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство, вчинене повторно та за попередньою змовою групою осіб), а пособник за ч. 5 ст. 27 і п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Також, наприклад, коли мати в процесі пологів вбиває свою дитину, то її дії, беручи до уваги стан, в якому вона перебувала, кваліфікуються за ст. 117 КК України (дітовбивство), як убивство при пом'якшуючих обставинах, а будь-який співучасник цього вбивства буде відповідати за ст. 27 і п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, тобто за більш тяжке вбивство, тому що особисті ознаки, котрі пом'якшують відповідальність матері немовляти, не можуть впливати на відповідальність інших співучасників. Якщо виконавцеві у співучасті з розподілом ролей не вдалося довести розпочатий злочин до кінця та він був перерваний на стадії готування чи замаху, говорять про, так звану, безпосередню співучасть. Ця обставина береться до уваги у кваліфікації дій будь-кого зі співучасників через обов'язкове посилання на статті 14 та 15 КК України. Так, якщо виконавець унаслідок активного супротиву потерпілого не зміг здійснити викрадення людини, то його дії кваліфікуються за статтями 15 та 146 КК України, а дії організатора та пособника - за статтями 15, 27 і 146 КК України. Це ґрунтується на положеннях, вказаних ч. 4 ст. 29 КК України: "У разі вчинення виконавцем незакінченого злочину інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині".

Юридична оцінка (кваліфікація) вчиненого співучасниками залежить від форми співучасті, а також від ролі, виконуваної кожним із них.

Діяння виконавця (співвиконавців) кваліфікується тільки за статтею Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за скоєний злочин. Діяння організатора, підбурювача та пособника, зазвичай (про винятки буде сказано далі), кваліфікуються за тією ж статтею Особливої частини КК з посиланням на ст. 27 КК України (частини 1 та 2 ст. 29 КК України).

Розглянемо питання кваліфікації злочину, вчиненого групою осіб, як за попередньою змовою, так і без такої.

За змістом ч. 1 ст. 28 КК України злочин може визнаватися вчиненим групою осіб, коли його вчиняють принаймні два співучасники як співвиконавці. При цьому кожен з них діє спонтанно чи ситуаційно узгоджено та вчиняє повністю або частково діяння, що складає об'єктивну сторону складу конкретного злочину.

Тож домовленість між співвиконавцями про спільне вчинення злочину виникає лише тоді, коли один з них уже розпочав вчиняти діяння, належні до об'єктивної сторони складу певного злочину, а реалізація цієї домовленості відбувається у спосіб приєднання певних дій одного співвиконавця до дій, що їх продовжує вчиняти той, хто їх розпочав.

Професор В. Навроцький пропонує такі **правила кваліфікації злочину, вчиненого групою осіб:**

- діяння учасників групи - осіб, які діють узгоджено, виконують об'єктивну сторону злочину - кваліфікуються безпосередньо за статтею Особливої частини КК, що передбачає вчинення злочину групою осіб;

- посягання організаторів, підбурювачів і пособників злочину, вчиненого групою осіб (не учасників такої групи), кваліфікується з посиланням на відповідну частину ст. 27 та статтю Особливої частини КК України, що передбачає злочин, вчинений групою осіб;

- якщо група виконує злочин, у диспозиції статті про який не передбачено вчинення злочину групою осіб, то вчинене кваліфікується з посиланням на відповідну частину ст. 27 та ч. 1 ст. 28 КК України. При цьому діяння учасників групи - виконавців або співвиконавців - кваліфікуються з посиланням на ч. 2 ст. 27 КК України, діяння інших співучасників - із посиланням на частини 3, 4 або 5 ст. 27 КК України [83].

Не можна цілком погодитися з позицією вченого, що якщо злочин вчинений групою осіб, то можлива участь у такому злочині організаторів, підбурювачів і пособників - не учасників такої групи. Адже в такому разі - це вже група, що вчиняє злочин за попередньою змовою. Також викликає сумніви позиція автора щодо кваліфікації дій виконавців за ч. 2 ст. 27 КК України. Таке положення до того ж не набуло реалізації в судовій та слідчій практиці.

Не можна погодитися з переважною в теорії кримінального права думкою, що кваліфікуюча ознака "вчинення злочину групою осіб" деяких статей (ч. 3 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 296 КК України та ін.) охоплює як учинення злочину групою осіб за попередньою змовою, так і без такої [84].

Тож слушними були положення, викладені в п. 5 проекту постанови ПВСУ "Про судову практику розгляду кримінальних справ про злочини, які вчинюються організованими злочинними об'єднаннями", що оскільки юридична ознака ч. 1 ст. 28 КК України "без попередньої змови" включена до змісту поняття "вчинення злочину групою осіб" як обов'язкова, а не як альтернативна, то формулювання кваліфікації таких злочинних діянь як "вчинення злочину групою осіб" не може не тільки охоплювати поняття "вчинення злочину за попереднім зговором групою осіб", "вчинення злочину організованою групою", "вчинення злочину злочинною організацією" і "вчинення злочину озброєною бандою", а й "представляти" їх в Особливій частині КК України.

Хоча таке положення не знайшло закріплення в прийнятій постанові ПВСУ від 23 грудня 2005 р. № 13 "Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями".

Далі розглянемо правила кваліфікації злочину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб.

Злочин може визнаватися таким, що вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 28 КК України), якщо його вчиняють спільно принаймні дві особи, які домовились про це заздалегідь. При цьому не обов'язково, щоб кожний з них виконав діяння, що становить об'єктивну сторону складу вчинюваного ними злочину.

При цьому вважаємо невідповідними КК України (ч. 2 ст. 28) положення, викладені в п. 9 постанови ПВСУ від 3 червня 2005 р. № 8 "Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил", що "Контрабанда вважається вчиненою за попередньою змовою групою осіб тоді, коли в її здійсненні брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне її вчинення. Кожна з таких осіб, незалежно від того, яку роль вона виконувала, несе відповідальність за ч. 2 ст. 201 КК як співвиконавець. У разі, коли особа вчинила контрабанду у співучасті з організатором, підбурювачем, пособником, зазначена кваліфікуюча ознака відсутня". Також слід згадати, що аналогічні положення передбачені і в інших постановках ПВСУ.

Таке тлумачення Закону не є легітимним, тому що в ч. 2 ст. 28 КК України не зазначено, що співучасники повинні бути співвиконавцями.

При аналізі цього виду співучасті ми повинні застосувати історичний вид тлумачення.

Згадаємо, як було визначено вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою в Проекті КК України, прийнятому у другому читанні: "Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька виконавців, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення" (ч. 2 ст. 27 Проекту).

Однак у ч. 2 ст. 28 КК України прийнятого в третьому читанні та який набрав чинності 1 вересня 2001 р. слово "виконавці" виключено, та мова вже йде тільки про осіб, що брали участь у вчиненні злочину. Тож допускається як співвиконавство, так і розподіл ролей між співучасниками. Можна погодитися з думкою, висловленою в літературі, що "перемогла зрештою здорова позиція, яка полягала в тому, що така форма групового об'єднання створюється не тільки діями співвиконавців, але й інших співучасників, які не є співвиконавцями".

Зазначене формулювання - не якась технічна помилка, як може видатися на перший погляд. Так, у ч. 1 ст. 27 Проекту КК України, прийнятому у другому читанні, наявна вказівка на співвиконавство при вчиненні злочину групою осіб без попередньої змови. Це ж положення збереглося й у ч. 1 ст. 28 КК України, прийнятого в третьому читанні, що набрав чинності: "Злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою". Тож, якщо законодавець вирішив змінити взагалі термін "виконавець" на термін "особа", то він би зробив це й у іншій частині цієї статті.

З іншого боку, в ч. 2 ст. 28 КК України вказується на спільне вчинення злочину особами, але при цьому не визначено зміст спільності. Варто згадати, що спільність можна розуміти як у вузькому (співвиконавство), так і широкому значеннях (розподіл ролей між співучасниками). Також, як відомо, у ст. 26 КК України наведено поняття "співучасті", але при цьому не викликає ніяких заперечень таке твердження, що це спільна участь суб'єктів злочину, тобто як із розподілом ролей, так і як виконавців злочину.

Підбиваючи підсумки, потрібно сказати, що вивчення динаміки підготовки КК України (до другого читання Проекту КК України у Верховній Раді України) надало можливість виявити закріплення в понятті цієї кваліфікуючої ознаки, співвиконавства, та все-таки звільнення закону від нього. І це змушує визнати, що співвиконавство як ознака групи осіб за попередньою змовою не була прийнята законодавцем і тому не є обов'язковою.

Вказані суперечності, що виникають під час тлумачення вказаної кваліфікуючої ознаки, негативно відображаються й на теорії кримінального права, і, що важливо - на судовій та слідчій практиці.

На наш погляд, необхідно визнати, що група осіб за попередньою змовою може складатися як із співвиконавців, так і з інших співучасників (організатора, підбурювача чи пособника). Тож відповідні положення нових постанов ПВССУ слід змінити таким чином: "Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою - це вчинення злочину двома чи більше суб'єктами злочину, що попередньо домовилися про спільне (співвиконавство або з розподілом ролей) його вчинення". Аналогічну редакцію ч. 2 ст. 28 КК України вважаємо за доцільне запропонувати на розгляд до Верховної Ради України, щоб усунути всі розбіжності та визначити єдині стандарти кваліфікації цієї форми співучасті.

Також слід брати до уваги, що попередня змова між зазначеними співучасниками в потрактуванні ч. 2 ст. 28 КК України може визнаватися наявною лише в тому разі, коли домовленість про спільне вчинення злочину досягнута співучасниками до початку виконання хоча б одним із них діяння, що утворює об'єктивну сторону складу закінченого злочину, та в її межах співучасники відпрацювали питання щодо події злочину (характеру діяння, часу та місця його вчинення) й розподілили хоча б у загальних рисах ролі кожного для його вчинення.

У всіх випадках вчинення злочинів за попередньою змовою групою осіб належить з'ясувати наявність або відсутність тих характерних ознак, за якими цю групу можна було б визнавати організованою чи вважати її організованим злочинним об'єднанням якогось іншого виду.

У теорії кримінального права пропонуються такі **правила кваліфікації злочину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб** (з огляду на конструкцію статті Особливої частини КК України):

- у диспозиції статті передбачено вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб-діяння учасників групи кваліфікуються за відповідною частиною статті Особливої частини КК України, з посиланням на ст. 27 КК України;

- у диспозиції статті вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб не передбачено чи передбачено вчинення злочину групою осіб - діяння учасників групи кваліфікується з посиланням за ч. 2 ст. 28 КК України та статтею Особливої частини КК України, що передбачає вчинений такою групою злочин. У вчиненні такого злочину участь осіб, які не входять до складу групи, кваліфікується з посиланням на частини 3, 4, 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28 КК України;

- у диспозиції статті передбачено більш високу форму співучасті - вчинення злочину організованою групою, вчинення ж злочину групою осіб цією статтею не передбачається. У такому разі вчинене учасниками групи кваліфікується як вид злочину, вчиненого однією особою, з посиланням на ч. 2 ст. 28 КК України. Участь у вчиненні злочину осіб, які не є учасниками групи, кваліфікується з посиланням на частини 3, 4, 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28 та норму Особливої частини КК України про відповідний вид злочину, вчиненого однією особою.

При розмежуванні злочинів, вчинених організованим злочинним об'єднанням, та злочинів, вчинених групою осіб або за попередньою змовою групою осіб, слід виходити, насамперед, із характеру психологічного зв'язку між певною кількістю осіб.

Питання 4. КВАЛІФІКАЦІЯ СПІВУЧАСТІ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СУБ'ЄКТОМ ТА ПРИ ЕКСЦЕСІ ВИКОНАВЦЯ

Чинне законодавство не містить загальних вказівок щодо можливості співучасті у злочинах зі спеціальним суб'єктом, де виконавцем є особа, наділена, крім загальних (вік, осудність), додатковими специфічними ознаками (службове становище, особливий вид професійної діяльності та ін.). Згідно з ч. 2 ст. 18 КК України, спеціальний суб'єкт злочину має місце там, де злочин може вчинити лише певна особа. Отже, **спеціальний суб'єкт** - це суб'єкт злочину, котрий, окрім загальних ознак (фізична особа, осудність і вік), наділений ще й додатковими ознаками, що й визначають його відповідальність за певною статтею КК України (наприклад, службова особа - ст. 364, військовослужбовець - ст. 402 тощо).

Лише стосовно військових злочинів прямо вказано, що співучасниками в них можуть бути й невійськовослужбовці (в ч. 3 ст. 401 КК України вказується, що співучасть у військових злочинах осіб, не згаданих у цій статті, тобто не військовослужбовців, тягне за собою відповідальність за відповідними статтями цього розділу тобто розділу Особливої частини КК України про військові злочини (розділ XIX)). Характерною ознакою злочину зі спеціальним суб'єктом є те, що його можуть вчинити лише особи, наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Водночас відповідальність таких співучасників має свої особливості.

Так, співвиконавство в таких злочинах можливе тільки як спільне злочинне діяння декількох спеціальних суб'єктів. Якщо ж поряд з указаним в законі виконавцем об'єктивну сторону злочину виконує інша особа, що не відповідає ознакам спеціального суб'єкта, то вона розглядається як пособник.

Звісно, що й у інших злочинах зі спеціальним суб'єктом, особи, котрі не є спеціальними суб'єктами, можуть бути співучасниками злочину. Інакше кажучи, виконавцем цих злочинів може бути тільки спеціальний суб'єкт, а організатором, підбурювачем, пособником можуть бути й інші особи, не наділені ознаками спеціального суб'єкта. Щоправда, іноді об'єктивна сторона деяких злочинів описується в диспозиції норми так, що вона не виключає як співвиконавців і осіб, які не є спеціальними суб'єктами. Отож можна сформулювати кілька висновків:

1) суб'єктом злочину зі спеціальним суб'єктом може бути лише особа, котрій властиві ознаки спеціального суб'єкта (наприклад, суб'єкт отримання хабара - це тільки службова особа, ознаки якої описані в примітках до статей 364 та 368 КК України). Так, згідно з п. 16

постанови ПВСУ № 5 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику у справах про хабарництво", хабар належить визнавати одержаним за попередньою змовою групою осіб, якщо злочин спільно вчинили декілька службових осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до його початку, про це домовилися (як до, такі після надходження пропозиції про давання хабара, але до його отримання).

Співвиконавцями слід вважати службових осіб, які одержали хабар за виконання чи невиконання дій, що їх кожна з них могла чи повинна була виконати з використанням службового становища. Для кваліфікації одержання хабара як вчиненого за попередньою змовою групою осіб не має значення, як були розподілені ролі між співвиконавцями, чи всі вони повинні були виконувати чи не виконувати дії, обумовлені з тим, хто дав хабар, чи усвідомлював він, що в одержанні хабара беруть участь декілька службових осіб. Злочин вважається закінченим з моменту, коли хабар прийняв хоча б один зі співвиконавців. Отже, вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб може бути вчинено тільки спеціальними суб'єктами, які є співвиконавцями;

2) з попереднього випливає, що виконавцем злочину зі спеціальним суб'єктом може бути тільки цей спеціальний суб'єкт. Так, згідно з п. 3 постанови ПВСУ № 15 від 26 грудня 2003 р. "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень", виконавцем (співвиконавцем) злочину, відповідальність за який передбачено ст. 365 КК України, може бути лише службова особа;

3) спираючись на висловлені вище положення, слід визнати можливість співучасті осіб, які не є спеціальними суб'єктами, у злочинах зі спеціальним суб'єктом;

4) особи, що не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть бути організаторами, підбурювачами, пособниками того злочину, виконавцем якого є спеціальний суб'єкт. Згідно з п. 3 вищевказаної постанови ПВСУ, організаторами, підбурювачами, пособниками перевищення влади чи службових повноважень можуть визнаватись як службові, так і неслужбові особи. Дії таких співучасників потрібно кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 та 365 КК України;

5) такі співучасники несуть відповідальність за тією статтею КК України, що передбачає злочин, вчинений виконавцем - спеціальним суб'єктом. Наприклад, приватна особа, що організувала давання-одержання хабара, несе відповідальність за ч. 4 ст. 27 і за відповідною частиною ст. 368 КК України;

б) якщо ж злочин зі спеціальним суб'єктом характеризується тим, що частина його об'єктивної сторони може бути виконана особою, котра не є спеціальним суб'єктом (особливий випадок), останній підлягає відповідальності як співвиконавець (приміром, жінка, що за допомогою фізичного насилля чи погроз сприяє гвалтівнику у вчиненні зґвалтування іншої жінки, несе відповідальність як співвиконавець злочину, передбаченого ст. 152 КК України).

Кваліфікація дій співучасників при ексцесі виконавця

Можливо, що в процесі реалізації загального для співучасників діяння виконавець ухилився від точного втілення обумовлених дій і вчинить злочин, не узгоджений з ними.

Щоби співучасник був притягнутий до відповідальності за злочин, вчинений виконавцем, він, як уже зазначалося, має бути обізнаний про злочинні наміри виконавця. Між співучасниками повинна бути змова на вчинення конкретного злочину. Та на практиці трапляються випадки, коли хтось зі співучасників виходить за межі цієї змови.

Так, згідно з п. 3 постанови ПВСУ № 2 від 7 лютого 2003 р. "Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи", при ексцесі виконавця, тобто коли один зі співучасників вийшов за межі домовленості щодо обсягу злочинних дій і вчинив більш тяжкий або інший злочин (наприклад, при домовленості заподіяти потерпілому тілесні ушкодження позбавив його життя), за цей злочин повинен відповідати лише його виконавець, а інші особи - за злочини, вчинені ними в межах домовленості.

Так, вироком судової колегії в кримінальних справах Харківського обласного суду від 29 листопада 1999 р. Т. і Д. засуджено за умисне вбивство та розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб.

Водночас суд без достатніх підстав дійшов висновку про те, що у вчиненні умисного вбивства Н. К. брав участь Д. Останній послідовно пояснював, що вони домовилися з Т. тільки вчинити напад з метою заволодіти майном, тому для нього було несподіванкою застосування ножа, про наявність якого він не знав.

Т. також не заявляв про змову з Д. щодо умисного вбивства, проте не заперечував на попередньому слідстві факт застосування ножа.

Усе це дає підстави вважати, що з боку Т. - ексцес виконавця. Таким чином, за даним епізодом Д. не може нести відповідальність за вбивство.

Отож **ексцес виконавця** наявний, якщо виконавець вчинив злочинні дії, що не охоплювалися ні прямим, ні непрямим умислом інших співучасників. Ці дії, фактично, виходять за межі угоди, що відбулася між ними. Про ексцес виконавця йдеться, коли інші співучасники не передбачали, не бажали та не припускали можливості вчинення тих злочинних дій, що їх вчинив виконавець.

Розрізняють два види ексцесу: кількісний і якісний. Ця різниця має певне практичне значення, оскільки впливає на кваліфікацію, зокрема, на кваліфікацію дій виконавця.

Кількісний ексцес наявний, коли виконавець, почавши вчиняти злочин, який був задуманий співучасниками, вчиняє дії однорідного характеру, але більш тяжкі. Тут задуманий співучасниками злочин ніби "переростає" в більш тяжкий. Наприклад, співучасники домовилися вчинити крадіжку, а виконавець змушений був застосувати насилля при вилученні майна, тому що зненацька застав у квартирі потерпілого, тому вчинив уже не крадіжку, а грабіж або розбій.

У таких випадках виконавець несе відповідальність за більш тяжкий злочин, який він вчинив. За нашим прикладом виконавець буде нести відповідальність, скажімо, за розбій (унаслідок застосованого насильства з метою заволодіння майном крадіжка "переросла" в розбій), тобто за ст. 187 КК України, інші співучасники відповідатимуть за співучасть у крадіжці, тобто за ст. 185 КК України (з посиланням у разі необхідності на відповідну частину ст. 27 КК України).

Ще один приклад характеризує цей вид ексцесу виконавця: У справі Т. і С, засуджених за крадіжку чужого майна з проникненням в житло, суд вилучив із обвинувачення С. факт заподіяння значної шкоди потерпілому в результаті скоєного викрадення в нього золотой обручки та фотоапарата, оскільки, згідно з попередньою домовленістю, Т. повинен був заволодіти тільки спиртними напоями.

Якісний ексцес стається, коли виконавець вчиняє неоднорідний, зовсім інший, аніж задуманий співучасниками, злочин на додаток до того, що було погоджено зі співучасниками. При такому ексцесі виконавець відповідає за правилами реальної сукупності злочинів: за задуманий і вчинений за угодою зі співучасниками злочин та за той, що був наслідком його ексцесу. Наприклад, співучасники задумали вчинити крадіжку майна. Виконавець, викрадаючи речі, знайшов пістолет "ТТ" і також заволодів ним. У такому разі виконавець вчинив два злочини - (крадіжку чужого майна (ст. 185 КК України) і крадіжку зброї (ч.1 ст. 262 КК України)), співучасники ж несуть відповідальність тільки за крадіжку майна.

Можливі випадки **кількісно-якісного ексцесу**. Так, особа, вчиняючи крадіжку (про яку є домовленість з іншими співучасниками), виходить за межі домовленості між співучасниками та вбиває господаря, що намагається затримати злочинця. Його дії слід кваліфікувати за ч. 4 ст. 187 КК України (розбій поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень потерпілому) і п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину). Інші ж співучасники несуть відповідальність тільки за крадіжку.

Отож маємо справу з кількісним ексцесом: виконавець замість крадіжки вчиняє розбій; і якісним: він вчиняє вбивство.

Зважаючи на все сказане вище, співучасники як при кількісному, так і при якісному ексцесі виконавця за ексцес відповідальності не несуть (оскільки цей злочин не охоплювався їхнім умислом). Вони відповідають лише в межах змови, що відбулася між ними, тобто за той злочин, що ними спільно був задуманий. У ч. 5 ст. 29 КК України зазначено, що

співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом.

Деякі науковці поняття ексцесу виконавця трактують у більш широкому значенні - ексцес співучасника, вважаючи, що "автором" ексцесу може бути не лише виконавець злочину, але й будь-який інший співучасник. Так, на думку цих учених, при співучасті з розподілом ролей ексцес з боку організатора, підбурювача та пособника також інкримінується у вину тільки тому з них, хто своїми діями вийшов за межі загального умислу. Аналогічним чином будь-хто з членів організованої групи чи злочинної організації несе самостійну відповідальність за злочин, вчинений без відома інших учасників угруповання.

Інші автори вважають, що при цьому не береться до уваги, що стосовно ексцесу (до того злочину, що саме і складає зміст ексцесу) будь-який співучасник є виконавцем, оскільки саме він вчиняє дії, що утворюють об'єктивну сторону злочину, який є наслідком ексцесу. Тож правильно говорити не про ексцес співучасника, а про ексцес виконавця.

РОЗДІЛ II. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Питання 1. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.

Конституція України (ст.3) проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Злочини, які посягають на життя і здоров'я особи, визнаються одними із найнебезпечніших. Відповідальність за них передбачена розділом II Особливої частини КК України. Цим розділом охоплюються три види злочинних посягань: 1) злочини проти життя особи; 2) злочини проти здоров'я особи; 3) злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи.

Злочини проти життя особи поділяються на вбивства (ст.115-119) та доведення до самогубства (ст.120).

У свою чергу вбивства поділяються на: а) просте умисне вбивство (ч.1 ст.115), б) умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (кваліфіковані види вбивств) (ч.2 ст.115), в) умисне вбивство при пом'якшуючих обставинах (привілейовані види вбивств) – вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст.116), матір'ю своєї новонародженої дитини (ст.117), при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст.118), г) вбивство через необережність (ст.119).

Злочини проти здоров'я є трьох видів: 1) тілесні ушкодження; 2) завдання фізичних або моральних страждань; 3) зараження соціальними хворобами.

Тілесні ушкодження поділяються на: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.121), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122), умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст.123), умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст.124), умисне легке тілесне ушкодження (ст.125), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.128).

До злочинів, які полягають у завданні фізичних або моральних страждань, належать: побої і мордування (ст.126), катування (ст.127), погроза вбивством (ст.129).

Зараження соціальними хворобами охоплює: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст.130), зараження венеричною хворобою (ст.133).

Питання 2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ОСОБИ.

Вбивством визнається умисне або необережне протиправне заподіяння смерті (позбавлення життя) іншій людині. Вказівка на заподіяння смерті іншій людині означає, що самогубство (замах на самогубство) не є злочином. Водночас доведення іншої особи до самогубства є злочином проти життя (ст.120).

Безпосереднім об'єктом вбивства є життя будь-якої людини, незалежно від її соціальних, демографічних і медичних показників. За кримінальним правом України, вбивством буде й позбавлення життя потерпілої особи на її прохання.

Моментом початку життя при цьому слід вважати початок фізіологічних пологів. Посягання на плід людини до початку родового процесу не є посяганням на життя – а незаконним проведенням абортів. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть, яка

пов'язана з початком незворотного розпаду клітин вищої нервової системи, тобто з припиненням функціонування головного мозку. Від біологічної смерті слід відрізнити клінічну смерть, пов'язану із зупинкою роботи серця, після якої життєздатність людини зберігається ще протягом 5-8 хвилин і її можна шляхом надання медичної допомоги повернути до життя.

З об'єктивної сторони вбивство може бути здійснене шляхом дії або бездіяльності. Для позбавлення людини життя може застосовуватися як фізичний вплив (удар ножом, задушення, отруєння тощо), так і психічний (заподіяння душевної травми, що викликала смерть). У разі вчинення вбивства шляхом бездіяльності йдеться про не вчинення винним дій, що запобігли б настанню смерті за умови, що він зобов'язаний був і мав можливість їх вчинити. Наприклад, особа медичного персоналу з метою заподіяння смерті хворому не застосовує необхідного лікування.

Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання **злочинного наслідку** – смерті людини. При цьому необхідно встановити причинний зв'язок між діянням винного і настанням смерті потерпілого.

Суб'єктом вбивства може бути особа, яка досягла 14-ти років за вбивства, передбачені статтями 115–117, і 16-ти років – за вбивства, передбачені статтями 118 і 119.

З суб'єктивної сторони вбивство може бути вчинене: з умисною формою вини (ст.115-118), з необережності (злочинної самовпевненості або злочинної недбалості) (ст.119), умисною чи необережною формою вини (ст.120). Правильна кваліфікація умисного вбивства передбачає ретельне дослідження його мотивів і мети.

Види вбивств.

Умисне вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (просте вбивство) (ч. 1 ст. 115) – це вбивство, вчинення якого не супроводжується наявністю ні обтяжуючих, ні пом'якшуючих обставин: вбивство в обопільній сварці чи бійці, з помсти, ревнощів, інших мотивів, викликаних особистими стосунками винного з потерпілим. За цією частиною можна кваліфікувати вбивство із заздрощів, з боягузтва, на прохання потерпілого, з жалю над ним.

Умисне вбивство за обтяжуючих обставин (кваліфіковане вбивство) – ч.2 ст.115. Обтяжуючі обставини перераховані в пунктах 1-13 ч.2 ст.115. Для застосування ст.115 досить наявності хоча б однієї з указаних в ній обтяжуючих обставин.

Умисне вбивство двох або більше осіб (п.1 ч.2 ст.115) передбачає, що позбавлення життя цих осіб було вчинене одночасно або протягом короткого проміжку часу і охоплювалося єдністю наміру винного. Дії винного не можуть кваліфікуватися за п.1 ч.2 ст.115, якщо не доведено, що його намір був спрямований на позбавлення життя саме двох або більше осіб. Розрив у часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб на його кваліфікацію за п.1 ч.2 ст.115 не впливає (п.5 Постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи»). Вбивство однієї людини і замах на життя іншої не може розглядатися як закінчений злочин – вбивство двох або більше осіб. У цих випадках вчинене слід кваліфікувати за ст.15 та п.1 ч.2 ст. 15 або за ч.1 ст.115 незалежно від послідовності злочинних дій. Замах на вбивство двох або більше осіб, який не призвів до смертельного наслідку, кваліфікується за ст.15 і п.1 ч.2 ст.115.

Умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка за відомо для винного перебувала у стані вагітності (п.2 ч.2 ст.115), має місце, якщо вбито дитину до 14 років або якщо винному було достовірно відомо про вагітність жінки. Кваліфікація злочину не залежить від строку вагітності та життєздатності плоду.

Якщо винний помилково вважав жінку вагітною підлягає кваліфікації за ч.2 ст.15 і п.2.ч.2 ст. 115 та якщо були інші мотиви – за іншим пунктом ст. 115 КК.

Якщо припустився помилки і позбавив життя іншу жінку – то кваліфікація знову повинна бути такою ж.

Умисне вбивство заручника або викраденої людини (п.3 ч.2 ст.115). *Заручником* є особа, яка захоплена або утримується будь-ким для забезпечення того, щоб родичі, інші особи, органи держави або відповідні організації виконали певні вимоги як умову звільнення заручника. Вбивство заручника може мати місце в момент захоплення або протягом його утримування як заручника, тобто позбавлення волі, внаслідок спроби заручника втекти, під час його перевезення і т. д. Дії кваліфікуються також як умисне вбивство заручника незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення злочину, передбаченого ст.147 (Захоплення заручника). Дії особи, яка вчинила злочин, передбачений ст.147, і умисно вбила заручника, мають кваліфікуватися за ч.2 цієї статті, за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п.3 ч.2 ст.115 (п.7 Постанови).

Умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю (п.4 ч.2 ст.115). У деяких випадках спосіб позбавлення життя свідчить про особливу жорстокість злочину.

Пленум Верховного Суду України в своїй практиці вважає, що до особливо жорстоких можуть бути віднесені, зокрема, випадки, коли перед позбавленням життя або в процесі вчинення вбивства до потерпілого умисно застосовувалися тортури, катування або йому заподіявалися особливі страждання шляхом нанесення великої кількості тілесних ушкоджень, або з використанням вогню, струму, отрути, що завдає нестерпного болю. Судова практика виходить з того, що про ознаку особливої жорстокості може свідчити також вчинення злочину в присутності близьких потерпілому осіб, якщо винний усвідомлював, що такими діями завдає їм особливих страждань. Умисне вбивство слід також вважати вчиненим з особливою жорстокістю, якщо воно супроводжувалося глумлінням над трупом, крім випадків його знищення або розтину з метою приховати вбивство.

Умислом винного має охоплюватися особлива жорстокість дій, що ним вчинюються. Визнавши засудженого винним у вбивстві, вчиненому з особливою жорстокістю, суд має навести у вирокі підстави та мотиви, згідно з якими він дійшов такого висновку. Встановлення особливої жорстокості вбивства не входить до компетенції судово-медичної експертизи, оскільки поняття «жорстокість» не є медичним. Вирішення цього питання є прерогативою органів досудового слідства і суду. Експерт лише дає висновок, чи зазнав потерпілий особливо сильних страждань.

Умисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п.5 ч.2 ст.115), має місце, якщо, вчиняючи вбивство певної особи, винний усвідомлював, що він застосовує такий спосіб заподіяння смерті, який небезпечний для життя не тільки однієї людини (наприклад, вбивство шляхом пострілів в натовп людей, підпал приміщення, у якому крім потерпілого знаходилися інші особи, вчинення аварії автомашини, в якій їхали кілька осіб). Судова практика випадки вбивства за допомогою різного роду автоматичних пристроїв, що створюють загрозу для життя будь-якої особи, кваліфікує за п.5 ч.2 ст.115.

Заподіяння при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, тілесних ушкоджень іншим особам слід додатково кваліфікувати за статтями КК, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень. Якщо при вбивстві способом, небезпечним для життя багатьох людей, вчинено умисне вбивство двох або більше осіб, винний підлягає відповідальності за пунктами 1 і 5 ч.2 ст.115 (п.9 Постанови)

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п.6 ч.2 ст.115) здійснюється з мотивів, спрямованих на отримання будь-якої матеріальної вигоди (грошей, майна, майнових прав, прав на житлову площу тощо), чи або з наміром позбутися матеріальних витрат (сплати боргу, платежу аліментів та ін.). Корисливим також є вбивство, вчинене за винагороду або з метою зайняти більш високооплачувану посаду.

Для кваліфікації злочину за п.6 ч.2 ст.115 немає значення, чи вдалося винному реалізувати корисливий мотив. Необхідно лише, щоб корисливі мотиви виникли до вчинення вбивства або під час його вчинення.

Верховний Суд України виходить з того, що умисне вбивство, вчинене при розбійному нападі з метою заволодіння чужим майном, при вимаганні, незаконному

заволодінні транспортним засобом, належить кваліфікувати не лише за п.6 ч.2 ст.115, а й за ч.4 ст.187, ч.4 ст.189, ч.3 ст.262, ч.3 ст.308, ч.3 ст.313. (п.10 постанови)

Умисне вбивство з хуліганських мотивів (п.7 ч.2 ст.115) має місце лише у випадку, якщо воно вчинюється за явно вираженої неповаги до суспільства, зневаги до правил співжиття та норм моралі, без будь-якої причини з використанням малозначного приводу для вбивства та ін.

Місце вчинення вбивства в даному разі не має значення. Цей злочин звичайно здійснюється в громадських місцях, але може бути вчинений і в безлюдному місці (у лісі, полі, квартирі тощо).

Якщо винний крім вбивства з хуліганських мотивів вчинив інші умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства, то вчинене ним належить кваліфікувати за п.7 ч.2 ст.115 і ст.296. Хуліганство, що потягло за собою необережне позбавлення життя людини, не містить складу злочину, який розглядається, і має кваліфікуватися за відповідною частиною статей 296 і 119. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок (п.11 постанови)

Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п.8 ч.2 ст.115), має місце, якщо вбивство вчинене з метою не допустити чи припинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства. Виконання службового обов'язку – це діяльність особи, яка входить до кола її повноважень, а громадського обов'язку – здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень, чи вчинення інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (припинення правопорушення, повідомлення органи влади про злочин).

Близькі родичі в розумінні п. 8 ч. 2 ст. 115 КК — це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки

Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті.

Умисне вбивство, вчинене з метою приховати інший злочин **або полегшити його вчинення** (п.9 ч.2 ст.115). Винний може переслідувати мету повністю приховати раніше вчинений злочин або лише обставини, які впливають на кваліфікацію та міру покарання. Вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину винний може здійснювати як до, так і в процесі вчинення наміченого злочину. Наприклад, випадки вбивства потерпілого, свідка, особи, яка має докази злочину, охоплюються п.9 ч. 2 ст. 115. Взагалі дії винного кваліфікуються як умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого злочину незалежно від того, був цей злочин вчинено чи ні (п.13 Постанови).

Також не має значення чи винний вчиняв злочин, який він намагався приховати.

Дії винного, який вчинив умисне вбивство з метою приховати злочин іншої особи, додатково кваліфікувати ще й за ст. 396 КК не потрібно.

Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п.10 ч.2 ст.115). Винний може здійснити вбивство в процесі самого зґвалтування або задоволення статевої пристрасті для того, щоб придушити опір потерпілої або з садистських мотивів. Але, таке вбивство може мати місце і після здійснення цих злочинів, щоб приховати злочин і уникнути відповідальності. При цьому злочинні дії кваліфікуються і за ч.4 ст.152 чи ч.3 ст.153, або ще й за відповідною частиною ст.15.

У випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК.

Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п.11 ч.2 ст.115) — це вбивство, вчинене виконавцем за дорученням замовника. Таке доручення, як роз'яснює Пленум Верховного Суду України, може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити або, навпаки, не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (грошову винагороду, передачу прав на майно та ін.) чи нематеріального характеру (звільнення від кримінальної відповідальності, розв'язання різних життєвих проблем і та ін.). Якщо вбивство на замовлення зумовлене виплатою винагороди або іншими матеріальними благами, вчинене вимагає додаткової кваліфікації за п.6 ч.2 ст.115 – з корисливих мотивів, якщо з метою приховати інший злочин – п.9 ч.2 ст. 115.

Відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК настає лише у випадках, коли замовляється саме умисне вбивство особи, а не якийсь інший насильницький злочин щодо неї. Якщо замовник доручив заподіяти потерпілому тілесні ушкодження, а виконавець умисно вбив його, замовник несе відповідальність за співучасть у тому злочині, який він організував чи до вчинення якого схилив виконавця, а останній — за той злочин, який він фактично вчинив.

Умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб (п.12 ч.2 ст.115) має місце, якщо воно вчинене спільно двома або більше особами, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення. Таке вбивство може бути вчинене як співвиконавцями, так і з розподілом ролей, тому безпосереднім виконавцем вбивства може бути і один учасник групи. За цим пунктом ч.2 ст.115 належить кваліфікувати і умисне вбивство, вчинене організованою групою або злочинною організацією, тому у ці форми співучасті об'єктивно містять в собі також ознаки, властиві групі, яка діє за попередньою змовою. У разі вчинення вбивства злочинною організацією, озброєною бандою, терористичною групою чи організацією, відповідальність співучасників настає за п.12 ч.2 ст.115 та відповідно ч.1 ст.255, ст.257, ч.3 або ч.4 ст.258 (п.16 Постанови).

Умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого ст.116-118 (п.13 ч.2 ст.115). Відповідальність за повторне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування або замах, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину.

Умисне вбивство, якому передувало умисне заподіяння смерті, що охоплюється статтями інших розділів КК (терористичний акт, диверсія, бандитизм, посягання на життя працівника правоохоронного органу та ін.), кваліфікується за п.13 ч.2 ст.115. Цей пункт застосовується незалежно від того, чи був винний засуджений за раніше вчинене вбивство.

Перелік обтяжуючих обставин, вказаних в ч.2 ст.115, є вичерпним. Якщо умисне вбивство вчинене за обтяжуючих обставин, перерахованих у двох або більше пунктах ч.2 ст.115, то при його кваліфікації мають вказуватися всі пункти.

Вбивство не може кваліфікуватися за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, коли судимість за раніше вчинене вбивство знята чи погашена в установленому законом порядку

Умисне вбивство за пом'якшуючих обставин:

Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст.116). У цьому випадку має місце особливий психічний стан винного – фізіологічний афект: короткочасна інтенсивна емоція, що значно послаблює контроль особи над своїми вчинками, здатність усвідомлювати їх, керувати ними. Від фізіологічного афекту слід відрізнити афект патологічний, що виключає осудність суб'єкта. Умовою застосування ст.116 є сильне душевне хвилювання, **викликане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого.**

Насильство при цьому може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв, позбавлення волі та ін.), так і психічним (загроза заподіяти фізичну, моральну, майнову шкоду), але тільки протизаконним. Останнє може за своїм характером надати суб'єкту право на необхідну оборону. Вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання, але за умови, що воно було результатом перевищення меж необхідної оборони, слід кваліфікувати не за ст.116, а за ст.118, як вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Якщо душевне хвилювання було викликане не потерпілим, а іншими особами, ст.118 не може бути застосована. Відповідальність за ст.116 настає також у випадках, якщо протизаконне насильство, систематичне знущання або тяжка образа, що спричинили сильне душевне хвилювання особи, яка вчинила вбивство, були спрямовані **не на неї особисто, а щодо третіх осіб – близьких або навіть сторонніх.** За наявності одночасно кваліфікуючих ознак вбивства (з особливою жорстокістю, двох або більше осіб) і сильного душевного хвилювання, характерного для ст.116, кваліфікація має бути проведена за ст.116 (аналогічно вирішуються питання про кваліфікацію вбивства за наявності обтяжуючих ознак та пом'якшуючих, передбаченими ст.117 і 118).

Склад злочину, передбаченого ст. 116, має місце лише у випадку, якщо умисел на вбивство виник раптово в стані фізіологічного афекту, і був виконаний, коли винний ще знаходився в такому стані. При вбивстві, передбаченому ст.116, умисел може бути прямим або непрямим.

Систематичне знущання — це вчинення не менш, ніж три рази, дій, які принижують честь і гідність особи, завдаючи їй моральних страждань. Такі дії можуть, зокрема, полягати у систематичних образах, цькуванні, безпідставних обвинуваченнях у вчиненні протиправних чи аморальних дій, глузуванні, кепкуванні тощо

Тяжкою образою є приниження честі й гідності особи, яке виражене в такій непристойній формі, яка вважається особливо образливою. (наприклад називає імпотентом)

Як правило, тяжка образа супроводжується протизаконним насильством з боку потерпілого. Питання про те, яку образу вважати тяжкою, вирішується судом в кожному конкретному випадку.

Виникнення стану сильного душевного хвилювання внаслідок застосування до особи насильства на законних підставах (наприклад, при затриманні її працівниками міліції у разі вчинення нею злочину чи іншого правопорушення) або ж не в результаті систематичного знущання або тяжкої образи виключає відповідальність особи, яка в такому стані умисно вчинила вбивство, за ст. 116.

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст.117).

Відповідальність матері пом'якшується за умови, що вбивство дитини було вчинене під час пологів (тобто до остаточного відділення плода) або одразу після них, тобто законодавець обмежує здійснення цього злочину певним нетривалим проміжком часу, доки особливий психічний і фізичний стан жінки послаблює її здатність керувати своїми діями. В інших випадках відповідальність за вбивство матір'ю своєї дитини настає на загальних підставах. Момент виникнення умислу у матері вбити новонароджену дитину на кваліфікацію злочину, що розглядається, не впливає. вчинення вбивства новонародженої дитини її матір'ю через деякий час після пологів, має кваліфікуватися за п.2 ч.2 ст.115. Так само мають кваліфікуватися дії співучасника такого злочину.

Суб'єктом цього злочину може бути тільки мати.

З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим або непрямим умислом.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118).

Перевищенням меж необхідної оборони відповідно до ч. 3 ст. 36 КК визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Так само перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця при умисному заподіянні йому смерті згідно з ч. 2 ст. 38 КК визнається явна невідповідність вчиненого небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Заподіяння смерті нападаючому при захисті від суспільно небезпечного посягання виключає кримінальну відповідальність, якщо при цьому не були перевищені межі необхідної оборони. Вбивство при перевищенні меж необхідної оборони не виключає такої відповідальності, але пом'якшує її. Так само вирішується питання і при затриманні злочинця.

Перевищенням меж необхідної оборони, відповідно до ч.3 ст.36, визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Так само перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця при умисному заподіянні йому смерті згідно з ч.2 ст.38 визнається явна невідповідність вчиненого небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця.

Пленум Верховного Суду України в постанові від 26 квітня 2002 р. №1 «про судову практику у справах про необхідну оборону», виходить з того, що при розв'язанні питання про наявність перевищення меж оборони необхідно враховувати не лише відповідність або невідповідність зброях і засобів захисту та нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил нападаючих і тих, хто захищається, а саме: місце і час; раптовість нападу; неготовність до його відвернення; кількість нападаючих, і тих, хто захищається; їх фізичні дані (вік, стать, інвалідність, стан здоров'я) та інші обставини. Ті ж фактори слід враховувати і при розв'язанні питання про перевищення заходів із затримання злочинця (тяжкість злочину, обстановку, в якій відбувається затримання і т. д.).

При цьому слід мати на увазі, що особа, яка захищається, як і особа, яка затримує злочинця, внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного суспільне небезпечним посяганням (що часто виникає раптово), не завжди може точно оцінити відповідність заподіяної шкоди (в цьому випадку позбавлення життя нападаючого чи злочинця) небезпечності посягання чи вчиненого затриманим злочину або точно оцінити обстановку захисту чи затримання. У цьому випадку відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або заходів із затримання злочинця виключається (ч.4 ст.36).

З суб'єктивної сторони злочин, який розглядається, характеризується прямим або непрямим умислом.

Вбивство, вчинене з перевищенням меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, за наявності обставин, передбачених ч.2 ст.115 (наприклад, способом, небезпечним для життя багатьох осіб,

повторно) має кваліфікуватися не як умисне вбивство за обтяжуючих обставин, а за ст.118 КК.

Вбивство через необережність (ст.119) – може бути вчинене як внаслідок злочинної самовпевненості, так і внаслідок злочинної недбалості. Для застосування ст. 119 необхідно встановити наявність необережної вини щодо злочинного наслідку – смерті іншої людини. Саме ж діяння, яке заподіяло такий результат, може бути як необережним, так і умисним.

У частині 2 ст.119 встановлена відповідальність за необережне вбивство двох або більше осіб. Йдеться про те, що смерть вказаних осіб є наслідком одного діяння, яке в цілому становить одиничний злочин.

На практиці часто зустрічаються справи, коли внаслідок недбалого поводження з вогнепальною зброєю настає смерть потерпілого, яку винний міг і повинен був передбачити. Такі дії утворюють собою злочин, передбачений ст. 119 КК.

Доведення до самогубства (ст.120). **Об'єктом** злочину, який розглядається, є життя людини. **Об'єктивна сторона** (ч.1 ст.120) злочину полягає у:

- жорстокому поводженні з потерпілою особою або у шантажуванні її, або у примусі до протиправних дій, або у систематичному приниженні її людської гідності;
- настанні суспільне небезпечних наслідків вказаних дій у вигляді самогубства особи або замаху на самогубство (але не готування до самогубства)
- причинному зв'язку між зазначеним діянням і наслідками.

Жорстоке поводження – це безжалісні, грубі дії, що спричиняють потерпілому фізичні та психічні страждання (нанесення тісних ушкоджень, побоїв, позбавлення коштів для існування, життя, їжі, одягу, необґрунтовані стягнення, несправедливе позбавлення заохочень, різного роду знущання).

Шантаж – це погроза розголосити про потерпілого відомості, які останній бажає зберегти в таємниці (наприклад, відомості про інфекційну хворобу тощо). Ці ж відомості можуть бути помилковими, такими, що не відповідають дійсності. Важливо, що вони носять такий характер, що потерпілий не хоче їх розголошувати.

Примус до протиправних дій – це погроза фізичним насильством, залякування, заподіяння побоїв тощо з метою примусити потерпілого, наприклад, брати **участь у злочині**.

Систематичне приниження людської гідності – це різного роду тривале принизливе ставлення до потерпілого (образи, наклеп, анонімні обвинувачення, знущання над честю жінки, цькування, несправедлива критика). Судова практика не відносить до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, припинення співжиття, подружню зраду, якщо при цьому не здійснювалися інші дії, що принижують людську гідність. Не можуть також кваліфікуватися за ст.120 випадки самогубства внаслідок вчинення щодо особи будь-яких законних дій (наприклад, правомірного звільнення з роботи), а також внаслідок повідомлення хоча й таких, що принижують гідність особи, але вірних, таких, що відповідають дійсності, відомостей (за умови, що вони повідомлялися не в образливій чи цинічній формі).

У ч.2 ст.120 передбачена відповідальність за доведення до самогубства або замаху на нього особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного, або такі самі дії, вчинені щодо двох або більше осіб, а в ч.3 ст.120 – щодо неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років.

Під матеріальною залежністю слід розуміти випадки, коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або знаходиться на його утриманні (наприклад, залежність непрацевдатної жінки від чоловіка, неповнолітніх дітей від батьків, підопічних від опікунів і т. д.). Під іншою залежністю слід розуміти залежність підлеглого від начальника, учня від викладача, одного родича від іншого та ін.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст.120, можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. Для притягнення до відповідальності за ч.2 ст.120 необхідно, щоб суб'єктом була особа,

від якої потерпілий знаходився в матеріальній або іншій залежності, тобто суб'єкт – спеціальний.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, може виражатися як в умислі, так і в необережності.

Питання 3. Поняття та види злочинів проти здоров'я особи.

Злочинами проти здоров'я є протиправні умисні або необережні діяння, які безпосередньо спрямовані на завдання фізичної або психічної шкоди здоров'ю інших осіб.

Об'єктом таких злочинів є здоров'я іншої людини. Додатковими об'єктами можуть виступати честь і гідність людини.

Об'єктивна сторона злочинів проти здоров'я може виражатися як у дії, так і бездіяльності. Абсолютна більшість складів злочинів проти здоров'я є матеріальними (формальним є лише погроза вбивством).

Суб'єкт більшості злочинів проти здоров'я загальний. Суб'єктом злочинів, передбачених ст.121 і 122, може бути фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років. Суб'єкт інших злочинів цього виду – з 16 років.

Суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується умисною (ст.121-127, 129) або необережною (ст.128) виною. Злочини, передбачені ст.130, 133 можуть бути вчинені як умисно, так і необережно.

Тілесні ушкодження

Тілесне ушкодження – це протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виражається в порушенні анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій внаслідок застосування одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих чинників – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

За ступенем тяжкості тілесні ушкодження в КК розподіляються на: тяжкі, середньої тяжкості і легкі. Детальне визначення кожного із цих видів тілесних ушкоджень дане в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом МОЗ України 17 січня 1995 р. затверджені (далі — Правила).

Згідно зі ст. 76 КПК проведення експертизи за цими справами є обов'язковим. Правила передбачають, що судово-медичне визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводиться згідно з Кримінальним і Кримінально-процесуальним кодексами України та цими Правилами.

Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121).

У частині 1 ст. 121 під умисним тяжким тілесним ушкодженням розуміється умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

До числа тяжких слід відносити тілесне ушкодження, **небезпечне** для життя в момент заподіяння. Правила до небезпечних для життя відносять ушкодження, що самі собою загрожують життю потерпілого в момент нанесення або за звичайним своїм перебігом закінчуються смертю (ушкодження, що проникають у черепну порожнину, відкриті й закриті переломи кісток склепіння та основи черепа, забій головного мозку тяжкого ступеня, проникаючі поранення грудної клітки тощо). Наслідок заподіяного ушкодження не може впливати на визнання його тяжким. Так, своєчасна медична допомога, що привела до швидкого і повного видужання потерпілого, не виключає відповідальності за ст.121, якщо ушкодження були небезпечними для життя в момент їх заподіяння.

Фактичне заподіяння тілесних ушкоджень, небезпечних для життя, за наявності умислу, спрямованого на позбавлення життя, кваліфікується як замах на вбивство. Так само судова практика кваліфікує і випадки умисного нанесення ушкоджень життєво важливим

органам тіла, що, як правило, спричиняють загибель потерпілого, і не призвели до смерті лише внаслідок випадкового збігу обставин, які не залежали від винного.

Тяжким визнається тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або до втрати його функцій. Правила відносять до таких ушкоджень втрату чи безповоротну втрату функцій руки, ноги, зору, слуху, репродуктивної здатності.

Втрата руки, ноги – це відокремлення їх від тулуба (як усієї руки або ноги, так і ампутація їх на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів) чи втрата ними функцій (параліч або інший стан, що виключає їх діяльність). Усі інші випадки мають розглядатись як втрата частини кінцівки і оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності. Наприклад, втрата стопи призводить до втрати загальної працездатності більш ніж на одну третину і за цією ознакою є тяжким тілесним ушкодженням.

Під **втратою зору** слід розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, при якому має місце зниження зору до підрахунку пальців на відстані 2 метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче). Втрата зору на одне око тягне за собою стійку втрату працездатності понад однієї третини і за цією ознакою відноситься до тяжких тілесних ушкоджень.

Втрата слуху – це повна стійка глухота на обидва вуха або і такий незворотний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані 3-5 см від вушної раковини. Втрата слуху на одне вухо тягне за собою стійку втрату працездатності менше як на одну третину і за цією ознакою відноситься до середньої тяжкості тілесного ушкодження.

Під **втратою язика (мовлення)** розуміють невиліковну втрату здатності висловлюватися членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих.

Втрата репродуктивної здатності означає втрату здатності злягання, запліднення, зачаття та дітородіння.

До тяжких тілесних ушкоджень відноситься також ушкодження, якщо воно **призвело до психічної хвороби** – будь-якого психічного захворювання незалежно від його тяжкості, тривалості і ступеня виліковності.

Тілесне ушкодження є тяжким і тоді, коли воно спричинило інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину. Під **іншим розладом здоров'я** мається на увазі ушкодження, що не підпадає ні під одну з інших ознак тяжкого тілесного ушкодження, перерахованих у ст.121. Вирішальне значення для цього має стійка втрата працездатності не менш **ніж** на одну третину, яку законодавець пов'язує лише з іншим розладом здоров'я.

Йдеться про загальну працездатність. Втрата професійної працездатності може братися до уваги, якщо умисел винного був спрямований спеціально на позбавлення її потерпілого. Для визнання тілесного ушкодження тяжким необхідна стійка втрата працездатності (постійна, незворотна), причому не менше ніж на одну третину.

До числа **тяжких** відноситься тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності. Відповідно до Правил йдеться про ушкодження, внаслідок яких сталося переривання вагітності, незалежно від строку останньої, за відсутності її патології. Таким чином, необхідна наявність причинного зв'язку між заподіяним тілесним ушкодженням і перериванням вагітності. Для кваліфікації таких діянь за ст.121 необхідно, щоб винний усвідомлював факт вагітності потерпілої та бажав або свідомо допускав її переривання.

Тяжке тілесне ушкодження, що виразилося в **непоправному знівеченні обличчя**, має місце, якщо ушкодження обличчя, будучи неусувним, додає йому відразливий, потворний зовнішній вигляд. Знівечення є непоправним, якщо його не можна усунути за допомогою звичайних методів лікування або воно може бути усунуто лише завдяки пластичній операції. Тимчасове знівечення обличчя тяжким тілесним ушкодженням не визнається.

Для встановлення факту непоправності ушкодження призначається судово-медична експертиза, а наявність знівечення визначається слідчими та судовими органами. Суд оцінює зовнішній вигляд потерпілого на момент судового розгляду, виходячи із загальноприйнятих уявлень про людський вигляд. Особистість потерпілого (стать, вік, професія, національність тощо) при вирішенні цього питання значення не має.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст.121, характеризується умисною виною (прямий чи непрямий умисел). Винний усвідомлює, що може заподіяти тяжку шкоду здоров'ю потерпілого, і бажає або свідомо допускає настання такої шкоди. Відповідальність за ст. 121 настає також у разі, коли умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, а фактично було заподіяно тяжке тілесне ушкодження.

Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження тягне відповідальність за ч. 2 ст. 121 за наявності хоча б однієї з таких обставин: якщо воно було вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, або вчинене на замовлення, або спричинило смерть потерпілого.

Відповідно до Правил під **мученням** слід розуміти дії, що заподіяли потерпілому страждання шляхом тривалого позбавлення їжі, пиття, тепла, залишення його в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії. Сюди ж відносяться дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням особливого болю (шмагання, щипання, застосування термічних факторів тощо). Мучення викликають не просто больові відчуття, що мають місце при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіюють особливо сильний фізичний біль і страждання. Слід мати на увазі, що мучення самі по собі не є видом тяжкого тілесного ушкодження і можуть тягти відповідальність за ч.2 ст.121 лише за наявності однієї з ознак, перерахованих у ч.1 цієї статті. Наявність мучення встановлюється судом за допомогою судово-медичної експертизи. Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження групою осіб передбачає його вчинення двома або більше особами, які діють як виконавці. Попередня змова не обов'язкова.

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження з метою **залякування** має місце, якщо особа вчиняє злочин, прагнучи залякати потерпілого або інших осіб (наприклад, родичів, товаришів по службі), з тим, щоб відвернути осіб від політичної, громадської, комерційної та інших видів законної діяльності.

Вчинення **тяжкого тілесного ушкодження на замовлення** має ті самі ознаки, що розглядалися при аналізі п.11 ч.2 ст.115.

Тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, передбачає, що причиною смерті було ушкодження, вказане в ч.1 ст.121. Для застосування ч.2 ст.121 в цьому випадку слід встановити наявність умислу на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження і необережної вини стосовно смерті потерпілого. Якщо смерть потерпілого була результатом тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого через необережність, відповідальність за ч.2 ст.121 наставати **не** може. У цьому випадку особа може нести відповідальність за вбивство через необережність. Частина 2 ст.121 не застосовується також у разі, якщо винний в умисному заподіянні тяжкого тілесного ушкодження не передбачав можливості настання смерті та за обставинами справи не повинен був або не міг її передбачити. Випадкове заподіяння смерті у вину не ставиться.

Для відмежування умисного тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, від умисного вбивства, слід ретельно дослідити всі обставини, що мають значення для встановлення спрямованості умислу винного і враховувати, зокрема, попередню поведінку винного і потерпілого, їх взаємовідносини, спосіб і знаряддя злочину, а також характер і локалізацію поранень (наприклад, в життєво важливі органи людини). Якщо суд визнає доведеним, що підсудний передбачав можливість заподіяння смерті та байдуже ставився до цих наслідків (непрямий умисел), дії винного кваліфікуються як умисне вбивство.

Умисне поранення життєво важливих органів, внаслідок якого настала смерть, свідчить про наявність прямого чи непрямого умислу винного на вбивство. Тому такі дії кваліфікуються як умисне вбивство, а не як умисне нанесення тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть.

Оскільки ч.2 ст.121 передбачає щодо смерті потерпілого необережну вину, кваліфікація вчиненого як замах на тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть, неможлива.

Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.122).

Середньої тяжкості вважається таке тілесне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, властивих тяжкому тілесному ушкодженню, але спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менше як на одну третину. Тривалий розлад здоров'я виявляється в тривалому порушенні функцій будь-якого органу або у постійному їх послабленні (зору, слуху, розмовних можливостей, здатності діяти рукою, ногою). Характерними для розглядуваного виду ушкоджень є також переломи ребер, переломи, надломи і тріщини трубчатих кісток, струс головного мозку середнього ступеня тощо.

Стаття 122 застосовується лише за умови, що порушення функції будь-якого органу було тривалим. Відповідно до Правил під **тривалим** слід розуміти розлад здоров'я строком понад 3-х тижнів (більш ніж 21 день). Під стійкою втратою працездатності менш як на одну третину слід розуміти втрату загальної працездатності від 10 до 33 відсотків.

З суб'єктивної сторони злочин, що розглядається, може бути вчинений з прямим або непрямым умислом. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого настала смерть потерпілого, щодо якої має місце необережна вина, має тягти відповідальність за сукупністю злочинів – за статтями 122 і 119.

Частина 2 ст.122 встановлює відповідальність за середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій (наприклад, звільнити житлову площу тощо).

Умисне легке тілесне ушкодження (ст.125) – це таке тілесне ушкодження, яке не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності. До них Правила відносять ушкодження, що мають незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більше як **шість днів** (садна, синці тощо).

Суб'єктом цього злочину є особа, якій виповнилося 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається, характеризується тільки умисною виною. Відповідальність за ст.125 настає і в тих випадках, коли умисел винного був спрямований на заподіяння невизначеної шкоди здоров'ю, якщо фактично було заподіяно легке тілесне ушкодження.

У частині 2 ст.125 встановлена відповідальність за легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності. Відповідно до Правил **короткочасним** є розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше ніж 21 день (три тижні). Під незначною стійкою втратою працездатності слід розуміти втрату загальної працездатності до 10 відсотків.

Завдання фізичних або моральних страждань

Побої і мордування (ст.126).

У частині 1 ст.126 встановлюється відповідальність за *умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень*.

Під **ударом** слід розуміти одноразовий раптовий потужний фізичний вплив на тіло людини будь-яким твердим предметом, що спричиняє фізичний біль. Побої характеризуються одноразовими ударами. Під іншими насильницькими діями мають на увазі фізичний вплив на людину (крім ударів і побоїв), що викликали больові відчуття (придушення частин тіла, виривання волосся). Злочин вважається закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Передбачений у ст.126 злочин не спричиняє порушення анатомічної цілості тканин або нормального функціонування тканин і органів людського тіла. Тому він і не заподіює тілесного ушкодження, обов'язково викликає фізичний біль.

Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину, що розглядається, характеризується умисною виною. Мета залякування потерпілого чи його близьких є кваліфікуючою ознакою цього злочину.

В ч.2 ст.126 встановлена відповідальність за ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких. Такі ознаки, як вчинення цього злочину групою осіб або з метою залякування потерпілого чи його близьких, мають те саме значення, що і при аналізі ст.121. Що стосується **мордування**, то Правила вважають ними дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, дія термічних факторів та інші аналогічні дії. Якщо внаслідок цих дій заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, відповідальність настає за ст. 121.

Катування (ст. 127).

Ця стаття включена до КК відповідно до Міжнародної Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікованої Україною 26 січня 1987 р.

З об'єктивної сторони цей злочин виражається в заподіянні умисного сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій (наприклад, тілесних ушкоджень). Від інших злочинів проти здоров'я катування **відрізняється** своєю **суб'єктивною стороною**. Вона вимагає не тільки умислу, а й встановлення спеціальної мети – спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також залякати чи дискримінувати його чи інших осіб.

Суб'єкт цього злочину – будь-яка особа 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками катування є:

ч.2 – вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням свого службового становища.

Погроза вбивством (ст. 129).

З об'єктивної сторони під погрозою вчинити вбивство слід розуміти виявленій зовні намір позбавити іншу людину життя. Це може бути вчинене словесно, письмово, за допомогою різного роду дій (жестів, міміки, демонстрації зброї тощо).

Погроза має бути **реальною**, тобто сприйматися потерпілим як така, що може здійснитися. Реальність її встановлюється судом у кожному окремому випадку, виходячи з конкретних обставин справи. При цьому необхідно враховувати як суб'єктивний (сприйняття потерпілим), так і об'єктивний (спосіб і інтенсивність вираження, особу винного, характер відносин між ним і потерпілим і т. д.) критерії. Погроза має бути звернена до конкретної особи і висловлена **особисто** потерпілому або **через третіх осіб**. Злочин вважається закінченим з моменту, коли погроза була доведена до відома потерпілого.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона злочину, який розглядається – прямиї умисел. При цьому не має значення, чи збирався винний реалізувати свою погрозу, досить того, щоб у потерпілого були реальні підстави побоюватися її виконання.

У випадку, коли винний, не обмежившись погрозою, здійснює дії, які створюють умови для вбивства або безпосередньо спрямовані на його здійснення, відповідальність настає за приготування до вбивства чи замах на нього. Якщо погроза вбивством є ознакою іншого, більш тяжкого злочину (ст.152, 187), ст.129 не застосовується.

У частині 2 ст.129 передбачена відповідальність за погрозу вбивством, висловлену членом організованої групи.

Зараження соціальними хворобами

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст.130) Вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) викликає захворювання, яке зветься ВІЛ-інфекція. Кінцевою стадією цього захворювання є СНІД (синдром набутого імунодефіциту), ця хвороба на сьогодні є невиліковною. Не менш небезпечні випадки зараження іншими невиліковними інфекційними хворобами, що є небезпечними для життя людей (наприклад, лихоманка Ебола, сказ, хвороба легіонерів).

Частина 1 ст.130 встановлює відповідальність за *свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини.*

Поставлення в небезпеку зараження з **об'єктивної сторони** полягає в різних діях, які створюють реальну загрозу зараження потерпілого цими хворобами – здійсненні статевих зносин без застосування запобіжних заходів, недотримання інших профілактичних рекомендацій (використання не стерилізованих шприців). Злочин вважається закінченим з моменту поставлення в небезпеку зараження. Згода потерпілого в цих випадках не виключає відповідальності суб'єкта злочину.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, якій виповнилося 16 років, є носієм ВІЛ або іншої невиліковної інфекційної хвороби.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується непрямим умислом або злочинною недбалістю.

Частина 2 ст.130 передбачає відповідальність за *зараження іншої особи вказаними в ч.1 цієї статті хворобами, особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу.*

Зараження іншої особи ВІЛ чи іншої невиліковної інфекційної хвороби передбачає фактичне потрапляння в її організм вірусів зазначених хвороб. Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий виявився інфікованим цим вірусом. Необхідною ознакою **об'єктивної сторони** цього злочину є причинний зв'язок між діянням і зараженням потерпілого, згода якого на таке зараження не виключає відповідальності винного. Якщо не можна встановити, чи заразився потерпілий саме від дій цієї особи, останній може відповідати за ч.1 ст.130 – за поставлення в небезпеку зараження ВІЛ-інфекцією чи іншою невиліковною інфекційною хворобою.

Суб'єкт злочину – будь-яка особа, якій виповнилося 16 років і яка страждає на ці захворювання.

Суб'єктивна сторона цього злочину – лише злочинна самовпевненість. Оскільки закон вимагає усвідомлення особою наявності у неї хвороби, вина у вигляді злочинної недбалості виключається. **Умисне зараження** вказаними в ст.130 хворобами тягне відповідальність за ч.4 цієї статті.

У частині 3 ст.130 встановлена відповідальність за зараження вказаними хворобами двох чи більше осіб або неповнолітнього.

Зараження венеричною хворобою (ст.133).

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в зараженні однією особою іншої венеричною хворобою. До венеричних відносяться такі інфекційні захворювання, як сифіліс, гонорея, м'який шанкр та ін. Характер венеричного захворювання, методи і тривалість їх лікування, можливість лікування не впливають на кваліфікацію злочину. Не мають значення для кваліфікації і способи зараження. Воно переважно настає внаслідок статевих зносин, в тому числі і гомосексуальних, не виключається і зараження іншим чином, наприклад, шляхом передачі недопалків, внаслідок поцілунку.

Згода потерпілого, наприклад, на статеві зносини з особою, хворою на венеричну хворобу, що призвело до зараження, не виключає протиправності діяння.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли потерпілий фактично захворів на венеричну хворобу. Це злочин з матеріальним складом і вимагає, щоб між діянням винного і наслідком, що настав, зараженням потерпілого, був причинний зв'язок.

Суб'єкт цього злочину – будь-яка особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 16 років, яка хворіє на венеричну хворобу і яка знає, що вона у неї є.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений умисно (з прямим або непрямим умислом) або внаслідок злочинної самовпевненості. У законі спеціально встановлено, що відповідальність за ст.133 настає, якщо особа знала про наявність у неї венеричного захворювання, тобто усвідомлювала, що хворіє саме на таку хворобу і що хвороба знаходиться у неї в стадії зараження (наприклад, особа вступає в статеві зносини, не закінчивши курсу лікування).

Зараження іншої особи венеричною хворобою внаслідок злочинної недбалості виключає таке знання, а, отже, і відповідальність за злочин.

У частині 2 ст.133 встановлені кваліфікуючі обставини злочину. Ними є: а) зараження венеричною хворобою особою, раніше судимою за цей злочин; б) зараження двох чи більше осіб; в) зараження неповнолітнього, тобто особи, якій не виповнилося 18 років. Для відповідальності за ч.2 ст.133 досить однієї із вказаних кваліфікуючих ознак.

У частині 3 ст.133 передбачена відповідальність за зараження венеричною хворобою, якщо воно спричинило тяжкі наслідки (наприклад, безплідність, самогубство потерпілого).

Питання 4. Злочини, що становлять в небезпеку життя і здоров'я людини

Злочини у медичній сфері діяльності, що ставлять у небезпеку життя і здоров'я особи.

До цих злочинів відносяться: неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст.131); розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби (ст.132); незаконна лікувальна діяльність (ст.138); ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст.139); неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст.140); порушення прав пацієнта (ст.141); незаконне проведення дослідів над людиною (ст.142); порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст.143); насильницьке донорство (ст.144); незаконне розголошення лікарської таємниці (ст.145).

Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст.131).

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст.131, виражається в неналежному виконанні (дії або бездіяльності) медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення. Професійні обов'язки визначаються сферою діяльності суб'єкта злочину, а також відповідними нормативними актами в галузі боротьби з СНІДом, іншими невиліковними імунодефіцитними хворобами. Так, існують певні правила, що зобов'язують медичного працівника при переливанні крові хворому перевіряти її на наявність ВІЛ-інфекції, або правила діагностування на ВІЛ-інфекцію та інших інфекційних хвороб. Працівники міліції, наприклад, зобов'язані направляти наркоманів, які вводять наркотики шляхом ін'єкцій, на медпункти огляду для виявлення ВІЛ-інфекції та ін.

Неналежне виконання обов'язків відбувається внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення: наприклад, медична сестра не проводить необхідної обробки медичних інструментів або працівник СІЗО поміщує ВІЛ-інфікованого в камеру до інших підслідних тощо.

Обов'язковим наслідком вказаної дії або бездіяльності є зараження вірусом імунодефіциту або іншої невиліковної інфекційної хвороби хоча б однієї людини (ч.1 ст.131) або двох і більше осіб (ч.2 цієї статті).

Між дією (бездіяльністю) особи, що порушила професійні обов'язки, і вказаними наслідками слід встановити причинний зв'язок.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Це медичні або фармацевтичні працівники (лікарі, медичні сестри, співробітники лабораторій, які здійснюють діагностику цих захворювань або проведення досліджень інфікованого матеріалу тощо). Це також можуть бути працівники інших сфер – міліції, місць позбавлення волі, до обов'язків їх входить попередження і недопущення поширення ВІЛ-інфекції інших інфекцій від інфікованих осіб.

Суб'єктивна сторона цього злочину – тільки необережність у виді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості.

Незаконна лікувальна діяльність (ст.138).

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в постійному або тимчасовому зайнятті лікувальною діяльністю особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Незаконна лікувальна діяльність – це вплив на людину шляхом заборонених медичних засобів і методів, або хоч і дозволеними засобами і методами, але що здійснюється особою, яка не має на це права (наприклад, проведення медсестрою операцій право на здійснення яких надано лише лікареві певної спеціальності). Закон встановлює відповідальність за незаконну лікувальну діяльність, тому окремі випадки таких дій не створюють складу злочину і можуть бути кваліфіковані за іншими статтями КК, наприклад, необережне тяжке тілесне ушкодження – за 128.

Закінченим цей злочин є лише у випадку, якщо внаслідок незаконної лікувальної діяльності настали тяжкі наслідки (наприклад, смерть хворого, тяжка хвороба та ін.).

Суб'єкт цього злочину – спеціальний – особа, яка не має відповідної медичної освіти і яка досягла 16-ти років. Якщо цей злочин супроводжувався обманом, поєднанням з отриманням винагороди, вчинене кваліфікується за сукупністю статей 138 і 190. Якщо лікувальна діяльність, здійснювана без ліцензії, пов'язана з отриманням доходу у великих розмірах, скоєне слід кваліфікувати за ч.1 ст.202, а при настанні тяжких наслідків для хворого – за сукупністю злочинів, передбачених ст.138 та ч.1 ст.202.

Суб'єктивна сторона цього злочину – власне заняття діяльністю здійснюється умисно, щодо наслідків – вина необережна.

Ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст.139).

У частині 1 ст.139 встановлюється відповідальність за *ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо медичному працівникові завідомо відомо, що це може спричинити тяжкі наслідки для хворого.*

З об'єктивної сторони, злочин полягає в бездіяльності – в ненаданні допомоги хворому без поважних на те причин, якщо це могло спричинити тяжкі для нього наслідки. Ненадання допомоги може бути виражене у відмові практикуючого лікаря або медсестри, які знаходяться вдома, тобто поза службою, з'явитися за викликом до хворого або його близьких, у відмові надати допомогу при нещасному випадку, події на вулиці тощо. Поважні причини ненадання допомоги, які виключають відповідальність, можуть бути різними: непереборна сила, стан крайньої необхідності, хвороба самого медичного працівника, що позбавляє його можливості надати допомогу, некомпетентність цього працівника, якщо ним вжиті заходи щодо виклику належного фахівця, відсутність медикаментів або хірургічних інструментів, невміння ними маніпулювати та ін. Можливість настання тяжких наслідків для хворого в зв'язку з ненаданням йому допомоги має бути реальною, тобто такою, яка за звичайного її розвитку може в конкретних умовах призвести до смерті або інших тяжких наслідків.

Суб'єкт злочину спеціальний – це медичний працівник, зобов'язаний відповідно до встановлених правил надавати допомогу хворому (лікарі, в тому числі й ті, які не працюють

в медичних установах, наприклад, займаються приватною практикою, медичні сестри, акушерки, фельдшери, фармацевти, які на час ненадання допомоги знаходяться на службі).

З суб'єктивної сторони злочин передбачає умисел, за якого винний усвідомлює, що ненадання ним допомоги хворому може спричинити його смерть, серйозні ускладнення та інші тяжкі наслідки.

У частині 2 ст.139 встановлена відповідальність за *ненадання допомоги хворому, що спричинило смерть або інші тяжкі наслідки (наприклад, важкі ускладнення тощо)*.

Між ненаданням допомоги і цими наслідками має бути встановлений причинний зв'язок. Однак якщо надання допомоги все одно не могло запобігти настанню вказаних наслідків, медичний працівник відповідає за ч.1 ст.139, за сам факт ненадання такої допомоги. Наслідки, що настали, не можуть бути поставлені йому в вину, оскільки тут між ненаданням допомоги і цими наслідками відсутній причинний зв'язок.

Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140).

З об'єктивної сторони цей злочин може здійснюватися шляхом дії або бездіяльності у вигляді невиконання або неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого.

Надання медичної допомоги регулюється різними нормативними актами: Основами законодавства про охорону здоров'я, інструкціями наказами, положеннями, що передбачають порядок проведення діагностики, лікування і профілактики. Крім того, критерії дій медичних і фармацевтичних працівників вироблені наукою і практикою. Порухення професійних обов'язків носить, як свідчить медична етика, різноманітний характер. Це і відмова від госпіталізації хворого, надання допомоги якому є невідкладною, невчасна діагностика, перевищення дози опромінювання, залишення чужорідних предметів (наприклад, медичної серветки) в порожнині хворого, що оперується, залишення хворого без необхідного медичного нагляду, порушення при приготуванні лікарських речовин та ін.

Внаслідок недбалого або несумлінного виконання вказаних обов'язків для об'єктивної сторони обов'язковим є настання тяжких наслідків для хворого (смерть, ускладнення хвороби, інвалідність тощо). Між дією (бездіяльністю) медичного або фармацевтичного працівника і наслідками необхідним є встановлення причинного зв'язку.

Суб'єкт злочину спеціальний – медичні (лікарі, сестри, фельдшери тощо) і фармацевтичні працівники (фармацевти, завідувачі аптек тощо).

Суб'єктивна сторона цього злочину – умисел або необережність до діяння і необережність до наслідків. Тому медичними правилами, наприклад, встановлено, що у разі, якщо лікар має сумніви в постановці діагнозу або виборі методів лікування, слід звертатися до більш досвідченого фахівця. Лікар зобов'язаний утриматися від лікування через свою некомпетентність, а якщо він цим знехтував і настали вказані в ст.140 наслідки, то це тягне за собою кримінальну відповідальність за цією статтею КК.

У частині 2 ст.140 встановлена відповідальність за те саме діяння, *якщо воно спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому*.

Інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини

До злочинів, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини відносяться: незаконне проведення абортів (ст.134), залишення в небезпеці (ст.135), ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.136), неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст.137).

Незаконне проведення абортів (ст.134) становить небезпеку для життя і здоров'я вагітної жінки, а в ряді випадків спричиняє тяжкі наслідки (наприклад, смерть, безплідність, важкі захворювання нирок, черевної порожнини тощо).

Проведення законного абортів чинним законодавством не забороняється, але він має проводитися лише в стаціонарних лікувальних установах, спеціально пристосованих для подібного роду операцій і при відсутності медичних протипоказань. Протиправність абортів усувається станом крайньої необхідності. Згода вагітної жінки на проведення абортів не виключає відповідальності за ст.134 особи, яка проводить такий аборт.

З об'єктивної сторони незаконний аборт – це дії винного, що полягають в перериванні вагітності, тобто в плодозгоні. Саме з цього моменту злочин вважається закінченим. Дії, безпосередньо спрямовані на штучне переривання вагітності, але такі, що не призвели до цього наслідку (наприклад проведення абортів масажу, введення ін'єкції з метою плодозгону), утворюють собою замах на злочин.

Способи проведення абортів (оперативний, механічний, токсичний) на кваліфікацію злочину впливу не мають.

Суб'єктом незаконного абортів є особа, яка досягла 16-річного віку і не має спеціальної медичної освіти (наприклад, лікарі, які не мають права за характером своєї професії на оперативні втручання, особи середнього медичного персоналу та будь-які інші особи, які взагалі не мають відношення до медичної професії). Суб'єктом злочину, передбаченого ч.2, крім осіб, які не мають спеціальної медичної освіти, можуть бути і особи, які таку освіту мають.

Суб'єктивна сторона цього злочину полягає лише в прямому умислі (ч.1) і умисним ставленням до діяння та необережністю до наслідків (ч.2).

У частині 2 ст.134 встановлена відповідальність за проведення такого незаконного абортів, внаслідок якого настав тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої. Між вчиненим абортів і цими наслідками має бути встановлений причинний зв'язок.

Залишення в небезпеці (ст. 135).

Частина 1 цієї статті встановлює відповідальність за *завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо той, хто залишив без допомоги, зобов'язаний був піклуватися про цю особу і мав змогу надати їй допомогу, а також у разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.*

При описі **об'єктивної сторони** цього злочину в ч.1 ст.135 вказані **два види злочинної бездіяльності**:

а) так звана бездіяльність невтручання, яка полягає в невиконанні особою обов'язків з надання допомоги потерпілому, який знаходиться в небезпечному для життя стані;

б) бездіяльність, яка викликана попередніми діями винного, яка поставила тим самим потерпілого в небезпечний для життя стан (поставлення в небезпеку).

При першому виді бездіяльності (бездіяльність-невтручання) небезпека для життя потерпілого виникає незалежно від дій винного – (наприклад, внаслідок стихійних сил природи, пожежі, раптової втрати потерпілим свідомості та ін.). Небезпека для життя потерпілого виникає ніби сама по собі внаслідок розвитку будь-яких явищ.

В другому виді бездіяльності (поставлення в небезпеку) така небезпека для життя виникає саме внаслідок дій суб'єкта (наприклад, у випадках, коли потерпілий був збитий автотранспортом, яким керував винний тощо). Тут небезпека для життя потерпілого є результатом поведінки самого винного.

Злочин, передбачений ч.1 ст.135, вважається **закінченим** з моменту залишення в небезпеці, хоч небезпечні для життя наслідки і не настали. Відповідальність за цією статтею не виключається, якщо навіть буде встановлено, що наслідки (наприклад, смерть потерпілого), все одно настали б, незважаючи на надання допомоги. Частина 1 ст.135 карає саме залишення без допомоги, незалежно від того, що надання такої допомоги не могло в цій ситуації запобігти наслідків.

Для складу цього злочину необхідно встановити, що потерпілий знаходився в безпорадному стані – малоліття, старість, хвороба, стан сп'яніння, непритомність, нещасний випадок тощо. Причини такої безпорадності можуть бути різними.

Як і за будь-якої бездіяльності відповідальність за залишення в небезпеці може настати лише за умови, якщо у особи була можливість надати допомогу потерпілому. Якщо такої можливості не було (наприклад, в результаті непереборної сили), відповідальність виключається. Виключається вона і за умови, якщо для надання допомоги потерпілому особа має пожертвувати собою. Однак наявність певного ризику і небезпеки в зв'язку з виконанням обов'язку з надання такої допомоги відповідальності не усуває.

Суб'єкт цього злочину спеціальний, ним є особа, якій виповнилося 16 років і яка зобов'язана піклуватися про залишеного без допомоги, або яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан.

Практика Верховного Суду України виходить з того, що водій, винний в порушенні правил безпеки руху і експлуатації транспортних засобів, що спричинили тілесні ушкодження, який завідомо залишив без допомоги потерпілого, що знаходився в небезпечному для життя стані, має відповідати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 286 і 135. Якщо водій не був винний у злочинному порушенні вказаних правил, але життя або здоров'я потерпілого були поставлені під загрозу внаслідок випадку з керованим ним автотранспортним засобом, невиконання водієм обов'язків з надання допомоги потерпілому тягне відповідальність за ст.135.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Вказівка на завідоме залишення без допомоги означає, що субот усвідомлював, що особа перебуває у небезпечному для життя становищі і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Він також усвідомлює, що зобов'язаний надати цю допомогу і має змогу це зробити, але бездіє.

У частині 2 ст.135 встановлена відповідальність *за залишення в небезпеці, вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини, за умови, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані*. Новонародженою стосовно розглядуваного діяння є дитина, яка народилася живою і прожила після народження до 28 повних днів.

У частині 3 ст.135 передбачена відповідальність за залишення в небезпеці, якщо воно *спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки (тяжке тілесне ушкодження, важку хворобу тощо)*. Між залишенням в небезпеці та вказаними наслідками має бути причинний зв'язок.

Питання про суб'єктивну сторону злочину, вказаного в ч.3 ст.135, має вирішуватися залежно від характеру бездіяльності, допущеної винним. При бездіяльності-невтручанні, коли небезпечний для життя стан потерпілого виникає поза діями винного, і останній не виконує своїх обов'язків з надання допомоги, суб'єктивна сторона відносно наслідків (наприклад, смерті потерпілого) може виражати як в необережності, так і в умислі. Злочин, передбачений в ч.3 ст.135, має місце, наприклад, коли рятувальник човнової станції за необачністю не надав допомоги потопаючому і останній потонув. Тут є необережність. За цією ж статтею КК буде відповідати рятувальник і тоді, коли він не надав допомоги особі, яка тонула, з особистих мотивів (наприклад, помсти, ревнощів тощо), тобто за наявності умислу щодо смерті потерпілого.

При іншому виді бездіяльності, коли винний сам своїми діями поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, але допомоги йому не надав, внаслідок чого потерпілий загинув, суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч.3 ст.135, може бути виражена щодо наслідків лише в необережності. Якщо ж щодо смерті потерпілого буде встановлений умисел (прямий або непрямий), все вчинене утворить собою вбивство і має кваліфікуватися за ст.115.

Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст.136).

Кримінальна відповідальність встановлена за *ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу або за*

неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження або смерть.

З об'єктивної сторони злочин виражається лише в бездіяльності – невтручанні, за якої особа не надає допомоги потерпілому, який опинився в небезпечному для життя стані, внаслідок небезпеки, яка виникла не через поведінку винного. Це полягає в:

а) ненаданні допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, коли винний міг це зробити (наприклад, якщо той, хто вміє добре плавати, не надає допомоги тому, хто тоне в річці); або

б) неповідомленні про такий стан потерпілого належним установам або особам, скажімо, той хто не вміє плавати, не повідомляє про людину, яка тоне, спортсменам, які знаходяться поруч);

в) спричиненні внаслідок ненадання допомоги або неповідомлення тяжких тілесних ушкоджень (ч.1) або смерті (ч.3).

Відповідальність за бездіяльність виключається, якщо особа не мала можливості надати допомогу або позбавлена була можливості повідомити про тяжкий стан потерпілого іншим особам або установам.

У ч.2 ст.136 встановлена відповідальність за ненадання допомоги малолітньому.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст.136, є особа, на якій не лежить спеціальний обов'язок піклуватися про потерпілого і яка не поставила його своїми діями в небезпечний для життя стан.

З суб'єктивної сторони власне бездіяльність здійснюється умисно, щодо вказаних наслідків можлива необережна вина.

Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст.137).

З об'єктивної сторони цей злочин полягає в невиконанні або неналежному виконанні професійних чи службових обов'язків щодо охорони життя та здоров'я неповнолітніх внаслідок недбалого або несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило істотну шкоду здоров'ю потерпілого (наприклад нервовий стрес), або смерть, або важке захворювання.

Між вказаною дією (бездіяльністю) і наслідком має встановлюватися причинний зв'язок. В установах (школах, інтернатах, дитячих будинках, санаторіях, спортивних секціях, дитячих садах тощо), що забезпечують виховання, дозвілля, навчання неповнолітніх, діють певні правила догляду, нагляду, поведінки з ними. Ці правила можуть бути як писаними, закріпленими в підзаконних актах, наказах і інструкціях, так і не писаними, тобто впливати з життєвих ситуацій, що складаються при поведінці з неповнолітніми. Ознаками злочину, що розглядається, охоплюються, наприклад, випадки, коли вихователь дитячого садка, вчитель або тренер застосує незаконні заходи покарання (биття, закриття в комірці, приміщення в підвальне приміщення тощо) або випадки, коли завідуючий інтернатом не забезпечив належного ремонту приміщення, внаслідок чого штукатуркою, що обвалилася, були травмовані підлітки. стосується також випадків, коли вихователь дитячого садка не забезпечив належних заходів огороження водної території, послабив контроль за купанням дітей, внаслідок чого одна дитина запливла на глибоке місце і потонула тощо.

У частині 2 ст.137 як **кваліфікуючі ознаки** вказані настання смерті або інші тяжкі наслідки.

Суб'єкт злочину спеціальний – це особа, яка за професією займається вихованням і навчанням дітей (вожатий, тренер, вчитель, вихователь тощо), або службові особи відповідних установ, які зобов'язані забезпечувати нормальне перебування неповнолітніх в дитячих та інших установах (наприклад, директор школи або дитячого садка та ін.). Медичні та фармацевтичні працівники за вказані в ст.137 дії несуть відповідальність за ст.140.

Суб'єктивна сторона цього злочину – щодо дії (бездіяльності) – умисел або необережність, щодо наслідків – тільки обережність.

РОЗДІЛ III. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Питання 1. Поняття й загальна характеристика злочинів проти волі, честі та гідності особи.

Уперше в історії національного кримінального права виділення групи злочинів проти волі, честі та гідності особи було здійснено в межах окремого розділу (розділу III Особливої частини) у чинному КК 2001 р. (статті 146-151). Зумовлювалося це необхідністю комплексного правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, адже честь і гідність людини, її недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 КУ). Крім того інші норми Основного Закону також покликані гарантувати захист волі, честі й гідності людини та громадянина (статті 19, 23, 28, 29, 32, 33 тощо).

Порівняно з КК 1960 р. у новому кримінальному законодавстві злочини, що їх ми розглядаємо, не тільки згруповано в окремий розділ, а й отримали більш досконалу форму, структуру та зміст. Деякі посягання на волю й гідність особи у КК 2001 р. були декриміналізовані та віднесені до сфери цивільного законодавства (наприклад, образа й наклеп).

Установлення кримінальної відповідальності за злочини проти волі, честі та гідності особи також продиктовано вимогами низки міжнародних нормативно-правових документів: Загальною декларацією прав людини (прийнята й проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р.), Європейською конвенцією з прав людини від 4 листопада 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Декларацією ООН про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18 грудня 1992 р., Міжнародною конвенцією про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 р. (ратифікована УРСР 8 травня 1987 р.), Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), Конвенцією про рабство від 25 вересня 1926 р. (УРСР приєдналася до Конвенції 29 серпня 1956 р.), Конвенцією ООН про боротьбу з торгівлею людьми і експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.), Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. (ратифікована СРСР 19 грудня 1980 р.), Конвенцією про передачу осіб, які страждають психічними розладами, для проведення примусового лікування від 28 березня 1979 р. (ратифікована Україною 11 січня 2000 р.) тощо.

У законодавстві України питання захисту волі, честі та гідності особи врегульовано й низкою інших галузей законодавства (наприклад, цивільним). Основами законодавства про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р., Законами України "Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України" від 21 січня 1994 р., "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р., "Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх" від 24 січня 1995 р., "Про психіатричну допомогу" від 22 лютого 2000 р., деякими постановами КМ України (наприклад, постановою від 5 червня 2002 р. № 766, котра затверджує Комплексну програму протидії торгівлі людьми на 2002-2005 роки), постановами Пленуму ВС України тощо.

Злочини проти волі, честі та гідності особи - це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що спричиняють істотну шкоду волі, честі й гідності особи чи загрожують спричиненням такої шкоди.

Родовими та безпосередніми об'єктами цих злочинів є воля, честь і гідність особи. *Воля* - це право людини ніким не бути примушеною робити те, що не передбачено законодавством, право бути незалежною при обранні своєї манери поведінки та право

здійснювати вільний розвиток власної особистості (за умови не порушення прав і свобод інших людей), а також гарантована можливість реалізації передбачених конституційних прав і свобод (свобода й особиста недоторканість, право на невтручання в особисте життя, свобода пересування та право на вільний вибір місця проживання тощо). *Чесць* - це сукупність рис, які характеризують позитивні моральні якості (принципи), що ними керується людина у своїй поведінці. *Гідність* - це усвідомлення людиною як носієм сукупності певних моральних, світоглядних, професійних та інших якостей своєї суспільної цінності, що дає їй підстави для самоповаги.

У деяких злочинах проти волі, честі та гідності особи **додатковими факультативними безпосередніми об'єктами** можуть бути громадська безпека, життя та здоров'я особи, власність, установлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень, право на сім'ю тощо.

Потерпілими від цих злочинів є, зокрема, будь-яка людина, крім особи, що має міжнародний захист (ст. 146), заручник або якась інша особа, котра постраждала під час захоплення чи тримання особи як заручника (ст. 147), психічно здорова особа (ст. 151).

Із **об'єктивної сторони** розглядувані злочини переважно вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного *суспільно небезпечного діяння*, тобто є формальними за конструкцією свого складу. Злочини, передбачені статтями 146, 147, 149, 150 і 151 КК, мають склади, кваліфіковані за наслідками.

Диспозиція ч. 1 ст. 150 КК ("Експлуатація дітей") має бланкетний характер, оскільки передбачає, що для встановлення віку дитини, з якого вона може працювати, потрібно звертатися до норм іншого законодавства (наприклад, трудового).

Суб'єкти злочинів проти волі, честі та гідності особи - *загальні* (фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку). Суб'єктом захоплення заручників є особа з 14-річного віку.

Деякі посягання можуть бути вчинені тільки **спеціальним суб'єктом**, зокрема, службовою особою та особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності (ч. 2 ст. 149), лікарем, котрий приймає рішення про поміщення особи у психіатричний заклад (ст. 151).

Із **суб'єктивної сторони** злочини проти волі, честі та гідності особи вчиняються тільки з *прямим умислом*. Спеціальна *мета* є обов'язковою ознакою у трьох злочинах. Так, при захопленні заручників (ст. 147) метою є спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення будь-якої дії чи утримання від учинення будь-якої дії. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149) характеризується як первинною метою (продаж потерпілого, інша оплатна передача його іншій особі або особам), так і вторинною, або кінцевою (сексуальна експлуатація людини, використання її в порнобізнесі, втягнення в злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, всиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах, експлуатація її праці). Метою експлуатації дітей (ст. 150) є отримання прибутку.

Ставлення до наслідків, які є кваліфікуючими чи особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 2 ст. 150 і ч. 2 ст. 151 КК, характеризується *необережністю*.

Завдяки єдності родового об'єкта злочини проти волі, честі та гідності особи важко класифікувати. Якщо посягання здійснюється, припустимо на волю, то обов'язково страждає честь і гідність. Отож усі ці злочини розглядаються як єдина група суспільно небезпечних діянь.

Питання 2. Окремі види злочинів проти волі, честі та гідності особи

Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146). Цей злочин з **об'єктивної сторони** може мати дві форми: 1) незаконне позбавлення волі людини; 2) викрадення людини.

Позбавлення волі може полягати у триманні особи в місці, де вона взагалі не бажає або більше не бажає перебувати, або в приміщенні її в місце, яке вона не має змоги вільно залишити, хоча бажає цього. Відтак, обов'язковою ознакою складу злочину в його першій формі є *місце*. Ним можуть бути як приміщення чи його комплекси (кімната, камера, льох, підвал багатоповерхового будинку, лікарня тощо), так й інші місця (дах багатоповерхового будинку, транспортний засіб, скеля, острів тощо).

Незаконним позбавлення волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється не відповідно до Конституції і законів України, згідно з якими жодна людина не може бути позбавлена волі інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і лише у певних випадках. Злочин вважається *закінченим* з моменту фактичного обмеження потерпілого у свободі пересування.

Викрадення людини звичайно передбачає заволодіння нею: відкрито (коли особи, у присутності яких здійснюється викрадення, на думку винного, розуміють значення вчинюваних ним злочинних дій); таємно (вчинене за відсутності інших осіб або хоча й у присутності третіх осіб, але які, на думку винного, не розуміють факту викрадення людини); вчинене шляхом обману чи зловживання довірою (скажімо, винна особа забирає людину із притулку для старих на підставі підроблених документів).

Закінченим злочином викрадення людини є з моменту заволодіння нею й фактичного початку обмеження її волі.

Завідомо незаконні кримінально - процесуальне затримання, привід, арешт і тримання під вартою, вчинені працівниками органів дізнання, слідчими та прокурорами, а так само винесення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку про позбавлення волі, ухвали (постанови) про взяття під варту, про направлення неповнолітнього до спеціальної навчально - виховної установи для дітей і підлітків, рішення про адміністративний арешт тощо є злочинами проти правосуддя, передбаченими, відповідно, ст. 371 і ст. 375.

Кваліфікуючими ознаками незаконного позбавлення волі або викрадення людини є вчинення їх: 1) щодо малолітнього; 2) із корисливих мотивів; 3) щодо двох або більше осіб; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; 6) із заподіянням потерпілому фізичних страждань; 7) із застосуванням зброї; 8) протягом тривалого часу.

Під *способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого*, слід розуміти такий спосіб позбавлення волі або викрадення, коли створюється реальна загроза загибелі потерпілого або заподіяння йому тілесного ушкодження.

До *фізичних страждань* треба відносити біль, що виникає під час мордування, катування, інших видів фізичного впливу на людський організм, або внаслідок жорстоких умов утримання в місці позбавлення волі (утримання особи в умовах, які позбавляють її зору, слуху, просторової або часової орієнтації; утримання в холодному та сирому приміщенні, у приміщенні з постійним та голосним звуком або у підвалі, де на особу нападають щури; позбавлення сну, харчування і води тощо).

Застосування зброї означає фактичне використання її для фізичного впливу на потерпілого чи третіх осіб, коли цими діями була заподіяна або створювалась реальна загроза заподіяння шкоди їхньому здоров'ю або життю (використання бойових властивостей зброї), або для психічного впливу (демонстративне приведення зброї в бойове положення, прицілювання, поєднане зі словесною погрозою, тощо). Фактичні наслідки застосування зброї у вигляді заподіяння потерпілому чи третім особам тілесних ушкоджень або смерті вимагають кваліфікації діяння за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 або ч. 3 ст. 146 і відповідною статтею розділу її Особливої частини КК.

Тривалий час є оціночною ознакою, наявність чи відсутність якої має визначатися судом з урахуванням конкретного астрономічного строку, протягом якого особа була позбавлена волі, місця, де вона трималась, способу її утримання, інших обставин справи та особи потерпілого. Оскільки викрадення людини є одноактною дією, ця ознака стосується тільки незаконного позбавлення волі.

Особливо кваліфікуючими ознаками розглядуваного злочину є: 1) вчинення його організованою групою; 2) спричинення ним тяжких наслідків.

Поняттям *тяжкі наслідки* охоплюється: заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження (у т. ч. такого, що мало характер мучення), смерть близької для потерпілого особи внаслідок переживань у зв'язку з його раптовим зникненням тощо. Умисне заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, з метою залякування потерпілого або інших осіб, на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, умисне вбивство, а так само самогубство неповнолітнього потерпілого внаслідок незаконного позбавлення його волі, кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч.3 ст. 146 і, відповідно, Ч.2 ст. 121, ч. 1 або Ч.2 ст. 115, ч. 3 ст. 120 КК.

Захоплення заручників (ст. 147). **Об'єктивна сторона** складу цього злочину характеризується суспільно небезпечними діями у двох можливих формах: 1) захоплення особи як заручника; 2) тримання особи як заручника.

Заручником є особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому її вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі.

Під *захопленням* особи треба розуміти напад, пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересування чи поведінки особи. *Тримання* особи передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення це зробити.

Захоплення може бути таємним або відкритим, із застосуванням фізичного насильства або з погрозою його застосування. Так само фізичним чи психічним насильством може супроводжуватися і тримання особи. Проте захоплення або тримання, поєднані з погрозою вбивства заручника, є кваліфікованим видом злочину, а тому межі погрози, що застосовується при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 14: КК, не можуть бути вищими за погрозу спричинення тяжкого тілесного ушкодження.

Злочин може полягати в захопленні особи з наступним її триманням або тільки у триманні особи. *Закінченим* він є з моменту, коли свобода особи була фактично обмежена.

Оскільки захоплення і тримання особи фактично означають позбавлення її волі, розглядуваний злочин відрізняється від злочину, передбаченого ст. 146 КК, переважно за спеціальною *метою*. Тут вона може мати альтернативний характер - спонукати родичів затриманого, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до: а) вчинення будь-якої дії (передати зброю, наркотичні засоби, інші речі, транспортні засоби чи гроші, звільнити якогось заарештованого чи ув'язненого, забезпечити безперешкодний виліт за межі країни тощо); б) утримання від учинення будь-якої дії (неприйняття певної особи на ту чи іншу посаду, відмова від укладення правочину тощо). Вчинення чи не вчинення певних дій адресатом вимоги є умовою звільнення заручника.

Адресатами вимоги можуть бути: 1) державна або інша установа, підприємство чи організація, у т. ч. іноземна або міжнародна; 2) родичі заручника або інші фізичні особи (скажімо, його близькі); 3) службові особи.

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного злочину є: 1) вчинення його щодо неповнолітнього; 2) вчинення його організованою групою; 3) захоплення або тримання особи як заручника, поєднане з погрозою знищення людей; 4) спричинення злочином тяжких наслідків.

Поняттям *тяжкі наслідки* у складі цього злочину охоплюються заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (у т. ч. такого, що спричинило смерть потерпілого), настання великої матеріальної шкоди, брутальне загострення міждержавних чи міжнаціональних стосунків, серйозне порушення діяльності установ, організацій і підприємств тощо. Умисне вбивство потерпілого за обтяжуючих обставин кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч.2 ст. 147 та ч. 2 ст. 115.

Підміна дитини (ст. 148). Цей злочин з **об'єктивної сторони** полягає у підміні чужої дитини.

Під *дитиною* у цій статті слід розуміти особу, ідентифікувати яку за її індивідуальними ознаками її батьки чи інші законні представники з тих чи інших причин неспроможні (скажімо, підміна відбулася до того, як мати здатна була запам'ятати щойно народжену дитину, або при передачі дитини батькові, який не проживав з сім'єю, у разі смерті матері). *Чужою* дитина є за змістом закону для особи, яка здійснює підміну дитини.

Підміна - це заміна однієї дитини на іншу. Цей злочин становить не тільки підміна чужої дитини на іншу чужу, ай підміна чужої дитини на свою (це може бути пов'язано, скажімо, зі станом здоров'я своєї дитини). Згода батьків однієї дитини на її підміну не змінює суті діяння, оскільки при цьому ігнорується воля інших батьків.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, для якої у даний час певна дитина юридично є чужою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і корисливими або іншими особистими мотивами. *Інші особисті мотиви* можуть бути низькими (задоволення садистських нахилів, помста, заздрість, ревності) або благородними (наприклад, вчинена із гуманних спонукань підміна тяжко хворого немовляти, яке відразу після народження попри всіх зусиль має померти, в інтересах його матері на здорову дитину, від якої відмовилась мати останньої). У другому випадку, з огляду на надзвичайно специфічний етичний бік справи, може йтись про відсутність суспільної небезпеки діяння через малозначність.

Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини (ст. 149). З **об'єктивної сторони** цей злочин може виражатися у таких формах: 1) продаж людини; 2) інша оплатна передача людини; 3) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України.

Під *продажем* тут слід розуміти угоду, за якою одна особа (продавець) передає людину у фактичну незаконну власність іншій (покупця), а остання зобов'язана прийняти її та сплатити за неї певну грошову суму.

До *іншої оплатної передачі* можна віднести угоди (правочини) про міну, найм, заставу, а так само угоди, за яких особа передається винним іншій особі у фактичну «власність» або для тимчасового використання (експлуатації) за матеріальну винагороду у вигляді інших, крім грошей, цінностей (коштовностей, цінних паперів тощо) або послуг матеріального характеру (передача у користування будинку, транспортного засобу, надання лікувальних послуг, путівки в круїз тощо).

Під *іншою незаконною угодою щодо людини* слід розуміти два види фактичних угод: 1) такі угоди, як дарування, надання у безоплатне користування та будь-які інші, за якими особа безоплатно передається у фактичну «власність» або для тимчасового використання (експлуатації); 2) зворотний бік передачі, тобто купівля або одержання людини внаслідок міни, найму, застави, іншої угоди, за якої винний одержує людину від іншої особи у фактичну «власність» або тимчасово за матеріальну винагороду чи без такої.

У перших двох формах злочин є *закінченим* з моменту продажу (іншої оплатної передачі), тобто з моменту фактичної передачі людини іншій особі (особам).

Злочин у його третій формі є *закінченим* з моменту переміщення людини через державний кордон України.

Суб'єктивна сторона цього злочину передбачає прямий умисел і, як правило, корисливий мотив для третьої його форми обов'язковою ознакою є *мета*, якою є подальший продаж або інша передача іншій особі (особам) людини, одержаної винним і перемощеної ним через державний кордон України.

При цьому інтелектуальна ознака умислу винного характеризується усвідомленням того, що: а) ним здійснюються купівля або інша незаконна угода щодо людини та переміщення цієї людини через державний кордон України; б) ця незаконна угода та наступне переміщення людини через державний кордон України здійснюються для подальшого

продажу або іншої передачі її іншій особі (особам); в) особа (особи), яка має придбати жертву злочину, в подальшому використовуватиме її з певною (однією із визначених у диспозиції статті) метою.

Практичне застосування цієї норми обмежується тим, що для притягнення особи до відповідальності необхідно довести, що нею усвідомлювався як неминучий факт наступної (після продажу або іншої передачі) сексуальної експлуатації людини, використання її у порнобізнесі тощо.

Зазначена мета, як вказувалось вище, має альтернативний характер. Винна особа здійснює заволодіння людиною та її переміщення через державний кордон України для наступного продажу (іншої передачі), усвідомлюючи, що кінцевою метою такого продажу (іншої передачі) жертви злочину будуть: а) її сексуальна експлуатація; б) використання в порнобізнесі; в) втягнення у злочинну діяльність; г) залучення в боргову кабалу; д) усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях; е) використання в збройних конфліктах; є) експлуатація її праці.

Експлуатація праці - це присвоєння матеріальних результатів праці людини (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами використання людини для експлуатації її праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг взагалі без оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Виконання такої роботи зазвичай не пов'язане з добровільною пропозицією працівником своїх послуг, а вимагається від нього під загрозою фізичного насильства.

Сексуальна експлуатація - це вид експлуатації праці особи в галузі проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (скажімо, у сфері розпутних дій з дітьми, надання разових сексуальних послуг ув'язненим, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у даній країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності.

Під *порнобізнесом* розуміється частково чи повністю дозволений у даній країні чи незаконний вид підприємництва, пов'язаний з виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру. Використання у порнобізнесі означає: використання особи як актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Втягнення у злочинну діяльність - це дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про способи вчинення або про приховування слідів злочину тощо).

Залучення в боргову кабалу передбачає поставлення особи у стан повної, фактично рабської залежності від іншої особи. В такий стан потрапляє, наприклад, жінка, яку продали у будинок терпимості іншої країни, власник якого, сплативши гроші продавцеві за жінку, відбирає у неї документи, обіцяючи повернути їх лише після відпрацювання нею сплаченої ним суми та отримання ним прибутку.

Усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях - це оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки для її наступного використання у жебрацтві, занятті азартними іграми, а також для подальшого укладення щодо неї договорів купівлі-продажу, міни та інших, які передбачають фактичну передачу права власності.

Оскільки за законом усиновлення здійснюється лише щодо неповнолітньої людини, то продаж (інша передача) її з метою усиновлення в комерційних цілях не може кваліфікуватися за ч. 1, а тільки за ч. 2 ст. 149. Диспозиція ч. 1 ст. 149 у цій частині є прикладом логічної помилки законодавця.

Використання в збройних конфліктах передбачає використання особи для виконання нею бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушенням суверенітету й територіальної цілісності інших держав тощо.

Ознаками **кваліфікованого складу** торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149) є вчинення цього злочину: 1) щодо неповнолітнього; 2) щодо кількох осіб; 3) повторно; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) із використанням службового становища; 6) особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності.

Повторним є вчинення цього злочину особою, яка до цього вже вчинила злочин, передбачений ст. 149, у будь-якій його формі як щодо однієї й тієї самої особи, так і щодо кількох осіб у різний час.

Використання службового становища передбачає вчинення злочину особою, яка є службовою особою. Нею може бути, наприклад, директор чи інша службова особа підприємства, яке здійснює посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном, директор будинку дитини, представник прикордонних військ, консульської служби, служби віз і реєстрації тощо.

Особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, слід вважати будь-яку особу, від якої залежить потерпілий. Може йтися про службове підпорядкування, повну чи істотну матеріальну залежність утриманця тощо. Певною мірою неповнолітні залежать від батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи - від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, студенти - від викладачів та адміністрації навчальних закладів, хворі - від лікарів та службових осіб, які вирішують питання про їх лікування, підлеглі від начальників, підозрювані та обвинувачені - від слідчих і прокурорів, підсудні - від суддів.

Ознаками особливо кваліфікованого складу торгівлі людьми (ч.3 ст. 149 КК) є вчинення тих самих дій: 1) організованою групою; 2) пов'язаних із незаконним вивезенням за кордон дітей чи неповерненням їх в Україну; 3) із метою вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації; 4) із метою насильницького донорства; 5) якщо це спричинило тяжкі наслідки.

Якщо торгівля людьми пов'язана з переміщенням їх через державний кордон України, членами *організованої групи* є також особи, які здійснюють таке переміщення в процесі передачі жертв злочину іншим особам. Для кваліфікації дій членів організованої групи не має значення, які саме дії, що утворюють об'єктивну сторону цього злочину, ними виконувались.

Відповідно до законодавства України діти мають право виїхати із України лише за наявності проїзного документа дитини. Його оформлення провадиться на підставі нотаріально засвідченого клопотання (згоди) батьків або законних представників дитини. За відсутності згоди одного із батьків виїзд неповнолітньої особи - громадянина України яка не досягла 16 років, за кордон може бути дозволено лише на підставі рішення суду. *Вивезення дитини за кордон з порушенням наведених норм є незаконним.*

Звичайно, що особливо небезпечними для волі й гідності дитини є випадки, коли її після вивезення за кордон для лікування, навчання, туристичної подорожі не повертають до рідних, а використовують у порнобізнесі, втягують у злочинну діяльність, жебрацтво тощо. Тому *неповернення дитини в Україну* та її продаж (інша передача) за кордоном з відповідно метою є однією із особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 149 КК.

Згідно із законодавством України, забороняється взяття донорської! крові примусово, а застосування методу пересадки від донора до реципієнта органів та інших анатомічних матеріалів здійснюється у визначеному законодавством порядку, за наявності їхньої згоди або згоди їх законних представників та за умови, якщо використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або поліпшення здоров'я не дає бажаних результатів і завдана при цьому шкода донору є меншою, ніж та, що загрожувала реципієнтові. *Мета вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації* передбачає намагання без згоди потерпілого здійснити хірургічне втручання в його організм, пов'язане з пересадкою від донора до реципієнта органів (нирки, печінки, ока тощо) та інших анатомічних матеріалів

(шкіри, кісткового мозку, волосся тощо). Мета здійснення *насильницького донорства* означає прагнення до взяття крові чи її компонентів у донора без згоди потерпілого та із застосуванням фізичного чи психічного насильства щодо нього.

Тяжкими наслідками вчинення злочину, передбаченого ст. 149, можуть бути визнані тяжка хвороба (наприклад, СНІД, психічна хвороба тощо), заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, вбивство потерпілого, його самогубство тощо. Умисне вбивство потерпілого за обтяжуючих обставин кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених ч. 3 ст. 149 та ч. 2 ст. 115 КК.

Експлуатація дітей (ст. 150). **Потерпілим** від цього злочину може бути тільки *дитина, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування*. Відповідно ж до законодавства України, допускається прийняття на роботу осіб, які досягли шістнадцяти, за згодою одного з батьків або особи, що його замінює,- п'ятнадцяти, а за сукупністю інших, крім такої згоди, умов (щодо учнів певних навчальних закладів, для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час) - чотирнадцяти років.

З об'єктивної сторони злочин полягає в *експлуатації дитини* тобто у привласненні прибутку як різниці між доходами, як матеріальними результатами її праці, і виробничими витратами. Оскільки діяльність, пов'язана з експлуатацією дитини, яка не досягла певного віку, є завжди незаконною, то для кваліфікації злочину за ст. 150 не має значення, обліковується чи не обліковується винним одержаний прибуток.

Отримання прибутку є обов'язковою *метою* експлуатації дитини.

Кваліфікованим складом злочину (ч. 2 ст. 150) є експлуатація: 1) кількох (двох чи більше) дітей одночасно або в різний час; 2) дитини, якщо вона спричинила істотну шкоду для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини; 3) поєднана з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві.

Під *істотною шкодою для здоров'я* слід розуміти тяжку хворобу, втрату імунітету, що настали внаслідок експлуатації. *Істотною шкодою для фізичного розвитку* дитини є шкода, яка полягає, наприклад, в припиненні або істотному гальмуванні її фізичного розвитку відповідно до певних медичних критеріїв, а *істотною шкодою для освітнього рівня* дитини - в тривалому припиненні її навчання, тобто порушенні конституційного права дитини на обов'язкову повну середню освіту.

При цьому наявність шкоди для здоров'я й фізичного розвитку дитини, що експлуатується, встановлюється судовою експертизою (медичною, психіатричною, психологічною). Істотність же шкоди та причиновий зв'язок між експлуатацією дитини та її суспільно небезпечними наслідками - особою, яка про водить досудове слідство, або суддею (судом).

Шкідливим виробництвом є виробництво зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на якому згідно із законодавством України забороняється застосування праці неповнолітніх і жінок, а також будь-яке інше виробництво, яке, за законодавством України, належить до категорії шкідливих.

Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151). **Потерпілим** від цього злочину є тільки психічно здорова особа. Цей факт, що впливає із конструкції ст. 151, вимагає обов'язкового ретроспективного встановлення відсутності підстав для поміщення відповідної особи в психіатричний заклад. Не обов'язково, щоб особа була цілком психічно здоровою, тим більше; що межа між окремими психіатричними і неврологічними захворюваннями (скажімо, такими, як органічне і епілептичне слабоумство, корсаковський і епілептичний психоз) є надто тонкою. Головне, щоб стан особи не вимагав поміщення її в психіатричний заклад.

З об'єктивної сторони злочин полягає в незаконному поміщенні в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини. Способами вчинення можуть бути насильство, погрози, обман, фальсифікація документів тощо.

Психіатричний заклад - це психоневрологічний, наркологічний чи інший спеціалізований заклад, центр, відділення тощо будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги. *Поміщення в психіатричний заклад* означає поміщення у відповідний стаціонар такого закладу для здійснення обстеження стану психічного здоров'я особи, діагностики, лікування і нагляду за нею.

Злочин є закінченим з моменту поміщення особи у психіатричний заклад.

Жодна людина не може бути поміщена в психіатричний заклад інакше, ніж відповідно до процедури, встановленої законом, у таких випадках, як: за рішенням суду в порядку виконання примусового заходу медичного характеру або для примусового лікування (статті 92-96); за рішенням суду для лікування особи, визнаною хворою на наркоманію, яка ухиляється від добровільного лікування або продовжує після лікування вживати наркотичні засоби без призначення лікаря, та поведінка якої є небезпечною; за висновком медико-експертної комісії для лікування в центрі медико - соціальної реабілітації неповнолітніх віком від 11 років, які вживають алкоголь чи наркотики; для визначення психічного стану обвинуваченого (підозрюваного) за наявності у справі даних, які викликають сумніви щодо його осудності; в порядку примусової госпіталізації осіб, хворих на психічні захворювання. В інших випадках поміщення людини в психіатричний заклад є *незаконним*.

Кваліфікованим складом розглядуваного злочину є поміщення у психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки. До *тяжких наслідків* слід відносити самогубство чи самоскалічення особи, спричинення їй середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження тощо.

Якщо злочин, що розглядається, супроводжувався умисним вбивством, умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, доведенням до самогубства потерпілого, який є неповнолітнім, умисним заподіянням середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчиненого з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу їх до певних дій, скоєне потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених Ч.2 СТ. 151 і, відповідно, ч. 1 або ч. 2 ст. 115, ч.1 або ч. 2 ст. 121, ч. 3 СТ. 120, ч. 2 СТ. 122 КК.

РОЗДІЛ ІV. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ І НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Питання 1. Загальна характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Статеві (сексуальні) відносини між людьми належать до найбільш інтимної сфери життя, складаючи його невід'ємну частину. Вони реалізуються у гетеросексуальних шлюбних та позашлюбних сексуальних контактах, а також у контактах гомосексуального характеру.

Регулюються ці відносини здебільше нормами людської моралі, та у виключних випадках нормами сімейного права. В основі цього регулювання лежить право кожної людини на свою статеву свободу і право кожної неповнолітньої особи – на статеву недоторканність. Кримінальне право ж передбачає певні відступи від моральних та інших норм. Такі кримінально – правові заборони у сфері сексуальних відносин в теорії та судово-слідчій практиці відносять до статевих злочинів.

Розділ ІV Особливої частини КК України передбачає вичерпний перелік злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Слід відмітити, що значна кількість скоєння статевих злочинів може буде поєднано з вчиненням умисних вбивств, спричиненням тяжких тілесних ушкоджень, хуліганства і таке інше.

Загальна характеристика складів статевих злочинів.

Родовим об'єктом статевих злочинів є статеву свободу дорослої людини (ст.ст. 152 „Зґвалтування”, 153 „Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом”, 154 „Примушування до вступу в статевий зв'язок” КК України), та статеву недоторканність неповнолітніх (крім вказаних складів злочинів ще ст. 155 „статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості”, 156 „Розбещення неповнолітніх” КК).

Схема №1. Види статевих злочинів.

З **об'єктивної сторони** всі статеві злочини вчинюються шляхом діяння, причому склади злочинів є формальними, тобто вважаються закінченими саме з моменту виконання винним самого діяння і не потребують настання певних шкідливих наслідків.

Однак, деякі кваліфіковані склади злочинів ч. 4 ст. 152 КК, ч. 3 ст. 153 КК та ч. 2 ст. 155 КК передбачають настання наслідків, тому є матеріальними.

Суб'єктивна сторона статевих злочинів характеризується прямим умислом.

У кримінально – правовій літературі вважається що мотив вчинення статевих злочинів сексуальний. Однак, сексуальний мотив та мету не можна вважати обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони тому що вони можуть бути різними, наприклад помста, хуліганські мотиви, ревності, приниження честі та гідності особи і таке інше.

Кримінально-правова характеристика та особливості кваліфікації зґвалтування – ст. 152 КК України.

Зґвалтування є вчинення статевого акту між особами різної статі природним способом всупереч бажанню або поза бажанням однією з них, шляхом застосування до неї фізичного насильства, погрози негайного застосування такого насильства або з використанням її безпорадного стану.

Об'єктивна сторона даного складу злочину полягає в обов'язковому суспільно небезпечному діянні у вигляді активної дії.

Для того щоб наставала кримінальна відповідальність за ст. 152 КК достатньо щоб статеві зносини супроводжувались хоча би однією з форм цієї дії:

- фізичним насильством;
- погрозами або використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Фізичне насильство це фізичне подолання очікуваного чи можливого опору потерпілої особи, що обумовлено її небажанням вступати в статевий зв'язок.

Фізичне насильство повинне бути таким, щоб перебороти дійсний, а не мнимий (удаваний) опір з боку потерпілої особи. Застосування фізичного насильства може мати діапазон від утримання силою потерпілої особи до позбавлення життя. Нанесення потерпілої особі при зґвалтуванні легких тілесних ушкоджень та тілесних ушкоджень середньої тяжкості належить кваліфікувати за ст.152 КК тому, додаткова кваліфікація по статтям, що передбачають відповідальність за злочині проти особи не потрібна.

Під погрозою, що застосується як спосіб подолання опору потерпілої особи, необхідно розуміти її залякування висловлюваннями, жестами чи іншими діями про застосування фізичного насильства до самої потерпілої особи чи до її родичів (наприклад дитини чи батьків).

Слід відмітити, що погроза знищенням або пошкодженням майна потерпілої особи чи її родичів, погроза розголошення відомостей, що ганьблять честь та гідність потерпілої особи не утворює складу зґвалтування, та за наявності інших підстав може бути кваліфікована за ч. 2 ст.154 КК. В усякому разі така погроза повинна сприйматися як реальна.

Погроза може сприйматися як реальна виходячи з обставин, що склалися (оточення потерпілої особи групою осіб, глухе та безлюдне місце, нічний час, зухвале, грубе та настирливе домагання вступити у статеві зносини і тому подібні дії). Не має значення для кваліфікації та обставина чи бажав винний реалізувати погрозу чи розраховував на психічний вплив.

Погроза вбивством повністю охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує.

Безпорадний стан потерпілої особи.

Зґвалтування необхідно визнавати вчиненим з використанням **безпорадного стану потерпілої особи** в тих випадках, коли вона за своїм фізичним або психічним станом (малолітній вік, фізичні вади, розлад душевної діяльності, хворобливий або непритомний стан тощо) не могла розуміти характеру і значення вчинюваних з ним дії або не могла чинити опір винному, який міг і повинен був усвідомлювати, що потерпіла особа знаходиться саме у такому стані.

Для визнання зґвалтування вчиненим з використанням безпорадного стану потерпілої особи внаслідок вживання алкогольних чи наркотичних засобів або дії на організм отруйних та інших сильнодіючих речовин не має значення, чи винний призвів потерпілу особу до такого стану, чи вона знаходилась у безпорадному стані незалежно від його дій.

Стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння може бути визнано безпорадним лише у тому разі, коли внаслідок їх вживання потерпіла особа не усвідомлювала оточуючу обстановку або була позбавлена фізичної можливості протидіяти гвалтівникові. Причому слід відмітити, що згода спільне вживання алкоголю та інших речовин та знаходження у

інтимній обстановці, яка може сприяти фізичному зближенню, ще не свідчить про згоду на статеві зносини.

Що стосується малолітства то слід відмітити наступне. Питання про наявність або відсутність безпорадного стану та кваліфікацію дії винної особи за ст.ст. 152 або 155 КК необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку малолітнього, ступеня її обізнаності та інформованості у питаннях статевого життя.

Закінчуючи **аналіз об'єктивної сторони** зґвалтування слід зупинитися на особливостях добровільної відмови від скоєння цього злочину.

Для визнання відмови від зґвалтування добровільною **необхідно встановити, що особа, маючи реальну можливість довести злочин до кінця, відмовилась від цього і з власної волі припинила злочинні дії.**

У тих випадках, коли винний відмовився від зґвалтування добровільно, хоч мав можливість це зробити, він звільняється від відповідальності за замах на зґвалтування

При добровільній відмові від зґвалтування особа підлягає відповідальності лише за ті дії, які містять у собі склад закінченого іншого злочину.

Наприклад. Так, П. був засуджений за ст. 15 і ч. 1 ст. 152 КК за замах на зґвалтування. Познайомившись на весіллі з Х., він завів її на край села, де наполягав на тому, щоб Х. вступила з ним у статеві зносини. Коли вона відмовилась, він збив її з ніг і, долаючи опір, бив по обличчю і голові, намагаючись при цьому вчинити статевий акт. Від ударів по голові потерпіла втратила свідомість, а коли опритомніла, то побачила, що напівроздягнутий П. сидить поруч.

Президія обласного суду, розглянувши справу, вказала в своїй постанові, що суд правильно встановив фактичні обставини злочину на підставі пояснень потерпілої та висновку судово-медичної експертизи про наявність у неї тілесних ушкоджень. Матеріали справи свідчать про те, що П. мав намір, застосовуючи силу, вступити у статеві зносини з потерпілою. Проте такі дії засудженого кваліфіковано за ст. 15 і ч. 1 ст. 152 КК як замах на зґвалтування без достатніх підстав. Відповідно до ст. 15 КК замахом на злочин визнаються умисні дії, безпосередньо спрямовані на вчинення злочину, коли при цьому останній не було доведено до кінця з причин, незалежних від винної особи. У даній справі суд, визнавши П. винним у замаху на зґвалтування Х., не вказав у вирокі, з яких причин засуджений не довів злочину до кінця. З матеріалів справи видно, що потерпіла була у непритомному стані і ніхто й ніщо не перешкоджало П. її зґвалтувати. За поясненням Х., вона не знає, чи зґвалтував її П. Вона лише засвідчила, що він намагався вступити з нею в статеві зносини і у відповідь на відмову побив її.

Отже у справі встановлено, що П. фактично добровільно відмовився від свого злочинного наміру зґвалтувати потерпілу. Разом з тим встановлено й те, що П. умисно заподіяв потерпілій легкі тілесні ушкодження, що спричинили короточасний розлад здоров'я. У зв'язку з цим президія обласного суду перекваліфікувала дії засудженого на ч. 2ст. 125 КК.

Добровільна відмова від зґвалтування можлива лише до початку статевого акту, бо з цього моменту злочин вважається уже закінченим, а від того, що вже закінчилося (від минулого), відмовитися не можна.

Разом з тим необхідно мати на увазі що, „не може визватись добровільною відмова від зґвалтування, котра викликана неможливістю дальшого продовження злочинних дій з причин, незалежних від волі винного (наприклад, коли цьому перешкоджали інші особи, або насильник не зміг подолати опору потерпілої чи не міг закінчити злочин з фізіологічних причин тощо).

Мотиви добровільної відмови можуть бути різноманітними: жалість, відроза до жертви, побоювання покарання, побоювання зараження ВІЛ інфекцією чи венеричною хворобою.

Суб'єктом зґвалтування є фізична осудна особа чоловічої чи жіночої статі яка досягла 14 років.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується виключно прямим умислом.

Винна особа усвідомлює, що вчиняє природний статевий акт із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи, та бажає це зробити.

Мотиви скоєння цього злочину можуть бути різноманітними (задоволення статевої пристрасті, помста, бажання принизити потерпілу особу, прагнення сексуального самоствердження, хуліганські спонукання тощо), та не впливають на кваліфікацію скоєного.

Відповідальність за особливо тяжкі наслідки (ч. 4 ст. 152) настає тоді, коли винний передбачав їх можливість або міг і повинен був їх передбачати.

У разі вчинення зґвалтування особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених статтями 153-155, за який вона не була засуджена, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів за ч.2 ст.152 (при відсутності обтяжуючих обставин, що передбачені ч.ч. 3 або 4 та відповідною частиною ст.ст.153, 154 або 155).

Зґвалтування, що скоєне повторно слід відрізнити від продовжуваного зґвалтування, яким є вчинення двох або більше природних статевих актів з однією і тією ж потерпілою, коли винний діє без значної перерви у часі, що охоплюється його єдиним злочинним наміром, виключає ознаку повторності.

При вчиненні двох або більше зґвалтувань, відповідальність за які передбачено різними частинами ст. 152, а також при вчиненні в одному випадку замаху на зґвалтування або співучасті у цьому злочині, а в іншому закінченого зґвалтування, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю вказаних злочинів.

Якщо перше і друге зґвалтування, вчинені винним, не містять кваліфікуючих ознак, то остаточна кваліфікація дій особи відбувається лише за ч. 2 ст. 152 за ознакою повторності.

Зґвалтування потерпілої особи без кваліфікуючих ознак, а потім повторне зґвалтування за наявності ознак, вказаних у ч. 3 або ч. 4 ст. 152, повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 152 та, відповідно, ч.ч.3 або 4 цієї статті. У таких випадках кваліфікація дій винного за ч. 2 ст. 152 не потрібна. Проте вказана ознака має бути зазначена в юридичному формулюванні звинувачення.

- скоєння зґвалтування відносно неповнолітньої чи малолітньої особи.

Неповнолітніми є особи віком до 18 років, а малолітніми особи, яким на момент вчинення злочину не виповнилось 14 років. Стосовно неповнолітнього та малолітнього віку потерпілої особи й особливо тяжких наслідків психічне ставлення винного може бути і необережним. Кваліфікуючі ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінуються винному не лише тоді, коли він знав або допускав, що вчинює насильницький статевий акт з неповнолітньою чи малолітньою особою, а й у тому разі, коли він міг і повинен це передбачити. Неповнолітній або малолітній вік потерпілої особи не може обтяжувати кримінальну відповідальність за зґвалтування, якщо буде доведено, що винний сумлінно помилявся щодо її фактичного віку. При вирішенні цього питання враховується вся сукупність обставин справи, зокрема зовнішні фізичні дані потерпілої особи, її поведінка, знайомство з нею винним, володіння останнім відповідною інформацією.

- зґвалтування, вчинене групою осіб, має місце тоді, коли група з двох або більше осіб співвиконавців діє узгоджено з метою вчинення насильницького статевого акту з однією або декількома потерпілими особами.

Група осіб відсутня, якщо декілька суб'єктів гвалтують одну потерпілу особу, однак не узгоджують при цьому свої дії і не сприяють один одному.

На кваліфікацію зґвалтування групою осіб як закінченого злочину для всіх співвиконавців не впливає те, чи вдалося кожному із гвалтівників вчинити статевий акт з потерпілою особою. Групове зґвалтування є закінченим злочином з моменту початку статевого зносин хоча б одним із його учасників.

Об'єктивна сторона цього складу злочину є складною, не вичерпується статевими зносинами і включає в собі дії (насильство та приведення у безпорадний стан), які можуть бути реалізовані й тими, хто природний статевий акт безпосередньо не вчиняє. Тому як співвиконавство зґвалтування розглядаються і дії особи, яка не вчинила і не мала наміру вчинити статевий акт, але безпосередньо застосувала фізичне насильство, погрозу чи довела потерпілу особу до безпорадного стану з метою зґвалтування її іншою особою. Виконавцем групового зґвалтування виступає і той, хто не здатен бути суб'єктом індивідуального зґвалтування (імпотент, жінка при зґвалтуванні особи жіночої статі тощо), однак може виконати частину об'єктивної сторони злочину. Дії учасників групового зґвалтування потрібно кваліфікувати лише за ч.3 ст.152 як співвиконавців, без посилання на ст.27 КК.

Відповідальність учасника групового зґвалтування за ч.3 ст.152 виключається у разі, коли інші його учасники через неосудність, недосягнення 14-річного віку або з інших передбачених законом підстав не були притягнуті до кримінальної відповідальності. Проте, якщо вказаний учасник не усвідомлював і за обставинами справи не міг усвідомлювати наявність вказаних обставин щодо інших учасників групового зґвалтування, він несе відповідальність за ст.15 і ч.3 ст.152 відповідно до правил фактичної помилки.

Від зґвалтування, вчиненого групою осіб, потрібно відрізнити співучасть у цьому злочині, яка не є співвиконавством. Наприклад, за ч. 5 ст. 27 і відповідною частиною ст. 152 як пособництво у зґвалтуванні слід кваліфікувати дії осіб, які сприяють його вчиненню, наприклад, тим, що заманили жертву у місце посягання на неї, придбали речовини, за допомогою яких потерпіла особа приводиться у безпорадний стан, тощо.

- особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання вагітності, зараження вірусом імунодефіциту людини.

Особливо тяжкі наслідки — оціночне поняття, а тому наведений перелік не може розглядатись як вичерпний.

Особливо тяжкі наслідки можуть бути викликані діями як винної, так і потерпілої особи (**наприклад**, реакцією останньої на злочин стало те, що вона накладає на себе руки або спричиняє собі тілесні ушкодження, намагаючись уникнути сексуального насильства).

У разі, коли при зґвалтуванні чи замаху на цей злочин смерть потерпілої особи настала внаслідок її власних дій (наприклад, вона вистрибнула з транспортного засобу під час руху й отримала смертельні ушкодження), дії винного охоплюються ч. 4 ст. 152 або ст. 15 і ч. 4 ст. 152.

Якщо зґвалтування або замах на зґвалтування поєднані із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя у момент спричинення, ці дії не розглядаються як такі, що спричинили особливо тяжкі наслідки, вони кваліфікуються без ставлення у вину аналізованої кваліфікуючої ознаки за сукупністю злочинів за відповідними частинами ст. ст. 152 і 121. Заподіяння при зґвалтуванні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, охоплюється ч. 4 ст. 152 і додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 121 не потребує.

Не визнаються особливо тяжкими наслідками при зґвалтуванні дефлорація, вагітність (за винятком випадків, коли є медичні протипоказання до пологів). Свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою, якщо захворювання після зґвалтування не настало, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів — відповідною частиною ст. 152 і ч. 1 ст. 130.

Умисне вбивство ч.4 ст.152 не охоплюється. Дії особи, яка в процесі зґвалтування чи замаху на цей злочин або відразу після нього вчинила умисне вбивство потерпілої особи, кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 і, відповідно, ст. 15 і ч. 4 ст. 152 або ч. 4 ст. 152.

Якщо з метою приховати зґвалтування чи замах на цей злочин було вчинено умисне вбивство потерпілої особи через деякий час після вчинення зазначеного злочину (за наявності розриву в часі), дії винного слід кваліфікувати за ч.ч. 1, 2 чи 3 ст. 152 або ст.ст.15 і 152 та за п.9 ч.2 ст.115. У даному разі смерть потерпілої особи не розглядається як прояв особливо тяжких наслідків зґвалтування.

Кримінально-правова характеристика насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК України).

Об'єктивна сторона злочину має своїм змістом задоволення статевої пристрасті неприродним способом із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Під задоволенням статевої пристрасті неприродним способом необхідно розуміти будь-які дії сексуального характеру незалежно від їх гетеро - або гомосексуальної спрямованості (крім природного статевого акту), які здатні задовольнити статево пристрасть чоловіка або жінки. Це, зокрема, мужолозтво, лесбійство, орогенітальний контакт (coitus per os) жінки з чоловіком або чоловіка з чоловіком, аногенітальний контакт (coitus per anum) чоловіка з жінкою, сурогатні форми статевого зносин, які імітують природний статевий акт, садистські дії сексуального характеру (наприклад, проникнення у піхву жінки певним предметом), сексуальний мазохізм, при якому задоволення статевої пристрасті винного відбувається в процесі заподіяння потерпілій особі фізичних мордувань.

Під мужолозтвом розуміють один із різновидів чоловічого гомосексуалізму — аногенітальний сексуальний контакт чоловіка з чоловіком. Лесбійство (жіночий гомосексуалізм) — це форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з особою жіночої статі (наприклад, мастурбація, орально-генітальні контакти, вплив на ерогенні зони партнерші за допомогою штучних пристосувань).

Цей злочин визнається закінченим з моменту початку вчинення дії сексуального характеру, спрямованої на задоволення статевої пристрасті. При цьому не вимагається, щоб сексуальний контакт був завершений у фізіологічному розумінні.

Суб'єктом злочину є особа чоловічої або жіночої статі (залежно від змісту вчинюваних дій сексуального характеру), якій виповнилось 14 років.

Хто є співвиконавцем в цьому складі злочину?

Якщо особа, використовуючи фізичне насильство або погрозу його застосування, бере безпосередню участь у подоланні опору потерпілого або приводить останнього у безпорадний стан і при цьому сама у безпосередній сексуальний контакт з потерпілим не вступає, вона повинна визнаватись **співвиконавцем** насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Дії такого учасника групи кваліфікуються за ч. 2 ст. 153 КК без посилання на ст. 27 КК.

Кримінально-правова характеристика примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Цей злочин має двухоб'єктний склад.

Основний безпосередній об'єкт злочину — статева свобода особи.

Його **додатковим факультативним об'єктом** можуть бути право власності, честь і гідність особи. Потерпілим від цього злочину є особа жіночої або чоловічої статі. У разі, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалась особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст.154, кваліфікуються за ст.ст. 14 і 155, як готування до статевого зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Особливості кваліфікації цього злочину!

Одержання службовою особою за виконання чи невиконання дій по службі такої послуги немайнового характеру, як вступ у статевий зв'язок, за наявності до цього підстав може розцінюватись як зловживання службовим становищем, вчинене в інших особистих інтересах, і кваліфікуватись за відповідною частиною ст. 364.

Не утворює розглядуваного складу злочину примушування до вступу в статевий зв'язок, яке здійснюється шляхом використання матеріальної або службової залежності не жінки або чоловіка, з якими плануються сексуальні контакти, а їх близьких родичів або інших осіб.

Об'єктивна сторона злочину виражається у примушуванні особи жіночої або чоловічої статі до вступу у статевий зв'язок природним або неприродним способом.

Статевий зв'язок охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро - або гомосексуальної спрямованості.

Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав може утворювати об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154.

Матеріальна залежність передусім **означає**, що матеріальна допомога з боку суб'єкта злочину виступає єдиним, основним або істотним джерелом існування потерпілої особи, і позбавлення такої допомоги здатне поставити жінку або чоловіка у скрутне становище.

Матеріальна залежність має місце, зокрема, тоді, коли жінка або чоловік перебувають на повному або частковому утриманні винного, проживають на його житловій площі, а також коли дії винного спроможні іншим чином викликати істотне погіршення матеріального становища потерпілої особи (йдеться, наприклад, про відносини цивільного боргу, відносини між спадкодавцем і спадкоємцем).

Службова залежність означає, що:

- а) потерпіла особа є підлеглою винного по роботі;
- б) потерпіла особа підлягає службовому контролю з боку винного (скажімо, ревізор і комірник);
- в) реалізація істотних інтересів потерпілої особи залежить від поведінки винного по службі (наприклад, науковий керівник і аспірант).

Кваліфікація злочину у випадку погрози та навпаки – пропозиція подарунків та інших благ?

Як протиправний психічний вплив примушування за своїм змістом включає відкриту або завуальовану погрозу настання для потерпілої особи небажаних для неї наслідків матеріального, службового або особистого характеру (позбавити утримання або можливості проживати на житловій площі, звільнити з роботи, зменшити зарплату тощо). Дана погроза відрізняється за своїм змістом і характером від погрози при згвалтуванні та насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом тим, що у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 154, життя і здоров'я потерпілої особи або її близьких родичів не ставиться у небезпеку, а сама погроза загалом спрямовується у майбутнє. Воля потерпілої особи не придушується і повністю не ігнорується, хоч на неї і чиниться протиправний тиск.

Відповідальність за ч.1 ст.154 настає лише за умови, що вплив на потерпілу особу здійснювався з використанням її матеріальної або службової залежності від винного, яка відіграє роль своєрідного засобу досягнення бажаного злочинного результату. Пропозиції вступити в статевий зв'язок, настійливі прохання, поєднані з обіцянками створити кращі матеріальні чи службові умови (наприклад, призначити на більш високооплачувану посаду), наданням подарунків і пільг, домагання, які не поєднуються з погрозами використати залежність і тим самим завдати істотних неприємностей і втрат, не можуть розглядатися як складу злочину, що передбачено у ст. 154.

Діяння, передбачене ст. 154, сконструйоване законодавцем як злочин з усіченим складом, який визнається закінченим з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску у формах, висвітлених вище. Та обставина, що жінка або чоловік

погодились вступити у статевий зв'язок або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію вчиненого, однак може бути врахована при призначенні покарання.

Дії особи, яка, маючи намір вступити з потерпілою особою у статевий зв'язок, підбурює іншу особу вчинити примушування жінки або чоловіка до вступу у такий зв'язок, слід кваліфікувати за ч.4 ст.27 і ст.154.

Кримінально-правова характеристика статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК України).

Цей злочин посягає на нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, їх здоров'я. Потерпілим від злочину може бути особа жіночої або чоловічої статі, яка не досягла статевої зрілості.

Стан статевої зрілості є виключно біологічним поняттям, яке не стосується соціальних факторів, зокрема здатності виховувати дитину і матеріальної спроможності утримувати її. Питання про досягнення потерпілим від злочину, передбаченого ст. 155, статевої зрілості вирішується у кожному конкретному випадку на підставі висновку судово-медичної експертизи, яка для встановлення таких обставин є обов'язковою.

Статева зрілість полягає у завершенні формування організму чоловіка чи жінки, коли статеве життя, а для жінок, крім того, запліднення, вагітність, пологи та годування дитини є фізіологічно нормальною функцією і не завдає шкоди подальшому розвитку організму.

При встановленні статевої зрілості враховується сукупність таких ознак:

- загальний фізичний розвиток;
- розвиток зовнішніх і внутрішніх статевих органів;
- для особи жіночої статі — здатність до статевих зносин, запліднення, виношування плоду, розродження (пологів) і годування дитини, а для особи чоловічої статі — здатність до статевих зносин та запліднення.

З об'єктивної сторони злочин полягає у вчиненні природного статевого акту з особою, яка не досягла статевої зрілості. Статеві відносини у даному разі не поєднуються із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. Причому у ст. 155 йдеться про природний гетеросексуальний акт, тому стать винного завжди протилежна статі потерпілої особи.

За загальним правилом, розглядаємий склад злочину передбачає згоду потерпілого на вчинення статевого акту з ним.

Особливості кваліфікації цього злочину!

- У разі, коли статевим зносинам з особою, яка не досягла статевої зрілості, передбувало примушування жінки або чоловіка до вступу у статевий зв'язок, дії винного потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 154 і 155.

- Якщо потерпіла особа з тих чи інших причин (малолітній вік розумова відсталість, непритомний стан тощо) не розуміла характеру і наслідків вчинюваних з нею дій, скоєні статеві зносини треба розцінювати як згвалтування малолітньої (малолітнього) або неповнолітньої (неповнолітнього) з використанням її (його) безпорадного стану.

- Якщо особа, яка не досягла статевої зрілості, була спочатку згвалтована, а потім погодилась на вступ у статеві зносини, дії винного треба кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. ст. 152 і 155.

Злочин визнається закінченим з початку вчинення хоча б одного статевого акту.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Психічне ставлення до стану статевої зрілості потерпілої особи при встановленні суб'єктивної сторони злочину може бути і необережним — коли винний знав або допускав, що потерпіла особа не досягла статевої зрілості, або коли він міг і повинен був це передбачати. Це питання вирішується у

кожному конкретному випадку з урахуванням обізнаності винного про вік потерпілої особи, її зовнішнього вигляду і поведінки, інших факторів.

Сумлінна помилка щодо досягнення статевої зрілості особою, з якою мали місце статеві зносини, відповідальність за ст. 155 виключає.

Кримінально-правова характеристика розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).

Цей злочин спричиняє шкоду статевої недоторканості і нормальному фізичному, психічному і соціальному розвитку неповнолітніх. Потерпілим від злочинних дій виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку.

Особливості кваліфікації цього злочину?

Для кваліфікації діяння за ст. 156 не має значення, чи досягла потерпіла особа статевої зрілості, хто був ініціатором вчинення розпусних дій, а також характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо), хоча на наш погляд данні обставини можуть впливати на ступінь суспільної небезпеки скоєного.

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні різноманітних розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення неповнолітніх.

Розпутні дії можуть бути:

- фізичними;
- інтелектуальними.

Фізичне розбещення — це, зокрема, оголення статевих органів винної або потерпілої особи, мацання їх, інші непристойні дотики, які викликають статеве збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого статевого акту, акту онанізму, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою або щодо винного тощо.

Диспозицією ст.156 охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, оральний або анальний секс), якщо при цьому щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується безпорадний стан потерпілої особи.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, розповіді відвертих натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих в різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів.

Особливості кваліфікації цього злочину!

Природні статеві зносини з особою, якій не виповнилось 16 річного і яка не досягла статевої зрілості, за її згодою кваліфікуються за ст. 155.

Вчинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, яка досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що відзначається винятковим цинізмом (ст. 296), лише у разі, коли ці дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку і викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства.

Розбещення неповнолітніх, яке поєднується з побоями і мордуваннями, заподіянням тілесних ушкоджень, погрозою вбивством, зараженням вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ст.156 і відповідною статтею про злочин проти здоров'я особи.

Використання в процесі вчинення розпусних дій творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, а також примушування до участі у їх створенні потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 301КК.

Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла 16-річного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом або статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості,

повністю охоплюються відповідними частинами ст. ст. 152, 153, 155, оскільки у подібних випадках розбещення неповнолітніх з урахуванням спрямованості умислу винного розглядається лише як етап у вчиненні інших статевих злочинів. Наявність істотного розриву у часі між розпусними діями і вчиненням стосовно однієї й тієї ж потерпілої особи іншого статевого злочину, що виключає переростання одного злочинного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів.

Якщо винний, маючи намір зґвалтувати неповнолітню особу, здійснив щодо неї розпусні дії, а закінчене зґвалтування не вчинив з причин, не залежних від його волі, скоєне потрібно кваліфікувати не за ст.156, а за ст.15 і ч.ч. 3 або 4 ст.152. У разі, коли розбещення неповнолітнього передувало зґвалтуванню, від доведення до кінця якого особа добровільно відмовилась, її дії, за наявності підстав, слід кваліфікувати за ст.156.

Розбещення неповнолітніх є закінченим злочином з моменту вчинення розпусних дій. Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій на кваліфікацію за ст. 156 не впливає.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому ставлення винного щодо віку потерпілої особи може бути як умисним, так і необережним.

У разі сумлінної помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст.156 виключається. Розпусні дії, передбачені ст.156, спрямовані на задоволення винним статевої пристрасті, на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту або його задоволення.

Мотиви цього злочину не впливають на його кваліфікацію. Винний може керуватись не лише сексуальними, а й іншими спонуканнями (помста близьким, наступне втягнення у проституцію тощо).

РОЗДІЛ V. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Питання 1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Закріплені в розділі 11 КУ (статті 21-62) права та свободи людини і громадянина гарантуються та захищаються чинним законодавством. Однією з таких гарантій є кримінально - правовий захист конституційних прав і свобод від злочинних посягань.

У розділі V Особливої частини "Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина" КК (статті 157-184) здійснюється кримінально - правова охорона конституційних прав і свобод людини і громадянина. Водночас зазначений розділ охороняє лише частину цих прав і свобод, оскільки інші розділи КК також установлюють кримінальну відповідальність за подібні посягання. Так, право на життя та здоров'я охороняється нормами розділу II, право на особисту недоторканість - нормами розділу III, право на власність - нормами розділу VI, право на безпечне довкілля нормами розділу VIII Особливої частини КК тощо.

У національному законодавстві питання правового захисту виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина врегульовано: цивільним, сімейним, адміністративним та житловим законодавством, Законами України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р., «Про вибори Президента України» в редакції від 18 березня 2004 р., «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 р., «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 3 липня 1991 р., «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в редакції від 22 березня 2001 р., «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р., «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р., «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р., «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р., «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р., «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р., «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р., «Про освіту» від 23 травня 1991 р. тощо, постановами КМ України, рішеннями КС України, постановами Пленуму ВС України (наприклад, «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці» від 10 жовтня 1982 р. № 6, "Про практику застосування судами України законодавства і виконання постанови Пленуму Верховного Суду України у справах, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці від 3 жовтня 1986 р. № 9), наказами, інструкціями тощо.

Міжнародне законодавство також встановлює низку важливих стандартів з охорони особистих прав людини і громадянина. Це закріплено, наприклад, у Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покаранню за нього від 9 грудня 1948 р. (ратифікована СРСР 18 березня 1954 р.), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 7 березня 1966 р. (ратифікована УРСР 21 січня 1969 р.), Рамковій конвенції про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. (ратифікована Україною 9 грудня 1997 р.), у Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р. (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16

грудня 1966 р., Гаазькій конвенції про міжнародну реєстрацію промислових знаків від 2 липня 1999 р. тощо.

Кримінально - правові дослідження злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина здійснювали такі фахівці: *Г. Андронович, П. Андрушко, П. Берзін, В. Борисов, В. Клименко, Д. Ключніченко, С. Лихова, В. Мульченко, В. Навроцький, Ю. Пономаренко, А. Солдатенко, М. Хавронюк, В. Харченко, О. Черновський* та ін.

Під злочинами проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина розуміють суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на гарантовані КУ особисті права та свободи (виборчі, трудові, сімейні, релігійні, інтелектуальні тощо) людини та громадянина, заподіюючи їм істотну шкоду чи створюючи реальну загрозу заподіяння такої шкоди.

Родовим об'єктом цієї групи злочинів є конституційні права та свободи людини; громадянина. **Безпосередні об'єкти цих злочинів** - виборчі права громадян, право на недоторканність приватного життя, сімейні права, трудові права, права інтелектуальної власності, свободи совісті (віросповідання) й інші конституційні права та свободи людини; громадянина. Деяким із цих злочинів властивий **додатковий факультативний безпосередній об'єкт**, яким може бути: життя, здоров'я, честь і гідність особи, встановлений законодавством порядок виконання службовими особами своїх повноважень, право власності.

У деяких злочинах, передбачених розділом V Особливої частини КК, обов'язковою їх ознакою є **предмет**. Наприклад, це можуть бути: виборчі документи (ст. 158), документи референдуму (ст. 160), житло або інше володіння особи (ст. 162), відомості, що передаються громадянами листуванням, телефоном, телеграфом або за допомогою інших засобів зв'язку та становлять таємницю громадянина (ст. 163), кошти, які за рішенням суду підлягають сплаті на утримання непрацездатних батьків (ст. 165), твір науки, літератури, мистецтва, комп'ютерна програма тощо (ст. 176), результати творчої діяльності людини (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції) (ст. 177), релігійні споруди чи культові будинки (ст. 178) тощо.

Потерпими у злочинах цієї групи можуть бути:

- 1) громадянин України, іноземець або особа без громадянства (ст. 161);
- 2) фізична особа, недоторканність житла якої порушується (ст. 162);
- 3) діти, на утримання котрих за рішенням суду їхні батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні або непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків (ст. 164);
- 4) діти чи інші, крім дітей, особи, щодо яких встановлено опіку або піклування (ст. 166);
- 5) професійний журналіст (ст. 171);
- 6) працівник (ст. 172);
- 7) громадянин, якому має виплачуватися заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша встановлена законом виплата (ст. 175);
- 8) суб'єкт авторського права та суміжних прав (ст. 176) тощо.

Із об'єктивної **сторони** злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина сконструйовано законодавцем переважно як формальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 158, 161, 167, 169, 171, 174) або матеріальні (наприклад, злочини, передбачені статтями 166, 176, 177, 178) склади. Інші злочини можуть бути формально-матеріальними (наприклад, злочини, передбачені статтями 157 і 179). Злочином з усіченим складом є посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181), коли йдеться про організацію деструктивної релігійної групи.

Іншими обов'язковими ознаками об'єктивної сторони розглядуваних злочинів можуть бути, зокрема, *спосіб* учинення злочину (наприклад, насильство, обман, погроза, підкуп (ст.

157)) та часу чинення злочину (наприклад, час проведення передбачених законом України виборів (ст. 159)).

Диспозиції деяких статей розділу V Особливої частини КК є банкетними, тобто відсилають до іншого (некримінального) законодавства, в якому описуються конкретні ознаки відповідних правопорушень (наприклад, диспозиція ст. 172 « Грубе порушення законодавства про працю»).

Суб'єкти злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина - *загальні* (фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку). Певна кількість посягань може бути скоєна тільки *спеціальним суб'єктом*, приміром, членом виборчої комісії (ст. 158), батьками чи усиновителями (ст. 164), повнолітніми дітьми (зокрема й усиновленими) (ст. 165), опікунами чи піклувальниками (ст. 167), службовою особою або громадянином - підприємцем, які використовують найману працю працівників і мають певні права щодо найманих працівників (ст. 172), членами приймальних комісій та іншими особами, уповноваженими здійснювати прийом на навчання та визначати його умови (ст. 183) тощо.

Із суб'єктивної сторони аналізовані злочини характеризуються лише умисною формою вини. Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених у диспозиціях статей цього розділу, може бути необережним. Іншими обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина можуть бути: 1) *мотиви* - особисті мотиви (помста, особиста неприязнь, корисливість, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину тощо) (ст. 172) і 2) *мета* - надання будь-якій особі можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більше, ніж один раз, у ході голосування (ст. 158) чи корислива мета (ст. 167).

Залежно від безпосереднього об'єкта, всі злочини, передбачені розділом V Особливої частини КК, можна поділити на декілька **видів (груп)**.

1. *Злочини проти виборчих прав громадян* (перешкоджання здійсненню виборчого права - ст. 157; неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів - ст. 158; порушення таємниці голосування - ст. 159; порушення законодавства про референдум - ст. 160).

2. *Злочини проти рівності конституційних прав громадян та їх рівності перед законом* (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії - ст. 161).

3. *Злочини проти недоторканності приватного життя* (порушення недоторканності житла - ст. 162; порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер - ст. 163; порушення недоторканності приватного життя - ст. 182).

4. *Злочини проти сім'ї* (ухилення від сплати аліментів на утримання дітей - ст. 164; ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків - ст. 165; злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування - ст. 166; зловживання опікунськими правами - ст. 167; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) - ст. 168; незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) - ст. 169).

5. *Злочини проти трудових прав громадян* (перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій - ст. 170; перешкоджання законній професійній діяльності журналістів - ст. 171; грубе порушення законодавства про працю ст. 172; грубе порушення угоди про працю - ст. 173; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку - ст. 174; невіплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат - ст. 175).

6. *Злочини проти права інтелектуальної власності* (порушення авторського права і суміжних прав - ст. 176; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію - ст. 177).

7. *Злочини проти свобод и совісті* (пошкодження релігійних споруд чи культових будинків - ст. 178; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь - ст. 179; перешкоджання здійсненню релігійного обряду - ст. 180; посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів - ст. 181).

8. *Злочини проти інших конституційних прав громадян* (порушення права на отримання освіти - ст. 183; порушення права на безоплатну медичну допомогу - ст. 184).

Питання 2. Злочини проти виборчих прав громадян

Безпосереднім об'єктом цих злочинів є виборче право громадян України (право обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вести передвиборну агітацію), а також їх право на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах.

Порядок проведення виборів та референдумів визначається виборчими законами та законом про референдуми. Виходячи з того, що диспозиції статей 157-160 є банкетними, з'ясування положень цих законів є обов'язковою умовою встановлення об'єктивної сторони злочинів цього виду. Зміна процедури проведення виборів або референдумів тягне за собою зміну ознак цих злочинів.

Суб'єктивна сторона усіх цих злочинів характеризується лише прямим умислом.

Перешкоджання здійсненню виборчого права (ст. 157 КК). З **об'єктивної сторони** злочин може виражатись у формі: 1) перешкоджання вільному здійсненню громадянином України права обирати і бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою; 2) перешкоджання веденню передвиборної агітації.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином його виборчого права може виражатись у будь-яких діяннях, які створюють перепони громадянину щодо його участі як кандидата або виборця у виборах (йому особисто, його довіреним особам, представникам політичних партій (блоків) у ЦВК тощо).

Перешкоджання вести передвиборну агітацію передбачає створення будь-яких перепон громадянам України, політичним партіям, іншим об'єднанням громадян, колективам підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності вільно і всебічно обговорювати передвиборчі програми кандидатів, їхні політичні, ділові та особисті якості, безперешкодно вести агітацію за чи проти того або іншого кандидата, обговорювати виборчі списки кандидатів від політичних партій чи виборчих блоків. Воно може проявитись у зриві проведення зборів виборців чи зустрічей з кандидатами, надані не обґрунтованих переваг чи встановленні безпідставних обмежень для передвиборних виступів кандидатів, незаконному вилученні або знищенні матеріалів передвиборної агітації тощо.

Перешкоджання вільному здійсненню громадянином виборчих прав або веденню передвиборної агітації може бути вчинено будь - яким *способом*. До найбільш поширених способів такого перешкоджання закон відносить насильство, обман, погрозу та підкуп.

Під *насильством* розуміється застосування фізичної сили, яке може знайти вираження у нанесенні побоїв, ударів, позбавленні чи обмеженні волі, заподіянні тілесних ушкоджень, насильницькому вилученні у потерпілого паспорта чи іншого документа, необхідного для реєстрації кандидатом або відкриття рахунка для фінансування виборчої кампанії, одержання виборчого бюлетеня тощо.

Обман - це введення особи в оману стосовно дійсних явищ і фактів, що мають безпосереднє відношення до здійснення громадянином своїх виборчих прав або ведення передвиборної агітації (наприклад, щодо особистості кандидата, місця та порядку проведення виборів тощо).

Погроза полягає у психічному впливі на потерпілого (його залякуванні застосуванням фізичного насильства, пошкодженням чи знищенням майна, вчиненням інших дій, які є небезпечними для потерпілого) з метою перешкодити в реалізації його виборчого права.

Підкуп полягає у схиланні особи шляхом надання чи обіцяння надання винагороди матеріального характеру (грошей, матеріальних цінностей або послуг) до вчинення певних дій, пов'язаних з реалізацією громадянином свого виборчого права, веденням передвиборної агітації (до голосування за або проти конкретного кандидата, зняття кандидатом своєї кандидатури з балотування, відмови члена виборчої комісії брати участь у роботі виборчої комісії тощо).

Злочин вважається *закінченим* з моменту фактичного перешкодження здійсненню громадянином свого виборчого права.

Суб'єкт злочину - загальний.

Кваліфікуючими ознаками злочину закон передбачає вчинення його: 1) за попередньою змовою групою осіб; 2) членом виборчої комісії; 3) іншою службовою особою з використанням влади або службового становища (ч.2 ст. 157), а **особливо кваліфікуючою ознакою** - вплив на результати голосування або виборів (ч. 3 ст. 157).

Таким, що *вплинуло на результати голосування або виборів*, слід визнавати перешкодження вільному здійсненню громадянином його виборчого права або перешкодження веденню передвиборної агітації, що, зокрема, вплинуло на кількість виборців, які взяли участь у голосуванні, кількість голосів, поданих за кожного кандидата, визнання кандидата обраним (не обраним) тощо. Для наявності цієї кваліфікуючої ознаки не обов'язково, щоб наслідком перешкодження було визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися.

Неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або неправильний підрахунок голосів чи неправильне оголошення результатів виборів (ст.158 КК). **Предметом** цього злочину у певних його формах є виборчі документи, до яких, зокрема, належать виборчі бюлетені, списки виборців, протоколи засідань виборчих комісій про реєстрацію особи кандидатом, про підсумки голосування. При використанні піддробленого виборчого документа чи виготовленого у спосіб, не передбачений законом, вказані документи виступають засобом вчинення злочину.

З об'єктивної сторони цей злочин може проявлятися у формі: 1) видачі виборчого бюлетеня будь - якій особі з метою надання їй можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більше ніж один раз у ході голосування; 2) видачі виборчого бюлетеня особі, не внесеної до списку виборців на виборчій дільниці; 3) видачі заповненого виборчого бюлетеня; 4) незаконній передачі іншій особі незаповненого виборчого бюлетеня; 5) підлогу виборчих документів (виготовлення виборчого документа не встановленого зразка чи у спосіб, не передбачений законом; внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей; будь-яка інша підробка виборчого документа); 6) використання завідомо піддробленого виборчого документа чи виборчого документа, виготовленого у спосіб, не передбачений законом; 7) завідомо неправильного підрахунку голосів; 8) завідомо неправильного встановлення результатів виборів; 9) завідомо неправильного оголошення результатів виборів.

Перші чотири форми передбачені ч. 1, п'ята і шоста - ч.2, а сьома, восьма і дев'ята - ч. 3 ст. 158.

Вчинення цього злочину у формі *видачі виборчого бюлетеня будь - якій особі* має місце лише тоді, коли така видача здійснюється з метою надання особі можливості: 1) проголосувати за іншу особу; 2) проголосувати більше ніж один раз у ході голосування.

У першому випадку фактично йдеться про видачу будь - якій особі виборчого бюлетеня замість іншої особи (виборця). Вказівка закону на *будь-яку особу* означає, що бюлетень може передаватися як виборцеві, який здійснює голосування на цій дільниці, так і будь - яким іншим особам, які: а) мають право голосу, але реалізувати вони його можуть лише на іншій виборчій дільниці (на якій вони внесені у списки виборців); б) не мають права

голосу взагалі (особи, які не досягли на момент голосування 18-річного віку, громадяни, визнані судом недієздатними, іноземці, особи без громадянства; в) залучені до організації та проведення виборів (інші члени цієї виборчої комісії, члени інших виборчих комісій, посадові особи органів державної влади чи органів місцевого самоврядування); г) є офіційними спостерігачами, довіреними особами кандидатів тощо.

Другий випадок передбачає видачу членом дільничної виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка включена до списків виборців даної виборчої дільниці, виборчого бюлетеня для голосування за іншого виборця, який також включений до списків виборців даної дільниці. Про той факт, що у даному разі йдеться про видачу бюлетеня саме виборцеві, свідчить положення закону, згідно з яким бюлетень видається особі з метою забезпечення можливості проголосувати більше ніж один раз в процесі голосування (з цього випливає, що один раз вона вже проголосувала чи має право проголосувати на цій виборчій дільниці). При цьому не має значення, замість кого саме ця особа одержала виборчий бюлетень для голосування: членів своєї сім'ї, близьких родичів чи взагалі незнайомих їй виборців.

Під *видачею виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців на виборчій дільниці*, слід розуміти видачу членом дільничної виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не включена до списків виборців даної виборчої дільниці. Не утворює складу цього злочину, а так само будь-якого іншого правопорушення, видача бюлетеня виборцеві, якого додатково включено в передбаченому законом порядку до списків виборців на підставі документів, які дають право на таке включення (відкріплювальне посвідчення) та/або засвідчують його особу та місце проживання, безпосередньо у ході голосування.

Видача заповненого виборчого бюлетеня полягає у тому, що виборець одержує від члена дільничної виборчої комісії бюлетень, який відповідним чином уже заповнений іншою особою (наприклад, членом виборчої комісії). Заповнення виборчого бюлетеня у даному випадку означає, що в ньому ще до видачі його виборцеві іншою особою зроблено відповідно позначку («плюс» («+») або іншу), що засвідчує його волевиявлення, у квадраті проти прізвища кандидата чи партії (блоку), за яких він голосує, або у квадраті проти слів: «Не підтримую жодного кандидата...», «Не підтримую кандидатів... від жодної партії (блоку)».

Вчинення розглядуваного злочину у цій формі є порушенням встановленого виборчим законодавством правила, згідно з яким виборчі бюлетені заповнюються виборцем особисто.

Незаконна передача іншій особі незаповненого виборчого бюлетеня може полягати у: 1) будь-якій не передбаченій виборчим законодавством передачі членом виборчої комісії незаповненого виборчого бюлетеня іншим особам (крім зазначених вище випадків незаконної видачі членом виборчої комісії виборчого бюлетеня іншій особі); 2) передачі виборцем свого незаповненого виборчого бюлетеня іншій особі як з метою його використання для голосування, так і з іншою метою (виборче законодавство містить безальтернативну заборону щодо передачі виборцем свого виборчого бюлетеня іншим особам). У певних випадках передача виборцем незаповненого виборчого бюлетеня через свою малозначність (ч. 2 ст. 11) може й не визнаватися злочином. Це, зокрема, може мати місце тоді, коли виборець не використав свій бюлетень під час голосування, а після його закінчення передав бюлетень іншій особі. Не утворює складу цього злочину у розглядуваній формі передача заповненого виборчого бюлетеня іншій особі.

Виготовлення виборчого документа невстановленого зразка передбачає виготовлення у будь-який спосіб виборчого документа, який не відповідає встановленим законом чи іншим нормативно правовим актом формі або змісту. Це може бути невстановленої форми виборчий бюлетень, підписний лист, відкріплювальне посвідчення, бланк протоколу дільничної виборчої комісії тощо.

Виготовлення виборчого документа у спосіб, не передбачений законом, передбачає виготовлення виборчого документа встановленого зразка, але з недотриманням вимог, які висуваються законом щодо способу його виготовлення.

Внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей як один із способів підлогу таких документів передбачає внесення до них відомостей, які завідомо для винного

не відповідають дійсності (наприклад, внесення до протоколів виборчих комісій про підсумки голосування даних, які не відповідають результатам голосування).

Під *іншою підрубкою виборчого документа* слід розуміти зміну змісту дійсного документа шляхом його підчистки, виправлення окремих слів чи частини тексту, помітки іншою датою, а так само виготовлення будь-яким способом підрубленого виборчого документа (наприклад, виборчих бюлетенів).

Використання завідомо підрубленого виборчого документа або використання виборчого документа, виготовленого у спосіб, не передбачений законом, передбачає його подання для набуття певних прав у виборчому процесі (найчастіше - це пред'явлення такого документа до виборчої комісії або здійснення ним (бюлетенем) голосування).

Завідомо неправильний підрахунок голосів означає порушення встановленого порядку підрахунку голосів (непогашення невикористаних бюлетенів, невизнання недійсними бюлетенів невстановленого зразка чи бюлетенів, на яких немає жодної позначки чи підпису члена дільничної комісії, який його видав, тощо), неправильне встановлення загальної кількості виборців (на конкретній виборчій дільниці, у конкретному окрузі, в Україні загалом), безпідставне визнання дійсного виборчого бюлетеня недійсним чи, навпаки, недійсного - дійсним, умисне зменшення або збільшення фактично поданих голосів «за» чи «проти» кандидата (кандидатів), партію чи блок партій, неправильне встановлення кількості виборців, які не підтримали жодного кандидата.

Завідомо неправильне встановлення результатів виборів передбачає свідому констатацію у передбачений законом спосіб (шляхом складення протоколу, видання постанови) результатів виборів, які не відповідають дійсності. Це, зокрема, може бути: підбиття і фіксація підсумків голосування, які суперечать реальному волевиявленню виборців; визнання обраним кандидата, якого фактично не обрано чи навпаки - невизнання обраним кандидата, якого фактично обрано; визнання виборів недійсними за відсутності для цього підстав; невизнання виборів недійсними за наявності для цього підстав.

Завідомо неправильне оголошення результатів виборів полягає в свідомому оголошенні результатів виборів, які не відповідають дійсності. Це стосується як результатів виборів загалом по країні, так і результатів виборів по конкретних виборчих округах та виборчих дільницях (наприклад, оголошення всупереч фактичним результатам виборів такими, що не відбулися, або недійсними, оголошення всупереч фактичним результатам голосування кандидата обраним депутатом, або, навпаки, не обраним).

Злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення хоча б однієї з описаних у диспозиціях частин 1, 2 та 3 ст. 158 дій.

Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 3 ст. 158,- спеціальний, при цьому за ч. 1 відповідальність за вчинення цього злочину у перших трьох його формах може нести лише член виборчої комісії а за вчинення його у четвертій формі - член виборчої комісії або виборець. Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, - загальний.

Особливістю **суб'єктивної сторони** цього злочину у формі видачі членом виборчої комісії виборчого бюлетеня будь - якій особі (наявність у винного спеціальної мети - надання їй можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більш ніж один раз у ході голосування).

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158, (вчинення його членом виборчої комісії або іншою службовою особою (ч. 3 ст. 158).

Питання 3. Злочини, проти недоторканність приватного життя.

За Конституцією України (ст.32), ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожному гарантується недоторканність житла, що передбачає не

допущення проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30 Конституції України). Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України).

Зазначені права і виступають безпосереднім об'єктом відповідних злочинів цієї групи.

Суб'єкт усіх цих злочинів - загальний (вчинення їх службовою особою у двох випадках частини 2 статей 162 та 163 (кваліфікуючою ознакою злочинів).

З суб'єктивної сторони злочини цього виду характеризуються переважно прямим умислом (за певних форм злочину, передбаченого ст. 182, психічне ставлення винного може характеризуватися і непрямим умислом).

Порушення недоторканності житла (ст.162 КК). **Предметом** цього злочину може бути житло або інше володіння особи. У контексті цієї статті *житлом* фізичної особи слід визнавати житловий будинок, квартиру, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них. Інше, крім житла, *володіння особи* - це земельні ділянки, гаражі, погребі, інші будівлі господарського, у т. ч. виробничого призначення, відокремлені від житлових будівель, будь - які інші об'єкти, щодо яких особа здійснює право володіння (наприклад, транспортний засіб).

Потерпілим від цього злочину може бути тільки фізична особа - громадянин України, особа без громадянства або іноземець.

З **об'єктивної сторони** порушення недоторканності житла може бути вчинене у формі: 1) незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи; 2) незаконного проведення в них огляду чи обшуку; 3) незаконного виселення; 4) інших дій, що порушують недоторканність житла громадян. У всіх випадках злочин характеризується незаконним способом вчинення. Тобто, за певних підстав і умов проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку, виселення особи тощо є правомірними. Кримінально караного характеру вони набувають саме у зв'язку з незаконністю їх здійснення.

Під *незаконним проникненням до житла чи іншого володіння особи* слід розуміти будь-яке вторгнення у житло (інше володіння), здійснене всупереч волі законного володільця, за відсутності визначених законом підстав чи в порушення встановленого законом порядку.

Незаконний огляд - це проведення такої слідчої дії, як огляд житлового приміщення чи іншого володіння особи з недотриманням вимог щодо підстав його проведення або з порушенням процесуального порядку його проведення (проведення з іншою метою, ніж це передбачено кримінально - процесуальним законодавством, без понятих, без складання протоколу тощо).

Обшук вважається *незаконним*, якщо він здійснений: 1) приватною особою; службовою особою, яка не має права його проводити; 2) службовою особою, яка відповідно до закону наділена правом проведення обшуку (слідчим, працівником органу дізнання), але: а) за відсутності підстав для проведення обшуку (коли непорушено кримінальну справу або за відсутності достатніх даних про те, що зняття злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини в справі або забезпечення цивільного позову, заховані в певному приміщенні або місці чи у будь - якої особи, а також про те, що в певному приміщенні або місці переховується злочинець); б) з порушенням процесуального порядку його проведення (без вмотивованої постанови судді; без участі понятих, без складання протоколу, без роз'яснення тим, кого обшуковують, понятим і відповідним представникам їхніх прав тощо).

Під *незаконним виселенням* слід розуміти виселення із займаного житлового приміщення за відсутності підстав або з порушенням порядку, встановлених законом. Відповідно до чинного законодавства примусове виселення громадянина із житла може мати місце лише за рішенням суду у визначених законом випадках.

До *інших дій, що порушують недоторканність житла громадян*, може бути віднесено самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки тощо. Термін «інші дії» дає підстави говорити про

те, що склад розглядуваного злочину утворюють будь - які дії, що полягають у неправомірному проникненні у житло чи інше володіння громадянина.

Порушення недоторканності житла у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна, необхідності затримання злочинця, у т. ч. шляхом проведення з недотриманням установлених, процесуальним законом вимог огляду чи обшуку, не утворює складу злочину, передбаченого ст. 162 КК.

Закінченим цей злочин вважається з моменту вчинення описаних у диспозиції ч. 1 ст. 162 КК дій.

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного злочину є вчинення його: 1) службовою особою; 2) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК). **Предметом** злочину є відомості, що передані чи передаються громадянами шляхом листування або телефонних розмов, а також повідомлення громадян, які передаються або були передані телеграфом чи за допомогою інших засобів зв'язку, а також через комп'ютер і становлять таємницю громадянина (громадян). Отже, обов'язковими ознаками зазначених відомостей і повідомлень як предмета цього злочину є їхній характер (вони становлять таємницю громадянина) і спосіб передачі (вони передані чи передаються засобами зв'язку, під якими розуметься технічне обладнання, що використовується для організації зв'язку, або через комп'ютер - електронною поштою).

Об'єктивна сторона злочину полягає в порушенні таємниці: 1) листування; 2) телефонних розмов; 3) телеграфних повідомлень; 4) інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер.

Порушення вказаної *таємниці* полягає у вчиненні будь-яких дій, що полягають у незаконному ознайомленні з відомостями та повідомленнями приватних осіб, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без згоди громадянина або з недотриманням встановленого законом порядку ознайомлення з такими відомостями чи повідомленнями, або їх неправомірному розголошенні. Такими діями можуть бути перлюстрація (розпечатування й перегляд поштової кореспонденції без відома адресата) особистої кореспонденції, ознайомлення зі змістом телеграм, електронної пошти, підслуховування телефонних переговорів, повідомлення сторонніх осіб про факт листування, телефонної розмови, телеграфного чи повідомлення електронною поштою тощо.

Злочин вважається *закінченим* з моменту фактичного ознайомлення із змістом приватної кореспонденції, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень громадянина, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Кваліфікуючими ознаками злочину визнаються вчинення його: 1) щодо державних чи громадських діячів; 2) службовою особою; 3) з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації (ч. 2 ст. 163).

Спеціальними засобами, призначеними для негласного зняття інформації, застосування яких робить спосіб вчинення цього злочину більш небезпечним, визнаються засоби та інші вироби, спеціально створені (пристосовані) для негласного отримання інформації в процесі здійснення оперативно - розшукової діяльності.

Не утворює складу цього злочину ознайомлення відповідних службових осіб з приватною кореспонденцією, телефонними розмовами, телеграфними та іншими повідомленнями, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, здійснене у випадках, передбачених законом (в процесі проведення слідчих дій, здійснення оперативно - розшукової діяльності).

Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК). **Предметом** злочину є конфіденційна інформація *про особу*. *Конфіденційною інформацією* закон визнає відомості, які є у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов. Зміст такої інформації

становлять відомості про приватне життя особи, що їх вона вважає особистою чи сімейною таємницею. Під приватним життям особи розуміється сфера життєдіяльності окремої особи, яка включає в себе зв'язки особи з іншими людьми, її приватні справи, сімейні стосунки тощо, тобто все, що пов'язане з її способом життя і не має публічного характеру. Особисту та сімейну таємницю становлять відомості про приватне життя конкретної особи (осіб), які ця особа бажає зберегти в таємниці від інших осіб.

Конфіденційною не може визнаватися інформація, яка вже раніше була оприлюднена шляхом публікації, повідомлення в засобах масової інформації чи іншим способом.

Слід мати на увазі, що, за законом, інформація з обмеженим доступом може бути поширена без згоди її власника, якщо ця інформація є суспільно значимою, тобто якщо вона є предметом громадського інтересу і якщо право громадськості знати цю інформацію переважає право її власника на її захист. Поширення такої інформації, яка є конфіденційною, не утворює складу злочину, передбаченого ст. 182.

З об'єктивної сторони порушення приватного життя полягає у неправомірному втручанні в особисте чи сімейне життя особи, порушенні таємниці особистого чи сімейного життя, які можуть проявитись у таких формах: 1) незаконне збирання конфіденційної інформації про особу; 2) незаконне зберігання такої інформації; 3) незаконне її використання; 4) незаконне поширення конфіденційної інформації про особу; 5) поширення її у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Збирання конфіденційної інформації про особу передбачає отримання її у будь-який спосіб, у т. ч. шляхом викрадення.

Під *зберіганням* такої інформації розуміється її збереження та накопичення у певному місці на будь-яких носіях (паперових, електронних, відео тощо).

Використання конфіденційної інформації про особу - це користування винним за власним розсудом відомостями, які становлять особисту чи сімейну таємницю особи, для задоволення певної потреби чи одержання певної вигоди.

Під *поширенням* конфіденційної інформації про особу слід розуміти повідомлення будь-яким способом (усно, письмово, друкованим способом, за допомогою комп'ютерної мережі тощо) такої інформації невизначеному числу осіб (хоча б одній людині).

Публічний виступ - це виступ на заходах публічного характеру (зборах, конференціях, з'їздах, мітингах, симпозіумах, круглих столах тощо). *Публічна демонстрація твору* передбачає його публічне одноразове чи багаторазове представлення публіці у приміщенні (у місці), в якому присутні чи можуть бути присутніми особи, які не належать до звичайного кола однієї сім'ї або близьких знайомих цієї сім'ї. Під поширенням такої інформації у *засобах масової інформації* слід розуміти публічне повідомлення її у пресі (газетах, журналах, бюлетенях), за допомогою інших засобів масової інформації (радіомовлення, телебачення тощо).

Незаконними збирання, зберігання, використання або поширення вказаної інформації про особу будуть тоді, коли вони здійснюються з порушенням встановленого законом порядку. Поширення її у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації є незаконним завжди, коли це здійснюється без згоди особи, **ЯК01** вона стосується. Не є незаконним збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу, яке здійснюється в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (зокрема, в процесі розслідування кримінальної справи, у ході оперативно розшукової чи розвідувальної діяльності, для перевірки фактичних даних про організовану злочинність). Певні відомості про особу без її згоди збираються під час притягнення її до адміністративної, цивільно - правової відповідальності, у зв'язку із здійсненням військового обліку військовозобов'язаних, звільнених із місць позбавлення волі, паспортного (реєстраційного) обліку тощо.

Цей злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення описаних у ст. 182 дій.

Питання 4. Злочини проти сім'ї.

Злочини цієї групи посягають на інтереси сім'ї, дітей, батьків. Вони порушують принципові засади, на яких будуються сімейні відносини, перешкоджають утвердженню почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудові сімейних відносин на почуттях взаємодопомоги і підтримки, забезпеченню кожної дитини сімейним вихованням, перешкоджають духовному і фізичному розвитку .

Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК). Закони України зобов'язують батьків утримувати своїх неповнолітніх дітей до досягнення ними повноліття, а також непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги (перебувають на їх утриманні). **Безпосереднім об'єктом** злочину є право неповнолітніх дітей на повноцінне життя та всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток.

Потерпілими від цього злочину можуть бути діти, на утримання яких, за рішенням суду, їх батько чи мати мають сплачувати аліменти, а також неповнолітні чи непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків, *Неповнолітніми* дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо, згідно із законом, вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). *Непрацездатними* є повнолітні діти, які в силу фізичних чи психічних вад позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (це, зокрема, діти - інваліди I та II групи).

Предметом злочину є кошти, що, за рішенням суду, підлягають сплаті на утримання дітей, а також кошти, різні предмети, (одяг, продукти харчування тощо), які мають надаватися батьками на утримання неповнолітніх, а також повнолітніх, але непрацездатних дітей.

З об'єктивної сторони цей злочин може бути вчинений у формі: 1) злісного ухилення від сплати *встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів)*; 2) злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх ньому утриманні.

Під *ухиленням від сплати аліментів* розуміються дії або бездіяльність винної особи, спрямовані на *невиконання рішення суду про стягнення з неї на користь дитини (дітей) визначеної суми аліментів*. Вони можуть виражатись як у прямій відмові від сплати встановлених судом аліментів, так і в інших діях (бездіяльності), які фактично унеможливають виконання вказаного обов'язку (приховуванні заробітку (доходу), що підлягає облікові при відрахуванні аліментів, зміні місця роботи чи місця проживання з неподанням відповідної заяви про необхідність стягування аліментів тощо).

Ухилення від утримання неповнолітніх, а також повнолітніх, але непрацездатних дітей, що перебувають на утриманні батьків, може полягати у незабезпеченні таких дітей харчуванням, одягом, іншими речами (насамперед, першої необхідності), ненаданні необхідних коштів для їх лікування, відпочинку тощо.

Ухилення від сплати аліментів і ухилення від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей утворюють цей склад злочину лише у випадку, коло воно є *злісним*. Про злісний характер ухилення можуть свідчити тривалість ухилення, продовження ухилення після попередження з боку судді чи державного виконавця про необхідність виконання свого обов'язку та можливість кримінальної відповідальності, неодноразові звернення потерпілого чи інших осіб до винної особи з цього приводу тощо.

Не може визнаватися злісним ухилення від сплати аліментів чи злісним ухилення від утримання дітей, яке хоча і тривало значний проміжок часу чи мало систематичний характер, але було вимушеним через неможливість знайти роботу, через хворобу, невиділення із сімейного бюджету коштів, необхідних для придбання одягу неповнолітній дитині чи для лікування непрацездатної дитини, у зв'язку з їх відсутність тощо.

Злочин визнається *закінченим* з моменту, коли зазначене у цій статті ухилення набуло злісного характеру.

Суб'єкт злочину - спеціальний. Ним можуть бути батьки й усиновителі.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення його *особою* (батьком або усиновителем), раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею (ч. 2 ст. 164).

Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК). Конституцією України (ст. 51) встановлено, що повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Утримання непрацездатних батьків, які потребують допомоги, є моральним і юридичним обов'язком їхніх повнолітніх дітей.

Безпосереднім об'єктом злочину є право непрацездатних батьків на їх утримання їхніми дітьми. Його *предметом* є кошти, які, за рішенням суду, підлягають сплаті на утримання непрацездатних батьків. Поняттям *кошти* охоплюються аліменти, розмір яких визначається судом на підставі закону, а також додаткові витрати у грошовому вимірі, які викликані тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Потерпілими від цього злочину є кровні батьки, а також усиновителі.

Об'єктивна сторона характеризується злісним ухиленням від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання непрацездатних батьків.

Необхідною умовою притягнення особи до відповідальності ст. 165 КК є наявність судового рішення про стягнення коштів (аліментів) з повнолітніх дітей на користь непрацездатних батьків. Під *непрацездатними батьками* слід розуміти батьків, які досягли пенсійного віку або є інвалідами I чи II групи. *Злісне ухилення* як *спосіб* вчинення цього злочину - поняття оціночне.

Злочин визнається *закінченим* з моменту, коли зазначене у цій статті ухилення набуло злісного характеру.

Суб'єктом злочину можуть бути повнолітні діти, у т. ч. усиновлені.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є вчинення його *особою* (яка є дитиною стосовно батьків), *раніше судимою за злочин, передбачений ст. 165 КК*.

Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК). Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є всебічний (фізичний, психічний і соціальний) розвиток дитини або особи, стосовно якої встановлена опіка чи піклування, а також встановлений порядок догляду за такими особами. *Додатковим факультативним* його об'єктом можуть виступати здоров'я, життя, інші блага.

Потерпілими від цього злочину можуть бути: 1) діти; 2) інші, крім дітей, особи, стосовно яких встановлена опіка чи піклування.

Правовий статус *дитини* має особа до досягнення нею повноліття. Повнолітньою вважається особа, яка досягла 18 років.

Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових та майнових прав та інтересів малолітніх і неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права й виконувати обов'язки.

го піклування, та фізичними особами, цивільна дієздатність яких обмежена. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Об'єктивна сторона злочину проявляється у бездіяльності - у формі злісного невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, стосовно якої встановлено опіку чи піклування.

Невиконання таких обов'язків може проявлятися у: залишенні впродовж тривалого строку потерпілого без будь-якого нагляду; ухиленні від виховання дітей (у т. ч.

незабезпеченні відвідування ними школи, контролю за проведенням дозвілля); незабезпеченні потерпілим безпечних умов перебування за місцем проживання чи в іншому місці; не вжитті заходів щодо їх лікування; безпідставному обмеженні в харчуванні, одязі, інших предметах першої необхідності; штучному створенні незадовільних побутових умов тощо.

Обставинами, які вказують на *злісний* характер такого невиконання, можуть, зокрема, бути його тривалість, системність, багаторазовість, а також неодноразові звернення представників влади, освітніх, медичних та інших закладів, органів опіки та піклування, громадян з приводу неналежного виконання зазначених вище обов'язків.

Злісне невиконання вказаних уст. 166 обов'язків утворює склад цього злочину лише у разі, коли воно потягло *тяжкі наслідки*. Такими наслідками можуть визнаватися смерть, каліцтво дитини чи особи, стосовно якої встановлено опіку чи піклування, захворювання їх на небезпечну хворобу, вчинення ними суспільно небезпечних діянь, які призвели до смерті інших осіб, заподіяння істотної шкоди їх здоров'ю або потягли за собою великі матеріальні збитки тощо.

Злочин вважається *закінченим* з моменту настання тяжких наслідків.

Суб'єкт злочину - спеціальний. Ним можуть бути лише батьки, усиновителі, опікуни та піклувальники.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом, на що вказує злісний характер діяння. Ставлення винної особи до наслідків може бути як необережним, так і умисним (непрямий умисел).

Питання 5. Злочини проти трудових прав громадян.

Злочини цієї групи посягають на конституційні права громадян у сфері трудових відносин та деякі інші права, пов'язані з реалізацією права на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працюю, яку особа вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України).

Суб'єктивна сторона усіх злочинів цієї групи характеризується прямим умислом.

Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є конституційне право громадян на свободу об'єднання у професійні спілки, політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, а також права й законні інтереси профспілок, політичних партій і громадських організацій.

З об'єктивної сторони злочин характеризують дії або бездіяльність, які перешкоджають законній діяльності профспілок, політичних партій та громадських організацій. *Законною* визнається така діяльність об'єднання громадян, яка не суперечить Конституції та законам України й здійснюється відповідно до їх програмної мети та / або статутних засад. Перешкодження *незаконній* діяльності зазначених об'єднань не утворює складу цього злочину.

Перешкодження законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій або їх органів може проявитись у будь-яких діяннях, які спрямовані на створення перепон у виконанні такими організаціями або їх органами їх статутних завдань, реалізації повноважень, обмеження прав і свобод громадян У зв'язку з їхньою належністю або неналежністю до зазначених спілок, партій та організацій, неправомірне втручання в їхню діяльність.

Засобами перешкодження можуть бути погрози, насильство, підкуп, службові зловживання, обман тощо. Якщо засіб перешкодження являє собою більш тяжкий злочин, ніж розглядуваний, Вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів: за ст. 170 та

статтею, що передбачає відповідальність за такий більш тяжкий злочин (скажімо, за погрозу вбивством).

Об'єктивну сторону розглядуваного злочину утворює перешкодження законній діяльності об'єднанню громадян з будь-яким статусом і будь-якого рівня (ланки): громадському об'єднанню з всеукраїнським, місцевим чи міжнародним статусом; первинній, місцевій, обласній, регіональній, всеукраїнській чи іншій профспілковій організації; всеукраїнській структурі політичної партії чи її місцевим осередкам; органу таких об'єднань будь-якого рівня [центральному чи місцевому, вищому (з'їзду, конференції, зборам) чи виконавчому]; керівникам чи іншим представникам таких об'єднань чи їх органів.

Цей злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення дій чи бездіяльності, які спрямовані на перешкодження законній діяльності зазначених об'єднань громадян або їх органів.

Суб'єкт злочину - загальний.

Перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів, який забезпечує конституційне право громадян на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію, необхідну їм для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів.

Потерпілим від злочину є професійний журналіст. *Професійним журналістом* є творчий працівник, який як учасник інформаційних відносин професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації (друкованих, аудіовізуальних, інформаційних агентств), виконує редакційно - посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у діях, які перешкоджають законній професійній діяльності як окремого журналіста (журналістів), так і засобу масової інформації, і можуть мати дві форми: 1) перешкодження законній діяльності журналістів (ч. 1 ст. 171); 2) переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або за критику (ч. 2 ст. 171).

Законною є така діяльність журналістів, яка спрямована на реалізацію ними своїх повноважень в інформаційній сфері й здійснюється способами та в порядку, передбаченими законом.

Перешкодження законній професійній діяльності журналістів - це протиправне створення будь-яких перепон, обмежень, заборон щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації окремим журналістом (журналістами) чи засобом масової інформації. Воно може виражатись у примушуванні до поширення певної інформації або відмові в її поширенні, незаконному вилученні тиражу друкованої продукції, знятті передачі з ефіру, цензурі, недопущенні журналіста до участі у прес - конференції, безпідставній відмові в акредитації засобу масової інформації чи окремого журналістові, позбавленні журналіста чи засобу масової інформації можливості скористатися переважним правом на одержання інформації, необгрунтованій відмові у задоволенні запиту щодо доступу до офіційних документів або наданні письмової чи усної інформації, порушенні права власності на інформацію, навмисному приховуванні інформації, безпідставній відмові від поширення певної інформації тощо.

Таке перешкодження може здійснюватися шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману, шантажу, пошкодження чи знищення майна, підкупу, зловживання владою. або службовим становищем тощо.

Переслідування може полягати у фізичному чи психічному впливі на журналіста, його рідних чи близьких, знищенні або пошкодженні його майна, обмеженні або позбавленні його

прав чи законних інтересів (позбавлення премії, істотне зменшення розміру гонорару, звільнення з роботи чи переведення на іншу роботу, відмова оприлюднювати підготовлені ним матеріали). Необхідною ознакою таких дій для кваліфікації їх за ч. 2 ст. 171 є причиново обумовленість такого переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або за критику фізичних (не обов'язково самого винного) чи юридичних осіб.

Обов'язковою умовою кваліфікації переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків чи критику за ч. 2 ст. 171 є *вчинення таких дій службовою особою або групою осіб за попередньою змовою*.

Якщо переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків або за критику вчиняється однією особою, яка не є службовою, вчинене за наявності підстав може бути визнано умисним перешкоджанням законній професійній діяльності і кваліфіковане за ч. 1 ст. 171 або іншим злочином, склад якого утворює спосіб переслідування (наприклад, погрозою вбивством).

Злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення відповідних дій, передбачених ст. 171 КК.

Суб'єктом цього злочину може бути службова або приватна особа, яка досягла 16-річного віку.

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є трудові права людини, які включають право на працю, право на гарантовану заробітну плату, право на відпочинок.

Потерпілим від цього злочину закон визнає працівника. Під *працівниками* розуміються особи, на яких поширюється законодавство України про працю і які є відповідною стороною трудових правовідносин, у т. ч. державні службовці, фізичні особи, які уклали трудові договори з громадянами.

З **об'єктивної сторони** цей злочин може проявитися у діях або бездіяльності у формі: 1) незаконного звільнення працівника з роботи; 2) іншого грубого порушення законодавства про працю.

Звільнення з роботи працівника має визнаватися *незаконним*, якщо воно здійснене без законних підстав для цього або з порушенням встановленого порядку звільнення, визначеного законом. Незаконне звільнення працівника з роботи завжди є грубим порушенням законодавства про працю.

Під *іншим грубим порушенням законодавства про працю* слід розуміти будь-яке інше, крім незаконного, звільнення працівника з роботи, порушення законодавства про працю, яке істотним чином порушило чи могло порушити право громадянина на працю. Це може бути: не видання наказу про звільнення та/або не видача трудової книжки особі, яка хоче звільнитися з роботи в установленому законом порядку; незаконне переведення на іншу, менш оплачувану роботу чи істотна зміна умов праці; ненадання щорічної чи додаткової відпустки або систематичне ненадання вихідних днів або перерви для відпочинку й харчування; незаконне притягнення працівника до матеріальної відповідальності тощо.

Особливістю **суб'єктивної сторони** цього злочину в першій його формі є те, що вона характеризується особистим *мотивом* (помста, особиста неприязнь, користь, бажання влаштувати на звільнене робоче місце іншу людину тощо).

Кваліфікуючою ознакою цього злочину є незаконне грубе порушення законодавства про працю щодо певних категорій працівників (потерпілих): неповнолітнього, вагітної жінки чи матері, що має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину - інваліда.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є конституційне право на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, і на своєчасне її отримання, а також право на соціальний захист, у т. ч. право на отримання пенсій та інших видів соціальних виплат.

Потерпілими від злочину є громадяни, яким має виплачуватися заробітна плата, стипендія, пенсія чи інша установлена законом виплата.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається у безпідставній невиклаті заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш ніж за один місяць.

Під *невиплатою* заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати слід розуміти неповну або несвоєчасну виплату громадянам зазначених виплат. Така невиклата утворює склад злочину, передбаченого ст. 175, якщо вона: 1) є безпідставною; 2) має місце протягом певного строку (більше ніж за один місяць).

Безпідставною зазначена невиклата вважатиметься тоді, коли вона має місце, незважаючи на наявність законних підстав для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам. Не буде складу цього злочину, якщо, наприклад, невиклата зазначених виплат зумовлена об'єктивними причинами (наприклад, неповним бюджетним фінансуванням, відсутністю необхідних для виплат коштів на рахунках підприємства, установи, організації).

Склад злочину, передбаченого ст. 175 КК, має місце лише у разі зазначеної невиклати *більше ніж за один місяць*. Вказівка закону на такий термін свідчить не лише про те, що невиклата, наприклад, заробітної плати чи пенсії за один місяць не є кримінально каранюю (за такі дії може наставати адміністративна відповідальність, передбачена ст. 41 КУпАП), а й про те, що вона може стосуватися лише тих виплат громадянам, які мають регулярний характер.

Для визначення цієї ознаки необхідно з'ясувати існуючі за законом чи іншим нормативно-правовим актом строки та періодичність тієї чи іншої виплати.

Злочин вважається *закінченим* з моменту, коли сплив останній строк виплати заробітної плати, стипендії, іншої установленої законом виплати громадянам та її невиклата становить більше ніж за один місяць.

Суб'єкт злочину - спеціальний. ним може бути лише керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності.

Кваліфікуючою ознакою злочину є вчинення описаного у ч. 1 ст. 175 діяння *в результаті не цільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії пенсії та інших встановлених законом виплат*.

Нецільовим слід визнавати використання зазначених коштів на будь-які заходи, не пов'язані з їх виплатою як заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат (наприклад, для придбання сировини, обладнання, техніки, різних товарів, оплати оренди, послуг на будівництво чи ремонт приміщення тощо).

Ч. 3 ст. 175 передбачає можливість **звільнення від кримінальної відповідальності** за спеціальних обставин особи, яка вчинила злочин, передбачений цією статтею. За змістом цієї кримінально-правової норми особа, яка вчинила безпідставну невиклату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більше ніж за один місяць, у т. ч. і внаслідок нецільового використання коштів, призначених для таких виплат (частини 1 і 2 ст. 175), звільняється від кримінальної відповідальності, якщо: 1) нею здійснена виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам; 2) це зроблено до притягнення її до кримінальної відповідальності.

Питання 6. Злочини проти права інтелектуальної власності.

Порушення авторського права і суміжних прав (ст. 176 КК). **Об'єктом** злочину є авторське право та суміжні права. *Авторське право* - це особисті немайнові права і майнові права авторів та їх правонаступників, пов'язані із створенням та використанням творів науки, літератури і мистецтва. *Суміжні права* - це права виконавців, виробників фонограм і відеограм та організацій мовлення, пов'язані з використанням зазначених творів.

Особами, які мають авторське право (суб'єктами авторського права), є автор твору (він є первинним суб'єктом авторського права); за відсутності доказів іншого - фізична особа,

зазначена звичайним способом як автор на оригіналі або примірнику твору (презумпція авторства); інші фізичні та юридичні особи, які набули прав на твори відповідно до договору або закону.

Особами, які мають суміжні права (суб'єктами суміжних прав), є виконавець; виробник відеограм; організація мовлення; за відсутності доказів іншого - особа, ім'я (найменування) якої зазначено відповідно у фонограмі, відеограмі, їх примірниках чи на упаковці, а також під час передачі організації мовлення; інші особи, які набули таких прав відповідно до договору або закону (ст. 450 ЦК).

Предметом злочину у різних його формах є твір науки, літератури, мистецтва, комп'ютерна програма, база даних, виконання, фонограма, відеограма і програма мовлення.

Не є об'єктами авторського права і, відповідно, предметом цього злочину: акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади; державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади; повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес - інформації; інші твори, встановлені законом (ст. 434 ЦК).

Потерпілим від злочину може бути автор, виконавець, виробник фонограм та відеограм, їх спадкоємці.

З об'єктивної сторони злочин передбачає суспільно небезпечні дії, їх наслідки у вигляді заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі, а також причинний зв'язок між відповідними діями та їх наслідками. Формами його прояву є: 1) незаконне відтворення творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення; 2) незаконне розповсюдження творів науки, літератури, мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, а також виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації; 3) незаконне тиражування та розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації; 4) інше порушення авторського і суміжних прав.

Інше порушення може полягати, зокрема, у: вчиненні дій, які порушують майнові права суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав, визначені статтями 15, 39,40 і 41 Закону України «Про авторське право і суміжні права»; піратство у сфері авторського права і (або) суміжних прав; плагіат; ввезенні на мишу територію без дозволу осіб, які мають авторське право і (або) суміжні права, примірників твору, відеограм, фонограм, програм мовлення.

Злочин є *закінченим* з моменту настання матеріальної шкоди у великому розмірі (яка у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Кваліфікованими видами злочину є: а) вчинення його повторно або б) за попередньою змовою групою осіб, а так само в) завдання матеріальної шкоди в особливо великому розмірі (яка у 1000 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян) (ч. 2 ст. 176).

Ч. 3 ст. 176 передбачає відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав, вчиненого службовою особою з використанням службового становища щодо підлеглої особи. Формально (за конструкцією ст. 176) цей вид розглядуваного злочину мав би вважатися особливо кваліфікованим, а насправді передбачений ч. 3 ст. 176 склад злочину є привілейованим - зазначена обставина є пом'якшуючою.

Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є право інтелектуальної власності щодо винаходів, корисних моделей, промислових зразків, топографій інтегральних мікросхем, сортів рослин, раціоналізаторських пропозицій.

Потерпілим від цього злочину можуть бути: а) винахідник, який створив винахід чи корисну модель; б) автор промислового зразка; в) автор топографії інтегральної мікросхеми; г) автор сорту і власник патенту на сорт рослин; д) їх правонаступники та інші особи, які набули прав на зазначені об'єкти за договором чи законом; е) автор раціоналізаторської пропозиції.

Предметом злочину є: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції.

Набуття права інтелектуальної власності на винахід, корисну модель, промисловий зразок та інші об'єкти промислової власності засвідчуються патентом або свідоцтвом.

Не є предметом цього злочину: «ноу-хау»; знаки для товарів і послуг; фірмове найменування; кваліфіковані зазначення походження товару; твори науки, літератури, мистецтва, комп'ютерні програми, бази даних, виконання, фонограми і програми мовлення. У певних випадках їх незаконне використання може утворювати склад інших злочинів (зокрема, передбачених статтями 176, 229, 231).

З об'єктивної сторони розглядуваний злочин передбачає суспільно небезпечні дії - незаконне використання відповідних об'єктів промислової власності, їх суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі (якщо її розмір у 200 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян), а також причинний зв'язок між вказаними діями та їх наслідками.

Використання різних видів об'єктів промислової власності має свою специфіку. Питання про те, законним чи *незаконним* є таке використання, має вирішуватися стосовно кожного окремого об'єкта промислової власності на підставі аналізу відповідних законів, які регулюють права власників відповідних патентів, або інших документів, що засвідчують виключне право власності на ці об'єкти.

Суб'єкт, суб'єктивна сторона, кваліфікований та привілейований склади цього злочину є аналогічними із суб'єктом, суб'єктивною стороною та зазначеними складами злочину, передбаченого ст. 176.

Питання 7. Злочини проти свободи совісті.

Цей вид злочинів посягає на свободу світогляду і віросповідання (свободу совісті). Це право гарантує недоторканність совісті людини в питанні ставлення до релігії. Воно включає свободу сповідання будь-яку релігію або не сповідувати ніякої (дотримуватися атеїстичних переконань), безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 35 Конституції України). Конституційне право людини на свободу віросповідання, встановлений порядок проповідування релігійних віровчень та відправлення релігійних обрядів і виступають **безпосереднім об'єктом** злочинів цієї групи.

Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК). **Обов'язковим додатковим об'єктом** злочину виступає право власності.

Предметом злочину закон називає релігійні споруди або культові будинки. *Релігійні споруди та культові будинки* - це приміщення для проведення або забезпечення богослужінь, виконання релігійних обрядів та церемоній (церкви, собори, костьоли, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні, храми, кенаси, кірхи тощо). Кожна їх складова (архітектура, живопис тощо) суворо регламентована канонами певної церкви. Релігійні споруди та культові будинки містять відповідну символіку, що означає їх конфесійну належність.

З об'єктивної сторони злочин може виражатися у формі пошкодження або зруйнування. Поняття *зруйнування* – юридичний синонім до поняття знищення.

Ст. 178 не обумовлює кримінальну відповідальність за пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку розміром заповірюваної в результаті таких дій шкоди. Таким чином, кримінально карані є будь-яке пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, яке заповірювало чи могло заповірювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству. Виняток становлять випадки малозначного пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, яке в силу ч. 2 ст. 11 не може бути визнано злочином.

Умисне пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або якщо воно заповірювало майнову шкоду в особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки, потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 194.

Злочин вважається *закінченим* з моменту настання наслідків у вигляді пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується умислом.

Перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК). **Додатковим факультативним** (ч. 1 ст. 180) чи **додатковим обов'язковим** (ч.2 ст. 180) **об'єктом** виступає фізична або психічна недоторканність особи.

3 об'єктивної сторони злочин може виражатися у формі: 1) незаконного перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд (ч. 1 ст. 180); 2) примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду (ч. 2 ст. 180).

Релігійний обряд - сукупність визначених внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій віруючих, спрямованих на встановлення обопільних відносин між людиною і надприродними об'єктами.

Згідно із законодавством України, релігійні обряди безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Перешкоджання відправленню релігійного обряду полягає у створенні будь-яких перепон, які суттєво ускладнюють чи унеможливають його відправлення. Воно може здійснюватися шляхом погроз, застосування фізичного насильства, обману чи у будь-який інший спосіб і полягати, зокрема, в недопущенні віруючих до місця проведення релігійного обряду, завідомо неправдивому повідомленні про загрозу життю їм здоров'ю його учасників, необгрунтованій відмові у клопотанні про видачу дозволу на публічне проведення обряду, неправомірному вилученні предметів культу, які є необхідними для проведення обряду, тощо. Якщо спосіб перешкоджання утворює самостійний склад злочину, вчинене необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів - за ч. 1 ст. 180 та, наприклад, статтями 125, 126, 129, 179 КК.

Перешкоджання слід визнавати *незаконним*, якщо воно здійснюється: 1) стосовно релігійного обряду, який відправляється на законних підставах і не супроводжується порушенням закону; 2) протиправними шляхами.

Перешкоджання релігійному обряду утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 180 КК, лиш у випадку, коли це зірвало або оставило під загрозу зриву релігійний обряд. Під *зривом релігійного обряду* слід розуміти його порушення чи припинення, що потягло за собою неможливість його подальшого (хоча б на певний час) відправлення. Під *загрозою зриву релігійного обряду* слід розуміти створену діянням винного ситуацію, за якої існували реальні підстави не проведення такого обряду і чого не сталося внаслідок додатково вжитих заходів, усунення створених перешкод тощо.

Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду - це домагання від потерпілого проведення будь-якого релігійного обряду, у т. ч. обряду іншого віровчення,

у час, у який за канонами цього віровчення проведення обряду забороняється, або у місці, де його проведення є неприпустимим.

Під *священнослужителем* у цій статті розуміється фізична особа, яка є служителем культу, зведена в духовний сан і наділена відповідними правами і обов'язками у здійсненні релігійної практики, передусім пастирського служіння, самостійного здійснення богослужіння, обрядів й таїнств (зокрема єпископ, священник, мулла, равін).

Момент *закінчення* злочину, вчиненого у його першій формі (ч. 1 ст. 180), пов'язується з настанням відповідних наслідків моментом зриву або поставлення під загрозу зриву релігійного обряду. Злочин у другій формі є закінченим з моменту вчинення зазначених у ч. 2 ст. 180 дій.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини, при примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду - прямим умислом.

Питання 8. Злочини проти інших конституційних прав громадян.

Порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є конституційне право громадян на освіту, у т. ч. право на безоплатне отримання дошкільної, повної загальної середньої, професійно - технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах.

З **об'єктивної сторони** злочин може бути вчинений у двох формах: 1) незаконна відмова у прийнятті до навчального закладу будь - якої форми власності; 2) незаконна вимога оплати за навчання у державних чи комунальних навчальних закладах.

Під *навчальним закладом* у цій статті розуміються такі заклади, в яких здійснюється дошкільна, повна загальна середня, позашкільна, професійно - технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура з будь-якою формою навчання - очною, вечірньою, заочною, екстернатом, а також педагогічним патронажем.

Незаконною визнається така *відмова у прийнятті до навчального закладу*, яка не має під собою законних підстав. Вона може проявлятися у поставленні особи в умови, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту в установленому законом порядку. Відмова може бути здійснена у прямій або завуальованій формі.

Незаконною слід визнавати вимогу оплати за навчання, яка має місце у випадку, коли така оплата: а) не передбачена у даному навчальному закладі загалом чи для даної категорії осіб зокрема; б) вимагається у розмірах, що перевищують офіційно встановлені; в) вимагається у не передбаченій нормативно-правовими актами формі (скажімо, замість грошей вимагається відпрацювання певного часу на якомусь об'єкті) тощо.

Відповідальність за ч. 2 ст. 183 настає лише у разі, коли незаконна вимога оплати за навчання здійснюється у державних чи комунальних навчальних закладах. Пред'явлення такої вимоги в навчальних закладах з іншою формою власності не утворює складу цього злочину. За наявності підстав такі дії можуть розцінюватися як відповідне службове зловживання (статті 364 чи 365).

Закінченим цей зло чин при вчиненні його у першій формі вважається з моменту незаконної відмови у прийнятті до навчального закладу, у другій - з моменту висунення незаконної вимоги оплати за навчання.

Суб'єктом цього злочину може бути особа, яка наділена відповідними повноваженнями щодо прийому на навчання та визначення його умов. До таких осіб належать: 1) члени приймальних комісій; 2) інші особи, уповноважені здійснювати прийом на навчання та визначати його умови (керівники навчальних закладів, службові особи кадрових служб).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК). **Безпосереднім об'єктом** злочину є право громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу, у т. ч. на безоплатну медичну допомогу у державних та комунальних закладах охорони здоров'я.

З **об'єктивної сторони** злочин може бути вчинений у двох формах: 1) незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я (ч. 1 ст. 184); 2) незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я (ч. 2 ст. 184).

Поняттям *медична допомога* охоплюються лікування, профілактичні заходи, які провадяться при захворюваннях, травмах, пологах, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт (близьким до цього поняття є поняття «медичні послуги»). Відповідно до ст.49 Конституції України, «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно». Це означає, що індивід, який отримує таку допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я, не повинен відшкодувати її вартість ні у вигляді будь-яких платежів, ні у будь-якій формі незалежно від часу надання медичної допомоги. Не охоплюються поняттям «медична допомога», передбаченим ч. 1 ст. 184, встановлені відповідно до закону платні медичні послуги для громадян України, а також медична допомога, що надається за плату іноземним громадянам, які тимчасово перебувають на території України.

Зкладами охорони здоров'я є санітарно - профілактичні, лікувально - профілактичні, фізкультурно - оздоровчі, санаторно - курортні, аптечні, науково - медичні та інші заклади, які забезпечують безпосередню охорону здоров'я населення (лікарні, поліклініки, диспансери, клініки науково - дослідних інститутів, пологові будинки, санаторії). Незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 184, лише у разі, коли вона має місце щодо надання такої допомоги тільки у державних та комунальних закладах охорони здоров'я. *Державними* є такі заклади охорони здоров'я, які створені на базі державної власності і фінансуються з державного бюджету, *комунальними* - створені органом місцевого самоврядування або органом місцевого самоврядування спільно з місцевою державною адміністрацією як засновником (співзасновником) на базі чи за участю комунальної власності та за відповідного фінансування з місцевого бюджету.

Незаконною слід визнавати вимогу оплати за надання медичної допомоги, яка має місце у випадку, коли така оплата: а) не передбачена в Україні загалом, у даному закладі охорони здоров'я чи для даної категорії осіб зокрема; б) вимагається у розмірах, що перевищують офіційно встановлені; в) вимагається у не передбаченій нормативно-правовими актами формі.

Змістом другої форми цього злочину (ч. 2 ст. 184 КК) є *незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я*. Згідно з Конституцією України (ст. 49), існуюча мережа державних і комунальних закладів не може бути скорочена.

Під *мережею державних та комунальних закладів охорони здоров'я* розуміється сукупність таких закладів, розташованих на певній території (республіки, області, району, міста). *Скорочення* такої мережі - це насамперед зменшення загальної кількості зазначених закладів. Як скорочення слід розглядати також перепрофілювання існуючих закладів охорони здоров'я, їхніх структурних ланок, зменшення кількості ліжок - місць певного профілю, кількісного і якісного складу медичного персоналу, якщо це порушує існуючі нормативи і знижує рівень охорони здоров'я населення.

Закінченим цей злочин при вчиненні його у першій формі вважається з моменту висунення незаконної вимоги оплати за надання медичної допомоги, а в другій - з моменту фактичного скорочення існуючої на певній території мережі державних або комунальних закладів охорони здоров'я.

Суб'єктом злочину у першій його формі можуть бути працівники державних чи комунальних закладів охорони здоров'я (як службові, так і неслужбові, наприклад, головний лікар, завідувачий відділенням, лікар, медсестра, реєстратор), у другій формі - службові особи, до компетенції яких належить забезпечення існування повної мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

РОЗДІЛ VI. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Питання 1. КВАЛІКАЦІЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Об'єктивна сторона злочинів цієї групи полягає у тому, що винна особа певним способом протиправно обертає чуже майно на свою користь або на користь іншої особи, чим завдає власникові реальної та прямої майнової шкоди. Упущена (втрачена) вигода не може визнаватися ознакою цих злочинів. Повернення викраденого майна чи відшкодування потерпілому його вартості не впливає на кваліфікацію злочинів.

Корисливими злочинами проти власності, які не пов'язані з обертанням чужого майна на користь винного чи інших осіб, є: заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України), незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося в неї (ст. 193 КК України), придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України).

Обов'язковою ознакою низки корисливих злочинів проти власності, які пов'язані з обертанням чужого майна на користь винного або інших осіб, є спосіб вчинення злочину. Так, Пленум Верховного Суду України у п. 3 постанови від 6 листопада 2009 року № 10 „Про судову практику у справах про злочини проти власності" зазначає, що, розрізняючи крадіжку і грабіж, слід виходити зі спрямованості умислу винної особи та даних про те, чи усвідомлював потерпілий характер вчинюваних винною особою дій.

У зв'язку з цим викрадення майна вважатиметься таємним і підлягає кваліфікації за ст. 185 КК України у таких випадках: 1) якщо воно вчинене за відсутності власника або особи, якій ввірене або під охороною якої перебуває майно; 2) якщо викрадення вчинене у присутності потерпілого або інших осіб, які не усвідомлюють факту протиправності вилучення майна (перехожі, які бачать, що через балкон до квартири залізає людина, але вважають що це власник помешкання забув ключ від дверей); 3) якщо, здійснюючи викрадення, винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого чи інших осіб (якщо винний помиляється, уважаючи свої дії непомітними, а вони фактично спостерігалися сторонніми й усвідомлювалися як незаконні, вчинене кваліфікується як крадіжка); 4) якщо воно відбувається у присутності потерпілого чи інших осіб, які через свій фізіологічний або психічний стан не усвідомлюють значення того, що відбувається, і не можуть дати йому належної оцінки (сон, сп'яніння, непритомність, малолітство, психічне захворювання); 5) якщо винний вилучає майно у присутності інших осіб, на потурання збоку яких він розраховує з тих чи інших підстав (родинні зв'язки, дружні стосунки, співучасть у вчиненні злочину тощо);

- б) якщо вилучення чужого майна здійснюється особою, яка не була наділена певною правомочністю щодо нього, а за родом своєї діяльності лише мала доступ до цього майна (комбайнер, сторож, охоронець, прибиральниця тощо).

Відкритим вважається вилучення майна у присутності власника чи інших осіб, які усвідомлюють факт учинення викрадення. Водночас і злочинець розуміє, що його дії помічені іншими особами, адже його умислом охоплюється вчинити саме відкрите викрадення. У тому разі, якщо винний помиляється й вважає, що його дії були помічені, а фактично цього не сталося (наприклад сторонні особи бачать, що винний бере майно, але не розуміють, що це викрадення), відповідальність повинна наставати за грабіж.

Дуже важливим для правильної кваліфікації злочинів є питання про визначення моменту їх закінчення. Скажімо, крадіжка та грабіж традиційно вважаються закінченими з моменту, коли винна особа вилучила майно і мала реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним (заховати, передати іншим особам тощо). Якщо винний такої можливості не мав, його дії слід кваліфікувати залежно від обставин справи як закінчений чи незакінчений замах на крадіжку чи грабіж із посиланням на відповідну частину ст. 15 КК України. У п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року №

10 „Про судову практику у справах про злочини проти власності" зазначено, що закінченим замахом на крадіжку є дії особи, яка викрала майно, але одразу була викрита.

Наявність реальної можливості розпорядження або користування передбачає врахування декількох обставин, які впливають на кваліфікацію закінченого викрадення, це: а) обстановка вчинення злочину, б) властивості предмета викрадення,

в) мета винного щодо майна, яке він викрадає. Як приклад, грішми, спиртними напоями, продуктами харчування винний може розпорядитися відразу ж після заволодіння ними. Зазвичай у таких випадках має місце закінчений злочин, незалежно від того, чи вдалося суб'єктові кудись його віднести або відвезти.

Треба звернути увагу на те, що у тому разі, коли викрадення розпочалося таємно, але у процесі вчинення злочину переросло у відкрите, і це усвідомлюється винним, вчинене слід кваліфікувати як грабіж (наприклад при вчиненні крадіжки з'явився охоронець, але винний ігнорує це і, схопивши викрадене, втікає). Так, вироком Ленінського районного суду м. Кіровограда К. було засуджено за ч. 2 ст. 186 КК України. Ухвалою апеляційного суду Кіровоградської області цей вирок залишено без змін. Як визнав суд, К., знаходячись у торговельному відділі „Дитячий одяг" магазину „Оксана", повторно відкрито викрала джинси та була затримана продавцем А.

У касаційній скарзі засуджена просила перекваліфікувати її дії з ч. 2 ст. 186 на ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 185 КК України.

З матеріалів справи випливає, що засуджена намагалась у магазині викрасти джинси, які зняла з вішалки і заховала собі під куртку, але була помічена продавцем, яка вимагала повернути майно. Проте К., усвідомлюючи, що її дії помічені, проігнорувала це і намагалась з вилученим майном утекти з магазину у фойє, в якому її затримали інші продавці.

Отже, засуджена, вилучивши джинси з вішалки торгового залу, намагалась їх викрасти і зникнути з місця події, але не довела злочин до кінця, оскільки була затримана продавцями. При цьому вона не мала реальної можливості розпоряджатися чи користувалися вилученим майном. За таких обставин колегія суддів вирішила, що дії К. необхідно перекваліфікувати з ч. 2 ст. 186 на ст. 15, ч. 2 ст. 186 КК України як замах на відкрите викрадення чужого майна.

Верховний Суд України неодноразово вказував, що дії, розпочаті як крадіжка, але які були виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабіж.

У зв'язку з цим доводи касаційної скарги К. про вчинення нею замаху на таємне викрадення майна і кваліфікацію її дій за ч. 2 ст. 15, ст. 185 КК України є безпідставними і спростовуються матеріалами справи.

Додамо, що у проаналізованій ухвалі Верховний Суд України не вказав частину ст. 15 КК України, хоча у своїх рішеннях звертав увагу на необхідність цього. Оскільки К. зняла джинси з вішалки і заховала собі під куртку (виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця), але була затримана продавцями (тобто викрадення не було закінчено з причин, які не залежали від її волі), вважаємо, що засуджена винна у закінченому замаху на грабіж, вчинений повторно. Її дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 186 КК України.

Дії, які були розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами, до яких винним було застосовано насильство чи висловлена погроза його застосувати, залежно від характеру насильства або змісту погроз кваліфікуються як насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК України) або розбій.

У більшості випадків при викраденні метою застосування насильства є вилучення майна. При цьому застосування насильства передує вилученню майна. Але насильство може бути застосоване з метою утримання вже вилученого майна й у такому разі відбувається після вилучення майна.

Якщо насильство застосовується не для того, щоб заволодіти майном, а для того, щоб уникнути затримання після викриття злочину, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: за тією статтею КК України, якою передбачена відповідальність за викрадення майна відповідним способом (ст. 185 або ст. 186 КК України) та статтею КК України, якою

встановлена відповідальність за певний злочин проти життя та здоров'я особи залежно від тяжкості наслідків та заподіяної потерпілому фізичної шкоди.

Окремо зауважимо, що застосування до особи без її згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (газів) із метою заволодіння чужим майном треба розглядати як насильство і, залежно від того чи було воно було небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи ні, кваліфікувати такі дії за ч. 2 ст. 186 або навіть за відповідною частиною ст. 187 КК України.

Фізичне насильство при розбої може бути як відкритим, так і таємним (нанесення удару потерпілому, котрий спить, із-за спини тощо). За цією ознакою розбій має спільні риси з крадіжкою, яка вчиняється таємно, а також із грабежем, який учиняється відкрито. Психічне насильство при розбої полягає в погрозі негайно застосувати фізичне насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Насильство при розбої виконує дві відносно самостійні функції. По-перше, воно є засобом придушення волі потерпілої особи. По-друге, виступає засобом реалізації корисливих спонукань злочинця та досягнення ним корисливої мети.

Складністю названого способу викрадення зумовлюється низка проблемних питань кваліфікації розбою.

По-перше. Умисне заподіяння при розбої легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження, тяжкого тілесного ушкодження, яке не спричинило смерті потерпілого, а також незаконне позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, завдання побоїв, що мало хадодаткової кваліфікації не потребують.

По-друге. Кваліфікація за сукупністю відбувається у тих випадках, коли розбій вчинено разом із злочинами, за які встановлено більш тяжке покарання, або такими, які не охоплюються змістом диспозиції ст. 187 КК України.

Виходячи з того положення, що позбавлення життя не передбачено як наслідок у диспозиції жодної частини ст. 187 КК України й виходить за межі поняття небезпечного для життя чи здоров'я насильства, можна висловити з цього приводу такі рекомендації.

1. Заподіяння при розбої тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 187 і ч. 2 ст. 121 КК України.
2. Заподіяння потерпілому смерті під час розбійного нападу з необережності слід кваліфікувати за сукупністю злочинів - відповідною частиною ст. 187 та ст. 119 КК України.
3. Відповідно до п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 „Про судову практику у справах про злочини проти власності" та п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 „Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи" у разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 та ч. 4 ст. 187 КК України.

Нажаль, така позиція Пленуму Верховного Суду України є не зовсім обгрунтованою, адже у ч. 4 ст. 187 КК України передбачена відповідальність за вчинення розбою, поєданого із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження. Очевидно, що за пропонованої кваліфікації особі штучно ставиться у провину та кваліфікуюча ознака, яка в його діях відсутня, тобто інкримінується злочин, якого вона не вчиняла. За настання наслідку у вигляді смерті потерпілого винний понесе відповідальність за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

На наш погляд, більш правильно у розгляданому випадку кваліфікувати дії винного залежно від наявності кваліфікуючих ознак (крім тяжкого тілесного ушкодження) за відповідною частиною ст. 187 та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

По-третє. Слід пам'ятати, що при розбої насильство завжди застосовується для заволодіння майном. Так, суб'єктивна сторона вбивства при розбійному нападі

характеризується тим, що корисливий мотив виник до початку чи під час вчинення злочину. Якщо умисел на заволодіння майном виник у винного після вбивства, вчиненого з інших мотивів (наприклад, ревнощів, помсти), кваліфікація за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України як вбивства з корисливих мотивів виключається. Дії ж винного щодо заволодіння майном у цьому випадку можуть кваліфікуватись за ст. 185 КК України, адже його умислом охоплюється вчинити викрадення таємно, оскільки потерпілий вже мертвий. Але неприпустимо кваліфікувати таємне викрадення, вчинене після нападу, поєднаного з убивством потерпілого, за сукупністю зі ст. 185 КК України (крадіжка).

Наприклад, ухвалою колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 28 жовтня 2003 року було змінено вирок апеляційного суду Сумської області від 23 липня 2003 року щодо дій П.І., який учинив розбійний напад і вбивство з корисливих мотивів малолітнього П.А. та заволодів внаслідок цього майном на суму 3000 гривень. У зазначеній ухвалі Верховного Суду України йдеться про те, що дії П.І. правильно кваліфіковані органами досудового слідства за ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 115 (пп. 2, 6) КК України, але суд безпідставно додатково кваліфікував їх ще й за ч. 2 ст. 185 КК України.

Крім того, можлива ситуація, за якої винна особа застосовує небезпечне для життя та здоров'я насильство під час нападу (наприклад, легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я), а потім вбиває потерпілого, оскільки останній почав його переслідувати, викликав інших осіб на допомогу тощо. Тобто мова йде про випадки вбивства потерпілого вже після вчинення розбою для того, щоб уникнути затримання. Такі дії винного щодо заволодіння майном слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 187 КК України залежно від наявності або відсутності кваліфікуючих обставин. Дії особи щодо вбивства потерпілого належить кваліфікувати за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство з метою приховати інший злочин (розбій) або полегшити його вчинення.

Також важливо звернути увагу на певні проблеми відмежування розбою від грабежу. Адже, незважаючи на чисельні наукові роботи, присвячені злочинам проти власності, а також роз'яснення, які були надані у постановках Пленуму Верховного Суду України, у правозастосовців виникають труднощі з цього питання.

Відмежування розбою від грабежу здійснюється за кількома ознаками.

1. При вчиненні розбою життю чи здоров'ю потерпілого завжди завдається шкода, тому вони є обов'язковим додатковим об'єктом цього злочину. При вчиненні грабежу здоров'я потерпілого є факультативним додатковим об'єктом, оскільки йому завдається шкода лише при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України.

Існує істотна різниця в моменті закінчення цих двох злочинів. Грабіж вважається закінченим із моменту вилучення майна й отримання можливості розпоряджатися ним. Розбій відноситься до усічених складів, тому вважається закінченим із моменту нападу, тобто з моменту застосування насильства, незалежно від того, вдалося винному заволодіти майном чи ні.

Грабіж з об'єктивної сторони виражається у відкритому заволодінні майном. Напад при розбої може бути вчинено як відкрито, так і таємно.

2. Злочини, передбачені ст. 187 та ч. 2 ст. 186 КК, відрізняються характером насильства або погрози застосування такого насильства. При розбої до потерпілого фактично застосовується або його залякують насильством, небезпечним для життя та здоров'я. При грабежі до потерпілого винний застосовує або залякує насильством, що не є небезпечним для його життя та здоров'я.

Далі розглянемо питання кваліфікації вимагання (ст. 189 КК України), яке виражається в активній поведінці й може проявлятися у протиправній вимозі: а) передачі чужого майна;

б) передачі права на таке майно; в) здійснення будь-яких дій майнового характеру, на які винний не має права.

Потерпілими від вимагання можуть бути: власник, особа, якій майно ввірене на законній підставі, близькі родичі цих осіб (батьки, діти, дід, баба, рідні сестри, брати, дружина, чоловік, онуки).

Способами вимагання є погроза: 1) насильством над потерпілим або його близькими родичами; 2) обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб; 3) пошкодження чи знищення їхнього майна; 4) розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (можуть бути як дійсними, так і вигаданими, що ганьблять потерпілого).

Погроза при вимаганні може бути виражена в будь-якій формі: усно чи письмово, по телефону, за допомогою жестів, міміки. Важливо, щоб ця погроза була реальною і дійсною. При визначенні дійсності та реальності погрози слід виходити з суб'єктивного ставлення до неї винного й суб'єктивного сприйняття її потерпілим. Вимагання є закінченим з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з: 1) вказаними погрозами (ч. 1 та ч. 2 ст. 189 КК України); 2) застосуванням насильства (ч. 3 та ч. 4 ст. 189 КК України); 3) пошкодженням чи знищенням майна (чч. 2-4 ст. 189 КК України).

Вимагання, поєднане з пошкодженням або знищенням майна, характеризується тим, що вимогу передачі майна винний супроводжує реальним (у момент вимоги) пошкодженням чи знищенням майна, підкріплюючи таким чином свою вимогу. Необхідно враховувати таке: якщо вчинене пошкодження чи знищення майна охоплюється ч. 1 ст. 194 КК України, то воно додаткової кваліфікації не потребує, а якщо містить ознаки ч. 2 ст. 194 КК України, то дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 194 і ст. 189 КК України.

Частиною 3 ст. 189 КК України передбачена відповідальність за вчинення вимагання, поєднаного з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи. У ч. 4 цієї ж статті встановлена відповідальність за вчинення вимагання, поєднаного із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне розглянути деякі питання кваліфікації за сукупністю вимагання та злочинів проти життя і здоров'я особи.

По-перше. Умисне заподіяння при вимаганні легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості тілесного ушкодження, а також незаконне позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, завдання побоїв, що мало характер мордування, охоплюються ч. 3 ст. 189 КК України та додаткової кваліфікації не потребують.

По-друге. Заподіяння при вимаганні тяжкого тілесного ушкодження, яке не спричинило смерті потерпілого, повністю охоплюється ч. 4 ст. 189 і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 чи ст. 128 КК України не потребує.

По-третє. Якщо вимагання було поєднано із умисним заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, дії винного слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 189 і ч. 2 ст. 121 КК України.

По-четверте. У разі, коли вимагання поєднане із умисним або необережним вбивством потерпілого, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідною частиною ст. 189 та п. 6 ч. 2 ст. 115 або ст. 119 КК України.

Вимагання треба відрізнити від насильницького грабежу та розбою. Щоб уникнути помилок при кваліфікації зазначених злочинних діянь доцільно виокремити ті ознаки, за якими ці злочини відмежовуються: 1) розбій з об'єктивної сторони полягає у нападі з метою заволодіння чужим майном, поєднаним із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства; а вимагання - у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру не лише з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, але й обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажали зберегти в таємниці; 2) розбій вважається закінченим з моменту нападу, а вимагання - з моменту пред'явлення вимоги; 3) при розбої адресатом погрози є тільки особа, на яку здійснюється напад (потерпілий),

а при вимаганні - як потерпілий, так і його близькі родичі; 4) при розбої винний погрожує застосувати насильства негайно, а при вимаганні погроза застосувати насильство або здійснити інші протиправні дії орієнтована на майбутнє, якщо не виконуватимуть вимоги злочинця; 5) при розбої предметом вимоги є тільки майно, а при вимаганні - майно, права на майно, а також дії майнового характеру.

У тому разі, якщо погроза насильством або власне насильство були застосовані з метою заволодіння майном потерпілого в момент нападу, але через відсутність у нього майна вимога про передачу була перенесена на майбутнє, дії такої особи кваліфікуються за сукупністю як розбій (або як замах на грабїж) та як вимагання.

Слід звернути увагу на розмежувальні ознаки, за якими вимагання відрізняється від протидії законній господарській діяльності (ст. 206 КК України) та від примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України).

По-перше. З об'єктивної сторони ці злочини відрізняються за змістом пред'явленої суб'єктом майнової вимоги. Так, вимагання полягає у незаконній вимозі передати чуже майно, право на майно чи вчинити будь-яких дій майнового характеру.

Діяння у злочині, відповідальність за який встановлена у ст. 206 КК України, знаходить свій прояв у протиправній вимозі, пов'язаній із обмеженням свободи законної господарської діяльності: 1) припинити займатися господарською діяльністю; 2) обмежити її; 3) укласти угоду, виконання якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю; 4) не виконувати укладену угоду, невиконання якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю.

Злочин, передбачений ст. 355 КК України, полягає у вимозі виконати чи не виконати існуюче зобов'язання, яке виникло з підстав, передбачених чинним цивільним законодавством (наприклад, вимога віддати борг, відшкодувати заподіяну дитиною шкоду тощо).

По-друге. Названі злочини відрізняються за ознаками суб'єктивної сторони. Так, вимаганню притаманний корисливий мотив, адже воно спрямовано на незаконне збагачення. Винна особа ставить собі за мету заволодіти не належним їй майном чи правом на таке майно або бажає вчинення на її користь певних дій майнового характеру.

Злочин, передбачений ст. 206 КК України, з суб'єктивної сторони характеризується іншою метою - примусити потерпілого припинити займатися господарською діяльністю, обмежити її, укласти або не виконувати угоду.

При вчиненні злочину, відповідальність за який встановлена ст. 355 КК України, винний прагне спонукати потерпілого протиправним способом (погрозами або фактичним застосуванням насильства, пошкодженням чи знищенням майна) до виконання реально існуючого законного цивільно-правового зобов'язання.

У зв'язку з цим як вимагання за ст. 189 КК України кваліфікуються при схожих обставинах вимоги виконати чи не виконати зобов'язання, які: 1) є неіснуючими; 2) виникли з підстав, не встановлених чинним законодавством; 3) мають невідомий предмет; 4) використовуються як привід для заволодіння майном, правом на майно або для вчинення інших дій, які не передбачені цим зобов'язанням.

Інколи слідчі та судові органи не повною мірою досліджують обставини справи, що призводить до помилок у кваліфікації дій винних осіб. Вироком Святошинського районного суду м. Києва М. засуджено за ч. 2 ст. 189 КК України. Його визнано винним у тому, що він вимагав у неповнолітньої Ф. 11 тис. гривень, застосовуючи насильство та погрожуючи вбивством. Ухвалою Апеляційного суду м. Києва цей вирок залишено без змін.

У касаційній скарзі захисник засудженого порушив питання про перекваліфікацію дій М. із ч. 2 ст. 189 на ч. 1 ст. 355 КК України.

Із матеріалів справи вбачається, що Ф. 5 червня 2001 року взяла позику в сумі 550 гривень у ТОВ, директором якого був М., зобов'язалась повернути цю суму на першу вимогу, однак не пізніше ніж через місяць. У встановлений строк потерпіла цього не зробила.

У зв'язку з цим з 8 по 13 серпня 2001 року М. застосовуючи насильство та погрожуючи вбивством, примусив Ф. написати розписку в одержанні нею в борг від ТОВ 11000 гривень.

Як свідчать обставини справи, у такій спосіб він намагався примусити Ф. повернути йому фактичний борг у сумі 550 гривень. Про такий зміст суб'єктивної сторони М. свідчать дані, що містяться в його показаннях. Не заперечувала існування цивільно- правового зобов'язання потерпіла Ф. та її мати Ф.Л. ні на стадії досудового слідства, ні в судовому засіданні. Це також підтверджується розпискою потерпілої в одержанні зазначеної суми.

Будь-яких переконливих доказів того, що дії М. були спрямовані на заволодіння грошима потерпілої в сумі 11000 гривень, у справі немає. Навпаки, за показаннями Ф. та її матері, вона приготувала для зустрічі з М. саме 550 гривень і вручила йому цю суму під контролем працівників міліції. Одержавши її від потерпілої, М. ніяких претензій стосовно передачі йому 11000 гривень не пред'являв.

Виходячи з наведеного, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України перекваліфікувала дії засудженого зч. 2 ст. 189 на ч. 2 ст. 355 України.

Розглянемо певні особливості кваліфікації шахрайства, при якому потерпілий, уведений в оману, зовні добровільно передає винному майно чи право на майно. Обман або зловживання довірою при шахрайстві застосовуються винним із метою викликати в потерпілого впевненість про вигідність чи обов'язковість передачі йому майна або права на майно.

Добровільність при шахрайстві має уявний характер, оскільки вона зумовлена обманом. Якщо потерпілий через вік, фізичні чи психічні вади або через інші обставини не міг правильно оцінити та зрозуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, то передачу майна чи права на, нього не можна вважати добровільною. Заволодіння майном шляхом зловживання цими вадами, віком або станом потерпілого кваліфікується як крадіжка.

Отримання майна під умовою виконання якого-небудь зобов'язання може кваліфікуватися як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала задум його присвоїти, а зобов'язання - не виконувати.

Якщо винна особа при шахрайстві з метою обману чи зловживання довірою вчиняє інший злочин, її дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 190 КК України і за статтею, яка передбачає відповідальність за цей злочин. Зокрема, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, викрадення чи інше протиправне заволодіння офіційними документами, штампами або печатками, їх умисне знищення, підроблення документів із метою подальшого їх використання при шахрайстві, а також використання завідомо підробленого документа окремо кваліфікуються за ст. 353 або за відповідними частинами ст. 357, ст. 358 чи ст. 366 КК України.

Слід звернути увагу на те, що коли обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а саме вилучення майна відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Такі дії слід кваліфікувати відповідно як крадіжку (грабіж або розбій).

Нажаль, у судовій практиці непоодинокі випадки зворотної ситуації, коли заволодіння майном шляхом зловживання довірою неправильно кваліфікується як грабіж. Так, вироком Оболонського районного суду м. Києва засуджено С. за ч. 2 с. 141 КК України 1960 року (грабіж). Ухвалою Апеляційного суду м. Києва цей вирок залишено без змін.

С. визнано винним у тому, що 23 червня 2001 року приблизно о 21-й годині він, побачивши у незнайомого хлопця велосипед „Форестер" підійшов до нього і попросив покататися. Неповнолітній Р. погодився за умови, що той не від'їжджатиме від нього на відстань більше 10 метрів. С. сів на велосипед і з місця вчинення злочину втік. Він поїхав до свого знайомого, де залишив велосипед, якій наступного дня продав на ринку за 200 гривень, а гроші витратив у комп'ютерному клубі. Потерпілому було заподіяно матеріальну шкоду на суму 1100 гривень.

Із матеріалів справи вбачається, що коли винний просив хлопця дозволити йому покататися, він навіть запропонував залишити щось у заставу. У такий спосіб С. увійшов до Р. в довіру, і той добровільно передав свій велосипед. У зв'язку з цим висновок суду першої інстанції про те, що С. заволодів велосипедом відкрито, шляхом грабежу, є безпідставними.

Ураховуючи викладене, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України перекваліфікувала дії (на ч. 2 ст. 143 КК України 1960 року (шахрайство).

Шахрайство є закінченим злочином з моменту заволодіння винним майном або придбання права на майно. Обман або зловживання довірою, які не призвели до цього, залежно від обставин справи слід кваліфікувати як готування або замах на шахрайство.

У ст. 191 КК України встановлена відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

Предметом цього злочину є будь-яке чуже для винного майно, але лише те, яке було йому ввірене чи перебувало в його віданні.

У зв'язку з цим як привласнення або розтрату слід кваліфікувати заволодіння, вчинене особою, котра одержала майно за документами (шофер, експедитор, комірник, продавець, касир тощо), на підставі яких вона наділена стосовно довіреного їй майна певною правомочністю з розпорядження, зберігання, доставки. Водночас не можна кваліфікувати за ст. 191 КК України заволодіння, вчинене особою, яка не мала певної правомочності щодо майна, але за родом своєї діяльності мала доступ до нього (підсобний робітник, комбайнер, сторож, охоронець, гардеробник, прибиральниця, вантажник тощо). Такі дії утворюють склад крадіжки і кваліфікуються за відповідною частиною ст. 185 КК України.

Кваліфікація злочину за ч. 2 ст. 191 КК України може здійснюватися лише тоді, коли особа заволоділа майном, розпоряджатися яким вона мала право (обов'язок), завдяки використанню своїх службових повноважень, у таких випадках додаткова кваліфікація за ст. 364 КК України не потрібна.

Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем необхідно відмежовувати від зловживання владою або службовим становищем, яке вчинюється з корисливих мотивів. Суттєва різниця між цими злочинами полягає у характері заподіюваної шкоди. Заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ст. 191 КК України) веде до обернення на користь винного чужого майна.

При зловживанні службовим становищем, вчиненому з корисливих мотивів (ст. 364 КК України), службова особа не заволодіває чужим майном. Цей злочин не поєднується з безоплатним оберненням чужого майна на свою користь, а створює шлях до незаконного отримання прибутків, пільг, уникнення законних розходів (наприклад, плати за квартиру) тощо. Особа, діючи всупереч інтересам служби, протиправно отримує вигоду зі свого службового становища. Заподіювана від цього злочину шкода не має характеру прямих майнових збитків, а виглядає як недержані суб'єктами законні прибутки (упущена вигода) та понесені витрати (наприклад, у результаті незаконного підвищення ставки заробітної плати).

Умисне і безпідставне отримання службовою особою з використанням свого службового становища чужого майна як премій, надбавок до заробітної плати, допомоги, інших виплат слід кваліфікувати за ст. 191, а не за ст. 364 КК України.

У тому випадку, коли службова особа спочатку обертає на свою користь чуже майно шляхом зловживання своїм службовим становищем, а потім з метою приховати вчинений нею злочин зловживає своїм службовим становищем, її дії слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 191 і ст. 364 КК України. Коли заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем вчиняється за допомогою службового підроблення, такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 191 та ст. 366 КК України.

Злочин, передбачений ст. 192 КК України, виражається в завданні значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак шахрайства. При шахрайстві відбувається заволодіння чужим майном або правом на чуже майно, а при вчиненні злочину, передбаченого ст. 192 КК України, заподіяння майнової шкоди

здійснюється за рахунок чужого майна або права на чуже майно, яке не виходить із володіння власника, а лише не надходить до нього.

Завдання майнової шкоди може відбуватись у таких формах: 1) протиправне використання чужого майна винною особою (наприклад самовільне використання транспортних засобів, машин, механізмів тощо). Майнова шкода в цьому випадку складається з розміру заподіяних збитків у результаті незаконного використання майна; витрат, якими супроводжувалось протиправне використання майна (наприклад витрати на електроенергію, газ, воду, паливно-мастильні матеріали, заробітну плату тощо); суми завданих збитків, включаючи не лише прямі збитки, а й суму неoderжаних доходів; 2) протиправне використання послуг майнового характеру (наприклад отримання шляхом обману або зловживання довірою майнових вигід); 3) обернення на свою користь або користь третіх осіб коштів, що повинні були надійти за надання певних послуг, учинене особою, яка не наділена повноваженнями на одержання таких коштів (наприклад дії працівників транспорту, що не мають зазначених повноважень, але одержали від фізичних або юридичних осіб та обернули на свою користь гроші за безквитковий проїзд або незаконне, без оформлення документів, перевезення багажу) Дії службової особи, яка завдала значної майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, слід кваліфікувати за ст. 364 або ст. 365 КК України.

Злочин, відповідальність за який встановлена ст. 193 КК України, з об'єктивної сторони полягає у незаконному привласненні особою знайденого або чужого майна чи скарбу, що випадково опинилося в неї. Для кваліфікації дій винного за цією нормою важливе значення має специфіка предмета злочину, яким може визнаватись тільки те майно або скарб, які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність.

Під знайденим розуміють майно, яке вже вибуло з фактичного володіння власника або особи, якій воно було доручене, через різноманітні причини (втрата при перевезенні, унаслідок стихії тощо), незалежно від того, знають власники, де воно знаходиться, чи ні. При цьому знаходиться воно у випадковому місці, тобто там, де зазвичай не перебуває.

Під майном, що випадково опинилось у винної особи, слід розуміти такі речі, які надійшли у володіння особи внаслідок обставин, не викликаних її діями (наприклад через помилку матеріально відповідальної особи цінності були передані винному).

Скарбом вважаються зариті в землю або приховані іншим способом цінності, власник яких невідомий або на підставі закону втратив на них право. Право власності на скарб урегульовано ст. 343 ЦК України.

Привласнення як форма об'єктивної сторони аналізованого злочину полягає в тому, що особа, до котрої потрапляє відповідне майно або скарб, які їй не належать, протиправно залишає їх у своєму володінні. Слід відзначити, що ці речі потрапляють до винного не через його неправомірні дії.

Злочин вважається закінченим із моменту, коли винний, маючи можливість сповістити про знайдене майно чи скарб, не зробив цього, а володіє та користується ним.

Заволодіння майном, що не вийшло з фактичного володіння власника чи особи, якій воно було доручене на зберігання, але яке перебуває в неналежному місці, не утворює складу злочину, передбаченого ст. 193 КК України, а розглядається як викрадення. Наприклад, привласнення картини, що знаходилась у галереї, хоча й була тимчасово залишена без догляду, кваліфікується не за ст. 193 КК України, а як викрадення за ст. 185 КК України. Аналогічно кваліфікується й привласнення майна, яке було викрадене та сховане іншими особами.

Привласнення предметів, що були видобуті винним із надр землі (підняті чи знайдені), наприклад дорогоцінні метали або камені, не утворює складу зазначеного злочину і кваліфікується за ст. 214 КК України.

Кваліфікуючими та особливо кваліфікуючими ознаками корисливих злочинів проти власності є вчинення таких діянь: 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) організованою групою; 4) із заподіянням значної шкоди потерпілому; 5) у великих розмірах;

б) в особливо великих розмірах. Звернемо увагу на особливості кваліфікації цих злочинів за наявності деяких із зазначених ознак.

Так, згідно з приміткою 1 до ст. 185 КК України крадіжка, розбій, грабіж, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем слід визнавати повторними, якщо вони вчинені особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 185 - 187, 189 - 191, 262 КК України.

Повторність як кваліфікуюча ознака розбою має місце лише в тих випадках, коли йому передували тільки розбій або бандитизм. Важливо, що термін „розбій” тут уживається у широкому розумінні. Мається на увазі розбій як спосіб вчинення інших злочинів, передбачених ст.ст. ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 410, ч. 2 ст. 433 КК України.

Що стосується викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, то цей злочин слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 188¹ КК України за ознакою повторності лише тоді, коли йому передувало вчинення такого самого діяння.

При кваліфікації корисливих злочинів проти власності повторне викрадення майна або протиправне заволодіння ним в інший спосіб треба відмежовувати від продовжуваного викрадення, тобто від неодноразового незаконного безоплатного вилучення чужого майна чи заволодіння ним, яке складається з низки тотожних злочинних дій (учиняються одним способом), які мають загальну мету незаконного вилучення майна чи заволодіння ним, із самого початку охоплюються єдиним умислом і становлять у своїй сукупності один злочин (із метою викрадення мотоцикла із заводу крадіжка його запчастин).

До основних ознак продовжуваного викрадення необхідно віднести: 1) єдність безпосереднього об'єкта; 2) тотожність способу дій; 3) наявність загальної мети; 4) єдиний умисел. Додатковими ознаками продовжуваного злочину проти власності можна вважати такі: 1) вилучення майна з одного й того самого джерела; 2) незначний проміжок часу, протягом якого вчиняються відповідні дії; 3) викрадення ідентичних предметів.

Інколи суди помилково кваліфікують за ознакою повторності дії винних осіб, що склалися із ряду тотожних дій, які здійснювались одним способом, та з самого початку охоплювались єдиним умислом і мали загальну мету незаконного вилучення майна або заволодіння ним. Так, Першотравневий районний суд м. Чернівців визнав К. винним у вчиненні злочину, передбаченого за ч. 3 ст. 191 КК України. Із матеріалів справи вбачається, що засуджений, працюючи продавцем магазину, протягом трьох місяців незаконно привласнював ввірені йому грошові кошти шляхом їх вилучення на загальну суму 5600 гривень. За таких обставин суд першої інстанції помилково дійшов висновку, що К. скоїв привласнення чужого майна повторно. Але Апеляційний суд Чернівецької області згідно з ухвалою від 30 травня 2006 року зазначений вирок змінив, пере кваліфікувавши дії К. на ч. 1 ст. 191 КК України, посилаючись на те, що він вчинив продовжуваний злочин.

Кваліфікація злочину за ознакою вчинення за попередньою змовою групою осіб здійснюється у тому випадку, якщо його спільно скоїли дві або більше особи, які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовились про спільне його вчинення. Необхідно, щоб змова відбулася до початку викрадення (у період готування або безпосередньо перед замахом), але не на стадії замаху і не у момент його вчинення. Саме тому приєднання особи до уже розпочатого викрадення чи привласнення з наступною змовою про його спільне закінчення не може кваліфікуватись як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб.

До обставин, які обтяжують відповідальність за крадіжку, грабіж і розбій закон відносить вчинення цих злочинів із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Обов'язковою ознакою проникнення є його протиправність (незаконність), під якою розуміють відсутність у особи права перебувати в цьому місці. Тому не утворює цієї ознаки викрадення майна особою, яка відповідно до свого службового становища, правовим статусом або у зв'язку з роботою була наділена правом безперешкодного доступу до житла, іншого приміщення чи сховища (охоронець, сторож, кладовщик, при прибиральниця, покоївка, вантажник, тощо). Вирішуючи питання про наявність у діях винної особи такої

кваліфікуючої ознаки, як проникнення у житло, інше приміщення чи сховище, слід ретельно з'ясувати з якою метою вона опинилася у цьому місці і коли у неї виник умисел на заволодіння майном. Не можна кваліфікувати за цією ознакою дії особи, якщо умисел на викрадення майна в неї виник під час перебування в цьому приміщенні.

Так, вироком Дзержинського районного суду м. Харкова від 26 березня 2001 року П. визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ст. 17, ч.ч. 2, 3 ст. 140 КК України 1960 р. Апеляційний суд Харківської області ухвалою від 17 жовтня 2002 року цей вирок привів у відповідність із КК 2001 року, і засудив В. за сукупністю злочинів, відповідальність за які встановлена ч.ч. 2, 3 ст. 185 нині чинного КК України.

П. визнано винним у тому, що в поїзді сполученням Ужгород - Харків за попередньою змовою з іншою особою, таємно викрав у М. мобільний телефон „Нокіа-550" вартістю 1642 гривень, який належав ТОВ „Інтер АМІ", вважаючи, що власником цієї речі є М.

Крім того П., скориставшись довірою М., під приводом одержання грошей для проїзду до Луганська, проник у житло М., звідки таємно викрав майно на загальну суму 25430 гривень, заподіявши потерпілому значної шкоди.

Із матеріалів справи вбачається, що приїхавши до м. Харкова П. підійшов до М. і розповів, що у нього зникли гроші, на що той запропонував поїхати до себе додому і дати гроші на дорогу до Луганська. Протягом дня М. разом із П. були в кафе, сауні, а ввечері повернулись до квартири М., лягли відпочивати. Вранці наступного дня до М. прийшла дружина, і П. попросився та поїхав. Пізніше, приблизно об 1100 год., М. виявив, що зникли ноутбук та кросівки.

Засуджений П. визнав свою вину у вчиненні крадіжки з квартири М., але зазначив, що умисел на це виник у нього під час перебування у житлі потерпілого. Крім того, М. було запрошено до квартири самим власником, тобто він знаходився там на законних підставах.

У зв'язку з цим колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України виключила з вироку районного суду та ухвали апеляційного суду кваліфікуючу ознаку крадіжки, поєднаної з проникненням у житло.

Зауважимо, що не кожна територія, яка охороняється, може бути визнана сховищем. Наприклад, не може бути сховищем територія, що не призначена для зберігання матеріальних цінностей (наприклад, сад, город, ставок, поле тощо). Судова практика не визнає сховищем неогорожену і таку, що не охороняється, площу певної території, а також салони автомобілів.

У деяких випадках слідчі та судові органи неправильно розуміють замість понять „житло", „інше приміщення", „сховище", що призводить до помилок у кваліфікації. Наприклад, вироком Житомирського районного суду Житомирської області Г., неодноразово судимого, засуджено за ч. 3 ст. 185 КК України, і ухвалою апеляційного суду цей вирок залишено без зміни.

Г. визнано винним у тому, що 10 січня 2004 року він разом із П. та Г.О. через дверний отвір проник всередину приміщення свинарника, що належить СВК „Глибочицький", звідки викрали 11 металевих секцій для утримання свиней вартістю 20 гривень кожна.

З огляду на матеріали справи крадіжку цього майна Г., П. та Г.О. вчинили за попередньою змовою між собою шляхом вільного доступу до приміщення покинутої свиноферми, яке за своїм функціональним призначенням не використовувалося, не мало ні вікон, ні дверей. Крім того, ця будівля ніким не охоронялася, для інших господарських цілей, наприклад, для зберігання майна, також не використовувалася. Засуджені викрали металеві секції, які були складовою частиною свиноферми, а не просто зберігалися у ній. Наведені обставини свідчать, що крадіжка майна, вчинена засудженими, не тягнула за собою проникнення у приміщення, тобто подолання певної перешкоди, якою могли б бути наявні у приміщенні вікна чи двері, інші пристрої чи охорона.

На підставі наведеного, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України пере кваліфікувала дії Г., П. та Г.О. на ч. 2 ст. 185 КК України.

Питання 2. КВАЛІФІКАЦІЯ НЕКОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

До некорисливих злочинів проти власності відносяться умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194¹ КК України), погроза знищення майна (ст. 195 КК України), необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196 КК України), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України).

Перш за все звернемо увагу на проблему відмежування злочинів, передбачених ст. 194 та ст. 196 КК України, а також від інших суспільно небезпечних діянь, у яких знищення або пошкодження майна може бути одним зі способів їх вчинення.

Так, предметом злочинів, відповідальність за вчинення яких встановлена у ст. 194 та ст. 196 КК України, є чуже майно, яке може бути власністю юридичних або фізичних осіб. На відміну від крадіжки, грабежу або розбою предметом посягання в аналізованих складах злочинів можуть бути не лише рухомі, а й нерухомі речі, які не можуть бути викрадені.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 194 і 196 КК України, виражається у знищенні або пошкодженні майна. За своєю конструкцією склади обох злочинів є матеріальними, оскільки обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони є суспільно небезпечні наслідки: у ч. 1 ст. 194 КК України - завдання шкоди у великих розмірах, а у ст. 196 КК України – за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або загибелі людей.

Дії винного не можуть кваліфікуватися за ст. 194 КК України, якщо пошкоджене або знищене майно захищене спеціальними кримінально-правовими нормами. Наприклад, умисне пошкодження об'єктів електроенергетики кваліфікується за ст. 194¹ КК України; знищення чи пошкодження лісових масивів - за ст. 245 КК України; незаконна порубка лісу - за ст. 246 КК України; руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації - за ст. 277 КК України; знищення і руйнування пам'яток історії та культури - за ст. 298 КК України; умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу - за ст. 347 КК України; умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, - за ст. 352 КК України; пошкодження ліній зв'язку - за ст. 360 КК України; умисне знищення або пошкодження майна судці, народного засідателя чи присяжного - за ст. 378 КК України.

Умисне знищення чи пошкодження чужого майна може бути вчинене з різних мотивів - ревнощів, помсти, хуліганства тощо. Мотив і мета не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 194 КК України, однак вони мають важливе значення для відмежування його від інших злочинів, учинення яких може супроводжуватися знищенням або пошкодженням чужого майна: диверсія (ст. 113), вимагання (ст. 189), терористичний акт (ст. 258), масові заворушення (ст. 294), хуліганство (ст. 296), перевищення влади або службових повноважень (ст. 365).

Так, дії, спрямовані на руйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе оборонне значення, вчинені з метою ослаблення держави, кваліфікуються за ст. 113 КК України як диверсія. Умисне знищення чи пошкодження майна у процесі вимагання, хуліганства, перевищення влади або службових повноважень, якщо злочин не було вчинено шляхом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, повністю охоплюється відповідною частиною ст. 189, ст. 296 або ст. 365 КК України й додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 194 КК України не потребує. Якщо ж майно під час вимагання або хуліганства було знищено або пошкоджено шляхом підпалу або іншим загальнонебезпечним способом, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 189, ст. 296, ст. 365 КК України та ч. 2 ст. 194 КК України.

Слід звернути увагу на те, що суб'єктом злочинів, передбачених ч. 1 ст. 194 та ст. 196 КК України, є осудна особа, яка досягла 16 років, а за ч. 2 ст. 194 КК України - 14 років.

Специфікою злочину, передбаченого ст. 194¹ КК України, є його предмет - об'єкти електроенергетики.

З об'єктивної сторони цей злочин виявляється у: 1) пошкодженні; 2) руйнуванні таких об'єктів. Він вважається закінченим із моменту настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у диспозиціях відповідних частин ст. 194¹ КК України. Так, за частиною першою цієї статті слід кваліфікувати пошкодження або руйнування, якщо вони: 1) призвели або могли спричинити порушення нормальної роботи об'єктів електроенергетики; 2) створили небезпеку для життя людей. За ч. 3 ст. 194¹ КК України дії винної особи кваліфікуються у тому випадку, якщо вони: 1) спричинили загибель людей; 2) інші тяжкі наслідки.

Якщо під час пошкодження об'єктів електроенергетики знищено або пошкоджено інше рухоме або нерухоме майно, то вчинене за наявності підстав потребує додаткової кваліфікації за відповідною статтею кримінального закону, що передбачає відповідальність за знищення чи пошкодження такого майна (зокрема за ст. 194 КК України). У разі, коли пошкодження або руйнування об'єктів електроенергетики було пов'язане з викраденням електричної енергії, вчинене за наявності складу такого викрадення слід кваліфікувати за сукупністю злочинів - за ст. 188¹ та ст. 194¹.

Треба відзначити, що у ч. 2 ст. 194 та ч. 3 ст. 194¹ КК України під загибеллю людей розуміють настання смерті хоча б однієї людини. Іншими тяжкими наслідками від цих злочинів традиційно визнаються заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривале припинення подачі електроенергії для населених пунктів, дезорганізація роботи підприємств, установ або організацій на тривалий період тощо.

Об'єктивна сторона погрози знищення майна (ст. 195 КК України) полягає в погрозі з боку винного знищити чуже майно шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом. Погроза може бути виражена усно, письмово, жестом, демонстрацією відповідних засобів, необхідних для знищення майна (наприклад вибухового пристрою, гранати або їх муляжів). Бона може бути адресована як власнику майна, так і третім особам. Злочин вважається закінченим у момент сприйняття погрози потерпілим.

Важливою умовою для кваліфікації цього злочину є наявність реальних підстав побоюватися здійснення погрози знищення майна. Реальність погрози встановлюється в кожному окремому випадку з урахуванням як об'єктивного, так і суб'єктивного критеріїв. Так, реальними підставами здійснення погрози слід уважати: 1) неприязні стосунки між винним і потерпілим (їх тривалість, непримиримість тощо); 2) негативна характеристика особи винного (учинення насильницьких злочинів у минулому, наявність судимості за подібні злочини, його психічний стан тощо).

Погрозу знищення майна необхідно вміти відмежовувати від замаху на знищення майна (ст. 15 і ст. 194 КК України) або готування до цього злочину (ст. 14 і ст. 194 КК України). Погрожуючи знищити майно, суб'єкт злочину не має наміру негайно розпочати дії, він лише має намір налякати власника, позбавити його спокою і тому погрожує знищити майно в майбутньому. При вчиненні замаху на знищення майна або готування до цього злочину винний має реальний намір знищити чуже майно.

Крім того, слід пам'ятати, що погроза знищення майна може бути способом вчинення інших злочинів, складом яких вона охоплюється, і додаткової кваліфікації за ст. 195 КК України не потребує (зокрема погроза знищення майна під час вимагання є засобом досягнення винним мети вимагання; аналогічно і при вчиненні деяких інших злочинів, передбачених, наприклад, ст.ст. 345, 346, 350 КК України).

Звернемо увагу на особливості кваліфікації порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України). Предметом цього злочину є чуже майно, що не належить винній особі на праві власності, але перебуває під її охороною або передане їй на зберігання.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 197 КК України, характеризується: 1) діянням у вигляді невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна; 2) спричиненням тяжких наслідків для власника майна.

Невиконання особою, якій доручено зберігання чи охорону чужого майна, своїх обов'язків передбачає її бездіяльність за умови, коли вона повинна була і могла вчинити дії, які входять до кола її обов'язків і якими було б попереджено настання тяжких наслідків для власника майна (наприклад загасити пожежу чи своєчасно викликати пожежну охорону, викликати міліцію для припинення знищення майна хуліганами, повідомити відповідним органам або особам про іншу загрозу знищення чи пошкодження майна тощо).

Неналежне виконання особою обов'язків передбачає їх виконання неналежним чином через недбале чи несумлінне ставлення до них за умови, що особа повинна була й могла їх виконувати. При цьому необхідно встановити, які саме дії особа повинна була і могла вчинити, а також чи зумовило невиконання або неналежне виконання нею своїх обов'язків спричинення тяжких наслідків для власника майна. При вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи за невиконання або неналежне виконання обов'язків зі зберігання чи охорони чужого майна треба встановити, чи могла особа виконувати такі обов'язки за станом здоров'я (каліцтво, вади слуху, зору тощо), чи не вплинули на їх невиконання, наприклад, стихійні сили природи, дії технічних чинників, інших осіб.

Невиконання або неналежне виконання обов'язків зі зберігання чи охорони чужого майна може створити умови для його пошкодження, знищення, розкрадання іншими особами. Якщо особа, якій доручено зберігання чи охорону чужого майна, своїми діями сприяла вчиненню розкрадання майна, вона відповідатиме за співучасть у розкраданні.

За своєю конструкцією склад злочину є матеріальним, злочин вважається закінченим із моменту спричинення тяжких наслідків. Питання про наявність тяжких наслідків для власника майна, який є потерпілим, вирішується з урахуванням його матеріального становища, вартості знищеного, пошкодженого або викраденого майна, зокрема якщо йому завдані збитки на суму сто і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережністю у вигляді злочинної самовпевненості, коли особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити. Ставлення особи до порушення правил зберігання й охорони чужого майна може бути як умисним, так і необережним.

Суб'єктом аналізованого злочину є фізична особа, якій до вчинення злочину виповнилося 16 років, яка не є службовою особою і якій доручено зберігання чи охорону чужого майна. Суб'єктами злочину можуть бути охоронець, сторож, гардеробник, водій, котрий перевозить вантаж, кур'єр, експедитор тощо.

Якщо особа, якій доручено зберігання чи охорону чужого майна, зазнала фізичного або психічного примусу, унаслідок чого вона не виконала або неналежним чином виконала свої обов'язки, питання про кримінальну відповідальність такої особи вирішується на підставі ст. 40 КК України.

Питання 3. ВІДМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ВІД СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ ПРИЧЕТНОСТІ ДО ЗЛОЧИНУ, ЯКІ ПОВ'ЯЗАНІ З ПОДАЛЬШИМ ОБІГОМ МАЙНА, ОТРИМАНОВОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Предметом придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України) є будь-яке майно, завідомо одержане злочинним шляхом, а саме: товари, речі, рухоме й нерухоме майно, твори мистецтва, історичні та культурні цінності, цінні папери, білети державних лотерей, корисна модель, промисловий зразок тощо, вартість яких може бути виражена в грошовому еквіваленті.

Майно, вилучене з цивільного обігу на території України, може бути предметом злочину, передбаченого ст. 198 КК України, за винятком випадків, коли кримінальна

відповідальність за придбання або збут такого майна передбачена іншими статтями Особливої частини КК України (ст.ст. 263, 265, 307, 309, 311, 321 тощо).

Стаття 198 КК України передбачає кримінальну відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного іншою особою лише злочинним шляхом. Точніше, майна, одержаного як шляхом вчинення злочину, так і шляхом вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить об'єктивні ознаки злочину, особою, котра не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене діяння через неосудність або недосягнення віку кримінальної відповідальності або яка не може бути притягнута до кримінальної відповідальності з інших підстав (унаслідок смерті, закінчення строків давності притягнення особи до криміналь кримінальної відповідальності тощо).

З об'єктивної сторони цей злочин полягає у заздалегідь не обіцяному вчиненні будь-якого (чи декількох) із чотирьох діянь, альтернативно передбачених у диспозиції ст. 198 КК України, щодо майна, одержаного завідомо злочинним шляхом, це його: 1) придбання, 2) отримання, 3) зберігання, 4) збут. Злочин має формальний склад, а тому є закінченим із моменту вчинення будь-якого з названих діянь. Послідовне вчинення таких діянь щодо одного й того самого майна повторності чи сукупності злочинів не утворює, але у формулюванні обвинувачення мають бути зазначені всі вчинені діяння. Не утворюватиме повторності чи сукупності злочинів і збут особою у декілька прийомів придбаного чи отриманого нею майна, одержаного злочинним шляхом.

Під придбанням майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, слід розуміти отримання такого майна (за недійсним правочином) у фактичне незаконне володіння на платній (за грошові кошти) чи компенсаційній за вартістю (в обмін на інше майно, за надані послуги чи виконану роботу, прийняття в рахунок погашення боргу тощо) основі. Придбання майна є різновидом отримання майна в його широкому розумінні.

Отримання майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, - це безоплатне, не компенсаційне одержання його за недійсним правочином у фактичне незаконне володіння (прийняття як подарунку, у спадщину, узяття в оренду або інше платне чи безоплатне користування тощо) від особи, яка його незаконно, злочинним шляхом одержала.

Зберігання майна - це дії, пов'язані з володінням майном, одержаним злочинним шляхом іншою особою, незалежно від тривалості такого володіння. Зберігатися майно може у житлі, гаражі, транспортному засобі, на підприємстві, в установі чи організації, де працює винний, тощо.

При цьому не має значення, за оплату чи безоплатно особа незаконно зберігає майно, одержане злочинним шляхом іншою особою, яка залишається фактичним незаконним власником такого майна.

Збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, - це, насамперед, його передача іншій особі за плату чи на компенсаційній основі.

У теорії кримінального права та на практиці під збутом розуміють і безоплатну передачу майна іншій особі - його дарування, обмін на інше майно, оплата ним наданих послуг, виконаних робіт тощо. Не є збутом передача майна іншій особі на зберігання чи в тимчасове користування в разі, коли фактичним його володільцем (незаконним власником) залишається інша особа чи особа, яка його придбала або отримала.

Для кваліфікації таких дій, як збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, не має значення, вчинені вони особою, яка придбала чи отримала таке майно, чи вчинені іншою особою, яка його не придбавала (не отримувала), зокрема за плату, на прохання тощо, тобто незалежно від того, є чи ні фактичним його володільцем особа, що їх вчинила.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення будь-якої з зазначених у диспозиції ст. 198 КК України дій.

Для кваліфікації злочину не має значення, чи знала особа, унаслідок яких саме злочинних дій було одержане майно. Достатньо лише усвідомлення, що майно одержане злочинним шляхом. У разі помилки щодо походження майна, коли одержання майна є правомірним, а особа вважає, що воно одержане злочинним шляхом, відповідальність настає

за замах на злочин - за ч. 2 ст. 15 і ст. 198 КК України, за винятком випадків, коли вчинене не становить суспільної небезпеки через малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України).

Суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, придбала, отримала, зберігала чи збула майно, одержане завідомо злочинним шляхом іншою особою. Зберігання майна, завідомо одержаного злочинним шляхом, особою, яка його одержала, складу злочину, передбаченого цією статтею, не утворює.

Певні труднощі у правозастосовній практиці викликає проблема відмежування придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України), від легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

З урахуванням роз'яснень, наданих Пленумом Верховного Суду України у п. 17 постанови від 15 квітня 2005 року № 5 „Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", відмежовувати злочини, відповідальність за які передбачена ст. 198 і ст. 209 КК України, необхідно за кількома ознаками.

По-перше, за предметом злочину. Предметом злочину, передбаченого ст. 198 КК України, є будь-яке майно, одержане злочинним шляхом, а предметом легалізації - лише майно, одержане внаслідок вчинення предикатного діяння, за яке КК України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років, а також майно, одержане злочинним шляхом на території інших держав.

По-друге, важливим критерієм розмежування цих злочинів є мета. Згідно зі ст. 209 КК України метою вчинення дій із коштами або іншим майном є надання їх походженню легального статусу, а для дій, передбачених ст. 198 КК України, не вимагається надання такого статусу майну. Тому, якщо дії, передбачені ст. 198 КК України, вчиняються з метою надання майну легального статусу, вони підлягають кваліфікації за ст. 209 КК України.

По-третє, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 198 КК України, є лише особа, яка не одержувала майна злочинним шляхом, а ст. 209 КК України - як особа, яка одержала кошти чи інше майно злочинним шляхом, так і та, яка заздалегідь пообіцяла вчинити передбачені цією кримінально-правовою нормою дії для легалізації коштів або майна, одержаних унаслідок вчинення предикатного діяння.

Слід відзначити, що характерною особливістю сформульованого у ст. 209 КК України злочину є те, що зазначеними у ній діями кошти та майно, здобуті злочинним шляхом вводяться у легальний оборот, використовуються при здійсненні легальної, дозволеної діяльності, інвестуються в легальну економіку. Неврахування цих обставин призводить до помилок у застосуванні кримінального закону. Як приклад можна навести справу щодо С., який перерахував на рахунок ТОВ „Інтервектор" отримані унаслідок фіктивної реалізації олії гроші. Органи досудового слідства, суди першої та апеляційної інстанцій неправильно кваліфікували вказані дії С. за ч. 2 ст. 209 КК України. Колегія судів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України судові рішення в частині засудження С. за ч. 2 ст. 209 КК України скасувала, а справу закрила на підставі п. 2 ст. 6 КПК України за відсутністю в його діях зазначеного складу злочину. В ухвалі колегії судів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 11 листопада 2003 року зазначено, що отримані унаслідок шахрайства грошові кошти не були легалізовані, за обставин, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 209 КК України. Перерахування на рахунок ТОВ „Інтервектор" отриманих унаслідок фіктивної реалізації масла грошей засуджений вчинив з метою безперешкодного заволодіння грошима, а не для їх легалізації або відмивання, як передбачено диспозицією кримінально-правової норми.

Нарешті, розглянемо юридично значущі ознаки, за якими придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України), відрізняється від приховування злочину (ст. 396 КК України).

Треба сказати, що основні відмінності між злочинами, передбаченими ст. 198 та ст. 396 КК України, полягають у предметі й ознаках об'єктивної та суб'єктивної сторони. Так, предметом злочину, передбаченого ст. 198 КК України, є лише майно, завідомо одержане

злочинним шляхом, а злочину, передбаченого ст. 396 КК України, - особа, котра вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також знаряддя й засоби, які вона використала для вчинення злочину, сліди злочину

Із суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 198 КК України, характеризується, як правило, корисливими мотивами та метою - придбати чи отримати майно, завідомо одержане злочинним шляхом, або за ціною, нижчою за його вартість а то й безоплатно взагалі, чи отримати плату за зберігання або збут такого майна. Для злочину, передбаченого ст. 395 КК України, такі мотиви й мета не є характерними.

Розмежовувані склади злочинів є суміжними, а не конкуруючими, а отже, при вчиненні діянь, які є однаковими їх кваліфікація має визначатися (зумовлюватись) мотивами та метою метою їх вчинення.

Однак не виключається і кваліфікація за наявності сукупності злочинів, передбачених ст. 198 та ст. 396 КК України. Наприклад, якщо особа, будучи достовірно інформованою про злочинне походження майна, придбаває, отримує зберігає чи збуває його, бажаючи приховати вчинений тяжкий та особливо тяжкий злочин, у результаті якого це майно було одержане, її дії необхідно кваліфікувати за сукупність злочинів, передбачених ст. 198 і ст. 396 КК України

РОЗДІЛ VII. ЗЛОЧИНИ В СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері господарської діяльності.

Конституція України гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; держава забезпечує захист конкуренції в підприємницькій діяльності та захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю й безпечністю продукції та всіх видів робіт і послуг (ст. 42).

В умовах переходу України до ринкової багатоукладної економіки, коли проголошено свободу підприємництва, заохочується конкуренція, здійснено лібералізацію цін і зовнішньоекономічної діяльності, значна кількість діянь у сфері господарської діяльності, які визнавалися злочинами за КК 1960 р., була декриміналізована (наприклад, порушення правил про валютні операції, спекуляція, злочинно-недбале зберігання зерна та насіння олійних культур тощо). Водночас нова економічна ситуація породила нові види суспільно небезпечної поведінки в системі господарювання, що вимагали встановлення кримінально - правових заборон.

Злочини у сфері господарської діяльності становлять велику суспільну небезпеку для економіки будь - якої держави, оскільки вони характеризуються складністю, підступністю, латентністю, поширеністю та різноманітними формами вияву. Національний законодавець, намагаючись створити надійні перепони посяганням, на відносини господарювання в державі, не тільки створив окремий розділ VII "Злочини у сфері господарської діяльності" в межах Особливої частини КК України 2001 р. (статті 199-235), а й уніс згодом до нього низку важливих змін і доповнень. Наприклад, у межах згаданого розділу з'явилися статті 203-1 "Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва" та 209-1 "Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", змінилася редакція статей 209, 216, 228, 229 КК, скасовано ст. 230 КК. Необхідність такого підходу була зумовлена посиленням відповідальності за деякі посягання у сфері господарської (підприємницької) діяльності, а також потребою кримінально - правової охорони та регулювання найважливіших галузей економіки – фінансово - кредитної сфери, засад добросовісної конкуренції, порядку виробництва дисків для лазерних систем зчитування тощо.

Статистичні дані свідчать, що в 2003 р. активніше велася боротьба зі злочинами економічного спрямування. Було виявлено 43 200 злочинів цієї категорії, що на 34% більше, ніж у 2002 р. При здійсненні операцій із бюджетними коштами вчинено 8 928 злочинів. Протягом 2003 р. виявлено 686 злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутого злочинним шляхом.

Минулого року збільшилася кількість засуджених осіб за такі злочини: за легалізацію (відмивання) грошових коштів - у 2,2 рази, усього 44 особи (у 2002 р. - 20), за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів - на 0,2%, усього 423 особи (у 2002 р. - 421).

Протидія злочинам у сфері господарської діяльності здійснюється на підставі норм міжнародного та внутрішнього законодавства. Певна кількість злочинів у сфері господарювання належить до категорії "конвенційних". Поза як питання кримінально - правової охорони певних ділянок господарської системи визначено, наприклад, Женевською конвенцією по боротьбі з підробкою грошових знаків від 20 квітня 1929 р. (ратифікована СРСР 3 травня 1931 р.), Конвенцією ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 р. (ратифікована Президією ВР УРСР від 10 лютого 1988 р.),

Конвенцією Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р. (ратифікованою Україною 17 грудня 1997 р.), Директивою Ради Європи про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей від 10 червня 1991 р. тощо.

У національному законодавстві зазначені питання врегульовано ЦК, ГК, КпАП, Законами України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 р., "Про цінні папери й фондову біржу" від 18 червня 1991 р., "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16 квітня 1991 р., "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р., "Про Національний банк України" від 20 травня 1999 р., "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" від 28 листопада 2002 р., "Про систему оподаткування" в редакції від 18 лютого 1997 р., "Про металобрухт" від 5 травня 1999 р., "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2000 р., "Про акцизний збір на алкогольні напої і тютюнові вироби" від 15 вересня 1995 р. тощо, а також роз'ясненнями Вищого арбітражного Суду України, декретами КМ України, листами Державної податкової адміністрації України, наказами Міністерства фінансів України тощо.

Деякі постанови Пленуму ВС України спеціально роз'яснюють кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарювання (наприклад, постанови Пленуму ВС України "Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності" від 25 квітня 2003 р. № 3, "Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів" від 26 березня 1999 р. № 5, "Про судову практику в справах про контрабанду та порушення митних правил" від 26 лютого 1999 р. № 2, "Про практику розгляду судами кримінальних справ про виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів" від 12 квітня 1996 р. № 6).

Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності було поставлено та загалом вирішено у працях таких учених-криміналістів: П. Андрушка, С. Антонова, М. Бажанова, А. Беніцького, П. Берзіна, В. Білецького, В. Борисова, Л. Брич, О. Васильцева, А. Волобуєва, П. Вороб'я, О. Готіна, А. Гутника, Н. Гуторової, О. Дудорова, М. Мельника, В. Мойсика, М. Коржанського, О. Кришевич, В. Кузнецова, В. Навроцького, Ю. Опалінського, В. Останіна, М. Панова, В. Поповича, О. Радутного, А. Савченка, В. Сташиса, Є. Стрельцова, Ю. Сухова, С. Трофімова, М. Хавронюка, О. Чаричанського та ін.

Злочини у сфері господарської діяльності - це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на систему господарювання, заподіюючи шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг.

Родовим об'єктом цих злочинів є *сфера господарської діяльності*, тобто врегульовані державою відносини між членами суспільства щодо виробництва та реалізації товарів, продукції різного призначення, виконання робіт та надання послуг, які складають систему господарювання.

Пункт 1.32 ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" у редакції від 22 травня 1997 р. визначає, що *господарська діяльність* - це будь-яка діяльність особи, спрямована на отримання доходу в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, якщо безпосередня участь особи в організації такої діяльності є регулярною, постійною та суттєвою. При цьому поняття "господарська діяльність" і "підприємницька діяльність" законодавство трактує фактично однаково.

Безпосередній об'єкт аналізованих злочинів - конкретні суспільні відносини, що складаються у певній сфері господарської діяльності. Так, наприклад, безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 228 КК (примушування до антиконкурентних узгоджених дій), є суспільні відносини у сфері добросовісної конкуренції.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути життя та здоров'я особи, її психічна недоторканність,

власність, право інтелектуальної власності, права й інтереси споживачів, громадська безпека тощо.

Переважна кількість злочинів у сфері господарської діяльності мають свій предмет. Предметами розглядуваних злочинів можуть бути:

- 1) національна та іноземна валюта, державні цінні папери, балети державної лотереї (ст. 199);
- 2) документи на переказ грошових коштів, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків (ст. 200);
- 3) алкогольні напої, тютюнові вироби, інші підакцизні товари (ст.204);
- 4) валютні рахунки фізичних і юридичних осіб (ст. 208);
- 5) бюджетні кошти (СТ. 210);
- 6) податки, збори, інші обов'язкові платежі, що входять до системи оподаткування та введені в установленому законом порядку (ст. 212);
- 7) державне пробірне клеймо (ст. 217) тощо.

Відповідальність за деякі злочини законодавець пов'язує з розміром предмета злочину. Так, відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України настає тільки, якщо предметом цього злочину були бюджетні кошти у великих розмірах.

З **об'єктивної сторони** більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчиняються як дії (наприклад, фіктивне підприємництво, протидія законній господарській діяльності, незаконне відкриття чи використання за межами України валютних рахунків, контрабанда, комерційне шпигунство тощо). Деякі злочини можуть виявлятися в *бездіяльності* (ухилення від повернення виручки в іноземній валюті, ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо).

Велику частину злочинів у сфері господарської діяльності складають злочини з *формальними складами* (наприклад, статті 199, 200, 201, 203, 204, 205, 208, 222 тощо). Деякі зі злочинів у сфері господарювання мають *матеріальні склади* (наприклад, статті 218-220).

На кваліфікацію злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, може впливати *спосіб* (наприклад, насильство, заподіяння матеріальної шкоди, погроза насильством чи заподіянням матеріальної шкоди - ст. 228), *обстановка* (під час реалізації товарів покупцям або надання послуг замовникам - ст. 225), *місце* (митний кордон України - ст. 201) вчинення діяння тощо.

Більшість диспозицій статей, у яких установлюється відповідальність за господарські злочини, *банкетні*, тобто відсилають для встановлення змісту ознак протиправних діянь до інших нормативних актів у підприємницькій, банківській, митній, податковій, валютній сферах, які не є кримінальними законами (приміром, статті 202, 203, 203-1, 210,214 тощо).

Суб'єктами злочинів у сфері господарської діяльності можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку. На підставі прямої вказівки закону суб'єктом деяких із цих злочинів може бути *спеціальний суб'єкт* (службова особа, платник податків, засновник або власник суб'єкта господарської діяльності та ін.).

Суб'єктивна сторона злочинів, які вчиняються у сфері господарської діяльності характеризується тільки *умисною формою вини*. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони деяких складів є наявність *мотиву* (наприклад, відповідальність за розголошення комерційної таємниці настає тільки, якщо це діяння вчинено з корисливих або інших особистих мотивів) і *мети* (наприклад, умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну таємницю, утворюють склад злочину за наявності спеціальної мети - розголошення чи іншого використання цих відомостей).

Щодо **класифікації злочинів** у сфері господарської діяльності, то в юридичній літературі запропоновано та обґрунтовано численні її варіанти. Відсутність єдності в підходах щодо класифікації таких злочинів зумовлюється переважно специфікою їхніх безпосередніх об'єктів, які можуть стосуватися різних суспільних відносин одночасно. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222) належить до злочинів у сфері використання фінансових ресурсів і обігу цінних паперів, хоча зважаючи на те, що цей злочин полягає в незаконному одержанні пільг щодо податків або спробі їх одержання, він є

посяганням на систему оподаткування. Незаконне використання товарного знака (ст. 229) є злочином у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання, водночас є підстави розглядати цей злочин як посягання на сферу обслуговування споживачів.

Зважаючи на такі моменти, класифікація злочинів у сфері господарської діяльності має бути здійснена з певними уточненнями щодо конкретних видів посягань. Залежно від безпосереднього об'єкта посягання, всі злочини, що вчиняються у сфері господарської діяльності, можуть бути об'єднані у такі групи:

1. Злочини проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів.
 1. Злочини проти системи оподаткування.
 2. Злочини проти системи бюджетного регулювання.
 3. Злочини проти системи валютного регулювання.
 4. Злочини проти встановленого порядку переміщення предметів через митний кордон України.
 5. Злочини проти встановленого порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю.
 6. Злочини проти прав і законних інтересів кредиторів.
 7. Злочини проти добросовісної конкуренції.
 8. Злочини проти прав і законних інтересів споживачів.
 9. Злочини проти порядку приватизації.

Питання 2. Злочини у сфері кредитно – фінансової, банківської і бюджетної систем України.

Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення, в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи балетів державної лотереї (ст. 199 КК). Об'єктом злочину є фінансово - кредитна система України в частині встановленого порядку випуску та обігу грошей, державних цінних паперів і білетів державної лотереї.

Предметом злочину є: 1) національна валюта України у вигляді банкнот чи металевої монети; 2) іноземна валюта; 3) державні цінні папери; 4) білети державної лотереї. Для кваліфікації за ст. 199 КК необхідно, щоб ці предмети були *підробленими*.

Національна валюта України - це грошова одиниця України, якою є гривня (ст.99 Конституції України). Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків - паперових банкнот номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 200 грн. та металевих монет номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 та 50 копійок і 1 грн.

Іноземна валюта - це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів і монет.

Національні та іноземні грошові знаки визнаються предметом цього злочину лише тоді, коли вони: 1) перебувають в обігу і є законним платіжним засобом на території України або відповідної іноземної держави; 2) вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які введено в обіг.

Державними потрібно визнавати не ті цінні папери, які належать державі на праві власності, а ті цінні папери, емітентом яких виступає держава - вона від свого імені випускає цінні папери і зобов'язується виконувати обов'язки, що випливають з умов їх місії (зобов'язується забезпечити їх). До таких цінних паперів належать: 1) облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик; 2) казначейські зобов'язання республіки; 3) приватизаційні папери; 4) деякі векселі (наприклад, векселі Державного казначейства України).

Білетом державної лотереї є документ суворого обліку, виготовлений за ліцензією Міністерства України, який дає право особі взяти участь у державній лотереї - розігруванні відповідного призу та отримати цей приз у власність у разі визнання гравця переможцем.

Об'єктивна сторона злочину полягає у таких діях: 1) виготовлення підробленої національної валюти України у вигляді банкнот чи металевої монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї; 2) зберігання; 3) придбання; 4) перевезення; 5) пересилання; 6) ввезення в Україну або збут вказаних підроблених предметів.

Поняття *виготовлення* підроблених грошових знаків, державних цінних паперів і білетів державної лотереї охоплює як повну імітацію вказаних предметів, так й істотну фальсифікацію справжніх грошей, цінних паперів і лотерейних білетів. Часткова підробка може полягати у переробці цифрового та буквеного номіналу справжньої банкноти, зміні номера або серії облігації, підробці підпису або відбитку печатки на цінному папері, фальсифікації інших реквізитів.

Для кваліфікації дій винного за ст. 199 треба встановити, що підроблені гроші, державні цінні папери або білети державної лотереї мають істотну схожість з відповідними оригіналами за формою, розміром, кольором, основними реквізитами. При цьому у судовій практиці враховуються: 1) художнє оформлення грошового знака чи державного цінного паперу, яке передбачає певний ступінь завершення зображення, а саме: відповідного орнаменту і наявності основних реквізитів (портрет, барельєф, пам'ятник) та їх узгодженість із словами і цифрами, які визначають номінал грошового знака чи цінного паперу; 2) якість відтворення, котра передбачає такий ступінь графічної та кольорової точності зображення, який дає винній особі підставу вважати можливим перебування виготовлених нею предметів в обігу.

У тих випадках, коли очевидна невідповідність виготовленого грошового знака, державного цінного паперу або білета державної лотереї відповідному оригіналу виключає участь підробки в обігу, а інші обставини справи свідчать про те, що умисел винної особи був спрямований лише на обман окремих громадян з метою заволодіння їх майном, такі дії мають кваліфікуватись не за ст. 199, а за ст. 190 як шахрайство. Наприклад, збут підробленого грошового знака в умовах, які ускладнюють виявлення підробки (у темну пору доби, особі з вадами зору, малолітньому або особі у стані сильного сп'яніння тощо) чи у розрахунку на елементарну неуважність або недосвідченість потерпілого, який має лише приблизне уявлення про те, як насправді виглядає той чи інший предмет¹. Злочин у формі виготовлення підроблених грошових знаків, державних цінних паперів і білетів державної лотереї визнається *закінченим* з моменту виготовлення хоча б одного грошового знака, цінного паперу чи лотерейного білета незалежно від того, вдалося винному здійснити збут фальшивки чи ні.

Під *зберіганням* підроблених грошей, державних цінних паперів і білетів державної лотереї розуміються умисні дії, пов'язані із перебуванням вказаних предметів у володінні винного (він може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі тощо). На кваліфікацію за ст. 199 не впливає час і місце зберігання підробок, а також те, є особа, яка їх зберігає, власником даних предметів чи ні. *Придбання* - це отримання винним підроблених грошей, цінних паперів або лотерейних білетів будь-яким способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети тощо). *Перевезення* полягає у переміщенні їх транспортом (наземним, водним, повітряним) з одного місця в інше як у межах території! України, так і за цими межами. *Пересилання* - це переміщення зазначених предметів шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше. *Ввезенням в Україну* треба визнавати переміщення підробок через державний кордон України на її територію з використанням будь-яких транспортних засобів. *Збут* - це оплатне або безоплатне умисне відчуження підроблених грошей, державних цінних паперів і білетів державної лотереї незалежно від способу (використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача у борг або у рахунок погашення боргу, програш в азартних іграх тощо). Не можна розглядати як збут втрату підробок, їх викидання, у т. ч. у загальнодоступних місцях.

¹ У разі збуту іноземної валюти, в якій підроблено лише цифровий номінал купюри, дії того, хто її збув, також треба кваліфікувати як шахрайство.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Обов'язковою суб'єктивною ознакою виготовлення, зберігання, придбання, пересилання, ввезення в Україну підроблених грошей, державних цінних паперів і білетів державної лотереї є *мета* збуту.

Кваліфікуючими ознаками злочину є повторність, вчинення його за попередньою змовою групою осіб або у великому розмірі (ч. 2 ст. 199). **Особливо кваліфікуючими ознаками** є вчинення злочину організованою групою або в особливо великому розмірі (ч. 3 ст.199).

Розмір визнається *великим*, якщо сума підробки у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а *особливо великим* - якщо сума підробки у чотириста і більше разів перевищує такий мінімум (примітка до ст. 199).

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200). **Безпосереднім об'єктом** злочину є встановлений порядок проведення грошових розрахунків, виготовлення та обігу платіжних інструментів та інших засобів доступу до банківських рахунків, майнові права та інтереси юридичних і фізичних осіб - учасників розрахункових відносин, утому числі емітентів і держателів платіжних карток.

Предметом злочину є: 1) документи на переказ; 2) платіжні картки; 3) інші засоби доступу до банківських рахунків.

Документи на переказ - це документи у паперовому або електронному вигляді, що використовуються банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (примітка до ст.200 КК). До документів на переказ належать розрахункові документи, документи на переказ готівки, міжбанківські розрахункові документи, клірингові вимоги та інші документи, що використовуються в платіжних системах для ініціювання переказу.

Платіжна картка - це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунка платника або з відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

До *інших засобів доступу до банківських рахунків* треба відносити інші, крім платіжних карток, спеціальні платіжні засоби (наприклад, дорожні та іменні чеки).

Об'єктивна сторона злочину полягає у: 1) підробці засобів доступу до банківських рахунків; 2) придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту підроблених документів на переказ або платіжних карток; 3) збиті чи використанні вказаних підроблених документів або карток.

Підробка засобів доступу до банківських рахунків означає як повне виготовлення вказаних засобів, так і фальсифікацію справжніх предметів. Конкретний спосіб підробки (дописка, зрізування та наклеювання літер і цифр, термічна обробка, переписування магнітної смуги, з використанням спеціального обладнання тощо) визначається тим, який саме платіжний інструмент підроблюється і на якому матеріальному носії він існує (паперовому, електронному або іншому).

Під *використанням* підроблених документів на переказ та платіжних карток треба розуміти вчинення з їх допомогою різноманітних незаконних дій - здійснення переказу грошей неналежним ініціатором, одержання грошей у готівковій формі через -банкомат, касу банку, фінансової установи або пункту обміну іноземної валюти, проведення оплати за придбані товари, у т. ч. тих, купівля яких здійснюється в системах електронної комерції, одержання інформації про стан банківського рахунку тощо.

У тому разі, коли в результаті використання підроблених документів на переказ або платіжних карток відбувається заволодіння чужими грошовими коштами, вчинене потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 200 і ст. 190 КК².

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом *метою* збуту.

Кваліфікуючими ознаками є повторність та вчинення його за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 200).

Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215 КК). **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є порядок оплати внутрішніх і міжнародних поштових і транспортних послуг, який забезпечує фінансові інтереси держави, інших перевізників, встановлений порядок виготовлення та обігу відповідних документів, *додатковим* - права й законні інтереси споживачів і тих, хто надає відповідні види послуг (поштові, транспортні тощо).

Предметом злочину ст. 215 називає: 1) знаки поштової оплати; 2) марковану продукцію; 3) міжнародні купони для відповідні; 4) посвідчення особи для міжнародного поштового обміну; 5) відбитки маркувальних машин; 6) квитки залізничного, водного, повітряного або автомобільного транспорту, інші проїзні документи; 7) документи на перевезення вантажу.

Знаки поштової оплати - це реквізити поштових відправлень (листів, поштових карток, бандеролей, секограм, дрібних пакетів тощо), які підтверджують оплату послуг поштового зв'язку. Під *маркованою продукцією* потрібно розуміти виготовлені типографським способом поштові відправлення (марковані конверти і марковані поштові картки) із надрукованим на них зображенням поштових марок (вінєтки). *Міжнародний купон для відповіді* - це спеціальний знак Міжнародного бюро Всесвітнього поштового союзу, виготовлений на папері з водяними знаками, яким можна замінити поштові марки з розрахунку оплати одного простого міжнародного листа вагою до 20 грамів, що пересилається повітряним транспортом.

Посвідченнями особи для міжнародного поштового обміну є посвідчення, які видаються поштовими органами країн – учасниць Всесвітнього поштового союзу і посвідчують право особи на одержання поштової кореспонденції, яка надсилається їй чи на поштову скриньку. *Маркувальна машина* призначена для нанесення на прості та рекомендовані листи, бандеролі і картки відбитку державного знака, що підтверджує оплату послуг поштового зв'язку, а також для нанесення дати та місця приймання цієї кореспонденції, поштової адреси. Маркувальні машини можуть використовуватися дирекціями, поштамтами, вузлами зв'язку Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта», а також юридичними та фізичними особами на договірних засадах.

Під *проїзними документами* потрібно розуміти документи, які надають право на проїзд залізничним, водним, повітряним і автомобільним транспортом (квитки вказаних видів транспорту - разові, місячні, квартальні, річні, у тому числі талони або жетони, службові та пільгові проїзні документи тощо). *До документів на перевезення вантажу* слід відносити, наприклад, вантажні (багажні, вантажобагажні) квитанції, дорожні відомості, накладні.

З об'єктивної сторони злочин може виражатись в одній з трьох дій: 1) виготовлення з метою збуту завідомо підроблених предметів, зазначених у ст. 215; 2) їх збут; 3) використання вказаних предметів.

Використання вказаних у ст. 215 предметів може набувати різних форм: пред'явлення підробленого проїзного документа контролерові у міському транспорті або провідникові залізничного вагону (суб'єкт, видаючи підробку за справжній документ, знайомить з його змістом інших осіб), оплата поштових відправлень за допомогою підроблених марок тощо.

² Не за ст. 200, а за ст. 190 як шахрайство має кваліфікуватися: 1) заволодіння коштами шляхом використання чужої непідробленої платіжної карти; 2) обманне використання під час придбання товарів в Інтернет – магазинах не безпосередньо платіжних карток, а лише їх номерів.

За наявності до цього підстав дії особи, заборонені статтею 215, можуть бути визнані такими, що через малозначність не становлять суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11).

Заподіяння внаслідок використання підроблених предметів значної майнової шкоди за відсутності ознак шахрайства потребує додаткової кваліфікації за ст. 192 КК.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона складу злочину характеризується прямим умислом. для злочину у формі виготовлення підроблених знаків чи білетів обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є *мета* збуту підробок.

Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212). **Безпосереднім об'єктом** злочину є встановлений чинним законодавством порядок оподаткування юридичних і фізичних осіб, який забезпечує за рахунок надходження податків, зборів, інших обов'язкових платежів формування дохідної частини Державного та місцевих бюджетів а також державних цільових фондів.

Предметом злочину є грошові кошти, які повинні бути сплачені до бюджетів або державних цільових фондів у вигляді податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування і введені у встановленому законом порядку.

Умисне ухилення від сплати обов'язкових платежів, які не входять в систему оподаткування, кримінальну відповідальність заст. 212 не тягне.

Об'єктивну сторону злочину становить сукупність трьох ознак: 1) діяння - ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, що входять в систему оподаткування; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних (ч. 1 ст.212), великих (ч. 2 ст. 212) або особливо великих (ч. 3 ст. 212) розмірах; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Діяння у даному разі - це дія (активна поведінка) чи бездіяльність (пасивна поведінка), спрямована на повне або часткове ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які повинні сплачуватись підприємствами, установами, організаціями, приватними підприємцями та іншими платниками.

До поширених способів вчинення аналізованого злочину належать: неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів, приховування та заниження об'єкта оподаткування. Приховування об'єкта оподаткування характеризується тим, що прибуток або інший об'єкт оподаткування у платника податків і зборів фактично існує, проте він не згадується у документах, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків або інших обов'язкових платежів, які подаються до податкових чи інших контролюючих органів, а тому ніякі податки на такі об'єкти не нараховуються і не сплачуються.

Заниження об'єкта оподаткування означає часткове ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (наприклад, шляхом заниження вартості реалізованої продукції, неоприбуткування готівки, отриманої поряд з безготівковими коштами за реалізовані товари (роботи, послуги, завищення валових витрат).

Ст. 212 охоплюється також й інші дії, що спричиняють майнову шкоду державі, зокрема, це: ухилення зареєстрованих суб'єктів підприємницької діяльності від взяття на облік у контролюючих органах; умисне заниження податкових ставок; умисно неправильне обчислення сум податків, зборів, інших обов'язкових платежів або встановлення бази оподаткування; певні різновиди обманних маніпуляцій з податковими пільгами (відмежовувати від ст. 222).

Умисне неутримання та (або) неперерахування до бюджету обов'язкових платежів особою, яку у встановленому порядку уповноважено виконувати такий обов'язок (маються на увазі платежі, якими оподатковуються інші особи, у т. ч. податок з доходів фізичних осіб, на репатріацію, а так само інші податки, що утримуються з джерела виплати), за наявності всіх ознак складу злочину потрібно кваліфікувати не за ст. 364 або ст. 192, а за ст. 212.

Якщо платник у звітних документах правильно відображає і обраховує свої податкові зобов'язання, своєчасно подає податкову декларацію, однак у зв'язку з відсутністю достатньої кількості коштів, на його банківському рахунку податкове зобов'язання своєчасно не погашається, дії платника як такі, що не поєднуються з обманом держави в особі її контролюючих органів, не повинні кваліфікуватись за ст. 212. При цьому умисна несвоечасна сплата податків, зборів, інших обов'язкових платежів, яка пов'язана з фактичним використанням коштів, які мали бути перераховані до бюджетів чи державних цільових фондів, на інші, відмінені від оподаткування цілі (наприклад, на задоволення різноманітних виробничих потреб суб'єкта господарювання), за наявності всіх ознак складу злочину, передбаченого ст.364, може розглядатись як зловживання службовим становищем.

Під *значним розміром* коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в тисячу і більше разів перевищують встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст.212). У даному складі злочину майнова шкода виступає у формі несплаченого або недоплаченого податку, збору або іншого обов'язкового платежу, у формі тієї суми, яку, згідно із законодавством, повинен був отримати відповідний бюджет або фонд. При цьому фінансові санкції (пеня, штраф), які застосовуються відповідно до вимог податкового законодавства, не враховуються.

Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів визнається вчиненим у значному, великому або особливо великому розмірі як тоді, коли сума несплаченого платежу перевищує зазначені у законі розміри з одного його виду, так і у тому разі, коли ця сума є результатом несплати різних видів обов'язкових платежів. У тому разі, коли встановлено ознаки одиничного злочину - продовжуваного ухилення від сплати податків (тотожні дії, єдиний злочинний намір), кількісні параметри злочинної поведінки, здійснюваної в різні проміжки часу, повинні підсумовуватися.

Злочин, передбачений ст. 212, визнається *закінченим* з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж, а коли закон пов'язує цей строк із виконанням певної дії,- з моменту фактичного ухилення від їх сплати.

Суб'єктом злочину можуть бути: 1) службові особи підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, тобто ті працівники управлінської сфери юридичних осіб, які виконують обов'язки щодо ведення та оформлення звітної документації про фінансово - господарську діяльність підприємств, установ, організацій і поданню цієї документації до податкових органів (керівники підприємств, установ та організацій, головні (старші) бухгалтери, їх заступники або інші працівники бухгалтерій, які виконують функції головного бухгалтера); 2) особи, які займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 3) будь - які інші особи, зобов'язані сплачувати податки, збори, інші обов'язкові платежі.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Мотив на кваліфікацію за ст. 212 не впливає.

Невиконання чи неналежне виконання службовою особою юридичної особи - платника податків своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, пов'язане, зокрема, з неналежним веденням податкового обліку та звітності, помилками при обчисленні сум обов'язкових платежів, що підлягають сплаті до бюджетів чи державних цільових фондів, відсутністю чи неналежним здійсненням контролю за діяльністю працівників, які ведуть податковий облік та звітність, якщо це призвело до несплати чи неповної сплати юридичною особою податків, зборів, інших обов'язкових платежів, за наявності передбачених законом підстав має розглядатися службова недбалість (халатність).

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 212) є вчинення його за попередньою змовою групою осіб або фактичне ненадходження коштів у великих розмірах. Під *великим розміром* коштів треба розуміти суму податків, зборів, інших обов'язкових платежів, яка в три тисячі і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч.3 ст.212) є вчинення його особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, або фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів особливо великих розмірах. Під *особливо великим розміром* коштів треба розуміти суму податків, зборів, інших обов'язкових платежів, яка у п'ять тисяч і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 212 КК).

У ч. 4 ст. 212 втілено ідею кримінально - правового компромісу у сфері оподаткування. ця норма підлягає застосуванню судом у тому разі, коли: 1) особа, щодо якої вирішується питання про звільнення її від кримінальної відповідальності, вчинила ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів вперше; 2) вчинене нею діяння охоплюється ч. 1 або ч.2 ст.212; 3) має місце позитивна посткримінальна поведінка особи, яка полягає в тому, що винний до притягнення його до кримінальної відповідальності (до винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого і пред'явлення цій особі обвинувачення) сплачує належні суми податків і зборів, а також пеню й фінансові санкції для застосування ч.4 ст. 212 не вимагається, щоб особа, яка вчинила ухилення від оподаткування, сприяла розкриттю і розслідуванню злочину, а також щиросердно покаялась у вчиненому.

Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК). **Основним безпосереднім об'єктом** цього злочину є запроваджений з метою захисту системи оподаткування порядок виробництва й обігу підакцизних товарів, *додатковим* - засади добросовісної конкуренції, а злочин, передбачений ч. 3 ст. 204, належить до пооб'єктних, оскільки посягає не лише на встановлений порядок акцизного оподаткування, а й на життя та здоров'я людей як споживачів недоброякісної підакцизної продукції.

Предметом злочину є: 1) алкогольні напої; 2) тютюнові вироби; 3) інші підакцизні товари. Для застосування ч. 1 ст. 204 необхідно встановити, що підакцизні товари як предмет передбаченого цією нормою злочину були виготовлені незаконно.

Алкогольні напої - це продукти, одержані шляхом спиртового бродіння цукромістких матеріалів або виготовлені на основі харчових спиртів з вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць, які належать до товарних груп Гармонізованої системи опису та кодування товарів під кодами 2204,2205,2206, 2208 (ст. 1 Закону «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»).

Тютюновими виробами визнаються сигарети, цигарки, сигари, сигарили (тонкі сигари), а також люльковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн та інші вироби з тютюну та його замітники (наприклад, гвоздика), які впливають на фізіологічний стан людини під час вживання.

До *інших підакцизних товарів* належать: спирт етиловий; деякі транспортні засоби; пиво солодове; нафтопродукти (легкі, середні й важкі дистилати, спеціальні й моторні бензини, гас (керосин)). Перелік підакцизних товарів, визначених законодавством, є вичерпним і поширювальному тлумаченню не підлягає.

Самогон та інші міцні спиртні напої домашнього вироблення (чача, арака, тутова горілка, кумишка тощо) як предмети, що не є підакцизним товарами, предметом розглядуваного злочину не визнаються. Їх виготовлення за наявності підстав може кваліфікуватись за ст. 203.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204, полягає у таких чотирьох діях, вказаних альтернативно: 1) придбання незаконно виготовлених алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів; 2) зберігання таких товарів; 3) їх транспортування; 4) збут незаконно виготовлених підакцизних товарів. Незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів є самостійним складом злочину, виділеним в окрему кримінально - правову норму (ч.2 ст.204). Незаконне виготовлення підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, та незаконний збут таких товарів, що

призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, утворюють об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204.

Придбання підакцизних товарів означає, що особа дістає фактичну можливість володіти, користуватися і розпоряджатися відповідними предметами (наприклад, їх купівля, отримання в обмін на інші товари, прийняття в рахунок оплати за виконану роботу).

Під *зберіганням* потрібно розуміти будь - які умисні дії, пов'язані з перебуванням підакцизних товарів у володінні винного.

Збут означає будь - які оплатні чи безоплатні форми реалізації підакцизних товарів, внаслідок чого вони переходять у володіння і розпорядження іншої особи (наприклад, дарування, обмін, передача в рахунок погашення боргу, відшкодування завданих збитків або як оплата виконаної роботи чи наданих послуг).

Транспортування - це переміщення підакцизних товарів транспортом (наземним, водним, повітряним) з одного місця в інше в межах України.

Придбання, зберігання, збут чи транспортування є кримінально караними діями за умови, що вони вчинюються *незаконно*, тобто з порушенням вимог законодавства, що регулює питання обігу підакцизних товарів. Наприклад, законодавство забороняє роздрібну торгівлю спиртом етиловим, коньячним і плодовим, а також продаж алкогольних напоїв або тютюнових виробів з рук та у не визначених для цього місцях торгівлі, у приміщеннях та на території дошкільних, навчальних закладів і закладів охорони здоров'я, у місцях проведення спортивних змагань тощо.

Дії особи, яка спочатку незаконно виготовила підакцизні товари за умов, вказаних у ч. 2 ст.204, а потім з метою збуту зберігаючи транспортує їх або здійснює збут незаконно виготовлених предметів, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 2 ст. 204.

Виготовлення підакцизних товарів - це діяльність, яка пов'язана з випуском готових для споживання або використання товарів і яка включає всі стадії технологічного процесу. Характер і механізм злочинних дій, спрямованих на отримання із сировини готової до реалізації підакцизної продукції, визначається її видом.

Виготовлення підакцизних товарів має кваліфікуватись за ст.204 лише за умови його *незаконності*. У першу чергу незаконність буде у тому разі, коли виготовлення підакцизної продукції, набувши форми підприємницької діяльності, відбувається без державної реєстрації особи як суб'єкта підприємництва. Незаконність виготовлення алкогольних напоїв і тютюнових виробів буде і в разі виготовлення їх без ліцензії або з порушенням умов ліцензування, їх фальсифікації.

Характеристики *підпільного цеху* не обов'язково мають відповідати ознакам цеху як організаційно та (або) технологічно відокремленого структурного підрозділу легально діючого підприємства. Підпільний цех - це певне місце, пристосоване та (або) обладнане для незаконного (нелегального, конспіративного) виготовлення підакцизних товарів - окрема будівля, споруда різного призначення, приміщення або його частина, а також певне місце природного чи техногенного походження (галявина у лісі, непрацююча шахта, кар'єр, земляний тунель тощо).

Обладнання, що забезпечує масове виробництво підакцизних товарів, - це відповідні технічні пристосування (виготовлені кустарним чи промисловим способом апарати, пристрої, прилади, агрегати, спиртосховища тощо), які використовуються на різних етапах технологічного процесу і забезпечують промислове виготовлення відповідної продукції у великих розмірах, товарних партіях.

Недоброякісними (при вчиненні злочину , передбаченого ч. 3 ст.204) визнаються сировина і матеріали, які не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. *Сировиною* є предмети праці та природні компоненти, які підлягають подальшій переробці.

Такими, що *становлять загрозу для життя і здоров'я людей*, треба вважати незаконно виготовлені з недоброякісної сировини чи матеріалів підакцизні товари, споживання або

інше використання яких створює реальну загрозу серйозного розладу здоров'я або смерті хоча б однієї людини.

Під *отруєнням людей* (ч. 3 ст.204) треба розуміти масове, внаслідок вживання чи іншого використання зазначених вище підакцизних товарів, захворювання людей або смерть хоча б однієї людини. Під *іншими тяжкими наслідками* - заподіяння внаслідок користування згаданими вище товарами смерті, тяжких тілесних ушкоджень, майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах (наприклад, внаслідок знищення автомобіля), отруєння флори, фауни, повітря, ґрунту тощо.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому обов'язковою суб'єктивною ознакою дій, перелічених у ч. 1 ст. 204, є *мета* збуту.

Психічне ставлення до суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті та заподіяння шкоди здоров'ю споживачів та користувачів підакцизних товарів, виготовлених з недоброякісної сировини, характеризується необережною формою вини.

Контрабанда (ст. 201 КК). Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок переміщення відповідних предметів через митний кордон України. *Додатковим* – встановлений порядок обігу предметів дозвільної системи і захисту культурної спадщини, фінансові інтереси держави (у разі несплати обов'язкових платежів), громадська безпека, здоров'я населення.

Предмети контрабанди поділяються на дві групи. *По-перше*, це предмети, незаконне переміщення яких через митний кордон України є кримінально караною контрабандою незалежно від наявності спеціальних ознак, які характеризують об'єктивну сторону злочину (історичні та культурні цінності, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні або вибухові речовини, зброя та боеприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), а також стратегічно важливі сировинні товари, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України). *По-друге*, це товари, які вільно обертаються в Україні і незаконне переміщення яких через митний кордон України є контрабандою лише за наявності зазначених у законі спеціальних ознак, а саме: великих розмірів та переміщення через митний кордон певним способом - з приховуванням від митного контролю або поза митним контролем.

Культурними цінностями визнаються об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України (ст. 1 Закону «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей»). До культурних цінностей належать, наприклад, оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок, старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи колекції.

До *зброї* як предмета контрабанди потрібно відносити: 1) вогнепальну зброю; 2) ядерну, хімічну, біологічну та інші види зброї масового знищення; 3) холодну зброю; 4) пневматичну зброю калібру понад 4,5 мм і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду; 5) комбіновану зброю; 6) вибухову зброю.

Для вирішення питання про те, чи є предмет культурною цінністю, отруйною, сильнодіючою, радіоактивною, вибуховою речовиною, зброєю або боеприпасами, можуть бути потрібні спеціальні знання фахівців, які мають залучатися для проведення мистецтвознавчої, фізико-хімічної, криміналістичної або інших експертиз.

Товари - це будь-яке рухоме майно (у т. ч. валютні цінності, культурні цінності), електрична, теплова та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком транспортних засобів, що використовуються виключно для перевезення пасажирів і товарів через митний кордон України (ст. 1 МК 2002 р.). Не є предметом контрабанди особисті речі -

це предмети першої необхідності, призначені, в першу чергу, для забезпечення життєдіяльності власника-громадянина, є власністю такого громадянина та призначені виключно для власного користування такого громадянина, не є товаром та не призначені для відчуження або передачі іншим особам, відповідають меті та цілям перебування за кордоном³.

Переміщення товарів розглядається як контрабанда за умови, що воно вчинене у великих розмірах, тобто, якщо вартість товарів у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 201).

До стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України, належать передусім ті сировинні товари, на які поширюється режим ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій (ст.381 ГК, ст. 16 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність»). Переліки товарів, експорт та імпорт яких підлягає квотуванню і ліцензуванню, щорічно затверджуються КМУ.

Об'єктивна сторона контрабанди виражається в активних діях, які полягають у незаконному переміщенні відповідних предметів через митний кордон України. Під переміщенням через митний кордон треба розуміти ввезення на митну територію України, вивезення з цієї території або транзит через територію України товарів та інших предметів у будь-який спосіб, включаючи використання з цією метою трубопровідного транспорту та ліній електропередачі.

Обов'язковою ознакою злочину є місце його вчинення - це митний кордон. Митний кордон збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон (Ст.6 МК 2002 р.). Межі території спеціальних митних зон також становлять митний кордон України. Спеціальними митними зонами є частини території України, на яких запроваджено митний режим спеціальної митної зони.

Згідно зі ст. 351 МК 2002 р., переміщення предметів через митний кордон України *поза митним контролем* означає їх переміщення: 1) поза місцем розташування митного органу (цим поняттям слід охоплювати також переміщення в розташуванні митниці, але поза зоною митного контролю); 2) поза часом здійснення митного оформлення (тобто до відкриття чи після закриття митниці, яка є тимчасовою або працює не цілодобово); 3) з використанням незаконного звільнення від митного контролю шляхом зловживання службовим становищем посадовими особами митного органу. Предмети контрабанди можуть переміщуватись поза митним контролем шляхом об'їзду митних постів легковими та вантажними автомобілями, обходу місць митного контролю пішоходами, використання спеціально виготовлених літаючих пристроїв, торпед, спеціально тренованих тварин тощо. Переміщення предметів контрабанди через митний кордон України поза митним контролем особою, яка водночас перетинає державний кордон України поза пунктами пропуску, слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 201 і ст. 331.

Переміщення предметів через митний кордон України з *приховуванням від митного контролю* (ст. 352 МК 2002 р.) - це їх переміщення: 1) з використанням спеціально виготовлених сховищ(тайників); 2) з використанням інших засобів або способів, що утруднюють виявлення предметів (з приховуванням предметів в організмі людини або тварини, багажі, продуктах харчування, речах особистого користування тощо); 3) шляхом надання одним предметам вигляду інших, яке означає істотну заміну зовнішніх характерних ознак предметів, а також їх тари, упаковки, ярликів, етикеток тощо, що дозволяє віднести предмети контрабанди до предметів іншого виду; 4) з поданням митному органу України як підстави для переміщення предметів через митний кордон підроблених та деяких інших документів.

Під *незаконним* переміщенням предметів контрабанди першої групи через митний кордон потрібно розуміти їх переміщення: 1) поза митним контролем; 2) з приховуванням

³ Перелік предметів, віднесених до особистих речей громадян, наводиться у додатку до постанови КМУ від 13 грудня 2001 р. № 1652 «Про обсяги та порядок ввезення на митну територію України продуктів харчування для власного споживання та перелік предметів, що не можуть бути віднесені до особистих речей громадян».

від митного контролю; 3) поєднане з недекларування; 4) за відсутності належного дозволу, якщо його наявність є обов'язковою.

Контрабанда є злочином з формальним складом і визнається *закінченою* з моменту фактичного перетину предметом злочину лінії митного кордону. До визначення моменту закінчення контрабанди потрібно підходити диференційовано і враховувати те, відбувається ввезення чи вивезення предметів злочину, а також місцездійснення протиправних дій. Якщо предмети вивозяться за межі митної території України, митний кордон фактично переміщується: ними після того, як митний контроль вже пройдено, а тому контрабанда має розглядатись як закінчений злочин у разі фактичного (успішного) переміщення предметів через митний кордон. Якщо предмети ввозяться на митну територію України, факт закінченої контрабанди встановлюється під час проходження митного контролю, який здійснюється вже після того, як предмети злочину перетнули митний кордон.

Добровільна відмова від вчинення контрабанди передусім можлива на стадії готування до незаконного переміщення предметів через митний кордон або незакінченого замаху на його вчинення, коли особа усвідомлює можливість доведення злочину до кінця, але з власної ініціативи відмовляється від цього. Наприклад, добровільною відмовою слід вважати випадки, коли після заповнення декларації та опитування громадян стосовно наявності не задекларованих предметів особи зізнаються про їхню наявність, дістають предмети із схованок і фактично добровільно відмовляються від вчинення контрабанди.

Суб'єкт контрабанди - загальний. Ним може бути громадянин України, особа без громадянства, іноземний громадянин.

Суб'єктивна сторона контрабанди характеризується прямим умислом. Не може бути притягнена до кримінальної відповідальності за контрабанду особа, яка добросовісно помиляється щодо того, чи є даний предмет культурною цінністю або отруйною речовиною.

Кваліфікуючими ознаками контрабанди (ч.2 ст. 201) є вчинення її за попередньою змовою групою осіб або особою, раніше судимою за злочин, передбачений ст. 201.

Питання 3. Злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності суб'єктів господарювання.

Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю (ст. 202 КК). **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є порядок державної реєстрації та ліцензування підприємницької та іншої господарської діяльності, у тому числі банківської діяльності і професійної діяльності на ринку цінних паперів.

Додатковим - система оподаткування, засади добросовісної конкуренції, законні інтереси споживачів.

З об'єктивної сторони злочин може набувати однієї з трьох альтернативних форм: 1) здійснення без державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності, що містить ознаки підприємницької, у т. ч. банківської діяльності, банківських операцій, професійної діяльності на ринку цінних паперів та операцій небанківських фінансових установ; 2) здійснення без одержання спеціального дозволу (ліцензії) видів господарської діяльності, які відповідно до законодавства підлягають ліцензуванню, у т. ч. банківської діяльності, банківських операцій, професійної діяльності на ринку цінних паперів та операцій небанківських фінансових установ; 3) здійснення зазначеної діяльності з порушенням умов ліцензування.

Під *господарською діяльністю* розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). *Підприємництвом* визнається самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (статті 3, 42 ГК).

Питання про те, чи є діяльність особи, яка притягується до відповідальності за ст. 202, підприємницькою, чи відповідає вона взятим у єдності ознакам, закріпленим у господарському законодавстві, вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням тривалості та інтенсивності протиправних дій, розміру отриманого або очікуваного доходу, інших факторів (зокрема, чи є така діяльність для винної особи основним або додатковим, але істотним джерелом її доходу, чи здійснюється вона більш-менш регулярно, постійно, на професійній основі) у ч. 1 ст. 202 йдеться лише про ті види підприємницької діяльності, які підлягають ліцензуванню (відповідно до ст. 9 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»).

Під *порушенням умов ліцензування* потрібно розуміти недотримання винним тих організаційних, кваліфікаційних, технологічних та інших спеціальних вимог, які є обов'язковими для виконання при провадженні видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Порушенням умов ліцензування визнається також порушення порядку одержання ліцензії на певний вид господарської діяльності.

Банківська діяльність - це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Здійснення банківських операцій - виключна прерогатива банків і тих фінансових установ, які мають ліцензії НБУ і створення яких має відповідати встановленим вимогам, зокрема, у питаннях організаційно - правових форм, розміру статутного капіталу, кадрового і технічного забезпечення. До *не банківських фінансових установ* належать кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії, інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Професійна діяльність на ринку цінних паперів - це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів та з організаційного, інформаційного, технічного, консультаційного та іншого обслуговуванню випуску та обігу цінних паперів, що є, як правило, виключним або переважним видом діяльності (ст. 1 Закону (від 30 жовтня 1996 р.) «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»).

Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю визнається *закінченим* злочином з того моменту, коли внаслідок здійснення підприємницької діяльності без державної реєстрації або господарської діяльності без ліцензії чи з порушенням умов ліцензування особа одержує дохід у великих розмірах (його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 202)). Під *доходом* у даному разі потрібно розуміти всю суму надходжень від виробництва продукції, виконання робіт чи надання послуг, але з урахуванням витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням такої діяльності (придбання сировини та інших товарно-матеріальних цінностей, оренда приміщень, витрати на транспортні засоби, оплата праці тощо)⁴.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 202 виступають: 1) фізичні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку, у т. ч. особи, які займаються зареєстрованою підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 2) службові особи юридичних осіб – підприємницьких та інших господарських структур, які приймають та (або) реалізують рішення про здійснення господарської діяльності без належним чином оформленої ліцензії або з порушенням умов ліцензування, а також службові особи, які не забезпечили отримання підприємством, установою чи організацією ліцензії, хоч цей обов'язок покладался на них нормативними актами, установчими документами або трудовим контрактом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Якщо без державної реєстрації як суб'єкта підприємництва здійснюється діяльність, яка містить ознаки підприємницької і підлягає ліцензуванню, суб'єктивна сторона складу злочину додатково

⁴ *Дохід суб'єкта господарювання* – показник, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань (ч. 1 ст.42 ГК).

характеризується спеціальною *метою* - прагненням винного отримати від такої діяльності прибуток.

Зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203 *КК*).

Об'єктом злочину є встановлений чинним законодавством порядок зайняття дозволеними видами господарської діяльності.

Об'єктивна сторона злочину виражається в активній поведінці - у зайнятті тими видами господарської діяльності, щодо яких є спеціальна - заборона, встановлена законом, крім випадків, передбачених іншими статтями *КК*.

Диспозиція ст. 203 є банкетною, а тому для з'ясування змісту кримінально-правової заборони необхідно звертатись до регулюючого законодавства. Поняття «спеціальна заборона», вжите в ч. 1 ст. 203, означає не заборону певних діянь взагалі, а відсутність необхідних підстав для їх вчинення конкретною особою. Водночас розглядуваний склад злочину утворює і зайняття тими видами діяльності, якими ні фізичні особи, ні юридичні особи не вправі займатися взагалі (наприклад, виготовлення самогону).

Спеціальні заборони на зайняття видами господарської діяльності можуть стосуватися форми власності та організаційноправової форми суб'єктів господарювання, предмета діяльності, Правового статусу суб'єкта підприємництва, його освіти, наявності судимості за окремими злочинами тощо.

Види діяльності, які підлягають ліцензуванню і за умови отримання спеціального дозволу можуть здійснюватись суб'єктами господарювання, не розглядаються як такі, щодо яких є спеціальна заборона (можлива відповідальність за ст. 202).

Ст. 203 підлягає застосуванню лише у тих випадках, коли заборонені види господарської діяльності не передбачені спеціальними кримінально-правовими нормами (зокрема, статтями 198, 204, 263, 301, 307, 310).

Суб'єктом злочину є фізична особа, яка досягла 16-річного віку і якій чинним законодавством не заборонено займатись підприємницькою діяльністю, а також службова особа юридичної особи, у т. ч. суб'єкта підприємництва, яка дала вказівку здійснювати заборонену для даного підприємства господарську діяльність або керувала нею. Разом з тим, якщо особи, яким заборонено займатись підприємництвом, здійснюють види діяльності, щодо яких є спеціально встановлена законом заборона, то їх відповідальність за наявності всіх ознак цього складу злочину може наставати і за ст. 203 *КК*.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. У тому разі, коли винний здійснює заборонене підприємництво як різновид господарської діяльності, для злочину притаманною є спеціальна *мета* - одержання прибутку.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 203) є: 1) отримання доходу у великих розмірах; 2) вчинення діяння особою, раніше судимою за зайняття забороненими видами господарської діяльності. Отримання доходу у *великому розмірі* має місце тоді коли його сума у тисячу і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян (примітка до ст. 203).

Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва (ст. 203¹ *КК*). **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є регламентований законодавством порядок здійснення такої господарської діяльності як виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання і сировини для їх виробництва. *Додатковим* - авторське право і суміжні права.

Предмет - 1) диски для лазерних систем зчитування; 2) обладнання і сировина для їх виробництва.

Диск для лазерних систем зчитування - це будь-який оптичний диск для лазерних систем зчитування із записом або з можливістю запису на ньому інформації, що відображає

об'єкти авторського права чи суміжних прав, або без запису такої інформації⁵. Лазерною системою зчитування є система, яка дає змогу відтворити інформацію, записану на оптичних носіях у цифровій формі, за допомогою лазерних технологій.

Сировиною для виробництва дисків для лазерних систем зчитування є оптичний полікарбонат. До основних вузлів відповідного *обладнання* належать прес-форма для термопластавтоматів інжекційного штампування дисків та матриці і штампи, які містять дані, необхідні для штампування дисків.

З об'єктивної сторони вчинення злочину полягає у порушенні законодавства, що регулює, по-перше, виробництво, експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, по-друге, експорт та імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва.

Під *порушенням законодавства, що регулює виробництво дисків для лазерних систем зчитування*, потрібно розуміти, зокрема, здійснення господарської діяльності з виробництва дисків взагалі без отримання ліцензії, з використанням тимчасово зупиненої або анульованої ліцензії, ліцензії, отриманої від іншого суб'єкта господарювання, або з порушенням інших ліцензійних умов - не наліценованому обладнанні, не у ліцензованих приміщеннях, без нанесення на диски спеціального ідентифікаційного коду, з нанесенням СІД-коду з порушенням встановлених технічних специфікацій, без дозволу осіб, яким належить авторське право та (або) суміжні права, невиконання вимог щодо технологічного забезпечення виробником наявності на дисках спеціальних ідентифікаційних кодів ліцензованим обладнанням тощо.

Як *порушення законодавства, що регулює експорт та імпорт дисків для лазерних систем зчитування, обладнання чи сировини для їх виробництва*, треба розцінювати, наприклад, експорт або імпорт вказаних предметів без наявності ліцензії на такий вид господарської діяльності, без інформування у встановленому порядку органу ліцензування про кожну партію дисків або перелік обладнання для їх виробництва, що експортуються або імпортуються, без наявності на експортованих або імпортованих дисках кодів, а також експорт чи імпорт дисків для лазерних систем зчитування без додержання прав інтелектуальної власності, у т. ч. легального виробника дисків.

Порушення законодавства, що регулює виробництво, експорт, імпорт дисків для лазерних систем зчитування, експорт, імпорт обладнання чи сировини для їх виробництва, визнається злочином, якщо ці дії вчинено у великих розмірах. Під *великим розміром* слід розуміти вартість дисків для лазерних систем зчитування обладнання чи сировини для їх виробництва, яка, у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 203¹ КК).

Суб'єкт злочину - спеціальний - фізична особа, зареєстрована як приватний підприємець або службова особа суб'єкта господарювання - юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, у т. ч. легального виробника дисків.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом.

Фіктивне підприємство (ст. 205 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок здійснення підприємницької діяльності. *Додатковим* - закріплений порядок оподаткування або кредитування, добросовісна конкуренція, право власності.

Об'єктивна сторона фіктивного підприємництва може виражатись в одній з двох дій: 1) створення юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми - суб'єкта підприємницької діяльності; 2) придбання такої юридичної особи.

Ст. 205 встановлює відповідальність за дії, які з зовнішнього боку є цілком легальними. При цьому особи, які стоять за створеним або придбаним суб'єктом підприємництва, насправді мають за мету не зайняття повноцінною, самодостатньою підприємницькою

⁵ ст. 1 Закону «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування». Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з виробництва дисків для лазерних систем зчитування затверджені наказом Держпідприємництва і МОН вип. 3 липня 2002 р. № 71/382

діяльністю, а зовсім інше - прикриваючись даною юридичною особою як ширмою, вони прагнуть приховати свою незаконну діяльність. Ключовою характеристикою розглядуваного злочину треба визнати підпорядкованість офіційно відображеної в установчих документах і, можливо, фактично здійснюваної підприємницької діяльності конкретним незаконним цілям. Особи, які скоюють фіктивне підприємництво, можуть: 1) повністю відмовлятися від здійснення тієї офіційної діяльності, котра фіксується в установчих документах юридичної особи; 2) вести її у мінімальному обсязі, що дозволяє вважати комерційну структуру такою, що насправді функціонує, тобто імітувати підприємницьку діяльність; 3) вести більш-менш повноцінну підприємницьку діяльність з отриманням прибутку для того, щоб приховати паралельно здійснювану незаконну діяльність (наприклад, контрабанда наркотиків здійснюється під прикриттям створеного з цією метою підприємства, яке офіційно займається ЗЕД).

Під *створенням* суб'єкта підприємницької діяльності потрібно розуміти вчинення дій, результатом яких є юридичне заснування нової, раніше не існуючої організації, котра має на меті одержання прибутку (розробка установчих документів, подання їх до органів, які здійснюють державну реєстрацію суб'єктів підприємництва, відкриття банківських рахунків, постановка на податковий облік тощо).

До *юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності* належать підприємства, які створюються для здійснення підприємництва, об'єднання таких підприємств, господарські товариства (акціонерні, з обмеженою та додатковою відповідальністю, повні, командитні), виробничі кооперативи, селянські (фермерські) господарства.

Утворення фіктивної *некомерційної* юридичної особи, що має на меті прикриття злочинної діяльності, за наявності для цього підстав може розглядатись як готування до відповідного злочину (наприклад, до шахрайства, зайняття забороненими видами господарської діяльності, контрабанди). Створення організації, яка без державної реєстрації займається виробництвом продукції, наданням послуг або виконанням робіт, має розцінюватися не як фіктивне підприємництво, а, за наявності підстав, як порушення порядку зайняття господарською чи банківською діяльністю (ст. 202).

Придбання суб'єкта підприємницької діяльності означає набуття прав на юридичну особу в тій частині, яка дозволяє фактично керувати діяльністю даного підприємства, впливати на прийняття рішень його керівних органів (це, наприклад, купівля контрольного пакету акцій акціонерного товариства, придбання майна підприємства, яке приватизується, передача власником приватного підприємства своїх прав іншій особі). Не визнається придбанням одержання за плату чи з інших підстав у користування установчих документів юридичної особи, її печатки або штампу та здійснення господарської діяльності від імені суб'єкта підприємництва.

Суб'єктом злочину може бути: 1) фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і виступає як засновник або набувач суб'єкта підприємництва – юридичної особи або за допомогою чужих чи підроблених документів реєструє (придбаває) такого суб'єкта; 2) службова особа підприємства або організації, яка прийняла рішення про створення чи придбання іншої юридичної особи; 3) засновник юридичної особи, який прийняв таке ж рішення.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і спеціальною *метою* - прикрити незаконну діяльність або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона. Для кваліфікації за ст. 205 треба встановити наявність у винної особи зазначеної мети на момент створення або придбання суб'єкта підприємницької діяльності.

Під *незаконною діяльністю* слід розуміти такі види діяльності, які особа або не має права здійснювати взагалі, або ж, маючи право на їх здійснення за певних умов чи з дотриманням певного порядку, здійснює їх з порушенням цих умов та порядку. Такою діяльністю може бути визнано, зокрема: легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом; ухилення від оподаткування; здійснення без одержання ліцензії видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню; ведення недобросовісної конкурентної боротьби; приховання ролі фактичного інвестора у придбанні певного об'єкта тощо.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч.2 ст.205) є повторність і заподіяння державі, банкові, кредитній установі, іншим юридичним особам або громадянам великої матеріальної шкоди.

Матеріальна шкода, яка заподіяна *фізичним особам*, вважається великою, якщо вона у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а матеріальна шкода, яка заподіяна *державі або юридичним особам*, вважається великою, якщо вона у тисячу і більше разів перевищує зазначений мінімум (примітка до ст. 205).

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.209 КК). Легалізація майна, здобутого злочинним шляхом, є типовим конвенційним злочином⁶.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений з метою протидії залученню в економіку «брудних» коштів та виконання Україною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань порядок здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових угод в частині особистого, домашнього та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю. *Додатковим* – інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, засади добросовісної конкуренції, громадська безпека.

Предмет - кошти та інше майно, одержане внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Грошові кошти у даному разі можуть виступати як в готівковій, так і в безготівковій формі (перебувають на банківському рахунку і їх обіг регулюється зобов'язальним правом), бути як національною, так й іноземною валютою.

Цивільне законодавство *підмайном* як особливим об'єктом розуміє річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Речами визнаються різноманітні предмети матеріального світу, які задовольняють потреби людей і щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки (статті 179, 190 ЦК 2003 р.).

Грошові кошти та інше майно виступають предметом легалізації за умови, що їх одержання відбулося заздалегідь і було поєднано з порушенням норм тільки кримінального законодавства – України або іншої держави. Вказівка на виключно злочинний характер одержання майна - предмета кримінально караного легалізації не означає, що ст.209 є нормою з кримінально-правовою преюдицією, яка вимагає для свого застосування попереднього винесення обвинувального вироку за суспільно небезпечне протиправне діяння - джерело «брудних» доходів. Для інкримінування ст. 209 достатньо встановленого за допомогою будь-яких об'єктивних даних усвідомлення винним того, що він вчинює дії з майном, одержаним внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів. Наявність обвинувального вироку суду, яким особу визнано винною у вчиненні предикатного злочину, іншого процесуального документа суду, що підтверджує факт вчинення такого злочину (наприклад, постанови про звільнення особи від кримінальної відповідальності), або принаймні постанови про порушення кримінальної справи полегшує з'ясування і доказування усвідомлення кримінально караного характеру походження відповідного майна.

Для кваліфікації за ст. 209 не має значення місце вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, тобто місцем одержання «брудних» доходів може бути територія як України, так і іноземної держави. В останньому випадку вимагається, щоб діяння - джерело доходів визнавалося злочином одночасно і за кримінальним законом іноземною держави, і за КК України. При цьому вчинене за кордоном суспільно небезпечне протиправне діяння, що передувало легалізації

⁶ На європейському рівні проблема координації зусиль держав у протидії легалізації злочинних коштів знайшла детальне висвітлення у Страсбурзькій конвенції Ради Європи від 8 листопада 1990 р. «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом», ратифікованій Україною 17 грудня 1997 р.

(відмиванню) доходів, не обов'язково має тягнути покарання у видів позбавлення ролі на строк від трьох років і більше.

Стосовно вчинених в Україні суспільно небезпечних протиправних діянь, що передували легалізації (відмиванню) доходів, то у ст. 209 реалізовано Адею обмеження кола діянь як джерела «брудних» доходів: 1) з кола предикатних виключень діяння, за які, згідно з КК, передбачено менш суворе покарання, ніж три роки позбавлення ролі; 2) суспільно небезпечними протиправними діяннями, що передують легалізації доходів, не визнаються ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст.207) та ухилення відсилати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 212).

Конкретний злочинний спосіб, за допомогою якого одержане майно - предмет розглядуваного злочину, на кваліфікацію за ст. 209 не впливає (за винятком вказаних вище обмежень).

Об'єктивна сторона злочину може виражатися в одній з чотирьох форм, вказаних альтернативно: 1) вчинення фінансової операції з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів; 2) укладення угоди з такими коштами та майном; 3) вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місце знаходження або переміщення; 4) набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Під *фінансовою операцією* потрібно розуміти будь-яку операцію, пов'язану із здійсненням або забезпеченням здійснення платежу за допомогою суб'єкта первинного фінансового моніторингу. До фінансових операцій законодавство про протидію відмиванню «брудних доходів» відносить, зокрема, внесення або зняття депозиту (внеску, вкладу); переказ грошей з рахунку на рахунок; обмін валюти; надання або отримання позики або кредиту; страхування (перестрахування); відкриття рахунку.

Поняття *угоди* доповнює описання об'єктивної сторони злочину й охоплює відмінні від фінансових операцій правочини - дії фізичних і юридичних осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (ст. 202 ЦК 2003 р.). Правочини можуть бути як односторонніми (наприклад, заповіт, довіреність), так і дво- або багатосторонніми. Це різноманітні договори купівлі-продажу, позики, доручення, комісії, страхування, схову, перевезення, про сумісну діяльність тощо.

Вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження «брудного» майна чи володіння ним, прав на таке майно, джерела його походження, може полягати, наприклад, у зміні зовнішнього вигляду або правового статусу майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, підробленні документів, які засвідчують право власності або опосередковують рух майна, тощо.

Під *набуттям майна, одержаного внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів*, треба розуміти отримання такого майна винною особою, яка усвідомлює його відповідне походження, тим чи іншим оплатним або безоплатним способом (купівля, отримання в обмін на інші предмети, прийняття як оплати за надані послуги або виконану роботу, одержання як подарунка або як оплати боргу тощо).

Володіння «брудним» майном означає фактичне перебування такого майна у особи, яка має можливість впливати на нього. Володіти майном може як його власник, так й інші особи, наприклад, ті, хто дістає таку можливість в силу певних договірних відносин (договори найму, комісії, схову тощо).

Використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, - це вилучення у тій чи іншій формі корисних властивостей такого майна для задоволення потреб власника або інших осіб (використання зазначеного майна для здійснення будь-якої діяльності, у т. ч.

підприємницької та іншої господарської діяльності). Це, наприклад, внесення коштів як внеску у статутний фонд підприємства, придбання підприємств з великими обсягами готівкових надходжень, фінансування виробництва товарів.

Суб'єктом злочину повинна визнаватися фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і яка не позбавлена цивільної дієздатності судом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для кваліфікації за ст. 209 не вимагається точної обізнаності про характер та конкретні обставини вчинення предикатного діяння, але необхідним є усвідомлення особою тих фактичних обставин скоєного, з якими КК. України пов'язує можливість призначення покарання у виді позбавлення волі на строк три і більше років.

Характерною ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину є бажання, по-перше, приховати справжнє джерело майна, з яким вчинюються угоди, інші дії або яке використовується, і, по - друге, видати брудне майно за легальні доходи. Через відсутність бажання надати процесові легальний вигляд та формально правомірного характеру дій не утворюють розглядуваного складу злочину випадки використання «брудного» майна для продовження вчинення кримінально караних діянь (наприклад, для незаконного виготовлення підакцизних товарів).

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 2 ст. 209) є: 1) повторність; 2) вчинення його за попередньою змовою групою осіб; 3) у великому розмірі.

У ч. 2 ст. 209 йдеться про *повторність* лише тотожних злочинних діянь (вчинення злочину, передбаченого ст. 306, не може слугувати підставою для кваліфікації вчиненого за ч. 2 ст. 209 за ознакою повторності).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину (ч. 3 ст. 209) є: 1) вчинення його організованою групою; 2) в особливо великому розмірі.

Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визнається вчиненою у *великому розмірі*, якщо предметом злочину були кошти або інше майно на суму, що перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у *особливо великому розмірі* - на суму, що перевищує вісімнадцять тисяч таких мінімумів (п. 2 примітки до ст. 209).

Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.209¹ КК). **Об'єктом** злочину є нормальне, врегульоване законодавством функціонування системи фінансового моніторингу в частині встановленого порядку обігу та захисту інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, а також правомірна діяльність цього органу.

3 об'єктивної сторони злочин полягає у: 1) повторному умисному неподанні інформації про фінансові операції або повторному умисному поданні недостовірної інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу (ч. 1 ст. 209¹); 2) незаконному розголошенні у будь-якому вигляді інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу, особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (ч. 2 ст. 209¹).

Спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу - це урядовий орган державного управління, який діє у складі Міністерства фінансів України (далі Уповноважений орган).

Фінансова операція підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу, якщо сума, на яку вона проводиться, дорівнює чи перевищує 80 тис. грн. або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 80 тис. грн., і якщо ця операція має одну або більше ознак, визначених законодавством.

Незакритий перелік *фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу*, наводиться у ст. 12 Закону (від 28 листопада 2002 р.) «Про запобігання та

протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Дані операції повинні мати одну або більше таких ознак: 1) заплутаний або незвичний характер фінансової операції, яка не має очевидного економічного сенсу або очевидної законної мети; 2) невідповідність фінансової операції діяльності юридичної особи, що встановлена статутними документами цієї особи; 3) виявлення неодноразового здійснення операцій, характер яких дає підстави вважати, що метою їх здійснення є уникнення процедур обов'язкового фінансового моніторингу.

Неподання інформації означає, що особа, володіючи потрібною інформацією і маючи змогу виконати обов'язок, покладений на неї законодавством, або вимогу Уповноваженого органу, умисно це не робить (зокрема, коли особа відкрито відмовляється виконати вимогу закону або Уповноваженого органу, або коли нею надається лише частина належної інформації про фінансові операції). Несвоєчасне подання інформації, тобто подання її з порушенням встановлених термінів, тягне адміністративну відповідальність (ч. 1 ст. 166⁹ КУпАП).

Під *поданням завідомо недостовірної інформації* треба розуміти подання Уповноваженому органу неправдивих, спотворених відомостей, тобто даних, які повністю або частково не відповідають дійсності і здатні ввести Уповноважений орган в оману (наприклад, ці дані можуть стосуватися характеру та суб'єктного складу проведеної фінансової операції).

Неподання інформації про фінансові операції та подання завідомо недостовірної інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, повинно кваліфікуватися за ч. 1 ст. 209¹ КК лише у тому разі, коли ці діяння вчинені *повторно*⁷.

Розголошення інформації (ч. 2 ст. 209¹) означає, що особа, якій ця інформація стала відомою у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, ознайомлює з нею сторонніх осіб або своєю поведінкою створює умови, які надають можливість стороннім особам ознайомитися з відповідними відомостями. Для наявності розглядуваного складу злочину має бути встановлено, що розголошення було *незаконним*.

Суб'єкт злочину - спеціальний. За ч. 1 ст. 209¹ КК,- це призначений суб'єктом первинного фінансового моніторингу працівник, який є відповідальним за проведення фінансового моніторингу і у службову компетенцію якого входить подання інформації Уповноваженому органу, або керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

За ч. 2 209¹ КК,- це особа, якій інформація, що надається Уповноваженому органу, стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю (зокрема, працівники суб'єктів первинного і державного фінансового моніторингу, працівники Уповноваженого органу, співробітники правоохоронних органів).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Злочини у сфері використання фінансових ресурсів і обігу цінних паперів.

Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222 КК). **Об'єктом** злочину є встановлений законодавством порядок кредитування, фінансування і оподаткування господарської діяльності, права і законні інтереси кредиторів і держави.

Об'єктивна сторона злочину полягає в активній поведінці – у наданні вказаними у диспозиції ст. 222 особами органам державної влади, органам влади АРК чи органам місцевого самоврядування, банкам, іншим кредиторам завідомо неправдивої інформації з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

⁷ Повторність у даному разі означає: 1) скоєння особою у різний час двох або більше правопорушень, за жодне з яких на особу не накладалось адміністративне стягнення; 2) неподання інформації або подання завідомо недостовірної інформації після притягнення особи до адміністративної відповідальності за таке ж діяння (ч. 1 ст. 166⁹ КУпАП).

Відповідальність за ст. 222 виключається у тому разі, коли обман має пасивний характер і полягає у приховуванні інформації, яку особа зобов'язана була повідомити на підставі закону чи договору.

Ст. 212 КК, яка не конкретизує спосіб ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (а отже, ним може бути й «використання» винним державних органів, і неправомірне одержання податкової пільги), потрібно розглядати як загальну норму щодо ст. 222 - в частині незаконного отримання пільг щодо податків. Подання завідомо недостовірних даних про наявність пільг з оподаткування чи з метою їх одержання слід кваліфікувати за ст. 222 - спеціальною нормою, яка враховує специфічні ознаки вчиненого податкового злочину. У тому разі, коли пільга щодо податків була подана платнику на законних підставах, які згодом було втрачено, дії особи, яка це приховала, слід кваліфікувати за ст. 212.

Надання завідомо неправдивої інформації - обман держави або кредиторів, який набуває письмової форми і супроводжується використанням підроблених або іншим чином сфальсифікованих документів (кредитні заявки (клопотання), установчі документи, контракти, угоди, інші документи, які підтверджують, що кредит отримується для придбання товарів, робіт або послуг; техніко - економічні обґрунтування тощо).

Інформація, що надається особою, яка вчинює шахрайство з фінансовими ресурсами, повинна бути *неправдивою*, тобто має не відповідати дійсності, приховувати або перекручувати у гірший або, навпаки, у кращий бік справжній стан речей і стосуватися тих обставин, які дозволяють отримати дотації, субсидії, субвенції, кредити або податкові пільги. Інформація у плані відповідальності за ст. 222,- це не будь - які відомості, що подаються уповноваженому адресатові, а лише ті дані, що сприяють незаконному отриманню фінансової допомоги, причинено зумовлюють її надання. Завідомо неправдива інформація за своїм змістом має бути такою, що могла бути підставою для прийняття рішення про надання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків⁸.

Злочин визнається *закінченим* з моменту подання конкретному адресатові відповідної інформації незалежно від того, вдалося чи ні винному отримати той чи інший фінансовий ресурс, одержати пільги щодо податків, ухилитися від сплати податків, заподіяна чи ні реальна майнова шкода.

Суб'єкт злочину - спеціальний. Це - 1) громадянин, який займається зареєстрованою приватною підприємницькою діяльністю 2) засновник або власник суб'єкта господарської діяльності (статті 52, 62 ГК); 3) службова особа юридичної особи - суб'єкта господарської діяльності, або юридичної особи, яка не є таким суб'єктом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу та спеціальною *метою* - отримати вказаний у тексті ст. 222 КК різновид фінансових ресурсів або пільгу щодо податків. Психічне ставлення до наслідків у формі великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 222) може характеризуватися непрямим умислом.

Головним критерієм розмежування складів злочинів, передбачених ст. 222 і ст. 190 КК («Шахрайство»), є спрямованість умислу та момент його виникнення. У разі шахрайства з фінансовими ресурсами умисел винного спрямований на тимчасове отримання кредитних коштів з наступним, можливо, несвоєчасним їх поверненням. У разі вчинення злочину проти власності – шахрайства винна особа укладає кредитний договір лише для того, щоб приховати, завуалювати злочинний характер своїх дій, спрямованих на безоплатне заволодіння назавжди чужим майном.

Кваліфікуючими ознаками злочину (ч.2 ст.222) є повторність і заподіяння великої матеріальної шкоди.

⁸ Наприклад, у документах, наданих банку, не зазначається, що у позичальника є інший неповернутий кредит.

Матеріальна шкода визнається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує встановлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст.218). Ця шкода може бути заподіяна внаслідок використання дотацій, субсидій, субвенцій не за цільовим призначенням, неповернення одержаного кредиту, несплати відсотків за ним, ухилення від сплати податків. Шкода, заподіяна кредитором, може полягати не лише у прямих збитках, викликаних неповерненням всього або частини кредиту, але й у неможливості виконання зобов'язань майнового характеру, в іншій упущеній вигоді.

Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів (ст. 223 КК). Ця стаття передбачає відповідальність за два самостійних склади злочину: 1) випуск (місію) громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії у встановленому законом порядку (ч. 1); 2) внесення громадянином або службовою особою суб'єкта господарської діяльності в документи, які подаються для реєстрації місії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації, а також затвердження таких документів, якщо ці дії заподіяли велику матеріальну шкоду інвесторові (ч. 2). **Безпосереднім об'єктом** цих злочинів є встановлений порядок випуску цінних паперів, який є важливим елементом фінансово - кредитної системи країни і який забезпечує її стабільність і розвиток, а додатковим об'єктом складу затвердження документів, поданих для реєстрації емісії цінних паперів, є право власності.

Предметом злочину визнаються ті цінні папери, на які поширюється процедура емісії у формі відкритого розміщення (крім акцій відкритих акціонерних товариств і облігацій підприємств - наприклад, акцій корпоративних інвестиційних фондів) (ч. 1 ст.223), та документи, які подаються для реєстрації емісії будь-яких цінних паперів (ч. 2 ст. 223).

Згідно зі ст. 22 Закону «Про цінні папери і фондову біржу», випуск у формі відкритого продажу таких цінних паперів, як акції та облігації підприємств дозволяється тільки з моменту реєстрації цього випуску в уповноваженому державному органі, яким є ДКЦПФР⁹ та ті територіальні органи. Відкритий продаж означає, що цінні папери призначені для розміщення між громадянами і юридичними особами, коло яких заздалегідь визначити неможливо.

Під *документами* в плані відповідальності за ч. 2 ст.223 КК треба розуміти документи, які надаються до уповноваженого державного органу для того, щоб зареєструвати випуск цінних паперів. Згідно з ч. 3 ст. 22 Закону «Про цінні папери і фондову біржу», - це баланс та довідка про фінансових стан, підтвержені аудитом (аудиторською фірмою), та ряд документів, про які йдеться у нормативних актах ДКЦПФР. Закон у даному разі не уточнює, що місія має відбуватися у формі відкритого розміщення, тобто цінні папери можуть бути передані набувачам у будь – який спосіб.

Об'єктивна сторона першого злочину (ч. 1 ст. 223) полягає у випуску (емісії) цінних паперів у формі їх відкритого розміщення без реєстрації емісії в ДКЦПФР та її територіальних органах, другого - у внесенні у документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації або затвердженні вказаних документів (ч. 2 ст. 223). Для другого складу характерними є також суспільно небезпечні наслідки у формі великої матеріальної шкоди інвесторові¹⁰ та причиновий зв'язок між зазначеним діянням та наслідками.

Під *випуском* цінних паперів треба розуміти сукупність дій, які вчинюються емітентом та (або) за його дорученням торговцем цінних паперів і які полягають у фактичному запусканні в обіг цінних паперів. Це, зокрема, передача акцій відкритих акціонерних

⁹ Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку України.

¹⁰ *Інвестор* - фізична або юридична особа, яка придбаває цінні папери від свого імені та за свій рахунок з метою одержання доходу, збільшення вартості цінних паперів або набуття відповідних прав.

товариств особам, які зробили заявки на їх придбання під час проведення відкритої передплати на них, продаж або інша передача цінних паперів у власність юридичним особам і громадянам.

Злочином, передбаченим ч. 1 ст.223 КК, у разі бездокументної місії цінних паперів має визнаватись незареєстроване у встановленому порядку відкриття емітентом емісійного рахунку у цінних паперах та перерахування цих паперів на рахунок набувача.

Внесення у документи завідомо недостовірної інформації. означає як виготовлення винним особисто сфальсифікованих документів, призначених для передачі у реєструвальний орган, пік і внесення неправдивих даних у відповідні документи, які складала інша особа. Перекрученими можуть бути відомості, подання яких передбачено для реєстрації як власне місії цінних паперів, так й інформації про таку емісію.

Для кваліфікації за ч. 2 ст. 223 необхідно, щоб інформація була *завідомо недостовірною*, тобто не відповідала дійсності, вводила потенційних інвесторів в оману (наприклад, щодо мети використання фінансових ресурсів, залучених від випуску цінних паперів, розмірів статутного фонду господарюючого суб'єкта).

Перший злочин (ч. 1 ст. 223) визнається *закінченим* з моменту скоєння активних дій, які полягають у відкритому розміщенні певних цінних паперів і які поєднуються з бездіяльністю у вигляді не проведення реєстрації місії в органах ДКЦПФР.

Злочин, передбачений ч.2 ст.223 КК, визнається *закінченим* з моменту заподіяння великої матеріальної шкоди інвесторові. Матеріальна шкода визнається *великою*, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ст. 218).

Суб'єктом злочину є громадянин та службова особа суб'єкта господарської діяльності.

Громадянин може притягуватись до відповідальності за ст. 223 у тому разі, коли він виступає засновником комерційної юридичної особи, якої раніше не існувало.

Суб'єктивна сторона обох злочинів характеризується прямим умислом. Психічне ставлення до заподіяння великої матеріальної шкоди (ч.2 ст.223) може характеризуватися непрямим умислом.

Злочин у сфері обслуговування споживачів.

Обман покупців та замовників (ст. 225 КК). **Основним безпосереднім об'єктом** злочину є права й законні інтереси споживачів. *Додатковим* - встановлений порядок ведення торговельної діяльності та діяльності у сфері надання послуг в частині нормального, правомірного обслуговування покупців та замовників.

Предмет - грошові кошти, товари чи вироби, які виготовляються або ремонтуються за замовленням громадян, а також матеріали, які передаються замовником виконавцеві.

Потерпілий - громадянин - покупець або замовник, у т. ч. громадянин, який займається приватною підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи. Якщо обман вчинено щодо покупців і замовників - юридичних осіб або держави, дії винного слід кваліфікувати за статтею КК про відповідальність за той чи інший злочин проти власності (наприклад, за ст. 190).

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні однієї із вказаних у ч. 1 ст.225 альтернативних дій: обмірювання, обважування, обраховування чи інший обман покупців або замовників під час реалізації товарів або надання послуг.

Обмірювання та обважування полягають у відпуску покупцеві товарів належної якості, за які він сплатив кошти, але в меншій кількості (недолив рідин, недомір тканин та інших подібних товарів, збільшення ваги пакувальних матеріалів або тари тощо). Використання для обмірювання та обважування фальсифікованих вимірювальних приладів або інструментів потребує кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 225 та 226.

Обраховування означає, що вартість проданого товару, кількість його одиниць або вартість наданої послуги визначені неправильно, внаслідок чого покупець або замовник сплачує грошову суму більшу, порівняно з належною. Обраховування буде і в тому разі, коли під час проведення розрахунків потерпілому не дається здача або ж дається у меншому розмірі.

Під *іншим обманом покупців* необхідно розуміти, зокрема, такі дії, як перевищення встановлених роздрібних цін, продаж фальсифікованих або зіпсованих товарів, продаж товарів нижчого сорту за ціною вищого, продаж знижених в ціні товарів за цінами, які існували до їх уцінки, продаж неповного комплекту товарів, передача покупцеві одного предмета під виглядом іншого тощо. За певних умов за ст.225 може бути кваліфікована реалізація товару, термін придатності якого минув.

Під *іншим обманом замовників* слід розуміти будь - які дії, спрямовані на одержання від потерпілого сум, котрі перевищують реальну ціну щодо наданої йому послуги (наприклад, заміна під час ремонту радіоелектронної апаратури нових деталей і вузлів на таю, які вже використовувались; завищення складності виконуваних робіт або витрат сировини і матеріалів; стягнення плати за роботи, які фактично не виконувались; заниження вартості речей під час приймання їх пральнями та хімчистками).

Дія ст. 225 не поширюється на випадки продажу товарів (надання послуг) за підвищеними цінами (тарифами) за згодою самих покупців (замовників).

Ст. 225 КК, не конкретизуючи місце вчинення злочину, водночас вказує, що обман покупців та замовників повинен бути скоєний під час реалізації товарів або надання послуг. При цьому не має значення, скоєно обман покупців: безпосередньо у приміщеннях підприємств торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування, чи під час проведення виїзної торгівлі, доставки товарів за місцем проживання покупця, надсилання їх поштою тощо.

Для визнання обману покупців та замовників *закінченим* злочином необхідно встановити настання суспільно небезпечних наслідків - заподіяння покупцеві або замовникові матеріальної шкоди у значних розмірах. Йдеться про обман, що спричинив громадянину матеріальну шкоду в сумі, яка перевищує три неоподатковуваних мінімуми доходів громадян (примітка до ст. 225).

Суб'єктом злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, якій виповнилось 16 років і яка відповідно до своєї компетенції або фактично здійснює реалізацію товарів, або надає послуги.

Суб'єктивна сторона обману покупців та замовників характеризується прямим умислом. Мотиви і мета вчиненого обману на кваліфікацію його за ст. 225 не впливають.

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 225) є вчинення його особою, раніше судимою за обман покупців чи замовників.

Фальсифікація засобів вимірювання (ст.226 КК). **Об'єктом** злочину є нормальне, правомірне функціонування державної метрологічної системи в частині встановленого порядку виготовлення та обігу засобів вимірювання.

Предмет злочину - фальсифіковані засоби вимірювання - вимірювальні прилади та інструменти. Засобом вимірювальної техніки визнається технічний засіб, який застосовується під час вимірювань і має нормовані метрологічні характеристики¹¹.

Вимірювальні прилади - це такі засоби вимірювання, в основу роботи яких покладено дію механізмів або інших технічних пристроїв, з яких складається той чи інший засіб вимірювання (наприклад, ваги, електрорічильники, вимірювальні інформаційні системи, лічильники нафтопродуктів і скрапленого газу).

Вимірювальні інструменти призначені для проведення вимірювань вручну (гирі, мірні скляні стакани, мензурки, лінійки тощо).

Фальсифікованими є такі засоби вимірювання, які не дозволяють здійснити точні вимірювання відповідних фізичних величин і використання яких спотворює результати вимірювання.

¹¹ Закон «Про метрологію та метрологічну діяльність» (ст. 1). Правила користування засобами вимірювальної техніки у сфері торгівлі, громадського харчування та надання послуг, затверджені наказом Держстандарту України від 24 грудня 2004 р. № 633.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні однієї з трьох дій, вказаних альтернативно: 1) виготовлення фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів; 2) перероблення засобів вимірювання; 3) збут фальсифікованих засобів вимірювання.

Виготовлення фальсифікованих вимірювальних приладів чи інструментів - це створення таких предметів будь-яким способом (промисловий, кустарний тощо). Під *переробленням* треба розуміти дії, вчинювані щодо засобів вимірювання, які призводять до спотворення їхніх характеристик і параметрів, тобто до фальсифікації справжніх або вже раніше фальсифікованих вимірювальних приладів та інструментів (наприклад, заміна деталей, внесення змін до конструкції засобу вимірювання). *Збут* означає оплатне або безоплатне відчуження фальсифікованих засобів вимірювання незалежно від способу - дарування, продаж, обмін, передача у борг або у рахунок погашення боргу та ін.

Заподіяння суспільно небезпечних наслідків через використання фальсифікованих засобів вимірювання потребує самостійної кваліфікації (наприклад, за ст. 190, ст. 291 або ст. 225).

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, а виготовлення та перероблення фальсифікованих засобів вимірювання, крім того, - *метою* їх використання або збуту.

Кваліфікуючою ознакою злочину (ч.2 ст.226) є вчинення його особою, яка була засуджена за цією статтею.

Випуск або реалізація недоброякісної продукції (ст. 227 КК). **Об'єктом** злочину є встановлений порядок реалізації продукції і товарів споживачам, який забезпечує право останніх на належну якість і безпеку продукції і товарів. *Потерпілим* від злочину є споживач - громадяни та суб'єкти господарської діяльності, які придбавають продукцію і товари для задоволення власних побутових, виробничих або інших потреб.

Предмет - недоброякісна або некомплектна продукція і товари.

Недоброякісною є продукція, яка не відповідає встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам.

Під *некомплектною продукцією* треба розуміти продукцію, яка не має всіх належних вузлів, деталей, агрегатів, інших частин, у тому числі запасних, або пристосувань, інструкцій з експлуатації, технічних описів, інструментів для монтажу, хоч відповідно до встановлених стандартів, норм, правил і технічних умов вони мали бути.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні однієї з двох дій: 1) випуск на товарний ринок недоброякісної або некомплектної продукції чи товарів; 2) інша реалізація споживачам такої продукції і товарів. *Ринком товару (товарним ринком)* визнається сфера обороту товару (взаємозамінних товарів), на який протягом певного часу і в межах певної території є попит і пропозиція. У ст. 227 випуск відповідної продукції на товарний ринок визнається різновидом (окремим випадком) реалізації продукції споживачам.

Реалізація недоброякісної і некомплектної продукції і товарів означає, що виробник, продавець або інша особа у той чи інший спосіб передає продукцію або товари у власність чи розпорядження споживачеві (продаж, поставка, обмін, оренда тощо).

Реалізація споживачам недоброякісної або некомплектної продукції визнається злочином за умови, що таке діяння вчинено у *великих розмірах*, тобто на суму, яка перевищує триста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (див. примітку до ст. 227).

Злочин треба визнавати *закінченим* з моменту передачі недоброякісної або некомплектної продукції споживачеві.

У тому разі, коли використання або споживання недоброякісної продукції потягло за собою заподіяння шкоди здоров'ю людини або настання її смерті, вказані суспільно небезпечні наслідки потребують окремої кримінально - правової оцінки.

Суб'єкт злочину - загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формою вини (психічне ставлення винного визначається стосовно реалізації недоброякісної або некомплектної продукції споживачам).

РОЗДІЛ VIII. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Питання 1. Загальні положення та види злочинів проти довкілля.

В юридичній літературі з приводу місця кримінально-правових норм присвяченим охороні природи, не існувало єдиної точки зору. Так, деякі автори пропонували об'єднати склади злочинів предметом яких є природні об'єкти в главу “Злочини проти державної власності”, тому що всі вони являлись об'єктами виключної державної власності. Другі – вважали, що всі кримінально-правові норми, які пов'язані із природою необхідно помістити у главу “Господарські злочини”, тому що всі об'єкти природи виступають об'єктами господарювання. А треті – виступали за те, щоб виділити самостійну главу “Злочини проти навколишнього природного середовища”. Остання рекомендація стала основою при підготовці та прийнятті нового Кримінального кодексу України 2001 року. Виділивши злочини проти довкілля у самостійний розділ законодавець тим самим зазначив, що вони завдають шкоду не тільки юридичним або економічним інтересам та правам, а й об'єктивно існуючим природним умовам існування людини і всього що її оточує на планеті Земля.

Зумовлюють необхідність закріплення в національному кримінальному законодавстві правового захисту довкілля існуючі зобов'язання, які Україна має як учасниця низки міжнародно-правових конвенцій, спрямованих на захист екологічної безпеки. Це наприклад, Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22 березня 1985 року, Протоколу про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків до Конвенції 1979 року про транскордонне забруднення повітря на великі відстані, до якого Україна приєдналась 3 березня 1989 року, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин, до якої Україна приєдналась 19 березня 1999 року, Конвенції про охорону біологічного різноманіття, ратифікованої Законом України від 29 листопада 1994 року, Екологічної програми для Європи від 23 – 25 липня 1995 року та багато інших.

Негативне антропогенне навантаження на природу, що відбувається протягом багатьох десятиріч призвело до значного погіршення стану здоров'я населення, падіння народжуваності та зростання смертності, саме це загрожує вимиранням та біологічно-генетичною деградацією українського народу. Велику роль в цьому процесі зіграла Чорнобильська катастрофа. За своїми масштабами та довгочасними медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками вона і зараз наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи. Ця катастрофа значно посилила загальносвітову екологічну кризу. Під її впливом з'являються нові паталогічні хвороби. І в зв'язку з цим постає потреба забезпечення оптимального режиму екологічної безпеки природних систем, а також забезпечення нормального функціонування всіх природних систем та процесу відтворення їх окремих компонентів. Така потреба реалізується також і через засоби кримінального права.

Як відомо Кримінальний кодекс України повинен відповідати вимогам Конституції держави. Її норми є нормами прямої дії. Положення Основного закону проголошують забезпечення та захист основних прав та свобод особи та громадянина в тому числі і в екологічній сфері. Так, наприклад, згідно статті 13 Конституції України, всі природні багатства України, її земля, надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності народу України. З цього випливає висновок, що “нічийних” об'єктів природи не існує. Тобто, поряд з чисто екологічними функціями цих об'єктів природи існують і економічні. В зв'язку з цим при кваліфікації злочинів предметом яких виступають об'єкти природи (земля, водні об'єкти, ліси, тваринний світ тощо) необхідно брати до уваги їх особливий правовий статус.

Статтею 16 Конституції України закріплюється обов'язок держави по забезпеченню екологічної безпеки і підтриманню екологічної рівноваги на її території, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, збереження генофонду Українського народу. А згідно із статтею 3 цього ж документу, людина, її життя та здоров'я, життя та ін. є найвищою соціальною цінністю в Україні. Негативний вплив з боку людини на довкілля відгукується на житті та здоров'ї самої ж людини, її майбутніх поколінь. І тому держава за допомогою кримінально-правових заходів, як найбільш суворих заходів впливу, забезпечує безпеку і недоторканість життю та здоров'ю людини. Також, Конституцією України (ст. 50) проголошується право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля і на відшкодування шкоди, яка заподіюється порушенням цього права. Це конституційне і було реалізоване у розділі VIII “Злочини проти довкілля”.

Нормативною базою для визнання злочинів проти довкілля окрім Конституції України (від 28 червня 1996 р.), Кримінального кодексу України (від 5 квітня 2001 р.) є також: Земельний кодекс України (від 25 жовтня 2001 р.), Водний кодекс України (від 6 червня 1996 р.), Кодекс про надра (від 27 липня 1994 р.), Лісовий кодекс (від 21 січня 1994 р.), Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” (від 25 червня 1991 р.), Закон України “Про природно-заповідний фонд України” (від 16 червня 1992 р.), Закон України “Про ветеринарну медицину” (від 25 червня 1992 р.), Закон України “Про цивільну оборону” (від 3 лютого 1993 р.), Закон України “Про тваринний світ” (від 3 березня 1993 р.), Закон України “Про карантин рослин” (від 30 червня 1993 р.), Закон України “Про пожежну безпеку” (від 17 грудня 1993 р.), Закон України “Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення” (від 24 лютого 1994 р.), Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” (від 8 лютого 1995 р.), Закон України “Про екологічну експертизу” (від 9 лютого 1995 р.), Закон України “Про пестициди і агрохімікати” (від 2 березня 1995 р.), Закон України “Про виключну (морську) економічну зону України” (від 16 травня 1995 р.), Закон України “Про видобування і переробку уранових руд” (від 19 листопада 1997 р.), Закон України “Про захист рослин” (від 14 жовтня 1998 р.), Закон України “Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань” (від 14 січня 1998 р.), Закон України “Про відходи” (від 5 березня 1998 р.), Гірничий закон країни (від 6 жовтня 1999р.), Закон України “Про меліорацію” (від 14 січня 2000 р.), Закон України “Про мисливське господарство та полювання” (від 22 лютого 2000 р.), Закон України “Про об'єкти підвищеної небезпеки” (від 18 січня 2001 р.), Закон України “Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру” (від 8 червня 2000 р.), Закон України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” (від 13 липня 2001 р.), Закон України “Про охорону атмосферного повітря” (від 21 червня 2001 р.) та ін.

Необхідно зазначити, що основна маса кримінально-правових норм злочинів проти довкілля сформульовано як бланкетні норми, тобто для їх з'ясування необхідно звернутись до інших нормативних актів, які не є кримінально-правовими. При цьому, такі нормативні акти можуть являтися не тільки кодексами і законами, а й іншими підзаконними (Указами Президента України, Постановами КМУ, положеннями, правилами тощо).

Правова охорона навколишнього природного середовища є однією із найважливіших внутрішніх функцій нашої держави. Вона виконує цю функцію шляхом встановлення кримінальної відповідальності, як найсуворішого виду юридичної відповідальності, за найбільш небезпечні правопорушення проти довкілля.

Всі злочини, що розташовані у розділі “Злочини проти довкілля”, умовно можна поділити на такі групи:

- злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК);
- злочинні посягання на живу природу (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249 КК);
- злочинні посягання на об'єкти неживої природи (ст.ст. 239, 254, 240, 241, 242, 243, 252 КК);
- злочини, що порушують правові норми у сфері екології (ст.ст. 244, 250, 251 КК).

Але необхідно зазначити, що в літературі з цієї тематики можуть існувати й інші точки зору відносно поділення злочинів проти довкілля на відповідні групи. Запропонована класифікація є умовною але її можна вважати в принципі прийнятною.

Питання 2. Поняття, загальна характеристика злочинів проти довкілля.

Згідно ч. 1 ст. 11 КК України, злочином є передбачене чинним КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Це визначення злочину є універсальним і може бути застосовано до будь-яких злочинів, в тому числі і до злочинів проти довкілля. Тому, злочинами проти довкілля необхідно вважати передбачені розділом VIII Особливої частини КК України суспільно небезпечні винні діяння (дії або бездіяльність) які створюють реальну загрозу завдання шкоди чи завдають реальну шкоду довкіллю, як об'єкту кримінально-правової охорони, які вчиняються суб'єктом лише цих злочинів.

Основними ознаками злочинів проти довкілля, виходячи з вищенаведеного визначення є: 1) передбачуваність цих злочинів розділом VIII Особливої частини КК України – “Злочини проти довкілля”; 2) всі ці злочини – це суспільно небезпечні та винні діяння; 3) особливість об'єкту кримінально – правової охорони яким є довкілля як об'єктивно існуюче благо та умова життя на землі у вигляді окремих природних об'єктів або їх комплексів та систем; 4) злочини проти довкілля можуть скоюватись лише суб'єктами цих злочинів.

До розділу VIII “Злочини проти довкілля” входять 19 статей. Всі вони об'єднані тим, що мають один родовий об'єкт злочинного посягання. Таким об'єктом є довкілля, як об'єктивно існуюче благо та умова життя на землі у вигляді окремих природних об'єктів або їх комплексів та систем. Будь-яке протиправне, винне та суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) порушує нормальний хід природних процесів, їх взаємодію та існуючі об'єктивні зв'язки. А безпосередні об'єкти злочинів проти довкілля визначаються в кардій конкретній кримінально-правовій нормі (злочини проти, злочини у сфері охорони та раціонального використання земель, надр, водних об'єктів, атмосферного повітря, злочини у сфері лісокористування, охорони рослинного та тваринного світу та ін.).

Злочини проти довкілля характеризуються тим, що вони мають два або більше безпосередніх об'єктів. Наприклад, ст. 236 “Порушення правил екологічної безпеки” – основним безпосереднім об'єктом є екологічна безпека, а додатковим життя та здоров'я; ст. 239 “забруднення або псування земель” – основним безпосереднім об'єктом є відносини з приводу охорони та раціонального використання земель, а додатковим безпосереднім – життя та здоров'я людей, також відносини по збереженню нормального якісного стану інших об'єктів природи чи відносини власності (якщо земельна ділянка знаходиться у власності); ст. 248 “Незаконне полювання” – основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що складаються з приводу охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу, а додатковим безпосереднім об'єктом – відносини з приводу виконання службовою особою свої службових повноважень (ч. 2 ст. 248 КК); ст. 252 “Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду” – основним безпосереднім об'єктом є відносини з приводу забезпечення охорони об'єктів та територій, що охороняються державою, а додатковим безпосереднім – відносини власності тощо.

Деякі зі злочинів, які передбачаються розділом VIII мають предметний характер. Але треба зважено підходити до предметів злочинів проти довкілля, тому що вони відрізняються від загальноновизнаних предметів злочинів тим, що вони не створюються людиною, а вони існують об'єктивно і незалежно від неї. Такими предметами можуть бути, наприклад, землі, надра, водні об'єкти, атмосферне повітря, континентальний шельф України, лісові насадження та рослини, тварини.

Об'єктивна сторона деяких злочинів проти довкілля законодавцем сформульована як злочини з матеріальним та формально-матеріальним складами. Це означає, що в некваліфікований склад – це злочин з формальним складом, а вже кваліфікований – з матеріальним складом. В багатьох випадках ці злочини вчиняються діянням, але може мати місце і діяння у формі бездіяльності (ст.ст. 236, 237, 238 КК).

В залежності від характеру і обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту злочинів проти довкілля, вони можуть бути поділені на наслідки у вигляді реальної шкоди і наслідки у виді створення небезпеки заподіяння шкоди екологічним об'єктам. Більшість екологічних злочинів мають наслідки другого виду.

Законодавець дещо ускладнив можливість встановлення суспільно небезпечних наслідків злочинів проти довкілля закріпивши таке явище, як створення небезпеки для людини або довкілля. Визнання в якості суспільно небезпечних наслідків створення загрози є досить спірним, тому що при цьому не завдається реальної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, а лише сама поведінка особи ставить під загрозу завдання такої шкоди. Тому логічним було б вважати в якості суспільно небезпечних наслідків реальне спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

В деяких злочинах проти довкілля обов'язковими елементами поряд із суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками та необхідним причинним зв'язком є також: спосіб вчинення злочинного діяння (ст. ст. 239, 245, 248, 249, 252 КК), місце та умов скоєння злочину (ст.ст. 237, 238, 244, 248 КК).

Суб'єктивними ознаками злочинів проти довкілля, як і інших груп злочинів є суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину. Суб'єктом цих злочинів може бути будь-яка особа, що є фізичною, осудною і досягла 16 – річного віку. Суб'єкт у всіх злочинах розділу VIII КК – загальний. В деяких деліктах – загальний зі спеціальними ознаками (ст.ст. 237, 239, 241, 244, 250 КК). Але мають місце склади екологічних злочинів, суб'єктом яких може бути лише спеціальний суб'єкт (ст. 238, ч. 3 ст. 243, ч. 2 ст. 248, ст. 253 КК).

Суб'єктивна сторона злочинів які розглядаються характеризується своєю складністю. Це пов'язано насамперед із особливостями об'єктивної сторони злочинів проти довкілля. Законодавець чітко не вказує на форму вини у тому чи іншому злочині, окрім ст. ст. 238 та 252. В диспозиціях цих складів прямо вказано на те, що ці злочини вчиняються умисно. Характеризувати суб'єктивну сторону всіх інших злочинів необхідно лише через структуру об'єктивної сторони. Як вже раніше зазначалось, злочини проти довкілля це здебільшого злочини з формально-матеріальними складами, тому і психічне ставлення винної особи буде різне як до суспільно небезпечного діяння так і до суспільно небезпечних наслідків. Так суспільно небезпечне діяння вчиняється умисно, а до настання суспільно небезпечних наслідків винна особа відноситься необережно.

Мета та мотиви на кваліфікацію злочинів проти довкілля не впливають. Але мета та направленість умислу винного буде мати значення при вирішенні питання відмежування злочинів проти довкілля від суміжних злочинів (наприклад, злочинів проти національної безпеки України, проти життя та здоров'я людей, проти власності тощо). Для відмежування злочинів проти довкілля від інших злочинів, необхідно, встановити направленість умислу по відношенню до об'єктивних ознак злочинного посягання. Якщо, наприклад, умислом винного охоплювалось завдання шкоди населенню з метою дестабілізації обстановки в окремому регіоні або державі в цілому, а способом було забруднення земель, водних об'єктів або атмосферного повітря, то це не що інше як диверсія, тобто злочин проти основ національної безпеки України.

Питання 3. Характеристика окремих видів злочинів проти довкілля.

Порушення правил екологічної безпеки (ст. 236 КК).

Безпосереднім основним об'єктом цього злочину є порядок забезпечення екологічної безпеки населення та довкілля. А безпосереднім додатковим – життя та здоров'я людей, інші

соціальні блага та цінності, а також нормальний якісний і кількісний стан екосистем та їх складових.

Екологічна безпека – це стан навколишнього природного середовища (довкілля), за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для життя та здоров'я людини. Злочин – безпредметний.

Об'єктивна сторона характеризується сукупністю трьох ознак: 1) суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) – діяння пов'язаного із порушенням порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів.

Диспозиція ст. 236 має банкетний характер. Тому, для встановлення протиправності діяння необхідно звернутись до відповідних нормативних актів у сфері екології (Закон України “Про екологічну експертизу” від 9 лютого 1995 р., “Правила проведення екологічної експертизи”. Затв. пост. Каб. Мин. України від 27 липня 1995 р., “Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку”. Затв. пост. Каб. Мин. України від 27 липня 1995 р. № 554 та ін.).

2) Суспільно небезпечні наслідки – наслідки у вигляді загибелі людей, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків.

Загибель людей означає смерть хоча б однієї людини.

До екологічного забруднення значних територій відносять забруднення небезпечними для людини та довкілля речовинами, матеріалами, їх агентами, а також відходами земель, водних об'єктів, атмосферного повітря, яке розносить небезпечні забруднювачі на значні відстані і які осідають на різноманітних землях, лісових масивів.

Під іншими тяжкими наслідками можуть розуміють спричинення масового захворювання людей, вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

3) Причинний зв'язок між порушенням порядку проведення екологічної експертизи та правил екологічної безпеки і загибеллю людей, екологічним забрудненням значних територій або настанням інших тяжких наслідків. Цей причинний зв'язок повинен мати необхідний характер.

Суб'єктом цього злочину є спеціально уповноважена особа, відповідальна за проведення екологічних експертиз, а також за додержання вимог екологічної безпеки. Суб'єкт – спеціальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується складною (подвійною) формою вини: щодо діяння (дії або бездіяльності) – умисел або необережність, а щодо наслідків – тільки необережність.

Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 КК)
(вивчається самостійно).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину екологічна безпека в частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення, а додатковим безпосереднім – життя та здоров'я людей, об'єкти природи, власність та інші блага.

Предметом злочину є території, що зазнали екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням. Під такими територіями слід розуміти певні ділянки на поверхні землі, які мають відповідні кордони і на поверхні яких знаходиться стійкий вміст небезпечних речовин або об'єктів та джерел випромінювання. До такої території, наприклад, відноситься зона відчуження біля Чорнобильської АЕС.

Цей злочин сформульований законодавцем, як злочин з матеріальним складом. Тобто, для того, щоб визнати злочин закінченим необхідно встановити сукупність трьох обов'язкових ознак об'єктивної сторони: По-перше, суспільно небезпечного діяння –

ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення. Під ухиленням треба розуміти діяння у формі бездіяльності, тобто невиконання дій, що є необхідними для ліквідації або усунення екологічного забруднення. Неналежне проведення необхідних дій для ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення – це діяння у формі дії, але особа не виконує всіх необхідних заходів по запобіганню настання суспільно небезпечних наслідків.

По-друге, суспільно небезпечні наслідки – загибель людей, інші тяжкі наслідки.

Загибель людей означає смерть хоча б однієї людини.

Під іншими тяжкими наслідками можуть розуміють спричинення масового захворювання людей, вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

По-третє, це необхідний причинний зв'язок між ухиленням від проведення або неналежним проведенням на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення та загибеллю людей або іншими тяжкими наслідками.

Суб'єктом цього злочину – спеціальний, тобто особа на яку покладені обов'язки щодо ліквідації та усунення екологічного забруднення, здійснення дезактиваційних та інших відновлювальних заходів.

Суб'єктивна сторона визначається психічним ставленням винної особи до злочинного діяння та наслідків цього діяння. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується складною (подвійною) формою вини: щодо діяння (дії або бездіяльності) – умисел або необережність, а щодо наслідків – тільки необережність.

Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238 КК) (вивчається самостійно).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок інформування про екологічний стан та стан захворюваності населення, а також право громадян на отримання своєчасної і правдивої інформації стосовно стану довкілля.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину являється життя та здоров'я людей, нормальний якісний стан об'єктів природи, власність та інші блага і цінності (ч. 2 ст. 238).

Предметом злочину виступають відомості про: 1) стан захворюваності населення; 2) екологічний стан, в тому числі і радіаційний. Збирання і обробка цих відомостей покладена на екологічну інспекцію Міністерства екології та природних ресурсів України.

Склад злочину – формально-матеріальний. Частина перша – злочин з формальним складом. Він вважається закінченим з моменту скоєння діяння яке полягає у приховуванні або умисному перекрученні службовою особою відомостей про екологічний стан або стан захворюваності населення у певних районах. Приховування – це неповідомлення відповідної інформації належним адресатам або її несвоєчасне подання. В основному, приховування відбувається шляхом бездіяльності. Перекручення – це повідомлення в офіційних документах завідомо недостовірної інформації. За частиною 1 цієї статті, злочин буде вважатись закінченим при вчиненні хоча б одного із вказаних діянь.

Частина 2 передбачає наслідки у вигляді спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків. Саме ці наслідки характеризують склад як матеріальний. Необхідним також є встановлення необхідного причинного зв'язку між приховуванням або перекрученням службовою особою відомостей про екологічний стан, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в

районах з підвищеною екологічною небезпекою і загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками (див. вище).

Суб'єкт злочину спеціальний. Службова особа, яка відповідальна за збирання, обробку та надання відповідної інформації.

Суб'єктивна сторона характеризується за частиною 1 завжди тільки умисною формою вини, а за частиною 2 складною (подвійною) формою: до відношенню до діяння – умисел, а по відношенню до наслідків – необережність.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є: 1) повторність; 2) вчинення злочину в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Повторність – вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини.

Під зоною надзвичайної екологічної ситуації розуміють окрему місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, за якої сталися негативні зміни у довкіллі, що потребують з боку держави застосування надзвичайних заходів. Порядок оголошення окремої місцевості України зоною надзвичайної екологічної ситуації встановлюється Законом України “Про зону надзвичайної екологічної ситуації” від 13 липня 2000 р.

Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК)
(вивчається самостійно).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок запобігання виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину є життя та здоров'я людей, нормальний екологічний стан окремих елементів довкілля, нормальна виробнича діяльність, власність, нормальна господарська діяльність.

Цей злочин безпредметний.

Об'єктивна сторона частини 1 полягає у розробці і здачею проектів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків.

За частиною 1, злочин вважається закінченим з моменту скоєння діянь перерахованих у диспозиції статті при умові створення небезпеки настання наслідків.

Частина 2 характеризується матеріальним складом, тому що законодавець для того, щоб вважати злочин закінченим вимагає встановлення окрім суспільно небезпечного діяння також встановлення і суспільно небезпечних наслідків. Такими наслідками є тяжкі технологічні аварії або екологічні катастрофи, загибель або масове захворювання населення, або інші тяжкі наслідки.

Тяжка технологічна аварія – це велика за своїми масштабами і тяжка за наслідками подія техногенного характеру, тобто подія, що відбулась із об'єктами людської діяльності і завдяки людині.

Екологічна катастрофа – це надзвичайна подія природного характеру, яка зумовлює виникнення надзвичайної екологічної ситуації.

Загибель людей означає смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання – захворювання більше ста людей.

Під іншими тяжкими наслідками можуть розуміють спричинення масового захворювання людей, вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Також необхідним елементом об'єктивної сторони злочину передбаченого частиною 2 ст. 253 є необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт: службова особа або спеціально уповноважена особа – розробник або здавальник проекту чи іншої аналогічної документації замовнику.

Суб'єктивна сторона характеризується складною структурою. Так по відношенню до діяння має місце умисна форма вини, але може бути і необережність, а по відношенню до наслідків лише необережна форма вини.

Питання б. Злочинні посягання на живу природу

Знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення лісу як важливого екологічного й економічного багатства держави.

Додатковим безпосереднім об'єктом цього злочину необхідно вважати життя та здоров'я людей, відносини власності, громадська безпека, та інші блага.

Предмет злочину – лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інші такі насадження.

Під лісовими масивами розуміють значні за площею ділянки земель лісового фонду і щільно покриті деревами і чагарниками.

Зелені насадження навколо населених пунктів – це ліси, що розташовані за міською (селищною) межею навколо населених пунктів або поблизу них і виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі функції і є місцем відпочинку населення.

Іншими зеленими насадженнями визнають насадження у вигляді захисних смуг вздовж залізничних колій, автошляхів, каналів, інших водних об'єктів, гідротехнічних споруд, полезахисних лісосмуг тощо.

Але якщо відповідні лісові насадження відносяться до об'єктів власності і про це усвідомлював винний, то їх знищення або пошкодження необхідно кваліфікувати за відповідними статтями розділу “Злочини проти власності”.

З об'єктивної сторони злочин проявляється в знищенні або пошкодженні лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом. В цьому контексті поняття знищення і пошкодження вживаються і як суспільно небезпечне діяння, і як суспільно небезпечні наслідки. Тобто, цей злочин має матеріальний склад, тому що вважається закінченим з моменту знищення або пошкодження хоча би частини лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень.

Під знищенням розуміють повну загибель лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень припинення їх існування.

Під пошкодженням – часткова загибель лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень з можливістю відтворення їх кількості.

Обов'язковим елементом об'єктивної сторони цього злочину є спосіб його скоєння. Таким способом є: 1) знищення або пошкодження вогнем; 2) інший загальнонебезпечний спосіб (вибух, затоплення, використання сильнодіючих ядохімікатів та ін.). Спосіб вчинення злочину вказує на значну суспільну небезпечність діяння.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, тобто суб'єкт загальний.

Суб'єктивна сторона частини 1 характеризується умисною формою вини, а частина 2 умисною по відношенню до знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць або інших таких насаджень і необережністю по відношенню до наслідків у вигляді загибелі людей, масової загибелі тварин або інших тяжких наслідків. Якщо ж умислом винної особи охоплювались наслідки у вигляді загибелі людей, то тоді дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 245 і п. 5 ч. 2 ст. 115 або ст. 121.

Кваліфікуючими ознаками є загибель людей, масова загибель тварин або інші тяжкі наслідки.

Загибель людей означає смерть хоча б однієї людини.

Масова загибель тварин – це знищення диких звірів, птахів, риби, комах інших представників флори і фауни. Масовість це оціночне поняття і воно корегується у кожному конкретному випадку.

Під іншими тяжкими наслідками можуть розуміють спричинення масового захворювання людей, вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Незаконна порубка лісу (ст. 246 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення лісу як важливого екологічного й економічного багатства держави.

Предметом є дерева та чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Ці дерева та чагарники повинні знаходитись у своєму природному стані, тобто сироростучі (живі) дерева і чагарники які невідокремлені від коріння і зростають у всіх лісах, незалежно від їх характеру.

Дерева – це багаторічні рослини з чітко вираженим твердим стовбуром з гілками, які утворюють крону.

Чагарники – це багаторічні рослини, які у дорослому стані не мають головного стовбура із деревоподібними гілками, які починають рости з поверхні ґрунту.

Порубка дерев в населених пунктах, в придорожніх смугах, а також на сільгоспугіддях, садибах, дачних ділянках не охоплюється ознаками цього злочину і може бути кваліфікована як самоуправство або при наявності певних підстав як злочини проти власності (протиправне заволодіння заготовленим або складованим лісом).

Об'єктивна сторона характеризується матеріальним складом, тому що злочин вважається закінченим з моменту, коли дерева та чагарники відділені від свого природного кореню, і тим самим була завдана істотна для людини та довкілля шкода. Діяння (порубка) – це завжди активна форма поведінки особи, тобто – діяння. Незаконна порубка виражається у відділенні дерев, що знаходяться в лісі, від кореня незалежно від засобів, що використовуються для цього, і способів (за допомогою сокири, пилки або механічної тяги тощо). При цьому кваліфікація таких дій за ст. 246 залежить від категорії захищеності лісу, а також інших об'єктів де здійснюється порубка. При цьому, вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах є вже достатньою підставою для кваліфікації діяння за ст. 246 КК – визначення істотної шкоди в цьому випадку є не обов'язковим.

Вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною, необхідно у кожному конкретному випадку враховувати вартість, екологічну цінність, кількість незаконно вирубаного лісу, розмір шкоди, завданої довкіллю й обчисленої за відповідними таксами. І якщо шкода судом буде визнана не істотною, то тоді можливе настання адміністративної відповідальності (ст.ст. 65, 65¹, 66 КАП).

Незаконною визнається порубка якщо вона: 1) здійснюється без спеціального дозволу, який посвідчується відповідним документом, виданим відповідним уповноваженим органом; 2) здійснюється за наявністю дозволу, але з недотриманням передбачених у ньому умов стосовно місця, способу і строків порубки, кількості і порід дерев та чагарників; 3) здійснюється за наявності дозволу на проведення суцільної санітарної рубки, але без дотримання обмежень, встановлених щодо площі, строків, технології проведення робіт.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, тобто суб'єкт – загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом по відношенню до діяння – порубки, а до спричинення істотної шкоди може бути необережна форма вини.

Порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК) (вивчається самостійно).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок захисту рослинного світу, у тому числі в частині попередження і боротьби зі шкідниками і хворобами рослин. Захист рослин це комплекс заходів спрямованих на зменшення втрат врожаю та запобігання погіршенню стану рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закритого ґрунту, продукції рослинного походження через шкідників, хвороби, бур'яни.

Додатковим безпосереднім об'єктом може бути здоров'я людини, нормальний стан окремих екосистеми і їх елементів, відносини власності.

Предметом цього злочину є рослини (сільськогосподарські, дикорослі, інші) та їхні плоди (зерно, насіння, овочі, фрукти, коренеплоди тощо), які невідокремлені від самих рослин. Рослини – це організми, які зростають із ґрунту і живляться його органічними і неорганічними і за своїми властивостями здатні створювати органічні речовини з неорганічних.

Об'єктивна сторона складається з трьох ознак. По-перше, суспільно небезпечне діяння, яке полягає в порушенні правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин. Найчастіше таке порушення відбувається в пасивній формі. Диспозиція статті 247 КК має банкетний характер, тому необхідно чітко встановити, які ж норми по охороні та захисту рослин були порушені.

По-друге, це суспільно небезпечні наслідки у вигляді настання тяжких наслідків. Тяжкі наслідки визначаються в кожному окремому випадку. Так, наприклад, при визначенні тяжкості наслідків необхідно враховувати площу територій на яких поширилась епіфітотія, час на який відповідна заражена територія виведена із господарського обігу, шкода здоров'ю людини тощо. В зв'язку з цим можна зробити висновок, що склад – матеріальний.

Порушення вимог законодавства про захист рослин, що не спричинило тяжких наслідків, тягне за собою лише адміністративну відповідальність (ст.ст. 83, 83¹, 105, 106, 188¹² КАП).

По-третє, необхідний причинний зв'язок між порушенням правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин і настання тяжких наслідків.

Суб'єктом злочину є будь-яка особа, тобто загальний суб'єкт.

Суб'єктивна сторона злочину по відношенню до діяння характеризується умислом (але в деяких випадках може бути і необережність), а по відношенню до тяжких наслідків тільки необережна форма вини.

Незаконне полювання (ст. 248 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу.

Предметом злочину є дикі та напівдикі звірі та птахи, які охороняються законом і перебувають у стані природної волі та відносяться до мисливського фонду. Мисливський фонд це відповідний перелік видів тварин на яких можна полювати за умови дотримання всіх правил полювання.

Якщо звірі та птахи знаходяться у неволі (зоопарках, розплідниках, на фермах тощо), злочинні посягання направлені на заволодіння або завдання смерті їм повинно кваліфікуватись за відповідними статтями розділу “Злочини проти власності”.

Диспозиція – банкетна.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю по-перше, діяння пов'язаного із настанням наслідків, а по-друге, діяння, яке не тягне за собою настання наслідків але скоєного у зазначеному в диспозиції статті місці та часі.

Суспільно небезпечне діяння проявляється в незаконному полюванні, тобто полюванні з порушення правил полювання.

Полюванням визнаються дії спрямовані на висліджування, переслідування з метою добування і саме добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються у напіввільних умовах. Полюванням також охоплюються випадки перебування осіб у межах мисливських угідь, у т.ч. на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою мисливською зброєю або капканами та іншими мисливськими знаряддями, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання, а також перебування на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Порушенням правил полювання визнається полювання яке здійснюється: 1) без належного дозволу; 2) в заборонений час; 3) у недозволених місцях; 4) забороненими знаряддями або способами; 5) стосовно тих видів тварин, які занесених до Червоної книги.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені природні об'єкти – ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва.

Червоною книгою визнається основний державний документ, в якому містять узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин, що постійно або тимчасово перебувають чи зростають у природних умовах на території України, в межах її територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони і які знаходяться під загрозою зникнення.

Незаконне полювання у заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на об'єкти тваринного світу, що занесені до Червоної книги України, є злочином з формальним складом і вважається закінченим з моменту скоєння суспільно небезпечного діяння.

Також, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони незаконного полювання є спричинення істотної шкоди. Вирішуючи питання стосовно істотної шкоди необхідно враховувати кількість, вартість та екологічну цінність здобутих або знищених звірів і птахів, шкоду, заподіяну довкіллю й обчислену за спеціальними таксами.

Третьою обов'язковою ознакою незаконного полювання, пов'язаного із заподіянням істотної шкоди являється необхідний причинний зв'язок.

В якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього злочину законодавцем визначений спосіб вчинення цього злочину: 1) спосіб масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу; 2) з використанням транспортних засобів.

До способів масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу потрібно віднести такі прийоми полювання, які мають загальнонебезпечний або винищувальний характер і здатні викликати загибель великої кількості тваринного та пташиного світу (використання вогню, небезпечних хімічних речовин, вибухових речовин, електроструму тощо).

Використання транспортних засобів означає застосування будь-яких самохідних механізмів безпосередньо для вистежування, переслідування і добування дичини. Саме по собі використання транспортних засобів при полюванні можна віднести і до загально небезпечного способу цього злочину.

Суб'єкт злочину розрізняється в залежності від частини статті. Так, за ч. 1 ст. 248 суб'єкт загальний – будь-яка особа. А за кваліфікованою частиною другою – спеціальний – службова особа, яка при скоєнні незаконного полювання використовує своє службове становищем. В цій же частині як кваліфікуюча ознака є скоєння незаконного полювання особою, раніше судимою за цей злочин. Ця особа характеризується як загальний суб'єкт при наявності спеціальних ознак. Спеціальна ознака – судимість за попереднє незаконне полювання не знята і непогашена.

Суб'єктивна сторона характеризується в основному умислом по відношенню до порушення правил полювання і необережністю до наслідків. Мотив та мета значення для кваліфікації не мають.

Частиною другою передбачаються відповідальність ще за полювання вчинене за попередньою змовою групою осіб.

Група осіб – ч. 2 ст. 28 КК.

Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок раціонального використання, охорони і відтворення риб та інших об'єктів водної фауни як важливої складової частини довкілля.

Цей злочин є предметним. Предмет – водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без води (риби різних видів, дельфіни, кити, нерпи, тюлені, моржі, креветки, восьминоги, раки, краби та інші водні тварини, які знаходяться в стані природної волі, а також водорості і водні трави, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, мед. препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту).

Незаконна ловля водних тварин (видри, ондатри, бобрів та ін.) кваліфікується за ст. 248. А незаконний вилов риби, добування водних тварин, що вирощуються підприємствами або громадянами у спеціальних водоймах, або заволодіння рибою, водними тваринами, відловленими цими суб'єктами кваліфікується як викрадення або інший злочин проти власності.

Злочин з матеріальним складом і з об'єктивної сторони характеризується наявністю трьох обов'язкових елементів: 1) суспільно небезпечного діяння – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) суспільно небезпечних наслідків – істотна шкода; 3) необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідком. А за частиною другою обов'язковим елементом ще є й спосіб скоєння злочину – спосіб масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу.

Зайняття водним добувним промислом це завжди дії, які полягають у вилученні (ловлі, збиранні, добуванні тощо) будь-яким знаряддям (окрім забороненого) водних живих ресурсів (риб, водних тварин або інших водних істот). Промисел це постійне (більше одного разу) здійснення дій направленої на досягнення певного позитивного результату з метою отримання матеріальної винагороди.

Для настання кримінальної відповідальності водний добувний промисел повинен бути незаконним. Незаконність промислу означає, що він відбувається: 1) без належного дозволу; 2) в заборонений час; 3) у недозволених місцях; 4) забороненими знаряддями і способами лову.

До способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу відносять такі прийоми рибальства, які здатні викликати загибель значної кількості водних біоресурсів (застосування вибухових речовин і пристроїв, хімічних і отруйних речовин, електроструму, спорудження штучних перешкод на водоймі, спускання води з водоймів, спосіб тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден, та ін.).

Диспозиція бланкетна, потребує знання певних нормативних актів з приводу охорони та раціонального використання водних живих ресурсів.

Суспільно небезпечні наслідки повинні мати розмір істотної шкоди. При вирішенні питання істотності шкоди, потрібно враховувати: 1) кількість здобутих або знищених водних організмів; 2) їх вартість в грошовому вираженні; 3) їх екологічну цінність; 4) інші показники, що закріплюються у відповідних нормативних актах, якими регулюються порядок здійснення рибальства. При визначенні розміру шкоди необхідно керуватись спеціальними таксами, закріпленими КМ України.

Злочин вважається закінченим з моменту настання істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

Суб'єкт злочину – загальний. За ч. 2 ст. 249 – загальний зі спеціальною ознакою – особа, раніше судима за цей злочин. При цьому судимість повинна бути не знята та непогашена.

Якщо ж ці дії скоює службова особа з використанням свої службових повноважень і вони призвели до настання суспільно небезпечних наслідків, то вона підлягає кримінальній відповідальності за сукупністю злочинів: ст. 249 і ст. 364.

З суб'єктивної сторони цей злочин характеризується лише умислом. Мотив та мета значення для кваліфікації не мають.

Кваліфікуючими ознаками є скоєння дій передбачених ч.1 ст. 249: 1) способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу; 2) особою, раніше судимою за цей же злочин.

в. Злочинні посягання на об'єкти неживої природи

Забруднення або псування земель (ст. 239 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення землі як основного національного багатства народу і самостійного одного з найважливіших елементів довкілля.

Додатковим безпосереднім – є життя, здоров'я людей, інші елементи довкілля (води, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ).

Злочин предметний. Предмет – землі будь-якого призначення. Земля розглядається у декількох аспектах. По-перше, Земля – планета сонячної системи, її елемент. По-друге, земля як об'єкт природи, який створений без участі людини, існує незалежно від волі людини але має вплив на її життя через свою особливість (земля містить корисні копалини, на землі знаходяться водні об'єкти, тваринний і рослинний світ). По-третє, земля – об'єкт господарювання, основний засіб виробництва у сільському, лісовому та іншому господарстві. По-п'яте, земля – як певна територія держави, регіону, області, району, населеного пункту тощо. Кваліфікуюче значення має другий аспект, проте, з ним пов'язані й інші аспекти.

Головною частиною землі, яку використовує людина є верхній родючий шар ґрунту. Він містить всі необхідні органічні речовини, завдяки яким ґрунт має властивість родючості. Саме родючість ґрунтів зумовлює рівень продуктивності земель, їх господарську значимість і вартість.

Відповідно до цільового призначення всі землі поділяються на: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі житлової та громадської забудови; 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; 4) землі оздоровчого призначення; 5) землі рекреаційного призначення; 6) землі історико-культурного призначення; 7) землі лісового фонду; 8) землі водного фонду; 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Самостійною категорією є землі запасу. Предметом злочину передбаченого ст. 239 є землі будь-якої категорії.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю трьох ознак: 1) суспільно небезпечним діянням – забрудненням або псуванням земель; 2) суспільно небезпечними наслідками – фактичною зміною якісного стану земель, якщо при цьому було створено загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю, а за кваліфікованою частиною – також і спричинення реальної шкоди життю та здоров'ю людей або довкіллю; 3) необхідним причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Терміни “забруднення” та “псування” в контексті цієї статті означають, по-перше – діяння, а по-друге – наслідки. Згідно “Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства” затвердженою наказом Мін. охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України № 171 від 27.10.97 р., забрудненням земель визнається виявлене привнесення чи виникнення в зоні аерації (верхня товща земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод) одного і більше інгредієнтів (або їх комбінацій), що можуть погіршити продуктивність і якість біоти. В якості забруднювачів можуть виступати будь-які небезпечні для людини або довкілля хімічні, біологічні, бактеріологічні, фізичні, радіаційні речовини або матеріали, а також відходи виробництва та життєдіяльності людини.

Поняття “псування” не має свого нормативного закріплення. Під псуванням земель в теорії розуміють таку зміну якісного стану землі, при якій неможливе подальше використання її за цільовим призначенням. Але фактично поняття “забруднення” та “псування” є ідентичними.

Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель буде наставати лише за наявності порушення спеціальних правил поведіння із різноманітними небезпечними забруднювачами, шкідливими для людини або довкілля. Таке порушення може бути вчинене як шляхом дії та і бездіяльністю.

Злочин з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту погіршення якісного стану земель (грунтів) в результаті забруднення або псування і якщо це створило загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю, а за ч. 2 ст. 239 – спричинило реальні наслідки: 1) загибель людей; 2) їх масове захворювання; 3) інші тяжкі наслідки.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди здоров'ю населення.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Суб'єкт злочину – загальний зі спеціальними ознаками (особа, на яку покладено обов'язок виконувати спеціальних правил щодо запобігання забруднення або псування земель), а також може бути спеціальний (посадова особа підприємства).

Суб'єктивна сторона може характеризуватись і як необережною формою вини так і змішаною (умисел по відношенню до діяння, а необережність – до наслідків).

Ч. 2 ст. 239 в якості кваліфікуючої ознаки зазначається про забруднення або псування земель якщо це спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК).

Безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення землі як основного національного багатства народу і самостійного одного з найважливіших елементів довкілля.

Злочин предметний. Предмет – тільки землі сільськогосподарського призначення.

Злочин з матеріальним складом і характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак об'єктивної сторони.

По-перше – суспільно небезпечне діяння – безгосподарське використання землі. Безгосподарське використання земель це невиконання або неналежне виконання особою обов'язку використовувати землі сільськогосподарського призначення у відповідності до встановлених вимог нормативних актів з приводу охорони землі. До безгосподарського використання земель також відносяться випадки неправильної експлуатації землі, використанні не за цільовим призначенням, не прийняття протиерозійних заходів та ін.

По-друге – суспільно небезпечні наслідки безгосподарського використання земель – тривале зниження або втрата родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту. Злочин вважається закінченим з моменту настання будь-якого з вищенаведених наслідків. А якщо діяння таких наслідків не спричинило, настає лише адміністративна відповідальність за ст. 53 КАП.

Суб'єкт – загальний. Якщо безгосподарське використання землі допустила службова особа, то її відповідальність настає за сукупністю злочинів: ст. 254 КК і ст. 367 КК.

Суб'єктивна сторона може характеризуватись як необережністю так і змішаною (подвійною) формами вини.

Порушення правил охорони надр (ст. 240 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є порядок охорони й раціонального використання надр, та видобування корисних копалин.

Додатковим безпосереднім об'єктом є життя та здоров'є людей, інші елементи довкілля (води, землі, тваринний та рослинний світ), інші блага та цінності.

Предметом цього злочину є надра в широкому розумінні, а також корисні копалини (окрім загальнопоширених).

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суходолу та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України “Про надра”).

Корисні копалини – це природні мінеральні речовини органічного і неорганічного походження, які можуть використовуватися безпосередньо або після обробки. Корисні копалини поділяються на: 1) корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Предметом цього злочину є корисні копалини, що знаходяться в природному стані (горючі речовини, метали, сировина для металургії та ін.). Перелік корисних копалин затверджений постановою Каб. Мин-а України “Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення”.

Інші випадки заволодіння корисними копалинами після їх видобутку можуть кваліфікуватись за відповідними статтями злочинів проти власності.

Об’єктивна сторона злочину полягає по-перше, в порушенні встановлених правил охорони надр при умові, якщо це створило небезпеку для життя та здоров’я людей чи довкілля. По-друге, це незаконне видобування корисних копалин, крім загальнопоширених.

Порушення встановлених правил охорони надр може полягати: 1) вибіркоче відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до необґрунтованих витрат запасів корисних копалин; 2) пошкодження родовищ корисних копалин, що виключає повністю або частково обмежує можливість їх подальшої експлуатації; 3) порушення порядку забудови площ залягання корисних копалин; 4) забруднення надр при підземному зберіганні горючих матеріалів та інших небезпечних речовин; 5) здійснення того виду користування надрами, який не вказаний в акті про надання гірничого дозволу; 6) недотримання строків видобування, місця, розміру і видів копалин та інших умов і правил, що забезпечують безпеку людей та видобування.

Незаконне видобування корисних копалин (крім загальнопоширених) – це їх видобування: 1) без належно оформленого дозволу; 2) відхилення від умов, зазначених у відповідному документі. Якщо у випадку підробки дозволу відбувається видобування корисних копалин, то кримінальна відповідальність настає за сукупністю ст. 240 і ст. 358 або ст. 366.

Злочин з формально-матеріальним складом. Вважається закінченим з моменту скоєння порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров’я людей чи довкілля – склад матеріальний. Створення реальної небезпеки деякими авторами визнається суспільно небезпечними наслідками, тому що в цьому випадку відбуваються негативні зміни в об’єкті кримінально-правової охорони.

А при незаконному видобуванні корисних копалин, крім загальнопоширених – формальний. Злочин вважається закінченим вже з моменту скоєння діяння – незаконного видобування корисних копалин, крім загальнопоширених.

Частиною другою передбачаються наслідки у вигляді реального спричинення загибелі людей, їх масового захворювання або інших тяжких наслідків.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – заподіяння шкоди здоров’ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди здоров’ю населення.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об’єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Суб’єкт цього злочину загальний, тобто будь-яка особа.

Суб’єктивна сторона має особливості в залежності від структури об’єктивної сторони. Так, в частині незаконного видобування корисних копалин, крім загальнопоширених може бути лише прямий умисел. В частині порушення встановлених правил охорони надр – умисел або необережність по відношенню до діяння, а по відношенню до наслідків у вигляді створення небезпеки або реальне настання шкоди людині чи довкіллю – тільки необережність.

Кваліфікуючими ознаками за частиною другою є: 1) скоєння дій зазначених в ч. 1 ст. 240 на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; 2) повторність.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; 2) штучно створені природні об'єкти – ботанічні сади, зоологічні парки, дендрологічні парки, парки – пам'ятники садово-паркового мистецтва.

Повторність – ст. 32 КК.

Також в якості кваліфікуючої ознаки в ч. 2 ст. 240 вказується на спричинення загибелі людей, їх масового захворювання або інші тяжкі наслідки.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди здоров'ю населення.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є порядок охорони атмосферного повітря, раціонального використання для виробничих потреб, відвернення і зменшення шкідливого впливу на атмосферне повітря.

Додатковим безпосереднім об'єктом є життя та здоров'є людей, інші елементи довкілля (земля, водні об'єкти, тваринний та рослинний світ), інші блага та цінності.

Злочин – предметний. Предметом є атмосферне повітря. Атмосферне повітря це природна суміш газів (кисень, азот, аргон, вуглекислий газ, неон тощо), яка знаходиться у відкритому просторі над територією України.

Об'єктивна сторона злочину полягає у наявності трьох обов'язкових ознак: 1) суспільно небезпечного діяння – забрудненні або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря шляхом насичення його шкідливими забруднювачами; 2) суспільно небезпечних наслідків – зміна природного якісного стану атмосферного повітря якщо при цьому була створена небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля або було заподіяна реальна шкода життю, здоров'ю людей чи довкілля (ч.2 ст. 241 КК); 3) необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Забруднення – це змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження в або утворення в ньому фізичних, біологічних чинників і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан довкілля.

Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – це негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативно впливає на людину або довкілля.

В якості забруднювачів можуть виступати: шкідливі для життя, здоров'я чи довкілля речовини, відходи або інші матеріали промислового чи іншого виробництва.

Забруднююча речовина – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан довкілля.

Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності і не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

Іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва охоплюються будь-які матеріали і їх агенти, що не увійшли у попередні групи і які є небезпечними для людини чи довкілля.

Забруднення атмосферного повітря буде злочинним лише при порушенні винними особами спеціальних правил поводження з небезпечними забруднювачами. Тобто, диспозиція статті 241 – бланкетна. Порушенням спеціальних правил викиду в атмосферу різних забруднюючих речовин, відходів або матеріалів може відбуватись шляхом: вчинення діянь, які прямо заборонені природоохоронним законодавством; недотримання підстав, порядку, обсягу, інтенсивності та інших умов викиду забруднюючих речовин, відходів чи матеріалів (перевищення норм ГДК) та ін.

Склад злочину – матеріальний. Злочин вважається закінченим з моменту забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря, якщо це створило небезпеку життю, здоров'ю людей чи довкіллю.

Суб'єкт злочину – як загальний зі спеціальними ознаками (особа на яку покладений обов'язок дотримуватись спеціальних правил при поводженні із шкідливими речовинами, відходами чи матеріалами), так спеціальний (керівники підприємств, ділянок, цехів тощо).

Суб'єктивна сторона має змішану форму. І тому ставлення винної особи до порушення правил може бути, найчастіше – умисне, а до наслідків – завжди – необережність.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2 ст. 241 КК) є спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди здоров'ю населення порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Порушення правил охорони вод (ст. 242 КК).

Основний безпосередній об'єкт – встановлений порядок охорони, раціонального і науково обгрунтованого використання і відтворення водних об'єктів.

Додатковим безпосереднім об'єктом – є життя та здоров'є людей, інші елементи довкілля (землі, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ), інші блага та цінності.

Предметом цього злочину є всі природні водні об'єкти на території України, які беруть участь в кругообігу вод і невід'ємно пов'язані із довкіллям. Предметом є всі водні об'єкти, які перераховані в диспозиції ч. 1 ст. 242.

Об'єктивна сторона цього злочину проявляється в порушенні правил охорони водних об'єктів, якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Під забрудненням вод (водних об'єктів), згідно ст. 1 Водного кодексу України розуміють – надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин. Забруднюючі речовини – це речовини, які привносяться у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини і є небезпечною для людини чи довкілля. Забруднення може бути: хімічним, біологічним, бактеріологічним, радіаційним тощо.

Зміна природних властивостей вод – це негативні зміни їх біологічного стану, фізичних та інших характеристик. Природні властивості води характеризуються якістю води, тобто характеристики складу і властивостей води, які визначають її придатність для конкретних цілей використання.

Виснаження водних джерел – це стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів вод і погіршення їх якості, втрата ними здатності до самоочищення. Виснаження характеризується незворотнім зменшенням мінімально допустимого стоку вод, що має наслідком їх повну або часткову непридатність для певних видів використання.

Порушенням правил охорони вод може вчинятись і як шляхом дії так і шляхом бездії. Саме порушення може полягати у : 1) невиконанні водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території. Де розташовані його об'єкти, і не допускати винесення через дощові каналізаційні мережі сміття, продуктів ерозії ґрунтів, сировини та відходів виробництва; 2) скидання у водні об'єкти, на поверхню льодового покриву та водозабору, а також у каналізацію шламів, інших твердих відходів; 3) митті транспортних засобів на водних об'єктах; 4) необґрунтоване відключені очисних споруд; 5) скидання забруднюючих речовин у поверхні води з порушенням норм ГДК; 6) самовільне проведення гідротехнічних робіт; 7) використання на територіях водоохоронних зон стійких та сильнодіючих пестицидів, розміщенні у цих зонах кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації, гаражів, стоянок автотранспорту; 8) введення в експлуатацію підприємств та інших об'єктів без очисних споруд.

Злочин з матеріальним складом – вважається закінченим з моменту настання наслідків у вигляді забруднення вод їх зміну природних властивостей або виснаженні водних джерел і якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Порушення правил охорони вод, яке не спричинило наслідків зазначених у ч.ч. 1, 2 ст. 242 тягне лише адміністративну відповідальність (ст.ст. 59, 60, 61 КАП).

Суб'єкт злочину – загальний зі спеціальними ознаками (особа, якій повинні бути відомі правила охорони вод), а також може бути спеціальний (службова особа підприємства, установи організації).

Суб'єктивна сторона – змішана форма вини, умисел або необережність по відношенню до діяння і необережність – до суспільно небезпечних наслідків.

Кваліфікуючими ознаками є: 1) загибель або захворювання людей; 2) масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу; 3) інші тяжкі наслідки.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Масове захворювання людей – заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесних ушкоджень або заподіяння шкоди здоров'ю населення.

Масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу – це знищення диких звірів, птахів, бджолосімей, риби та інших представників водної фауни, у т.ч. ікри, мальків, місць їх розмноження і проживання, кормових угідь, приведення у непридатний стан посівів або врожаю сільськогосподарських культур, знищення або пошкодження до ступеня припинення росту лісу й інших насаджень, тощо у розмірах які дозволяють говорити про масовість.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, значні матеріальні втрати потерпілої особи.

Забруднення моря (ст. 243 КК).

Основним безпосереднім об'єктом є встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення моря, як одного з елементів екологічної системи.

Додатковий безпосередній об'єкт - життя та здоров'є людей, інші елементи довкілля (землі, надра, атмосферне повітря, тваринний та рослинний світ), відносини власності, інші блага та цінності.

Злочин має предметний характер. Предметом є внутрішні морські води, територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України, відкрите море.

Об'єктивна сторона має три обов'язкові ознаки: 1) суспільно небезпечне діяння; 2) суспільно небезпечні наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Суспільно небезпечне діяння може можливе у трьох формах: 1) порушення спеціальних правил поведіння із шкідливими забруднювачами, що призвело до забруднення моря; 2) незаконне скидання чи поховання у морі зазначених забруднювачів; 3) неповідомлення про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати шкідливих речовин чи сумішей, що містять небезпечні речовини понад встановлені норми.

Порушення спеціальних правил може полягати у: 1) діях, що прямо заборонені відповідними нормами; 2) бездіяльності, що проявляється у невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забруднення моря.

Скидання або поховання у морі шкідливих матеріалів, речовин та відходів це потрапляння до морських водних мас шкідливих забруднювачів. Скидання може здійснюватись як із будь-якого об'єкту, що знаходиться в морі і над ним, а також з берегової лінії.

Ч. 1 і ч. 2 ст. 243 має єдиний склад, який є матеріальним. За частиною першою, злочин вважається закінченим з моменту коли відбулось забруднення моря, в контексті цієї статті забруднення є наслідком, і це створило небезпеку для життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря. А за частиною другою наслідками є реальне спричинення загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків.

В ч. 1 ст. 243, в частині скидання або поховання у морі шкідливих забруднювачів злочин має формальний характер і буде вважатись закінченим з моменту вчинення зазначених дій.

Суб'єктом злочину передбаченого ч.ч. 1, 2 ст. 243 може бути будь-яка особа в тому числі і службова. На це вказує санкція, де одним з видів покарання є позбавлення винної особи права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Суб'єктивна сторона в частині забруднення моря передбачає змішану форму вини. Відносно діяння може бути як умисел так і необережність, а відносно наслідків – тільки необережність. А в частині незаконного скидання чи поховання шкідливих речовин – лише умисна форма вини.

Частиною 3 ст. 243 передбачається самостійний склад злочину. Діяння полягає у бездіяльності, тобто неповідомленні спеціально відповідними за це особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка надає дозволи на скидання, інформації про підготовлене або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів.

Склад матеріальний і тому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є суспільно небезпечні – забруднення моря небезпечними речовинами якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря. Також обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Небезпека для життя, здоров'я людей – це реальна небезпека загибелі хоча б однієї людини, або захворювання однієї або більше людей.

Живі ресурси моря – це водні біоресурси, які знаходяться у морському середовищі і нерозривно пов'язані з ним усім життєвим циклом.

Шкода зонам лікування і відпочинку – це небезпека або забруднення прибережної смуги та морської акваторії, що робить неможливим їх використання як місць відпочинку й оздоровлення людей або потребує значних матеріальних вкладень для поновлення рекреаційних властивостей цих зон.

До законних видів використання моря, яким може бути завдана шкода забрудненням і засміченням небезпечними речовинами, слід відносити: морське судноплавство, рибальство, розвідку і видобування корисних копалин, використання морської води для опріснення, оздоровчо-рекреаційну діяльність.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 243 може бути лише особа спеціально уповноважена надавати інформацію про випадки забруднення або засмічення моря шкідливими для людини чи довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами. Тобто, суб'єкт – спеціальний.

Суб'єктивна сторона ч. 3 ст. 243 – змішана форма вини. Умисел або необережність по відношенню до діяння і необережність – до наслідків.

Склад злочину в частині скидання або поховання шкідливих забруднювачів є привілейований. В якості пом'якшуючих обставин виступає обстановка крайньої потреби.

Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК).

Основний безпосередній об'єкт цього злочину це встановлений порядок охорони, використання і відтворення об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, взятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус (Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 р.).

Додатковим безпосереднім об'єктом є життя та здоров'є людей, інші елементи довкілля (води, землі, тваринний та рослинний світ), відносини власності, інші блага та цінності.

Цей злочин предметний. Предметом є: 1) території, взяті під охорону держави; 2) об'єкти природно-заповідного фонду, який становлять ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність.

Території, взяті під охорону держави це: 1) водно-болотні угіддя загальнодержавного значення; 2) наукові об'єкти, що становлять національне надбання, які не підлягають відтворенню і втрата або руйнування яких матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства тощо. При цьому первісним і найважливішим є екологічне значення таких територій, а не їх правовий статус як об'єкт власності.

До об'єктів природно-заповідного фонду належать: 1) природні території та об'єкти – природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятники природи, заповідники, урочища; 2) штучно створені об'єкти - ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятники садового-паркового мистецтва.

Злочин має матеріальний характер і тому характеризується обов'язковістю трьох елементів: 1) суспільно небезпечного діяння; 2) суспільно небезпечних наслідків; 3) необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідками.

Діяння злочину характеризується активною формою поведінки і виражається у знищенні або пошкодженні території, взяті під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду.

Знищення полягає у повній ліквідації природного об'єкта, що становить єдиний комплекс природних цінностей або основної його частини, внаслідок чого природний об'єкт перестає існувати.

Пошкодження означає приведення природного об'єкта в часткову непридатність, якщо він значно втрачає своє цільове призначення і не може бути використаний повною мірою.

Порушення правил охорони та використання об'єктів природно-заповідного фонду, яке не пов'язане з їх умисним знищенням або пошкодженням тягне лише адміністративну відповідальність (ст. 91 КАП).

Суспільно небезпечні наслідки полягають у спричиненні реальної шкоди територіям, які взяті під охорону державою та об'єктам природно-заповідного фонду. А за частиною другою – спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків.

Загибель людей – смерть хоча б однієї людини.

Інші тяжкі наслідки – вимушене переселення населення, порушення на значний час виробничого процесу, масова загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, знищення лісових масивів на значних площах та ін.

Обов'язковою ознакою об'єктивною сторони кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 252) є спосіб його вчинення. Таким способом визнається: 1) підпал; 2) інший

загальнонебезпечний спосіб (використання небезпечних хімічних, фізичних, біологічних речовин та матеріалів, вибухових речовин і пристроїв, затоплення тощо).

Суб'єкт злочину – загальний, тобто будь-яка особа.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини. Про це прямо зазначено в диспозиції статті 252. А ось до кваліфікуючих наслідків винна особа може відноситись необережно.

г. Злочини, що порушують правові норми у сфері екології.

Порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244 КК).

Основним безпосереднім об'єктом злочину – встановлений порядок охорони, освоєння й використання континентального шельфу України та його природних багатств.

Додатковим безпосереднім об'єктом може бути життя, здоров'я людей, безпека морського судноплавства, екологічна безпека, матеріальні інтереси держави.

Злочин – предметний. Предметом цього злочину є континентальний шельф України і його природні багатства .

Континентальний шельф України – це поверхня і надра морського дна підводних районів, прилеглих до узбережжя і островів України, але які знаходяться поза зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цими межами до такого місця, де глибина покриваючих вод дозволяє вести розробку природних багатств.

Природні багатства континентального шельфу України – це мінеральні та інші неживі ресурси поверхні і надр морського дна, а також живі організми “сидячих” типів (краби, мідії, трепанги, морські зірки та ін.).

Об'єктивна сторона частини першої ст. 244 характеризується обов'язковістю трьох ознак: 1) діяння; 2) наслідки; 3) необхідний зв'язок. Тобто, склад злочину матеріальний. Злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків, що зазначені в диспозиції ч. 1 ст. 244.

Суспільно небезпечне діяння ч. 1 ст. 244 може набувати таких форм: 1) порушення законодавства про континентальний шельф України; 2) невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань.

Порушення законодавства про континентальний шельф України може виражатися у: 1) будівництві споруд та інших установок (штучні острови, бурові установки, стаціонарні платформи) на континентальному шельфі України; 2) створення навколо таких споруд зон безпеки без належного дозволу або недотриманням вимог, вказаних у дозволі; 3) порушення правил експлуатації спеціальних споруд та установок; 4) порушення правил їх охорони та ліквідації. Саме порушення законодавства про континентальний шельф України полягає у недотриманні особою тих чи інших пунктів (статей, положень) відповідного нормативного акту законодавства про континентальний шельф України.

Невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань. В основному це діяння характеризується пасивною поведінкою спеціальною особи, тобто – бездіяльністю.

Суспільно небезпечні наслідки за ч. 1 ст. 244 це: 1) істотна шкода; 2) створення безпеки загибелі живих організмів моря або життя чи здоров'ю людей.

Істотна шкода це оціночне поняття. Вона залежить від виду, кількості, цінності об'єктів живої природи моря, матеріальних витрат на відновлення природного стану постраждалої ділянки континентального шельфу тощо.

Створення безпеки загибелі живих організмів моря або життя чи здоров'ю людей це наявність реальної загрози загибелі живих організмів та спричинення смерті хоча би однієї

людині або захворювання людей на хвороби, які прямо пов'язані із порушенням законодавства про континентальний шельф України.

Якщо в результаті нежиття заходів безпеки відповідною особою сталась смерть людини, або заподіяні тілесні ушкодження, то діяння винного потребує додаткової кваліфікації за статтями Особливої частини про відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

Об'єктивна сторона складу передбаченого ч. 2 ст. 244 полягає лише у скоєнні особою суспільно небезпечного діяння. Склад – формальний. Злочин вважається закінченим вже з моменту вчинення діяння.

Діяння полягає в скоєнні однієї з вказаних дій: 1) дослідженні; 2) розвідування; 3) розробка природних багатств; 4) інші роботи.

Суб'єкт злочину, що передбачений ч. 1 ст. 244 у частині порушення законодавства про континентальний шельф України – загальний, а в частині нежиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань – спеціальний – особа, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел безпеки в зоні безпеки.

Суб'єкт злочину, що передбачений ч. 2 ст. 244 – є лише іноземний громадянин, який є осудним і досяг віку 16 років.

Суб'єктивна сторона за ч. 1 ст. 244 характеризується змішаною формою вини. Умисел або необережність по відношенню до діяння, а необережність – до наслідків. Ч.2 ст. 244 – лише умисна форма вини.

Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК).

Безпосереднім об'єктом злочину є порядок проведення вибухових робіт, встановлений з метою охорони, раціонального використання і відтворення рибних запасів та водного тваринного світу.

Предметом є риби, дикі водні тварини, які перебувають у стані природної волі.

Об'єктивна сторона проявляється в проведенні вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин. Склад злочину формальний. Закінченим вважається з моменту скоєння діяння.

Застосування вибухових речовин в процесі зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом повинно кваліфікуватись за ст. 249.

Диспозиція носить банкетний характер і відсилає до нормативних актів, які регламентують проведення вибухових робіт.

Суб'єкт – загальний, будь-яка особа.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини.

Порушення ветеринарних правил (ст. 251 КК).

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є встановлений порядок захисту тваринного світу в частині дотримання ветеринарних правил, попередження і боротьби із заразними хворобами тварин та забезпечення ветеринарного та епізоотичного благополуччя – оптимальних умови для життя тварин, що запобігають захворюваності та шкідливому впливові факторів довкілля на їх здоров'я, продуктивність.

Додатковий безпосередній об'єкт може бути: здоров'я населення, відносини власності та інші блага і цінності.

Злочин – предметний. Предмет злочину: 1) тварини (сільськогосподарські, домашні, зоопаркові, лабораторні, дикі, циркові тварини та хутрові звірі), птиця (домашня і дика), інші представники фауни (бджоли, риба, жаби, молюски, раки, шовкопряди та біологічні об'єкти – ембріони, інкубаційні яйця, запліднена ікра, зиготи тощо) стан яких охороняється

спеціальними правилами; 2) продукти тваринного походження (м'ясо, молоко, яйця, мед та ін.); 3) сировина тваринного походження (шкіра, кістки, кров, внутрішні органи); 4) корми тваринного походження і кормові добавки.

Об'єктивна сторона характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак: 1) суспільно небезпечного діяння; 2) суспільно небезпечних наслідків; 3) необхідного причинного зв'язку між діянням і наслідками. Склад злочину матеріальний. Злочин вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків.

Суспільно небезпечне діяння може мати форму дії або бездіяльності.

Диспозиція статті носить банкетний характер. При встановленні злочинності діяння необхідним є в кожному конкретному випадку встановлення того, які саме правила порушені особою і в яких нормативних актах ці правила закріплені.

Під ветеринарними правилами слід розуміти вимоги, які регулюють діяльність в галузі ветеринарної медицини і містяться у відповідних нормативних актах (Закон України "Про ветеринарну медицину" від 25 червня 1992 р.; Постанова КМУ № 448 від 6 квітня 1998 р. "Перелік карантинних захворювань, у разі виникнення яких встановлюється карантин тварин" та ін.).

Суспільно небезпечні наслідки полягають у: 1) спричиненні епізоотії; 2) спричиненні інших тяжких наслідків.

Епізоотія – поширення заразних захворювань тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу.

Інші тяжкі наслідки – масове отруєння людей або захворювання на відповідну хворобу хоча би однієї людини, масове захворювання або падіж худоби за відсутності ознак епізоотії, що завдало істотної матеріальної шкоди власнику худоби (витрати на карантинні заходи).

Обов'язковим є встановлення необхідного причинного зв'язку між спричиненні епізоотії та інших тяжких наслідків і порушенням відповідних ветеринарних правил.

Суб'єктом є будь-яка особа. Тобто суб'єкт загальний але з певними ознаками – особа на яку покладено обов'язок дотримуватись певних ветеринарних правил.

Суб'єктивна сторона характеризується змішаною формою вини. До діяння особа може відноситись як умисно так і необережно, а до наслідків – лише необережно. Якщо умислом винного охоплювались наслідки, що зазначені в диспозиції статті, то його дії потребують додаткової кваліфікації за статтями розділу II "Злочини проти життя та здоров'я особи", а при певних підстав – за статтями розділу I "Злочини проти основ національної безпеки України".

РОЗДІЛ ІХ. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Питання 1. Поняття і види злочинів проти громадської безпеки.

Родовим і одночасно безпосереднім об'єктом цих злочинів є громадська безпека, тобто сукупність громадських відносин, що забезпечують безпечні умови життєдіяльності людей.

Громадська безпека містить у собі встановлення і підтримку громадського порядку і спокою, недоторканість особи і власності, нормальну діяльність підприємств, установ і організацій.

Джерела громадської небезпеки в залежності від специфіки втілених в неї форм енергії можливо класифікувати як

- 1) соціальні – суспільно небезпечне поведіння однієї чи декількох осіб;
- 2) фізичні або хімічні;
- 3) біологічні.

В залежності від особливостей цих джерел і сформульовані кримінально-правові норми, покликані охороняти громадську безпеку.

Додатковим безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених у розділі ІХ Особливої частини КК України, можуть виступати життя, здоров'я, тілесна недоторканність, воля, честь і гідність потерпілих, відносини власності, нормальна діяльність підприємств, установ і організацій різних форм власності.

Об'єктивна сторона більшості злочинів проти громадської безпеки характеризується вчиненням активних дій.

Шляхом бездіяльності можуть бути вчинені лише:

- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК),
- недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК),
- порушення правил поведіння з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК),
- порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК).

Більшість статей розглянутого розділу КК України побудовані в такий спосіб: частина 1 статті містить формальний чи усічений склад злочину (обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є вчинення суспільно небезпечного діяння чи готування до його вчинення незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків); наступні частини статті – злочини з матеріальним складом (обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є вчинення суспільно небезпечного діяння, настання суспільно небезпечних наслідків і наявність причинного зв'язку між зробленим діянням і наслідком, що наступив).

Суб'єктивна сторона більшості злочинів проти громадської безпеки характеризується **виною у формі прямого умислу**.

Деякі злочини розглянутого розділу характеризуються **змішаною (складною) формою вини** – особа робить діяння умисно, а до наслідків, що наступлять, відноситься необережно (до таких злочинів відносяться, наприклад, недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК), порушення правил поведіння з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК),

порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК)).

Суб'єкт злочинів проти громадської безпеки є **загальним**, причому відповідальність за

- бандитизм (ст. 257 КК),
- терористичний акт (ст. 258 КК),
- викрадення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК) настає з **14 років**.

Спеціальним є лише суб'єкт:

- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, вчинені службовою особою (ч. 2 ст. 256 КК);
- заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи пристроями, радіоактивними матеріалами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК).

Кваліфікуючи або особливо кваліфікуючи ознаки.

У багатьох випадках такими ознаками виступають:

1. загибель людей;
2. настання інших тяжких наслідків.

Загибель людей – означає загибель однієї чи кількох людей.

Інші тяжкі наслідки – розуміються як заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній або кільком особам, середньої тяжкості двом чи більше особам, заподіяння майнової шкоди у великому або особливо великому розмірі тощо.

Види злочинів проти громадської безпеки:

- 1) Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними.
- 2) Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами.
- 3) Порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку.

Інші види класифікації злочинів проти громадської безпеки.

До розділу IX КК України включені наступні злочини:

1) Особливо тяжкі злочини:

- створення злочинної організації (ч. 1 ст. 255 КК);
- бандитизм (ст. 257 КК);
- терористичний акт при кваліфікуючих ознаках (частини 2, 3, 4 ст. 258 КК);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань при кваліфікуючих ознаках (частини 4, 5 ст. 260 КК);
- напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК);
- викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем при кваліфікуючих ознаках (ч. 3 ст. 262 КК);
- порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 267 КК).

2) тяжкі злочини:

- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 256 КК);
- терористичний акт (ч. 1 ст. 258 КК);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань при кваліфікуючих ознаках (частини 2, 3 ст. 260 КК);

- викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (частини 1, 2 ст. 262 КК);
- незаконне поводження з радіоактивними матеріалами при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 265 КК);
- незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 269 КК);
- порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 270 КК).

3) злочини середньої тяжкості:

- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ч. 1 ст. 256 КК);
- завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 259 КК);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ч. 1 ст. 260 КК);
- незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (частини 1, 2 ст. 263 КК);
- недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК);
- незаконне поводження з радіоактивними матеріалами при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 265 КК);
- незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ч. 1 ст. 265 КК);
- погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали (частини 1, 2 ст. 266 КК);
- порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ч. 1 ст. 267 КК);
- незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини при кваліфікуючих ознаках (ч. 2 ст. 268 КК).

4) злочини невеликої тяжкості:

- завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ч. 1 ст. 259 КК);
- незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ч. 1 ст. 268 КК).
- незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ч. 1 ст. 269 КК);
- порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ч. 1 ст. 270 КК).

Питання 2. Кримінально-правова характеристика злочинів проти громадської безпеки

Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними.

Розглядаючи даний вид злочинів проти громадської безпеки в першу чергу необхідно визначитися з переліком кримінально-правових норм. До них відносяться:

- створення злочинної організації (ст. 255 КК України);
- сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК України);

- бандитизм (ст. 257 КК України);
- терористичний акт (ст. 258 КК України);
- завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України);
- створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України);
- напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК України).

Стаття 255 КК передбачає відповідальність за створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також за керівництво такою організацією або участь у ній, або участь у злочинах, вчинюваних такою організацією, а також організацію, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Громадська небезпека розглянутого злочину полягає в тому, що існування в державі злочинних організацій і організованих злочинних груп, які вчинюють тяжкі й особливо тяжкі злочини, являє загрозу для безпеки самого суспільства і держави. Такі кримінальні об'єднання, діючи цілеспрямовано, перешкоджають вчиненню не тільки кримінально-правової, але й соціально-економічної політики.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 255 КК, є громадська безпека, під якою треба розуміти систему відносин з приводу встановлення і підтримки громадського порядку і спокою, недоторканості особи і власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій.

Об'єктивна сторона розглянутого злочину виражається в ряді альтернативних дій:

- створення злочинної організації з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину;
- керівництво такою організацією;
- участь у ній;
- участь у злочинах, вчинюваних такою організацією;
- організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України злочинною організацією визнається, стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (трьох і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

На підставі цього визначення треба виділити наступні ознаки злочинної організації:

1) *організованість*, під якою треба розуміти проведення комплексу організаційно-підготовчих заходів, спрямованих на забезпечення успішної діяльності злочинної організації, що виражається у вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або в керівництві чи координації злочинної діяльності інших осіб, або в забезпеченні функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. *Під учасником злочинної організації* треба розуміти особу, що створила таку організацію для вчинення

тривалої злочинної діяльності або особу, яка вступила до неї в якості організатора, виконавця, підбурювача або пособника;

2) *стійкість*, яка характеризується кількісно-якісними показниками. Кількісний показник стійкості означає наявність попередньої згоди учасників злочинної організації на тривалу злочинну діяльність, тобто на кількаразове вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, або в окремих виняткових випадках на вчинення одного злочину, складність підготовки до вчинення якого визначає необхідність багатоактної діяльності; або на тривале керівництво чи координацію злочинної діяльності інших осіб; або на тривале забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп. Якісний показник стійкості є похідним від кількісного і припускає наявність ієрархічності, визначеної організаційної єдності її учасників, яка характеризується чітким розподілом ролей, плануванням злочинної діяльності, наявністю стійких організаційних форм і т.п. ;

3) *ієрархічність* – головна відмітна ознака злочинної організації, яка укладається в наявності суворо визначеної організаційної структури. А саме, у наявності відособлених підрозділів (ланок) організації, кожне з яких має свою структуру з розподілом функцій кожного учасника даного структурного підрозділу злочинної організації. При цьому кожен такий підрозділ виконує строго визначені для нього задачі (безпосереднє вчинення злочинів, матеріальне забезпечення організації, прикриття її діяльності і т.п.). У залежності від виконуваних задач, одні структурні підрозділи злочинної організації підкоряються іншим.

4) *наявність спеціальної мети* — безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Відповідно до ч.ч. 4 і 5 ст. 12 КК тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 10 років, а особливо тяжким – злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років або довічного позбавлення волі.

Першою формою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 255 КК, є **створення злочинної організації**, під яким треба розуміти досить тривалий за часом процес по підборі учасників організації, створенню її структурних ланок, розподілу ролей, матеріальному, технічному забезпеченню та ін. Створення злочинної організації треба вважати *закінченим*, коли сформований її керівний склад, маються підлеглі структурні підрозділи, сили і кошти для вчинення поставлених завдань.

Під **керівництвом злочинною організацією** треба розуміти діяльність керівного складу по виконанню організаційних або адміністративно-господарських функцій. До організаційної діяльності по керівництву злочинною організацією треба віднести розробку планів, створення структурних підрозділів, керівництво всією організацією в цілому або її структурною ланкою, керівництво при вчиненні окремих злочинів.

До адміністративно-господарської діяльності по керівництву злочинною організацією відносяться організація матеріально-технічного постачання, пошук джерел фінансування, забезпечення необхідними приміщеннями та ін.

Моментом закінчення даного виду дій вважається початок фактичного виконання організаційних або адміністративно-господарських функцій у вже створеній злочинній організації.

Відповідальність за керівництво злочинною організацією настає лише за умови, що така організація вже створена.

Участь у злочинній організації — означає не тільки більш-менш тривалий злочинний зв'язок декількох осіб, об'єднаних загальною метою, але і сам факт вступу в злочинну організацію в якості її члена. Під вступом у злочинну організацію треба розуміти дану в усній чи письмовій формі і прийняту організатором або уповноваженим на те іншим її учасником згоду брати участь у діяльності такої організації в цілому і досягнення хоча б

загалом угоди на вчинення щонайменше одного (першого) злочину.

Участь у вчинюваному злочинною організацією злочині. Такі злочини можуть вчинюватися як членами злочинної організації — її учасниками, так і особами, що не є учасниками цієї організації, однак вчинюють злочин разом з нею. Однак для кваліфікації дій осіб, що не є членами злочинної організації, за ст. 255 КК необхідно, щоб вони усвідомлювали, що вчинюють злочин разом зі злочинною організацією. У протилежному випадку такі особи несуть відповідальність за співучасть у злочині, що охоплювався їх наміром (наприклад, за крадіжку, вчинену у великих розмірах за ч. 4 ст. 185 КК).

Організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп для розроблення планів і умов спільного вчинення злочинів, матеріального забезпечення злочинної діяльності чи координації дій об'єднаних злочинних організацій або організованих груп. Дану форму об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 255 КК, можна поділити ще на три підформи:

- організація зустрічі (сходки) представників злочинних організацій або організованих груп;
- керівництво зустріччю (сходкою) представників злочинних організацій або організованих груп;
- сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп.

У даному випадку відповідальність настає за вчинення всіх зазначених дій відразу, або за вчинення якої-небудь з них окремо.

З огляду на особливу громадську небезпеку, створення злочинної організації сформульоване як злочин з усіченим складом, **момент закінчення** якого перенесений на стадію готування до вчинення злочину. Тому воно є закінченим з моменту створення злочинної організації, що разом з тим не є одноактним вчиненням злочину, а являє собою відносно тривалий процес по підбору співучасників, створенню структурних підрозділів, плануванню злочинної діяльності і т.п. Тому створення злочинної організації треба вважати закінченим, коли створені структурні підрозділи, підлеглі один одному; між їх учасниками досягнуто згоди на заняття злочинною діяльністю в цілому; сплановане вчинення хоча б першого злочину і для його практичного вчинення підібрана достатня кількість співучасників, сил і коштів.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 255 КК, характеризується прямим умислом. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають, однак, як правило, вони є корисливими.

Суб'єктом розглянутого злочину є фізична осудна особа, що досягла 16 років.

У випадку вчинення злочинною організацією злочинів, за які законом встановлена більш строга відповідальність, ніж за ст. 255 КК (наприклад, умисного вбивства), такі дії повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів — ст. 255 КК і того більш тяжкого злочину, який вчинила злочинна організація.

Частина 2 ст. 255 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 даної статті, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю.

На підставі даної норми можна сформулювати умови, при дотриманні яких учасник злочинної організації звільняється від кримінальної відповідальності. До таких умов відносяться:

1. особа, яка знаходилась у складі організації, брала участь у її створенні або

діяльності вже створеної організації (крім організатора або керівника);

2. заява (в усній чи письмовій формі) особи про створення злочинної організації або участь у ній є добровільною, при усвідомленні нею реальної можливості не робити такої заяви. При цьому мотиви такої заяви кримінально-правового значення не мають; це може бути щире розкаяння, страх перед покаранням, що погрожує, вплив родичів, друзів та ін.;

3. особа повинна активно сприяти розкриттю злочинної діяльності організації.

Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності (ст. 256 КК)

Стаття 256 КК передбачає відповідальність за заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, а також заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Громадська небезпека розглянутого злочину полягає в тому, що існування в державі злочинних організацій і організованих злочинних груп, які вчинюють тяжкі та особливо тяжкі злочини, являє загрозу для безпеки самого суспільства і держави. Саме тому особи, які допомагають учасникам злочинних організацій і вкривають їх злочинну діяльність, сприяють вчиненню злочинної діяльності даних організацій і перешкоджають їх розкриттю і ліквідації.

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 256 КК, є громадська безпека, під якою треба розуміти систему відносин із приводу встановлення і підтримки громадського порядку і спокою, недоторканості особи і власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій.

Об'єктивна сторона розглянутого злочину виражається в наступних формах:

- заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, сховищ, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів;

- заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Заздалегідь не обіцяне сприяння означає, що особа погодилася сприяти учасникам злочинної організації чи їх злочинній діяльності вже після створення такої організації і після вчинення нею останнього злочину. Особа, яка виразила згоду сприяти учасникам злочинної організації чи їх злочинній діяльності до створення цієї організації, або до вчинення нею злочину, про готування до якого цій особі стало відомо, несе відповідальність за ст. 255 КК.

Об'єктивна сторона розглядуваного злочину виражається у двох раніше зазначених формах. Перша форма містить конкретний перелік дій, при вчиненні яких настає відповідальність за заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності шляхом:

- надання приміщень;
- сховищ;
- транспортних засобів;
- інформації;
- документів;
- технічних пристроїв;
- грошей;
- цінних паперів.

Друга форма злочину не містить конкретного переліку дій, а припускає настання кримінальної відповідальності за заздалегідь не обіцяне здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності. Це, зокрема, дії по прихованню зроблених злочинною організацією злочинів (дача інструкцій, вказівок по прихованню злочину,

надання предметів і коштів, не передбачених першою формою об'єктивної сторони даного злочину та ін.).

Склад злочину, передбаченого ст. 256 КК – матеріальний; злочин є закінченим з моменту вчинення якої-небудь однієї, декількох чи усіх відразу вищеписаних дій.

Частина 2 ст. 256 КК припускає відповідальність за дії, передбачені частиною 1 даної статті, зроблені службовою особою або повторно.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 256 КК – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктом частини другої даного злочину, що стосується вчинення дій службовою особою, може бути тільки службова особа.

Бандитизм (ст. 257 КК)

Стаття 257 КК передбачає відповідальність за організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

Громадська небезпека бандитизму полягає в тому, що існування в державі добре організованих і озброєних груп (банд), які вчинюють напади на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян, являє загрозу для безпеки самого суспільства і держави. Такі кримінальні об'єднання, діючи цілеспрямовано, перешкоджають здійсненню не тільки кримінально-правової, але і соціально-економічної політики.

Об'єктом бандитизму є громадська безпека, під якою треба розуміти систему відносин із приводу встановлення і підтримки громадського порядку і спокою, недоторканості особи і власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій.

Об'єктивна сторона бандитизму характеризується наступними формами:

- організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб;
- участь у такій банді;
- участь у нападі, вчиненому бандою.

Необхідною ознакою складу злочину, передбаченого ст. 257 КК, є наявність організованої злочинної групи у виді озброєної банди. Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим організованою злочинною групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Таким чином, під **бандою** треба розуміти стійку, організовану і озброєну групу з трьох або більше осіб, які попередньо об'єдналися для вчинення одного або декількох нападів на громадян чи підприємства, установи й організації, незалежно від форм власності.

Групу треба вважати стійкою за умови, що вона є стабільною і згуртованою, а особи, що до неї входять, мають єдині наміри стосовно вчинення злочинів.

На підставі цього визначення треба виділити наступні ознаки банди:

1) **організованість**, під якою треба розуміти проведення комплексу організаційно-підготовчих заходів, спрямованих на забезпечення успішної діяльності банди, яка виражається у вчиненні нападів. Під **учасником банди** треба розуміти особу, яка створила таку банду для вчинення тривалої злочинної діяльності або вступила до неї в якості організатора, виконавця, підбурювача або пособника;

2) *стійкість*, яка характеризується кількісно-якісними показниками. Кількісний показник стійкості означає наявність попередньої згоди учасників банди на тривалу злочинну діяльність, тобто на кількаразове вчинення нападів, або в окремих виняткових випадках на вчинення одного нападу, складність підготовки до вчинення якого визначає необхідність багатоактної діяльності. Якісний показник стійкості є похідним від кількісного і припускає наявність визначеної організаційної єдності її учасників, яка характеризується чітким розподілом ролей, плануванням злочинної діяльності, наявністю стійких організаційних форм і т.п. ;

3) *озброєність*, яка означає наявність зброї (холодної або вогнепальної, у тому числі і гладкоствольної) хоча б в одного з учасників банди. При цьому інші її учасники повинні усвідомлювати наявність у банді такої зброї і її призначення;

4) *наявність спеціальної мети* — вчинення нападів на підприємства, установи, організації або на окремих громадян.

Під *нападом* треба розуміти дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства над потерпілим чи створення реальної загрози його застосування. Разом з тим як бандитизм треба розглядати і дії банди, зв'язані з таємним заволодінням чужим майном, вимаганням, згвалтуванням, незаконним заволодінням транспортними засобами, ушкодженням шляхів сполучення і транспорту й інших аналогічних дій.

Перша форма бандитизму — *організація озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб* — являє собою сукупність дій по об'єднанню трьох чи більше осіб у стійку групу для вчинення таких нападів і керівництву її учасниками. Ці дії можуть складатися з розробки планів злочинної діяльності чи вчинення конкретного злочину, загальних правил поведінки, розподілу ролей, пошуку можливостей для прикриття діяльності як самотужки, так і за допомогою сторонніх осіб, у фінансовому забезпеченні злочинної діяльності та ін.

Друга форма — *участь у банді* — означає не тільки більш-менш тривалий злочинний зв'язок декількох осіб, об'єднаних загальною метою нападів на ті чи інші об'єкти, але і сам факт вступу до банди в якості її члена. Під вступом до банди треба розуміти дану в усній чи письмовій формі і прийняту організатором або уповноваженим на те іншим її учасником згоду брати участь у діяльності такої банди в цілому і досягнення хоча б загалом угоди на вчинення щонайменше одного (першого) нападу.

І, нарешті, третя форма бандитизму припускає *участь у вчинюваному бандою нападі*. Такі напади можуть вчинюватися як членами банди — її учасниками, так і особами, що не є учасниками банди, однак вчинюють напад разом з нею. Однак для кваліфікації дій осіб, що не є членами банди, за ст. 257 КК необхідно, щоб вони усвідомлювали, що вчинюють напад разом з бандою. У протилежному випадку такі особи несуть відповідальність за співучасть у злочині, що охоплювався їх наміром (наприклад, за розбій за ст. 187 КК).

З огляду на особливу громадську небезпеку, бандитизм сформульований як злочин з усіченим складом, **момент закінчення** якого перенесений на стадію готування до вчинення злочину. Тому він є закінченим з моменту створення банди, що разом з тим не є одноактним вчиненням злочину, а являє собою відносно тривалий процес по підборі співучасників, плануванню злочинної діяльності і т.п. Тому створення банди треба вважати закінченим, коли між її учасниками досягнуто згоди на заняття злочинною діяльністю в цілому, сплановане вчинення хоча б першого злочину і для його практичного вчинення підібрана достатня кількість співучасників, сил і коштів.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети — вчинення нападів на перераховані в законі об'єкти. Мотиви злочину для кваліфікації значення не мають, однак, як правило, вони є корисливими.

Суб'єктом бандитизму є фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Особливості кваліфікації. У випадку вчинення бандою злочинів, за які законом встановлена більш строга відповідальність, ніж за бандитизм (наприклад, умисного вбивства), такі дії повинні кваліфікуватися за сукупністю злочинів — бандитизму і того більш тяжкого злочину, який вчинила банда.

Терористичний акт (ст. 258 КК)

Стаття 258 КК передбачає відповідальність за терористичний акт.

Тероризм є злочином міжнародного характеру. У боротьбі з цим явищем зацікавлене все прогресивне людство, до цього призивають міжнародні угоди. Особлива небезпека терористичних акцій полягає в тому, що вони приводять до загибелі людей, знищення матеріальних цінностей, ускладнюють міжнародні відносини і дестабілізують громадсько-політичну ситуацію. Тероризм перетворюється в одну з головних небезпек не тільки для життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, а й взагалі в небезпеку для існування людства. Щоб зрозуміти це, досить згадати, наприклад, погрози чеченських бойовиків створити терористичні групи для вибуху атомних електростанцій, вибуху житлових будинків у Росії, терористичні акти у США 11 вересня 2001 р. та ін.

Об'єктом терористичного акта є громадська безпека, під якою треба розуміти систему відносин із приводу встановлення і підтримки громадського порядку і спокою, недоторканості особи і власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій.

Об'єктивна сторона терористичного акта виражається в наступних формах:

- застосування зброї;
- вчинення вибуху;
- вчинення підпалу;
- вчинення інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;
- погроза вчинення зазначених дій.

Під *застосуванням зброї* треба розуміти таке використання холодної чи вогнепальної зброї, яке створює реальну небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (нанесення ударів ножом людині, стрілянина з автомата в громадському місці та ін.).

Під *вчиненням вибуху* треба розуміти підготовку і безпосереднє здійснення вибуху якого-небудь громадсько-значимого об'єкта або здійснення вибуху в громадському місці спеціально наготовленими для цієї мети вибуховими речовинами і (чи) вибуховими пристроями.

Під *вчиненням підпалу* треба розуміти ушкодження майна вогнем, коли створюється загроза життю і здоров'ю людей або заподіяння значної майнової шкоди.

Під *вчиненням інших дій*, які створювали небезпеку для чи життя здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків (порушення громадського порядку, залякування населення, військовий конфлікт та ін.), треба розуміти будь-яку іншу дію, крім вищеописаних, котра могла привести до зазначених наслідків (застосування отрутих чи сильнодіючих речовин, радіоактивних матеріалів та ін.).

Погроза вчинення зазначених дій може бути заявлена усно, письмово, а також за допомогою різних технічних засобів (відео-, аудіозапис, телефакс, комп'ютерний зв'язок та ін.).

Погроза повинна бути досить реальною, тобто необхідно встановити наявність засад побоюватися вчинення погрози.

Склад терористичного акта формальний – злочин є **закінченим з моменту** вчинення однієї, декількох чи усіх відразу перерахованих у диспозиції статті дій незалежно від настання наслідків. При погрозі вчинення таких дій склад злочину є усіченим.

Важливим моментом при характеристиці складу терористичного акта є розкриття суб'єктивної сторони даного злочину.

Суб'єктивна сторона терористичного акта характеризується виною у формі прямого умислу і наявністю спеціальних цілей:

- порушення громадської безпеки;
- залякування населення;
- провокація воєнного конфлікту;
- провокація міжнародного ускладнення;
- вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;
- привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Для кваліфікації злочину як терористичного акту досить встановити, що винний при вчиненні дій, зазначених у диспозиції статті 258 КК, переслідував хоча б одну з перерахованих вище цілей.

Суб'єктом терористичного акту є фізична осудна особа, яка досягла 14 років.

Особливості кваліфікації. Частина 2 ст. 258 КК передбачає відповідальність за ті ж дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків.

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти заподіяння хоча б одній особі тяжкого тілесного ушкодження, перерва на тривалий час процесу виробництва, діяльності підприємств, установ чи організацій, роботи транспорту і зв'язку.

Частина 3 ст. 258 КК передбачає відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, що призвели до загибелі людини.

Під загибеллю людини треба розуміти настання смерті хоча б однієї людини.

Частина 4 ст. 258 КК передбачає відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації.

Під терористичною групою треба розуміти організовану злочинну групу, створену для вчинення терористичного акта (ів).

Під терористичною організацією треба розуміти злочинну організацію, створену для вчинення терористичного акта (ів).

Поняття створення, керівництва й участі в організованій злочинній групі або організації розкриті при розгляді складу злочину, передбаченого ст. 255 КК.

Частина 5 ст. 258 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене в ч. 4 цієї статті, особа, крім організатора і керівника, яка добровільно повідомила про нього правоохоронний орган і сприяла припиненню існування або діяльності терористичної групи чи організації або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину.

Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК)

Стаття 259 КК передбачає відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.

Об'єктом злочину є громадська безпека, що гарантує спокій громадян, діяльність приватних, колективних та державних об'єднань, а також цілісність і недоторканність їхнього майна.

Об'єктивна сторона злочину дістає вияв в активних діях. Це повідомлення (усне, письмове, з використанням телефону, радіо чи інших технічних засобів) про неправдиві події або обставини, яке містить у собі загрозу для невизначеної кількості людей або для їх об'єднань чи держави.

Неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів приватної, колективної чи державної власності має такі ознаки: 1) містить вигадані відомості про вчинення загальнонебезпечних злочинів (про збройні напади, про закладену в тому чи іншому приміщенні вибухівку, про підготовлені підпали тощо) або про стихійне чи інше загальне лихо (землетрус, викиди радіоактивних речовин, дуже небезпечні епідемії тощо); 2) відзначається правдоподібністю і може сприйматися тими, кому воно адресоване, як реальна загроза їх безпеці; 3) про відсутність загрози безпеці насправді заявнику заздалегідь відомо. Таке повідомлення може бути відкритим (під час мітингу, зборів тощо), замаскованим під чужим іменем або анонімним.

Злочин вважається закінченим з моменту повідомлення про саму загрозу безпеці громадян, їх об'єднанням чи державі або про загрозу знищення чи пошкодженням об'єктів приватної, колективної чи державної власності загальнонебезпечним способом. Тому вияв лише умислу діяти таким чином не може розглядатися як злочин. Злочином вважається доведення повідомлення про вказану загрозу до відома громадян, організацій чи органів влади. Якщо ж таке повідомлення спричинило тяжкі наслідки (завдало значної шкоди правам та законним інтересам громадян, наприклад, вони вимушені були залишити на певний час своє житло, відмовитись від сплачених послуг тощо; їх об'єднанням чи державі, наприклад, було зупинено виробництво, запроваджена додаткова охорона об'єкта, проведена пошукова робота з залученням спеціалістів тощо), відповідальність настає за ч. 2 ст. 259 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом: винний усвідомлює, що сповіщає про загрозу для людей чи організацій, знає про завідому неправдивість свого повідомлення, бажає довести його до відома невизначеної кількості людей, приватної, колективної чи державної організації або органів влади. Не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності той, хто доводить до відома громадян, організацій чи органів влади неправдиве повідомлення про загрозу безпеці, вважаючи, що він повідомляє правдиві або сумнівні для нього відомості.

Для кримінальної відповідальності за ст. 259 не має значення мета цього злочину. Винний може мати за мету викликати неспокій людей, паніку або їх розгубленість. Це може бути бажання розважитись або помститися за нанесену винному образу чи відмову в його проханні з боку приватного, колективного чи державного об'єднання або з боку органів влади тощо.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до його вчинення досягла шістнадцяти років.

Відповідно до ч. 2 ст. 259 обставинами, що обтяжують злочин, крім спричинення таким повідомленням тяжких наслідків, про що сказано вище, є також повторність таких дій, кожна з яких має самостійний характер, а не є повторенням одного і того ж повідомлення декілька разів підряд.

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК)

Об'єктом злочину є громадська безпека, під якою треба розуміти систему відносин із приводу встановлення і підтримки громадського порядку і спокою, недоторканості особи і власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій.

Об'єктивна сторона злочину виражається в ряді альтернативних дій:

по ч. 1 ст. 260 КК:

- створення не передбачених законами України воєнізованих формувань;
- участь у їх діяльності;

по ч. 2 ст. 260 КК:

- створення не передбачених законом збройних формувань;
- участь у їх діяльності;

Необхідною ознакою об'єктивної сторони злочинів є наявність незаконного воєнізованого чи збройного формування. *Воєнізованими* відповідно до примітки до ст. 260 КК вважаються формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка. *Збройними формуваннями* вважаються воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Першою формою об'єктивної сторони злочинів, передбачених ч. 1 і 2 ст. 260 КК, є *створення незаконних воєнізованих або збройних формувань*, під яким треба розуміти досить тривалий за часом процес по підборі учасників формування, розподілу ролей, матеріальному, технічному забезпеченню та ін. Створення незаконного воєнізованого чи збройного формування треба вважати *закінченим*, коли сформований його керівний склад, мається визначена кількість учасників, сил і коштів для вчинення поставлених завдань.

Участь у діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань являє собою вступ у члени вже створеного формування, під яким треба розуміти дачу в усній чи письмовій формі згоди на участь у діяльності формування з прийняттям на себе обов'язків його члена (наприклад, згоди брати участь у проведенні зборів, занять по теоретичній, фізичній і бойовій підготовці та ін.), а також сама участь у діяльності формування. Особи, що не є членами незаконного воєнізованого чи збройного формування, однак що приймали участь у його діяльності (наприклад, як спостерігачі, які були присутніми при проведенні занять), не можуть підлягати кримінальній відповідальності за участь у діяльності незаконних воєнізованих чи збройних формувань.

Моментом закінчення даного виду дій є вступ у члени воєнізованого чи збройного формування, під яким треба розуміти дачу в усній чи письмовій формі згоди на участь у їх злочинній діяльності (з прийняттям на себе обов'язків члена формування), яка була прийнята організатором (керівником) формування або уповноваженою на те особою.

З суб'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 260 КК, характеризується прямим умислом, при якому винний усвідомлює громадсько-небезпечний характер як злочинної діяльності незаконного воєнізованого чи збройного формування в цілому, так і своїх власних дій, а також бажає вчинювати такі дії.

Мотив і мета злочину в диспозиції ст. 260 КК прямо не зазначені. Однак, як правило, метою створення не передбачених законодавством воєнізованих або збройних формувань чи груп, на наш погляд, є насильницьке вчинення завдань політичних партій і громадських організацій.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 260 КК є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Кваліфікуючі ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:

за ч. 3 ст. 260 КК:

- керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями;

- їх фінансування;
- постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки.

Під керівництвом не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями треба розуміти діяльність керівного складу по виконанню організаційних або адміністративно-господарських функцій. Оскільки необхідною ознакою воєнізованого або збройного формування є єдиноначальність та підпорядкованість, то наявність осіб, що вчинюють керівництво таким формуванням, обов'язкова.

До організаційної діяльності по керівництву незаконними воєнізованими або збройними формуваннями треба віднести розробку планів, керівництво особовим складом у цілому або його частині, керівництво при проведенні окремих заходів (наприклад, на заняттях по фізичній чи бойовій підготовці).

До адміністративно-господарської діяльності по керівництву формуванням відносяться організація матеріально-технічного постачання, пошук джерел фінансування, забезпечення необхідними приміщеннями та ін.

Моментом закінчення даного виду дій вважається початок фактичного виконання організаційних або адміністративно-господарських функцій у вже створеному формуванні.

Відповідальність за ч. 3 ст. 260 КК за керівництво незаконними воєнізованими або збройними формуваннями настає лише за умови, що таке формування вже створене.

Наступною формою об'єктивної сторони розглянутого складу злочину, що також передбачена ч. 3 ст. 260 КК, є фінансування незаконних воєнізованих або збройних формувань, а також постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки.

Під фінансуванням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань треба розуміти постійне (систематичне) або одноразове надання коштів для забезпечення їх функціонування.

Постачання зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами або військовою технікою являє собою як безоплатне, так і платне надання їх такому формуванню. Предметами даного злочину служать усі види оснащення Збройних Сил, Національної гвардії й інших військових і спеціальних підрозділів, якщо вони призначені для використання при безпосередньому виконанні бойових чи спеціальних завдань.

за ч. 4 ст. 260 КК:

- участь у складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Під нападом треба розуміти активні дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства над потерпілим або реальною загрозою його застосування. Характерними ознаками нападу є раптовість, інтенсивність, а також особисте зіткнення нападаючих з особами з застосуванням насильства, яким вони прагнуть досягти своїх цілей.

Частина 5 ст. 260 КК передбачає відповідальність за участь у складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян, що призвело до загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Під загибеллю людей треба розуміти настання смерті хоча б однієї людини, а під іншими тяжкими наслідками — заподіяння хоча б одній особі тяжкого тілесного ушкодження, перерва на тривалий час процесу виробництва, діяльності підприємств, установ чи організацій, роботи транспорту і зв'язку.

Частина 6 ст. 260 КК передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої особа, яка перебувала в складі не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 і 2 даної статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування.

На підставі даної норми можна сформулювати умови, при дотриманні яких учасник незаконного воєнізованого або збройного формування звільняється від кримінальної

відповідальності. До таких умов відносяться:

- особа, що знаходилася в складі формування, брала участь у його створенні або діяльності вже створеного формування;
- вихід особи з формування є добровільним, при усвідомленні нею реальної можливості продовжувати участь у його діяльності. При цьому мотиви такого виходу кримінально-правового значення не мають; це може бути щире розкаяння, страх перед покаранням, що грозить, вплив родичів, друзів та ін.;
- вихід з формування є остаточним, а не тимчасовим призупиненням злочинної діяльності;
- особа повинна повідомити в органи державної влади чи органи місцевого самоврядування про існування воєнізованого або збройного формування.

Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 261 КК)

Стаття 261 КК передбачає відповідальність за напад на об'єкти, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети, з метою захоплення, пошкодження або знищення цих об'єктів.

Об'єктом розглянутого злочину є громадська безпека, що гарантує життя, здоров'я, спокій громадян, діяльність підприємств, установ і організацій різних форм власності, а також цілісність і недоторканість їх майна.

Об'єктивна сторона розглянутого злочину виражається в нападі на зазначені в диспозиції статті об'єкти.

Під *нападом* треба розуміти активні дії, спрямовані на досягнення злочинного результату за допомогою насильства або реальної загрози його застосування. Характерними ознаками нападу є раптовість, інтенсивність, а також особисте зіткнення нападаючих з особами з застосуванням насильства, яким вони прагнуть досягти своїх цілей. Напади можуть супроводжуватися знищенням чи пошкодженням майна, його заволодінням, нанесенням легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Такі злочини охоплюються ст. 261 КК і додаткової кваліфікації не вимагають.

Під *об'єктами*, на яких виготовляються, зберігаються, використовуються або якими транспортуються радіоактивні, хімічні, біологічні чи вибухонебезпечні матеріали, речовини, предмети треба розуміти установи, підприємства, організації, діяльність яких постійно чи тимчасово пов'язана з вищевказаними операціями з перерахованими предметами, що представляють підвищену небезпеку для навколишніх (наприклад, хімічні заводи, фармакологічні фабрики, лабораторії та ін.).

Склад розглянутого злочину формальний. Злочин є закінченим з моменту початку нападу на перераховані в диспозиції статті об'єкти.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 261 КК, характеризується прямим умислом і наявністю спеціальної мети – захоплення, пошкодження або знищення зазначених у статті об'єктів.

Під *захопленням* треба розуміти заняття всієї або частини території зазначених об'єктів, що заважає їх нормальній роботі або спричиняє неможливість їх використання за призначенням чи призупинення їх функціонування.

Під *пошкодженням* треба розуміти приведення зазначених об'єктів на якийсь час у непридатний для використання їх за цільовим призначенням стан або погіршення їх якості, зменшення цінності.

Під *знищенням* треба розуміти доведення цих об'єктів до повної непридатності для використання їх за цільовим призначенням. Внаслідок знищення розглянуті об'єкти перестають існувати або цілком втрачають свою цінність. Під втратою цінності необхідно розуміти випадки, коли зазначені об'єкти фізично не припиняють існувати, але стають непридатними для використання.

Суб'єктом даного злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК)

Стаття 262 КК передбачає відповідальність за викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства.

Об'єкт розглядуваного злочину — громадська безпека у сфері поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та пристроями, радіоактивними матеріалами.

Предметами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 262 УК, є вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської) - пістолети, гвинтівки, автомати тощо, бойові припаси (патрони, артилерійські снаряди тощо), вибухові речовини (порох, аммоніт, динаміт тощо), вибухові пристрої (міни тощо) фабричного виготовлення чи саморобні. Всі ці предмети повинні бути справними, тобто придатними до використання за їх цільовим призначенням, або придатними (зброя, бойові припаси та вибухові пристрої) до ремонту з відновленням їх якостей. Не можуть бути предметом злочину гладкоствольні мисливські рушниці, однак обрізи з них втрачають ознаки мисливської рушниці і стають вогнепальною зброєю.

Радіоактивні матеріали - це природного або штучного походження джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини і ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або у виробі чи в іншому вигляді і стосовно яких діють спеціальні правила поводження з ними.

Поняття джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин і ядерних матеріалів міститься у ряді нормативних актів. Так, джерело іонізуючого випромінювання — фізичний об'єкт, крім ядерних установок, який містить у собі радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або при певних умовах може створити іонізуюче випромінювання (ст. 1 Закону від 8 лютого 1995 р. "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 12. — Ст. 81). Під іонізуючим випромінюванням розуміється випускання зазначеними джерелами електромагнітних або корпускулярних променів.

Ядерні матеріали — уран, плутоній, торій у вигляді металу, сплаву, хімічного концентрату, будь-який інший матеріал, що містить вказані речовини в певній концентрації (Там же).

До предметів цього злочину належать не тільки речовини, що здатні до первісного випромінювання (радій, уран, стронцій тощо), але і звичайні речовини, матеріали і речі з них, які набули радіоактивності внаслідок впливу первісного випромінювання. Тому, наприклад, належать до джерел іонізуючого випромінювання у розумінні статей 262, 265 — 267 КК, автомобілі, будівельні матеріали, побутові речі та інші предмети, що знаходяться в зоні відчуження після Чорнобильської катастрофи.

Не відносяться до предметів цього злочину рентгенівські апарати, деякі радіолампи та інші джерела випромінювання, що не містять радіоактивних речовин і ядерних матеріалів і можуть випромінювати радіоактивні частки лише при включеному живленні.

Об'єктивна сторона злочину полягає у викраденні вказаних предметів (шляхом крадіжки, грабежу), привласненні, вимаганні, заволодінні цими предметами шляхом шахрайства (ч. 1 ст. 262 КК) або шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК).

Крім того, ч. 2 ст. 262 КК передбачає відповідальність за дії, передбачені ч. 1 ст. 262

КК, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Частина 3 ст. 262 КК також передбачає відповідальність за дії, передбачені частинами 1 і 2 цієї статті, якщо вони вчинені організованою групою, а також за розбій з метою викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або радіоактивних матеріалів і за вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Злочин з матеріальним складом вважається закінченим з моменту заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи пристроями, радіоактивними матеріалами. При вимаганні та розбої склад злочину – формальний (злочин вважається закінченим з моменту початку нападу – при розбої, чи з моменту пред'явлення вимоги, поєднаної з вказаними в законі погрозами або насильством – при вимаганні).

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. У даному випадку хоча йдеться про викрадення вказаних предметів, але мотив — користь — не обов'язкова ознака суб'єктивної сторони злочину. Достатньо бажання заволодіти вищезазначеними предметами і розпоряджатися ними за своїм бажанням.

Суб'єкт — фізична осудна особа з 16-річного віку.

Якщо йдеться про заволодіння предметами злочину, передбаченого ст. 262 КК, шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, суб'єкт — особа, яка досягла 14-річного віку. Суб'єктом заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем може бути лише службова особа.

Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК)

Стаття 263 КК передбачає відповідальність за носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу (ч. 1) і за носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу (ч. 2).

Об'єктом розглянутого злочину служать громадські відносини, що забезпечують громадську безпеку.

Предметами злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, є вогнепальна зброя (пістолети, гвинтівки, автомати і т.п.), бойові припаси (патрони, артилерійські снаряди і т.п.), вибухові речовини (порох, аммоніт, динаміт і т.п.) і вибухові пристрої (міни і т.п.) фабричного виготовлення чи саморобні. *Усі ці предмети повинні бути придатними для стрілянини, вибуху або можуть бути приведені в придатний стан. Не можуть бути предметом злочину гладкоствольні мисливські рушниці, однак обрізи з них втрачають ознаки мисливської зброї і перетворюються у вогнепальну зброю.*

До предметів злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, відноситься різного виду холодна зброя: ріжуча (шашки, шаблі, тесаки), колюча (кортики, стилети, багнети), колючо-ріжуча (кінджали, фінські ножі і т.п.), роздроблююча (кастети, булави і т.п.).

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК, характеризується вчиненням однієї з наступних дій:

- носіння;
- зберігання;
- придбання;
- виготовлення;
- ремонт;

- передача;
- збут зазначених предметів.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК характеризується лише

- носінням;
- виготовленням;
- ремонтом;
- збутом відповідних предметів.

Носінням зброї визнається фактичне володіння нею, якщо вогнепальна чи холодна зброя, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої знаходяться при винному. Під *зберіганням* зброї треба розуміти фактичне володіння нею за умови, що перераховані предмети знаходяться не при винному, а в іншому місці. *Придбання, передача і збут* зброї має місце у випадку одержання або відчуження цих предметів на користь іншої особи (винного) за винагороду чи безкоштовно, назавжди або лише на час (купівля-продаж, дарування, запозичення і т.п.). *Виготовлення зброї* — це не тільки повне його виготовлення, але і пристосування предметів, що не є зброєю, для нанесення яких-небудь тілесних ушкоджень за умови визнання цих предметів холодною чи вогнепальною зброєю. *Ремонт* - це приведення в придатний стан предметів злочину, передбаченого ст. 263 КК, що втратили свої якості (усі чи частину), необхідні для використання їх за цільовим призначенням.

В усіх цих випадках діяння особи повинне бути *незаконним*, тобто винний не повинний мати передбаченого законом дозволу на вчинення цих дій з даними предметами. Злочин, передбачений ст. 263 КК, є **закінченим з моменту**, коли особа почала виконувати яку-небудь із зазначених дій чи бездій з даними предметами.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину характеризується виною у формі прямого умислу. Цілі, що переслідує винний, можуть бути як злочинними, так і незлочинними.

Суб'єктом розглянутого злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років.

Використання зброї, яка незаконно носить чи зберігається, для вчинення злочину утворює сукупність злочинів.

Особливості кваліфікації. Частина 3 ст. 263 КК передбачає умови **звільнення особи від кримінальної відповідальності** у випадку добровільної здачі зазначених предметів. Під *добровільною здачею* необхідно розуміти такі дії, коли особа, маючи можливість і далі володіти і зберігати кожним з зазначених предметів, незалежно від мотивів, за власним бажанням передає їх у відповідний державний орган.

Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264 КК)

Стаття 264 КК передбачає відповідальність за недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Об'єкт цього злочину — громадська безпека у сфері поведження зі зброєю і бойовими припасами.

Предмет злочину — будь-яка вогнестрільна зброя (у тому числі і гладкоствольна мисливська, яка може зберігатися і без відповідного дозволу) і бойові припаси, що зберігаються на законних підставах.

Не є предметом даного злочину бойові припаси і вогнестрільна зброя, які зберігаються незаконно (крім гладкоствольної мисливської), оскільки скоєне у даному випадку кваліфікується за ст. 263 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у недбалому зберіганні названих предметів: залишення зброї, бойових припасів без нагляду, на виду, у доступному місці тощо, внаслідок

чого стався вибух, або зброю чи бойові припаси було використано іншою особою (наприклад, дітьми), що призвело до людських жертв або інших тяжких наслідків.

Якщо власник зброї сам необережно з нею поводить і настають тяжкі наслідки, наприклад, настає смерть чи тілесні ушкодження, то він відповідає за злочин проти життя або здоров'я.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наявність причинного зв'язку між недбалим зберіганням предметів злочину і настанням певної шкоди. Таким чином розглядуваний склад злочину — матеріальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною змішаною формою вини: умисел або необережність щодо недбалого зберігання зброї чи бойових припасів і лише необережність щодо настання тяжких наслідків.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка до його вчинення досягла шістнадцяти років.

Службові особи, винні у недбалому зберіганні вогнестрільної зброї або бойових припасів, внаслідок чого настають істотні наслідки, відповідають за ст. 367 КК (службова недбалість).

Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК)

Стаття 265 КК передбачає відповідальність за придбання, носіння, зберігання, використання, передачу, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу.

Поняття радіоактивних матеріалів розкривається певною мірою в диспозиції ст. 265. Це природного або штучного походження джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини і ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або у виробі чи в іншому вигляді і стосовно яких діють спеціальні правила поводження з ними.

В свою чергу, поняття джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин і ядерних матеріалів міститься у ряді нормативних актів. Так, джерело іонізуючого випромінювання — фізичний об'єкт, крім ядерних установок, який містить у собі радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або при певних умовах може створити іонізуюче випромінювання (ст. 1 Закону від 8 лютого 1995 р. "Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку" // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 12. — Ст. 81). Під іонізуючим випромінюванням розуміється випускання зазначеними джерелами електромагнітних або корпускулярних променів.

Ядерні матеріали — уран, плутоній, торій у вигляді металу, сплаву, хімічного концентрату, будь-який інший матеріал, що містить вказані речовини в певній концентрації (Там же).

До предметів цього злочину належать не тільки речовини, що здатні до первісного випромінювання (радій, уран, стронцій тощо), але і звичайні речовини, матеріали і речі з них, які набули радіоактивності внаслідок впливу первісного випромінювання. Тому, наприклад, належать до джерел іонізуючого випромінювання у розумінні статей 262, 265 — 267, автомобілі, будівельні матеріали, побутові речі та інші предмети, що знаходяться в зоні відчуження після Чорнобильської катастрофи.

Не відносяться до предметів цього злочину рентгенівські апарати, деякі радіолампи та інші джерела випромінювання, що не містять радіоактивних речовин і ядерних матеріалів і можуть випромінювати радіоактивні частки лише при включеному живленні.

Небезпека радіоактивних матеріалів як одного з видів джерел загальної небезпеки полягає у тому, що їх випромінювання шкідливо впливає на живі організми, насамперед — на людину. Незаконні дії щодо радіоактивних матеріалів можуть призвести до їх попадання в навколишнє середовище (грунт, воду, продукти харчування), що створює велику небезпеку для людей. Добре відомі, наприклад, тяжкі наслідки попадання ампули з радіоактивною

речовиною (цезієм-137) у стіну одного з жилих будинків у м. Краматорську: смерть трьох і захворювання ще кількох осіб (Вечірній Київ. — 1990. — 13 лютого).

Диспозиція статті є бланкетною, на що вказує застосування терміна "без передбаченого законом дозволу". Для з'ясування того, які дії щодо радіоактивних матеріалів визнаються незаконними, треба звернутись до відповідних нормативних актів.

Згідно з Основами законодавства про охорону здоров'я виробництво, обробка, транспортування, використання та зберігання радіоактивних речовин, їх переробка та знешкодження здійснюються під наглядом санітарно-епідеміологічної служби. Забезпечення державного обліку розщиплюваних матеріалів і контроль за їх зберіганням і використанням покладено на Державний комітет України з ядерної та радіаційної безпеки (Держатомнадгляд України).

Для вирішення питання про віднесення конкретної речовини, виробу тощо до радіоактивних матеріалів необхідне призначення експертизи. Це тим більше потрібно, коли зважити на те, що не всі радіоактивні речовини та вироби з їх використанням становлять небезпеку для людей та навколишнього середовища (наприклад, активований тритієм сульфід цинку використовується для нанесення світляної суміші на циферблати годинників). Дії по придбанню, носінню, зберіганню, використанню, передачі, видозміненню, знищенню, розпиленню або руйнуванню таких речовин не можуть визнаватись незаконними. При призначенні експертизи доцільно поставити й запитання про найменування радіоактивного матеріалу та про те, якими правилами регламентується порядок його придбання, використання тощо.

Придбання — це одержання вказаних предметів одним із способів, що відомі цивільному праву, тобто шляхом купівлі, обміну, одержання подарунка та ін. Викрадення радіоактивних матеріалів тягне відповідальність за ст. 262 КК.

Носіння — це переміщення, транспортування радіоактивних матеріалів безпосередньо при собі — в руках, в одязі, сумках, спеціальних футлярах тощо.

Зберігання — це володіння радіоактивними матеріалами, що знаходяться не при винній особі, а у вибраному і відомому їй місці - в її оселі, гаражі, автомобілі, на виробництві, де працює винна особа, на її дачі, в схованці у будь-якому місці. Зберігання може бути як таємним, так і відкритим.

Використання полягає в застосуванні радіоактивних матеріалів для задоволення потреби побутового, виробничого, медичного, наукового характеру тощо. Так, утворюють склад цього злочину дії по застосуванню радіоактивних матеріалів для знищення шкідливих комах, тестування деталей, лікування тощо, коли вони не були узгоджені в установленому порядку.

Використанням треба також визнавати викидання радіоактивних матеріалів у воду, на смітник, закопування у землю та інші дії, що створюють небезпеку для людей і навколишнього середовища.

Пересилка радіоактивних матеріалів поштою або багажем на своє ім'я є також, по суті, їх використанням.

Передача має місце при врученні радіоактивних матеріалів будь-якій особі за плату чи безкоштовно у власність або для тимчасового використання. Пересилка радіоактивних матеріалів поштою чи багажем на адресу іншої людини повинна розглядатись як передача.

Дії особи, що передає з метою наживи під виглядом радіоактивних матеріалів речі, що до них не належать, повинні розглядатись як шахрайство. Покупці відповідають за замах на придбання радіоактивних матеріалів.

Видозмінення має місце при повній чи частковій зміні якісних або кількісних показників радіоактивних матеріалів.

Знищення радіоактивних матеріалів — це доведення цих предметів до повної непридатності щодо їх цільового призначення. Внаслідок знищення радіоактивні матеріали перестають існувати або повністю втрачають свою цінність. Під втратою цінності треба розуміти випадки, коли вказані предмети фізично не перестають існувати, але стають непридатними для використання, або, не втрачаючи своїх якостей, стають недоступними для

користування.

Розпилення – це таке розкидання радіоактивного матеріалу, який складається з дрібних частинок, коли зібрати його знову у попередній кількості та об'ємі неможливо.

Руйнування — це розбирання агрегату, де знаходиться радіоактивна речовина; сплющування капсули; розбиття ампули; спалення виробу та інші дії, що порушують оболонку або інший захист від радіоактивного випромінювання.

Склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 265, сконструйований як формальний. Злочин є закінченим у момент вчинення дій безвідносно до настання суспільно небезпечних наслідків. Наслідки, які не підпадають під поняття тяжких, на кваліфікацію не впливають, але повинні бути враховані судом при постановленні вироку.

Загибель людей — це смерть хоча б однієї людини внаслідок дій, що зазначені в ч. 1 ст. 265.

Інші тяжкі наслідки — це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць, значна екологічна шкода внаслідок незаконних дій з радіоактивними матеріалами.

При застосуванні ч. 2 ст. 265 треба встановити наявність причинного зв'язку між діями особи та наслідками, що настали.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 265, є умисним, тобто особа усвідомлює суспільне небезпечний характер своїх дій щодо радіоактивних матеріалів та бажає діяти саме таким чином.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 265, є необережним, що визначається ставленням особи до наслідків. Суб'єкт передбачає можливість настання людських жертв чи інших тяжких наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховує на їх відвернення або не передбачає можливості настання таких наслідків, хоч повинен був і міг їх передбачити.

Суб'єктом злочину може бути приватна осудна особа з 16 років, яка не має повноважень на вчинення перелічених у ч. 1 ст. 265 дій щодо радіоактивних матеріалів. Особи, яким радіоактивні матеріали були довірені по службі або які мали доступ до радіоактивних матеріалів згідно з виробничими функціями, можуть нести відповідальність у відповідних випадках за ст. 267.

Погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК)

Стаття 266 КК передбачає відповідальність за погрозу вчинити викрадання радіоактивних матеріалів з метою примусити фізичну або юридичну особу, міжнародну організацію або державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї, якщо були підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Поняття радіоактивних матеріалів розкрито при розгляді ст. 265 КК.

Про поняття викрадання вказаних матеріалів мова йшла при розгляді складу злочину, передбаченого ст. 262 КК.

Погроза може бути пред'явлена усно, письмово, а також за допомогою різноманітних технічних засобів (відео-, аудіозапис, телефакс, комп'ютерний зв'язок тощо).

Погроза повинна бути достатньо реальною, тобто треба встановити наявність підстав побоюватись здійснення погрози. Таке встановлення є справою факту — у кожному окремому випадку ті чи інші обставини можуть тлумачитися як доказ наявності відповідних підстав. Зокрема, до вказаних обставин належать причетність суб'єкта до ядерних досліджень, атомних електростанцій тощо, наявність в його розпорядженні технічних засобів або злочинної організації для здійснення погрози.

Погроза адресується державі (конкретно — вищим органам влади або управлінням), міжнародній організації (наприклад, ЮНЕСКО), фізичній особі (громадянину України, іноземному громадянину або особі без громадянства), юридичній особі (підприємству,

установі, що зареєстрована як юридична особа в Україні або за кордоном). Таким чином, адресат може знаходитись як на території України, так і за її межами. Але при цьому суб'єкт погрожує викрасти радіоактивні матеріали не будь-де, а саме на території України.

До адресата погроза та вимоги, що її супроводжують, можуть бути доведені через третіх осіб, через інші держави або міжнародні організації, а також за допомогою засобів масової інформації — газет, телебачення та ін.

Погроза вчинити розкрадання радіоактивних матеріалів супроводжується вимогою вчинити будь-яку дію або утриматись від неї. Ця вимога може торкатись політичних (прийняти урядове рішення, відмовитись від висунення кандидатури на виборах тощо), правових (прийняття бажаного рішення судом, звільнення когось з-під варти та ін.), економічних (дозволити експорт, виділити кредит тощо) та особистих питань (прийняти в інститут, розірвати шлюб, дозволити емігрувати тощо).

Злочин вважається закінченим в момент сприйняття погрози тим, кому вона адресується, або будь-якою іншою особою.

Якщо ж вимоги були виконані і від цього настала якась шкода, то це оцінюється судом при винесенні вироку.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та спеціальною метою. Особа, що погрожує, усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій і бажає діяти саме так, маючи за мету спонукати державу, міжнародну організацію, фізичну або юридичну особу виконати її вимоги.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа з 16-річного віку.

Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК)

Стаття 267 КК передбачає відповідальність за порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів, а також незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Частина друга ст. 267 КК передбачає відповідальність за ті самі діяння, а також незаконне пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

В КК встановлена відповідальність за незаконні дії щодо деяких предметів, речовин і матеріалів, які іменуються джерелами підвищеної безпеки або джерелами загальної безпеки. Рисою, що об'єднує зазначені предмети, речовини, матеріали, є їх здатність (при порушенні спеціальних правил поводження) створювати небезпеку заподіяння шкоди індивідуально не визначеному колу осіб, а також майновим, економічним, екологічним та іншим цінностям. До них відносяться вибухові речовини, вогнепальна зброя, бойові припаси, радіоактивні матеріали тощо.

З огляду на особливу небезпечність вказаних речовин, предметів та матеріалів на них поширюються правила дозвільної системи, тобто особливий порядок їх виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, обліку і використання.

Так, наприклад, дозвіл на придбання та перевезення вибухових матеріалів і засобів вибуху видають міські та районні органи внутрішніх справ.

До інших правил поводження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами належать, зокрема, правила їх знешкодження, правила безпеки при похованні радіоактивних відходів тощо.

Вибухові речовини — це порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

До вибухових речовин у розумінні ст. 267 також належать так звані знаряддя вибуху, що містять в собі вибухові речовини. Це вогнепровідні та детонуючі шнури, капсулі, детонатори та ін. Разом з цим не можуть розглядатись як вибухові речовини знаряддя

вибуху, що не містять речовин, здатних до самостійного вибуху — динамо-машини; елементи живлення тощо.

В інструкціях та інших нормативних актах, що містять відповідні правила безпеки, часто використовується термін "вибухові речовини", котрим об'єднуються два інших терміни: "вибухові речовини" і "засоби ініціювання вибуху".

Поняття *радіоактивних матеріалів* розкрито при розгляді злочину, передбаченого ст. 265 КК.

Диспозиція ст. 267 є бланкетною, що обумовлює необхідність для розкриття змісту об'єктивної сторони злочину звертатись до відповідних правил, які регламентують порядок поводження з вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами.

Зберігання та облік вибухових речовин та радіоактивних матеріалів повинні забезпечити усунення небезпеки спонтанного вияву їх якостей (вибуху, радіаційного забруднення) і запобігти втраті цих предметів, особливо їх розкраданню.

Таким чином, до порушення правил зберігання та обліку відносяться дії або бездіяльність, що створюють можливість втрати або неконтрольованого вияву якостей вибухових речовин та радіоактивних матеріалів. Це може бути, наприклад, залишення радіоактивних матеріалів без охорони, використання в сховищі вибухових речовин неналежної електричної арматури, незабезпечення необхідного захисту від блискавок, невиконання вимог по обов'язкових відмітках в книгах обліку залишків вибухових речовин, що здаються підривниками щодобово на склад.

Використання вибухових речовин та радіоактивних матеріалів полягає в їх застосуванні за прямим призначенням. Таким чином, порушення правил використання полягає в діях (бездіяльності) винної особи, які ведуть до загрози спричинення шкоди життю та здоров'ю людей, а також загрози заподіяння іншої шкоди в процесі проведення вибухових робіт та використання радіоактивних матеріалів. Це може бути порушення правил безпеки при спорядженні вибухових засобів, недотримання безпечної відстані від людей та споруд при проведенні вибухів, буріння свердловин із зарядами, що не вибухнули, тощо.

Перевезення, пересилання вибухових речовин та радіоактивних матеріалів - це їх транспортування як вантажу спеціальними вантажними рейсами (вантажними потягами, транспортними літаками та ін.) або як ручного вантажу пасажирями. Перевезення вибухових речовин та радіоактивних матеріалів ручним вантажем категорично заборонено на усіх видах транспорту.

Порушення зазначених правил може полягати в недодержанні дистанції між транспортними засобами, перевезення вибухових речовин в одному вагоні з легкозаймистими рідинами або не спеціально призначеними поршневіми літаками тощо.

Пересилання вибухових речовин та радіоактивних матеріалів поштою (у вигляді посилки, бандеролі, листа) заборонено.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 267, вважається закінченим в момент порушення правил (наприклад, в момент проведення вибуху на небезпечній відстані від людей) при реальній небезпеці загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, а також в момент початку перевезення чи прийняття до пересилання вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів. Тому спроба перевезти чи переслати вибухові речовини, радіоактивні матеріали, яка не вдалась (пасажир з вибухівкою виявлений до зльоту літака, посилка з радіоактивним матеріалом не прийнята поштою тощо), може утворювати склад замаху на цей злочин.

За ч. 1 ст. 267 кваліфікуються передбачені нею діяння як при заподіянні ними шкоди, що не є тяжкою (наприклад, заподіяння легких тілесних ушкоджень одній чи декільком особам, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній особі), так і при відсутності будь-яких наслідків, але в обох випадках при реальній небезпеці загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Легкозаймисті речовини. Держстандарт розрізняє такі пожежовибухонебезпечні речовини, як гази, рідини, тверді речовини, пил. Серед цих речовин деякі є негорючими, інші важкогорючими і решта легкогорючими. Серед останніх виділяються легкозаймисті рідини — з температурою спалаху не більш 61 градуса вище нуля (див. Держстандарт 12.1.044-89

"Пожежовибухонебезпечність речовин та матеріалів"). Таким чином, до легкозаймистих речовин у технічному розумінні цього поняття належать тільки рідини — ацетон, бензин, спирт, уайт-спірит, ефір та ін. Однак виходячи з суті розглядуваної норми, до легкозаймистих речовин треба також віднести так звані самозаймисті речовини. Маються на увазі речовини, що здатні займатися від контакту з повітрям, з водою чи з деякими окислювачами. Це фосфор білий, сірка, фосфористий калій та ін. Перевезення зазначених речовин (легкозаймистих рідин і самозаймистих речовин) особливо небезпечне і може призвести до тяжких наслідків.

Ідкі речовини — це хімічно активні речовини, що мають подразнюючий, денатуруючий та деструктивний вплив на живі тканини, а також на деякі неорганічні матеріали. До них належать усі види кислот та лугів (сірчана та оцтова кислоти, їдкий натр, негашене вапно тощо).

Якщо їдка речовина водночас є отруйною або сильнодіючою, відповідальність настає за ст. 321 (при відсутності тяжких наслідків) або за ч. 2 ст. 267 (при наявності тяжких наслідків).

Для з'ясування належності предметів, що пересилались багажем або поштою, до відповідної групи речовин у більшості випадків необхідно призначати експертизу.

Оскільки в диспозиції ч. 2 ст. 267 вказується на незаконне пересилання легкозаймистих та їдких речовин, для з'ясування характеру пересилання потрібно звернутись до правил, що регулюють порядок поштового та багажного пересилання речей і інших предметів.

Багаж — це вантаж, що перевозиться не вантажними, а пасажирськими або спеціальними поштово-багажними рейсами відповідного транспорту окремо від пасажирів (окрім ручного багажу). Мається на увазі перевезення в багажному трюмі пасажирського пароплава, поштово-багажним вагоном тощо.

Загибель людей — це смерть хоча б однієї людини внаслідок дій, що зазначені в ч. 2 ст. 267.

Інші тяжкі наслідки — це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам.

Обов'язковою ознакою злочину є наявність причинного зв'язку між діянням та наслідками, що настали.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 267, може бути скоєний як умисно, так і необережно. У першому випадку особа усвідомлює суспільне небезпечний характер своїх дій щодо вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів і бажає діяти саме таким чином. Необережність має місце при неуважному ставленні суб'єкта до своїх обов'язків по додержанню правил безпеки при поводженні з вибуховими речовинами і радіоактивними матеріалами. Незаконне перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів як ручного багажу, а також їх незаконне пересилання поштою або вантажем завжди здійснюються умисно.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 267, завжди є необережним, що обумовлюється ставленням особи до наслідків своїх дій. Винна особа або передбачає можливість тяжких наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення, або не передбачає вказаних наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Мотив і мета порушення відповідних правил та незаконного пересилання зазначених речовин чи матеріалів можуть бути будь-якими.

Суб'єктом порушення правил зберігання, використання, обліку та перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів є особа, яка несе відповідальність за додержання відповідних правил. Це посадові особи, а також рядові робітники підприємств та установ, у розпорядженні яких перебувають вибухові речовини і (або) радіоактивні матеріали.

Перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів як ручного багажу та їх незаконне пересилання поштою або вантажем, а також пересилання поштою або багажем легкозаймистих або їдких речовин може вчинити будь-яка фізична осудна особа, що досягла

16 років.

Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК)

Стаття 268 КК передбачає відповідальність за ввезення на територію України чи транзит через її територію відходів або вторинної сировини без належного дозволу, а також за ввезення на територію України чи транзит через її територію речовин або матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення.

Об'єктом злочину є громадська безпека, а також суспільні відносини, що забезпечують здоров'я населення, економічні інтереси держави та суб'єктів господарювання і відносини по підтриманню задовільного екологічного стану в Україні.

Оскільки більшість відходів і чимала кількість вторинної сировини мають певні шкідливі властивості (отруйність, радіоактивність та ін.), неконтрольоване їх ввезення на територію України або транзит через її територію може призвести до масового захворювання людей, падежу худоби, знищення рослин тощо. Деякі види відходів мають такий ступінь шкідливих якостей, що вони віднесені до категорії небезпечних відходів і їх ввезення на територію України взагалі забороняється.

Відходи — це залишки виробничої чи невиробничої сфери, які придатні для якої-небудь іншої мети, але які недоцільно використовувати для виготовлення продукції на підприємствах, в організаціях чи установах, де вони стали такими, але можливо використовувати на інші господарські потреби.

Поняття радіоактивних відходів дано в Законі від 30 червня 1995 р. "Про поводження з радіоактивними відходами" (Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 27. — Ст. 198): *радіоактивні відходи* — матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умов, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається.

Вторинна сировина — залишки сировини, матеріалів та напівфабрикатів, які утворюються у ході виробництва, або залишки предметів споживання та їх тари, що утворюються у населення і придатні для подальшого використання для вироблення нових товарів та інших предметів (див.: Вторичные ресурсы: Сборник нормативных актов. — М., 1988. — С. 204, 247, 249, 252—254).

Перелік груп речовин і матеріалів, які належать до категорії *небезпечних відходів*, ввезення в Україну яких забороняється, затверджений постановою Кабінету Міністрів під 22 лютого 1994 р. № 117 (Урядовий кур'єр. — 1994 — 24 березня). До небезпечних відходів належать, зокрема: медичні відходи з лікарень, поліклінік, клінік; стоки тваринницьких ферм; відходи хімічної переробки деревини; відпрацьовані каталізатори; відпрацьовані або з простроченим терміном придатності елементи живлення; лужні шлами; радіоактивні відходи.

Для вирішення питання про віднесення конкретної речовини, матеріалу, предмета тощо до відходів чи вторинної сировини, а також до категорії небезпечних відходів необхідно призначати експертизу.

Склад злочину є формальним. Для притягнення до відповідальності винної особи встановлення будь-яких наслідків діяння не вимагається. Достатньо самого факту ввезення на територію України або транзиту через її територію відходів чи вторинної сировини.

Ввезення на територію України — це фактичне переміщення через митний кордон України (див. ст. 15 МК) відходів чи вторинної сировини.

Транзит через територію України — це переміщення відходів чи вторинної сировини під митним контролем через територію України між двома пунктами або в межах одного пункту на митному кордоні України (див. ст. 15 МК).

Спосіб ввезення та транзиту може бути будь-яким (з використанням залізничного транспорту, автотранспорту, авіатранспорту, трубопровідного транспорту тощо).

При вирішенні питання про відсутність належного дозволу при ввезенні на територію України або транзит через її територію відходів чи вторинної сировини треба керуватись діючим законодавством України.

Видача дозволу на ввезення в Україну відходів з метою складування, знешкодження чи захоронення не допускається.

Дозвіл на ввезення в Україну або транзит через її територію відходів подається імпортером (перевізником-експедитором) прикордонній митниці, через яку будуть ввозитися в Україну відходи, до початку їх ввезення або транзиту.

Ввезення на територію України чи транзит через її територію речовин чи матеріалів, що належать до категорії небезпечних відходів, які забороняються до ввезення, не може бути дозволенним, є завжди незаконним.

Злочин є закінченим у момент перетинання вантажу з відходами чи вторинною сировиною митного кордону України. Дії, спрямовані на незаконне ввезення або транзит відходів чи сировини, але не доведені до кінця з причин, не залежних від волі винних, треба розглядати як замах на цей злочин.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Винна особа усвідомлює суспільну небезпечність незаконного ввезення або транзиту відходів чи вторинної сировини та бажає діяти таким чином. Тому у кожному випадку вчинення таких дій треба встановлювати, чи була особа обізнана з існуючими спеціальними правилами щодо порядку ввезення (транзиту) відповідних матеріалів, речовин, предметів.

Суб'єктом злочину є посадова або приватна особа, яка досягла 16-річного віку, котра дозволяє, оформляє, супроводжує, безпосередньо ввозить відходи чи вторинну сировину.

Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 269 КК)

Стаття 269 КК передбачає відповідальність за незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин.

Вибухові речовини — це порох, динаміт, тротил, нітрогліцерин та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню.

Легкозаймисті речовини. Держстандарт розрізняє такі пожежовибухонебезпечні речовини, як гази, рідини, тверді речовини, пил. Серед цих речовин деякі є негорючими, інші важкогорючими і решта легкогорючими. Серед останніх виділяються легкозаймисті рідини — з температурою спалаху не більш 61 градуса вище нуля (див. Держстандарт 12.1.044-89 "Пожежовибухонебезпечність речовин та матеріалів"). Таким чином, до легкозаймистих речовин у технічному розумінні цього поняття належать тільки рідини — ацетон, бензин, спирт, уайт-спірит, ефір та ін. Однак виходячи з суті розглядуваної норми, а також враховуючи перелік речовин та матеріалів, які існуючими правилами заборонені до перевезення повітряним транспортом, до легкозаймистих речовин треба також віднести так звані самозаймисті речовини. Маються на увазі речовини, що здатні займатися від контакту з повітрям, з водою чи з деякими окислювачами. Це фосфор білий, сірка, фосфористий калій та ін. Перевезення зазначених речовин (легкозаймистих рідин і самозаймистих речовин) особливо небезпечне і може призвести до тяжких наслідків.

До повітряних суден відносяться літаки, вертольоти, дирижаблі та інші апарати для польотів у повітрі, що не належать Збройним Силам України.

Склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 269, є формальним. Злочин вважається закінченим в момент початку руху повітряного судна (розбіг літака, відрив від поверхні землі вертольота тощо), на борту якого незаконно знаходяться легкозаймисті або вибухові речовини. При цьому не має значення спосіб провозу — багажем, ручним вантажем чи іншим способом.

Припиненим цей злочин буде в момент зупинки судна або вилучення у винної особи заборонених до перевезення речовин.

Загибель людей – це смерть однієї чи більше людини.

Тяжкі наслідки — це катастрофа чи інша аварія повітряного судна, що супроводжується заподіянням тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значних матеріальних збитків державі, колективним або індивідуальним власникам.

У кожному випадку треба встановити причинний зв'язок між незаконним перевезенням вибухових або легкозаймистих речовин та наслідками, що настали. Якщо катастрофа літака чи іншого судна настала з інших причин, незаконний провіз вказаних речовин може бути кваліфікований лише за ч. 1 ст. 269 КК. В той же час знаходження на борту повітряного судна, що терпить катастрофу, вибухових та легкозаймистих речовин може значно збільшити розмір заподіяної шкоди. В таких випадках скоєне тягне відповідальність за ч. 2 ст. 269. Для вирішення питань, що виникають при встановленні причинного зв'язку, треба проводити експертизу.

При вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 269 КК, особа діє умисно, тобто розуміє суспільну небезпечність незаконного перевезення повітряним судном вибухових чи легкозаймистих речовин і бажає діяти таким чином.

До тяжких наслідків (ч. 2 ст. 269 КК) вина може бути лише необережною у вигляді злочинної самовпевненості. Особа передбачає можливість спричинення тяжких наслідків, але легковажно розраховує на їх відвернення.

Суб'єктом злочину є особи, що досягли 16 років і не є працівниками повітряного транспорту. Останні відповідають за вчинення аналогічних дій за ст. 276 КК.

У випадку, коли особа володіє незаконно вибуховими речовинами, які вона перевозить, скоєне утворює сукупність злочинів, передбачених ст. 269 та 263 КК.

Якщо вибухові або легкозаймисті речовини пронесені на борт повітряного судна з метою їх використання для уgonу чи захоплення цього судна, вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів — за ст. 278 та 269 КК.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК)

Стаття 270 КК установлює кримінальну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Об'єктом злочину служить громадська безпека в частині забезпечення пожежної безпеки. Додатковим безпосереднім об'єктом є життя, здоров'я потерпілих, а також право власності.

Об'єктивна сторона розглянутого злочину характеризується:

- 1) порушенням встановлених законодавством вимог пожежної безпеки;
- 2) виникненням у результаті цього порушення пожежі, якою заподіяна шкода здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі;
- 3) наявністю причинного зв'язку між вчиненим порушенням і настанням громадсько-небезпечних наслідків.

Під порушенням встановлених законодавством вимог пожежної безпеки розуміється порушення Закону України від 17 грудня 1993 р. «Про пожежну безпеку» і затверджених на його основі «Правил пожежної безпеки в Україні», які були введені в дію Наказом МВС України № 400 від 22 червня 1995 р.

Кримінальна відповідальність за зазначене порушення настає тільки у випадках, коли воно знаходиться в необхідному причинному зв'язку з виникненням *пожежі*, під якою розуміється неконтрольоване горіння поза межами спеціального вогнища. Під заподіянням *шкоди здоров'ю людей* треба розуміти заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній людині або легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності одній чи декільком особам. Заподіяння *майнової*

шкоди у великому розмірі означає заподіяння прямих збитків підприємству, установі, організації або окремим громадянам на суму у триста і більше разів перевищуючу неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною або змішаною (подвійною) формою вини. Відношення до порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки може бути як умисним, так і необережним, а до громадсько-небезпечних наслідків — тільки необережним. У цілому злочин визнається вчиненим з необережності.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років (службова або приватна), винна в порушенні зазначених правил.

Кваліфікуючі ознаки злочину, передбачені в ч. 2 ст. 270 КК:

- вчинення такого діяння, якщо воно спричинило загибель людей;
- майнову шкоду в особливо великому розмірі;
- інші тяжкі наслідки.

Під *загибеллю людей* розуміється смерть хоча б однієї людини, під *заподіянням майнової шкоди в особливо великому розмірі* — якщо прямі збитки складають суму в тисячу і більше разів перевищуючу неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Під *іншими тяжкими наслідками* треба розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи декільком особам, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, тривалий простій підприємств, цехів, виробничих ділянок і т.п.

РОЗДІЛ X. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Питання 1. Поняття і види злочинів проти безпеки виробництва

Під *виробництвом* слід розуміти складну соціально-економічну і технічну відносно замкнуту систему, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на отримання суспільно корисного результату. Складовим елементом такої системи є технічні та правові норми.

У ході виробничої діяльності або використання її результатів людина зазнає або може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів самого різного характеру і ступеня: механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Наявність на виробництві небезпечних та шкідливих факторів зумовлює потребу в умовах, що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Такими умовами на виробництві є його безпека.

Безпека виробництва – це такий технічний стан, при якому нейтралізується можливість вражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Для забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що відносяться до різних галузей права (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та ін.), а також технічні норми. В цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Необхідною складовою безпеки будь-якого виробництва є безпека праці, яка поділяється на технічну і санітарну, а за рівнями – на безпеку звичайних і підвищено небезпечних робіт. Деякі виробництва (як технічне ціле), окремі речовини (що є предметами праці) мають виняткову небезпечність, що вимагає особливих організаційно-технічних режимів їх функціонування (використання), включаючи правове забезпечення. Такими є: вибухонебезпечні виробництва, а також виробництва, в яких використовуються ядерні та радіоактивні матеріали. Нарешті, ряд виробництв здатний заподіяти шкоду поза виробничим інтересам, у зв'язку з використанням готової промислової продукції, її напівфабрикатів, а також експлуатацією збудованих будівель та споруд.

Об'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва характеризується матеріальним складом, і тому вимагають встановлення діяння, наслідків і причинного зв'язку.

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони проявляється в порушенні шляхом протиправної дії або бездіяльності вимог безпеки, що містяться в правилах безпеки праці та виробництва. При цьому порушення звичайно виглядає не як одиничний акт дії (бездіяльності), а представляє сукупність таких актів, систему, де порушується не одна, а різні вимоги безпеки. Під порушенням слід розуміти недотримання або неналежне дотримання вимог безпеки, передбачених правилами, або здійснення в ході виробничої діяльності дій, прямо заборонених правилами.

Злочини проти безпеки виробництва являють собою порушення виключно писаних правил безпеки. Диспозиції статей, що розглядаються є бланкетними, у зв'язку з чим для їх застосування слід звернутися до інших нормативних актів (правил, інструкцій, стандартів тощо).

Обов'язковою ознакою цих злочинів є наслідки. Вони можуть бути двох видів. Перший вид наслідків закон пов'язує зі створенням загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (частини перші статей 272–275). Другий вид наслідків складають ті, настання яких

пов'язане з спричиненням реальної шкоди. Це: “шкода здоров'ю потерпілого” (частини перші статей 271–275); “загибель людей” (частини другі статей 271–275) та “інші тяжкі наслідки” (частини другі статей 271–275).

Створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків має бути реальним, свідчити про появу в конкретному виробничому процесі або внаслідок його такого небезпечного стану (погрози), коли із необхідністю можуть настати вказані в законі наслідки.

Шкода здоров'ю потерпілого охоплює види виробничого травматизму або нещасних випадків із сторонніми виробництву, пов'язані із заподіянням одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження або заподіянням одній чи кільком особам легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб.

Під *іншими тяжкими наслідками* слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоч б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більш особам. Злочини, передбачені статтями 272–275, охоплюють також випадки заподіяння значної матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям, незалежно від форми власності та видів їх діяльності, окремим громадянам, а також довіллю. Однак саме по собі заподіяння значної матеріальної шкоди недостатнє для визнання його наслідком злочинів, що розглядаються. Необхідно, щоб такий наслідок був результатом порушення вимог безпеки на виробництві та супроводжувався створенням загрози для життя або здоров'я людей чи заподіянням ним різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень. В іншому випадку мова може йти про злочини проти власності, у сфері господарської або службової діяльності.

Суб'єкт злочинів проти безпеки виробництва – спеціальний. Це особи, які зобов'язані дотримуватися правил безпеки виробництва. За правовим статусом вони можуть поділятися на три групи: а) службові особи і громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що прямо вказується в ст. 271, в інших випадках це впливає із закону (статті 272–275); б) робітники і службовці (статті 272–275); в) сторонні для виробництва особи (статті 273 і 274). Виходячи з виняткової небезпеки вибухонебезпечних підприємств (цехів), виробництв, де використовуються ядерні та радіаційні матеріали, сторонні особи, які знаходилися з дозволу на таких підприємствах (екскурсанти, працівники інших підприємств, установ, організацій та ін.) зобов'язані у встановленому нормативними актами порядку дотримуватися правил безпеки, зміст яких можна сприйняти без спеціальної підготовки. Наприклад, на вибухонебезпечному виробництві – “курити заборонено”.

Суб'єктивна сторона злочинів визначається їх об'єктивною стороною. Щодо порушення правил безпеки можуть мати місце умисел або необережність, щодо наслідків – тільки необережність (тобто змішана форма вини або необережність у чистому вигляді). Відношення суб'єкта до наслідків є визначальним, тому загалом злочини проти безпеки виробництва є необережними.

Виходячи з викладеного, *під злочинами проти безпеки виробництва* потрібно розуміти суспільно небезпечні винні діяння, що порушують встановлені законодавчими та іншими нормативно-правовими актами вимоги безпеки виробництва, що призвели до настання передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних наслідків, вчинені суб'єктом злочину.

Нормативно-правові акти з охорони праці – це правила, норми, регламенти, положення, стандарти, інструкції та інші документи, обов'язкові для виконання.

Виходячи із подібності безпосередніх об'єктів, характеру виробництва та суспільно небезпечних наслідків, потрібно класифікувати на:

- 1) злочини у сфері безпеки праці (статті 271 і 272);
- 2) інші злочини у сфері безпеки виробництва (статті 273–275).

Питання 2. Злочини у сфері безпеки праці

Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК).

В ч. 1 ст. 271 КК зазначено, про порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Відповідно до ст. 6 Закону України “Про охорону праці” від 14 жовтня 1992 р. № 2694-ХІІ, умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам законодавства.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є конституційне право людини і громадянина на безпечні умови праці. **Додатковим обов'язковим об'єктом** виступає здоров'я особи.

Потерпілим від злочину може бути особа, яка має постійний або тимчасовий зв'язок з даним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності, тобто учасник виробничого процесу.

Об'єктивна сторона характеризується:

- 1) діянням (дією або бездіяльністю);
- 2) наслідками у вигляді шкоди здоров'ю (ч. 1 ст. 271 КК) або загибелі людей чи іншими тяжкими наслідками (ч. 2 ст. 271 КК);
- 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також
- 4) місцем вчинення злочину.

Терміном “*порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів*” охоплюється недотримання вимог Закону України “Про охорону праці”, а також правил, які прийняті з метою охорони громадян від виробничих травм і професійних захворювань в процесі їх виробничої діяльності. Це, зокрема, правила техніки безпеки, виробничої санітарії, правила збереження і використання легкозаймистих або їдких речовин.

При засудженні особи, винної в порушенні вимог законодавства про охорону праці, суд у вирокі має указати, які конкретно пункти (параграфи) нормативних актів були порушені, і описати суть порушення, що мало місце.

Оскільки диспозиція ч. 1 ст. 271 КК є бланкетною, то при застосуванні цієї статті слід встановлювати не лише те, які саме нормативно-правові акти порушено при вчиненні цього діяння, а й конкретно визначити, вимоги яких саме статей, пунктів, параграфів не дотримано винним, а також розкрити суть допущеного порушення.

Правила техніки безпеки та інші правила охорони праці дуже різноманітні. Їх можна розділити на загальні та спеціальні. Загальні – це правила, які мають значення для кожного підприємства, спеціальні – для окремих галузей промисловості, сільського господарства. До інших правил охорони праці відносяться правила виробничої санітарії та гігієни, зберігання і використання легкозаймистих або їдких речовин, допуску до роботи неповнолітніх та ін.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є місце його вчинення. Ним є місце, де здійснюється виробництво, – підприємство, установа, організація або підприємницька діяльність громадянина – суб'єкта такої діяльності.

Термін “*створювало небезпеку*” (ч. 1 ст. 271) припускає наявність реальної можливості загибелі або травмування людей, їхнього захворювання внаслідок порушення вимог законодавства про охорону праці.

Заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 271 КК) передбачає захворювання людей внаслідок порушення вимог законодавства про охорону праці або травмування потерпілого, яке потягло заподіяння середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності. За

частиною 1 ст. 271 КК наслідком злочину є “шкода здоров’ю потерпілого”. Необхідно встановлювати причинний зв’язок між порушенням правил і цим наслідком.

Наприклад, вироком Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 07 травня 2010 р. було визнано С. винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК України та призначено йому покарання у вигляді 510 (п’ятсот десять) гривень 00 коп. штрафу.

Так, С. працюючи на посаді майстра виробничої ділянки № 2 Товариства з обмеженою відповідальністю “Дрогобичспецбуд”, що розташоване в м. Дрогобичі по вул. Горішня Брама, 185, Львівської області, будучи відповідно до наказу № 18-оп від 23.08.2009 року призначеним відповідальною особою за ведення будівельних робіт по 32-х квартирному житловому будинку, та відповідно до п. 7 та п. 20 посадової інструкції виконавця робіт (виконроба) та майстра будівельних робіт, затвердженої 18.12.1995 р., зобов’язаним забезпечити суворе виконання усіма робочими правил техніки безпеки, вимог охорони праці, – забезпечувати високу виробничу і трудову дисципліну серед робочих, 15.12.2009 р. всупереч ч. 6 ст. 18 Закону України “Про охорону праці”, п. 3.17 “Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці”, які передбачають, що не допускаються до роботи працівники, у тому числі посадові особи, які не пройшли навчання, інструктаж і перевірку знань з охорони праці. Не провівши навчання та перевірки знань з охорони праці, допустив до виконання робіт по муруванню зовнішніх стін другого поверху 32-х квартирний будинку в м. Дрогобичі по вул. Шептицького, муляра П. В результаті таких дій С. муляр П. 15.12.2009 р. біля 15.00 год. здійснюючи мурування простінку віконного прорізу, в порушення правил техніки безпеки прийняв самостійне рішення продовжити мурувати простінок з лоджії другого поверху, яка не була огорожена і не використовуючи при цьому запобіжного паска, оступився та впав на землю, в результаті чого одержав тілесні ушкодження, які за ступенем тяжкості відносяться до категорії середніх, що не були небезпечними для життя, а викликали тривалий, понад три тижні, розлад здоров’я.

У частині 2 ст. 271 КК встановлена відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Під нещасними випадками з людьми (ч. 2 ст. 271 КК) необхідно розуміти заподіяння смерті, тяжкого, середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження, яке причинило короткочасний розлад здоров’я або короткочасну втрату працездатності хоча б одній особі. При цьому додаткова кваліфікація за статтею про злочини проти життя та здоров’я особи не потрібна.

Злочин вважається *закінченим* з моменту заподіяння шкоди здоров’ю потерпілого.

Суб’єкт злочину спеціальний. Крім загальних ознак суб’єкта злочину, він наділений ще й спеціальними ознаками, а саме:

1) є службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб’єктом підприємницької діяльності;

2) несе спеціальні обов’язки з охорони праці.

Такі обов’язки покладаються на службових осіб спеціальними наказами адміністрації, посадовими інструкціями, впливають із займаної посади чи в зв’язку із попередньою діяльністю. Наприклад, такі обов’язки має керівник підприємства, який особисто взявся керувати виконанням певних робіт. Громадяни – суб’єкти підприємницької діяльності несуть обов’язки з охорони праці найнятих ними працівників на підставі закону.

Відповідальність за порушення правил охорони праці настає незалежно від форми власності підприємства, на якому працює службова особа.

У разі порушення вимог законодавства про охорону праці іншими службовими особами вони, з урахуванням обставин справи, можуть нести відповідальність за службові злочини або злочини проти особи за відповідними статтями чинного Кодексу.

Порушення вимог законодавства про охорону праці робітником або службовцем, які не є суб’єктами вказаного злочину, якщо таке порушення спричинило каліцтво або загибель іншого робітника чи службовця, утворює склад злочину проти життя або здоров’я особи.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується, як правило, складною формою вини: до самого порушення вимог законодавства про охорону праці особа ставиться умисно (інколи – необережно), а до його суспільно небезпечних наслідків – тільки необережно.

Якщо порушення вимог законодавства про охорону праці було способом умисного заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей, то такі діяння кваліфікуються з врахуванням конкретних обставин справи як диверсія (ст. 113 КК) або як умисні злочини проти життя та здоров'я особи.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 271 КК – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк; за ч. 2 ст. 271 КК – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до семи років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого.

Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК)

У ч. 1 ст. 272 КК зазначено про порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві особою, яка зобов'язана їх дотримувати, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Багато робіт, що виконуються на виробництві, характеризуються підвищеною небезпекою, оскільки ймовірність настання небезпечних наслідків при їх виконанні набагато вища, ніж при звичайних роботах. Порушення правил безпеки при виконанні таких робіт може призвести, наприклад, до обвалів у шахтах, значних за кількістю потерпілих нещасних випадків, падіння людей з висоти, спричинення значної матеріальної шкоди.

Ст. 272 передбачає відповідальність за порушення правил безпеки при виконанні не всіх видів робіт, а тільки деяких з них, які характеризуються найбільш високим рівнем небезпеки для працівників та оточуючих осіб. Це гірничі, будівельні та інші роботи.

Гірничі роботи – це роботи з геологічного розвідування родовищ корисних копалин (крім нафти і газу) з механічним порушенням поверхні; будівництва, реконструкції, ремонту гірничих підприємств; збагачення корисних копалин, що видобуваються, включаючи дроблення, розмелювання, концентрацію або промивання видобутих матеріалів; будівництво та ремонт підземних споруд, не пов'язаних із добуванням корисних копалин (наприклад, метрополітена, тунелів) та ін.

Будівельні роботи – це земляні, кам'яні, монтажні, опоряджувальні, навантажувально-розвантажувальні, заготівельні та інші роботи, які проводяться на будівельному майданчику в зв'язку з будівництвом, ремонтом, переносом, реконструкцією або зносом житлових приміщень, приміщень побутового або іншого призначення, а також роботи не на будівельному майданчику, але пов'язані з ремонтом, прокладанням інженерних мереж, комунікацій теплопостачання, водопостачання та ін.

Інші роботи – це однопорядкові з гірничими та будівельними роботи, які також відзначаються небезпечністю для людей, таким же високим рівнем можливості спричинення шкоди життю або здоров'ю (наприклад, вибухові роботи, не пов'язані з виробництвом на вибухонебезпечних підприємствах або в вибухонебезпечних цехах).

За статтею 272 КК може наставати відповідальність і при порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою у зв'язку з підприємницькою діяльністю, яка здійснюється без передбаченої законом державної реєстрації чи без одержання ліцензії на види діяльності, які підлягають ліцензуванню, або з порушенням умов такого ліцензування, а також при зайнятті забороненими видами підприємницької діяльності або діяльності, за яку відповідальність установлено окремими статтями Особливої частини КК. У випадках поєднання порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою з діяннями, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК, вчинене

має кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених статтею 272 КК та відповідною статтею Особливої частини КК, наприклад, статтями 202–204, 263 КК.

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є безпека праці при виконанні робіт з підвищеною небезпекою.

Потерпілим внаслідок злочинних діянь, передбачених ст. 272 КК, є працівник виробництва. У випадках заподіяння шкоди стороннім особам, відповідальність настає або як за службовий злочин (наприклад, службова недбалість), або як за злочин проти життя і здоров'я.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

1) діянням – порушенням правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві або будь-якому підприємстві,

2) наслідками у вигляді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 272 КК) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 272 КК);

3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Крім того, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу цього злочину є обстановка і місце його вчинення.

Для складу злочину порушення відповідних правил ведення робіт є наявним за диспозицією цієї статті. Форма власності підприємства значення не має.

Диспозиція ст. 272 є бланкетною, що означає необхідність звернення (для з'ясування змісту порушення, про яке в ній говориться) до правил, що регламентують заходи безпеки при виконанні робіт, передбачених цією статтею.

Порушення правил безпеки може полягати у вчиненні дії, забороненої правилами (чи сукупності таких дій), або бездіяльності – невиконанні дій, які особа могла і повинна була вчинити. Для кваліфікації діяння за ст. 272 КК важливе значення має визначення змісту правил безпеки, які порушено. При цьому не має значення, яким нормативно-правовим актом вони встановлені, – це можуть бути не лише акт під назвою “правила”, а й закон, постанова, інструкція, положення, наказ, стандарт тощо. Потрібно вказати на конкретну статтю, пункт, параграф, які порушено, та визначити, у чому саме полягає порушення тих чи інших нормативних вимог.

Обстановка вчинення злочину полягає у тому, що діяння має місце в ході виконання робіт з підвищеною небезпекою.

Слід зазначити, що ст. 272 КК не охоплюється порушення правил безпеки під час виконання деяких видів робіт з підвищеною небезпекою. Це роботи, відповідальність за порушення правил безпеки яких регламентована спеціальними нормами Особливої частини КК(ст. ст. 273, 274 КК).

Підприємство – це вид виробничої установи (установи, на якій здійснюються виготовлення, переробка, ремонт та інші дії з продукцією), де зосереджені верстати, обладнання та містяться підрозділи, що виконують адміністративні, фінансові, постачальницькі та інші функції.

В якості суспільно небезпечних наслідків, які повинні наступити в результаті порушення правил безпеки, диспозиція ст. 272 вказує на:

- створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1);
- заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1);
- загибель людей (ч. 2);
- інші тяжкі наслідки (ч. 2).

Загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків полягає в таких змінах у стані виробничих об'єктів, підприємств, внаслідок яких виникає реальна небезпека настання реальної шкоди вказаним у ст. 272 КК охоронюваним суспільним відносинам.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч. ч. 1 і 2 ст. 272 КК.

Так, наприклад вироком Бородянського районного суду Київської області від 13 листопада 2009 року було визнано К. винним у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст.272

КК України та призначене йому покарання у вигляді штрафу в розмірі 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень.

К, будучи зареєстрованим як фізична особа – підприємець, здійснював діяльність пов'язану з лісопильним та стругальним виробництвом, виробництвом дерев'яних будівельних конструкцій та столярних виробів, у зв'язку з чим зобов'язаний забезпечити безпеку технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, що використовуються працівниками підприємства, найняв працівників, з якими заключив трудові договори та допустив їх до роботи на чотирьохсторонньому деревообробному станку, на якому відсутнє захисне огородження ремінних передач електромоторів; на стрічковій пилорамі, де відсутнє захисне огородження ремінної передачі електромотора та цепної передачі; на торцювальному станку, який теж не оснащений захисним огородженням, а також до роботи на чотирьох заточувальних станках, де відсутні захисні екрани, що може призвести до травмування чи загибелі працівників.

Суб'єкт злочину спеціальний. Ним є особа, яка зобов'язана дотримувати правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою. Обов'язки по дотриманню правил можуть покладатися на особу в зв'язку із обійманою посадою чи виходячи з характеру виконуваної роботи.

На практиці це найчастіше керівники ділянок, виконроби, бригадири, інженери, майстри та інші службові особи, що відповідають за дотримання правил безпеки. Суб'єктом злочину можуть бути також рядові працівники на виробництві.

До робіт з підвищеною небезпекою на виробництві чи будь-якому підприємстві можуть бути допущені лише повнолітні особи. Відповідно, й обов'язки по виконанню правил безпеки покладаються лише на осіб, які досягли 18-річного віку. З такого віку настає і кримінальна відповідальність за ст. 272 КК. Якщо ж діяння, що становлять собою порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, вчинила особа, яка не досягла 18-річного віку (наприклад, вчинивши відповідні дії самовільно), то вона підлягає відповідальності за статтями про злочини проти життя і здоров'я особи чи злочини проти власності.

Суб'єктивна сторона злочину визначається ставленням винного до наслідків і характеризується необережністю. Виною у цьому складі злочину охоплюється знання винним правил, порушення яких йому інкримінується. Про це може свідчити факт проведення інструктування перед роботою, складання іспитів чи заліків на знання відповідних правил, наявність посвідчень на право управління певними механізмами тощо.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 272 КК – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 272 КК – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк до восьми років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Питання 3. Інші злочини у сфері безпеки виробництва

Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273 КК)

Відповідно до статті 273 КК як правила безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми. При цьому слід мати на увазі, що вони не обмежуються лише правилами поведіння з вибуховими речовинами, за порушення яких передбачено кримінальну відповідальність у ст. 267 КК. Правила попередження вибухів та захисту від вибухів, які діють на вибухонебезпечних підприємствах і в цехах, охоплюють не лише поведінку з вибуховими речовинами, а й вимоги до

дотримання технологічної дисципліни, виконання окремих видів робіт на виробництві, де такі речовини не використовуються. Належність підприємства (цеху) до вибухонебезпечних визначається категорією і класом виробництва, встановленими технологічним регламентом. Тому суди повинні звертати увагу на наявність у справах про злочини, передбачені ст. 273 КК, нормативних документів (наказів, положень, регламентів тощо) про віднесення підприємства (цеху) до певної категорії (класу) вибухонебезпечності (ППВСУ “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва” від 12 червня 2009 р. № 7).

Для визначення змісту порушення правил вибухобезпечності суди мають звертатися до відповідних законодавчих, відомчих чи локальних нормативних актів.

Основним безпосереднім об’єктом злочину є безпека на вибухонебезпечних підприємствах чи у вибухонебезпечних цехах, а додатковим обов’язковим об’єктом – життя та здоров’я особи.

Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 273 КК, можуть бути як працівники вибухонебезпечних підприємств (цехів), так і сторонні особи.

Об’єктивна сторона злочину характеризується:

- 1) діянням – порушенням правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах;
- 2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіянням шкоди здоров’ю потерпілого (ч. 1 ст. 273 КК) або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 273 КК),
- 3) причинним зв’язком між діянням та наслідками, а також
- 4) місцем вчинення злочину.

На вибухонебезпечних виробництвах діють правила та інструкції, що містять норми, які за своїм призначенням поділяються на дві групи: загальні та спеціальні. *Правила вибухобезпеки* – це спеціальні правила (інструкції), які поширюються виключно на вибухонебезпечні підприємства (цехи, споруди, дільниці). Вони поділяються на правила вибухозапобігання (їх мета – усунути можливість вибуху) і правила вибухозахисту (їх мета – захистити людей та матеріальні цінності від вибуху, коли він все ж таки станеться).

Під правилами *безпеки на вибухонебезпечних підприємствах та вибухонебезпечних цехах* слід розуміти будь-які нормативно-правові акти (закони, постанови, інструкції, правила тощо), що містять відповідні норми. При цьому на вибухонебезпечних підприємствах та в цехах діють як загальні правила охорони праці (їх порушення, за наявності підстав, кваліфікується за ст. 271 КК), так і спеціальні, так звані правила вибухобезпеки, призначені для попередження вибухів та максимального зменшення шкідливих факторів тих вибухів, яких не вдалося уникнути. Правила вибухобезпеки не зводяться до правил поведінки з вибуховими речовинами, порушення яких передбачено самостійною статтею Особливої частини (ст. 267 КК). Правила попередження вибухів та захисту від вибухів, які діють на вибухонебезпечних підприємствах та у вибухонебезпечних цехах, охоплюють не лише поведінку з вибуховими речовинами, а й вимоги по дотриманню технологічної дисципліни, виконання окремих видів робіт на виробництві, де такі речовини не використовуються.

Для конкретизації обвинувачення у справах цієї категорії необхідно посилатися на відповідні статті Закону України “Про охорону праці”, статті, пункти (параграфи) законодавчих та інших порушень нормативних актів і розкривати суть допущених порушень.

Місцем вчинення злочину є *вибухонебезпечні підприємства або вибухонебезпечні цехи*. Це підприємства і цехи, функціонування яких пов’язане з постійною небезпекою (загрозою) вибуху. Під вибухом звичайно розуміють процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об’ємі за короткий проміжок часу. В техніці розрізняють різні види вибухів: хімічний (моментальне згоряння газів, пилу, волоконподібних, вибухових та інших речовин); ядерний (виділення енергії елементарних речовин при їх поділі або синтезі); електричний (потужні електричні розряди); тепловий (виділення енергії перегрітої пари); кінетичний (виділення енергії при зіткненні предметів); пружного стиснення (наприклад, балонів із

стисненим газом). Однак спеціальні норми до вибухонебезпечних відносять лише підприємства, де є загроза тільки хімічного вибуху. З огляду на це, до вибухонебезпечних підприємств не належать опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції, і, відповідно, порушення правил безпеки на них не повинно кваліфікуватися за ст. 273 КК.

Місцем вчинення передбаченого ст.273 КК злочину не можуть визнаватися об'єкти невикробничого призначення, наприклад, опалювальні котельні, бойлерні, паросилові цехи, трансформаторні підстанції тощо. Водночас порушення правил вибухобезпеки у виробничих підрозділах, які перебувають у складі військових частин, навчальних закладів чи наукових установ і які в установленому порядку віднесені до певної категорії вибухонебезпечності, охоплюється статтею 273 КК.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч. 1 і 2 ст. 273 КК.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) інших правил безпеки, наприклад про охорону праці, не містить ознак передбаченого ст. 273 КК злочину. У такому випадку зазначене діяння слід кваліфікувати за ст. 271 КК.

Не можна також кваліфікувати за ст. 273 КК діяння, що викликало вибух і заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого або загибель людей на виробництві, не віднесеному в установленому порядку до вибухонебезпечного. Такі дії залежно від конкретних обставин належить кваліфікувати як службову недбалість (ст. 367 КК), злочини проти безпеки виробництва (ст. 271, 272 КК) або проти життя та здоров'я особи (ст. 119, 128 КК).

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно могло спричинити вибух чи пожежу або спричинило вибух, за відсутності людських жертв, інших тяжких наслідків підлягає кваліфікації за частиною першою ст. 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило вибух і пожежу з наслідками, які не є тяжкими, кваліфікується за сукупністю частини першої ст. 270 КК і частини першої ст. 273 КК.

Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило вибух і пожежу, що призвело до загибелі людей, майнової шкоди в особливо великому розмірі або інших тяжких наслідків, має кваліфікуватися за сукупністю частини другої ст. 270 КК та частини другої ст. 273 КК.

Те саме діяння, якщо воно спричинило пожежу з такими ж наслідками, належить кваліфікувати за сукупністю частини другої статті 270 та частини першої ст. 273 КК.

Суб'єкт злочину спеціальний. Це особа, яка досягла 16 років, працює на вибухонебезпечному виробництві і зобов'язана дотримувати правила вибухобезпеки.

Суб'єктивна сторона злочину частіше за все характеризується умислом стосовно порушення правил (мотивом, як правило, є бажання спростити та прискорити виконання виробничого завдання). Можливе також порушення правил з необережності (наприклад, коли винна особа забула вимкнути електроприлад). При настанні суспільно небезпечних наслідків ставлення до них суб'єкта може бути тільки необережним.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 273 КК – виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 273 КК – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК).

Відповідальність за порушення правил ядерної та радіаційної безпеки спрямована на забезпечення захисту людини, а також природного середовища від шкідливого впливу ядерних та радіоактивних матеріалів.

До підприємств атомної енергетики відносяться місця перебування ядерних установок (спорудження і комплекси з ядерними реакторами, у тому числі атомні станції, судна, космічні і літальні апарати та інші транспортні засоби; спорудження і комплекси з промисловими, експериментальними і дослідницькими ядерними реакторами і ядерними стендами; спорудження, комплекси, полігони, установки і пристрої з ядерними зарядами для використання в мирних цілях, інші утримуючі ядерні матеріали, спорудження й установки для виробництва, використання, транспортування ядерного палива і ядерних матеріалів).

Закон України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 8 лютого 1995 р. роз’яснює такі поняття, як радіаційна безпека, ядерні матеріали, радіоактивні матеріали.

Радіаційна безпека – це дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал підприємства, населення та навколишнє середовище, які встановлені нормами, правилами та стандартами з безпеки. Недотримання вказаних правил може призвести до радіаційної аварії – події, внаслідок якої втрачено контроль над ядерною установкою, джерелом іонізуючого випромінювання, і яка призводить або може призвести до радіаційного впливу на людей та навколишнє природне середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з безпеки.

Радіоактивні матеріали – це природного або штучного походження джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини і ядерні матеріали, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або у виробі чи в іншому будь-якому вигляді і щодо яких діють спеціальні правила поведіння.

Ядерна безпека – це дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку.

Ядерні матеріали – це будь-які вихідні або спеціальні розщеплювальні матеріали (уран, торій у вигляді металу, сплаву, хімічного концентрату, будь-який інший матеріал, що містить зазначені речовини в певній концентрації, або спеціальний матеріал, що розщеплюється).

Джерело іонізуючого випромінювання – це фізичний об’єкт, крім ядерних установок, який містить радіоактивну речовину, або технічний пристрій, який створює або при певних умовах може створити іонізуюче випромінювання.

Небезпека радіоактивних матеріалів як одного з видів джерел загальної небезпеки полягає в тому, що випромінювання шкідливо впливає на живі організми, передусім – на людину. Порушення правил ядерної та радіаційної безпеки можуть призвести до попадання вказаних матеріалів у навколишнє середовище (грунт, воду, продукти харчування), що створює велику небезпеку для людей.

Як правила ядерної або радіаційної безпеки, за порушення яких встановлено кримінальну відповідальність за ст. 274 КК, слід розуміти будь-які законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки на виробництві щодо робіт з радіоактивними матеріалами, тобто матеріалами, здатними до самовільного поділу, що супроводжується виділенням тепла, а також альфа-, бета- і гамма-випромінюванням, порядок обігу яких регламентовано спеціальними законодавчими і нормативними актами (закони України: від 8 лютого 1995 року N 39/95-ВР “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”, від 30 червня 1995 року N 255/95-ВР “Про поведіння з радіоактивними відходами”, від 14 січня 1998 року N 15/98-ВР “Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання”, від 19 листопада 1997 року № 645/97-ВР “Про видобування і переробку уранових руд”, від 11 січня 2000 року № 1370-XIV “Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії”; постанова Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2000 року № 1782 “Про затвердження Порядку ліцензування окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії”; Умови та правила провадження діяльності з виробництва джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 20 березня 2001 р. № 11; Загальні положення забезпечення безпеки атомних станцій, затверджені наказом Державного комітету ядерного регулювання України від 19 листопада 2007 року № 162; Вимоги та умови

безпеки (ліцензійні умови) провадження діяльності з використання джерел іонізуючого випромінювання, затверджені наказом цього ж Комітету від 2 грудня 2002 р. № 125, тощо).

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека виробництва, на якому застосовуються радіоактивні матеріали, а додатковим обов'язковим об'єктом – життя та здоров'я особи.

Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 274 КК, можуть бути як працівники виробництва, на якому використовуються ядерні або радіаційні матеріали, так і сторонні особи.

Оскільки законодавчо встановлені спеціальні правила ядерної і радіаційної безпеки на виробництві фактично зводяться до правил проведення робіт з радіоактивними матеріалами, доступу до них, їх зберігання, використання, утилізації, є підстави вважати, що **предметом цього злочину** є радіоактивні матеріали.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

- 1) діянням у вигляді порушення правил ядерної або радіаційної безпеки;
- 2) наслідками у вигляді створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків, заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 274 КК), або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 274 КК);
- 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також
- 4) місцем вчинення злочину.

Диспозиція ст. 274 є бланкетною. Для з'ясування, які правила порушені, необхідно звернутись до відповідних нормативних актів, інструкцій, положень.

Норми і правила ядерної та радіаційної безпеки транспортування і зберігання ядерних матеріалів та радіоактивних речовин, фізичного захисту ядерних матеріалів, конструювання та експлуатації обладнання атомних станцій і джерел іонізуючих випромінювань затверджує Міністерство екології та природних ресурсів України.

Для вирішення питання про віднесення конкретної речовини, виробу до радіоактивних матеріалів необхідно призначення експертизи. Це тим більш потрібно, коли зважити на те, що не всі радіоактивні речовини та вироби з їх використанням становлять небезпеку для людей і навколишнього середовища. У випадку призначення експертизи доцільно поставити й питання про найменування радіоактивного матеріалу та про те, якими нормативними актами регламентується порядок його використання.

Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки може бути вчинено шляхом дії – виконання дій або бездіяльності, і полягає, зокрема, у: допуску до робіт в умовах радіоактивного випромінювання працівників, не забезпечених засобами дозиметричного контролю; непроведенні дезактивації обладнання; порушенні порядку утилізації відпрацьованих джерел іонізуючого випромінювання; використанні ядерної енергії без отримання належних дозволів, передбачених законом.

Під **правилами ядерної або радіаційної безпеки** слід розуміти будь-які нормативно-правові акти, які регламентують вимоги безпеки щодо робіт з радіоактивними матеріалами.

Ст. 274 КК передбачає порушення правил ядерної та радіаційної безпеки на виробництві, тобто на підприємствах, в установах, організаціях, цехах, які виробляють, зберігають, транспортують, використовують радіоактивні речовини та джерела іонізуючих випромінювань, здійснюють їх захоронення, знищення чи утилізацію зобов'язані дотримуватись норм ядерної та радіаційної безпеки, відповідних санітарних правил, а також норм, встановлених іншими актами законодавства, що містять вимоги радіаційної безпеки.

Відповідальність за ч. 1 ст. 274 настає, коли порушення на виробництві правил ядерної та радіаційної безпеки створило загрозу, тобто реальну можливість загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілих.

Ч. 2 ст. 274 КК передбачає реальне настання загибелі людей або інших тяжких наслідків, саме тоді цей злочин є закінченим.

Інші тяжкі наслідки – це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації або громадянам, тривалий простій

підприємств, цехів або їх виробничих дільниць, значна економічна шкода внаслідок порушення правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві.

При застосуванні вказаної статті треба встановити наявність причинного зв'язку між діями особи та наслідками, що настали.

Суб'єктом злочину є службова особа, яка згідно з службовими обов'язками зобов'язана виконувати правила ядерної і радіаційної безпеки та забезпечувати їх дотримання іншими.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 274 КК, може характеризуватися умислом або необережністю. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій щодо порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, передбачає те, що ці дії створюють можливість загибелі людей або заподіяння інших тяжких наслідків, і бажає або свідомо допускає створення такої можливості. У випадках несвідомого порушення правил має місце необережність – особа не передбачає, що вона створює можливість людських жертв або інших тяжких наслідків, хоч повинна була і могла це передбачити.

Ставлення особи до тяжких наслідків, що реально настали (ч. 2 ст. 274 КК), може бути лише необережним. Це означає, що особа, порушуючи правила, передбачала можливість загибелі людей або інших тяжких наслідків, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або не передбачала наслідків, що настали, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 274 КК – обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 274 КК – позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 КК).

Стаття передбачає відповідальність в двох напрямках виробничої діяльності: при використанні промислової продукції та при експлуатації будівель і споруд.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека використання промислової продукції та безпечне використання будівель і споруд, а додатковим обов'язковим його об'єктом – життя та здоров'я особи.

Предметом злочину є: 1) промислова продукція; 2) будівлі і споруди.

Промислова продукція – це продукти діяльності, створені для задоволення потреб інших людей, суспільства в цілому в умовах машинного високотехнологічного, як правило масового, виробництва. Для промислової продукції (на відміну від кустарних виробів, експериментальних зразків, результатів навчальних вправ чи наукових дослідів) характерним є її виготовлення в умовах налагодженого виробництва, з використанням відлагоджених технологій, за наявності креслень та іншої нормативно-технічної документації, контролю за якістю тощо. До промислової продукції належать засоби виробництва і товари народного споживання як створені заново, так і реконструйовані чи такі, що пройшли ремонт в заводських умовах.

Будівлі і споруди – це будь-які штучні, створені людьми будівельні об'єкти – житлові будинки, склади, цехи, мости, тунелі тощо. Великі масштаби і вартість будівель і споруд, їх значення для задоволення різноманітних потреб, те, що ними користується багато людей, обумовлює необхідність дотримання спеціальних вимог щодо проектування, самого будівництва, а також експлуатації.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

1) діянням у вигляді порушення правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд;

2) наслідками у вигляді загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1 ст. 275 КК), або у вигляді загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 275 КК);

3) причинним зв'язком між діянням і наслідками, а також

4) часом вчинення злочину.

Порушення вказаних правил може бути вчинене шляхом дії або бездіяльності і може полягати у; даванні вказівки про виготовлення промислової продукції з матеріалів, заборонених для використання через високу токсичність, легкозаймистість; дозволі на зменшення товщини несучих стін в ході проектування будинку; відсутності контролю за діями інших працівників тощо.

До *правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції, а також безпечної експлуатації будівель і споруд*, належать стандарти (державні, галузеві, стандарти підприємств), будівельні норми і правила (БНП); окремі рішення компетентних органів про заборону використання певних матеріалів, сировини, напівфабрикатів (наприклад, м'яса, виробленого на територіях, де оголошено карантин у зв'язку з інфекційними хворобами тварин); акти, в яких встановлено гранично допустимі концентрації (ГДК) шкідливих речовин в готовій продукції; приписи державних інспекторів.

Час вчинення цього злочину визначено окремо щодо кожного з предметів злочину. При цьому вказівка на цю ознаку злочину в диспозиції ст. 275 КК зроблена таким чином, що нею охоплюються всі періоди створення промислової продукції або будівель і споруд та використання їх споживчих властивостей.

Під *розробленням* продукції розуміються попередні етапи її створення, на яких закладаються умови безпечності готових виробів — видача завдання, визначення параметрів, яким має відповідати продукція, вибір матеріалів, обладнання та технологій, які будуть використовуватися. *Конструювання* включає створення проектно-технологічної документації (креслень, технологічних карт), яка використовуватиметься при виготовленні продукції та контролю за її якістю (безпечністю).

До *виготовлення* продукції належать всі види технологічних операцій, в ході яких із сировини, напівфабрикатів, комплектуючих створюється нова продукція або ж відбувається відновлення якості раніше створених виробів в ході їх промислової реконструкції, ремонту. Як *зберігання* слід оцінювати дії, спрямовані на збереження продукції від втрати, пошкодження.

Під час (в ході, у зв'язку з) виконання кожного із вказаних етапів можливе вчинення дій, які впливають на безпеку готової продукції в ході наступного її використання, тобто вживання за цільовим призначенням, вилучення споживчих властивостей. Не охоплюється ст. 275 КК заподіяння шкоди в процесі створення промислової продукції внаслідок порушення правил охорони праці. За наявності підстав такі дії слід кваліфікувати за ст. 271 КК.

До *проектування* належать дії, які полягають в розробці плану будівель і споруд, включаючи вибір місця його розташування, встановлення вимог до майбутнього об'єкта, матеріалів, з якого він буде створений, та обладнання, що буде в ньому встановлене, виготовлення креслень та іншої будівельної документації, вибір комплектуючих, а також технологій, інструментів, виконавців робіт тощо. *Будівництво ж* включає власне процес спорудження об'єкта від пошукових і геодезичних робіт до його прийняття в експлуатацію. Проектування і будівництво будівель і споруд з дотриманням існуючих вимог є запорукою безпеки готових об'єктів. При цьому під експлуатацією будівель і споруд розуміють їх використання за цільовим призначенням. Ст. 275 КК встановлена відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів. Порушення правил безпеки в ході будівельних робіт кваліфікується з урахуванням конкретних обставин за ст. ст. 271, 272 КК чи іншими статтями Особливої частини КК.

Не охоплюються об'єктивною стороною розглядуваного злочину діяння, вчинені в ході утилізації продукції, демонтажу будівель і споруд.

Злочин вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків, вказаних в ч. 1 і 2 ст. 275 КК.

При застосуванні вказаної статті необхідно з'ясувати, які саме правила порушені, в чому це виразилось, як треба було діяти згідно з правилами.

Наприклад, в Положенні про безпеку та надійну експлуатацію виробничих будівель і споруд, затвердженому наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики від 27 листопада 1997 р. № 32/288 вказано, що виробничі будівлі і споруди в процесі експлуатації, а також у період її тимчасового припинення повинні перебувати під систематичним наглядом інженерно-технічних працівників, відповідальних за збереження цих об'єктів. Положення має на меті забезпечити зберігання виробничих будівель і споруд шляхом належного догляду за ними, своєчасного і якісного проведення їх ремонту, а також запобігання виникненню аварії, передбачає конкретні заходи, спрямовані на забезпечення безпеки експлуатації вказаних споруд.

Заподіяння шкоди в процесі створення промислової продукції внаслідок порушення правил охорони праці ст. 275 КК не охоплюється. За наявності відповідних підстав такі дії слід кваліфікувати за ст. 271 КК.

Враховуючи те, що ст. 275 КК встановлено відповідальність за шкоду, заподіяну в ході експлуатації вже готових, завершених будівництвом об'єктів, порушення правил безпеки в ході будівельних робіт слід кваліфікувати (з урахування конкретних обставин справи) за ст. 271, 272 чи іншими статтями Особливої частини КК.

Не охоплюються злочином, передбаченим статтею 275 КК, також діяння, вчинені в ході утилізації продукції, ремонту, демонтажу або при переміщенні будівель і споруд.

Передбачений статтею 275 КК злочин слід відмежовувати від злочину, визначеного статтею 227 КК (випуск або реалізація недоброякісної продукції), предметом якого є недоброякісна і некомплектна продукція чи товари, що випускаються на товарний ринок або реалізуються безпосередньо споживачеві. У той же час одним із предметів злочину, передбаченого статтею 275 КК, є промислова продукція, що не відповідає вимогам, які забезпечують безпеку її використання, тобто коли при використанні такої продукції (товару) було створено реальну загрозу загибелі людей, настали інші тяжкі наслідки або заподіяно шкоду здоров'ю потерпілого. У таких випадках особа, яка при розробленні, конструюванні, виготовленні або зберіганні продукції допустила порушення правил, що стосуються безпечного її використання, несе відповідальність за частиною першою або частиною другою статті 275 КК. За відсутності перелічених вище наслідків дії особи слід кваліфікувати за статтею 227 КК.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років і в силу своїх обов'язків зобов'язана виконувати правила безпеки використання промислової продукції та експлуатації будівель та споруд. До відповідальності за ст. 275 притягуються як службові особи, так і рядові працівники.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 275 КК, характеризується необережною виною відносно такого наслідку, як спричинення шкоди здоров'ю потерпілого, а відносно створення загрози загибелі людей або інших тяжких наслідків – злочинною самонадіяністю або непрямим умислом.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 275 КК, характеризується тільки необережною формою вини у вигляді злочинної самонадіяності або злочинної недбалості.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 275 КК – штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років або без такого; за ч. 2 ст. 275 КК – виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

РОЗДІЛ XI. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

Питання 1. Поняття та система транспортних злочинів

Головною ознакою, за якою транспортні злочини об'єднані в одну групу, є **родовий об'єкт**. Таким об'єктом є **відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатацію транспорту**.

Безпосередні об'єкти окремих транспортних злочинів лежать у площині родового об'єкту, хоч і мають свої особливості. Вони залежать, насамперед, від видів транспорту, якими можуть вчинятися ці злочини, а також від характеру об'єктивної сторони та кваліфікуючих обставин. Так, деякі злочини можуть бути вчинені із застосуванням насильства або погроз, у зв'язку з чим виникає питання про додатковий безпосередній об'єкт — життя і здоров'я особи.

Предметом цих злочинів є:

- транспортні засоби,
- шляхи сполучення та споруди на них,
- транспортні комунікації,
- вокзали,
- засоби зв'язку, сигналізації і автоматизації, що забезпечують безпеку руху транспортних засобів.

З **об'єктивної сторони** ці злочини побудовані по-різному.

Більша частина цих посягань описана в законі, як злочини з **матеріальним складом**, менша частина — з **формальним**.

У злочинах з матеріальним складом об'єктивна сторона містить у собі діяння, наслідки і причинний зв'язок між ними.

Діяння в цих злочинах виражається в дії або бездіяльності особи. Деякі злочини (наприклад, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів) можуть бути вчинені лише шляхом дії.

У багатьох злочинах діяння виражається в порушенні певних правил. Це означає, що диспозиції таких статей є бланкетними, тому для встановлення факту порушення цих правил, необхідно звертатися до відомчих нормативних актів, що регламентують поведінку працівника транспорту чи іншого учасника дорожнього руху. Важливо точно визначити, які статті, пункти, параграфи нормативних актів порушені та у чому це порушення виразилося.

Обов'язковою ознакою злочинів з матеріальним складом є наслідки.

Наслідками, у статтях цього розділу КК названі:

- загибель однієї чи кількох осіб,
- тяжкі, середньої тяжкості тілесні ушкодження,
- велика матеріальна шкода та інші тяжкі наслідки.

Відповідальність за транспортні злочини диференційована залежно від тяжкості наслідків, що наступили. Тому тяжкі тілесні ушкодження, загибель однієї чи кількох осіб, в деяких статтях вказуються як кваліфікуючі обставини.

До інших тяжких наслідків відносяться: заподіяння потерпілому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, а також велика матеріальна шкода.

При встановленні матеріальної шкоди, яка заподіюється транспортними злочинами, необхідно враховувати вартість знищених або пошкоджених транспортних засобів, вантажів, шляхів сполучення, споруд на них тощо.

Своєрідними наслідками, вказаними в деяких статтях, є створення небезпеки для життя

людей або настання інших тяжких наслідків. Така небезпека створюється внаслідок порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, недоброякісного ремонту або пошкодження шляхів сполучення чи транспортних засобів. У технічній системі транспорту відбуваються певні зміни і створюється реальна можливість настання тяжких наслідків, тобто висока ступінь імовірності їхнього настання. Ці зміни в технічній системі транспорту порушують нормальне її функціонування, чим заподіюється шкода об'єкту злочину. Така небезпека (загроза) виступає і як ознака злочинного діяння, і як своєрідний наслідок, нерозривний з ним. Обов'язковим у таких ситуаціях є встановлення причинного зв'язку між діянням особи і змінами, що відбулися в технічній системі транспорту.

Третьою обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом є причинний зв'язок між діянням і наслідками, що наступили. За справами цієї категорії для його встановлення призначаються експертизи.

Суб'єктивна сторона транспортних злочинів характеризується залежно від складності її об'єктивної сторони.

Злочини з формальним складом вчинюються з **прямим умислом**.

У злочинах з **матеріальним складом** необхідно встановлювати психічне ставлення особи до діяння і його наслідків, що має важливе значення для кваліфікації та призначення покарання.

Суб'єктом транспортних злочинів є особа, яка досягла **16-річного віку**.

З **14-річного віку** відповідальність настає за:

- пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів (ст. 277 КК),
- угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК),
- незаконне заволодіння транспортним засобом (частини 2 і 3 ст. 289 КК).

Деякі транспортні злочини може вчиняти лише працівник транспорту, тобто спеціальний суб'єкт.

В розділі XI Особливої частини КК ці злочини розташовані в певній послідовності. При цьому враховується тяжкість злочину, а також вид транспорту, яким він вчиняється. На першому місці стоять злочини, які вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (статті 276—285 КК), на другому — на автомобільному і міському електротранспорті (статті 286—290 КК). Завершують главу злочини, що виражаються в порушенні чинних на транспорті правил та в пошкодженні магістральних трубопроводів (статті 291 і 292 КК).

Розміщення транспортних злочинів у певній послідовності дає можливість більш правильно конструювати санкції цих статей, що підвищить ефективність кримінально-правових заходів боротьби з цими посяганнями, поліпшить статистичний облік цих злочинів тощо.

Безпосереднім об'єктом першої групи злочинів є відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту; другої групи — безпеку руху та експлуатації автомобільного і міського електротранспорту; третьої групи — безпечне функціонування всіх видів механічного та магістрального трубопровідного транспорту.

Як уже зазначалося, відповідальність за більшість транспортних злочинів диференційована залежно від тяжкості наслідків, що наступили. Враховуються при цьому тяжкість тілесного ушкодження, загибель однієї чи кількох осіб, а також розмір матеріальної шкоди.

Крім того, у статтях цього розділу законодавець передбачає інші **кваліфікуючі обставини**, такі як:

- вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 280, ч.

2 ст. 289, ч. 2 ст. 292 КК);

- вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 292 КК);
- вчинення злочину поєднане з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 289 КК);
- вчинення злочину поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства (ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 289 КК);
- вчинення злочину повторно (ч. 2 ст. 280, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 292 КК).

Розглянемо ці обставини. Поняття групи, яка вчинила ці злочини за попередньою змовою або організованою групою, дається в ст. 28 КК.

Якщо така організована група озброєна вогнепальною чи холодною зброєю і має за мету напад на транспортні підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, то відповідальність наступає за бандитизм (ст. 257 КК).

Під насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого слід розуміти нанесення ударів, побойів, викручування рук, утримання, зв'язування або позбавлення волі іншим способом, заподіяння легкого тілесного ушкодження, яке не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності. Психічне насильство проявляється в погрозі застосування зазначеного фізичного насильства.

Небезпечним для життя і здоров'я насильством визнається заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, яке спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не заподіяли вказаних наслідків, але були небезпечними в момент застосування такого насильства. Це насильство, що викликало втрату свідомості, здавлювання шиї, скидання з транспортного засобу, що рухається, застосування спеціальних засобів, зброї тощо. Психічне насильство проявляється в погрозі застосування такого ж фізичного насильства.

Повторністю злочинів відповідно до ч. 1 ст. 32 КК визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Наприклад, повторним вважається заволодіння транспортним засобом якщо йому передувало таке ж заволодіння (ч. 2 ст. 289 КК).

Питання 2. Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту

Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 276 КК дається опис **об'єктивної сторони** основного складу цього злочину. Вона проявляється в порушенні працівником залізничного, водного або повітряного транспорту правил безпеки руху або експлуатації транспорту, а також у недоброякісному ремонті транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

До залізничного транспорту належить:

- загальна мережа залізниць,
- метрополітен,
- під'їзні колії великих підприємств, що включені до загальної мережі залізниць.

Водний транспорт — це:

- морський і
- річковий транспорт за винятком різних маломірних суден (човни, байдарки тощо).

Повітряний транспорт включає в себе різні літальні апарати (літаки, вертольоти, дирижаблі, планери тощо), незалежно від форм власності на них.

Крім повітряних суден предметом злочину є аеропорти, аеродроми, посадкові смуги, наземне устаткування, інші засоби, що забезпечують безпеку польотів.

Діяння в цьому злочині складається з таких форм:

- 1) порушення правил безпеки руху;
- 2) порушення правил експлуатації;
- 3) недоброякісний ремонт технічних засобів транспорту.

Порушення правил безпеки руху на залізничному транспорті може проявлятися у перевищенні швидкості руху, неувважності при виконанні маневрових робіт, у проїзді на сигнал світлофора, що забороняє рух тощо. На водному транспорті — це порушення правил причалювання і швартування суден, відсутність постійного спостереження за станом водного шляху, неправильне розходження із зустрічними суднами тощо. На повітряному транспорті — це порушення правил посадки літальних апаратів, недотримання встановлених маршрутів та висоти польоту, перевищення швидкості при посадці тощо.

Порушення правил експлуатації транспорту полягає у недотриманні габаритів, порядку укладання вантажів та їхнього закріплення, у недотриманні вимог щодо технічного стану засобів транспорту, окремих його механізмів тощо.

Діяння з об'єктивної сторони може проявлятися також у недоброякісному ремонті транспортних засобів, шляхів сполучення, споруд на них, засобів сигналізації і зв'язку (наприклад, слюсар по ремонту вагонів не усуває несправність гальмового обладнання, внаслідок чого створюється небезпека для життя людей).

Суб'єктивна сторона цього злочину вимагає встановлення психічного ставлення особи до діяння і його наслідків.

Що стосується діяння, то **воно може бути вчинене з прямим умислом і через злочинну недбалість.**

Щодо **наслідків** вина може бути **тільки необережною**, у вигляді злочинної самовпевненості чи недбалості.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки працівники залізничного, водного і повітряного транспорту.

Частина 2 ст. 276 КК встановлює більш сувору відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, частина 3 — за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей. Для цього досить настання смерті хоча б однієї людини.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 276 — виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 276 — позбавлення волі на строк від двох до семи років; за ч. 3 ст. 276 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277)

Стаття складається з трьох частин. У першій частині дається опис ознак **об'єктивної сторони** складу злочину. Вона включає в себе руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, а також інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан, якщо це спричинило чи могло спричинити аварію поїзда, судна або порушило нормальну роботу транспорту, або створило небезпеку для життя людей чи настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину охоплюються всі засоби транспорту, устрої та механізми, що забезпечують безпеку руху або експлуатації залізничного, водного та повітряного транспорту. Це такі устрої й механізми, що забезпечують нормальне функціонування

технічних систем транспорту і тим самим — нормальні відносини у сфері безпеки руху або експлуатації транспорту.

Руйнування шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети шляхом порушення їхньої цілісності та структури, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів — це протиправний вплив на ці предмети, коли з ладу виводяться окремі їхні частини та механізми, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Інші дії, спрямовані на приведення зазначених предметів у непридатний для експлуатації стан — це такий протиправний вплив на них, у результаті якого технічно справні механізми та елементи транспорту тимчасово (в цій ситуації) приводяться до непридатного для експлуатації стану. Наприклад, покладення на рейки залізничної колії шпали, колоди, переміщення сигнального вогню на фарватері водного шляху, відключення окремих приборів і механізмів.

Наслідки пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів можуть бути різними. Аварія, про яку говориться в ч. 1 ст. 277 КК, є сход рухомого складу з рейок, пошкодження транспортних засобів, їхнє зіткнення, посадка судна на мілину тощо. Порушення нормальної роботи транспорту може виражатися в зриві графіка руху транспортних засобів, у затримці доставки вантажів і пасажирів тощо.

В частині 2 ст. 277 КК встановлена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди, а в ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей. Характеристика цих обставин дана в першому параграфі цього розділу.

Суб'єктивна сторона злочину носить **складний характер**. Аналіз судової практики показує, що руйнування, пошкодження, приведення предмета у непридатний стан іншим способом може вчинюватись **як з прямим, так і з непрямым умислом**. Що стосується наслідків, то психічне ставлення до них може виражатися як в умислі, так і в **необережності**. Отже, цей злочин може вчинюватися в рамках однієї форми вини — умислу, так і в рамках складної форми вини — умисел стосовно дій і необережність щодо наслідків.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 14-річного віку.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 277 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або позбавлення волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 277 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 277 — позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 278 КК встановлена відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна.

Предметом злочину є пасажирський чи вантажний потяг, локомотив, дрезина тощо. Повітряним судном вважається літальний апарат, що підтримується в атмосфері за рахунок його взаємодії з повітрям (літаки, вертольоти, дирижаблі та ін.). До морських і річкових суден відносяться пасажирські, вантажні, рибальські, допоміжні (буксири), рятувальні та ін. Для кваліфікації не має значення відомча приналежність вказаних транспортних засобів.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає в **угоні або захопленні** зазначених транспортних засобів.

Під угоном слід розуміти протиправне заволодіння транспортним засобом для здійснення поїздки на ньому або самовільне використання транспортного засобу.

Угон може здійснюватися як з місця стоянки транспортного засобу, так і під час руху. Інколи угон можуть здійснювати машиністи, льотчики, капітани, члени екіпажу, які управляють транспортним засобом. Захоплення — це протиправне заволодіння транспортним засобом будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для

здійснення поїздки на ньому, зміни напрямку руху тощо. Закінченим цей злочин визнається з урахуванням виду транспорту. Так, угон повітряного судна буде закінченим після заволодіння ним, запуску двигунів і початку руху. Якщо угон здійснюють члени екіпажу під час польоту, то закінченим злочин буде з моменту відхилення від маршруту, або відмови виконувати вказівки осіб, що керують польотом. Аналогічно слід вирішувати це питання на залізничному і водному транспорті.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується **прямим умислом**. Винна особа усвідомлює фактичні ознаки вчиненого діяння, розуміє їхній суспільне небезпечний і протиправний характер та бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла **14-річного віку**.

Частина 2 ст. 278 КК встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; а частина 3 — дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Якщо угон чи захоплення транспортного засобу поєднаний із вчиненням інших більш тяжких злочинів, то вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 278 — позбавлення волі на строк від трьох до шести років; за ч. 2 ст. 278 — позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років; за ч. 3 ст. 278 — позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років.

Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 279 КК дається опис ознак **об'єктивної сторони** складу злочину. **Це блокування** транспортних комунікацій шляхом влаштування перешкод, **відключення** енергопостачання чи іншим способом, яке порушило нормальну роботу транспорту або створювало небезпеку для життя людей, або настання інших тяжких наслідків.

Предметом злочину є шляхи сполучення, споруди на них, транспортні засоби, засоби зв'язку і сигналізації, інші механізми та елементи залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електротранспорту чи магістрального трубопровідного транспорту, а також вокзали, порти, станції та інше.

Блокування може здійснюватися шляхом розміщення на вулицях, дорогах, залізничних коліях, злітній смузі колод, шпал, каменів, залізобетонних конструкцій, транспортних засобів, сільськогосподарських, будівельних, інших механізмів, що не дають можливості рухатися транспортним засобам. Технічна система транспорту може бути паралізована шляхом припинення подачі пально-мастильних матеріалів, води, газу, відключення електроенергії, засобів зв'язку, сигналізації чи автоматики, що забезпечують керування транспортом, а також шляхом перекриття доріг, вулиць за допомогою гурту людей, череди тварин тощо.

Наслідками блокування за ч. 1 ст. 279 КК є: порушення нормальної роботи транспорту, а також створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі **прямого умислу стосовно дій**. Що стосується **наслідків**, то вина може виражатися **як в умислі, так і в необережності**.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла **16-річного віку**. Злочин можуть вчинити і працівники транспорту, які обслуговують транспортні комунікації.

Частина 2 ст. 279 КК встановлює відповідальність **за захоплення** вокзалу, аеродрому, порту, станції або іншого транспортного підприємства, установи або організації.

Предметом цього злочину є зазначені в статті об'єкти та інші транспортні підприємства, наприклад, будівлі, в яких можуть знаходитися засоби зв'язку, сигналізації, автоматизовані системи управління транспортом, диспетчерська та інше.

З об'єктивної сторони захоплення — це **заволодіння** будинком чи його частиною із застосуванням насильства або погроз до працівників транспорту, інших осіб і встановлення контролю над ним. Заподіяння при захопленні легких тілесних ушкоджень охоплюється складом цього злочину. При застосуванні психічного насильства винні можуть загрожувати вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень різної тяжкості. Закінченим цей злочин визнається з моменту встановлення контролю над вокзалом, станцією, портом або над якоюсь частиною будинку, що має важливе значення для нормального функціонування технічної системи транспорту.

У частині 3 ст. 279 КК передбачена відповідальність за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 279 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 279 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 279 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 280 КК дається опис ознак **об'єктивної сторони** складу злочину. Це **примушування** працівника залізничного, повітряного, водного, автомобільного, міського електричного чи магістрального трубопровідного транспорту до невиконання своїх службових обов'язків шляхом погрози вбивством, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень або знищенням майна цього працівника чи близьких йому осіб.

Примушування — це вимога, пред'явлена до працівника транспорту не виконувати покладені на нього обов'язки, що супроводжується погрозами.

Потерпілим у цьому злочині може бути будь-який працівник транспорту. Це, наприклад, особи, які управляють транспортними засобами, або забезпечують безпеку руху або експлуатації, які здійснюють ремонт, обслуговування, підготовку до випуску в рейс чи на лінію транспортних засобів. Ними можуть бути і керівники транспортних підприємств, структурних підрозділів, начальники служб. Близькими зазначеним працівникам особами є: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, бабуся, онуки. Погроза може бути виражена словами, по телефону, у листі, шляхом демонстрації зброї чи іншим способом. Вона може бути доведена до відома потерпілого особисто або через третіх осіб.

Злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення вимоги, пов'язаної з погрозою до працівника транспорту чи близьких йому осіб.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується **прямим умислом**. Винна особа усвідомлює, що примушує працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, розуміє протиправність вчиненого і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла **16-річного віку**. Якщо примушування вчиняє службова особа щодо своїх підлеглих, то за наявності відповідних ознак відповідальність настає за сукупністю і за злочин у сфері службової діяльності.

В частині 2 ст. 280 КК встановлена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; у частині 3 — вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 280 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 280 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк; за ч. 3 ст. 280 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Порушення правил повітряних польотів (ст. 281)

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 281 КК дається опис **об'єктивної сторони** складу злочину, що виражається в порушенні правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків. Як видно з тексту закону об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: 1) діяння; 2) наслідки; 3) причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Діяння — це дія чи бездіяльність, яка виражається в порушенні правил при зльоті і посадці літального апарату, у недотриманні висоти польоту, коридору, у перевищенні швидкості.

Наслідком злочину виступає реальна загроза життю людей або настання інших тяжких наслідків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони також є причинний зв'язок між порушенням і створенням небезпеки настання вказаних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується психічним ставленням винного до факту порушення правил безпеки польотів і його наслідків. Порушення правил **може бути умисним або необережним** (прямий умисел або злочинна недбалість). Вина щодо тяжких наслідків може бути тільки необережною (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом цього злочину є особа, яка **не є працівником** повітряного транспорту. За цією ознакою варто проводити відмежування цього злочину від передбаченого ст. 276 КК, де суб'єктом виступає працівник повітряного транспорту.

У частині 2 ст. 281 КК встановлена більш сувора відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 281 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 281 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 281 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Порушення правил використання повітряного простору (ст. 282)

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 282 КК дається опис **об'єктивної сторони** складу злочину, яка виражається в порушенні правил пуску ракет, проведенні всіх видів стрільби, вибухових робіт або вчиненні інших дій у повітряному просторі, якщо це створило загрозу безпеці повітряних польотів.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил пуску ракет. Розрізняють сигнальні, навчальні і бойові ракети, або такі, що мають наукове чи господарське призначення. Проведення усіх видів стрільби може проводитися як на землі, так і в повітрі, на полігонах, у тирах з різних видів вогнепальної зброї, а вибухових робіт — при будівництві тунелів, доріг, виконанні гірничих робіт тощо.

У повітряному просторі також можуть здійснюватися різні роботи, наприклад, при будівництві, монтажі, ремонті чи обслуговуванні різних веж, вишок, труб та інших об'єктів. Для виконання цих робіт можуть використовуватися вертольоти, крани, лебідки й інше устаткування. Виконання вказаних видів робіт має здійснюватися з дотриманням відповідних правил, узгоджуватися з усіма власниками літальних апаратів, а також іншими органами, що здійснюють управління польотами повітряних суден.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною щодо факту порушення і його наслідків. **Порушення** може бути вчиненим **як умисно, так і через необережність** (прямий умисел чи злочинна недбалість). Що стосується **наслідків** порушення, то вина щодо них може бути **тільки необережною** (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 282 КК передбачена відповідальність за ті самі діяння, якщо вони

спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди; у ч. 3 — якщо вони спричинили загибель людей.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 282 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 282 — позбавлення волі на строк від двох до п'яти років; за ч. 3 ст. 282 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283)

Стаття складається з двох частин. У частині 1 ст. 283 КК дається опис **об'єктивної сторони** складу злочину, яка полягає у самовільному без нагальної потреби зупиненні поїзда стоп-краном чи шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі або іншим способом, якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння найчастіше проявляється в самовільній зупинці поїзда без потреби, тобто екстремальної ситуації. Така ситуація може виникнути, наприклад, при пожежі чи під час стихійного лиха, при виникненні загрози для життя і здоров'я людей або при несправностях рухомого складу, що загрожують безпеці руху залізничного транспорту.

Зупинка поїзда може здійснюватися стоп-краном або шляхом роз'єднання повітряної гальмової магістралі чи іншим способом, наприклад, подача сигналів зупинки, переключення зеленого сигналу, що дозволяє рух, на червоний — що його забороняє, включення автоблокування, а також за допомогою ручного гальма.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в **прямому умислі**. Винний розуміє, що він самовільно без потреби, протиправно зупиняє поїзд і бажає цього. Вина щодо **наслідків** може **бути тільки необережною**.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 283 КК встановлена більш сувора відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 283 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років; за ч. 2 ст. 283 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284).

З **об'єктивної сторони** цей злочин проявляється в ненаданні допомоги каштаном судна в разі зіткнення з іншим судном екіпажу та пасажиром останнього, а також зустрінутим у морі чи на іншому водному шляху особам, які зазнали лиха, якщо він мав можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для свого судна, його екіпажу і пасажирів.

Обов'язок капітана надавати допомогу виникає при зіткненні суден, а також коли на шляху судна зустрічаються особи, які зазнали лиха. Крім того, капітан і його екіпаж повинні мати реальну можливість надати таку допомогу без серйозної небезпеки для судна, пасажирів і його екіпажу.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в **прямому умислі** до факту ненадання допомоги. Винний усвідомлює, що судно чи люди зазнали лиха та потребують допомоги і що він повинен і має можливість надати їм допомогу, але не робить цього.

Суб'єктом цього злочину є тільки капітан судна.

Покарання за злочин: за ст. 284 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років.

Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285)

З **об'єктивної сторони** злочин проявляється в неповідомленні капітаном судна іншому судну, що зіткнулося з ним на морі, назви і порту приписки свого судна, а також місця свого відправлення та призначення, незважаючи на наявність можливості подати ці відомості. Капітан може повідомити ці відомості в будь-якій формі (усно, письмово, по радіо, телеграфу тощо). Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є місце зіткнення суден — на морських шляхах.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається тільки в прямому умислі.

Суб'єктом злочину є капітан судна.

Покарання за злочин: за ст. 285 — штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців.

Питання 3. Злочини, що посягають на безпеку руху або експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту

Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 286 КК описується **об'єктивна сторона** складу злочину. **Це порушення правил** безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження.

У примітці до цієї статті перераховані транспортні засоби, на яких може бути вчинений цей злочин. До них відносяться всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби.

Серед автомобілів є вантажні і легкові, машини спеціального призначення — санітарні, пожежні, спортивні, автокрани, навантажувачі, вишки, поливальні, а також автобуси. Трактори. — це самохідні колісні машини та на гусеничному ході, призначені для перевезення вантажів, а також виконання різноманітних робіт — сільськогосподарських, будівельних, лісових тощо. Інші самохідні машини призначені для будівельних, дорожніх, сільськогосподарських та інших робіт — грейдери, комбайни, бульдозери, крани, екскаватори та ін. Трамваї і тролейбуси (пасажирські, вантажні, колієукладальні, ремонтні, спеціального обслуговування) відносяться до міського електротранспорту, рух якого здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Мотоцикли і моторолери (дорожні, спортивні, спеціального призначення) можуть бути з боковим причепом та без нього. Вони повинні мати двигун з робочим обсягом 50 куб. см і більше. Сюди також слід відносити мотоколяски та інші транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг. До інших механічних транспортних засобів відносяться такі, що приводяться в рух за допомогою двигуна. Це різного роду всюдиходи, аеросани, амфібії та ін., крім мопедів, тобто двоколісних транспортних засобів, які мають двигун з робочим обсягом до 50 куб. см.

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками:

- а) діянням;
- б) наслідками;
- в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія чи бездіяльність) полягає:

- у порушенні правил безпеки руху;
- експлуатації транспорту.

Порушення правил безпеки руху може заключатися в:

- перевищенні швидкості,
- порушенні правил обгону,
- об'їзду перешкод,

- проїзду перехресть,
- користування світловими приборами,
- буксирування, а також їзди з причепом тощо.

Порушення правил експлуатації може полягати в:

- недотриманні водієм технічних умов експлуатації,
- порушенні порядку перевезення пасажирів,
- неправильному завантаженні, укладанні та закріпленні вантажів.

За ст. 286 КК кваліфікуються лише такі порушення правил експлуатації, що пов'язані з безпекою руху транспортних засобів. Тому не можуть кваліфікуватися за цією статтею порушення таких правил експлуатації, що не пов'язані з безпекою руху.

Це, наприклад, порушення термінів технічного обслуговування транспорту або недотримання вимог при застосуванні видів пально-мастильних та інших матеріалів тощо. Порушення вимог законодавства про охорону праці, а також порушення правил безпеки при виконанні вантажно-розвантажувальних, сільськогосподарських, будівельних та інших робіт, не підпадає під ознаки ст. 286 КК.

Потрібно розрізнити транспортні засоби, що призначені тільки для перевезення вантажів і пасажирів від інших самохідних машин (тракторів, комбайнів, бульдозерів, грейдерів та ін.). Перші завжди рухаються згідно з Правилами дорожнього руху. Інші самохідні машини можуть використовуватися для перевезення вантажів, а також для виконання різних робіт (сільськогосподарських, дорожніх, будівельних та ін.). Якщо такі машини перебувають в транспортному стані, їхній рух здійснюється відповідно до Правил дорожнього руху. Виконання такими машинами інших робіт в процесі руху регламентується іншими правилами та інструкціями, порушення яких за певних умов може кваліфікуватися за іншими статтями КК.

Відповідальність за ст. 286 КК диференційована і залежить від тяжкості наслідків, які настали. В частині 1 йдеться щодо відповідальності за середньої тяжкості тілесні ушкодження, в ч. 2 — щодо відповідальності за тяжкі тілесні ушкодження або смерть потерпілого, в ч. 3 — щодо відповідальності за загибель кількох осіб.

Причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглянутого злочину.

Суб'єктивна сторона цього злочину, визначається складністю об'єктивної сторони. В зв'язку з цим психічне ставлення особи слід визначати як до факту порушення правил, так і до наслідків цього порушення. Порушення правил може бути вчинено з **прямим умислом або через злочинну недбалість**. Порушення можуть бути вчинені тільки через **необережність** (злочинну самовпевненість або злочинну недбалість).

Суб'єктом злочину є особа, яка керує транспортним засобом і досягла 16-річного віку. Під час навчальних поїздок в автомобілях з подвійним управлінням суб'єктом злочину може бути визнаний інструктор, який навчає курсанта.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 286 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; за ч. 2 ст. 286 — позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого; за ч. 3 ст. 287 — позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років.

Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації (ст. 287)

В диспозиції статті описані ознаки **об'єктивної сторони** складу злочину: випуск в експлуатацію завідомо технічно несправних транспортних засобів, допуск до керування

транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння або не має права на керування транспортним засобом, чи інше грубе порушення правил експлуатації транспорту, що забезпечують дорожній рух, вчинене особою, відповідальною за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або його смерть.

В КК законодавець назвав види транспортних засобів, на яких може вчинюватись цей злочин (примітка до ст. 286 КК).

Об'єктивна сторона злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням; б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння (дія або бездіяльність) характеризується випуском в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів, тобто в дозволі на виїзд у рейс чи поїздки транспортного засобу з несправностями гальмової системи, рульового управління, зовнішніх світлових приборів, склоочисників, коліс тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані сп'яніння, що може бути викликано вживанням останньою алкогольних напоїв, наркотичних засобів, інших токсичних речовин, що одурманюють тощо. Керування — це безпосереднє виконання особою функцій водія під час руху, тобто якщо особа, сівши за кермо, приводить транспортний засіб у рух.

Для кваліфікації злочину не має значення місце керування транспортним засобом — це може бути шлях, вулиця, місце стоянки автомобіля, двір, територія підприємства тощо.

Допуск до керування транспортним засобом особи без прав на керування має місце у разі, якщо у особи взагалі відсутнє посвідчення водія або вона позбавлена прав водія, або не має відповідного дозволу (категорії) для керування певним видом транспорту.

Інше грубе порушення правил експлуатації транспорту може виражатися в порушенні режиму роботи водіїв, у невиконанні інших вимог, які забезпечують безпеку експлуатації транспорту, у випуску в рейс із важкими умовами руху водіїв, кваліфікація яких не відповідає підвищеним вимогам, у невиконанні вимог регулярного медичного огляду водіїв.

Наслідками злочину є середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження, загибель однієї і більше осіб. Встановлення причинного зв'язку в цьому злочині має певну складність, тому що він носить опосередкований характер. Шкідливі наслідки спричиняються не безпосередньо винним, а діянням іншої особи — водієм транспортного засобу.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується складною формою вини. Завідомість, яка вказана в диспозиції статті стосовно діяння, означає, що особі відомо про безумовну, явну технічну несправність транспортного засобу, про інші грубі порушення правил експлуатації, що забезпечують безпеку руху. Усвідомлюючи суспільну небезпеку і протиправність своєї поведінки і вчиняючи цей злочин, винний бажає скоїти діяння, вказане у статті.

Психічне ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків виражається в необережності (злочинна самовпевненість або недбалість).

Суб'єктом злочину є посадові особи підприємств і організацій, які відповідають за технічний стан і експлуатацію транспортних засобів (головний інженер, інженер з безпеки руху транспорту, начальник колони, механік гаражу або маршруту), водії, за якими закріплений транспортний засіб, що належить різним організаціям чи фізичним особам, а також власники транспортних засобів.

Покарання за злочин: за ст. 287 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, на строк до трьох років або без такого.

Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху (ст. 288)

В диспозиції статті ознаки **об'єктивної сторони** складу злочину викладені, як

порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху, вчинене особою, відповідальною за будівництво, реконструкцію, ремонт чи утримання шляхів, вулиць, залізничних переїздів, інших шляхових споруд, або особою, яка виконує такі роботи, якщо це порушення спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть.

З об'єктивної сторони злочин характеризується трьома ознаками: а) діянням (дією або бездіяльністю); б) наслідками; в) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Діяння виражається в порушенні правил, норм і стандартів при будівництві, реконструкції, ремонті або утримуванні шляхів. Наслідками цього злочину можуть бути середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження, смерть потерпілого.

Причинний зв'язок у цьому злочині носить, як правило, опосередкований характер.

Суб'єктивна сторона цього злочину визначається складністю його об'єктивної сторони. Вина щодо порушення правил, норм і стандартів може бути **як умисною** (прямий умисел), **так і необережною** (злочинна недбалість). Психічне ставлення винного до суспільне небезпечних наслідків може виражатися тільки в необережності (злочинній самовпевненості або злочинній недбалості).

Суб'єкт злочину — особа, яка досягла **16-річного віку**, відповідальна за будівництво, реконструкцію, ремонт, експлуатацію автомобільних шляхів, вулиць, залізничних переїздів, мостів, шляхопроводів та інших споруд, а також особа, яка виконує зазначені роботи.

Покарання за злочин: за ст. 288 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289).

Стаття складається з чотирьох частин і примітки. У частині 1 ст. 289 КК дається характеристика **об'єктивних ознак** складу злочину, як незаконного заволодіння транспортним засобом з будь-якою метою. Перелік транспортних засобів, які є предметом злочину, дається в примітці до ст. 286 КК.

Відповідно до примітки ст. 289 КК під **незаконним заволодінням транспортним засобом** слід розуміти вчинене умисно з будь-якою метою протиправне вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача, всупереч їх волі.

Заволодіння може здійснюватися:

- таємно;
- відкрито;
- шляхом обману;
- шляхом зловживання довірою.

Воно може мати місце під час руху транспортного засобу, коли винний установлює контроль, примушує водія виконувати його розпорядження і рухатися в зазначеному напрямку. Заволодіння носить протиправний характер. Це означає, що винний не має права на використання транспортного засобу для поїздки на ньому. Протиправність відсутня у випадках, коли поїздка на транспортному засобі відбувається в стані крайньої необхідності, наприклад, для доставки важко хворого до лікарні, або для усунення небезпеки, яка виникла внаслідок пожежі, повені тощо.

Закінченим злочин визнається з моменту запуску двигуна та початку руху або після початку буксирування без запуску двигуна. Проникнення в гараж чи у транспортний засіб, спроба запустити двигун мають розглядатися як замах на заволодіння транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки в **прямому умислі**. Заволодіння може відбуватися з будь-якою метою: для привласнення транспортного засобу, для доставки вантажу, для того, щоб доїхати до певного місця, або навіть покататися, тощо.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289, є особа, яка досягла 16-річного віку, а

злочинів, передбачених частинами 2 та 3 ст. 289, — 14-річного віку.

Судова практика не визнає суб'єктом цього злочину членів сім'ї власника транспортного засобу, водіїв, за якими такий засіб закріплений.

У частині 2 ст. 289 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб або повторно, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням до приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди потерпілому.

Відповідно до абз. 2 примітки ст. 289 КК під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185—187, 189—191, 262 КК.

Заволодіння транспортним засобом із проникненням до приміщення або іншого сховища означає вторгнення до приміщення або іншого сховища з метою заволодіння транспортним засобом. Воно може здійснюватися таємно, відкрито, з подоланням перешкод чи опору потерпілого, шляхом обману тощо.

Приміщення — це різного роду будівлі, споруди, які призначені для розміщення транспортних засобів або іншого майна. Інше сховище — це призначене для постійного або тимчасового збереження (стоянки) транспортних засобів ділянки території, які обладнані огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечені охороною.

Частина 3 ст. 289 КК встановлює більш сувору відповідальність за заволодіння транспортним засобом, що поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинене організованою групою, або щодо транспортного засобу, вартість якого у двісті п'ятдесят разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Частина 4 цієї статті передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила дії, передбачені цією статтею (за винятком випадків незаконного заволодіння транспортним засобом із застосуванням будь-якого насильства до потерпілого чи погрозою застосування такого насильства). При цьому особа має добровільно заявити про це правоохоронним органам, повернути транспортний засіб власнику та повністю відшкодувати завдані збитки. Таке звільнення є прерогативою суду.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 289 — штраф від однієї тисячі до однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років; за ч. 2 ст. 289 — позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років; за ч. 3 ст. 289 — позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290)

У диспозиції статті **об'єктивна сторона** описана як знищення, підробка або заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова, або заміна без дозволу відповідних органів номерної панелі з ідентифікаційним номером транспортного засобу.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують порядок реєстрації транспортних засобів, вірогідність номерів їхніх основних частин та агрегатів. Предметом є двигун, кузов, шасі чи номерна панель, на яких заводським способом зроблені позначення номерів. При реєстрації транспортних засобів у технічний паспорт заносяться ці номери, за якими такий засіб може бути ідентифіковано. При знищенні номерів забиваються всі цифри чи літери з агрегату, а при підробці змінюється одна чи кілька цифр чи літер.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в **прямому умислі**.

Суб'єктом злочину є особа, яка досягла **16-річного віку**.

Покарання за злочин: за ст. 290 — штраф у розмірі від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років.

Порушення чинних на транспорті правил (ст. 291).

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в порушенні чинних на транспорті правил, що забезпечують рух, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Злочин може мати місце на всіх видах механічного транспорту. Об'єктивна сторона цього злочину характеризується трьома ознаками: а) діянням, б) наслідками, в) причинним зв'язком між ними.

Порушення чинних на транспорті правил визначається умовами роботи цього виду транспорту. Воно може вчинюватися при використанні гужового транспорту, прогоні худоби через залізничні колії, проїзді сільськогосподарських та інших машин через залізничні колії у невстановлених місцях, переході вулиці, дороги у невстановленому місці або на заборонений сигнал світлофора тощо.

Для кримінальної відповідальності досить загибелі хоча б однієї людини. До інших тяжких наслідків слід відносити заподіяння потерпілому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди. Для встановлення причинного зв'язку нерідко суд признає експертизу.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується психічним ставленням особи до вчиненого ним діяння і його наслідків. **Порушення** може бути **як умисним** (прямий умисел), **так і необережним** (злочинна недбалість). Що стосується **наслідків**, то вина може бути тільки **необережною**.

Суб'єктом злочину можуть бути пасажери, пішоходи, велосипедисти, погоничі і пастухи худоби, особи, які керують гужовим транспортом та досягли **16-річного віку**.

Покарання за злочин: за ст. 291 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 292).

Стаття складається з трьох частин. У частині 1 ст. 292 КК дається опис **об'єктивної сторони** складу злочину. Це пошкодження або руйнування магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів, відводів від них, а також технологічно пов'язаних з ними об'єктів, споруд, засобів автоматики, зв'язку, сигналізації, якщо це призвело до порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або спричинило небезпеку для життя людей.

Предметом злочину є магістральні трубопроводи, відводи від них, інші об'єкти, технологічно пов'язані з трубопроводами, що забезпечують їх нормальне функціонування, а також споруди, засоби автоматики, зв'язку, сигналізації тощо.

Не є предметом цього злочину трубопроводи, що не відносяться до магістральних, а також водопроводи, аміакопроводи, каналізаційні і меліоративні мережі та ін.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в діях, наслідках і причинному зв'язку між ними.

Дії особи виражаються в пошкодженні або руйнуванні зазначених у статті предметів.

Пошкодження — це протиправний вплив на предмет, що виводить з ладу окремі ділянки трубопроводу, споруди на них, засоби зв'язку, сигналізації, що забезпечують нормальне функціонування магістрального трубопроводу, внаслідок чого вони стають непридатними для експлуатації відповідно до свого цільового призначення.

Руйнування — це протиправний вплив на об'єкт магістрального трубопроводу шляхом порушення його цілості і структури, внаслідок чого трубопровід стає непридатним для експлуатації. Слід мати на увазі, що трубопровід не може бути зруйнований. Зруйнованими можуть бути лише окремі споруди, агрегати, вузли, що забезпечують нормальне його функціонування.

Наслідком злочину є порушення нормальної роботи трубопроводу, якщо він або взагалі не здійснює транспортування нафти, газу чи нафтопродуктів, або хоч і працює, але не на проектну потужність.

Крім цього, у ч. 1 ст. 292 КК наслідком вважається і спричинення небезпеки для життя людей.

Закінченим цей злочин є з моменту пошкодження або руйнування предмета посягання і спричинення небезпеки настання тяжких наслідків.

Причинний зв'язок має бути встановлений між діями особи та порушенням нормальної роботи трубопроводів або спричиненням небезпеки для життя людей.

Суб'єктивна сторона цього злочину визначається його об'єктивною стороною. Пошкодження або руйнування може бути вчинено як **умисно, так і через необережність**. Щодо **наслідків** також може бути умисел або **необережність**.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка досягла **16-річного віку**.

У частині 2 ст. 292 КК передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, а також загальнонебезпечним способом. Останній має місце там, де діяння вчинюється шляхом вибуху, підпалу, затоплення та іншими способами, що значно підвищує суспільну небезпеку злочину.

Частина 3 ст. 292 КК встановлює відповідальність за пошкодження або руйнування трубопроводів, якщо вони спричинили загибель людей, інші нещасні випадки з людьми або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи інших тяжких наслідків, або вчинені організованою групою.

Що стосується значного забруднення довкілля, то при його визначенні слід враховувати розмір збитків, заподіяних довкіллю, а також чи призвело забруднення до захворювання людей, до знищення тварин чи рослин, на якій площі відбулося забруднення, у тому числі необхідно враховувати збитки, пов'язані з витратами, необхідними для ліквідації наслідків забруднення.

Покарання за злочин: за ч. 1 ст. 292 — штраф до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк до п'яти років; за ч. 2 ст. 292 — обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від трьох до восьми років; за ч. 3 ст. 292 — позбавлення волі на строк від п'яти до дванадцяти років.

РОЗДІЛ XII. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

Питання 1. Загальна характеристика злочинів проти громадського порядку та моральності

Суспільна небезпека діянь, що передбачені в XII Розділі Особливої частини КК, полягає в тому, що вони заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди громадському порядку і моральним основам життя суспільства. Сукупність цих відносин і є **родовим та одночасно основними безпосередніми об'єктами** вказаних злочинів.

В. А. Ломако, визначаючи у цій групі родовий об'єкт, поділив умовно ці злочини на злочини проти громадського порядку та злочини проти суспільної моральності. До першої групи відніс ст.ст. 293, 294, 295, 296 КК України, до другої – склади злочину, передбачені ст.ст. 297, 298, 298–1, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 304-1. Отже, науковці схиляються до того, що законодавець, створюючи даний розділ Особливої частини КК України, у ньому об'єднав злочини, що мають два родових об'єкти: громадський порядок та моральність.

У широкому значенні громадський порядок визначається наступним чином.

Громадський порядок (М. Й. Коржанський) – “це сукупність суспільних відносин, що створюються для забезпечення охорони громадського спокою, громадської моральності як умови суспільного життя людей”.

Громадський порядок (В. О. Навроцький) – “це суспільні відносини, які складаються для дотримання членами суспільства прийнятих у ньому правил та норм поведінки”.

Громадський порядок (І. М. Копотун) – “це система суспільних відносин, урегульованих нормами права й іншими соціальними нормами (мораль, звичаї, традиції), що забезпечують спокій населення, повагу до суспільної моралі, честі й гідності громадян, а також нормальне функціонування інститутів суспільства й держави”.

На підставі вище викладеного можна запропонувати таке поняття **громадського порядку** – це суспільні відносини, які засновані на загальноприйнятих правилах поведінки, моральних принципах, найбільш важливі з яких урегульовані нормами права і покликані забезпечити нормальне функціонування різних установ та підприємств, недоторканість власності, життя та здоров'я, честь та гідність людей, а також нормальні умови їх праці, побуту і відпочинку.

Поняття “моральності” також неоднозначно тлумачиться в теорії кримінального права. При цьому відрізняють терміни “мораль” та “моральність”.

Моральність розглядають як етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі; характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами і принципами; відповідність поведінки людей нормам моралі.

Моральність (В. О. Навроцький) – “суспільні відносини, які складаються, щоб забезпечити поведінку людей в суспільстві на основі загальноприйнятих правил взаємної поваги, сором'язливості, розрізнення соціальної і інтимної сторін життя та не афішування останньої, поваги до цінностей, які сповідують інші члени суспільства, виховання підростаючого покоління в дусі поваги до моральних цінностей суспільства”.

На думку В.О. Навроцького, моральність передбачає: “1) наявність правил, які визначають вимоги до поведінки людей у суспільстві, їх духовні і душевні якості;

2) результат дотримання таких правил, поведінка яка не викликає почуття сорому в самого себе чи/та оточуючих”.

На підставі вищевикладеного можна визначити **суспільну моральність** як суспільні відносини, які регламентовані соціальними нормами (принципами, поглядами, уявленнями) та виникають як безпосереднє відображення умов суспільного життя у свідомості людей у вигляді певних суспільно значимих категорій (добра, зла та ін.) і формують поведінку людей у суспільстві.

Обов'язковими та факультативними додатковими безпосередніми об'єктами в залежності від форм вчинення злочину та кваліфікуючих ознак, можуть виступати життя та здоров'я особи, відносини власності, авторитет органів державної влади, громадська безпека та ін.

В окремих злочинах, здебільшого в злочинах проти моральності, виділяється *предмет злочину та потерпілий від злочину*. До предметів слід віднести пам'ятки – об'єкти культурної спадщини – ст. 298 КК, хребетні тварини – ст. 299 КК, твори, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію – ст. 300 КК тощо.

До потерпілих від злочину слід віднести представника влади (ч.1 ст. 294 КК), представники влади або представники громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи інший громадянин (ч.3 ст. 296 КК), неповнолітні (ч.3 ст. 300, ч.4 ст. 301 КК, ч. 3 ст. 303 КК, ч.1 ст. 304 КК), малолітні (ч.4 ст. 303 КК, ч.2 ст. 304 КК).

З об'єктивної сторони більшість злочинів проти громадського порядку та моральності вчинюються шляхом активних дій (хуліганство – ст. 296 КК, групове порушення громадського порядку – ст. 293 КК, масові заворушення – ст. 294 КК, заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку – ст. 295 КК тощо). Окремі злочини, наприклад, знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду – ст. 298–1 КК, може вчинюватися як шляхом дії так і шляхом бездіяльності. Більшість злочинів проти громадського порядку та моральності – злочини з формальними складами, тобто сформульовані таким чином, що вважаються закінченими з моменту вчинення діяння. До них, зокрема, відносяться: хуліганство – ст. 296 КК, жорстоке поводження з тваринами – ст. 299 КК, ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію – ст. 300 КК та інші.

Момент закінчення одного злочину, який передбачений статтею цього розділу пов'язаний з настанням саме суспільно небезпечних наслідків (матеріальний склад злочину). Це незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини – ст. 298 КК.

Ряд злочинів законодавцем сформульовані як формально–матеріальні склади злочинів. До них відносяться масові заворушення – ст. 294 КК, наруга над могилою – ст. 297 КК та інші.

Суб'єктом злочинів проти громадського порядку та моральності можуть бути, як правило, фізичні осудні особи, які досягли на момент вчинення злочину 16 років. За хуліганство (ст. 296 КК) відповідальність настає з 14 років. Деякі із розглядуваних злочинів можуть вчинюватися спеціальними суб'єктами злочину: службова особа – суб'єкт за ч. 5 ст. 298 КК, організатор масових заворушень чи групових порушень громадського порядку – суб'єкт за статті 293, 294 КК тощо.

Суб'єктом окремих злочинів є особа, яка на момент вчинення злочину досягла 18–річного віку (ч.ч. 2, 3 ст. 300, ч.ч. 2, 4 ст. 301, ч.3 ст. 302 КК, ч.3 ст. 303, ст. 304, 304-1 КК).

Суб'єктивна сторона злочинів проти громадського порядку та моральності характеризується *умисною формою вини*. У більшості випадків умисел прямий. Необхідною ознакою окремих складів злочинів проти громадського порядку та моральності є мотив та мета. Так в ст. 295 КК виділені дві мети, в залежності від форми вчинення злочину: 1) вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницьке

виселення громадян, що загрожує громадському порядку; 2) розповсюдження матеріалів в яких міститься інформація про заклик до дій.

Хуліганство має обов'язковий мотив – *хуліганський* (явна неповага до суспільства). Вчиненням злочину з *хуліганських мотивів* є умисне вчинене на ґрунті явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само вчинення злочину без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Хуліганський мотив може також бути визначений як альтернативна обов'язкова ознака злочину за ст. 299 КК.

Виходячи з безпосередніх (родових) об'єктів ці злочини можуть бути поділені на два види:

1) **злочини проти громадського порядку** (ст. 293, ст. 294, ст. 295, ст. 296 КК);

2) **злочини проти суспільної моральності**, які поділяються на три підвиди: “1) злочини, що посягають на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 2981, 299 і 300 КК); 2) злочини, що посягають на відносини в сфері сексуальних стосунків (статті 301, 302 і 303 КК); 3) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості та умови нормального розвитку і виховання неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 4 ст. 301, ч. 3 ст. 302, частини 3 та ч.4 ст. 303, ст. 304 КК)”. Подібну класифікацію злочинів проти моральності пропонують у своїх дисертаційних дослідженнях А.В. Ландіна на тему “Кримінально–правова охорона моральності в Україні” та Л. С. Кучанська на тему “Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України”.

Питання 2. Злочини проти громадського порядку.

Групове порушення громадського порядку (ст. 293 КК).

Групові дії, які порушують громадський порядок, – це дії значної кількості осіб, звичайно кількох десятків чи навіть сотень. Але, на відміну від масових заворушень, число учасників групового порушення громадського порядку дій в ході вчинення цього злочину істотно не збільшується, вони не зростають кількісно і не перетворюються якісно на активні посягання проти правоохоронюваних благ.

Кількість осіб, які беруть участь у групових діях, які порушують громадський порядок законодавством не визначено. На думку М.Й. Коржанського, порушувати громадський порядок може як двоє так і більше суб'єктів злочину, зважаючи на визначення групи осіб за ч.ч. 1 та 2 ст. 28 КК.

Суспільна небезпека таких протиправних дій, як свідчить судова та слідча практика, полягає в посяганні на низку суспільних відносин, які знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність, зокрема у сфері життя та здоров'я особи, власності, нормальної роботи органів державної влади, підприємств, установ, організацій тощо. Злочинна поведінка такої групи людей є безконтрольною та залежною від зовнішніх факторів, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою. Нерідко такі групові порушення громадського порядку набувають соціально загрозливих форм та тягнуть вчинення більш тяжких злочинів (вбивств на ґрунті національних, расових чи релігійних конфліктів, масових заворушень, хуліганств, знищення, руйнування чи пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини тощо).

Родовим та основним безпосередніми об'єктами злочину є громадський порядок. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього злочину – є суспільні відносини, які регламентують порядок роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій.

Під додатковим факультативним безпосереднім об'єктом групового порушення громадського порядку слід розуміти життя, здоров'я, честь та гідність людей, відносини власності, громадську безпеку, відносини у сфері господарської діяльності тощо. У цьому контексті є цікавим такий приклад із судової практики.

Прокуратура Чернігівської області 1 березня 2006 р. порушила кримінальну справу №78/00807 по факту групового порушення громадського порядку та умисного знищення і пошкодження майна енергопостачальної компанії «Чернігівобленерго». 22 лютого 2006 р. група осіб, скориставшись ухвалою Солом'янського суду Києва (ВАТ ЕК «Чернігівобленерго» оскаржило ухвалу Солом'янського суду від 21 лютого 2006 р. в установленому порядку в апеляційному суді м.Києва) здійснила спробу силового захвату ВАТ ЕК «Чернігівобленерго». Як з'ясували правоохоронні органи, підприємство намагалося захопити охоронці київської фірми «Стелс-плюс», з якими уклав договір М. Внаслідок злочинних дій нападників, компанії «Чернігівобленерго» були завдані значні матеріальні збитки. В ході розслідування встановлено їх сума, що складає 170 тис. грн. До кримінальної справи долучено 30 заяв працівників компанії «Чернігівобленерго» про отримання тілесних та моральних травм під час спроби силового захвату. За словами керівництва компанії, захват міг призвести до справжньої катастрофи, оскільки нападники увірвалися в приміщення центральної диспетчерської служби, працівники якої в режимі реального часу управляють процесом енергозабезпечення регіону. У результаті захвату диспетчерської, близько години енергосистема регіону функціонувала без оперативного контролю енергетиків.

Об'єктивна сторона злочину полягає в двох формах: 1) організація групових дій; 2) активна участь у таких діях.

Наслідки злочину (за першою формою) можуть полягати у: 1) грубому порушенні громадського порядку; 2) суттєвому порушенні роботи транспорту, підприємства, установи чи організації.

Місце вчинення злочину (громадське місце) та *обстановка вчинення злочину* (публічно) є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони вказаного складу злочину.

Під організацією вказаних групових дій розуміється організація вчинення групового порушення громадського порядку або керівництво його підготовкою чи вчиненням, а також створення організованої групи (злочинної організації) для порушення громадського порядку чи керівництво нею, або забезпечення фінансування чи організація приховування злочинної діяльності такої групи (організації).

Активна участь у таких діях полягає у інтенсивному виконанні особою разом з іншими учасниками групових дій вказівок організатора щодо грубого порушення громадського порядку або суттєвого порушення роботи підприємств, установ чи організацій.

Грубе порушення громадського порядку передбачає недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях. Оцінювати порушення як грубе слід з урахуванням кількості його учасників, території, на якій мало місце порушення, важливості нормальної діяльності відповідних об'єктів, кількості потерпілих, часу порушення тощо.

Суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації полягає у припиненні їх нормальної роботи на певний час. Це – порушення графіку руху транспорту (як громадського, так і іншого), закриття магазинів, закладів громадського харчування, зрив роботи державних установ, зупинення виробництва. Суттєвість порушення визначається з урахуванням його тривалості, кількості осіб, нормальна робота, навчання, відпочинок або перевезення яких порушені, розміру заподіяних матеріальних збитків тощо.

Так Головне управління Міністерства внутрішніх справ в Криму 5 червня 2006 року порушило кримінальну справу за фактом групового порушення громадського порядку учасниками акцій протесту проти розвантаження в торговому порту Феодосії (Крим) американського вантажного судна. Цей злочин було вчинено шляхом перекриття доріг, блокування руху транспорту, демонстративного спалювання прапору США. Також міліцією було складено і направлено до суду 27 адміністративних протоколів за фактами порушення громадського порядку. Загальна ж кількість учасників пікету у Феодосії не перевищувала 300 осіб..

Причинний зв'язок між поведінкою організаторів групового порушення громадського порядку і наслідками (грубе порушення громадського порядку; суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи чи організації), вказаними в диспозиції ст. 293 КК, характеризується наявністю проміжної ланки – поведінки групи,

учасники яких безпосередньо і викликають відповідну шкоду. Тому для констатації причинного зв'язку в аналізованому складі злочину слід встановити наявність обох його ланок, довести що: 1) дії винного викликали відповідну поведінку групи; 2) передбачені ст. 293 КК наслідки викликані саме груповими діями.

Відповідно до ч.1 ст. 1 Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22 вересня 2005 р., під *громадським місцем* розуміється частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони.

Вчинення злочину *публічно* – обстановка при якій активні учасники групових дій з прямим умислом спрямовують свою поведінку у громадських місцях на порушення громадського порядку (зокрема, суттєве порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації) таким чином, щоб все це стало зрозумілим для невизначеного кола фізичних або юридичних осіб й спрямоване на привернення уваги громадськості чи держави до певних проблем винних осіб.

Даний злочин у формі організації групових дій **буде вважатися закінченим**, коли дії по організації групових дій призвели до вказаних у диспозиції ст. 293 КК наслідків (окремі з них за своїм змістом є діями): грубого порушення громадського порядку та суттєвому порушенні роботи транспорту, підприємства, установи чи організації. Злочин у формі активної участі у групових діях буде вважатися закінченим з моменту вчинення дій. Тобто, склад злочину, передбачений ст. 293 КК, за конструкцією, має матеріально-формальний склад.

До того ж організація вчинення групових дій може полягати в залученні співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів) або лише одного з них (наприклад, виконавців) і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо. Мета зберегти єдність співучасників для подальшої злочинної діяльності при цьому не ставиться.

Суб'єктом злочину - фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 14 років, згідно ч.2 ст.22 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю прямого умислу, а також обов'язкової ознаки хуліганства – мотиву явної неповаги до суспільства, тобто очевидна, демонстративна зневага винного до встановлених у суспільстві правил поведінки.

Мотив та мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони вказаного складу злочину. Але при цьому окремі науковці заперечують можливість хуліганських мотивів, пов'язуючи це з відмінністю групового порушення громадського порядку від групового хуліганства. Злісна непокора групи осіб законним вимогам представника влади (згідно зі ст. 185 КУпАП, злісною непокорою є відмова від виконання наполегливих, неодноразово повторених законних вимог чи розпоряджень працівника міліції при виконанні ним службових обов'язків, члена громадських формувань з охорони громадського порядку чи військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку або відмова, виражена в зухвалій формі, що свідчить про явну зневагу до осіб, які охороняють громадський порядок) кваліфікується лише за ст. 293 КК.

Групове порушення громадського порядку (ст. 293) відрізняється від хуліганства (ст. 296) відсутністю обов'язкового мотиву (явної неповаги до суспільства), притаманного хуліганству. Також групове порушення громадського порядку потребує наявності щонайменше 2 суб'єктів злочину, що не є обов'язковим для хуліганства.

Масові заворушення (ст. 294 КК).

Масові заворушення пов'язані, насамперед, з діями юрби (множини осіб), що є першою характерною рисою цього злочину і яка стосовно до аналізованого складу в спеціальній літературі практично не розглядається. На думку Ю.М. Демидова: «Поняття маси людей, натовпу досить умовне». Таким чином, теорія кримінального права не пов'язує

поняття «натовп» з будь-якими кількісними характеристиками. На нашу думку, неможливо чітко визначити кількісні характеристики натовпу і, відповідно, складу злочину масових заворушень. Звичайно, у залежності від того, наскільки великий натовп, може бути заподіяна більша або менша шкода різним об'єктам кримінально-правової охорони. При цьому у судовій практиці трапляються ситуації, коли й навіть десять осіб визнавали, фактично, натовпом.

Так, 14 січня 2005 р., П. організувала масові заворушення, у яких прийняла активну участь, за наступних обставин. 19 серпня 2004 р. на пленарному засіданні 32 сесії Козинської селищної ради XXIV скликання прийнято рішення про дострокове припинення повноважень Козинського селищного голови П. У зв'язку з відмовою П. передати документи селищної ради 11 січня 2005 р. мешканцями смт. Козин та депутатами ради створено комісію для огляду приміщення ради та опису документів, що перебували в її приміщенні.

14 січня 2005 року о 16 год. під час роботи комісії мешканці смт. Козин Р., В., К. та інші (біля 10 осіб) за ініціативи, активного спонукання та під керівництвом П. виламали вхідні двері Козинської селищної ради та увірвались до її приміщення.

Захопивши таким чином приміщення ради, зазначені особи застосували балончики з речовиною дратівливої та сльозогінної дії до членів вказаної комісії, які перебували в приміщенні, після чого стали наносити удари членам комісії невстановленими предметами, які вони використовували як зброю, а потім виштовхали їх з приміщення на вулицю. Одночасно з цим працівникам Обухівського РВ ГУ МВС України в Київській області, які припиняли протиправні дії, були нанесені удари невстановленими предметами.

П. в організованих нею масових заворушеннях приймала активну участь, сама завдала удари руками мешканцям смт. Козин та заохочувала інших осіб до активних насильницьких дій.

При цьому на кваліфікацію не впливає наявність чи відсутності попередньої змови й заздалегідь розробленого плану злочинних дій. **Суспільна небезпечність** масових заворушень полягає у створенні небезпеки для життя і здоров'я громадян погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя. Перебування у натовпі без участі у вчиненні вказаних вище суспільно небезпечних дій не утворює складу злочину.

Родовим та основним безпосередніми об'єктами злочину є громадський порядок. **Додатковим обов'язковим об'єктом** цього злочину залежно від конкретної форми його прояву – є життя і здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, відносини власності, відносини, що забезпечують нормальну роботу органів влади, правоохоронних органів, здійснення громадянами діяльності по охороні громадського порядку або громадська безпека.

Предметом злочину, передбаченого ст. 294 КК, можуть бути будівлі та споруди, в яких безпосередньо працюють люди; приміщення (наприклад, приміщення пошти), де людей може не бути, але від нормальної роботи апаратури, що в них міститься, залежить нормальна робота установи. Предметом злочину можуть бути і незакінчені будівництвом будівлі або споруди, якщо в них міститься певне обладнання, що забезпечує нормальну роботу установи або організації, а також завершені будівництвом споруди, куди мали в'їжджати для роботи працівники.

Потерпілим від злочину, передбаченого ст. 294 КК, можуть бути *представники влади*.

Об'єктивна сторона злочину полягає в двох формах: 1) організація масових заворушень, які призвели до насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя; 2) активна участь у таких діях.

Масові заворушення – це завжди дії натовпу, який діє стихійно, хоча може бути й керованою цілком, чи в окремих своїх частинах. Така юрба веде себе агресивно, її учасники вчиняють дії, які визнаються злочинами і при їх виконанні однією особою.

Тобто *масові заворушення* мають такі ознаки: 1) участь у них значної кількості людей; 2) дії юрби скеровані не проти окремого потерпілого (підприємства, організації, особи), а мають спрямованість проти існуючого правопорядку, що виражається в протистоянні законним органам державної влади, і зовнішнім проявом цього є насильство над людьми, погроми, підпали, знищення майна та інші дії вказані в диспозиції ст. 294 КК; 3) кількість учасників заворушення не обмежена, до них можуть приєднуватися інші учасники, а окремі від них відходити.

Організація масових заворушень – це дії, спрямовані на підшукування і підготовку осіб для участі в масових заворушеннях, а також керівництво натовпом, підбурювання до вчинення дій, які являють собою масові заворушення, провокаційні дії, вчинені з метою викликати відповідну поведінку великих груп людей, тобто направлені на збудження у людей негативного ставлення до законної влади та існуючого в державі правопорядку і громадської безпеки та на підбурювання натовпу для вчинення насильства над правослухняними громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, озброєного опору представникам влади, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян.

Способи організації масових заворушень можуть бути різноманітними (виступ на мітингах, оголошення різноманітних звернень, розробка планів по збурюванню натовпу, розподіл ролей серед окремих учасників масових заворушень тощо).

Момент закінчення цього злочину не завжди чітко визначається у кримінально-правовій літературі. Більшість науковців вважають, що масові заворушення мають формальний склад злочину. В. О. Навроцький, Р.П. Олійничук, Л. С. Кучанська вважають, що злочин (ст. 294 КК) вважається закінченим з моменту початку масових заворушень – вчинення конкретних актів насильства, погромів тощо. На думку П. С. Матишевського, злочин є закінченим тоді, коли дії по організації масових заворушень призвели до вказаних у диспозиції статті діянь або до спроби їх вчинення.

Активна участь у масових заворушеннях може вважатися закінченим складом злочину, коли настали наслідки (насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна) або вчинені дії (захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя).

Тобто склад злочину, передбачений ч.1 ст. 294 КК, за конструкцією, можна визначити як матеріально-формальний.

В теорії кримінального права вважається, що групові бійки, які виникають, як правило, на ґрунті особистих образ, не утворюють складу злочину, передбаченого ст. 294 КК, хоча і вчиняються натовпом та можуть супроводжуватися спричиненням тілесних ушкоджень та вбивствами.

Під захопленням будівель і споруд слід розуміти протиправний насильницький доступ у приміщення і його зайняття повністю чи частково з метою, перешкоджання чи виключення можливості їх використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Ознаками захоплення є: – протиправне і незаконне проникнення в будівлі чи споруди; – якщо це робить неможливим використання їх за функціональним призначенням.

Спосіб захоплення – відкритий, таємний чи з використанням обману, з подоланням перешкод або опору чи без нього – значення для кваліфікації злочину не має.

Захоплення будівель чи споруд виражається в проникненні до них і їх захваті, що утруднює або робить неможливим використання їх за призначенням, перешкоджає нормальній роботі підприємств, установ, організацій, які в них знаходяться. Захоплення може бути повним чи частковим, але обов'язково повинно тягнути за собою перешкоди у нормальній роботі або неможливість використання за призначенням чи припинення функціонування цих об'єктів. Захоплення вважається таким, що мало місце, з моменту

фактичного захоплення всієї будівлі чи споруди або її частини, незалежно від того протягом якого часу вони утримувалися або експлуатувалися особами, що їх захопили.

Опір представникам влади полягає в активній фізичній протидії працівникам правоохоронних органів та іншим представникам влади, що мають право застосовувати примусові заходи до правопорушників. Опір може здійснюватись із застосуванням зброї (як вогнепальної та холодної) або інших предметів (палиці, каміння, металевих прутів тощо), що можуть завдати шкоди життю та здоров'ю особи.

Якщо працівникам правоохоронних органів при виконанні ними службових обов'язків чиниться неозброєний опір, такі дії необхідно кваліфікувати за ст. 342 КК. Злісна непокора групи осіб законним вимогам представника влади кваліфікується лише за ст. 293 КК.

Активна участь у масових заворушеннях – це безпосередня участь осіб в насильстві над іншими громадянами, в погромах, підпалах, озброєному опорі представникам влади.

Судова практика відносить до масових заворушень факти насильницького звільнення натовпом осіб, які знаходились у місцях позбавлення волі або заарештовані чи затримані за підозрою у вчиненні злочину.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку та є організатором чи активним учасником масових заворушень.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Кваліфікуючими видами масових заворушень є організація масових заворушень або активна участь в них, якщо ці дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків.

На нашу думку, *під загибеллю людей* слід розуміти більш вузьке поняття – смерть двом та більше особам. Якщо завдається смерть через необережність одній особі при масових заворушеннях, то такі наслідки охоплюються іншими тяжкими наслідками й такі дії слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 294 КК. Незважаючи на дещо штучний підхід до вирішення цієї дискусійної правової оцінки, вважаємо його єдиним законним варіантом кваліфікації до усунення відповідної законодавчої прогалини. Під поняттям “*інших тяжких наслідків*” слід розуміти загибель однієї особи, спричинення матеріальної шкоди в особливо великих розмірах фізичним чи юридичним особам, дезорганізація роботи транспорту, підприємств, установ чи організацій, введення надзвичайного стану тощо. Хоча судова практика пропонує інші визначення таких наслідків.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна (ч.1 ст. 194 КК) під час масових заворушень повністю охоплюється ч.1 ст. 294 КК.

Заподіяння при масових заворушеннях умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого (ч.2 ст. 121 КК), не охоплюється ч.1 ст. 294 КК, а тому потребує кваліфікації за сукупністю з ч. 2 ст. 121 КК. Таке саме правило кваліфікації ми можемо застосувати й щодо вбивства, яке вчинене учасником масових заворушень: ч.1 ст. 115 КК та ч. 1 ст. 294 КК.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна під час масових заворушень, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів за ч. 1 ст. 294 КК й ч. 2 ст. 194 КК.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна під час масових заворушень, яке спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки слід кваліфікувати за сукупністю злочинів за ч. 2 ст. 294 КК й ч. 2 ст. 194 КК.

Пригадаємо, що вчинення масових заворушень з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, потребує кваліфікації за сукупністю злочинів: за ст. 295 та ст. 161 КК “Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань”.

Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295).

Суспільна небезпека проголошення публічних закликів до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, полягає у: виникненні обстановки тривоги і навіть паніки в населення, особливо тих його прошарків, яким загрожує заподіяння шкоди внаслідок вчинення таких дій; дезорганізації роботи органів управління; у порушенні нормального режиму праці, навчання, відпочинку широких верств населення.

Родовим та основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 295 КК, є громадський порядок.

Його **факультативним додатковим безпосереднім об'єктом** можуть виступати життя та здоров'я особи, відносини власності, авторитет органів державної влади, громадська безпека та ін.

Об'єктивна сторона злочину полягає в двох формах: 1) публічні заклики до вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницьке виселення громадян, що загрожує громадському порядку; 2) розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, якщо ці дії загрожують громадському порядку або безпеці громадян.

Заклик, про який говориться в ст. 295 КК – це активний вплив (усно чи письмово, з використанням магнітофона, радіо, телебачення, інших технічних засобів тощо) на невизначену кількість людей (слухачів, читачів, глядачів) або на членів певної партії, організації чи інше угруповання, пов'язане зі схиленням їх до здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд. Такий заклик має бути публічним. Це означає, що він повинен бути відкрито звернений до багатьох осіб (не менше двох), що реально сприймають або, на думку розповсюджувача, можуть сприймати ці заклики. Тому заклик до вчинення цього злочину, звернений до окремих конкретних осіб повинен розглядатися як підбурювання до злочину (ч.4 ст. 27 і ст. 295 КК або ч.1 ст. 14 і ст. 295 КК – при невдалому підбурюванні). Заклики можуть бути розраховані на невизначене коло громадян, можуть бути цілеспрямовано звернені до тих або інших прошарків населення, етнічних груп; до членів тих чи інших рухів, партій, інших громадських організацій, але в будь-якому випадку вони мусять бути пов'язані з цілеспрямованим схиленням невизначеного числа осіб до вчинення будь-якої з дій, згаданих у ст. 295 КК.

Погроми – це виступи проти якоїсь групи населення, які супроводжуються руйнуванням і пограбуванням майна, насильницьким вигнанням людей, масовими вбивствами.

Знищення майна – це приведення його у повну непридатність до використання за цільовим призначенням, воно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність.

Особливістю знищення майна є не тільки повний вивід його з господарського обігу, але й неможливість відновлення шляхом ремонту або реставрації. Майно втрачає свою цінність – фізично не перестає існувати, але стає непридатним для використання.

Підпал – це знищення або пошкодження майна вогнем, якщо при цьому існувала загроза життю та здоров'ю людей або загроза заподіяння значних матеріальних збитків.

Під *захопленням будівель і споруд* слід розуміти протиправний насильницький доступ у приміщення і його зайняття повністю чи частково з метою, перешкоджання чи виключення можливості їх використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Ознаками захоплення є: – протиправне і незаконне проникнення в будівлі чи споруди; – якщо це робить неможливим використання їх за функціональним призначенням.

Розповсюдження матеріалів (звернень, листівок, гасел, листів, магнітофонних касет, комп'ютерних компакт-дисків, дискет тощо) полягає в доведенні їх змісту – до погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницького виселення громадян, що загрожують громадському порядку – до відома невизначеної кількості або певної групи людей. Розповсюдження таких матеріалів може здійснюватися шляхом розсилки поштою, передачі через комп'ютерні мережі, розклеювання їх на стінах будинків,

вітринах, підкидання в приміщення державних органів чи установ, підприємств чи організацій тощо. Найвідомішим прикладом використання Інтернет ресурсів для закликів до масових заворушень стало використання соціальних мереж “Twitter” “Facebook” в Єгипті.

Сам факт розповсюдження матеріалів з такими закликами є закінченим злочином, незалежно від наслідків вчиненого заклику.

Суб'єктом злочину є осудна фізична особа, яка досягла 16 років.

При вчиненні службовою особою дій передбачених ст. 295 КК, що є перевищенням влади або службових повноважень (тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень) вчинене слід лише кваліфікувати за ст. 295 КК, а при настанні істотної шкоди вчинене підлягає кваліфікації за ст. 295 КК та ч.1 ст. 365 КК.

Суб'єктивна сторона злочину включає наявність прямого умислу і двох спеціальних цілей, в залежності від форми вчинення злочину – 1) вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель чи споруд, насильницьке виселення громадян, що загрожує громадському порядку; 2) розповсюдження матеріалів в яких міститься інформація про заклик до дій передбачених ст. 295 КК. Вчинення організації масових заворушень у формі підбурювання до вчинення дій, які являють собою масові заворушення, без настання вказаних наслідків (ч.1 ст. 294 КК) слід кваліфікувати за ст. 295 КК.

Хуліганство (ст. 296).

Суспільна небезпека таких протиправних дії, як свідчить судова та слідча практика, полягає у негативному їх впливі на цілу низку суспільних відносин, що знаходяться під охороною закону про кримінальну відповідальність, зокрема у сфері життя та здоров'я особи, власності, нормальної роботи органів державної влади, підприємств, установ, організацій тощо.

У кримінально–правовій літературі існує декілька версій появи терміна „хуліганство”. Перша версія, умовно назвемо її американською, походить від назви одного з американських індіанських племен, що кочувало між Техасом і Каліфорнією. З цим американським плем'ям індіанців доводилося особливо довго боротися європейським поселенцям у Північній Америці. Тому під «хуліганамі» стали розуміти людей, що борються з культурою, мають схильність до глуmlinня над культурою й здебільшого не розуміють її.

Друга версія має англійське походження. Однак вона має певні варіації: 1) на думку одних вчених, слово «хуліганство» походить від англійського слова «hooligan», під яким з 1890 року почали позначати винятково зухвалих вуличних бешкетників – гвалтівників з південно–східного кварталу Лондона; 2) дане слово є похідним від прізвища ірландської родини злочинців Hooligan, яка проживала у кінці XVIII століття в Лондоні; 3) дане слово є похідним від імені ірландця Holly, що організував декілька банд, які тероризували оточуючих; 4) слово «хуліган» є похідним від прізвища братів Холіген, що проживали у Шотландії наприкінці XVIII століття. Це були люди злочинного світу, що відрізнялися варварством і надзвичайним буйством.

Родовий та основний безпосередній об'єкт злочину – громадський порядок.

В теорії кримінального права громадський порядок як об'єкт хуліганства розглядається на трьох рівнях: а) як безпосередній об'єкт хуліганства; б) у вузькому розумінні, тобто як об'єкт посягання хуліганських дій, що включає у себе і безпосередній об'єкт хуліганства; в) в широкому розумінні, який може бути порушений не тільки хуліганськими діями, а й іншими злочинами або подіями (стихійними лихами).

Його обов'язковими чи факультативними безпосередніми об'єктами, в залежності від форми вчинення злочину та кваліфікуючих ознак, можуть виступати життя та здоров'я особи, відносини власності, авторитет органів державної влади, громадська безпека та ін.

Об'єктивна сторона хуліганства полягає у грубому порушенні громадського порядку, тобто у вчиненні активних дій. КК не пов'язує наявність хуліганства з його вчиненням у громадських місцях. Хоча у практичних співробітників існує домінуюча думка,

ніби відповідальність за хуліганство настає лише при вчиненні посягання саме в громадських місцях (так за даними МВС у 2013 р. 75 % зареєстрованих випадків хуліганства припадають якраз на громадські місця).

Можна погодитися з позицією В. Навроцького, який вважає таку думку „пережитком”, і пов’язує її існування з такою минулою ознакою хуліганства, як вчинення його „на підприємствах, в установах і в громадських місцях” за КК УРСР 1927 р. Ми схилиємося до слушної думки Г. Є. Болдарь та І. М. Копотуна, що «громадське місце та публічність не є обов’язковими ознаками хуліганства».

Таким чином, громадський порядок може бути порушений і за відсутності сторонніх осіб чи у присутності лише потерпілого (вночі, у безлюдному місці, в квартирі). Однак вчинення хуліганських дій у присутності інших людей, в обстановці проведення публічного заходу (покладення квітів до пам’ятника, концерт тощо) є однією із ознак, яка вказує на грубість порушення громадського порядку.

Кримінальне караним є саме грубе порушення громадського порядку. *Грубість порушення громадського порядку* визначається з урахуванням місця вчинення хуліганських дій, їх тривалості, кількості і характеристики потерпілих, ступеня порушення їхніх прав та законних інтересів тощо. Таким чином, грубе порушення громадського порядку має місце тоді, коли йому заподіюється істотна шкода, коли хуліганство пов’язане з посяганням на інші суспільні відносини, задля збереження яких підтримується громадський порядок, коли це зачіпає важливі інтереси чи інтереси багатьох осіб, коли відновлення порядку вимагає значних, тривалих зусиль.

Якщо особа в нічний час, із двадцять другої до восьмої години в квартирі буде гучно співати або кричати, користуватися звуковідтворювальною апаратурою та іншими джерелами побутового шуму, проводити салюти, феєрверки, використовувати інші піротехнічні засоби – вона буде притягнута за ст. 182 КУпАП. (Закон України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту населення від впливу шуму” від 3 червня 2004 р.).

За змістом ч. 1 ст. 296 КК, під грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства слід визнавати таке порушення, що супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Це поняття вироблене судовою практикою і містить особливі ознаки хуліганства, які дозволяють відмежувати його від дрібного хуліганства (ст. 173 КпАП).

Так, зокрема, вчиненим з *особливою зухвалістю* може бути визнане злочинне порушення громадського порядку: 1) що виявляє явну неповагу до суспільства і супроводжується, наприклад, насильством із заподіянням тілесних ушкоджень або знущанням над особою, нанесенням їй побоїв або мордуванням, катуванням особи; 2) діє тривалий час і вперто не припиняється; 3) пов’язане зі знищенням чи пошкодженням чужого майна, зривом масового заходу (концерту, зборів, виборів, випускного вечора тощо), порушенням нічного відпочинку людей, тимчасовим припиненням нормальної діяльності підприємства, установи, організації чи громадського транспорту тощо (п. 5 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10).

Так Ж. 10.11.03 р. о 23 год. 30 хв., знаходячись в торговому залі магазину в м. Ковель, перебуваючи в стані алкогольного сп’яніння, безпричинно, з хуліганських мотивів, в присутності громадян, почав шарпати за одяг гр. О., в ході чого вдарив його кулаком в голову, спричинивши останньому фізичний біль, чим грубо порушив громадський порядок. Продовжуючи свої хуліганські дії, він витягнув О. з приміщення магазину на тротуар, де безпричинно, з хуліганських мотивів, наніс йому два удари кулаком в голову, спричинивши О. фізичний біль. Внаслідок нанесення ударів О. впав на землю, тоді він, продовжуючи свої хуліганські дії, наніс потерпілому ще кілька ударів ногою в живіт, чим спричинив О. знову фізичний біль. Своїми умисними діями Ж. вчинив хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, а саме скоїв злочин, передбачений ч.1 ст. 296 КК.

Характерним прикладом хуліганства, що виявилось у тимчасовому припиненні нормальної діяльності підприємства є справа по обвинуваченню Г. та М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК.

29 квітня 2005 року близько 12.00 год. Г. та М., знаходячись у приміщенні КП „Старий Бульвар”, який знадиться за адресою: м. Житомир, вул. Бердичівська, 28, грубо порушуючи громадський порядок вчинили бійку і опір громадянам, що намагалися припинити хуліганські дії. в результаті таких дій було зірвано роботу вказаного підприємства на період часу з 12.00 до 14.00 години, чим завдано матеріальні збитки на суму 400 грн.

Вчиненими з винятковим цинізмом можуть бути визнані хуліганські дії, що супроводжуються демонстративною неповагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад проявом безсоромності (непристойні рухи тіла, публічне оголення і демонстрування статевих органів, публічне вчинення добровільного статевого акту тощо), знущанням над хворими, старими, особами, які знаходяться в безпорадному стані.

Судово–слідча практика виробила певні критерії відмежування хуліганства від інших злочинів. При цьому потрібно враховувати спрямованість умислу винного, мотиви злочину, цілі та обставини вчинених ним дій.

Дії, що супроводжувались погрозами вбивством, нанесенням побоїв, заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені в сім'ї, квартирі, відносно родичів, знайомих і викликані особистими неприязними відносинами, неправильними діями потерпілих та інше, повинні кваліфікуватись за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Такі дії можуть кваліфікуватись як хуліганство лише в тих випадках, коли вони одночасно були поєднані з грубим порушенням громадського порядку і виражали явну неповагу до суспільства (п. 4 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю прямого умислу, а також обов'язкової ознаки хуліганства – мотиву явної неповаги до суспільства, тобто очевидна, демонстративна зневага винного до встановлених у суспільстві правил поведінки.

Неповага до суспільства – це прагнення показати свою зневагу до існуючих правил і норм поведінки в суспільстві, самоутвердитися за рахунок приниження інших осіб, протиставити себе іншим громадянам, суспільству, державі. Вказана неповага має бути *явною*. Це означає, що неповага до суспільства є очевидною, безсумнівною як для хулігана, так і для очевидців його дій.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 14 років, згідно ч. 2 ст. 22 КК.

Ч. 2 ст. 296 передбачає таку **кваліфікуючу ознаку** злочину, як вчинення хуліганських дій групою осіб. Судова статистика свідчить, що приблизно 14 % осіб вчиняють хуліганство саме групою осіб.

Злочин визнається скоєним *групою осіб*, якщо в ньому брали участь декілька (два чи більше) виконавців без попередньої змови між собою чи за попередньою змовою групою осіб в незалежності від виконаної ролі.

Так Г. та Ч. 6.11.2002 р. о 19.00 год. в м. Мукачеві, знаходячись в кафе “Дукат” грубо порушуючи громадський порядок, з мотивів явної неповаги до суспільства, перебуваючи обидва в стані алкогольного сп'яніння в присутності відвідувачів кафе вчинили сварку з потерпілим Ч., внаслідок чого йому було заподіяно легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я. Їх дії були кваліфіковані за ч.2 ст. 296 КК.

Наступними **кваліфікуючими обставинами** хуліганства, передбаченими ч. 3 ст. 296 КК, є: вчинення хуліганства особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язані з опором представникові влади або представникові громадськості, які виконували обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

За ознакою наявності *попередньої судимості* за хуліганство (за будь-який його вид) можливо кваліфікувати дії винного за умови, що ця судимість не знята та не погашена у встановленому законом порядку.

Повторність вчинення хуліганства при відсутності судимості особи за цей злочин не є підставою для кваліфікації вчиненого за ч. 3 ст. 296 КК. Проте кожний епізод хуліганства має бути окремо описаний в процесуальних документах.

Опір, вчинений щодо особи, яка клала край хуліганським діям, охоплюється складом хуліганства.

Під *опором* слід розуміти активну протидію особи, котра вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), з метою позбавити зазначених осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку (п. 8 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10). Опір може здійснюватись із застосуванням зброї (як вогнепальної та холодної) або інших предметів (палиці, каміння, металевих прутів тощо), що можуть завдати шкоди життю та здоров'ю особи. Додаткова кваліфікація дій винного у вчиненні хуліганства з цією кваліфікуючою ознакою ще й за ч. 1 ст. 342 КК не потребується.

У зв'язку з цим не можна погодитися з наступним рішенням суду.

Так Б. 4.04.2003 р., знаходячись в приміщенні майстерні по ремонту та пошиттю одягу грубо порушуючи громадський порядок, з мотивів явної неповаги до суспільства, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння брутально лаявся в адресу власниці майстерні П. та в присутності інших громадян. При цьому спричинив потерпілій П. легкі тілесні ушкодження з короточасним розладом здоров'я. Продовжуючи хуліганські дії, він вчинив опір дільничному інспектору Б., який зайшов до майстерні та намагався затримати правопорушника. Суд засудив Б. за ч.3 ст. 296 КК та ч.2 ст. 342 КК, інкримінуючи винному вчинення хуліганства особою, раніше судимою за хуліганство та яке пов'язане з опором представникові влади та опір працівнику правоохоронного органу.

Опір, вчинений після припинення хуліганських дій, в тому числі і у зв'язку з затриманням винної особи, не повинен розглядатися як кваліфікуюча ознака хуліганства і підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів за ч.1 ст. 296 КК та відповідною частиною ст. 342 КК.

Не повинне кваліфікуватися за ч.3 ст. 296 КК дрібне хуліганство, пов'язане з опором працівнику міліції, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, а також військовослужбовцю або представнику влади чи представнику громадськості, які виконують обов'язки по охороні громадського порядку, а так само громадянину, що припиняє дрібне хуліганство.

Дії, передбачені ч. 1, 2 або 3 ст. 296 КК, якщо вони вчинені із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, утворюють склад злочину, передбачений ч. 4 ст. 296.

Вирішуючи питання щодо наявності в діях винної особи такої кваліфікуючої ознаки хуліганства, як *застосування вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень* (ч. 4 ст. 296 КК), слід враховувати, що ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв чи намагався заподіяти тілесні ушкодження або коли використання цих предметів під час учинення хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян (п. 9 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10).

Спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень слід визнавати предмети, які пристосовані винною особою для цієї мети наперед або під час учинення хуліганських дій, а заздалегідь заготовленими — предмети, які хоч і не зазнали якоїсь попередньої обробки, але ще до початку хуліганства були приготовлені винним для зазначеної мети (п. 11 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10).

Під заздалегідь заготовленими для нанесення тілесних ушкоджень слід розуміти предмети, які хоч і не піддавались будь-якому попередньому обробленню, але були

спеціально підготовлені винним для вказаної цілі та об'єктивно можуть завдати шкоду здоров'ю та життю особи.

При наявності зазначених обставин предмети господарсько–побутового призначення (топор, молоток, кухонний ніж) спеціальні засоби, як–то: гумовий кийок, газовий пістолет з балончиком, ручна газова граната, а також інші подібні засоби, якими можливе заподіяння тілесних ушкоджень, відповідно до ч.4 ст. 296 КК можуть бути визнані предметами, заздалегідь заготовленими для нанесення тілесних ушкоджень.

Так громадянин Б. 22.02.03 р. приблизно о 10 год. в с. Козлиничі Ковельського р–ну, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, біля проїжджої частини прив'язав мотузкою до опори електропередач за кисті рук свою співмешканку Л. і з метою глуму над нею обрізав їй волосся на голові ножем в присутності сусідів, чим грубо порушив громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства. Після цього, продовжуючи свої хуліганські дії, в присутності сусідів тривалий час наносив по ногах та сідницях Л. удари палицею, заздалегідь заготовленою для нанесення тілесних ушкоджень, чим спричинив їй множинні гематоми та садна м'яких тканин тулуба, нижніх кінцівок, лівої кисті та лівого променевого зап'ястного суглоба, що відносяться до легких тілесних ушкоджень.

Своїми умисними діями Б. вчинив хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, вчинене із застосуванням предмета заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, а саме скоїв злочин, передбачений ч.4 ст. 296 КК України.

Особливо важливо в таких ситуаціях під час досудового слідства встановити: чи були предмети заздалегідь заготовлені для нанесення тілесних ушкоджень. Тому що при неможливості доказу суб'єктивного моменту, тобто, коли особа умисно з метою використати певний предмет для заподіяння шкоди здоров'ю бере його для вчинення хуліганських дій – не можна ставити у вину особі ч.4 ст. 296 КК.

Так наприклад, є досить сумнівним рішення суду в такій кримінальній справі.

10.03.03 р. приблизно о 01 год. в смт. Голоби Ковельського р–ну по вул. Ткача, перед входом в бар, Ю. в групі з П., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, безпричинно, з хуліганських мотивів, в присутності громадян, грубо порушуючи громадський порядок, почали шарпати за одяг О., який знаходився в салоні власного автомобіля, та намагалися витягнути його з автомобіля, при цьому ображали О. та виражались на його адресу нецензурними словами. На пропозицію Т. припинити хуліганські дії П. та Ю. зреагували агресивно, при цьому Ю. наніс удар рукою в обличчя Т., спричинивши останньому фізичний біль. В продовження своїх хуліганських дій, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, П. та Ю. притисли Т. до автомобіля і почали наносити йому удари руками в голову та по тулубу, спричинивши останньому фізичний біль, а після цього, продовжуючи свої хуліганські дії, Ю. наніс удар ріжучим предметом в живіт Т., спричинивши останньому різану непроникаючу рану передньої черевної стінки, яка відноситься до легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я.

Суд визнав, що Ю. своїми умисними діями вчинив хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю, вчинене групою осіб, із застосуванням предмета, заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, а саме скоїв злочин, передбачений ч.4 ст. 296 КК України.

Викликає питання, чому під час досудового слідства не було встановлено, що це за ріжучий предмет і не був доказаний вказаний суб'єктивний момент? З матеріалів справи встановлено, що за свідченнями Ю. він під час бійки з потерпілим Т., лівою рукою намацав на землі якийсь твердий предмет (йому видалося, що це була викрутка), яким вдарив Т. в живіт. Ці покази іншими матеріалами справи не спростовані, тому вважати факт, що предмет був заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, доказаним не можна і тому у вину Ю. цю кваліфікуючу ознаку поставити не можна.

Тому слід визнати правильною позицію судово–слідчої практики, яка факт застосування або спроби застосування предметів, підібраних на місці злочину (цеглина,

пляшка, дрючок), які не були спеціально пристосовані для заподіяння тілесних ушкоджень, не кваліфікує за ч.4 ст. 296 КК.

Хуліганські дії, що супроводжувались погрозою вбивством, заподіянням побоїв, легких тілесних ушкоджень належить кваліфікувати тільки за відповідною частиною ст. 296 КК. Додаткова кваліфікація за статтями про злочини проти життя та здоров'я особи не потрібна.

Відповідно до п. 13 ППВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10, при вирішенні питання про кваліфікацію дій винних осіб, які під час грубого порушення громадського порядку з мотиву явної неповаги до суспільства вчинили й інші злочини, передбачені різними статтями Особливої частини КК, належить виходити з положень ст. 33 КК.

Так вироком Великоберезнянського районного суду Закарпатської області від 31 березня 2003 р. Д. і К. визнано винними й засуджено за ч. 2 ст. 296 та ч. 1 ст. 122 КК за те, що вони у співучасті з Б. та М. 18 грудня 2002 р. приблизно о 21-й годині вчинили на вулиці хуліганські дії щодо М. М. та П. При цьому Д. і К. після того, як М. М. упав на землю, руками й ногами побили його, внаслідок чого останній одержав тілесні ушкодження середньої тяжкості. Діями всіх засуджених П. було заподіяно легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційному поданні доводи, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України визнала, що воно задоволенню не підлягає з таких підстав.

Відповідно до чинного кримінального закону такі насильницькі дії, як побої, мордування, умисне заподіяння легких тілесних ушкоджень, а також умисне знищення чи пошкодження майна характеризують особливу зухвалість як одну з ознак хуліганства і тому додаткової кваліфікації не потребують. Якщо ж під час хуліганських дій вчинено злочини, які за своїми ознаками і ступенем тяжкості істотно відрізняються від хуліганства (у даному випадку – умисне заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості), то ці злочини мають кваліфікуватися за сукупністю з хуліганством, оскільки вони не охоплюються жодною з частин ст. 296 КК.

За таких обставин дії К. і Д. правильно кваліфіковані за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 296 та ч. 1 ст. 122 КК. Тому колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у задоволенні касаційного подання відмовила.

Заподіяна з необережності під час вчинення хуліганських дій шкода не охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 296 КК, і за необхідних умов такі дії потребують додаткової кваліфікації як злочин, вчинений з необережності (наприклад, необережне середньої тяжкості тілесне ушкодження та ін.).

Як умисне вбивство з хуліганських мотивів за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Якщо крім убивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів, згідно п.11 постанови ПВСУ від 7 лютого 2003 р. № 2 „Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи” умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок .

РОЗДІЛ XIII. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

Питання 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення

Згідно з КУ, кожна людина має право на охорону здоров'я (ст. 49) і держава повинна це право їй забезпечити. Кримінально-правовий захист здоров'я населення здійснюється у межах статей 305-32 7 розділу XIII "Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення" Особливої частини КК України.

Порівняно з попереднім кримінальним законодавством, КК України 2001 р. криміналізував такі діяння:

- 1) спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (ст. 323);
- 2) вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, прекурсорів чи обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (статті 308, 312, 313);
- 3) незаконні дії з аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин (статті 305-309, 313, 315, 317, 320).

Водночас були декриміналізовані такі дії, що визнавалися злочинними у КК 1960 р.

- незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 229);
- повідомлення завідомо неправдивих відомостей про обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (ст. 229-18).

Щодо відповідальності за втягнення неповнолітніх у немедичне вживання лікарських та інших засобів, що викликають одурманювання (ст. 208-2 КК України 1960 р.), то такі дії набули дещо іншого трактування в межах ст. 324 КК України 2001 р. (схилення неповнолітні) до вживання одурманюючих засобів).

У процесі кодифікації кримінального законодавства було використано методи часткової криміналізації (наприклад, при конструюванні ч. 1 ст. 306, ч. 2 ст. 315) та, у більшості випадків, - часткової декриміналізації певних діянь (статті 305, 307, 308 тощо). Останнє досягнуто, переважно, зменшенням нижчої чи верхньої меж покарання у вид позбавлення волі на певний строк; включенням до санкцій аналізованих статей альтернативних видів покарань; виключенням із кваліфікуючих ознак певних обтяжуючих обставин; уточненням конститутивних ознак диспозицій кримінально-правових норм, уведенням нової заохочувальної норми (ч. 4 ст. 311).

Аналіз структури сучасної злочинності в Україні показує, що кількість таких злочинів щороку зростає. Наркотизація поширилася на всі регіони та верстви населення країни (наприклад, офіційно нараховується майже 120 000 наркозалежних осіб серед наших співвітчизників, хоча

насправді споживачів наркотичних засобів удесятеро більше). Майже кожні три дні викривається нарколабораторія, оснащена спеціальним обладнанням. Експерти дають негативний прогноз ситуації поширення в суспільстві наркотиків тощо

У 2003 р. у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів виявлено 57 400 злочинів, що на 1,1% менше, ніж у 2002 р. Зростання кількості викритих фактів, що належать до цієї категорії злочинів, відмічено в 16 областях, а також містах Києві та Севастополі. Велику криміногенну групу становлять незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; таких злочинів учинено: з метою збуту чи збуту наркотичних засобів - 17 500, або 30,5% від кількості зареєстрованих злочинів цього виду, та без мети збуту - 31 700, питома вага яких - 55,2%.

Минулого року за злочини у сфері обігу наркотиків засуджено 29 948 осіб, або 14,9 % від усіх засуджених. Того ж року у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння вчинили злочини 49 992 засуджені особи (у 2002 р - 47 827 осіб), або 24,9 % (у 2002 р. - 24,6 %), тобто кожен четвертий засуджений.

Майже 90 % наркоманів - це люди віком до 25 років, серед яких третина - жінки. Останнім часом в Україні спостерігається тенденція до помолодшання наркомани: вік першого вживання наркотиків - 13-15 років, хоча в деяких містах України він значно нижчий - 9-13 років. До групи підвищеного ризику належать безробітні, особи без постійного місця проживання тощо. Середня тривалість життя наркоманів, за даними низки досліджень, складає трохи більше від 30 років, із яких 10-15 років припадає на активне споживанні наркотиків, Отож проблема наркоманії найбільше стосується молоді працездатного віку та набуває великого соціального значення.

Слід підкреслити, що правовий режим обігу вказаних засобів і речовин докладно регламентується міжнародним і національним законодавством. Наприклад, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів і прекурсорів врегульовано нормами міжнародного права (Конвенціями ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів 1961,1971,1988 років), національним законодавством, а саме: Законом України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів від 15 лютого 1995 р. (у редакції Закону № 863-14 від 8 липня 1999 р.), 13а1<оТюі\ГУкраТні^Т1ро заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними" від 15 лютого 1995 р. (у редакції Закону № 863-14 від 8 липня 1999 р.), Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженим Постановою КМ України від 6 травня 2000 р. № 770, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ України від 12 грудня 2002 р. № 1890 (далі - Перелік), Таблицями невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу, затвердженими наказом МОЗ України від 1 серпня 2000 р. № 188, кримінально-правовими нормами (статті 305-320 КК України), ППВСУ "Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів" від 26 квітня 2002 р. № 4 тощо.

У юридичній літературі кримінальні посягання, про які йдеться в розділі XIII "Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення" Особливої частини КК України отримали назву "злочини проти здоров'я населення". Це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що створюють загрозу заподіяння шкоди чи заподіюють фактичну шкоду здоров'ю невизначеного кола осіб.

Виходячи з цього, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XIII Особливої частини КК України, є здоров'я населення. Безпосередні об'єкти згадуваних злочинів - суспільні відносини у сфері убезпечення населення від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, сильнодіючих і отруйних речовин, одурманюючих засобів, радіоактивно забрудненої продукції, токсинів, поширення та розповсюдження епідемій Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами можуть

бути інтереси правосуддя, нормальне функціонування фінансово-кредитної системи, право власності, громадський порядок, суспільна моральність тощо.

Обов'язковою ознакою злочинів проти здоров'я населення (крім порушення правил боротьби з епідеміями-ст. 325) є наявність предметів, які становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей. У деяких злочинах ці предмети можуть бути *зряддям* (наприклад, ст. 314) *чи засобом* учинення злочину (наприклад, ст. 316). Такі предмети - це:

1) **наркотичні засоби** (статті 305, 307-309, 315, 320) - внесені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження препарати, рослини, що становлять небезпеку для здоров'я населення при зло вживанні ними. Наркотичні засоби рослинного походження - похідні різних сортів конопель (анаша, марихуана, гашиш тощо), опійні препарати, кокаїн; синтетичні наркотики - це наркотики, синтезовані в хімічних лабораторіях (часто кустарних) із різних хімічних речовин (наприклад, перетин, метадон, фенамін, фенамін та ін.). Зловживання наркотичними засобами призводить до захворювання на наркоманію;

2) **психотропні речовини** (статті 305, 307-309, 315, 320) - це включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, природні матеріали, здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулювальний вплив на центральну нервову систему чи викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення або поведінки, які становлять небезпеку для здоров'я населення при зловживанні ними. До психотропних речовин належать, наприклад, амфетамін, барбітал, діазепам, ЛСД, мескалін, тетрагідроканнабінол, феназепам тощо. Зловживання психотропними речовинами викликає захворювання на токсикоманію;

3) **аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин** (статті 305, 307-309, 315, 320) - це заборонені до обігу в Україні речовини природного чи синтетичного походження не внесені до Переліку, хімічна структура та властивості котрих подібні до хімічної структури й властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивують яких ці речовини відтворюють. Зазвичай, виготовлення наркотиків-аналогів відбувається при створенні нового фармацевтичного препарату, під час якого визначається та вивчається низка речовин, що мають порівнювані властивості, але дещо відрізняються своєю молекулярною структурою;

4) **прекурсори** (статті 305, 311, 312, 320) - це речовини та їх солі, що використовуються при виробництві, виготовленні наркотичних засобів і психотропних речовин, включених до Переліку. Наприклад, ацетон, етиловий спирт, ефедрин, ангідрид оцтової кислоти, соляна та сірчана кислоти, толуол тощо. У Переліку прекурсори згруповано у два списки. Список № 1 містить перелік прекурсорів, обіг яких обмежено та щодо яких встановлено заходи контролю. Йдеться про прекурсори у формі хімічних речовин та їх солей, під час переробки яких можна одержати синтетичні наркотичні чи психотропні речовини: ергометрин, ефедрин, лізергінова кислота, фенілацетон тощо. У Списку № 2 перелічено прекурсори, обіг яких не обмежено, але стосовно них теж встановлено заходи контролю. Ці прекурсори (розчинники, окислювачі й інші хімікати промислового чи побутового призначення) використовуються в процесі виготовлення наркотичних або психотропних речовин (наприклад, ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота, соляна кислота);

5) **наркотиковмісні рослини** (ст. 310)- це снотворний мак і конопля. Снотворний, чи опійний мак - це різні сорти маку, що містять алкалоїди опіуму (морфін, кодеїн, тебаїн тощо). Поширеним є виготовлення макової соломки. Це зібрані будь-яким способом стебла та коробочки будь-якого сорту снотворного маку (крім

власне макового насіння) цілі чи подрібнені аж до порошкоподібного стану. Нерідко з макової соломки різними способами (наприклад, виділенням наркотично активних алкалоїдів водою чи органічними розчинниками) отримують опій екстракційний у розчиненому, смолоподібному чи твердому стані. Конопля (каннабіс) - це однорічна рослина, в якій плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття), пилок і смола містять тетрагідроканнабінол - наркотично активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи -це марихуана, гашиш, смола каннабісу, гашишне масло, всі ізомери тетрагідроканнабінолу;

6) *кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що використовуються з метою їх відмивання; кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що використовуються з метою його продовження* (ст. 306);

7) *обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 313);

8) *місце (кубло, притон чи приміщення) для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів* (ст. 317);

9) *документи (незаконно виготовлені, підроблені чи незаконне одержані), які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів* (ст. 318);

10) *рецепт (незаконно виданий) на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин* (ст. 319),

11) *отруйні та сильнодіючі речовини* (ст. 321). *Отруйні речовини* - це речовини рослинного, тваринного та мінерального походження чи продукти хімічного синтезу, здатні при впливі на живий організм викликати гостре або хронічне отруєння чи смерть (наприклад, ангідрид оцтової кислоти, зміїна отрута, миш'як, метиловий спирт, очищена бджолина отрута, ціанистий калій, стрихнін, сулема, атропіну сульфат, різні сполуки ртуті тощо). *Сильнодіючі речовини* - це речовини синтетичного чи природного походження, зокрема рослини, що справляють небезпечний вплив на організм людини і можуть завдати шкоди її здоров'ю та життю при прийманні їх не в медичних цілях (наприклад, транквілізатори, ефедрин і псевдо ефедрин, синтетичний етиловий спирт тощо);

12) *місце (кубло, притон чи приміщення) для незаконного вживання одурманюючих засобів* (ст. 322);

13) *одурманюючі засоби* (ст. 324) - це засоби, котрі спричиняють ефект одурманювання, що, зокрема, змінює психіку та поведінку людини, і не належать до списку наркотичних, психотропних, отруйних і сильно діючих речовин (наприклад, клофелин, алкогольні суміші з будь-яким умістом клофеліну, хлороформ, ефір, хлоротил, спиртові екстракти рослин, які містять алкалоїди тропанової групи, барбітурато-алкогольну суміш, суміш димедролу з алкоголем тощо);

14) *мікробіологічні та інші біологічні агенти* (ст. 326) - це предмети й речовини біологічного походження (біохімічні, мікробіологічні, біотехнічні препарати, мікроорганізми, патогенні для людей і тварин тощо), які становлять небезпеку для життя та здоров'я людей. До біологічних агентів відносять, наприклад, штами мікроорганізмів, речовини для обробки зерна, інші біологічно активні речовини й предмети-продукти біотехнологій;

15) *токсини* (ст. 326) - це сполуки (частини білкової природи) бактерійного, рослинного чи тваринного походження, здатні при потраплянні в організм людини спричиняти захворювання або смерть (містяться в отрутах змії, павуків, скорпіонів). Особливу небезпеку для здоров'я населення становлять токсичні речовини, що при проникненні в організм

людини через органи дихання, травлення або через шкіру можуть викликати затяжні чи хронічні, зокрема й ракові, захворювання;

16) *допінг* (ст. 323) - це речовини та методи, що їх використовують для підвищення працездатності спортсменів; є потенційно небезпечними для здоров'я та заборонені для вживання Антидопінговим кодексом

Олімпійського руху й компетентними органами відповідних спортивних організацій (наприклад, стимулятори, анаболіки, диуретики, лептидні й глікопротеїдні гормони та їх аналоги тощо);

17) *радіоактивно забруднені продукти та інша продукція* (ст. 327) -це продукти рослинного чи тваринного походження, призначені для вживання людьми, а також будь-яка інша продукція сільськогосподарського або іншого походження, що має на поверхні частинки радіоактивного матеріалу, як от пил, або містить радіоактивні частинки в клітинах рослин чи тварин понад допустимий рівень.

Низка складів злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів як кваліфікуючі ознаки передбачає здійснення незаконних дій, якщо їх предметом були *особливо небезпечні* наркотичні засоби та психотропні речовини, а також наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори у *великих* і *особливо великих розмірах*.

Об'єктивна сторона злочинів проти здоров'я населення полягає в порушенні правового режиму обігу зазначених вище предметів, а також в суспільно небезпечному та протиправному заподіянні шкоди здоров'ю населення. Переважна кількість злочинів цієї групи вчинюється як активні дії, а деякі-як бездіяльність (наприклад, ст. 320 "Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів", ст. 325 "Порушення правил боротьби з епідеміями" ст. 326 "Порушення правил поведіння з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами" тощо).

Особливістю більшості диспозицій кримінально-правових норм які передбачають відповідальність за ці злочини, є те, що вони *банкетні* (їхній зміст визначається не тільки вказаними нормами, а й підзаконними актами інших галузей). Зазвичай, вищеназвані злочини з основним складом за конструкцією об'єктивної сторони належать до *формальних* Виняток становлять статті 308, 312 і 313 КК. У них деякі склади злочинів можуть належати не тільки до *формальних* (наприклад, при вимаганні) а й до *матеріальних* (наприклад, при крадіжці, грабежі, привласненні, шахрайстві чи заволодінні шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем) і *усічених* (наприклад, при розбої).

Усічені склади злочинів також наявні при організації або утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317) та при незаконній організації або утриманні місць для вживання одурманюючих засобів (ст. 322), оскільки ці злочини вважаються закінченими з моменту створення такого місця (організації кубла), незалежно від того, чи почало воно функціонувати. До злочинів з *матеріальними складами* також

належать злочини, передбачені статтями 325-327 КК. Якщо кримінально-правова норма передбачає матеріальний склад злочину, то обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причиновий зв'язок між діянням і наслідком. У разі фактичного заподіяння шкоди необхідно встановити, що певне діяння перебуває в безпосередньому причиновому зв'язку з відповідним наслідком як закономірний його результат.

Суб'єктивна сторона злочинів, які ми розглядаємо, з формальними складами характеризуються *прямим умислом*. У деяких злочинах для кваліфікації вчиненого важливе значення має встановлення *мети* (наприклад, при вчиненні незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів). Водночас, деякі злочини, що полягають у порушенні певних правил, можуть бути вчинені з *необережності* (наприклад, злочини, передбачені статтями 320, 325, 326).

Суб'єкт злочинів проти здоров'я населення в більшості випадків -загальний, тобто будь-яка фізична осудна особа, що досягла 16-річно-го віку. За викрадення (розбій, грабіж, крадіжку) та вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів відповідальність настає з 14-річного віку (ч. 2 ст. 22). У деяких злочинах суб'єктом кримінальної відповідальності є *спеціальний суб'єкт*: службова особа (ч. 2 ст. 308), лікар (ст. 319), повнолітня особа (статті 323, 324) тощо.

У трьох статтях розділу XIII Особливої частини КК України містяться заохочувальні норми, що передбачають звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності певних підстав: коли особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (ч. 1 ст. 307), прекурсори (ч. 4 ст. 311) і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю злочину; добровільно звернулася до лікувального закладу та розпочала лікування від наркоманії (ч. 4 ст. 309).

Залежно від безпосереднього об'єкта, особливостей предмета й об'єктивної сторони злочину проти здоров'я населення можна поділити на такі види (групи):

- 1) *злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та інших предметів, небезпечних для здоров'я населення* (статті 305-307, 309-3.11, 320 і 321);
- 2) *злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами й обладнанням, призначеним для їх виготовлення* (статті 308, 312, 313, 318 і 319);
- 3) *злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, одурманюючих засобів а також допінги* (статті 314-317, 322-324);
- 4) *інші злочини проти здоров'я населення* (статті 325-327).

Питання 2. Деякі злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів ст.306

Супільна небезпечність дій, зазначених в цій статті, полягає насампе⁷ ред у тому, що злочинна діяльність у сфері незаконного обігу наркотиків набуває видимості легального підприємництва, тим самим у господарсько-фінансову сферу залучаються неконтрольовані кошти, що впливає на посилення інфляційних процесів та дестабілізує всю економічну систему держави. Крім того, використання «наркогрошей» для продовження незаконного обігу наркотичних засобів створює підвищену небезпеку для здоров'я населення.

Стаття 306 КК є спеціальною щодо ст. 209 КК, яка передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом.

Предметом цього злочину є кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів (інакше «наркогроші»).

Незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів — це види діяльності, пов'язані з: культивуванням рослин, включених до Переліку; розробкою, виробництвом, виготовленням, зберіганням, розподілом, перевезенням, пересиланням, придбанням, реалізацією, відпуском, ввезенням на територію України, вивезенням з території України, використанням, знищенням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, включених до Переліку, які вчинюються з порушенням Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів і прекурсорів».

Кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, — це гроші, які були одержані внаслідок вчинення дій, що є складовими незаконного обігу наркотиків.

Якщо поряд із використанням коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, особа використовує кошти, здобуті внаслідок вчинення інших злочинів, такі дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів за статтями 306 та 209 КК.

Об'єктивна сторона злочину передбачає чотири види альтернативних дій: 1) розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, у банках, на підприємствах, в установах або організаціях та їх підрозділах незалежно від форми власності; 2) використання таких коштів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації; 3) використання зазначених коштів для придбання обладнання для виробничих чи інших потреб; 4) використання таких доходів (коштів і майна) з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Розміщення коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, у банках, на підприємствах, в установах або організаціях та їх підрозділах — це відкриття від імені фізичної чи юридичної особи рахунку в банку і внесення на нього зазначених коштів, доповнення рахунку в банку чи в його підрозділі «наркогрошіма», придбання за ці кошти акцій та інших цінних паперів, інвестування за рахунок зазначених коштів будь-яких проектів, внесення «наркогрошей» у фонди підприємств, установ чи організацій, у благодійні фонди, як застави, а також вчинення будь-яких інших дій з «наркогрошіма», пов'язаних з їх легалізацією шляхом передачі від «наркобізнесу» в легальні структури.

Кошти — це гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент.

Банк — це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення до вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Підрозділ банку — це структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком.

Підприємством визнається самостійний господарюючий суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Установи — це будь-які суб'єкти підприємницької діяльності, що є юридичними особами (підприємства, організації, компанії, фірми, установи тощо).

Установою є також організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Підрозділ підприємств, установ чи організацій — це дільниця суб'єкта господарювання, яка самостійно виконує послуги і роботи даного підприємства, установи чи організації.

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів для придбання об'єктів, майна, що підлягають приватизації, — це друга альтернативна дія об'єктивної сторони цього злочину.

Об'єкти, майно, що підлягають приватизації, визначаються законами України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. (наприклад, майно підприємств, цехів, виробництв, дільниць, інших підрозділів, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, з структури якого вони виділяються); «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малої приватизації)» від 6 березня 1992 р. (наприклад, окреме індивідуально визначене майно, об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти); «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 р. та іншими нормативними актами.

Придбання за «наркогроші» об'єктів та майна, що підлягають приватизації, може бути здійснене шляхом купівлі об'єктів приватизації на аукціоні, за конкурсом; купівлі акцій (часток, паїв), що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах та іншими способами, що передбачені законодавством; купівлі на конкурсній основі цілісного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій акціонерного товариства тощо.

Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, для придбання обладнання для виробничих чи інших потреб — це купівля чи інше платне придбання інструментального оснащення, шаблонів, стендів, оправки, форм, штампів, пристроїв для регулювання, контрольно-випробувального обладнання, іншого обладнання та їх компонентів, спеціально призначених або модифікованих для розробки або для однієї чи більше стадій виробництва; для задоволення потреб, які виникають у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з випуском продукції, яка включає всі стадії технологічного процесу, або з реалізацією продукції цього виробництва, а також для задоволення господарських, культурних та побутових потреб.

Використання доходів (коштів і майна) здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, з метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів — це фінансування діяльності, що продовжує незаконний обіг зазначених речовин чи надання для цього певного майна. Такі дії можуть бути пов'язані з фінансуванням незаконного культивування наркотиковмісних рослин (наприклад, маку чи конопель), виробництва, виготовлення, перевезення, зберігання наркотиків, утримання наркопритонів для вживання зазначених засобів за ці кошти, з наданням для незаконного обігу наркотичних засобів приміщень, транспорту, іншого майна, придбаних повністю або частково на «наркогроші», тощо.

Злочин вважається *закінченим* з моменту виконання хоча б однієї з дій, які становлять об'єктивну сторону даного злочину.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотивами цього злочину може бути прагнення особи легалізувати «наркогроші» або майно, придбане за такі гроші, корисливі мотиви тощо. Для перших трьох видів альтернативних дій цілі можуть бути різними, але для четвертого виду — використання «наркогрошей» та майна обов'язковою є мета продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів.

Суб'єкт злочину — загальний; особа, яка досягла 16-річного віку. Таким суб'єктом може бути не тільки особа, яка безпосередньо розміщує чи використовує «наркогроші» або придбає майно за такі гроші, а й особа, яка використовує для цього інших осіб, які не усвідомлюють, що допомагають відмивати брудні «наркогроші». Якщо суб'єктом є службова особа, яка для вчинення зазначених дій використовує свою владу чи службове становище вона підлягає відповідальності за сукупністю злочинів, а саме: за статтями 306, 364 чи 365 КК.

Обтяжуючими обставинами цього злочину (ч. 2) є: вчинення дій, передбачених частиною першою цієї статті, 1) повторно або 2) за попередньою змовою групою осіб, або 3) у великих розмірах.

Частина 2 ст. 306 КК передбачає повторність тождесних злочинів, передбачених ч. 1 цієї статті (про загальні ознаки повторності злочинів див. коментар до ст. 32 КК). Повторними слід вважати і такі дії особи, яка вчиняє різні дії, передбачені частинами 1 чи 2 ст. 306 КК, використовуючи доходи (кошти чи майно), здобуті від однієї незаконної операції з наркотиками (наприклад, розміщує одну частину «наркогрошей» в банку і організує іншою частиною «наркогрошей» продовження незаконного обігу наркотичних засобів).

Злочин, передбачений ст. 306 КК, вважається вчиненим за попередньою змовою групою осіб у випадку, якщо будь-які дії, передбачені ч. 1 ст. 306 КК, вчинили два або більше суб'єкти цього злочину як співвиконавці або з розподілом ролей, які до початку виконання об'єктивної сторони цього злочину домовилися між собою про спільне його вчинення.

Докладніше про ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб див. коментар до ч. 2 ст. 28 КК.

Під діями, передбаченими ч. 1 ст. 306 КК, вчиненими у великих розмірах, слід розуміти розміщення чи використання «наркогрошей»

у спосіб, передбачений ч. 1 ст. 306 КК, якщо сума цих коштів становить двісті та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

Суспільна небезпечність незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів визначається тим, що незаконні операції з наркотичними засобами та їх неконтрольований обіг спричиняють велику шкоду здоров'ю населення.

Предметом цього злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги (їх визначення див. у п. 2 коментарю до ст. 305 КК). Вирішуючи питання про кваліфікацію дій винного, потрібно мати на увазі, що в тих випадках, коли вони були пов'язані з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами різних видів, розмір цих засобів (речовин) визначається на підставі їх загальної кількості (п. 21 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Об'єктивна сторона злочину виявляється в незаконному: 1) виробництві, 2) виготовленні, 3) придбанні, 4) зберіганні, 5) перевезенні, 6) пересиланні, 7) збуті наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

За змістом законів України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР під *незаконним виробництвом* наркотичних засобів, психотропних речовин слід розуміти дії, пов'язані з незаконним одержанням нарковмісної сировини з рослин, які їх містять, у тому числі — відокремлення макової соломи, опію від рослин опієвмісного маку або ж листя, суцвіть, пилку, смоли — від конопель (п. 3 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

У статті 1 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин визначається як «усі дії, пов'язані з серійним їх одержанням із хімічних речовин чи рослин». Отже, під виробництвом, вочевидь, розуміють промисловий спосіб виготовлення зазначених засобів і речовин (тобто виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин із застосуванням спеціального або спеціально пристосованого обладнання, тощо).

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це всі протиправні дії (за винятком виробництва), включаючи рафінування

та екстракцію, в результаті яких наркотичні засоби одержуються, а також перетворюються на інші готові до використання форми чи на лікарські засоби, що їх містять.

Незаконне виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації (п. 3 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів слід вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого тощо. Під незаконним придбанням розуміється також збирання залишків нарковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях. Не визнається незаконним придбання наркотичних засобів або психотропних речовин за виданим на законних підставах рецептом лікаря, а також під час оперативної закупівлі відповідно до ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. У таких випадках у діях осіб, які придбали ці засоби й речовини, складу злочину немає (п. 3 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). Незаконне придбання слід відрізнити від викрадення (шляхом крадіжки чи грабежу), привласнення та інших дій, за які відповідальність настає згідно зі ст. 308 КК.

Придбання наркотичних засобів вважається закінченим злочином з моменту фактичного заволодіння ними особою.

Під *незаконним зберіганням* потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів у володінні винного (він може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі чи в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів настає незалежно від його тривалості. Зберігання наркотичних засобів вважається закінченим злочином з моменту, коли такі засоби фактично почали перебувати у володінні винного.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту з однієї території на іншу в межах України з порушенням порядку і правил, встановлених чинним законодавством. Для визнання перевезення незаконним не має значення, чи є особа власником цих засобів або речовин. Від перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів потрібно відрізнити їх перенесення з одного місця в інше, при якому транспорт не використовується. Такі дії мають розглядатись як зберігання цих засобів чи речовин (п. 3 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Судова практика також виходить з того, що зберігання особою під час поїздки наркотичного засобу у невеликому розмірі, придбаного для особистого використання, не може кваліфікуватись як незаконне перевезення наркотичних засобів.

Перевезення наркотичних засобів визнається закінченим з моменту початку їх переміщення будь-яким видом транспорту.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або іншим способом з одного місця в інше в межах України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не був доведений до кінця з незалежних від винного причин (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), дії останнього

належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину (п. 3 Постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів і незаконне перевезення чи пересилання їх за межі території України слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 чи 309 і як контрабанду за ст. 305 КК.

Під незаконним збутом наркотичних засобів і психотропних речовин, їх аналогів потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч законам України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 15 лютого 1995 р. № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 р. № 62/95-ВР (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, по зика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо). Обопільне введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогу особами, які їх придбали за спільні кошти, збуту не утворюють. Дії особи, яка під виглядом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів умисно збуває будь-які інші засоби чи речовини з метою заволодіння грошима чи майном, потрібно кваліфікувати як шахрайство, а за наявності до того підстав — і як підбурювання до замаху на незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, дії покупця — як замах на вчинення злочинів, передбачених статтями 307 або 309 чи 311 КК.

Судова практика виходить з того, що потрібно також розрізняти дії, передбачені ст. 307 (незаконний збут наркотичних засобів), та дії, передбачені ст. 315 КК (схиляння до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів).

Так, ухвалою судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду України було змінено вирок Шахтарського місцевого суду Донецької області щодо К. Останній був визнаний судом винним у виготовленні з метою збуту та у збуті наркотичних засобів. За обставинами справи було виявлено, що К. виготовив 30 г гашишу для особистого вживання, а пізніше пригостив громадян І., П. та інших цигарками, начиненими гашишем. Верховний Суд дійшов висновку, що в цьому випадку К. не здійснював збуту наркотичних засобів, а пригощав громадян цигарками, начиненими наркотичним засобом, з метою збудження бажання у своїх знайомих до вживання наркотичних засобів (тобто займався не збутом, а схилянням більш ніж двох осіб до вживання наркотичних засобів) (*Інформаційний бюлетень Верховного Суду УРСР. - 1981. - № 38*).

Відповідальність за збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів настає незалежно від розміру таких засобів чи речовин.

Гроші або інші речі, одержані особою за реалізовані наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, передаються в доход держави на підставі п. 4 ч. 1 ст. 81 КПК, за винятком отриманих під час оперативної закупівлі, які згідно з п. 5 ч. 1 зазначеної статті належить повертати їх законному володільцеві (п. 4 постанови ПВСУ від 24 квітня 2002 р. № 4).

Збут наркотичних засобів вважається закінченим з моменту відчуження цих засобів чи речовин винною особою.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Вчинення незаконного: 1) виробництва; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів має здійснюватися тільки з метою збуту. Судова практика також свідчить про те, що наявність мети збуту є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цих злочинів.

Так, ухвалою судової колегії в кримінальних справах Верховного Суду України від 11 травня 2000 р. було переглянуто вирок Кіровського місцевого суду м. Дніпропетровська від 28 січня 1999 р., згідно з яким Я., С, Ш. було засуджено за незаконне перевезення

наркотичних речовин з метою збуту. Дослідивши фактичні обставини справи та наявні докази, Верховний Суд дійшов висновку про відсутність у діях С. та Ш. мети збуту (вони на прохання Я. перевезли за певну плату належну йому сумку з марихуаною із залізничного вокзалу до гуртожитку, де той проживав) і змінив кваліфікацію дій цих осіб, зазначивши, що «дії особи, винної в незаконному перевезенні наркотичних засобів, можуть бути кваліфіковані за ст. 229' (ст. 307 КК) лише за наявності у неї умислу на їх збут» (ВВСУ. — 2001. — № 1 (23).

Мета при здійсненні незаконного збуту може бути будь-яка.

Про умисел на збут наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала ці засоби чи речовини, так і інші обставини, зокрема: великий або особливо великий їх розмір, спосіб упакування та розфасування; поведінка суб'єкта злочину; те, що особа сама наркотичні засоби або психотропні речовини не вживає, але виготовляє та зберігає їх тощо.

У випадках, коли наркотичний засіб, психотропну речовину або їх аналоги було одночасно виготовлено і для особистого вживання, і для збуту, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 та 309 КК (п. 4 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Суб'єкт злочину — загальний; особа яка досягла 16-річного віку на момент вчинення злочину. Якщо зазначені діяння вчиняє службова особа з використанням свого службового становища, її дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 та 364 КК.

Обтяжуючі обставини цього злочину передбачені у ч. 2 ст. 307 КК, а саме: вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, 1) повторно, 2) за попереднього змовою групою осіб, 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308—310, 312, 314, 315, 317 КК, 4) із залученням не повнолітнього, 5) з метою збуту наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян, 6) з метою збуту чи передачі цих речовин у місцях позбавлення волі, 7) якщо предметом таких дій були наркотичні засоби чи психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах, 8) якщо предметом таких дій були особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.

Особливо обтяжуючі обставини цього злочину передбачені у ч. 3 ст. 307 КК, а саме: дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 307 КК, вчинені 1) організованою групою, 2) якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах, 3) із залученням малолітнього, 4) щодо малолітнього.

Якщо в діях винного є обтяжуючі та особливо обтяжуючі обставини, то його дії підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 307 КК. При цьому всі обтяжуючі обставини мають бути вказані у відповідних процесуальних актах.

Частина 2 ст. 307 КК передбачає два види повторності злочинів, а саме: повторність тотожних і повторність однорідних злочинів. Перший вид повторності, тобто *повторність тотожних злочинів*, має місце там, де особа вчинила два або більше діянь, передбачених ст. 307 КК. При цьому винний, зокрема, може вчиняти в один і той же час триваючий злочин (наприклад, зберігання наркотичних засобів) та продовжуваний (наприклад, виробництво партії наркотиків) або одноактний злочин (наприклад, пересилання наркотичних засобів).

Якщо винний вчинив, наприклад, закінчений злочин у виді виробництва наркотичних засобів та замах на збут цих засобів, його дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів — за ч. 1 ст. 307 КК та частинами 2 чи 3 ст. 15 і ч. 1 ст. 307 КК.

Другий вид повторності, передбачений ч. 2 ст. 307 КК, тобто *повторність однорідних злочинів*, має місце там, де вчиненню злочину, передбаченого ст. 307 КК, передувало вчинення тією самою особою одного із злочинів, передбачених будь-якою частиною статей 308—310, 312, 314, 315 або 317 КК. Цей перелік злочинів є вичерпним; при цьому не має значення, чи були вони закінченими чи незакінченими, вчинені особою

самостійно чи в співучасті. Якщо особа не була раніше засуджена за ці злочини, то її дії підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, а якщо особа була засуджена за будь-який із зазначених злочинів, то її дії підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 307 КК (при відсутності інших обтяжуючих обставин) за умови, що судимість не була погашена чи знята.

Детальніше про ознаки повторності злочинів та обставини, що її виключають, див. коментар до ст. 32 КК.

Дії, передбачені в ч. 1 ст. 307 КК, визнаються вчиненими за попередньою змовою групою осіб, якщо одну чи кілька дій спільно вчинили два або більше суб'єкти цього злочину як співвиконавці або з розподілом ролей, які до початку виконання будь-якої дії домовилися про спільне її вчинення та усвідомлювали, що діють для досягнення спільної мети — збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Докладніше про ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб див. коментар до ч. 2 ст. 28 КК.

Під діями, передбаченими ч. 1 ст. 307 КК, вчиненими із залученням неповнолітнього, слід розуміти фактичне втягнення суб'єктом цього злочину особи у віці від 14-ти до 18-ти років у виконання будь-якої дії, що складає об'єктивну сторону цього злочину. Обтяжуюча обставина, що розглядається має місце за умови, що неповнолітній був залучений у вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 ст. 307 КК, хоча б один раз.

Таке залучення може мати форму як співучасті у вчиненні злочину (наприклад, спів виконання або пособництво), так і залучення у вчинення дій особи, яка не досягла 16-річного віку, з якого тільки і можлива відповідальність за злочин, передбачений ст. 307 КК. При цьому суб'єкт злочину, що залучив неповнолітнього, повинен усвідомлювати, що залучена ним особа є неповнолітньою, або, коли він цього не усвідомлював, то кримінальна відповідальність настає лише за умови, якщо він повинен був і міг це усвідомлювати.

Учинення цього злочину із залученням неповнолітнього це потребує додаткової кваліфікації за ст. 304 КК.

Збут наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях масового перебування громадян — це будь-які умисні дії із зазначеними засобами чи речовинами, пов'язані з їх відчуженням особі (особам) біля приміщень або безпосередньо в приміщеннях навчальних закладів (інститутів, технікумів, технічних училищ тощо), у місцях спортивних та культурних заходів (спортивних клубах, стадіонах, кінотеатрах, дискотеках тощо), а також в інших місцях масового перебування громадян (наприклад, на мітингах, демонстраціях, ринках, авто- та залізничних вокзалах тощо).

При збуті та одночасному схилянні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів відповідальність настає за сукупністю злочинів, передбачених статтями 307 і 315 КК.

Збут чи передача наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місця позбавлення волі — це будь-які оплатні чи безоплатні форми відчуження зазначених засобів чи речовин з метою передачі їх у місця позбавлення волі (для вживання, збуту або іншого використання там таких засобів чи речовин).

Про поняття місць позбавлення волі див. коментар до ст. 393 КК. Злочин визнається закінченим незалежно від того, чи фактично потрапили наркотичні засоби у місця позбавлення волі.

Така обтяжуюча обставина, як *вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 307 КК, якщо їх предметом були наркотичні засоби у великих розмірах*, має місце там, де при виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, пересиланні з метою збуту, а також при збуті наркотичних засобів їх розмір відповідав великому розміру, встановленому в Таблиці щодо певного наркотичного засобу, психотропної речовини чи їх аналогів (див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Якщо предметом хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 ст. 307 КК, були особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини (див. п. 2

коментарю до ст. 305 КК), це дає підставу для кваліфікації дій винного за ч. 2 ст. 307 КК.

Частина 3 ст. 307 КК передбачає таку особливо обтяжуючу обставину даного злочину, як *вчинення організованою групою дій, передбачених частинами 1 або 2 цієї статті.*

Учинення зазначених дій організованою групою має місце там, де в готуванні до їх вчинення або в їх фактичному вчиненні брали участь три або більше учасники групи — суб'єктів злочину, передбаченого ст. 307 КК, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ст. 307 КК, та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (докладніше про вчинення злочину організованою групою див. коментар до ч. 3 ст. 28 КК).

Організатор такої групи підлягає кримінальній відповідальності за всі вчинені нею дії, передбачені ст. 307 КК. Інші учасники організованої групи підлягають кримінальній відповідальності лише за ті дії, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них (див. коментар до ст. 30 КК).

Для кваліфікації дій винного за ч. 3 ст. 307, якщо предметом таких дій були *наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах* (про особливо великі розміри наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК), достатньо вчинення хоча б однієї дії, передбаченої ч. 1 ст. 307 КК, із цими засобами чи речовинами в таких розмірах.

Діями, які були вчинені із залученням малолітнього, визнаються будь-які форми втягнення особи у віці до 14-ти років у вчинення хоча б однієї дії, передбаченої частиною 1 або 2 ст. 307 КК, хоча б один раз. При цьому суб'єкт злочину, передбаченого ст. 307 КК, що залучив малолітнього, повинен усвідомлювати, що ця особа не досягла 14-річного віку. Якщо суб'єкт не усвідомлював малолітнього віку особи, відповідальність для нього настає за умови, якщо він повинен був та міг це усвідомлювати.

При визначенні *вчинення дій щодо малолітнього* слід виходити з того, що фактично такі дії можуть виражатися в незаконному збуті наркотичних засобів у значних, великих чи особливо великих розмірах або особливо небезпечних наркотиків особі, яка не досягла 14-річного віку, у тому числі в місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян.

Частина 4 ст. 307 КК передбачає *спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності* за наявності певної передумови та підстави (про поняття передумови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності див. коментар до розділу IX Загальної частини). Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вчинення певного злочину, а саме: незаконне виробництво наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, їх виготовлення, придбання, зберігання, перевезення і пересилання як з метою збуту, так і без такої мети (див. коментар до ч. 1 цієї статті та до ч. 1 ст. 308 КК). Даний перелік злочинів є вичерпним. Він не включає незаконного збуту зазначених засобів та речовин, а також злочинів з обтяжуючими обставинами, передбаченими частинами 2 та 3 ст. 307 КК.

Частина 4 ст. 307 КК передбачає дві підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення нею зазначених злочинів, а саме: 1) добровільну здачу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів і вказання на джерело їх придбання або 2) добровільну здачу зазначених засобів та речовин і сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом.

Загальна ознака для обох підстав — це *добровільна здача особою наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів*, тобто вчинення з власної волі особою, яка володіла зазначеними засобами та речовинами, особисто або з використанням третіх осіб передачі їх будь-яким способом під контроль органів публічної влади за умови, що ця особа об'єктивно

мала реальну можливість (і суб'єктивно її усвідомлювала) подальшого володіння такими засобами або речовинами.

Вказання на джерело придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це правдиве повідомлення даною особою представнику публічної влади про обставини, особу чи місце придбання зазначених засобів або речовин, тобто про те, чи сама вона їх виготовила і зберігала (де, яким способом виготовила, із якої сировини, місце зберігання тощо), чи придбала в іншій особі (дані про цю особу або індивідуальні ознаки місця придбання), чи заволоділа ними шляхом викрадення, привласнення, вимагання, шахрайства чи зловживання службовим становищем, контрабанди тощо (коли, де, за яких обставин вчинено злочин тощо).

Сприяння розкриттю злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, — це добровільне надання даною особою суду чи органу кримінального переслідування відомостей, які можуть бути використані для встановлення осіб, що вчинили злочини із зданими засобами чи речовинами, або інших обставин вчинення цих злочинів. Злочинами, пов'язаними з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, визнаються злочини, передбачені статтями 305—320 КВ. За наявності зазначених передумови та підстави особа підлягає обов'язковому і безумовному звільненню від кримінальної відповідальності за зазначені злочини, пов'язані із зданими наркотичними засобами, психотропним] речовинами або їх аналогами. При цьому, якщо особа добровільно здала в всі, що мала, зазначені засоби або речовини, а лише їх частину, то вона під лягає звільненню від кримінальної відповідальності (за наявності відповідно підстави) лише в частині зданих засобів чи речовин; щодо незданої їх частини особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

Звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи із зазначених підстав має здійснюватися за правилами, передбаченими статтями 7, 7¹, 7 КПК (п. 23 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). За змістом ч. 4 ст. 307 КК особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності незалежно від того, коли вона вчинила дії, які дають для цього підстави, але до закінчення судового слідства (п. 24 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4)

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст.308)

Суспільна небезпечність викрадення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем полягає у тому, що ці засоби чи речовини виходять з-під контрольованого обігу, що здатне спричинити шкоду здоров'ю населення.

Предметом цього злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналогі (їх визначення див. у п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Об'єктивну сторону злочину становить незаконне вилучення будь-яким із зазначених способів наркотичних засобів з підприємств, установ, організацій (аптек, баз, складів, лікувально-профілактичних закладів тощо) не залежно від форми власності чи в окремих громадян, у тому числі вилучення наркотиковмісних рослин або їх частин із земельних ділянок господарств чи громадян до закінчення збирання врожаю. При цьому не має значення, правомірно чи незаконно особа володіла наркотичним засобом, психотропною речовиною або вирощувала наркотиковмісні рослини, які були предметом незаконного вилучення.

Способами вилучення наркотичних засобів є: 1) крадіжка, 2) грабіж ненасильницький та насильницький (частини 1 та 2 ст. 308 КК), 3) привласнення, 4) вимагання, у тому числі поєднане з насильством, що не є небезпечним та небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (частини 1—3 ст. 308 КК), 5) заволодіння шляхом шахрайства, 6) заволодіння

шляхом зловживання службовою особою своїм становищем (ч. 2 ст. 308), 7) розбій (ч. 3 ст. 308 КК). Про ознаки зазначених способів вилучення наркотичних засобів див. у коментарях до статей 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК.

Під привласненням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів слід розуміти дії, пов'язані з їх протиправним утриманням чи неповерненням володільцю особою, якій вони були довірені по службі (для зберігання, перевезення, пересилання) або якою були вилучені в іншої особи, що протиправно ними володіла, тощо (п. 8 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. №4).

Розтрата винним наркотичних засобів, які були йому ввірені чи перебували в його віданні, розглядається як спосіб збуту таких засобів і підлягає кваліфікації за ст. 307 КК.

При вилученні наркотичних засобів зазначеними способами не є обов'язковим заподіяння наслідків у вигляді матеріальної шкоди, характерної для відповідних злочинів проти власності, а також наявність такої ознаки, як безоплатність їх вилучення. Відтак, якщо винний хоч і надав відповідний еквівалент при вилученні наркотичних засобів (наприклад, сплатив їх вартість), його дії підлягають кваліфікації за ст. 308 КК.

Момент закінчення злочину залежить від способу вилучення наркотичних засобів.

Викрадення наркотичних засобів шляхом крадіжки та грабежу, а також заволодіння ними шляхом шахрайства вважається закінченим злочином з моменту вилучення цих засобів і наявності реальної можливості хоча б первинно розпорядитися ними (сховати, викинути, передати тощо). При привласненні злочин визнається закінченим з моменту вилучення наркотичних засобів і отримання винним можливості розпоряджатися ними на власний розсуд. Вимагання наркотичних засобів визнається закінченим злочином з моменту пред'явлення вимоги про передачу цих засобів чи права на них, поєднаної із *погрозами, передбаченими ч. 1 ст. 189 КК*, чи із застосуванням відповідного фізичного або психічного насильства, незалежно від досягнення винним поставленої мети. Розбій з метою викрадення наркотичних засобів вважається закінченим з моменту нападу, поєднаного із застосуванням чи погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При вчиненні його шляхом вимагання обов'язковою є мета — незаконно отримати наркотичні засоби чи право на них, а шляхом розбою — викрадення наркотичних засобів.

Суб'єктом злочину, вчиненого шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання та шахрайства, є загальний суб'єкт. Відповідальність за ці злочини настає для осіб, що досягли 14-річного (при шахрайстві — 16-річного) віку. Суб'єкт злочину, вчиненого шляхом привласнення, є спеціальний (особа, що досягла 16-річного віку та якій наркотичні засоби були ввірені, наприклад, у зв'язку із професійною діяльністю чи перебували у її віданні).

Суб'єктом заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовим становищем є також спеціальний суб'єкт — службова особа (див. коментар до ст. 364 КК).

Обтяжуючі обставини злочину передбачені в ч. 2 ст. 308 КК: 1) крадіжка, грабіж, привласнення, вимагання наркотичних засобів чи заволодіння ними шляхом шахрайства, вчинені повторно; 2) ті самі дії, вчинені особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310—314, 317 КК; 3) ті самі дії, вчинені за попередньою змовою групою осіб; 4) ті самі дії, вчинені із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; 5) ті самі дії, вчинені у великих розмірах; 6) заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Особливо обтяжуючі обставини злочину передбачені у ч. 3 ст. 308 КК, а саме: 1) дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, якщо вони вчинені в особливо великих розмірах; 2) ті самі дії, вчинені організованою групою; 3) розбій з метою викрадення наркотичних

засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 4) вимагання цих засобів чи речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Частина 2 ст. 308 КК передбачає два види повторності злочинів: повторність тотожних та повторність однорідних злочинів.

Перший вид — *повторність тотожних злочинів* — має місце там, де особа вчинила щодо наркотичних засобів дві або більше крадіжки, грабежу, вимагання, привласнення або шахрайства, тобто вчинила повторно злочини, передбачені ч. 1 ст. 308 КК.

Другий вид — *повторність однорідних злочинів* — має місце там, де особа раніше вчинила будь-який із однорідних злочинів, прямо і вичерпним чином перелічених в ч. 2 ст. 308 (злочини, передбачені статтями 306, 307, 310-314, 317 КК), і знову вчинила злочин, передбачений ч. 1 ст. 308 КК.

Детальніше про ознаки повторності злочинів та обставин, що її виключають, див. коментар до ст. 32 КК.

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів чи речовин або заволодіння ними шляхом шахрайства визнаються вчиненими за попередньою змовою групою осіб, якщо ці дії були вчинені спільно двома або більше суб'єктами злочину, передбаченого ст. 308 КК (як співвиконавцями чи з розподілом ролей), які на стадії готування до злочину домовилися про спільне його вчинення.

Докладніше про ознаки злочину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, див. коментар до ч. 2 ст. 28 КК.

Дії, передбачені ч. 1 ст. 308 КК, визнаються вчиненими у великих розмірах, якщо предметом викрадення, привласнення, вимагання чи шахрайства були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, розмір яких відповідає показникам Таблиці щодо їх великого розміру (див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

На підставі тлумачення ст. 308 КК можна зробити висновок, що така обтяжуюча злочин обставина, як *«ті самі дії, вчинені... із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства»*, стосується грабежу та вимагання, предметом яких були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. Про ознаки зазначеного фізичного та психічного насильства див. коментар до ч. 2 ст. 186 та ч. 1 ст. 189 КК.

Заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом зловживання службовим становищем здійснюється спеціальним суб'єктом — службовою особою. Докладніше про об'єктивні ознаки зловживання службовою особою своїм службовим становищем див. коментар до ст. 364 КК. При вчиненні службовою особою дій, які охоплюють ся ч. 2 ст. 308 КК, додаткова кваліфікація їх за ст. 364 КК не потрібна.

Така особливо обтяжуюча обставина злочину, як *вчинення дій, передбачених частинами 1 або 2 цієї статті, в особливо великих розмірах*, має місце за наявності двох ознак: 1) зазначені дії мають бути виражені в крадіжці, грабежі (насильницькому чи ненасильницькому), привласненні, вимаганні, не поєднаному з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, шахрайстві, вчинених однією особою чи за попередньою змовою групою осіб, або заволодінні цими засобами чи речовинами службовою особою шляхом зловживання своїм службовим становищем та 2) предметом зазначених дій мають бути наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах (визначення його див. в п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 308 КК, вважаються вчиненими організованою групою, якщо в їх готуванні або вчиненні брали участь три або більше суб'єкти злочину, передбаченого ст. 308 КК, які на стадії готування зорганізувались у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій

учасників, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Докладніше про ознаки вчинення злочину організованою групою див. коментар до ч. 3 ст. 28 КК.

Щодо ознак *розбою з метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та їх вимагання*, поєднаного з насильством небезпечним для життя і здоров'я, — детальніше див. коментар до ч. 1 ст. 187 та ч. 3 ст. 189 КК.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 308 КК, з метою збуту вилучених наркотичних засобів потребує додаткової кваліфікації як готування до злочину (ч. 1 ст. 14 КК), передбаченого ст. 307 КК.

Якщо після викрадення чи заволодіння наркотичними засобами або речовинами способами, передбаченими ст. 308 КК, були вчинені дії, пов'язані із зберіганням, перевезенням, пересиланням з метою збуту чи без такої, а так само збут викрадених наркотичних засобів чи речовин, скоєне підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів — за статтями 308 і 307 або 309 КК і не утворює ознак повторності, передбаченої ч. 2 ст. 307 або ч. 2 ст. 309 КК,

Дії винного, пов'язані з незаконним виробництвом чи виготовленням з викрадених наркотичних засобів (наприклад, з наркотиковмісних рослин) нового виду наркотичних засобів (наприклад, з макової соломки — опію чи з конопель — гашишу), також підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів — за статтями 308 і 307 або 309 КК і не утворюють ознак повторності, передбаченої ч. 2 ст. 307 або ч. 2 ст. 309 КК (п. 10 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Дії, передбачені ст. 308 КК, слід відрізнити від придбання наркотичних засобів, якщо предметом таких дій були наркотиковмісні рослини чи їх частини. Якщо мало місце умисне незаконне вилучення наркотиковмісних рослин або їх частин (наприклад, коробочок і стебел маку чи коноплі) з охоронюваних полів сільськогосподарських підприємств або із земельних ділянок громадян до закінчення збирання врожаю, такі дії підлягають кваліфікації за ст. 308 КК. У випадку, коли охорону з поля знято або врожай зібрано з ділянки (городу) громадянина, збирання залишків наркотиковмісних рослин чи їх частин на цих полях чи городах, а також збирання самосійного маку чи дикоростучих конопель вважається незаконним придбанням наркотичних засобів і залежно від мети вчиненого діяння підлягає кваліфікації за статтями 307 або 309 КК.

Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314)

Суспільна небезпечність введення в організм наркотичних засобів психотропних речовин або їх аналогів полягає в тому, що такі дії можуть призвести до зростання кількості людей, які страждають на наркоманію, токсикоманію, що, в свою чергу, може бути причиною великої загрози здоров'ю населення. Крім того, насильницьке введення наркотичних засобів чи психотропних речовин може призвести до тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, в окремих випадках такі діяння призводять до смерті постраждалих. Отже, підвищена суспільна небезпечність цього злочину обумовлюється як небезпекою впливу на організм людини наркотиків і психотропних речовин, так і грубим нехтуванням прав людини, всупереч волі якої зазначені засоби чи речовини вводяться в її організм.

Предметом цього злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, що вводяться в організм іншої особи проти її волі (про визначення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Об'єктивна сторона злочину полягає в незаконному введенні будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи всупереч її волі.

Під незаконним введенням розуміють будь-які примусові без будь-якого права дії, спрямовані на введення в організм іншої особи зазначених засобів і речовин (ін'єкція, шляхом додавання в їжу, лікарські препарати, напої тощо).

Способи примусового незаконного введення в організм іншої особи наркотичних засобів і психотропних речовин можуть бути різними, а саме: обман, примушування (психічний примус), насильство (фізичний примус). Лише їх застосування свідчить про введення в організм вказаних засобів і речовин всупереч волі іншої особи.

Психічне та фізичне насильство застосовується винним з метою по давлення волі потерпілого і може виявлятися в утриманні потерпілого силоміць під час введення в його організм наркотичного засобу чи психотропної речовини шляхом ін'єкцій, залякування його застосуванням фізичного насильства, повідомлення йому неправдивих відомостей чи приховування від нього певних відомостей з метою введення в його організм цих засобів або речовин.

Слід зазначити, що спосіб введення, вид наркотичного засобу чи психотропної речовини, його кількість на кваліфікацію не впливають. Ведення в організм іншої особи наркотичних засобів лікарем, хоч і всупереч волі цієї особи або без її згоди, з метою профілактики або лікування не містить складу цього злочину.

Злочин вважається *закінченим* з моменту незаконного введення зазначених засобу чи речовин (п. 13 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви, якими керується винний, можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. При заподіянні потерпілому тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи тяжких, а також смерті кваліфікувати вчинене за ст. 314 КК потрібно лише у випадку, коли до настання таких наслідків встановлено необережну форму вини. У разі, якщо такі наслідки охоплювались умислом винного, вчинене слід кваліфікувати за відповідними статтями, що передбачають злочини проти життя та здоров'я особи (статті 115, 122, 121 КК тощо).

Суб'єкт цього злочину — загальний; особа, яка досягла 16-річного віку.

Обтяжуючі обставини цього злочину передбачені в ч. 2 ст. 314 КК, а саме: вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, 1) якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого, 2) повторно, 3) особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306—312 та 314—318 цього Кодексу, 4) щодо двох чи більше осіб, 5) якщо такі дії заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

За змістом ч. 2 ст. 314 КК та відповідно до ст. 1 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» *під психічною чи фізичною наркотичною залежністю* слід розуміти стан особи, який характеризується хворобливою пристрастю до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, що виникла внаслідок їх незаконного введення в її організм (п. 13 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). Така залежність характеризується появою ряду патологічних станів внаслідок припинення вживання наркотичних засобів. Саме тому, що в результаті наркотичної залежності особа споживає все більше наркотичних засобів чи психотропних речовин і сприяє незаконному обігу таких засобів чи речовин, цей наслідок є особливо суспільно небезпечним. Вирішуючи питання про те, чи призвело до наркотичної залежності потерпілого незаконне введення йому в організм наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, слід виходити як з обставин справи, так і з висновку експерта.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 314 КК, повторно передбачає не законне введення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів винною особою вдруге і більше разів за умови, що не закінчилися встановлені законом строки давності за вчинення попереднього такого діяння (повторність тотожних злочинів). При цьому незаконне введення вказаних засобів чи речовин може здійснюватися винним як щодо однієї особи, так і щодо різних осіб. Детальніше про ознаки повторності див. коментар до ст. 32 КК.

Вчинення злочину особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306—312 та 314—318 цього Кодексу, — передбачає повторність однорідних злочинів. Детальніше про ознаки такої повторності див. коментар до ст. 32 КК.

При вирішенні питання про кваліфікацію цього злочину за ознакою *не законного введення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів двома особам і більше* (ч. 2 ст. 314 КК) потрібно враховувати, що такі дії мають охоплюватись єдиним наміром винного і вчинятись, як правило, в одному й тому самому місці та без значного розриву в часі. У випадках, коли зазначені засоби (речовини) було незаконно введено в організм двох осіб і більше в різні проміжки часу і це не охоплювалось єдиним умислом, має місце повторність злочину (п. 13 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

При незаконному введенні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів *спричиненні потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень* визначається судово-медичною експертизою на підставі Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, як і у справах про злочини, передбачені ст. 121 чи 122 КК).

Характер і тяжкість тілесних ушкоджень в цьому випадку мають визначатися не як результат застосованого насильства взагалі, а безпосередньо від введених в організм наркотичного засобу чи психотропної речовини або їх аналогів. Заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень у разі насильства з метою подолати опір потерпілого потребує додаткової кваліфікації за статтями 121 чи 122 КК.

Особливо обтяжуючі обставини цього злочину передбачені ч. 3 ст. 314 КК, а саме: вчинення дій, передбачених частинами 1 або 2 цієї статті, 1) щодо неповнолітнього, 2) щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані, 3) щодо вагітної жінки, 4) пов'язані з введенням в організм іншої особи особливо небезпечних наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, 5) внаслідок яких настала смерть потерпілого.

При кваліфікації дій за ознакою *вчинення їх щодо неповнолітнього* слід мати на увазі, що винний повинен усвідомлювати, що вчиняє насильницьку наркотизацію неповнолітнього. Це означає, що йому або відомий неповнолітній вік потерпілого, або за обставинами справи він міг і повинен був таку обставину усвідомлювати.

Використання безпорадного стану потерпілого як кваліфікуюча ознака незаконного введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів наявна в тих випадках, коли особа за своїм психічним або фізичним станом неспроможна розуміти характер та наслідки вчинюваних щодо неї дій або чинити опір (через малолітній вік, фізичні вади, розлад психічної діяльності, хворобливий або непритомний стан тощо). Винний повинен усвідомлювати, що потерпілий перебуває саме у безпорадному стані і при цьому не має значення, чи винний сам призвів до такого стану потерпілу особу, чи вона перебувала в безпорадному стані незалежно від його дій.

Така сама усвідомленість, як і щодо неповнолітнього, повинна мати місце і у випадках, коли *насильницька наркотизація застосовується до вагітної жінки*. Підвищена небезпечність таких дій полягає в тому, що внаслідок введення в організм вагітної жінки наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів може мати місце залежність народженої дитини від наркотиків.

Особливо небезпечні наркотичні засоби чи психотропні речовини визначені Комітетом з контролю за наркотиками при МОЗ України. Про їх визначення більш детально див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК. Для кваліфікації дій винного за ч. 3 ст. 314 КК не має значення, чи настали якісь наслідки від введення їх в організм іншої особи. Сам факт незаконного введення таких речовин в організм є підставою для кваліфікації дій винного за ч. 3 ст. 314 КК.

При визначенні такої кваліфікуючої ознаки даного злочину, як *настання смерті потерпілого* (ч. 3 ст. 314 КК), потрібно встановити, що це сталося саме внаслідок

незаконного введення в організм людини проти її волі наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. При цьому дії винного мають характеризуватися прямим умислом щодо насильницького введення в організм людини зазначених засобів чи речовин і необережністю щодо настання смерті. Вони повністю охоплюються ч. 3 ст. 314 і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК не потребують.

Якщо умисел винного спрямований на позбавлення потерпілого життя, злочинні дії підлягають кваліфікації за ч. 1 або відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК та частинами 2 чи 3 ст. 314 КК (п. 13 Постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). Проведення судово-медичної експертизи в таких справах є обов'язковим.

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів

Суспільна небезпечність дій, зазначених в цій статті, полягає не тільки у зухвалій демонстрації вживання наркотиків у місцях масового перебування громадян, а й у згубному впливі таких дій на оточуючих (особливо молодь). Це, в свою чергу, є не лише порушенням громадського порядку, а й створює загрозу поширення вживання наркотиків, сприйняття їх як норми і, отже, є небезпечним для здоров'я населення.

Предметом цього злочину є наркотичні засоби (їх визначення див у п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Об'єктивна сторона злочину характеризується діями, які полягають у публічному або груповому незаконному вживанні наркотичних засобів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, або в інших місцях масового перебування громадян.

За змістом ст. 316 КК відповідальність за вчинення передбачених нею діянь настає: для однієї особи — за наявності двох обов'язкових ознак, а саме: 1) вживання наркотиків у місцях масового перебування громадян та 2) вживання їх публічно. Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього діяння при вчиненні його однією особою є обстановка — публічність вживання. Під незаконним публічним вживанням наркотичних засобів слід розуміти вживання їх відкритим (очевидним для інших осіб) способом та у присутності третіх осіб, які усвідомлюють характер того, що відбувається. Це може бути ін'єкція наркотичної рідини, куріння гашишу, крепу, опію, вживання макової соломки тощо (п. 15 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Для відповідальності за вживання наркотичних засобів групою осіб обов'язковою є лише одна ознака: вживання наркотиків у місцях масового перебування громадян. При цьому не має значення, вживали її учасники наркотики при інших особах чи за їх відсутності. Для кваліфікації також не має значення, вживали учасники групи наркотичні засоби послідовно чи одночасно.

Отже, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є місце його вчинення. Так, місцями масового перебування громадян визнаються школи, училища, технікуми, коледжі, вищі навчальні заклади, стадіони, кінотеатри, театри, диско клуби та інші подібні заклади. Під іншими місцями масового перебування громадян маються на увазі вокзали, пристані, пляжі, парки, дитячі майданчики, підземні переходи, вулиці, площі тощо.

Злочин вважається *закінченим* з моменту вживання (прийняття) наркотичного засобу, незалежно від того, чи була доведена особа до стану наркотичного сп'яніння.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При здійсненні кваліфікації слід відмежовувати злочин, передбачений ст. 316 КК, від інших складів злочинів, що мають подібні ознаки. Так, злочини, передбачені ст. 307 КК (збут наркотичних засобів), ст. 315 КК (схиляння до вживання наркотичних засобів), також можуть здійснюватись у місцях масового перебування громадян, в присутності більш ніж однієї особи та полягати у пригощанні, наприклад, цигарками з гашишем та спільному вживанні наркотиків. Розмежування тут слід проводити за спрямуванням умислу винного (винних). Якщо при вживанні наркотиків у таких місцях чи публічно винний не мав на меті

збути і не збував такі засоби, а також не лав наміру схилити інших осіб чи особу до вживання наркотиків, а вживав х, наприклад, лише задля особистого задоволення чи з метою шокувати громадськість та порушити громадський порядок, відповідальність повинна наставати за ст. 316 КК.

Суб'єкт злочину — загальний; особа, яка досягла 16-річного віку.

Обтяжуючими обставинами цього злочину, передбаченими ч. 2 ст. 316 КК, є вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, 1) повторно (про поняття повторності тотожних злочинів див. коментар до ст. 32 КК), 2) скоєння таких дій особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 317 та 318 КК (про вчинення особою одного із злочинів, передбачених статтями 307, 310, 314, 315, 317 та 318 КК (повторність однорідних злочинів), див. коментар до статей 32, 307 КК).

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.317)

Суспільна небезпечність дій, зазначених в цій статті, полягає в утриманні місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою, що може спричинити поширення незаконного вживання та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та створює таким чином загрозу здоров'ю населення.

Предметом цього злочину є місця та приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (про поняття наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів див. п. 2 коментарю до ст. 305 КК).

Під *місцем для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин* або їх аналогів потрібно розуміти будь-які жилі або нежилі приміщення (будинок, квартира, казино, більярдна, лазня, гараж, горище, сарай, склад, підвал, землянка тощо), за умови, що вони призначені для використання із зазначеною метою (п. 16 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4). Як правило, однією із ознак таких місць є їх періодичне чи систематичне відвідування споживачами наркотичних засобів чи психотропних речовин. Дії, пов'язані з організацією або утриманням незаконного виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів поза певним приміщенням (у лісі, на пляжі), не містять ознак цього злочину. Не є таким місцем і житло сім'ї, члени якої вживають наркотичні засоби.

Об'єктивна сторона злочину характеризується вчиненням однієї з та яких дій: 1) організація або 2) утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також 3) надання приміщення з цією метою.

Організація місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин полягає у вчиненні однією чи кількома особами дій, що фактично призвели до його створення або були на це спрямовані (підшукання приміщення, готування пристроїв для вживання, виробництва та виготовлення наркотиків чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо). Організація вважається закінченою з моменту створення місць для вчинення зазначених дій.

Утримання місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин — це сукупність дій по підтриманню його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення і обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо). Особа, яка утримує таке місце, може як володіти ним, так і розпоряджатися на інших підставах. Утримувач місця може забезпечувати клієнтів

необхідним обладнанням, інструментом, пристосуваннями, можливістю безперешкодного перебування у приміщенні в стані наркотичного сп'яніння.

Утримання зазначеного місця є *закінченим* злочином з моменту виконання будь-яких дій щодо утримання вже створеного притону.

Під *наданням приміщення для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів* потрібно розуміти забезпечення можливості одній чи кільком особам використати його в такий спосіб хоча б один раз. Надання приміщення може полягати у дозволі незаконного вживання, виробництва чи виготовлення зазначених предметів } приміщенні, яким винний користується або яке знаходиться в його володінні. Відповідальність настає як за систематичного, так і разового надання приміщення, незалежно від того, вчинено зазначені дії за плату чи безкоштовно. При цьому, на відміну від утримання, особа не здійснює функції щодо забезпечення діяльності та підтримання такого місця, дії її обмежують ся лише наданням приміщення.

Злочин вважається *закінченим* з моменту, коли таке приміщення фактично було надане, незалежно від того, чи було воно використане з цією метою

Якщо особа поряд з організацією (утриманням) місця чи надання приміщення для вживання, виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів незаконно викрадала ці засоби або речовини, або займалася їх незаконним виробництвом, виготовленням придбанням, зберіганням, перевезенням з метою чи без мети збуту, або збувала чи схилила інших осіб до їх вживання, її дії потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 317 і відповідно статтями 307, 308 309, 315 КК (п. 16 постанови ПВСУ від 26 квітня 2002 р. № 4).

Утримання місця, надання приміщення одночасно для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та для вживання одурманюючих засобів чи для розпусти кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 317 та 322 ч\ 302 КК.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, ще поєднується із спеціальною метою — створити сприятливі умови для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин. Якщо такі дії вчинюються з корисливих мотивів, вчинене належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 317 КК.

Суб'єкт злочину — загальний; особа, яка досягла 16-річного віку. У випадку, коли вчинення таких дій здійснюється службовою особою з використанням службового становища, вчинене належить кваліфікувати за сукупністю з відповідним злочином у сфері службової діяльності.

Обтяжувачими обставинами, передбаченими ч. 2 цієї статті, є вчинення дій, передбачених ч. 1 цієї статті, 1) повторно, 2) з корисливих мотивів 3) групою осіб, 4) із залученням неповнолітнього.

Вчинення цього злочину *повторно* - це організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а також надання приміщення з цією метою хоча б вдруге і за умови, що не минув строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за попередні дії. Якщо особа вже була засуджена за такий злочин, то злочин її визнається вчиненим повторно, якщо судимість особи не була знята чи погашена в установленому законом порядку (більш детально див. коментар до ст. 32 КК).

Під *корисливими мотивами* слід розуміти мотиви одержання матеріальних вигод (отримання грошей чи будь-якого майна або придбання права на нього, отримання певних послуг, звільнення від особистих матеріальних витрат тощо) при утриманні місця для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (більш докладно див. коментар до п. 6 ч. 2 ст. 115 КК).

Група осіб — це два або більше суб'єкти злочину, передбаченого ст. 317 КК, які домовились взяти участь в організації або утриманні місць та наданні приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних

засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Учасники такої групи можуть виконувати різні дії, наприклад, одні готувати приміщення, інші залучати клієнтів, тобто група осіб може діяти як за попередньою змовою, так і без такої.

Залучення неповнолітнього — це фактичне втягнення його дорослим в організацію або утримання місць чи надання приміщень для незаконного зживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. У цьому випадку неповнолітній, що досяг 16-ти років, також є суб'єктом злочину (див. коментар до ст. 304 КК).

РОЗДІЛ XIV. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕОМ (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

Питання 1. Загальна характеристика злочинів, передбачених розділом XIV Кримінального кодексу України

Разом із тим злочини, об'єднані вказаним родовим об'єктом, мають різні безпосередні об'єкти.

На підставі викладеного, злочини, які містяться у розділі XIV КК України, можна поділити на такі чотири групи:

- злочини, які посягають на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації (ст. 328-330 КК України).
- злочини, які посягають на недоторканність державного кордону України, а також безпеку міжнародних польотів (ст. 332 і ст. 334 КК України).
- злочини, які посягають на порядок здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України).
- злочини, які посягають на порядок комплектування збройних сил України, що підриває її обороноздатність (ст. 335— 337 КК України).

Згідно із вищевикладеним, громадянин України, який підлягає черговому призову на строкову військову службу, призову за мобілізацією, військовому обліку або спеціальним зборам, зобов'язаний з'явитися на призовний пункт, у військкомат або інше місце, зазначене у документі (повістці) у зазначений день і час. Невиконання цього обов'язку свідчить про ухилення. Всі ці злочини вважаються закінченими з моменту неявки у зазначене документом місце і час.

Закон України від 25 березня 1992 року "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" передбачає поважні причини неявки, якими є:

- хвороба призовника, що позбавляє його можливості особисто прибути у відповідний пункт;
- смерть або тяжка хвороба близького родича;
- перешкода стихійного характеру або інші обставини, які позбавили призовника можливості особисто прибути у зазначені пункт і строк.

Кримінальна відповідальність за посягання на відносини у сфері охорони державної таємниці або конфіденційної інформації передбачена у таких складах злочинів:

1) Розголошення державної таємниці (ст. 328). Під розголошенням відомостей, що становлять державну таємницю, слід розуміти протиправне доведення їх до відома сторонніх

осіб. Під сторонніми особами слід розуміти осіб, яким ці відомості не повинні бути відомими. Частина 2 ст. 328 КК України передбачає кваліфікуючу ознаку розголошення державної таємниці — спричинення тяжких наслідків;

2) втрата документів, що містять державну таємницю (ст. 329). Відповідно до цієї статті, особа несе відповідальність за втрату документів або інших матеріальних носіїв таємної інформації, що містять державну таємницю, а також предметів, відомості про які становлять державну таємницю, особою, якій вони були довірені, якщо втрата стала результатом порушення встановленого законом порядку поводження із зазначеними документами та іншими матеріальними носіями секретної інформації або предметами. Частина 2 ст. 329 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки;

3) передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330). Кримінально караною є передача або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям, або їх представникам, економічних, науково-технічних та інших відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі їй у зв'язку із виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Частина 2 ст. 330 передбачає відповідальність за ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів або такі, що спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави, або вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб.

До злочинів, які посягають на недоторканість державного кордону України, можна віднести такі:

1) незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332). Під незаконним переправленням через державний кордон України слід розуміти переведення, перевезення тощо осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України, в обхід загальноприйнятих в Україні та за кордоном правил перетинання кордонів, організацію і керівництво даним процесом, а також сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

2) порушення правил міжнародних польотів (ст. 334). Закон визначає, що відповідальність настає за вліт в Україну або виліт з України без відповідного дозволу, а також недодержання зазначених у дозволі маршрутів, місць посадки, повітряних трас, коридорів або ешелонів.

Питання 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ, НЕДОТОРКАНОСТІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВУ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ

Суспільні відносини, пов'язані із віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України регулюються Законом України "Про державну таємницю".

Згідно із ст. 1 Закону України "Про державну таємницю" від , під поняттям "державна таємниця" або "секретна інформація" слід розуміти вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері науки і техніки, оборони, економіки, державної безпеки й охорони правопорядку, розголошення яких може заподіяти шкоду національній безпеці України, і які визнані в порядку, встановленому в цьому Законі, державною таємницею, що підлягає охороні державою. Даний Закон містить вичерпний перелік даних відомостей.

Предметом злочинів проти встановленого режиму державної таємниці і конфіденційної інформації, яка є власністю держави, є відомості, що становлять державну таємницю (ст. 328), документи, інші матеріальні носії секретної інформації, що містять державну таємницю, предмети, відомості про які становлять державну таємницю (ст. 329) та відомості, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави (ст. 330).

У статті 27 Закону України «Про інформацію» говориться, що "документ" - це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, фотоплівці, магнітному чи іншому носіїві. Це можуть бути книги, рукописи, аркуші паперу (у якості нотаток, наприклад), карти, файли аудіо та відео тощо.

До інших матеріальних носіїв секретної інформації можуть бути віднесені не передбачені законом форми зберігання таємної інформації (незареєстровані блокноти тощо, у яких зроблено виписки із секретних документів).

Предмети, відомості про які становлять державну таємницю, — її окремі агрегати, прилади, матеріали, апаратура та інші матеріальні носії інформації, що становить державну таємницю, які не є документами (зразки зброї, військової техніки тощо).

Конфіденційною інформацією, що є власністю держави, визнається інформація, для якої є характерною сукупність таких ознак. Вона:

- а) закріплена, як правило, на матеріальному носіїві;
- б) не є інформацією, яка становить державну, комерційну або іншу таємницю, що охороняється КК України (таємницю усиновлення тощо);
- в) не є відкритою інформацією, загальнодоступність якої охороняється законодавством України;
- г) є інформацією, порядок обігу та захисту якої визначено відповідними державними органами, в яких вона утворюється або у володінні, користуванні чи розпорядженні яких перебуває відповідно до Закону України "Про інформацію".

Так, суб'єктом злочинів, передбачених статтями 328 і 330, є особа, якій відомості, що становлять державну таємницю (конфіденційну інформацію, яка є власністю держави), були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а суб'єктом злочину, передбаченого ст. 329, - особа, якій були довірені відповідні документи, предмети тощо.

Особою, якій довірені відомості, що становлять державну таємницю, визнається особа, яка має відповідний допуск (першої, другої або третьої форм) до державної таємниці, наданий відповідно до законодавства України, і отримує відповідні відомості за реєстром, іншим обліковим документом, а особою, якій відомості, що становлять державну таємницю, стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, - особа, якій вони стали відомі за інших обставин, обумовлених специфікою служби (наприклад, під час наради).

Розголошення державної таємниці (ст. 328). Об'єктом злочину є режим державної таємниці, тобто встановлений згідно з вимогами відповідних актів законодавства єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці що забезпечує безпеку держави

Предмет злочину - певним чином матеріалізовані відомості, що становлять державну таємницю. У разі розголошення учасниками кримінального судочинства, попередженими про заборону такого розголошення, даних досудового слідства чи дізнання, які містять відомості, що становлять державну таємницю, відповідальність має наставати за ст. 387. Розголошення таких, що становлять державну таємницю, відомостей про заходи безпеки щодо осіб, взятих під захист, вчинене службовою особою, якою прийнято рішення про ці заходи, або особою, яка їх здійснює, або службовою особою, якій ці рішення стали відомі у зв'язку з її службовим становищем, кваліфікується за ст. 381.

З об'єктивної сторони злочин передбачає розголошення певних відомостей, яке полягає у діях (усна чи письмова розповідь стороннім особам, по радіо тощо про зміст таємних документів, про таємні вироби чи інші матеріали, аналогічні публікації у відкритій пресі, демонстрування таємних документів, виробів чи інших матеріалів на зібранні або по телебаченню та інше віддання гласності, обнародування певних відомостей), а в окремих випадках і в бездіяльності (якщо, скажімо, недбале зберігання відповідних документів, виробів чи інших матеріалів створило умови для ознайомлення з ними сторонніх осіб)

У зв'язку з тим, що існують різні ступені секретності і відповідні форми допуску до інформації ("особливої важливості", "цілком таємної" і "таємної"), розповідь про інформацію більш високого ступеня секретності особі, яка, хоча й має допуск, але не допущена до

інформації такого ступеня, також має розцінюватися як розголошення державної таємниці. При цьому наявність допуску в адресата розголошення державної таємниці може бути врахована як обставина, що пом'якшує відповідальність.

Розголошення державної таємниці кваліфікується за ст. 328 тільки за відсутності ознак державної зради або шпигунства. Відмежування злочинів, передбачених ст. 328 і ст. ст. 111 і 114, здійснюється в першу чергу за змістом умислу винного: державна зрада або шпигунство передбачають, що суб'єкт злочину бажає передати відомості, що становлять державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам, а при розголошенні державної таємниці суб'єкт злочину, який діє навіть і з прямим умислом, бажає передати зазначені відомості сторонній особі, яка не є одним із вказаних адресатів.

ВТРАТА ДОКУМЕНТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ (СТ. 329).

Об'єкт цього злочину аналогічний об'єктові злочину, передбаченого ст. 328

Предметом злочину є 1) документи, що містять державну таємницю, 2) інші матеріальні носи секретної інформації, що містять державну таємницю, 3) предмети, відомості про які становлять державну таємницю.

Документ - це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно, відео, фотоплівці або на іншому носіїві. Це можуть бути книги, брошури, рукописи (наприклад, дисертації та автореферати дисертацій, дипломні роботи), окремі листи паперу (скажімо, видані для нотаток під час проведення нарад чи іспитів), карти, схеми, плани, фотонегативи та фотознімки кіно та відео стрічки, магнітні диски тощо.

З об'єктивної сторони цей злочин сформульований як злочин з матеріальним складом і полягає у двох взаємопов'язаних фактах, перший із яких є причиною, а другий - наслідком: 1) порушення особою, якій було довірено матеріальні носи секретної інформації, що містить державну таємницю, або предмети, відомості про які становлять державну таємницю, встановленого законом порядку поводження із ними 2) втрата зазначених матеріальних носіїв інформації або предметів. Між цими фактами обов'язково має бути безпосередній причинний зв'язок.

Ключовим поняттям в цьому складі злочину є поняття "втрата". Втрата передбачає вихід хоча б одного носія інформації, що містить державну таємницю, або предмета, відомості про який становлять таку таємницю, поза волею особи, якій вони були довірені, із її правомірною володіння - назавжди або на певний час.

Суб'єктом злочину є особа, яка мала відповідний допуск до документів або інших матеріальних носіїв секретної інформації, що містять державну таємницю, а також до предметів, відомості про які становлять державну таємницю.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною або складною формою вини: ставлення до порушення правил поводження із вказаними документами (предметами) може бути умисним чи необережним, а ставлення до їх втрати - тільки необережним. Умисне знищення чи приховування документів, що містять державну таємницю, вчинене з метою, наприклад, помети особі, якій вони були довірені, має кваліфікуватися за ст. 357.

ПЕРЕДАЧА АБО ЗБИРАННЯ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ КОНФІДЕНЦІЙНУ ІНФОРМАЦІЮ, ЯКА Є ВЛАСНІСТЮ ДЕРЖАВИ (СТ. 330).

Об'єкт злочину - встановлений режим конфіденційної інформації, що є власністю держави, який забезпечує державну безпеку.

Предмет злочину - економічні, науково-технічні та інші відомості (до останніх можна віднести інформацію в сфері державного управління, громадської безпеки, про кадрову політику, технологічну інформацію тощо), які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави, та матеріалізовані в певному документі.

Конфіденційною інформацією, що є власністю держави, має визнаватися інформація, для якої характерна сукупність таких ознак. Так, вона: а) не є інформацією, яка становить державну, комерційну або іншу таємницю, що охороняється КК (таємницю усиновлення, голосування тощо); б) не є відкритою інформацією, загальнодоступність якої охороняється законодавством України (скажімо, інформацією, приховування якої являє загрозу життю і здоров'ю людей); в) є такою, що являє певну цінність та її передавання іноземним організаціям або їх представникам може завдати шкоди державі; г) є інформацією, порядок обігу та захисту якої визначено відповідними державними органами (міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями), в яких вона утворюється або у володінні, користуванні чи розпорядженні яких перебуває відповідно до Закону України "Про інформацію"; д) закріплена на матеріальному носіїв інформації.

Наприклад, до вказаної інформації законодавством України прямо віднесені такі відомості, як опис дій, які необхідно виконати для переробки ядерного матеріалу і створення ядерного вибухового пристрою, відомості про графік і маршрут запланованого перевезення (у т.ч. транзитного) ядерного матеріалу другої і третьої категорій тощо.

З об'єктивної сторони злочин полягає у діях та може виразитися у таких двох формах: 1) передача іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що містять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави; 2) збирання таких відомостей.

Суб'єкт злочину поряд із загальними має спеціальні ознаки. Категорії працівників, які допускаються до роботи з виданнями з грифом "Для службового користування", визначаються керівниками організацій. Інші особи (наприклад, журналісти) можуть бути допущені до конфіденційної інформації з грифом "Для службового користування", що є власністю держави, у відповідному порядку (зокрема за письмовим клопотанням керівників відповідних організацій, в яких вони працюють), і факт надання допуску означає, що вказані відомості довірені їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків.

З суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом.

Питання 3. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ.

Чинний КК, а саме розділ XVI "Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку" Особливої частини КК містить шість статей:

1. несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 361 КК);

2. створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361¹ КК);

3. несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361² КК);

4. несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362);

5. порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК);

б. перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку (ст. 363¹ КК).

Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (комп'ютерні злочини) – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері безпеки комп'ютерної інформації та нормального функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку, заподіюючи їм шкоду чи ставлячи під загрозу заподіяння такої шкоди.

Родовим об'єктом цих злочинів – урегульовані законодавством суспільні відносини, що забезпечують безпеку комп'ютерної інформації та нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. **Безпосередніми об'єктами** зазначених злочинів можуть бути: встановлений порядок обробки інформації в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або мережах електрозв'язку; безпека обробки комп'ютерної інформації чи інформації, що передається мережами електрозв'язку; встановлений порядок обігу інформації з обмеженим доступом тощо. **Додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами** комп'ютерних злочинів є відносини власності на інформацію, що обробляється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах чи мережах електрозв'язку, а також право користувачів на доступ до зазначеної інформації та користування нею.

Об'єктивна сторона цих злочинів виявляється в активних діях. Порушення правил експлуатації ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363) може вчинятися шляхом злочинної бездіяльності.

Обов'язковою ознакою фактично всіх складів злочинів є *знаряддя* їх вчинення – відповідні програмні й технічні засоби, за допомогою яких вчиняється посягання.

Суб'єкт злочинів – *загальний* (фізична осудна особа 16 років). У деяких випадках суб'єкт може бути *спеціальний* – особа, що має право доступу до інформації, яка обробляється в ЕОМ, автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації (ст. 362), або особа, що відповідає за експлуатацію ЕОМ, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку (ст. 363).

Суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується, переважно умисною виною. Злочин, передбачений ст. 363 КК, має необережну форму вини, що визначається характером ставлення винного до наслідків.

Питання 4. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), СИСТЕМ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ І МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ

НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ВТРУЧАННЯ В РОБОТУ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИН (КОМП'ЮТЕРІВ), АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМ, КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖ ЧИ МЕРЕЖ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ (СТ. 361 КК).

Основним **безпосереднім об'єктом** злочину, передбаченого ст.361, як і основними безпосередніми об'єктами злочинів передбачених ст. ст. 361¹ – 363¹ є встановлений порядок обробки (збирання, введення, записування, перетворення, зчитування, зберігання, знищення, реєстрації, приймання, отримання передавання) комп'ютерної інформації у інформаційних (автоматизованих) системах та порядок обробки, в тому числі передавання інформації мережам електрозв'язку (телекомунікаційними системами), а також встановлений порядок доступу до такої інформації.

Суб'єктивна сторона злочину проявляється у формі несанкціонованого втручання у роботу ЕОМ, їх систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, наслідком якого є: 1) витік; 2) втрата; 3) підробка; 4) блокування інформації; 5) спотворення процесу обробки інформації або 6) порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереже проникнення до цих машин, їх систем чи мереж і вчинення дій, які змінюють режим роботи машини, її системи чи комп'ютерної мережі, або ж повністю чи частково припиняють їх роботу, без дозволу (згоди) відповідного власника або уповноважених ни осіб, а так само вплив на роботу АЕОМ за допомогою різних технічних пристроїв, здатних зашкодити роботі машини.

СТВОРЕННЯ З МЕТОЮ ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ АБО ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЧИ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ, А ТАКОЖ ЇХ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ І ЗБУТ (СТ. 361¹ КК).

Предметом злочину є шкідливі програмні або технічні засоби, призначені для несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ, АС, КМ чи МЕ.

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є нормальна робота комп'ютерів, автоматизованих систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, а додатковим факультативним об'єктом – право власності на комп'ютерну інформацію чи іншу інформацію, яка передається каналами електрозв'язку.

З об'єктивної сторони заборонені даною статтею КК дії мають становити собою створення предметів злочину (з метою їх подальшого використання, розповсюдження або збуту), а також їх розповсюдження або збут.

Під **створенням** слід вважати розробку чи виготовлення предметів злочину. **Використанням** шкідливих програмних чи технічних засобів слід розуміти дії, внаслідок яких ці засоби активуються і починають функціонувати відповідно до своїх властивостей та призначення. **Розповсюдженням** шкідливих програмних чи технічних засобів є відкриття доступу до них невизначеному колу осіб, а також дії, внаслідок яких ці засоби (зокрема, комп'ютерні віруси) починають автоматично відтворюватися і поширюватися в комп'ютерах, автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах. **Збутом** шкідливих програмних чи технічних засобів слід визнавати оплатну чи безоплатну передачу таких засобів у розпорядження іншої особи.

Суб'єкт злочину – загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

НЕСАНКЦІОНОВАНИ ЗБУТ АБО РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ, ЯКА ЗБЕРІГАЄТЬСЯ В ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИНАХ (КОМП'ЮТЕРАХ), АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМАХ, КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖАХ АБО НОСІЯХ ТАКОЇ ІНФОРМАЦІЇ (СТ. 361² КК).

Предметом злочину є інформація з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ, АС, КМ або на носіях такої інформації, створена та захищена чинним законодавством.

Об'єктом злочину є право власності на комп'ютерну інформацію з обмеженим доступом.

Конфіденційною інформацією є відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов.

З об'єктивної сторони злочин виражається у вчиненні несанкціонованого збуту чи розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в ЕОМ, АС, КМ або на носіях такої інформації.

Суб'єкт – загальний.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим і не прямим умислом.

НЕСАНКЦІОНОВАНІ ДІЇ З ІНФОРМАЦІЄЮ, ЯКА ОБРОБЛЮЄТЬСЯ В ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНИХ МАШИНАХ (КОМП'ЮТЕРАХ), АВТОМАТИЗОВАНИХ СИСТЕМАХ, КОМП'ЮТЕРНИХ МЕРЕЖАХ АБО ЗБЕРІГАЄТЬСЯ НА НОСІЯХ ТАКОЇ ІНФОРМАЦІЇ, ВЧИНЕНІ ОСОБОЮ, ЯКА МАЄ ПРАВО ДОСТУПУ ДО НЕЇ (СТ. 362 КК).

Предметом злочину є інформація, яка обробляється в ЕОМ, АС, КМ або зберігається на носіях такої інформації, та носії такої інформації.

Об'єктом злочину є власність на комп'ютерну інформації, встановлений порядок її зберігання та використання.

Злочин у перших трьох формах (несанкціонована зміна, санкціоноване знищення, санкціоноване блокування інформації) є злочином з формальним складом і вважається **закінченим** з моменту вчинення зазначених у диспозиції ст. 362 ч. 1 КК дій, а у четвертій та п'ятій формі (несанкціоноване перехоплення, санкціоноване копіювання інформації) є злочином з матеріальним складом, оскільки його обов'язковою ознакою при вчиненні передбачених у ст. 362 ч. 2 КК дій є наслідки у вигляді витоку інформації, і є закінченим з моменту настання таких наслідків.

Об'єктивна сторона виражається у вчиненні щодо відповідної інформації несанкціонованої: зміни, знищення, блокування, перехоплення та копіювання.

Знаряддям вчинення злочинів є, як правило, програмні чи технічні засоби, за допомогою яких були вчинені несанкціоновані зміна, знищення, блокування, перехоплення або копіювання інформації, яка обробляється в ЕОМ, АС чи КМ або зберігається на носіях такої інформації. Якщо ці засоби є власністю особи, яка вчинила передбачені ст. 362 дії, вони (засоби) підлягають конфіскації згідно з санкціями ч. 1, 2, 3 цієї статті.

Під **несанкціонованою зміною** комп'ютерної інформації, необхідно визнавати заміну або вилучення будь-якої складової частини відповідної інформації чи внесення до цієї інформації будь-яких додаткових, раніше відсутніх у ній складових частин. Під **знищенням** відповідної інформації розуміються дії, наслідком яких є зникнення інформації у комп'ютері, автоматизованій системі, комп'ютерній мережі чи на носії.

Суб'єкт злочину спеціальний – особа, яка має право доступу до інформації, яка обробляється в ЕОМ, АС чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом щодо заборонених дій і прямим або не прямим умислом щодо наслідків передбачених у ч. 2 даної статті.

РОЗДІЛ XV. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

Питання 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ АВТОРИТЕТУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ОБ'ЄДНАНЬ ГРОМАДЯН

Регулювання питань у сфері авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян здійснено цивільним і адміністративним законодавством, Законами України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р., "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р., "Про міліцію" від 20 грудня 1990 р., "Про прокуратуру" від 5 листопада 1991 р. "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 р., "Про державний кордон України" від 4 листопада 1991 р., "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 р., "Про державну податкову службу в Україні" в редакції від 24 грудня 1993 р., "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23 грудня 1993р., постановами Кабінету Міністрів України, постановами Пленуму Верховного Суду України (зокрема, ППВСУ "Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність і власність суддів і працівників правоохоронних органів" від 26 червня 1992 р. № 8), різноманітними положеннями, інструкціями, наказами тощо.

Деякі із злочинів цієї категорії посягають також на особу представника влади або громадськості чи працівника правоохоронного органу, на їх життя, здоров'я, гідність, власність або на інші відносини, що охороняються законом. Тобто, додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами аналізованих злочинів є життя та здоров'я, воля, честь і гідність особи, власність, встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень, громадський порядок, екологічна безпека тощо.

Предметом деяких злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можуть бути:

- 1) державні символи України, офіційно встановлені чи підняті прапор або герб іноземної держави (ст. 338);
- 2) Державний Прапор України (ст. 339);
- 3) будівлі та споруди (ст. 341);
- 4) майно працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів (ст. 347);
- 5) майно, що належить службовій особі чи громадянину, котрий виконує громадський обов'язок (ст. 352);
- 6) матеріальні блага та вигоди майнового характеру (ст. 354);
- 7) майно, що належить винній особі та щодо якого існують цивільно-правові зобов'язання (ст. 355);

8) офіційні документи, приватні документи, що перебувають на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, паспорт або інший особистий важливий документ (ст. 357);

9) підроблені посвідчення чи інші документи, а також печатки, штампи, бланки підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, інші офіційні печатки, штампи, бланки (ст. 358);

10) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (ст. 359);

11) лінії зв'язку, споруди й обладнання, що входять до складу ліній зв'язку (ст. 360).

Багатьом злочинам розділу XV Особливої частини КК властивий спеціальний потерпілий (наприклад, представник влади, працівник правоохоронного органу, близькі родичі представника влади чи працівника правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, військовослужбовець, службова особа, народний депутат України, депутат місцевої ради, фізична особа, що має цивільно-правове зобов'язання, тощо).

З об'єктивної сторони значна кількість злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян вчинюються шляхом активних дій (наруга над державними символами – ст. 338, захоплення державних або громадських будівель чи споруд – ст. 341; самоправство – ст. 356 та ін.). Деякі із розглядуваних злочинів (погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу – частини 2 і 3 ст. 345, погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча – частини 2 і 3 ст. 346, злочини, передбачені частинами 2 і 3 ст. 350, статтями 347, 348, 351, 352, 354, 360) можуть вчинюватися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Більшість злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – це злочини з формальними складами, тобто сформульовані таким чином, що вважаються закінченими з моменту вчинення дії чи невиконання певних вимог (бездіяльності). До них віднесені злочини, передбачені статтями 338, 339, 341, частинами 1 і 2 ст. 342, статтями 344, 349, ч. 1 ст. 350, статтями 351, 353, 354, частинами 1 і 3 ст. 357, ст. 358 та ч. 1 ст. 359.

Момент закінчення деяких із розглядуваних злочинів пов'язаний з настанням суспільно небезпечних наслідків (матеріальний склад злочину). До них належать кваліфіковані склади погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу – частини 2 і 3 ст. 345 (у тому числі і вчинені організованою групою), державного чи громадського діяча – частини 2 і 3 ст. 346, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок – частини 2 і 3 ст. 350, умисне знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу – ст. 347, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок – ст. 352, самоправство – ст. 356, умисне пошкодження ліній зв'язку – ст. 360.

Суб'єктом злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можуть бути, як правило, приватні особи, які досягли на момент вчинення злочину 16-ти років. За посягання на працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348), захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника (ст. 349), умисне спричинення середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень при вчиненні злочинів, передбачених статтями 345, 346, 350, а також за кваліфіковані склади умисного знищення чи пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч. 2 ст. 347), службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 2 ст. 352), кримінальна відповідальність настає з 14-ти років. Деякі із розглядуваних злочинів можуть вчинюватися службовими особами (ст. 340, ч. 2 ст. 343) або лише службовими особами (ч. 2 ст. 344, ч. 2 ст. 351), чи працівником державного підприємства, установи чи організації (ст. 354).

Суб'єктивна сторона розглядуваних злочинів характеризується як правило, умисною формою вини. У більшості випадків умисел прямий. Декілька злочинів можуть характеризуватися змішаною формою вини. До них належать: кваліфіковані склади злочинів,

передбачених частинами другими статей 343, 347, 352, 357, 359, ч. 3 ст. 355 та злочин, передбачений ст. 356.

За безпосереднім об'єктом злочину проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян можна поділити на такі групи:

1. Злочини у сфері використання державних символів (статті 338 та 339);
2. Злочини, пов'язані з перешкоджанням діяльності організацій та об'єднань громадян (статті 340 та 341);
3. Злочини проти представників влади, органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань (статті 342-353);
4. Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації (статті 357-360);
5. Інші злочини проти авторитету держави, органів місцевого самоврядування та діяльності об'єднань громадян (статті 354-356).

Питання 2. Кримінально-правова характеристика окремих злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

Стаття 340. Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій

Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якщо це діяння було вчинене службовою особою або із застосуванням фізичного насильства

Право на проведення цих заходів гарантоване ст. 39 Конституції України, в якій зазначається: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування».

Мітинг – це мирне публічне зібрання громадян для обговорення політичних та інших невідкладних питань життя. Його атрибутом є численна аудиторія, гасла, прапори, оратори, заклики (як усні, так і письмові).

Збори – загальна присутність, як правило, обмеженої кількості людей, об'єднаних спільними політичними або громадськими інтересами; засідання членів будь-якої організації.

Вуличний похід – процесія, проходження вулицями міста з метою демонстрації певного суспільно-політичного настрою, вираження солідарності, протесту або незгоди з будь-чим.

Демонстрація – масове проходження громадян на знак вираження суспільно-політичного настрою (солідарності, протесту, незгоди з будь-чим і т. ін.).

Безпосереднім об'єктом злочину є конституційне право громадян на організацію і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Вчиненням цього злочину шкода заподіюється також авторитетові органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, які або самі перешкождали організації чи проведенню зазначених заходів, або не забезпечили їх мирне проведення. У разі, коли незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрації здійснювалось із застосуванням фізичного насильства, додатковим об'єктом може бути життя, здоров'я, гідність потерпілих.

Об'єктивна сторона злочину виражається у створенні перепон (перешкоджанні) громадянам висловлювати свою думку з приводу тих чи інших подій, які відбуваються в державі, шляхом проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій.

Перешкоджання може проявлятися у:

- а) забороні проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій шляхом, скажімо, винесення рішення про заборону їх проведення, підкупу організаторів відповідного заходу, погрози застосування до організаторів певного адміністративного заходу тощо.

Згідно із ч. 2 ст. 39 Конституції України, «обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей»;

б) забороні проведення зазначених заходів у певному місці, визначеному, згідно із законом, виконавчим комітетом місцевої ради. Орган місцевого самоврядування, який було сповіщено про проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрант, вправі лише запропонувати тим, хто звернувся з повідомленням, інше місце або інший час для проведення відповідного заходу з метою недопущення порушень громадського порядку, масових заворушень тощо у зв'язку, наприклад, із зіткненням колон демонстрантів різних партій, одночасним зібранням в одному і тому ж приміщенні для проведення зборів членів різних колективів;

в) блокуванні вулиць, якими має пройти демонстрація, похід, та місць, де заплановано провести мітинг, збори;

г) незаконній відмові у наданні приміщення для проведення зборів;

г) відключенні освітлення;

д) створенні шумових перешкод на мітингу, зборах;

е) застосуванні фізичного насильства (заподіянні учасникам зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні їх волі, нанесенням побоїв тощо) і т. ін.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-яких зазначених вище дій — формальний склад злочину.

Суб'єктом злочину, вчиненого без насильства, може бути тільки службова особа, а вчиненого із застосуванням насильства — будь-яка особа, яка досягла 16-ти років, у т. ч. і службова.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Злочини проти представників влади, органів місцевого самоврядування, працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань

Потерпілими від цих злочинів можуть бути: представник влади (статті 342, 349), працівник правоохоронних органів (статті 342, 343, 345, 347, 348, 349), член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону (статті 342, 348), військовослужбовець (статті 342, 348), державний діяч (статті 344, 346), громадський діяч (ст. 346), службова особа та громадянин, який виконує громадський обов'язок (статті 350, 352), народний депутат України (статті 344, 346, 351), депутат місцевої ради (ст. 351). У шістьох статтях (345, 346, 347, 348, 349, 352) йдеться і про близьких родичів відповідних потерпілих, а в ст. 350 — про близьких їм осіб.

До представників влади віднесено працівників державних органів і установ (крім тих, що віднесено до працівників правоохоронних органів), які наділені правом у межах своєї компетенції пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними і юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. До них, зокрема, належать народні депутати України, депутати місцевих рад та сільські, селищні, міські голови, керівники місцевих державних адміністрацій, інспектори державних інспекцій при виконанні функцій, не пов'язаних із застосуванням правових норм, військові коменданти, начальники гарнізонів.

Працівниками правоохоронних органів є: працівники органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку Збройних Сил України, митних органів, Державної прикордонної служби, державної податкової служби, органів і установ виконання покарань, органів державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони та працівники інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

До членів громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону належать члени зведених загонів громадських формувань, спеціалізованих загонів

(груп) сприяння міліції та Державній прикордонній службі, асоціацій громадських формувань тощо, створених для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі та органам виконавчої влади, а також службовим особам у запобіганні адміністративним правопорушенням і злочинам та у їх припиненні, у захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин, що мають своє положення (статут), зареєстроване в органах місцевого самоврядування.

Стаття 342. Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві

Родовий об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері державного управління (порядок управління), складовою частиною (структурним елементом) яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність представників влади, правоохоронних органів, громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону й законних військових формувань на території України. Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами злочину можуть бути: здоров'я, воля, честь і гідність особи.

Потерпілими від злочину можуть бути:

1) представник влади (ч. 1 ст. 342) – це працівники державних органів і установ, наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також виносити рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості;

2) працівник правоохоронного органу – це працівники органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митних органів, органів охорони державного кордону, органів державної податкової служби, органів і установ виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони й інших органів, які здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції (наприклад, співробітники кадрового складу розвідувального органу Міністерства оборони України, працівники Антимонопольного комітету України, уповноважені особи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України тощо);

3) член громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону – це громадянин України, що відповідно до закону є членом зареєстрованого в установленому порядку громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону. Таке громадське формування – це об'єднання, загін, дружина чи інша організація людей, створені для підтримання громадського порядку й охорони державного кордону, що мають статут і зареєстровані в установленому порядку в органах місцевого самоврядування;

4) військовослужбовець (ч. 2 ст. 342) – це особи офіцерського складу, прапорщики, мічмани, військовослужбовці строкової та надстрокової служби, військової служби за контрактом у ЗС України, прикордонних військ України, СБ України, внутрішніх військ МВС України чи інших військових формувань, які створюються відповідно до законодавства України.

Об'єктивна сторона злочину характеризується:

1) діянням – опором представникові влади (ч. 1 ст. 342), опором працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону чи військовослужбовцеві (ч. 2 ст. 342);

2) часом вчинення злочину – під час виконання представником влади, зокрема й працівниками правоохоронного органу, службових обов'язків; членом громадського порядку

і державного кордону або військовослужбовцем – покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Опір – це активна фізична протидія здійсненню згаданими особами покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку. При цьому дії винного можуть бути спрямовані безпосередньо проти вказаних потерпілих (наприклад, винний перешкоджає слідчому увійти в кімнату для огляду місця події) або предметів, необхідних для виконання ними особами своїх обов'язків (наприклад, винний знищує документ, який прокурор намагався вилучити у нього).

Від вчинення опору треба відрізнити непокору, під якою розуміється відмова від виконання законних вимог згаданих осіб. Вона не тягне за собою кримінальної відповідальності, крім випадків невиконання службовою особою законних вимог народного депутата України, депутата місцевої ради, передбачених ст. 351.

В окремих випадках вчинення опору представнику влади утворює склад іншого злочину. Наприклад, за опір, що є способом впливу (крім поєднаного з насильством) на державного діяча, відповідальність передбачена ст. 344.

Опір службовим особам, що не є представниками влади, поєднаний з насильством або погрозами на їх адресу, за наявності необхідних ознак, тягне за собою відповідальність за ст. 350.

Опір представникові влади, який охороняє громадський порядок, вчинений під час хуліганства, повністю охоплюється складом злочину, передбаченим ч. 3 ст. 296, і додаткової кваліфікації за ст. 342 не потребує.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони розглядуваного злочину є вчинення його під час виконання представником влади та працівником правоохоронного органу службових обов'язків, а членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцем – покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку.

Під виконанням службових обов'язків представником влади або працівником правоохоронного органу розуміються дії по охороні громадського порядку, навколишнього природного середовища (наприклад, рибінспектором – рибних запасів, лісничим – дерев), здійсненню різноманітних перевірок (наприклад, санітарного стану, пожежної безпеки, використання електричної енергії, фінансової дисципліни податковим інспектором), запобіганню злочинам та дисциплінарним проступкам з боку засуджених тощо. Їх службові обов'язки, при виконанні яких можливий опір, передбачені відповідними законами та підзаконними актами, що регламентують правозастосовні та правоохоронні функції потерпілих від злочину. До них, зокрема, належать: ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»; ст. 10 Закону України «Про міліцію»; розділ IV Закону України «Про Службу безпеки України»; розділ II Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України».

Для кваліфікації опору за ст. 342 не має значення, виконував представник влади, працівник правоохоронного органу свої службові обов'язки, перебуваючи безпосередньо на службі чи в інший, вільний від роботи час (наприклад, під час відпустки). Головне, щоб вони діяли в момент вчинення їм опору в межах наданих їм прав та повноважень.

Під виконанням обов'язків щодо охорони громадського порядку розуміється несення постової чи патрульної служби, підтримання порядку під час демонстрацій, мітингів, проведення зборів, з'їздів, інших масових заходів, при ліквідації наслідків аварії, стихійного лиха, дій по припиненню або запобіганню порушень громадського порядку, затриманню порушника тощо.

Обов'язки членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону щодо охорони громадського порядку передбачені Законом «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», а також у положеннях (статутах) цих формувань.

Час виконання представниками влади (зокрема й працівником правоохоронного органу) службових обов'язків – це час реалізації такою особою наданих їй прав і виконання

обов'язків, які передбачені відповідними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність представника влади чи органу, в якому він працює.

Час виконання членами громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовцями покладених на них обов'язків щодо охорони громадського порядку наявний, якщо опір цим особам чинять як при виконанні покладених на них обов'язків, так і при реалізації прав, наданих їм у зв'язку з виконанням службових завдань.

Так, гр. Б. 07 лютого 2010 року після 19 год., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння під час освідчення в Коломийській центральній районній лікарні, вчинив опір працівникові Коломийського МРВ УМВС гр. В. під час виконання останнім службових обов'язків, а саме: не бажаючи проведення медичного освідчення зіпсував формений одяг потерпілого. Крім того, в той же час і місці гр. Б. умисно заподіяв працівникові Коломийського МРВ УМВС гр. В. у зв'язку з виконанням цим працівником легкі тілесні ушкодження у вигляді забою м'яких тканин обличчя. Суд кваліфікував дії гр. Б. за ст. 342 ч.2 КК України як опір працівникові правоохоронного органу під час виконання ним службових обов'язків щодо охорони громадського порядку та за ст. 345 ч.2 КК України як умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу легких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків.

Суб'єктом злочину може бути не лише правопорушник, до якого потерпілий пред'явив законні вимоги, пов'язані з виконанням свого службового обов'язку чи взятого на себе обов'язку з охорони громадського порядку, але й інша особа, яка активно перешкоджала їм виконувати ці обов'язки.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом.

Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343) чи у діяльність державного діяча (ст. 344)

Родовий об'єкт злочину – суспільні відносини у сфері державного управління (порядок управління), складовою частиною (структурним елементом) яких є авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян. Безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну діяльність представників правоохоронних органів та державних діячів.

Потерпілими від злочину, передбаченого ст. 343, можуть бути працівники правоохоронних органів, а ст. 344 – державні діячі. Закон дає вичерпний перелік останніх: Президент України, Голова Верховної Ради України, народний депутат України, Прем'єр-міністр України, член Кабінету Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або його представник, Голова Рахункової палати або член Рахункової палати, Голова або член Центральної виборчої комісії, Голова Національного банку України, член Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голова Антимонопольного комітету України, Голова Фонду державного майна України, Голова Державного комітету телебачення і радіомовлення України.

Об'єктивна сторона обох злочинів полягає у втручанні в діяльність працівника правоохоронного органу (ст. 343) чи державного діяча (ст. 344). Втручання може проявлятися у будь-якій формі незаконного впливу на потерпілого, спрямованого на перешкоджання виконанню ним службових обов'язків або на досягнення прийняття ним неправомірного рішення. Вплив може полягати в умовлянні, шантажуванні потерпілого, погрозі відмовити у наданні законних благ, а також у будь-якій іншій формі впливу. Незаконність впливу означає, що такі дії суперечать відповідному закону чи підзаконному актові.

Вплив може здійснюватись усно, письмово (у тому числі й анонімно), за допомогою засобів масової інформації (публікацій у газетах, виступах по радіо, телебаченню тощо), як особисто, так і за допомогою інших осіб.

Умовляння можуть супроводжуватися обіцянками допомогти вирішити якісь сімейні проблеми, надати можливість користуватися автомобілем, дачною ділянкою тощо. Прохання

ж, наприклад, батьків або інших родичів правопорушника про прийняття працівником правоохоронного органу рішення в інтересах цього правопорушника не утворює складу цього злочину.

Шантажування може здійснюватися шляхом погрози розголосити відомості, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб, таємницю усиновлення, відомості, які потерпілий хотів би залишити в таємниці, тощо.

Іншими формами впливу можуть бути відмова у догляді за дітьми, старими батьками, хворими, погроза згвалтуванням тощо.

Виходячи з того, що потерпілим від злочину, передбаченого ст. 344, є державний діяч, умовляння може супроводжуватися обіцянками підтримати на виборах, під час голосування, виступити на колегії міністерства з позитивною оцінкою проекту розпорядження тощо; погроза – обіцянкою звільнити з посади, відмовою у підтриманні на виборах, голосуванням проти продовження строку перебування на посаді, припиненням повноважень тощо; інші форми впливу – відмовою виконувати певні рішення, розробити проект закону, постанови чи іншого офіційного документа, неподання такого проекту на розгляд колегіального органу, з метою показати нездатність потерпілого виконувати свої службові обов'язки тощо.

Вплив на працівника правоохоронного органу чи державного діяча шляхом захоплення чи утримання заручником його близького родича або співробітника працівника правоохоронного органу охоплюється ст. 349 і додаткової кваліфікації за ст. 343 не потребує.

Вплив на потерпілих розглядуваних злочинів шляхом підкупу належить кваліфікувати як давання або замах на давання хабара (ст. 369 або частини 2 чи 3 ст. 15 і ст. 369).

Засобом впливу на працівника правоохоронного органу може бути вчинення й інших дій, які самі по собі є злочинними. Наприклад, втручання вчинялось шляхом опору особою, до якої не була безпосередньо звернена вимога працівника міліції, який охороняє громадський порядок. Якщо дії такої, особи не перешкодили затримати правопорушника, у тому числі й злочинця, або запобігти злочинному посягання, то вчинене треба кваліфікувати за ч. 2 чи ч. 3 ст. 342. Коли ж внаслідок зазначених дій винний перешкодив запобігти вчиненню злочину або затримати особу, яка його вчинила, відповідальність настає за ч. 2 ст. 343 та ч. 2 чи ч. 3 ст. 342.

Якщо вплив на працівника правоохоронного органу з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків чи домогтися прийняття неправомірних рішень здійснюється погрозою вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна і ця погроза перешкодила запобігти злочину чи затримати особу, яка його вчинила, вчинене треба кваліфікувати за ч. 2 ст. 343 та ч. 1 ст. 345. Якщо вказані наслідки не настали, застосовується тільки ст. 345.

Якщо втручання в діяльність працівника правоохоронного органу поєднане з насильницьким опором (ч. 3 ст. 342), діями, передбаченими статтями 345, 347 або 348, вчинене належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 343 і зазначеними статтями КК.

Кваліфікація втручання у діяльність державного діяча також залежить від особи потерпілого, заподіяної йому фізичної або матеріальної шкода, способу та мети втручання. Наприклад, якщо вплив, скажімо, на Голову Рахункової палати з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або домогтися прийняття незаконного рішення здійснюється погрозою вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, знищенням чи пошкодженням майна, викраденням або позбавленням його волі, вчинене треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 346, а поєднане з вчиненням насильства (умисним заподіянням тілесних ушкоджень, побоїв, мордування, катування тощо) – за ч. 2 або ч. 3 ст. 346, зі знищенням або пошкодженням їх майна – за сукупністю злочинів, передбачених статтями 344 та 352.

Стаття 348. Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця

Вбивство або замах на вбивство працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а також члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку.

Посяганням на життя є умисне вбивство або замах на умисне вбивство хоча б однієї із зазначених у ст. 348 осіб.

Безпосереднім об'єктом злочину є авторитет потерпілих та органів, в яких вони працюють, займаються громадською діяльністю або проходять службу, а також їх життя та життя близьких родичів працівника правоохоронного органу.

Потерпілими від злочину можуть бути працівники правоохоронних органів, їх близькі родичі, члени громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовці. Аналогічні дії щодо інших представників влади чи громадськості, а також службових осіб і окремих громадян кваліфікуються за п. 8 ч. 2 ст. 115.

У липні 2006 р. група осіб К., Л., М. та Н. вчинили умисне протиправне заподіяння смерті працівнику правоохоронного органу гр. А. у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, з корисливих мотивів, на замовлення, за попередньою змовою групою осіб (бандою). Тому діяння зазначених осіб суд кваліфікував за ст. 257, п.п. 6, 11, 12 ч. 2 ст. 115, ст. 348 КК України.

Об'єктивна сторона розглядуваного злочину може полягати в активних діях або в бездіяльності. Це злочин з формально-матеріальним складом. Вважається закінченим як з моменту настання смерті потерпілого, так і з моменту замаху на його життя. У першому випадку обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті потерпілого та причинового зв'язку між дією чи бездіяльністю і настанням смерті потерпілого.

Для кваліфікації посягання на життя працівника правоохоронного органу за ст. 348 не має значення, вчинювалось воно під час виконання потерпілим своїх службових обов'язків чи в інший, вільний від роботи час (наприклад, під час відпустки). Головне, щоб умисне вбивство чи замах на вбивство були вчинені у зв'язку з виконанням потерпілим свого службового обов'язку.

Посягання на життя члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону та військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю, яка не стосується охорони громадського порядку, або на ґрунті особистих стосунків визнається злочином проти особи і потребує кваліфікації за ст. 115.

Суб'єктом злочину є особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини. Винний усвідомлює, що посягає на життя саме працівника правоохоронного органу або його близьких родичів у зв'язку з виконанням працівником службових обов'язків, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону чи військовослужбовця у зв'язку з їх діяльністю щодо охорони громадського порядку, передбачає настання смерті названих осіб внаслідок свого діяння і бажає або свідомо припускає її настання. Замах же на умисне вбивство осіб, зазначених у ст. 348, може бути вчинено тільки з прямим умислом.

Злочин може бути вчинений не тільки з метою перешкодити потерпілому виконати свої службові обов'язки або обов'язки щодо охорони громадського порядку (під час їх виконання або в майбутньому), а також із мотивів помсти за таку діяльність у минулому.

Виконанням службових обов'язків працівником правоохоронного органу є дії, пов'язані із провадженням дізнання, досудового слідства, дії щодо охорони громадського порядку, навколишнього природного середовища, здійснення різноманітних перевірок, запобігання злочинам та дисциплінарним проступкам з боку засуджених тощо.

Стаття 349. Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника

Захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів з метою спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника

Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника є спеціальним відносно злочину, передбаченого ст. 147, - захоплення заручників, а останній – спеціальним щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146). Тому значна кількість ознак розглядуваного злочину збігається з ознаками загальних щодо нього злочинів. Хоча слід зазначити і ряд відмінностей. Вони стосуються частково потерпілих від злочину, переліку осіб, до яких звернена вимога злочинця, як умова звільнення заручника, кваліфікуючих ознак, які є у статтях 146 та 147 і немає у ст. 349.

Об'єктом злочину є не тільки воля, честь і гідність особи, а й авторитет органів влади.

Потерпілим від злочину може бути представник влади, працівник правоохоронного органу та їх близькі родичі.

Об'єктивна сторона злочину виражається у двох діяннях: захопленні та триманні як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу або їх близького родича.

Захоплення заручника – це протиправне, насильницьке обмеження фізичної можливості однієї або декількох осіб вільно, за своїм бажанням, рухатись у просторі, тримання заручника – це протиправне насильницьке перешкоджання виходу заручника на свободу.

Як правило, захоплення заручника і наступне його тримання – ланцюги одного і того ж діяння, вчинюваного одними і тими ж суб'єктами. Втім, можлива ситуація, за якої одні злочинці захоплюють заручника, доставляють його в певне місце, а інші його тримають. Законодавча диференціація діяння на захоплення й тримання заручників дозволяє персоніфікувати відповідальність, оскільки кожна з названих дій може вчинюватися із застосуванням різного ступеня насильства, використанням різних засобів для захоплення і тримання заручників, умов, в яких тримаються заручники, тощо. Крім того, захоплення заручників – разова дія, а тримання їх – триваючий злочин, що суттєво впливає на момент припинення злочину та визначення закінчення строків давності притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Захоплення і тримання заручників вважаються закінченим злочином з моменту фізичного обмеження волі заручника та початку перешкоджання виходу його на волю. Тримання заручників припиняється з моменту їх втечі із місця тримання, звільнення злочинцями (незалежно від причини такого звільнення) або іншими особами (наприклад, працівниками міліції або служби безпеки) чи смерті заручників.

Захоплення заручників може вчинюватися різними способами (таємно, відкрито, шляхом обману, зловживання довірою, з використанням службового становища), із застосуванням насильства, з погрозою заручникові застосувати насильство щодо нього або його близьких родичів, з використанням одурманюючих речовин або наркотичних засобів, однією особою, за попередньою змовою групою осіб або організованою групою.

Тримання заручників може здійснюватися шляхом зв'язування потерпілого і приковування його до чогось важкого чи нерухомого, закриттям у приміщенні, контейнері, цистерні, машині, фургоні, салоні літака, триманням заручника під прицілом вогнепальної зброї, обгородженим дротом, який перебуває під напругою або з'єднаний із вибухівкою.

На відміну від злочинів, передбачених статтями 146 і 147, способи захоплення або тримання як заручників представника влади, працівника правоохоронного органу або їх близьких родичів, ступінь тяжкості застосованого при цьому насильства, тривалість тримання заручника, вчинення цього злочину у співучасті (крім складної форми) на кваліфікацію скоєного не впливає.

Винятком із цього правила є вчинення під час захоплення чи тримання заручника щодо нього іншого злочину, який не охоплюється диспозицією ст. 349. Наприклад, зґвалтування,

умисне вбивство, незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, знищення або пошкодження майна. Такі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 349 та ст. 152, п. 3 ч. 2 ст. 115, ст. 314 або (залежно від виду заручника) за ст. 194 чи 347.

Суб'єктом злочину є особа, якій до вчинення злочину виповнилося 14 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом та спеціальною метою: спонукання державної чи іншої установи, підприємства, організації або службової особи вчинити або утриматися від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Спонукання супроводжується, як правило, погрозою позбавити життя заручника, заподіяти йому тілесне ушкодження, тримати його в неволі невизначений час. При цьому погроза доводиться до державної чи іншої установи, підприємства, організації чи службової особи. Якщо погроза адресується родичеві заручника або іншій особі, тобто не названому у ст. 349 адресатові, скоєне необхідно кваліфікувати за ст. 147.

Характер вимог, які пред'являються винним відповідному адресатові, для кваліфікації вчиненого значення не мають. До них можна віднести вимоги: відмовитись від укладання угоди, звільнити взятого під варту громадянина, дозволити безперешкодно покинути приміщення виправно-трудоваї установи, територію держави, забезпечити винного грішми, зброєю тощо.

Якщо в процесі захоплення чи тримання заручника винний погрожує йому вбивством, каліцтвом, знищенням або пошкодженням майна (наприклад: з метою спонукання заручника самому звернутися до представників державної чи іншої установи, організації, підприємства або службової особи з проханням виконати вимогу винного; з метою примусити потерпілого не робити спробу звільнитися з неволі, чинити опір), то скоєне необхідно кваліфікувати наступними способами:

а) заручник – представник влади або його близький родич. Мета погрози – припинити за допомогою заручника діяльність представника влади або змінити її характер – за статтями 349 та 350;

б) заручник – працівник правоохоронного органу і погроза вчинюється з метою домогтися від нього прийняття незаконного рішення, наприклад, наказати підлеглому звільнити із-під варті небезпечного злочинця – за ст. 349 та ст. 343;

в) заручник – родич працівника правоохоронного органу. Мета погрози є: ідентичною з попередньою і доведена до відома працівника правоохоронного органу – за статтями 349 та 343;

г) будь-хто із заручників. Погроза висловлюється у зв'язку зі службовою діяльністю представника влади або працівника правоохоронного органу – тільки за ст. 349.

Фактичне позбавлення життя заручника, знищення його майна тощо кваліфікується за сукупністю злочинів.

Якщо у процесі захоплення заручника було вбито сторонню особу або їй було заподіяно тілесне ушкодження, або знищено чи пошкоджено майно, що не належить заручникові, скоєне повинно кваліфікуватися за сукупністю злочинів – за ст. 349 та відповідною статтею; що передбачає відповідальність за вбивство, заподіяння тілесних ушкоджень або знищення чи пошкодження майна.

Злочини у сфері використання документів і засобів отримання інформації

Стаття 357. Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження

Об'єктом злочину є встановлений законодавством порядок обігу і використання офіційних документів, штампів і печаток, а також приватних документів, який забезпечує нормальну діяльність органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, а також права та законні інтереси громадян і юридичних осіб.

Предметом злочину закон називає офіційні або приватні документи, штампи, печатки (частини 1 і 2 ст. 357) та паспорт громадянина або інший важливий особистий документ (ч. 3 ст. 357).

Офіційними є документи, що мають юридичне значення. Вони можуть виходити від державних органів влади й управління, службових осіб цих органів або органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, громадян – підприємців, нотаріусів, інших осіб, які мають право посвідчувати чи видавати такі документи.

Приватними документами вважаються документи, які виходять від окремих громадян. Вони можуть бути предметом злочину лише в разі знаходження їх на підприємствах, організаціях чи установах незалежно від форми власності.

Штампи і печатки – це спеціальні прилади (форми), на яких міститься рельєфне або поглиблене дзеркальне відображення тексту, знаків, малюнків та інших позначок для одержання відбитків на папері, нетканих матеріалах, металі, сургучі, воску тощо. Штампи і печатки використовуються для посвідчення документів, їх офіційного характеру, посвідчення певних фактів, які мають юридичне значення, для пломбування приміщень, вантажів, поштових відправлень, для посвідчення сплати грошових коштів тощо. Вони, як правило, мають найменування та інші реквізити підприємства, установи, організації.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 357, виражається у:

1) викраденні. Під викраденням треба розуміти вилучення документів, штампів, печаток шляхом крадіжки, грабежу та розбою. Застосоване при розбійному нападі фізичне насильство має отримувати самостійну юридичну оцінку і кваліфікуватися як злочин проти здоров'я;

2) привласненні;

3) вимаганні офіційних документів, штампів, печаток,

4) заволодінні ними шляхом шахрайства чи

5) зловживання своїм службовим становищем, а також їх

6) знищенні – приведення документів, штампів, печаток в стан, коли вони втрачають властивість бути носієм зафіксованої на них інформації (фізична ліквідація, наприклад, шляхом спалювання, подрібнювання, травлення кислотою; стирання тексту документа до стану неможливості його відновлення; стирання інформації з магнітного, лазерного диску; заливання фарбою тощо);

7) пошкодженні – це приведення документів, штампів, печаток у стан, коли використання їх за цільовим призначенням можливе лише після реставрації;

8) приховуванні – це переміщення документів, штампів, печаток з місця зберігання в інше місце в межах підприємства, установи чи організації, що позбавляє заклад можливості використовувати їх за цільовим призначенням.

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення однієї із зазначених в диспозиції ч. 1 ст. 357 дій. Наступне використання викрадених документів не охоплюється диспозицією цієї статті і за наявності ознак іншого злочину повинно отримувати самостійну правову оцінку.

Суб'єкт злочину – загальний. Суб'єктом заволодіння предметом цього злочину шляхом використання свого службового становища може бути лише службова особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом, корисливим мотивом або іншим особистим інтересом. Під останнім треба розуміти бажання отримати вигоду нематеріального характеру, наприклад: помста особі, у віданні якої знаходиться предмет злочину, намір перешкодити укладенню договору, видача документа іншій особі, дезорганізувати роботу підприємства тощо.

12.06.2010 року, близько 3 год. в районі залізничного переїзду біля с. Жовте П'ятихатського району Дніпропетровської області гр. Ш. та гр. Щ., наздогнавши автомобіль ВАЗ 2101, яким керував гр. А., підбігли до вищевказаного автомобілю. Гр. Ш., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, відкрив дверцята автомобілю зі сторони водія та назвався працівником міліції і почав вимагати від гр. А., щоб він вийшов з автомобілю для

обишуку, таким чином самовільно присвоївши владні повноваження службової особи, а саме працівника міліції. Після чого продовжуючи вважати, що в автомобілі знаходяться особи, що займаються крадіжками чужого майна, на ґрунті зненацька виникли особистих неприязних стосунків, обоє умисно почали наносити удари кулаками та ногами гр. А. Побачивши, що в результаті застосованого насильства, потерпілий гр. А. не може чинити опір у гр. Ш. та гр. Щ. виник умисел на відкрите викрадення чужого майна. Виконуючи свій злочинний умисел, діючи групою осіб, вони відкрито, умисно викрали з автомобілю особисті речі потерпілого гр. А. Крім того, гр. Ш. та гр. Щ., з метою заволодіння важливими особистими документами, відкрито викрали з автомобілю водійське посвідчення, доручення на право керування автомобілем та техпаспорт на автомобіль ВАЗ-2101. Суд кваліфікував діяння гр. Ш. та гр. Щ. за ст. 186 ч.2 КК України як – відкрите викрадення чужого майна, вчинене за попередньою змовою групою осіб; за ст. 353 КК України як – самовільне присвоєння владних повноважень службової особи із вчиненням будь яких суспільно небезпечних дій; за ст. 357 ч.3 КК України – як незаконне заволодіння будь - яким способом іншим важливим особистим документом

Визнання документів, штампів і печаток особливо важливими здійснюється в кожному конкретному випадку з урахуванням матеріалів кримінальної справи. До таких документів, зокрема, належать: гербові печатки, докази по кримінальних і цивільних справах, нотаріально засвідчені угоди і т. ін.

Частина 3 ст. 357 передбачає відповідальність за самостійний склад злочину – незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом

Стаття 358. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів

Об'єктом злочину є встановлений порядок виготовлення, використання та обігу вказаних у статті предметів управлінської діяльності.

Стаття 358 називає три групи предметів злочину:

1) посвідчення або інший документ, який видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, громадянином – підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, і який надає права або звільняє від обов'язків;

2) печатки, штампи чи бланки підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності;

3) інші офіційні печатки, штампи чи бланки.

Об'єктивна сторона злочину виражається у: а) підробленні посвідчення або іншого документа (предметів першої групи); б) виготовленні підроблених печаток, штампів чи бланків (предмета другої та третьої груп); в) збуті предметів всіх трьох груп (ч. 1 та ч. 2 ст. 358); г) використанні завідомо підробленого документа (ч. 3 ст. 358).

Під підробленням посвідчення або іншого документа треба розуміти: 1) виготовлення фальшивого посвідчення чи іншого документа; 2) внесення у справжнє посвідчення (документ) неправдивих відомостей, які викривляють його зміст. Внесення змін у текст посвідчення (документа) може виражатися у виправленні, знищенні або додванні частки тексту, підробці підпису службової особи, постановки відбитку фальшивого (підробленого) штампу чи печатки, або хоч і дійсних, але таємно від осіб, які мають право їх ставити, тощо.

Під виготовленням підроблених печаток, штампів та бланків розуміється незаконне їх повне виготовлення (скажімо, шляхом вирізання, гравіювання форм – кліше), або внесення змін у дійсні печатки, штампи та бланки, які викривляють зміст їх реквізитів (додавання або зменшення позначок, які містяться на них, наприклад, зміна значення слова шляхом зрізання частини його рельєфного зображення на печатці).

Збутом предмета цього злочину є його відчуження шляхом продажу, обміну, дарування, використання у якості платежу, передачі в знак погашення боргу особі, яка хоче його використати, і т. ін.

Під використанням треба розуміти подання або пред'явлення завідомо підробленого документа (ч. 3 ст. 358) відповідній особі підприємства, установи, організації незалежно від їх форми власності для придбання тих або інших прав або звільнення від обов'язків.

При поданні документ переходить у відання організації, установи чи підприємства. При пред'явленні винний лише знайомить з його змістом відповідних людей, а сам документ залишається у нього на руках. Наприклад, особа пред'являє підроблене посвідчення ветерана праці для безоплатного проїзду у приміському потязі.

Злочин з формальним складом. Він вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої із вказаних вище дій: підроблення, виготовлення або збуту предметів цього злочину чи подання або пред'явлення завідомо підробленого документа. Злочин у формі використання вважається закінченим з моменту подання або пред'явлення підробленого документа.

Гр. П., перебуваючи на посаді голови дільничної виборчої комісії №129 у селі Підберізіці Зборівського району Тернопільської області, будучи матеріально відповідальною особою, на початку травня 2009 року, отримала від касира окружної виборчої комісії територіального виборчого округу №168 у місті Зборові одноразову грошову винагороду в сумі 2455,52 гривень для виплати вісьмом членам дільничної виборчої комісії №125, по 306,94 гривень кожному, а також одержала бланк відомості для оформлення видачі зазначених коштів. З вказаної суми вона отримала нараховані їй 306,94 грн., а решту грошей привласнила, розпорядившись ними на власний розсуд. З метою звітування перед окружною виборчою комісією №168 про використання ввірених їй коштів гр. П. підробила у відомості підписи членів територіальної виборчої комісії про отримання ними зазначеної одноразової грошової допомоги. Крім цього, гр. П. використала вказану завідомо підроблену відомість, шляхом здачі її в бухгалтерію окружної виборчої комісії №168 – розпорядника коштів, як звітного документа. Суд кваліфікував дії гр. П. за ч.1 ст.191 КК України, тобто привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, кваліфіковано вірно, оскільки гр. П. привласнила кошти, які їй були ввірені для виплати членам дільничної виборчої комісії як матеріально відповідальній особі та розпорядилася ними на власний розсуд та за ч.1 ст.358 КК України як підроблення з метою використання відомості на виплату одноразової грошової допомоги членам дільничної виборчої комісії. Крім того, дії гр. П. кваліфіковано за ч.3 ст.358 КК України, так як вона використала завідомо підроблену відомість шляхом здачі в бухгалтерію ОВК, прозвітувавши за отримані кошти.

Суб'єкт злочину – загальний. Вчинення передбачених ст. 358 дій службовою особою з використанням свого службового становища треба кваліфікувати за ст. 366. Суб'єктом використання підробленого документа може бути особа, яка не є його підроблювачем. Якщо ж особа сама підробила документ, а потім його використала, її дії слід кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 358.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета – використання зазначених предметів як самим підроблювачем, так й іншими особами.

Гр. С. в кінці вересня 2010 року, діючи умисно, переслідуючи корисливі цілі, з метою особистого збагачення, придбавши бланки довідок про заробітну плату та інші доходи за 2009 рік, власноручно заніс в них відомості про працевлаштування та заробітну плату за шість місяців свою та своєї дружини гр. Л., яка мала виступати в якості його поручителя при оформленні кредиту, підробивши підписи керівників та бухгалтерів ПП «Брунек Шуз» та Юмас Плюс», таким чином здійснив підробку вищевказаних довідок про заробітну плату. В подальшому гр. С. подав уповноваженим особам Тербовлянського відділення № 4 філії ВАТ КБ «Надра» Тернопільського регіонального управління вказані фіктивні довідки разом із пакетом інших документів, необхідних для укладення кредитного договору. Суд кваліфікував дії С. за ч. 1, ч. 3 ст. 358 КК України за ознаками підроблення документа, який видається підприємством з метою використання його підроблювачем та як використання завідомо підробленого документа.

Підроблення посвідчень та інших предметів розглядуваного злочину для їх наступного використання з метою незаконного заволодіння чужим майном є одночасно і готування до

шахрайства. Підробка посвідчення чи іншого предмета розглядуваного злочину для сторонньої особи, яка завідомо для винного використає його для викрадення майна, є співучасть у готуванні до незаконного заволодіння чужим майном і повинна кваліфікуватися за ч. 1 ст. 358, ч. 5 ст. 27, ч. 1 ст. 14 і ст. 190. Як співучасть у готуванні до шахрайства треба кваліфікувати і збут посвідчення чи іншого предмета (як підроблювачем, так і іншою особою) за тих же умов і за тими ж статтями.

Передбачена ст. 358 норма є загальною порівняно з нормами, що передбачають відповідальність за підроблення, використання та збут окремих видів завідомо підроблених документів (див., наприклад, статті 158, 199, 200, 215, 224). Згідно з правилами кваліфікації при конкуренції загальної та спеціальної норм відповідальність за підроблення, використання та збут таких документів має наставати за спеціальною нормою.

Інші злочини проти авторитету держави, органів місцевого самоврядування та діяльності об'єднань громадян

Стаття 356. Самоправство

Самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника

Об'єктом злочину є встановлений законом та іншими нормативними актами порядок здійснення громадянами своїх прав та обов'язків, а також права й інтереси громадян та юридичних осіб, що охороняються законом.

Об'єктивна сторона злочину характеризується самовільним, всупереч встановленому законом порядку, вчиненням будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином, підприємством, установою чи організацією; заподіянням їм такими діями значної шкоди і причиновим зв'язком між діями винного та значною шкодою, яка настала.

Під самовільним вчиненням будь-яких дій треба розуміти реалізацію винним свого дійсного або гаданого права всупереч встановленому законом порядку. Наприклад, особа, яка отримала на законній підставі ордер на квартиру, самовільно заселяє її, не дочекавшись виселення колишніх мешканців; особа самовільно, без звернення в суд, вилучає спірне майно, вважаючи, що воно належить їй; особа самовільно без дозволу відповідних органів заселяє вільну квартиру.

Оспорюваність дій особи означає, що інша фізична чи юридична особа вважає такі дії неправомірними, вчиненими всупереч закону. *Гр. О. звернулась до суду зі скаргою по обвинуваченню гр. Ц. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 356 КК України. Згідно ст. 27 КПК України справи про злочини, в тому числі передбачені ст. 356 КК України щодо дій, якими заподіяно шкоду правам та інтересам окремих громадян, порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому і належить в такому разі право підтримувати обвинувачення. В цих справах дізнання і досудове слідство не проводяться. Як встановлено скарга гр. О. не відповідає вказаним вимогам і тому згідно ч. 1 ст. 251 КПК розглянута бути не може, тому підлягає залишенню без розгляду.*

Злочин вважається закінченим з моменту заподіяння самоправством значної шкоди. Питання про те, чи є заподіяна шкода значною, вирішується в кожному конкретному випадку залежно від фактичних обставин справи (розмірів матеріальної шкоди, важливості порушених прав та інтересів тощо).

Заподіяння самоправними діями шкоди, відповідальність за яку передбачена іншими статтями КК (скажімо, тілесних ушкоджень), треба кваліфікувати за сукупністю злочинів – тобто за ст. 356 і статтею, яка передбачає відповідальність за спричинення відповідної шкоди.

Якщо самоправні дії є способом вчинення іншого, більш тяжкого злочину, то при кваліфікації скоєного застосовується правило конкуренції загальної і спеціальної норм.

Наприклад, самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда стоп – краном кваліфікується тільки за ст. 283, незаконне заволодіння транспортним засобом, скажімо, з метою покататися, – за ст. 289, порушення недоторканності житла – за ст. 162.

Суб'єктом самоправства може бути лише приватна особа, яка досягла 16-річного віку. Службові особи за самоуправні дії несуть відповідальність за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365) або за окремі види самоправства, відповідальність за які передбачена іншими нормами (наприклад, статті 162, 163).

Суб'єктивна сторона самоправства характеризується умисною формою вини: особа усвідомлює, що вона без належного дозволу, всупереч встановленому законом порядку, здійснює своє дійсне чи гадане право або вчинює завідомо для себе незаконні дії, і що це становить певну суспільну небезпечність, передбачає, що її діями може бути завдана значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника, і свідомо допускає, а інколи і бажає настання таких наслідків.

Висновки

Злочини, передбачені розділом XV Особливої частини КК – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на суспільні відносини, які виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Деякі із злочинів цієї категорії посягають також на особу представника влади або громадськості чи працівника правоохоронного органу, на їх життя, здоров'я, гідність, власність або на інші відносини, що охороняються законом. Тобто, додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами аналізованих злочинів є життя та здоров'я, воля, честь і гідність особи, власність, встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень, громадський порядок, екологічна безпека тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОПІДГОТОВКИ:

1. Визначте види та ознаки потерпілих від злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.
2. Охарактеризуйте особливості суб'єкту злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян

РОЗДІЛ XVI. ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Питання 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ НАДАННЯМ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

З 1 липня 2011 р. вступили в силу Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», прийняті Верховною Радою України 7 квітня 2011 р. Цими законами суттєво змінюється система відповідальності в тому числі і кримінальної за корупційні правопорушення. Зокрема основними нововведеннями є загальна зміна системи злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, їх криміналізація. Прийняті Закони базуються на міжнародно-правових актах, які стосуються протидії корупції, зокрема, на Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р., ратифікованої Україною 18 жовтня 2006 р. і набрала чинності на території нашої держави 1 січня 2010 р. Крім цього, Україна виступила стороною і інших міжнародно-правових договорів згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, до них відносяться: Конвенція ООН проти корупції від 11 грудня 2003 р. (ратифіковано із заявами Законом № 251-У від 18.10.2006 р.); Кримінальна конвенція РЄ про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. (ратифіковано із заявою Законом № 252-У від 18.10.2006 р.); Додатковий протокол до Кримінальної конвенції РЄ про боротьбу з корупцією від 15 травня 2003 р. (ратифіковано Законом № 253-У від 18.10.2006 р.); Цивільна конвенція РЄ про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 р. (ратифіковано Законом № 2476-IV від 16.03.2005 р.).

У зв'язку з цим, було змінено назву розділу XVII Особливої частини КК України, який отримав назву «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг» та розширено перелік злочинів віднесених законодавцем до цього розділу.

У ст. 2 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р міститься низка визначень, таких як:

а) "державна посадова особа" означає: і) будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі Держави-учасниці, яку призначено чи обрано, праця якої оплачувана чи не оплачувана, незалежно від старшинства; ii) будь-яку іншу особу, яка виконує будь-яку державну функцію, зокрема для державного органу або державного підприємства, або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці; iii) будь-яку іншу особу, що визначається як "державна посадова особа" у внутрішньому праві Держави-учасниці. Однак з метою вжиття деяких конкретних заходів, передбачених главою II цієї Конвенції "державна посадова особа" може означати будь-яку особу, яка виконує будь-яку державну функцію або надає будь-яку державну послугу, як це визначається у внутрішньому праві Держави-учасниці і як це застосовується у відповідній галузі правового регулювання цієї Держави-учасниці;

b) "іноземна державна посадова особа" означає будь-яку особу, яка обіймає посаду в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі зарубіжної країни, яку призначено чи обрано; а також будь-яку особу, яка здійснює державні функції для зарубіжної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства;

с) "посадова особа міжнародної організації" означає співробітника міжнародної організації чи будь-яку особу, яка уповноважена такою організацією діяти від її імені;

д) "майно" означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них;

е) "доходи від злочину" означає будь-яке майно, придбане або отримане безпосередньо чи опосередковано в результаті вчинення будь-якого злочину.

У ст. 15 цієї Конвенції «Підкуп національних державних посадових осіб» зазначається, що кожна Держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання кримінально караними наступних діянь, якщо вони вчинені умисно:

а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх службових обов'язків;

б) вимагання або прийняття державною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи чи іншої фізичної або юридичної особи, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи утрималась від вчинення дій під час виконання своїх посадових обов'язків.

У ст. 18 цієї Конвенції «Зловживання впливом» зазначається, що кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами наступних дій, якщо вони вчинені умисно:

а) обіцянка, пропозиція або надання державній посадовій особі чи будь-якій іншій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги, щоб ця посадова особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації чи державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги для ініціатора таких дій чи будь-якої іншої особи;

б) вимагання або прийняття державною посадовою особою чи будь-якою іншою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої себе чи для іншої особи, щоб ця особа чи така інша особа зловживала своїм справжнім або удаваним впливом з метою одержання від адміністрації або державного органу Держави-учасниці будь-якої неправомірної переваги.

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування, а також в юридичних особах публічного і приватного права.

Безпосереднім об'єктом аналізованих злочинів є правильна (нормальна) службова діяльність певних ланок державного та громадського апарату, а також авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного і приватного права, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій.

Додатковими факультативними безпосередніми об'єктами цих злочинів можуть бути: здоров'я і гідність особи, її права та свободи, власність, інші блага.

Таким чином, окремі злочини у сфері службової діяльності є багатооб'єктними. Наприклад, у диспозиції ст. 364, 365 та 367 КК міститься вказівка на основні безпосередні об'єкти, без заподіяння шкоди хоча б одному з них злочин у сфері службової діяльності відсутній. Тому, шкода повинна бути заподіяна одним з перелічених об'єктів, а саме: 1) охоронюваним законом правам; 2) охоронюваним законом свободам; 3) охоронюваним законом інтересам окремих громадян; 4) державним інтересам; 5) державним інтересам; 6) інтересам юридичних осіб.

Що стосується поняття «*інтерес*», яке вживається для позначення об'єкта кримінально-правової охорони у ст. 364, 365, 367 та 368 КК, то воно вживається і в інших нормах КК. У розділі XVII КК «інтерес» вживається для позначення мотивів чи мети вчинення дій. Конституційний Суд України, розглядаючи питання про зміст поняття «охоронюваний

законом інтерес», констатував, що позиції законодавчого органу, правозастосовних органів у тому числі і ВСУ, так і наукових та навчальних закладів з даного питання суттєво відрізняються. Приймаючи власне рішення з цього приводу, Конституційний Суд України, виходив з такого: «Етимологічний зміст слова «інтерес» включає: а) увагу до кого-, чого-небудь, зацікавленість кимось, чимось; цікавість, захоплення; б) вагу, значення; в) те, що найбільш цікавить кого-небудь, що становить зміст чийхось думок і турбот; г) прагнення потреби; д) те, що йде на користь кому-, чому-небудь, відповідає чийсь прагненням, потребам, вигоду, користь, зиск. У соціологічному розумінні категорія «інтерес» розуміється як об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне та і соціологічне, психологічне значення, вживається у широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами». Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі, на думку Конституційного Суду України, є Конституція України, статті 18, 32, 34, 35, 36, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140 які наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. 44, 127). У ст. 4 ЦПК України «охоронюваний законом інтерес – це прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і Законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам».

Конституційний Суд України вважає, що інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається на законом, ні правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ущемлення прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та Законами України інтереси суспільства, держави або не відповідає загально визнаним принципам права.

Отже, у статтях КК термін «інтерес» вживається для вказівки (позначення) або 1) на об'єкт кримінально-правової охорони, посягання на який законодавець визнає суспільно небезпечним, чи вчинення дій по відверненню можливого заподіяння шкоди якому (охоронюваний законом інтерес) законодавець визнає суспільно корисною поведінкою особи, або 2) на мотиви чи мету вчинення суспільно небезпечних дій як обов'язкову ознаку окремих злочинів, лише за наявності яких дії визнаються злочином. Саме у таких двох значеннях вживається термін інтерес у ст. 364 КК.

Деякі склади злочинів мають **предмет**, наприклад:

1) **документи**, в тому числі офіційні та завідомо неправдиві документи (ч. 1 ст. 366 КК). Під офіційним документом слід розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази у правозастосовчій діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що

складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.

2) завідомо неправдиві **відомості** (ч.1 ст. 366 КК);

3) **Хабар** в будь-якому вигляді. Згідно з постановою ПВСУ від 26.04.2002 № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво» хабарем можуть виступати виключно матеріальні цінності і до них не відносяться нематеріальні цінності переваги послуги тощо (ст.ст. 368, 369, 370 КК);

4) **неправомірна вигода** – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову (ст. ст.364-1, 365-2, 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 цього Кодексу).

Необхідно зазначити, що законодавцем належно не проведено розмежування між такими термінами як: «неправомірна вигода», «хабар», «дарунок», «дохід», «винагорода», «послуги та майно», що може призвести до помилок при кваліфікації злочинів в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг як позначають предмет корупційних правопорушень. Тому вважаємо за необхідне надати поняття цих термінів:

Отже, виникатиме питання, зокрема, про те, чи є неправомірною вигодою дарунок, жертва і хабар, а так само винагорода, послуги та майно. Тому слід зазначити, що неправомірною вигодою:

а) є *хабар*. Ознаки понять «неправомірна вигода» і «хабар» цілком збігаються, тобто це поняття - синонім поняття «неправомірна вигода» і його використання у статтях 368, 369 і 370 КК України є лише даниною традиції;

б) є *кошти та інше майно*, згадані у статтях 26 і 33 Закону, як різновиди неправомірної вигоди (відмінність полягає лише у переліку предметів, адже зрозуміло, що не можна конфіскувати і повернути в Україну, наприклад, пільги, переваги і послуги та розпоряджатися ними);

в) може бути визнаний за певних умов *дарунок (жертва)* - коли його надано та одержано без законних на те підстав безоплатно або за ціною, яка є явно меншою, ніж його ціна із загальнодоступною знижкою;

г) можуть бути визнані за певних умов *послуги та майно*, згадані у ст. 17 Закону, - коли вони надані та одержані без законних на те підстав безоплатно (із Закону випливає відсутність заборони органам державної влади, органам місцевого самоврядування одержувати від фізичних, юридичних осіб послуги та майно за ціною, нижчою за мінімальну ринкову);

д) *не можуть бути визнані дохід і винагорода*, згадані у ст. 172⁴ КУПАП; оскільки вони надаються не безоплатно (чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову), а власне як плата (винагорода) за певну діяльність, яка до і того ж сама по собі не є корупційною.

Об'єктивна сторона злочинів у сфері службової діяльності характеризуються тим, що деякі з них (ст.ст. 364, 364-1 і 367, 369-2 КК) можуть вчинятися як шляхом дії так і бездіяльності, тоді як інші (ст.ст. 365, 365¹, 366, 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 370 КК) – лише активною поведінкою – діями.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони більшості з цих злочинів (окрім ст.369 КК) є наявність безпосереднього зв'язку між діяннями особи та її службовою діяльністю, тому що вони завжди зумовлені службовим чи професійним становищем суб'єкта і вчиняються всупереч інтересам служби.

У ч. 1 ст. 366, ст.ст. 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 370 КК встановлена відповідальність за злочини з формальним складом, які є закінченими з моменту вчинення самого діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Злочини з матеріальним складом містяться в статтях 364, 364¹, 365, 365¹, ч.2 ст. 366, 367 КК і є закінченими з моменту настання зазначених у цих статтях наслідків у вигляді істотної шкоди. Ця шкода заподіюється охоронюваним законом правам, свободам та інтересам громадян, юридичних осіб, державним або громадським інтересам, яка може полягати у спричиненні: а)

матеріальних (майнових) збитків; б) нематеріальної (фізичної, моральної тощо) шкоди; в) матеріальних збитків у поєднанні з наслідками нематеріального характеру.

Відповідно до ч. 3 примітки до ст. 364 КК, *істотною шкодою* у статтях 364, 364¹, 365, 365¹, 365², 367, якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Зауважимо, що істотна шкода має обчислюватись у вказаних розмірах, незалежно від форми та виду вини, якими характеризується психічне ставлення винного до суспільно небезпечних наслідків, а також незалежно від того, чи була вона результатом діяння, що призвело до втраченої вигоди чи до прямого зменшення наявних фондів.

Істотна шкода, якщо вона має *нематеріальний вимір*, - це оціночна категорія, що визначається за рішенням органу досудового слідства, прокурора чи суду, зважаючи на конкретні обставини справи, і в межах своєї компетенції. Такою шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних КУ чи іншими законами прав і свобод людини та громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки і громадського порядку, створення обстановки й умов, які утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів Істотною шкодою також слід визнавати випадки вчинення умисних насильницьких дій, що потягнули завдання фізичного болю, заподіяння легкого чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень або були пов'язані з незаконним позбавленням волі, незаконним уведенням в організм особи наркотичних засобів тощо. Такою шкодою також визнається шкода, яка є результатом використання службового становища для: а) сприяння чи потурання вчиненню злочину; б) вчинення поряд зі службовим іншого злочину; в) приховування раніше вчиненого злочину.

При вирішенні питання проте, чи є заподіяна шкода істотною, слід також зважати на кількість потерпілих громадян, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо. У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть, якщо зазначені збитки не перевищують 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (п. 6 ППВСУ "Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень" від 26 грудня

Тяжкими наслідками, не пов'язаними з матеріальними збитками, можуть бути: повний розвал діяльності підприємства, установи, організації; їх банкрутство; катастрофа; масове отруєння людей; смерть однієї або більшої кількості осіб; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи декільком особам; доведення особи до самогубства; виникнення масових заворушень; наслідки, що суттєво ускладнюють відносини з іншими державними чи міжнародними організаціями та підривають авторитет держави чи певних її органів на міжнародній арені; приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (якщо немає ознак співучасті); найбільш серйозні порушення конституційних прав громадян (наприклад, протиправне позбавлення житла, безпідставне ненарахування пенсії або соціальної допомоги дітям, яке позбавило потерпілого засобів до існування) тощо.

Істотна шкода та тяжкі наслідки можуть бути інкриміновані винному лише за наявності причинного зв'язку між його діянням (дією чи бездіяльністю) та настанням зазначених наслідків. Для цього потрібно встановити, що порушення службових обов'язків передувало настанню істотної шкоди чи тяжких наслідків, що це порушення було їх необхідною умовою та що службова особа усвідомлювала чи повинна була усвідомлювати розвиток причинного зв'язку, тобто те, що її діяння стане причиною настання зазначених наслідків.

Необхідно зазначити, що поняття «службове становище» більш широке, ніж поняття «службові повноваження». Зловживання по службі зводиться до зловживання саме повноваженнями. Водночас при вчиненні певних дій, зокрема певних дій в інтересах хабародавця, службова особа може використовувати не лише свої конкретні службові повноваження, а й надану їй владу взагалі та своє службове становище, наприклад, коли вона не уповноважена була (не була наділена повноваженнями) вчинити бажані для хабародавця дії, які виходять за межі її повноважень (не входять до її повноважень), але до вчинення яких

іншими службовими особами могла вжити заходів завдяки саме своєму службовому становищу, тобто використовуючи важливість, значимість, авторитет займаної нею посади. Наприклад, голова районної адміністрації звертається до глави іншої районної адміністрації з проханням вчинити певні дії в інтересах особи, від якої він одержав винагороду. При цьому використовується саме службове становище, впливові зв'язки, своє місце у суспільстві, важливість і роль займаної посади.

Субjekтами злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг, виступають: 1) службова особа (ст.ст. 364, 365, 366, 367, 368, 368², 369, 370 КК України); 2) службова особа юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст.ст. 364¹, 365¹, ч.ч. 3 і 4 ст. 368³ КК України); 3) особа, яка надає публічні послуги (ст. 365², ч.ч. 3 і 4 ст. 368⁴ КК України); 4) особа, уповноважена на виконання функцій держави (ч.ч. 2 і 3 ст. 369² КК України); 5) загальний суб'єкт (ч.ч. 1 і 2 ст. 368³, ч.ч. 1 і 2 ст. 368⁴, 369, ч. 1 ст. 369² КК України). Така диференціація спеціальних суб'єктів в цьому розділі свідчить про розмежування кримінальної відповідальності службових осіб та службових осіб юридичних осіб приватного права. Тому в КК України існує декілька понять «службової особи».

У ч.3 ст. 18 КК розкривається загальне поняття *службових осіб*, ними є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Згідно з ч.1 примітки ст. 364 КК *службовими особами* у статтях 364, 365, 368, 368², 369 цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Враховуючи те, що про службові особи як суб'єкти злочинів передбачені ст.ст. 366, 367, 370 КК України, то наведене визначення з ч.1 примітки ст. 364 КК «службової особи» стосується і зазначених кримінально-правових норм.

Представники влади - це працівники державних органів і установ, наділені правом у межах своєї компетенції висувати вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої приналежності чи підлеглості (наприклад, народні депутати України, депутати місцевих рад, керівники державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, судді, прокурори, слідчі, оперативний склад Служби безпеки, працівники кримінальної та податкової міліції, державні інспектори й контролери, лісничі, військові коменданти, начальники гарнізонів та ін). Закон пов'язує визнання особи представником влади не за посадою, що вона обіймає, а за наявністю в неї владних повноважень. Отож представником влади може бути звичайний працівник державного апарату (наприклад, міліціонер) або навіть представник громадської організації (наприклад, член громадського формування з охорони громадського порядку під час виконання ним обов'язків з охорони цього порядку).

Під *організаційно-розпорядчими* обов'язками слід розуміти функції зі здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою

діяльністю окремих працівників на під-приємствах, в установах або організаціях незалежно від форми власності (підбір і розташування кадрів, планування роботи, організація праці, забезпечення трудової дисципліни тощо). Такі функції, зокрема, здійснюють керівники міністерств, відомств, державних, колективних або приватних підприємств, громадських організацій, їхні заступники та керівники структурних підрозділів або ділянок робіт (наприклад, директор підприємства, президент фірми, завідувач лабораторії, відділу начальник цеху, майстер дільниці, бригадир, їх заступники тощо).

Адміністративно-господарські обов'язки охоплюють повноваження з управління чи розпорядження державним, колективним або приватним майном, яке полягає в установленні порядку його зберігання, переробки, реалізації, контролю за здійсненням цих операцій тощо. Такі повноваження у тому чи тому обсязі мають начальники планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, їхні заступники, завідувачі складів, магазинів, майстерень, ательє, відомчі ревізори та контролери тощо.

Неохідно зауважити, що службовою особою може бути і директор приватного підприємства, організації, який є водночас його власником, а також директор товариства з обмеженою відповідальністю, який згідно зі ст. 140 ЦК України виступає його одноособовим засновником. У ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р. визначено, що господарське товариство, крім повного і командитного товариства, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Майно приватного підприємства є власністю такого підприємства, а не власністю його власника. Власник приватного підприємства, як і одноособовий власник господарського товариства, які є одночасно і їх керівниками (виконавчим органом), не є власником належного такому підприємству чи товариству майна, а отже, здійснюючи дії по управлінню чи розпорядженню майном такого підприємства чи товариства, він виконує адміністративно - господарські обов'язки. Разом з тим, якщо приватне підприємство чи господарське товариство, у якого один засновник, не має найманих працівників і господарська діяльність ним здійснюється безпосередньо його власником, який одночасно є його керівником (виконавчим органом), то в цій частині її діяльності така особа не виконує організаційно-розпорядчих обов'язків, а отже, не повинна визнаватись службовою особою.

Питання про те, які працівники підприємств, установ, організаційно службовими особами, чи можуть визнаватись службовими особами за ознакою виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків за спеціальним повноваженням особи, які не знаходяться в трудових відносинах з підприємством, установою, організацією, у разі виконання таких обов'язків за договором, рішенням суду чи в інших випадках, передбачених законом, або ж за дорученням юридичної особи (представник), чи є службовими особами приватні нотаріуси, аудиторі, лікарі, викладачі та деякі інші особи, наділені правом видавати чи посвідчувати певні документи, якими посвідчуються певні факти, що тягнуть за собою юридично значимі наслідки, чи будь-які інші особи, наділені правом взагалі вчинювати певні дії, які тягнуть за собою такі ж наслідки (від оцінки на іспиті чи заліку залежить подальший правовий статус студента чи абітурієнта тощо), а отже, визнаватись суб'єктами злочинів у сфері службової діяльності, а також чи є службовими особами приватні підприємці, не знайшло однозначного вирішення ні в теорії кримінального права, ні в правозастосовчій практиці. Зумовлено це різним тлумаченням понять «виконання організаційно-розпорядчих обов'язків за спеціальним повноваженням» та «виконання адміністративно-господарських обов'язків за спеціальним повноваженням», що вжиті законодавцем у п. 1 примітки до ст. 364 КК України.

Крім того, по-різному вирішуються питання про те, чи можливе виконання функцій представника влади за спеціальним повноваженням, що слід розуміти під тимчасовим виконанням вказаних у п. 1 примітки до ст. 364 КК України функцій та обов'язків, та про співвідношення понять «функції» та «обов'язки». Само по собі виконання функцій представника влади, організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків не обов'язково обумовлюється обійманням особою певної посади на підприємствах, в установах чи організаціях будь-якої форми власності.

Особа визнається службовою не тільки тоді, коли вона виконує відповідні функції постійно, а якщо вона виконує їх тимчасово чи за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Відносно співвідношення понять «тимчасово» та «за спеціальним повноваженням», то очевидно, що при покладенні на особу певних обов'язків навіть «спеціальним повноваженням» такі обов'язки виконуються нею певний час, тобто тимчасово. Різниця полягає у способі, формі та порядку покладення на особу обов'язку (завдання) виконувати певні обов'язки певний час.

Під поняттям «спеціальне повноваження» необхідно вважати 1) тимчасове здійснення функцій без обіймання певної посади, які нею (посадою) обумовлюються, або 2) виконання певних обов'язків особою, яка виконує їх на підставі законодавчих та інших нормативних чи розпорядчих актів (наприклад, наказу, розпорядження тощо), що є правовою підставою для виконання таких функцій та обов'язків. Так, народні засідателі не обіймають посад представників влади, однак під час виконання своїх обов'язків у суді тимчасово здійснюють функції представників влади в силу спеціального повноваження, передбаченого кримінально-процесуальним законодавством. Члени громадських формувань з охорони громадського порядку під час її здійснення мають спеціальні владні повноваження, а отже, виконують функції представників влади. У зв'язку з цим за наявності в їхніх діях ознак перевищення влади або службових повноважень вони притягуються до відповідальності за відповідною частиною ст. 365 (п. 18 ППВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15). Такі особи, згідно з наведеним роз'ясненням ППВСУ, виконують функції представника влади тимчасово.

Обіймання особою певної посади чи доручення тимчасово виконувати службові обов'язки має бути оформлено відповідним (усним або письмовим) рішенням – наказом, розпорядженням, постановою, протоколом, довіреністю тощо. Для визнання особи службовою не має значення, чи обіймає вона відповідну посаду за призначенням або внаслідок виборів, отримує за виконання службових обов'язків винагороду чи виконує їх на громадських засадах.

При встановленні суб'єкта злочину службової особи, необхідно розрізняти *службові функції і професійні обов'язки*. Наприклад, директор школи є службовою особою при здійсненні управлінських обов'язків по керівництву установи, управлінню та розпорядженню її майном. У той же час, виконуючи обов'язки вчителя хімії, здійснює лише професійні функції, не пов'язані з виконанням службових організаційно-розпорядчих обов'язків. У зв'язку з цим абз. 6 п. 1 ППВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26.04.2002 р. № 5 дає роз'яснення, що «працівники підприємств, установ, організацій, які виконують професійні (адвокат, лікар, вчитель тощо), виробничі (наприклад, водій) або технічні (друкарка, охоронник тощо) функції, можуть визнаватися службовими особами лише за умови, що поряд із цими функціями вони виконують організаційно-розпорядчі.

Підставою для покладання на особу обов'язків виконувати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки має бути наявність у неї трудових чи договірних правовідносин із відповідними підприємствами, установами, організаціями, або ж покладання на особу таких обов'язків з наділенням її певними правами за рішенням суду у випадках, передбачених законом, наприклад призначення особи арбітражним керуючим за рішенням господарського суду. При цьому, згідно з абз. 5 п. 1 ППВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5, зазначені функції чи обов'язки мають бути покладені на неї правомочним органом або правомочною особою. У постанові не говориться про можливість покладання на особу виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків (функцій) безпосередньо законом, а тому особи, які вчинюють на підставі закону (уповноважені законом) дії, які за своїми об'єктивними

ознаками (за змістом) співпадають з діями, які вчинюються службовими особами, визнаватись службовими не можуть.

До правомочних (компетентних) органів, які можуть покласти на особу обов'язки виконувати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки чи її функціями представника влади, відносяться Президент України (зокрема, при призначенні персонального складу різних національних чи координаційні комітетів, комісій, центрів), органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, суд (зокрема, господарський суд при призначенні арбітражного керуючого), власник суб'єкта господарської діяльності чи засновник юридичної особи, яка не здійснює комерційної діяльності. Зокрема: власник суб'єкта господарської діяльності (наприклад, власник приватного підприємства) може покласти виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків (наприклад, обов'язків бухгалтера) на працівників такого підприємства; збори учасників господарського товариства із свого числа обирають голову товариства та членів ревізійної комісії (ревізора), а також членів наглядової (спостережної) ради, покладаючи на них виконання відповідних обов'язків. Такі особи не обіймають постійно чи тимчасово в господарському товаристві посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків на підставі наказу чи розпорядження його виконавчого органу чи його керівника.

Також особами, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виступають: посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені в п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції, але одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету; особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи в установлених законом випадках); особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або особи, спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Службовою особою також може бути визнано громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності лише тоді, коли у нього реально виникає можливість виконання вказаних у п. 1 примітки до ст. 364 КК України обов'язків. Останнє можливе тоді, коли такий громадянин на умовах трудового договору наймає працівників для сприяння йому у здійсненні підприємницької діяльності.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення службового злочину необхідно чітко й однозначно вказати у процесуальних документах, до якої категорії службових осіб відноситься особа у зв'язку із вчиненими нею діями, оскільки обіймання особою певної (конкретної) посади може бути пов'язане із виконанням нею як функцій представника влади, так і організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. Наприклад, керівник державного органу чи його апарату у взаємовідносинах із іншими юридичними особами та фізичними особами виступає від імені державного органу чи його апарату як представник влади, а виконуючи покладені на нього обов'язки по керівництву діяльністю працівників такого органу (його апарату) чи управлінню або розпорядженню його майном, він ви-конує відповідно організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки. Аналогічно, наприклад, голови судів, їх заступники, голови судових палат та їх заступники при виконанні функцій по відправленню правосуддя є представниками влади, а при виконанні обов'язків по керівництву діяльністю від-повідних судів чи управлінню або розпорядженню їх майном є службовими особами, які виконують відповідно організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки. Суддя, здійснюючи керівництво своїм помічником чи секретарем судового засідання, також виконує організаційно-розпорядчі обов'язки.

У ст. 26 Конституції України закріплено, що іноземці й особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами та свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України.

Військовослужбовці за службові злочини, що посягають на встановлений порядок несення військової служби, несуть відповідальність за статтями 423, 424, 425 і 426 КК. При вчиненні службового злочину у співучасті його виконавцями можуть бути лише службові особи, а організатором, підбурювачем або пособником - і приватні особи.

Юридичні особи приватного права, своєю чергою, поділяються на товариства, установи та юридичні особи, створені в інших формах відповідно до закону. Товариством є організація, створена способом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Підприємницькими є товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками і можуть бути створені тільки як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи. Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (наприклад, споживчі кооперативи, об'єднання громадян, біржі, торгово-промислові палати тощо).

З огляду на загальний поділ юридичних осіб на юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного права варто наголосити, що переважна більшість юридичних осіб приватного права створюється відповідно до ЦК України, а юридичні особи публічного права – відповідно до положень Конституції України, ГК України та відповідних законів України. До юридичних осіб публічного права належать усі установи (організації), що створюються державою, Автономною Республікою Крим та територіальними громадами і не здійснюють господарської діяльності (наприклад навчальні заклади). Юридичними особами, створеними згідно з ГК України, є державні, комунальні та інші підприємства. Відповідно, юридичними особами публічного права є державні унітарні підприємства і державні комунальні підприємства.

Злочини у злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг мають і загальний суб'єкт злочину – фізична осудна особа з 16-річного віку (ч.ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч.ч. 1 і 2 ст. 368⁴, 369, ч. 1 ст. 369² КК України).

Із **суб'єктивної сторони** службові злочини можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність. У злочинах з формальним складом вина можлива лише у формі прямого умислу. У злочинах із матеріальним складом вина визначається психічним ставленням винного до діяння та до суспільно небезпечних наслідків, які настали внаслідок його вчинення. Як правило, психічне ставлення службової особи до наслідків такого діяння характеризується злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю.

Обов'язковими ознаками деяких службових злочинів можуть бути їх мотиви. Так, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) вчиняється з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб (наприклад одержання хабара (ст. 368 КК) вчиняється з корисливих мотивів).

Питання 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ ІЗ НАДАнням ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК)

Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

(Стаття 364 у редакції Закону України № 3207-УІ від 7 квітня 2011 р.) службового зловживання відсутній, коли службова особа, домагаючись необхідного їй рішення, використовує для цього не своє службове становище, а особисті зв'язки, свій авторитет, загально визнану важливість та впливовість посади, яку вона обіймає, дружні чи родинні стосунки з іншими службовими особами тощо (наприклад, коли особа, використовуючи дружні стосунки зі службовою особою іншого органу, звертається до неї з проханням надати незаконне сприяння своєму родичу). Тому для притягнення особи до відповідальності за ст. 364 КК важливо встановити характер, зміст та обсяг повноважень, виявити коло тих службових обов'язків, які визначають компетенцію службової особи та встановлюються відповідними нормативними актами (законами, постановами, положеннями, статутами, наказами, інструкціями тощо).

Конкретні форми службового зловживання можуть бути різними і залежать від сфери діяльності службової особи, характеру, змісту і обсягу наданих їй повноважень. До службового зловживання можна віднести, зокрема, такі діяння, як незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; неправомірне сприяння фізичним чи юридичним особам у здійсненні господарської діяльності; зловживання у процесі приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій на право зайняття такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; незаконна передача комерційним організаціям фінансів та кредитів, призначених для загальнодержавних цілей; потурання злочинам та їх приховування тощо. У всіх цих випадках протиправне діяння службової особи може бути кваліфіковане за ст. 364 КК лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачена іншими - спеціальними нормами КК, які встановлюють відповідальність за спеціальні види службових зловживань (наприклад, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 169, ст. 210, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 308, ст. 423 КК тощо). Стаття 364 КК співвідноситься із такими статтями як загальна та спеціальна норма, тому при кваліфікації тут повинна застосовуватися норма спеціальна. Одночасне застосування таких норм можливе лише за наявності у діянні ознак реальної сукупності таких злочинів.

Службове зловживання належить до злочинів із матеріальним складом і за ч. 1 ст. 364 КК визнається закінченим із моменту заподіяння істотної шкоди (СПВСУ (2008-2009). - С. 187-191) правам, свободам та інтересам фізичних чи юридичних осіб (СПВСУ 2010. - С. 393-397) або державним чи громадським інтересам (про поняття істотної шкоди див. загальні положення до цього розділу). Відсутність таких наслідків має оцінюватися за спрямованістю умислу винного і може свідчити про наявність або незакінченого злочину (див. коментар до статей 13-16 КК), або дисциплінарного проступку (див. загальні положення до цього розділу).

Суб'єктивна сторона службового зловживання характеризується умисною чи змішаною формою вини. При цьому діяння вчинюється лише з прямим умислом, а щодо наслідків вина може бути як у формі умислу, так і необережності (див. загальні положення до цього розділу). У цілому злочин визнається умисним. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони службового зловживання є мотив: а) корисливі мотиви; б) інші особисті інтереси; в) інтереси третіх осіб. Корисливі мотиви полягають у прагненні особи шляхом зловживання своїм службовим становищем одержати матеріальні блага для себе чи інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат, досягти іншої матеріальної вигоди. Інші особисті інтереси виявляються у прагненні шляхом використання службового становища здобути різноманітні вигоди нематеріального характеру (просунути за службу, одержати нагороду, уникнути відповідальності за недоліки в роботі тощо). Особисті інтереси можуть бути обумовлені такими спонуканнями, як кар'єризм, протекціонізм, помста, заздрість, пихатість тощо. Інтереси третіх осіб можуть мати як матеріальний, так і нематеріальний характер і полягають, наприклад, у прагненні догодити начальству, надати переваги, пільги та привілеї або звільнити від обов'язків родичів, членів сім'ї, знайомих та інших осіб. Третіми особами, в інтересах яких особа зловживає своїм службовим становищем, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

При кваліфікації діяння за ст. 364 КК достатньо встановити наявність у поведінці службової особи хоча б одного із зазначених мотивів. Можливе і поєднання різних мотивів при вчиненні цього злочину. Відсутність зазначених мотивів виключає кваліфікацію вчиненого за ст. 364 КК (ПС. - С. 154-155) і свідчить лише про наявність адміністративного чи дисциплінарного проступку (ПС. - С. 155-156), а в окремих випадках - службової недбалості (див. коментар до ст. 367КК).

Якщо службове зловживання, яке вчинене з корисливих мотивів, не тільки спричинило наслідки, зазначені в ст. 364 КК, а й призвело до незаконного збагачення суб'єкта, тобто було способом одержання службовою особою неправомірної вигоди чи способом її передачі близьким родичам, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 364 та 3682 КК.

За частиною 2 ст. 364 КК карається службове зловживання, яке спричинило тяжкі наслідки (див. загальні положення до цього розділу) (СПВСУ 2010. - С. 401-409). Якщо умисел був спрямований на заподіяння тяжких наслідків, які не настали з причин, що не залежать від волі винного, вчинене слід кваліфікувати як незакінчений злочин - готування чи замах (статті 14 або 15 і ч. 2 ст. 364 КК).

У частині 3 ст. 364 КК передбачена відповідальність за службове зловживання, вчинене працівником правоохоронного органу. Коло таких органів визначено у ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р., де зазначено, що до їх числа належать органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, податкової служби, органи та установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, лісової охорони, а також інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ВВРУ. - 1994. - № 11. - Ст. 50).

Отже, для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 364 КК необхідно встановити, що: а) злочин вчинено працівником правоохоронного органу; б) цей працівник є службовою особою; в) у вчиненому діянні є усі ознаки (об'єктивні та суб'єктивні) службового зловживання.

Якщо службове зловживання вчиняється працівником правоохоронного органу, який є військовослужбовцем (наприклад, представником СБУ, Управління державної охорони України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Державної прикордонної служби України), відповідальність настає за спеціальною нормою - відповідною частиною ст. 423 КК. При вирішенні цього питання слід також урахувати і РКСУ від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012 (справа № 1-13/2012), згідно з яким передбачена в ч. 3 ст. 364 КК така кваліфікуюча ознака складу злочину, як вчинення службового зловживання працівником правоохоронного органу, не поширюється на працівників органів державної виконавчої служби (ВКСУ. - 2012. - № 3. - С. 47-51).

Службове зловживання, яке вчинюється з корисливих мотивів і спричиняє майнові збитки (ст. 364 КК), за характером наслідків, способом їх заподіяння та за формою вини слід відрізнити від заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК). За статтею 364 КК матеріальна шкода може полягати як у прямих (реальних) майнових збитках, так і в упущеній (втраченій) вигоді, тоді як за ч. 2 ст. 191 КК - лише у заподіянні реальної майнової шкоди. За частиною 2 ст. 191 КК винний незаконно вилучає майно з наявних фондів та безоплатно обертає його на свою користь, використовуючи для цього службове становище як спосіб такого заволодіння. За статтею 364 КК винний хоча й одержує майнову вигоду чи позбавляється матеріальних витрат, але за рахунок: а) незаконного використання майна; б) тимчасового його вилучення з наміром повернення чи оплати його вартості в майбутньому; в) приховування раніше заподіяних збитків (наприклад, використання службового транспорту в особистих цілях, тимчасове «запозичення» майна, заплутування обліку для приховування нестачі тощо). За частиною 2 ст. 191 КК злочин вчинюється лише шляхом активної поведінки, тоді як за ст. 364 КК - і шляхом бездіяльності. Психічне ставлення до наслідків злочину за ч. 2 ст. 191 КК - лише умисна форма вини, а за ст. 364 — як умисна, так і необережна.

Суб'єкт злочину - спеціальний: лише представник влади, місцевого самоврядування або інша службова особа публічного права. Вчинення таких дій службовою особою приватного права тягне за собою відповідальність за ст. 364¹ КК (див. коментар до цієї статті).

Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364¹ КК)

Зловживання повноваженнями, тобто умисне, з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми службовою особою такої юридичної особи своїх повноважень, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 364¹ КК, характеризується:

діянням, яке полягає у використанні особою своїх повноважень всупереч інтересам юридичної особи приватного права; 2) наслідками у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб; 3) причинним зв'язком між діянням та наслідками (див. загальні положення до цього розділу).

Злочин може бути вчинений як шляхом активної поведінки - дії, так і шляхом бездіяльності. Обов'язковими ознаками діяння є: а) використання особою своїх повноважень; б) вчинення його всупереч інтересам юридичної особи приватного права.

Під використанням повноважень слід розуміти реалізацію прав чи виконання обов'язків, що обумовлені посадою, яку займає службова особа приватного права. Такі діяння можуть бути вчинені лише в межах наданих цій службовій особі повноважень. Обсяг повноважень такої особи встановлюється відповідно до законодавства та певних актів юридичної особи приватного права (наприклад, статут, положення, інструкція, наказ). Не можуть бути віднесені до зловживання повноваженнями використання значимості займаної особою посади, власного авторитету або родинних, дружніх та інших особистих зв'язків.

Діяння вважається вчиненим всупереч інтересам юридичної особи приватного права, якщо воно є незаконним і суперечить тим цілям і завданням, заради вирішення яких створюється така юридична особа, а її службові особи наділяються певними повноваженнями. Причому під інтересами юридичної особи приватного права слід розуміти лише такі, які мають законний (правомірний) характер, тобто не суперечать законодавству і суспільним інтересам.

Істотною шкодою, якщо вона полягає у заподіяння матеріальних збитків, вважається така, яка в сто і більше разів перевищує н. м. д. г. Істотність шкоди, якщо вона полягає у заподіянні наслідків нематеріального характеру, є оціночним поняттям, зміст якого встановлюється у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи (див. загальні положення до цього розділу). Істотна шкода може об'єднувати в собі як матеріальні збитки, так і наслідки нематеріального характеру.

Форми зловживання повноваженнями можуть бути різними і залежать від характеру, змісту та обсягу наданих особі повноважень. До зловживання повноваженнями можна, зокрема, віднести неправомірне користування послугами, які надаються в робочий час підлеглими особами безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову, службовій особі в її особистих інтересах, незаконне одержання належних підприємству нематеріальних активів (копій комп'ютерних програм, літературних або музичних творів тощо) для власних потреб, укладення угод від імені юридичної особи, але в особистих інтересах, безпідставне одержання грошових коштів або іншого майна юридичної особи приватного права тощо.

За статтею 364-1 КК встановлено відповідальність за злочин із матеріальним складом, який визнається закінченим з моменту настання наслідків, зазначених у законі. Відсутність вказаних наслідків може свідчити про незакінчений злочин за умови

спрямованості діяння на досягнення цих наслідків або про адміністративний чи дисциплінарний проступок.

Суб'єктивна сторона злочину - умисна чи змішана форма вини. При цьому ставлення особи до діяння виявляється у прямому умислі, а до наслідків може бути як умисним, так і необережним. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони цього злочину є також: а) корисливий мотив; б) спеціальна мета - одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб (див. п. 10 коментаря до цієї статті).

Суб'єкт злочину спеціальний - службова особа приватного права.

За частиною 2 ст. 364-1 КК карається те саме діяння, якщо воно спричинило тяжкі наслідки.

Зловживання службовою особою приватного права своїми повноваженнями, яке було способом заволодіння чужим майном, є спеціальним видом службового зловживання, яке слід кваліфікувати за частинами 2-5 ст. 191 КК. Складання, видача завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів є спеціальним видом зловживання службовою особою приватного права своїми повноваженнями, відповідальність за яке настає за ст. 366 КК і додаткової кваліфікації за ст. 364-1 КК не потребує.

Поняття неправомірної вигоди, яке наведено у примітці до ст. 364-1 КК, характеризується в законі шляхом вказівки на: 1) перелік цінностей (благ), які є різновидами такої вигоди: грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи;

перелік можливих діянь із цими цінностями - їх обіцяють, пропонують, надають або одержують; 3) незаконність таких діянь - їх вчиняють без законних на те підстав; 4) відсутність належної грошової компенсації за зазначені цінності - їх обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

Під грошовими коштами розуміється готівка, кошти на рахунках в органах Державного казначейства України, у банках та депозити до запитання (п. 4 розд. I Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності», затвердженого наказом МФ 28 грудня 2009 р. № 1541 та зареєстрованого в МЮ 20 січня 2011 р. за № 95/18833) (ОВУ. - 2011. - № 9. - Ст. 424).

Майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190 ЦК).

Переваги - особливі привілеї, що створюють додаткові можливості для конкретних осіб, які вигідно відрізняють їх від інших. До переваг можна віднести, наприклад, безпідставне надання чергової відпустки в літній період всупереч встановленому графіку.

Пільги - додаткові права або повне чи часткове звільнення від виконання певних обов'язків, що надаються окремим категоріям осіб (наприклад, звільнення від сплати комунальних платежів у будинках відомчого житлового фонду).

Послуги - діяльність виконавця з надання замовнику певного блага, яке споживається в процесі вчинення цієї діяльності. Послуги можуть бути матеріального (наприклад, ремонт квартири, транспортного засобу, побутової техніки) або нематеріального (наприклад, перевірка приміщення на наявність спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, надання професійних консультацій) характеру.

Нематеріальні активи - право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами (підп. 14.1.120 п. 14.1 ст. 14 ПдК).

Обіцянка, пропозиція, надання або одержання вказаних цінностей (благ) безоплатно означає, що за них не отримують будь-яку грошову або іншу компенсацію їх вартості. Для встановлення заниженого вартісного визначення цінностей (благ) потрібно використовувати поняття ціни, яка є нижчою за мінімальну ринкову. Така ціна повинна бути нижчою від ринкової ціни, під якою у підп. 14.1.219 п. 14.1 ст. 14 ПдК розуміють ціну, за якою товари

(роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, за умов, що обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також про ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності - однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівняних економічних (комерційних) умовах.

У статтях 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК неправомірна вигода є предметом передбачених цими статтями злочинів, а у статтях 364-1, 365-2 КК це поняття використовується для описання мети злочину. Крім того, поняття неправомірної вигоди використовується у ст. 370 КК як характеристика окремих ознак провокації комерційного підкупу. Визначення неправомірної вигоди у примітці до ст. 364-1 КК не містить вказівки на ст. 370 КК, проте немає ніяких підстав вважати, що зміст цього поняття у зазначених нормах не збігається.

Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК)

Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб.

Об'єктивна сторона перевищення влади або службових повноважень (далі - перевищення влади) характеризується трьома обов'язковими ознаками: 1) діянням, яке: а) полягає тільки в активній поведінці - діях; б) зумовлено службовим становищем винного і пов'язане з його владними чи службовими повноваженнями; в) явно виходять за межі цих повноважень; 2) наслідками, що виявляються в істотній шкоді чи тяжких наслідках правам, свободам та інтересам фізичних, юридичних осіб або державним чи громадським інтересам; 3) причинним зв'язком між діянням і наслідками.

Відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її службовими (владними) повноваженнями (п. 3 ППВСУ від 26 грудня 2003 р.). Якщо такий зв'язок відсутній, вчинене не може розглядатися як перевищення влади і за наявності до того підстав підлягає кваліфікації за статтями КК, що передбачають відповідальність за злочини проти особи, власності, громадського порядку тощо (РВСУ. - 2002. - С. 106-108).

Характерною ознакою об'єктивної сторони перевищення влади є також і те, що при вчиненні цього злочину винний хоча і здійснює ті чи інші службові діяння, проте вони не тільки не входять до його компетенції, а, навпаки, явно (очевидно, безперечно) виходять за межі наданих суб'єкту прав і повноважень (КС. - 2007. - Вип. 4(6). - С. 103-110). Саме в цьому полягає принципова відмінність перевищення влади (ст. 365 КК) від службового зловживання (ст. 364 КК), при вчиненні якого винний хоча і діє всупереч інтересам служби, проте використовує для цього ті повноваження, які надані йому за службою, і отже, діє в межах (рамках) своєї компетенції. Тому будь-яке злочинне використання винним свого службового становища, але у межах наданих йому повноважень (тобто за відсутності явного виходу за ці межі), не може кваліфікуватися за ст. 365 КК (ВВСУ. - 2001.- № 3. - С. 13-14).

Характер, зміст та обсяг повноважень, а також порядок (умови, способи) їх реалізації визначаються службовою компетенцією особи, яка закріплюється в законах, постановах, розпорядженнях, наказах, інструкціях, статутах, положеннях, правилах та інших нормативних актах. Тому для вирішення питання про те, чи виходять вчинені службовою особою дії за межі її повноважень, необхідно з'ясувати, яким нормативним актом вони регламентуються і які саме положення цього акта були порушені винним у конкретному випадку. Проте, коли службова особа явно перевищує свої службові повноваження, перебуваючи у стані крайньої необхідності, то відповідальність за ст. 365 КК виключається, якщо дотримані вимоги ст. 39 КК. Питання про відповідальність службової особи, яка перевищила свої службові повноваження на підставі отриманого нею наказу або

розпорядження, вирішується з урахуванням вимог ст. 41 КК (пп. 15-16 ППВСУ від 26 грудня 2003 р.).

Конкретні дії службової особи при перевищенні влади можуть бути різними і залежать передусім від сфери її службової діяльності, характеру, змісту та обсягу наданих їй повноважень. Проте всі вони можуть бути зведені до кількох форм (способів) вчинення цього злочину. Судова практика (п. 5 ППВСУ від 26.12.2003 р.) виходить із того, що як перевищення влади кваліфікується вчинення службовою особою таких дій:

- а) які входять до компетенції будь-якої іншої, а не цієї службової особи - є компетенцією вищестоящої службової особи чи службової особи іншого відомства;
- б) виконання яких можливе лише за наявності особливих і відсутніх у даному випадку умов - в особливих випадках, з особливого дозволу або з додержанням особливого порядку;
- в) які могли бути здійснені лише колегіально, тоді як винний вчинив їх одноособово;
- г) які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Перевищення влади за ч. 1 ст. 365 КК належить до злочинів із матеріальним складом і визнається закінченим при заподіянні наслідків у вигляді істотної шкоди правам, свободам та інтересам фізичних чи юридичних осіб або державним чи громадським інтересам (КС. - 2007. - Вип. 3(5). - С. 110-112; СПВСУ 2007. - С. 331-335). Відсутність таких наслідків свідчить або про вчинення службового проступку, або про готування чи замах на злочин, передбачений ч. 1 ст. 365 КК.

Суб'єктивна сторона перевищення влади характеризується умисною або змішаною формою вини. Вказівка закону (ч. 1 ст. 365 КК) на явний вихід за межі наданих прав або повноважень означає, що службова особа може діяти лише з прямим умислом. Тому при вирішенні питання про те, чи є такий вихід дійсно явним, слід виходити з того, наскільки він був очевидним, безсумнівним та безперечним для всіх і кожного і перш за все для самої службової особи, і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки. Мотиви та мета вчинення таких дій можуть бути різними і на кваліфікацію злочину, як правило, не впливають. Психічне ставлення службової особи до наслідків вчинюваних нею дій може виявлятися як в умисній, так й в необережній формі вини (п. 4 ППВСУ від 26 грудня 2003 р.). У цілому злочин, передбачений ст. 365 КК, є умисним.

Стаття 365 КК є загальною нормою щодо інших статей КК, які передбачають відповідальність за спеціальні види перевищення влади (наприклад, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 162, статті 371-373, ч. 2 ст. 376 КК та ін.). Тому в таких випадках кваліфікація злочину здійснюється за правилами конкуренції загальної та спеціальної норм, коли застосовується норма спеціальна. Кваліфікація дій винного у цих злочинах ще й за ст. 365 КК можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.

Суб'єкт злочину - спеціальний: лише представник влади, місцевого самоврядування або інша службова особа публічного права. Вчинення таких дій службовою особою приватного права тягне за собою відповідальність за ст. 365

Службове підроблення (ст. 366 КК)

Складання, видача службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення офіційних документів.

Предметом злочину є офіційний документ, визначення якого наведено у примітці до ст. 358 КК, згідно з якою офіційним визнається документ, який відповідає таким ознакам: 1) змістом такого документа повинна бути певна інформація (дані, відомості, свідоцтва, показання); 2) ця інформація має бути зафіксована на будь-якому матеріальному носії (папері, магнітній, кіно-, відео- або фотоплівці, дискеті тощо);

документ, який містить таку інформацію, повинен складатися з дотриманням визначених законом форм (довідка, наказ, розпорядження, протокол, постанова тощо) і мати передбачені законом реквізити (бланк, штамп, печатка, підпис тощо); 4) інформація, яка міститься в документі, повинна підтверджувати чи посвідчувати певні події, явища або

факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру (ВВСУ. - 2002. - № 1. - С. 8-9; СПВСУ 2010. - С. 411-412), або може бути використана як документи - докази у правозастосовчій діяльності; 5) документ має бути складеним, виданим чи посвідченим повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами (підп. 14.1.226 ст. 14 ПдК), яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів (див. коментар до ст. 358 КК).

Офіційними можуть бути визнані і документи, що виходять від приватних осіб, за умови якщо вони або посвідчені від імені відповідного органу, підприємства, установи, організації уповноваженими службовими чи іншими компетентними особами, або надходять до відання цих організацій (діловодства) чи передаються їм для зберігання або використання (докладніше див. коментар до ст. 358 КК).

Об'єктивна сторона злочину характеризується активною поведінкою - діями, які полягають у перекручуванні винним істини в офіційних документах чи у видачі неправдивих офіційних документів шляхом використання для цього свого службового становища (СПВССУ. - С. 341-347). За частиною 1 ст. 366 КК карається злочин із формальним складом, який визнається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з таких альтернативно передбачених у диспозиції дій, як: а) складання неправдивого офіційного документа; б) видача неправдивого офіційного документа; в) внесення до офіційного документа неправдивих відомостей; г) інше підроблення офіційного документа (ВВСУ. - 2006. - № 8. - С. 17).

Слід ураховувати, що хоча в диспозиції ст. 366 КК указується на підроблення документів, а не документа, тобто це поняття використовується лише в множині, але склад цього злочину є наявним як тоді, коли дії винного виявилися у підробленні декількох офіційних документів, так і тоді, коли вони полягали у підробленні лише одного такого документа.

Складання неправдивих документів - це повне виготовлення документа, що містить інформацію, яка повністю або частково не відповідає дійсності. При цьому форма та реквізити документа відповідають необхідним вимогам. Видача неправдивих документів означає надання (передачу) його фізичним або юридичним особам або випуск для використання такого документа, зміст якого повністю або частково не відповідає дійсності і який був складений або службовою особою, яка його видала, або іншою службовою особою. Видача неправдивого документа є і в тому випадку, якщо документ був складений приватною особою, але потім був посвідчений службовою особою і виданий нею фізичним чи юридичним особам від імені тієї організації, яку представляє службова особа, що видала цей документ. Внесення до документів неправдивих відомостей означає внесення (включення) до дійсного (справжнього) офіційного документа, який зберігає належну форму та необхідні реквізити, інформації, яка повністю або частково не відповідає дійсності. Інше підроблення документів передбачає повну або часткову зміну змісту документа чи його форми або реквізитів, проте не за рахунок внесення до нього неправдивих відомостей, а шляхом їх виправлень, підчищень, дописок, витравлювань, зміни букв чи цифр тощо. Інше підроблення документів є своєрідним антиподом внесення до документа неправдивих відомостей, бо неправдиві відомості у цьому випадку до документа не вносяться, а виправляються або знищуються такі, вже наявні у документі відомості, що відповідають дійсності.

За частиною 2 ст. 366 КК карається службове підроблення, що спричинило тяжкі наслідки (див. загальні положення до цього розділу). Таким чином, у ч. 2 ст. 366 КК сформульований матеріальний склад злочину і якщо встановлено, що умисел службової особи був спрямований на заподіяння тяжких наслідків, які не настали з причин, що не залежать від волі винного, вчинене слід кваліфікувати не за ч. 1 ст. 366, а за ст. 15 та ч. 2 ст.

366 КК. Тяжкі наслідки повинні перебувати у причинному зв'язку із вчиненим підробленням офіційного документа (СПВСУ. - Кн. 1. - С. 41-42, 108-116).

Суб'єктивна сторона службового підроблення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК, характеризується тільки прямим умислом, бо винний діє завідомо, тобто усвідомлює неправдивий характер тих відомостей, що вносяться ним до офіційних документів, або усвідомлює, що документ, який він видає, повністю чи частково не відповідає дійсності (є неправдивим). Психічне ставлення винного до наслідків, передбачених ч. 2 ст. 366 КК, може бути як умисним, так і необережним. Мотиви та мета службового підроблення можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. У цілому злочин є умисним. Внесення до документів відомостей, неправдивий характер яких службова особа не усвідомлює, чи видача документа, невідповідність дійсності якого нею не усвідомлюється, виключає склад службового підроблення і за наявності необхідних умов може бути кваліфіковане за ст. 367 КК.

Якщо службове підроблення вчинюється суб'єктом лише як готування до іншого злочину (крім злочину невеликої тяжкості) або видача підробленого документа містить ознаки замаху на інший злочин, вчинене кваліфікується за сукупністю - за ст. 366 КК, статтями 14 чи 15 КК і тією статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний злочин. За сукупністю слід кваліфікувати вчинене і в тому випадку, коли службове підроблення використовується суб'єктом для вчинення (як спосіб вчинення) іншого закінченого злочину (наприклад, для вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК) або для приховування злочину, який раніше був вчинений нею самою (наприклад, для приховування злочину, передбаченого ст. 367 КК). Проте, якщо службове підроблення є необхідною ознакою об'єктивної сторони іншого складу злочину (наприклад, передбаченого ч. 2 ст. 372 КК) або утворює спеціальний склад злочину (наприклад, за ч. 2 ст. 158, ч. 3 ст. 160 КК), вчинене кваліфікується лише за спеціальною нормою й додатковою кваліфікації за ст. 366 КК не потребує. Якщо службове підроблення було вчинене для сприяння іншим особам у вчиненні злочину або складання чи видача підробленого документа були заздалегідь обіцяні для приховування цього злочину, дії службової особи кваліфікуються за ст. 366 КК і як співучасть (ч. 5 ст. 27 КК) у вчиненому злочині.

Суб'єктом службового підроблення може бути будь-яка службова особа (частини 3 і 4 ст. 18 КК) незалежно від того, у публічній чи в приватній сфері службової діяльності вчинюється цей злочин. Якщо дії, зазначені у ст. 366 КК, вчиняє приватна особа, відповідальність настає за ст. 358 КК (див. коментар до ст. 358 КК). Приватна особа, яка умисно сприяє службовій особі у вчиненні злочину, передбаченого ст. 366 КК, підлягає відповідальності за співучасть (ст. 27 КК) у службовому підробленні (РВСУ. - 1999. - С. 101-102).

Службова недбалість (ст. 367 КК)

Службова недбалість, тобто невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб

Об'єктивна сторона службової недбалості характеризується: 1) діянням, яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків через несумлінне ставлення до них; 2) наслідками у вигляді істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам фізичних чи юридичних осіб, державним чи громадським інтересам (ч. 1) чи тяжких наслідків (ч. 2); 3) причинним зв'язком між вчиненим діянням та наслідками.

Службова недбалість може виявлятися у формі: а) бездіяльності, коли суб'єкт повністю не виконує покладені на нього службові обов'язки, або б) дії, коли покладені на нього службові обов'язки хоча і виконуються, але неналежним чином - не так, як того потребують інтереси служби, тобто не відповідно до закону та умов, що склалися, або

відповідно до них, але неякісно, неточно, неповно, несвоєчасно, поверхово, у протиріччі з встановленим порядком тощо (КС. - 2007. - Вип. 1(3). - С. 40-41; ВВСУ. - 2008. - № 2. - С. 19).

Указівка закону на невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків через несумлінне ставлення до них характеризує перш за все об'єктивну сторону вчиненого і свідчить про те, що службова особа не тільки повинна була, а й мала реальну можливість виконати покладені на неї службові обов'язки належним чином, тобто могла діяти так, як того вимагають інтереси служби. Тому для наявності об'єктивної сторони службової недбалості необхідно встановити: а) нормативний акт, яким визначаються компетенція службової особи і коло службових обов'язків, покладених на неї цим актом; б) які саме обов'язки, в якому обсязі та порядку вона повинна була виконувати у відповідних умовах; в) чи мала вона реальну можливість належним чином виконати ці обов'язки в умовах, що склалися; г) у чому саме виявилися допущені особою порушення службових обов'язків і які наслідки вони спричинили (СПВСУ 2010. - С. 412-413); г) чи перебували службові порушення у причинному зв'язку з тими наслідками, що настали (СПВСУ 2010. - С. 409-411).

Для кваліфікації злочину за ст. 367 КК діяння службової особи обов'язково повинно бути зумовлене її службовим становищем, а дії, які вона не виконала чи виконала неналежним чином, входили в коло її службових обов'язків. Тому невиконання або неналежне виконання не службових, а інших (наприклад, суто професійних) обов'язків не може розглядатися як службова недбалість і кваліфікується за наявності до того підстав за іншими нормами (наприклад, за статтями 131, 135, 139, 140 КК). Не може бути застосована ст. 367 КК і тоді, коли несумлінне ставлення службової особи до виконання своїх службових обов'язків передбачено як самостійний склад злочину в спеціальних нормах КК (наприклад, статті 271, 287 КК).

Указівка закону на несумлінне ставлення службової особи до виконання службових обов'язків виключає можливість кваліфікації діяння як службова недбалість у випадках, коли істотна шкода була заподіяна внаслідок недосвідченості, недостатньої кваліфікації, відсутності належних навичок або з інших обставин, що не залежать від службової особи і виключають реальну можливість належного виконання покладених на неї службових обов'язків. Виключається відповідальність за службову недбалість і тоді, коли службова особа не виконує чи виконує неналежним чином свої службові обов'язки за наявності обставин, передбачених статтями 39 чи 40 КК.

Службова недбалість належить до злочинів із матеріальним складом, який за ч. 1 ст. 367 КК визнається закінченим із моменту заподіяння істотної шкоди, а за ч. 2 ст. 367 КК - спричинення тяжких наслідків (РВСУ. - 2009. - Вип. 2(19). - С. 110-116). Відсутність таких наслідків може свідчити про вчинення службовою особою лише дисциплінарного чи адміністративного проступку (див. загальні положення до цього розділу).

Суб'єктивна сторона службової недбалості найчастіше виявляється в необережній формі вини як щодо діяння, так і щодо його наслідків. Можлива й змішана форма вини - умисел до діяння і необережна вина до наслідків. Не виключається службова недбалість і тоді, коли умисне порушення службових обов'язків призводить до наслідків, спричинення яких службова особа хоча й не бажала, але свідомо припускала їх настання (наприклад, коли цінний вантаж, що прибув на залізничну станцію, було розкрадено через те, що начальник цієї станції не виконав свої службові обов'язки і не виставив охорону, вважаючи без жодних на це підстав, що про збереження вантажу подбає сам вантажоодержувач). У наведеному прикладі винний усвідомлює факт порушення ним своїх службових обов'язків, передбачає і свідомо припускає можливість настання таких наслідків, як розкрадання вантажу, але в його поведінці відсутні як корисливі, так й інші особисті мотиви, що виключає наявність службового зловживання (ст. 364 КК) і дає можливість кваліфікувати його діяння лише як службову недбалість (ст. 367 КК), вчинену за наявності непрямого умислу.

Суб'єктом злочину за ст. 367 КК може бути будь-яка службова особа (частини 3 і 4 ст. 18 КК), тобто така, яка здійснює службову діяльність як у публічній, так і в приватній сфері.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК)

1. Прийняття службовою особою пропозиції чи обіцянки надати їй або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища -

2. Одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища -

3. Діяння, передбачене частиною другою цієї статті, предметом якого була неправомірна вигода у значному розмірі, -

4. Діяння, передбачене частиною другою або третьою цієї статті, предметом якого була неправомірна вигода у великому розмірі або вчинене службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням неправомірної вигоди, -

5. Діяння, передбачене частиною другою, третьою або четвертою цієї статті, предметом якого була неправомірна вигода в особливо великому розмірі, або вчинене службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище, -

Примітка. 1. Неправомірною вигодою в значному розмірі вважається вигода, що в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, у великому розмірі - така, що у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, в особливо великому розмірі - така, що у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Службовими особами, які займають відповідальне становище, у статтях 368, 369 та 382 цього Кодексу є особи, зазначені у пункті 1 примітки до статті 364, посади яких згідно із статтею 25 Закону України "Про державну службу" віднесені до третьої, четвертої, п'ятої та шостої категорій, а також судді, прокурори і слідчі, керівники, заступники керівників органів державної влади та управління, органів місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів та одиниць. Службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, у статтях 368, 369 та 382 цього Кодексу є особи, зазначені у частині першій статті 9 Закону України "Про державну службу", та особи, посади яких згідно із статтею 25 Закону України "Про державну службу" віднесені до першої та другої категорій.

Кримінально-правове поняття "хабар" має досить тривалий історичний період формування та закріплення у національному кримінальному законодавстві, є усталеним та зрозумілим не лише для тих, хто застосовує правові норми, а й для звичайних громадян (Детальніше про це див.: висновок від 22 лютого 2013 р. на законопроект № 2033 від 17 січня 2013 р.).

Попри це, а також без урахування того, що основною проблемою зростання кількості проявів хабарництва є не "недосконалість" кримінального законодавства, а труднощі у виявленні та фіксуванні фактів таких злочинів (у тому числі ті, які виникають внаслідок службових зловживань працівників органів досудового розслідування та суду), Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" від 7 квітня 2011 року до КК було внесено низку безсистемних та не викликаних об'єктивними потребами розвитку законодавства змін.

Зокрема, вказаним Законом було встановлено (частина перша статті 369 КК) кримінальну відповідальність за пропозицію хабара (яка є не чим іншим, як готуванням до

давання хабара), а також штучно "виокремлено" такі види хабарництва, як незаконне збагачення (стаття 368-2 КК), комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 368-3 КК), підкуп особи, яка надає публічні послуги (стаття 368-4 КК) та зловживання впливом (стаття 369-2 КК).

Крім того, цим законодавчим актом до КК було введено поняття "неправомірна вигода", яке застосовується одночасно у якості: самостійного поняття (примітка 1 до статті 364-1 та ін.); синоніму незаконного збагачення (частина перша статті 368-2); предмету незаконного збагачення (частина друга, третя статті 368-2); однієї з ознак комерційного підкупу (стаття 368-3), підкупу особи, яка надає публічні послуги (368-4) та зловживання впливом (стаття 369-1).

Після внесення зазначених змін у чинному КК передбачено низку кримінально-караних діянь, які на практиці стало досить складно відмежувати від злочинів, передбачених статтями 368 "Одержання хабара", 369 "Пропозиція або давання хабара" та 370 "Провокація хабара або комерційного підкупу".

Якщо ж законодавець піде на запропоновану проектом нову дестабілізацію норм про хабарництво і замінить ще й поняття "хабар" поняттям "неправомірна вигода", то відзначена вище "штучність" виокремлення різновидів хабарництва досягне "абсурдного апогею": давання чи отримання хабара взагалі неможливо буде відмежувати від таких діянь, як підкуп (статті 354, 368-3, 368-4 КК у редакції проекту) та незаконне збагачення (чинна стаття 368-2 КК), адже об'єктивна сторона усіх зазначених складів злочинів фактично включатиме одні й ті ж самі діяння (пропозиція чи обіцянка надання особі неправомірної вигоди, прийняття такої пропозиції цією особою та безпосереднє одержання неправомірної вигоди). Повне знищення меж між різними суспільно небезпечними діяннями і повна невизначеність у питаннях кваліфікації того чи іншого діяння, які неминуче стануть наслідком реалізації таких "удосконалень" законодавства, обов'язково справлять негативний вплив на реальну діяльність з протидії корупції.

2) Наразі поняття "хабар" та "неправомірна вигода" відрізняються між собою тим, що хабар – це незаконна винагорода, яка має виключно матеріальний характер (гроші, матеріальні цінності, документи, які надають право отримати майно, будь-які дії майнового характеру та ін.), а неправомірна вигода може бути як матеріальною, так і нематеріальною (переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи тощо) (Детальніше про це: пункт 4 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про хабарництво" від 26 квітня 2002 р. № 5.) Отже, у разі прийняття запропонованих змін складеться ситуація, за якої неможливо буде визначити значний, великий та особливо великий розмір хабара ("неправомірної вигоди"), якщо його предметом будуть окремі послуги, пільги чи переваги нематеріального характеру (як це наразі вже має місце при кваліфікації злочинів, передбачених новими статтями 368-2, 368-3, 368-4, 369-2 КК). Фактично пропонується ускладнити і заплутати кримінальну відповідальність за хабарництво, вчинене за наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Навряд чи такі зміни кримінального законодавства сприятимуть боротьбі з корупційними проявами в нашій державі.

3) Крім того, звертаємо увагу на те, що відмова від такого кримінально-правового поняття, як "хабар", жодним чином не впливає з вимог міжнародно-правових актів у сфері боротьби з корупцією, належним чином визнаних Україною. Так, наприклад, Кримінальна Конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року оперує терміном "хабар", визначаючи його як "будь-яка неправомірна перевага" (статті 2, 3), а Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року оперує термінами "неправомірна перевага" (статті 15, 16, 18, 21) та "неправомірна вигода" лише при визначенні таких складів правопорушень як розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою (стаття 17) і зловживання службовим становищем (стаття 19).

Загалом, відповідно до приписів статей 2–12 Кримінальної Конвенції про боротьбу з корупцією 1999 року, а також статей 15–16 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти

корупції 2003 року кримінально-караними національним законодавством держав-учасниць мають бути визнані такі діяння, як: дача та отримання хабара національним державним посадовим особам; хабарництво членів національних представницьких органів, іноземних державних посадових осіб, а також членів іноземних представницьких органів; дача та одержання хабара у приватному секторі; хабарництво посадових осіб міжнародних організацій та членів міжнародних парламентських асамблей; хабарництво суддів і посадових осіб міжнародних судів; зловживання впливом; підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій.

Аналіз наведених вище положень міжнародно-правових актів дозволяє дійти висновку, що усі вищенаведені діяння повною мірою підпадали під дію тих кримінально-правових норм, які містились у кримінальному законодавстві навіть до внесення змін до КК Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" від 7 квітня 2011 року.

При цьому слід також відзначити, що міжнародне співтовариство не вимагає від держав-учасниць того чи іншого міжнародного договору дослівного відтворення його положень у своєму національному законодавстві.

Пропозиція або давання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК)

Давання **неправомірної вигоди** нерозривно пов'язане з його одержанням, тому предметом злочину, передбаченого ст. 369 КК, є також неправомірна вигода майнового характеру (див. коментар до ст. 368 КК).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 369 КК, характеризується активною поведенкою - діями, які можуть бути вчинені у формі пропозиції (ч. 1) або давання (частини 2-5) **неправомірної вигоди**.

Під пропозицією **неправомірної вигоди** слід розуміти звернення до службової особи з таким повідомленням, яке з достатньою очевидністю свідчить про бажання і готовність винного дати хабар. Таким чином, пропозиція **неправомірної вигоди** є по суті способом схиляння службової особи до його одержання за умови вчинення (або невчинення) на користь хабародавця або третіх осіб певних дій, які ця службова особа повинна була чи могла вчинити з використанням наданих їй владних чи службових повноважень.

Таке повідомлення може бути здійснено особисто чи через посередників, у будь-якій формі (в усній або письмовій, за допомогою конклюдентних дій, шляхом використання комп'ютерних мереж тощо). Прийняття такої пропозиції службовою особою, на адресу якої воно спрямоване, не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину. Тому відмова службової особи прийняти **неправомірну вигоду** не виключає відповідальності особи, яка звернулася з такою пропозицією, за ч. 1 ст. 369 КК.

Пропозиція **неправомірної вигоди** полягає в наданні (передачі, врученні) службовій особі (або іншим особам, але з її відома та за її згодою) самим хабародавцем або через посередників матеріальних цінностей, права на майно або у вчиненні на її чи на користь третіх осіб (родичів, близьких) дій майнового характеру за виконання (невиконання) в інтересах самого хабародавця чи третіх осіб дій з використанням влади або службового становища.

Вчинення злочину, передбаченого ст. 369 КК, вичерпується самим фактом пропозиції чи давання (вручення) предмета хабара, тому для кваліфікації не має значення:

а) хто є власником матеріальних благ, які передаються як хабар, - сам хабародавець чи інші особи; б) чи діє він за власною ініціативою або від імені (на прохання, за рекомендацією,

дорученням, розпорядженням, наказом) інших осіб; в) чи передає хабар у своїх особистих або в інтересах третіх осіб; г) чи є ці треті особи фізичними або юридичними.

За статтею 369 КК карається злочин із формальним складом, який у формі пропозиції **неправомірної вигоди** визнається закінченим з моменту її доведення до відома службової особи, а у формі давання **неправомірну вигоду** - з моменту прийняття службовою особою хоча б частини **неправомірної вигоди** (РВСУ. - 2008. - Вип. 1(16). - С. 112-113). Якщо запропонована **неправомірна вигода** не був прийнятий з причин, що не залежали від волі хабародавця, вчинене слід кваліфікувати як замах на давання хабара (ВВСУ. - 2008. - № 1. - С. 24; СПВСУ (2008-2009). - С. 201-203). Якщо предмет **неправомірної вигоди** був викрадений хабародавцем чи здобутий іншим злочинним шляхом або його збут (розповсюдження) містить ознаки певного складу злочину, дії хабародавця кваліфікуються за сукупністю відповідних злочинів. За сукупністю слід кваліфікувати вчинене і у тому випадку, якщо пропозиція чи давання хабара є способом (формою) підбурювання службової особи до вчинення іншого (крім одержання хабара) злочину (наприклад, службового зловживання чи підроблення документів).

Склад злочину, передбаченого ст. 369 КК, є у діях і тієї службової особи, яка дає вказівку (віддає розпорядження, наказ) підлеглий їй особі домагатися певних благ, пільг чи переваг для очолюваної нею юридичної особи шляхом підкupu інших службових осіб; виділяє чи розпоряджається виділити для цього кошти або інші матеріальні цінності; надає законного вигляду виплатам у разі давання **неправомірної вигоди** в завуальованій формі тощо (п. 12 ППВСУ від 26 квітня 2002 р.). Дії підлеглої особи, що виконує вказівку керівника і передає хабар з метою одержання певних благ, пільг чи переваг для юридичної особи, слід кваліфікувати за ст. 369 КК, бо така особа виконує роль хабародавця.

Як при вирішенні питання про відповідальність службової особи, що дала незаконну вказівку підлеглому домагатися певних благ для очолюваної нею юридичної особи шляхом підкupu інших службових осіб, так і при оцінці дій підлеглої особи, яка виконала цю вказівку, необхідно враховувати приписи, закріплені у ст. 41 КК (див. коментар до ст. 41 КК).

Якщо ж службова особа не віддавала обов'язкових до виконання вказівок, розпоряджень чи наказів, а лише рекомендувала підлеглий особі домагатися певних благ для очолюваної нею юридичної особи шляхом давання хабара іншим службовим особам, то дії такої службової особи можуть кваліфікуватися як підбурювання до давання хабара, а дії підлеглої особи, яка виконала рекомендацію, - як давання хабара.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується наявністю лише прямого умислу, причому винний усвідомлює, що пропонує чи передає незаконну винагороду саме як **неправомірної вигоди**. Відсутність такого усвідомлення (наприклад, внаслідок обману або зловживання довірою) виключає кваліфікацію діяння за ст. 369 КК. За частинами 4 і 5 ст. 369 КК хабародавець також повинен усвідомлювати, що дає хабар такій службовій особі, яка займає відповідальне (ч. 4) або особливо відповідальне (ч. 5) становище. Якщо хабародавець помилявся в оцінці статусу службової особи, його дії слід кваліфікувати як замах на давання хабара службовій особі, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище. Мотиви давання хабара можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єктом **неправомірної вигоди** може бути будь-яка особа (як приватна, так і службова). Якщо остання використовує для давання **неправомірної вигоди** своє службове становище, вчинене слід кваліфікувати і за ст. 364 КК.

Кваліфікованими видами цього злочину, передбаченими в частинах 3-5 ст. 369 КК, є давання **неправомірної вигоди**: а) вчинене повторно (див. примітку до ст. 369 КК і коментар до ст. 368 КК); б) службовій особі, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище (див. п. 2 примітки до ст. 368 КК); в) за попередньою змовою групою осіб (див. коментар до ч. 2 ст. 28 і ст. 368 КК); г) організованою групою чи її учасником (див. коментар до ч. 3 ст. 28 КК).

При кваліфікації дій суб'єкта за частинами 4 або 5 ст. 369 КК за ознаками давання **неправомірної вигоди** службовій особі, яка займає відповідальне (ч. 4) або особливо

відповідальне (ч. 5) становище, слід урахувати, що в цих випадках до змісту умисла **неправомірної вигоди** входить не лише бажання дати хабар, а й усвідомлення того, що цей хабар надається саме такій службовій особі, яка займає відповідне службове становище.

Якщо хабародавець помилявся в оцінці статусу службової особи, його дії слід кваліфікувати як замах на давання хабара службовій особі, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище.

Частина 6 ст. 369 КК передбачає спеціальні види (підстави) звільнення особи від кримінальної відповідальності за пропозицію чи давання **неправомірної вигоди**, які застосовуються у випадках, коли: а) стосовно неї мало місце вимагання **неправомірної вигоди** (див. п. 4 примітки до ст. 368 КК та коментар до ст. 368 КК); б) після давання хабара вона добровільно заявила про те, що сталося, до повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину органу, службова особа якого наділена законом правом здійснювати повідомлення про підозру.

Добровільна заява про пропозицію чи давання **неправомірної вигоди** є різновидом з'явлення із зізнанням (див. коментар до п. 1 ч. 1 ст. 66 КК) і визнається підставою звільнення особи від кримінальної відповідальності (СПВСУ 2010. - С. 438-441) за наявності декількох умов, а саме:

- автором такої заяви є особа, яка пропонувала чи дала **неправомірної вигоди**, тобто хабародавець - виконавець (співвиконавець) цього злочину. На інших співучасників положення ч. 6 ст. 369 КК не поширюються і вони підлягають відповідальності на загальних підставах (п. 21 ППВСУ від 26 квітня 2002р.);
- адресатом заяви є орган, службова особа якого наділена законом правом на здійснення повідомлення про підозру у вчиненні злочину (статті 276-279 КПК). Отже, заява спрямовується до органів досудового розслідування чи прокуратури, але закон не вимагає, щоб хабародавець з'явився до цих органів особисто, а заява мала певну форму: вона може бути усною, письмовою, відправлена поштою, телеграфом, по телефону, зроблена через інших осіб тощо;
- змістом заяви є надання відповідним органам вичерпної інформації про факт пропозиції чи давання **неправомірної вигоди**, якою володіє хабародавець. Приховування інформації, її перекручення або неповідомлення про окремі факти, які мають значення для справи, виключають можливість звільнення особи від відповідальності на підставі ч. 6 ст. 369 КК;
- заява повинна бути добровільною, тобто такою, в основу якої покладено самостійно прийняте хабародавцем рішення, коли заяву зроблено за власною волею, без примусу і з будь-яких мотивів, але не у зв'язку з тим, що про пропозицію чи давання **неправомірної вигоди** стало відомо відповідним органам влади або уповноваженим службовим особам. При цьому ініціатива (пропозиція про доцільність такої заяви) може виходити і від інших осіб (родичів, знайомих або навіть представників влади), але рішення зробити заяву хабародавець приймає самостійно;
- заява має бути своєчасною, тобто такою, яка зроблена після пропозиції чи давання (закінченого чи незакінченого) **неправомірної вигоди**, але до моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні нею саме цього злочину (статті 276, 278 КПК).

Звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених ч. 6 ст. 369 КК, не означає, що в його діях відсутній склад злочину. Тому така особа не може визнаватися потерпілим і претендувати на повернення їй предмета **неправомірної вигоди** а (п. 21 ППВСУ від 26 квітня 2002р.). Проте слід урахувати, що в діях особи, яка у зв'язку з вимаганням у неї **неправомірної вигоди** до його давання звернулася до правоохоронних органів і за їх згодою передала **неправомірної вигоди** із метою викриття вимагателя, склад злочину, передбачений ст. 369 КК, відсутній (п. 22 ППВСУ від 26 квітня 2002 р.). Тому така особа не звільняється від кримінальної відповідальності на підставі ч. 6 ст. 369 КК (статті 285-288 КПК), а згідно з п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК не підлягає такій відповідальності за відсутністю в її діянні складу злочину (РВСУ. - 2001. - С. 114-115; ВВСУ. -- № 3. - Вкладка. - С. 15).

Провокація підкупу (ст. 370 КК)

Провокація підкупу, тобто свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування, обіцянку чи надання неправомірної вигоди або прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання такої вигоди, щоб потім викрити того, хто пропонував, обіцяв, надав неправомірну вигоду або прийняв пропозицію, обіцянку чи одержав таку вигоду.

Об'єктивна сторона цього злочину полягає у створенні обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання неправомірної вигоди.

Провокація підкупу вчиняється лише шляхом активної поведінки - дії і належить до злочинів із формальним складом, який визнається закінченим із моменту створення службовою особою обставин і умов (обстановки), незалежно від того, чи вчинила особа злочин, до якого вона провокувалась. Проте, якщо такий злочин завдяки провокації (у зв'язку з її здійсненням) усе-таки був учинений, це не виключає відповідальності того, хто пропонував, передав, надав хабар чи неправомірну вигоду або одержав хабар чи неправомірну вигоду (п. 23 ППВСУ від 26 квітня 2002р.).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є використання суб'єктом для провокації підкупу своїх службових повноважень. Якщо винний їх не використовує і діє як приватна особа, то залежно від конкретних обставин справи він підлягає відповідальності лише як організатор, підбурювач або пособник злочину, передбаченого статтями 3 68, 3 683 або 369 КК.

При вчиненні цього злочину винний шляхом використання своїх службових повноважень може провокувати пропонування або давання неправомірної вигоди йому особисто або створювати обставини і умови для одержання неправомірної вигоди іншими службовими особами.

Конкретні способи провокації можуть бути різноманітними: натяки, поради, пропозиції, прохання, умовляння, рекомендації, вказівки тощо. Не виключається і використання такого способу провокації, як обман, коли винний здійснює провокацію підкупу, поширюючи неправдиву інформацію про можливість вирішення тих чи інших питань лише за допомогою підкупу. Як провокацію слід розцінювати, наприклад, дії службової особи правоохоронних органів, яка під час перевірки діяльності комерційної структури, бажаючи спровокувати й викрити її керівника, направляє до нього свого співробітника з пропозицією про вирішення питань, які виникли, за допомогою хабара.

Провокація підкупу може бути пов'язана зі співучастю службової особи-провокатора у вчиненні злочину, передбаченого статтями 368, 368-3 або 369 КК. Якщо винний не тільки спровокував вчинення одного з цих злочинів, а й організував його, підбурював до нього чи сприяв його вчиненню, дії такої службової особи слід додатково кваліфікувати як співучасть у злочині за відповідними частинами ст. 27 і статтями 3 68, 3683 або 369 КК (п. 23 ППВСУ від 26 квітня 2002р.).

Суб'єктивна сторона злочину полягає в прямому умислі, бо службова особа свідомо створює обстановку, яка зумовлює пропонування, давання або одержання хабара чи неправомірної вигоди, переслідуючи при цьому спеціальну мету - викрити того, хто дав або отримав хабар або неправомірну вигоду. Відсутність такої мети виключає кваліфікацію дій за ст. 370 КК. Якщо винний шляхом використання своїх службових повноважень умисно створює умови для пропонування, давання або одержання хабара чи неправомірної вигоди, не переслідуючи при цьому мети викриття особи, вчинене, залежно від конкретних обставин справи, може бути кваліфіковане як готування до злочину, передбаченого ст. 368, 3683 або 369 КК.

Суб'єкт провокації підкупу спеціальний - службова особа як публічного, так і приватного права (частини 3 і 4 ст. 18 КК).

Від провокації підкупу слід відрізнити правомірні дії, спрямовані на викриття злочину, коли за заявою службової особи, якій пропонують хабар чи неправомірну вигоду, або за інформацією особи, яку схиляють дати неправомірну вигоду чи у якої їх вимагають, працівниками правоохоронних органів здійснюється правомірна оперативна діяльність із виявлення та затримання особи, яка вчиняє комерційний підкуп (так званий «контрольований хабар чи неправомірна вигода»). Правомірність таких дій обумовлюється тим, що у подібних випадках з боку відповідних осіб уже вчинені дії, які можуть розглядатися як готування до комерційного підкупу або замах на них.

РОЗДІЛ XVII. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Питання 1. Поняття, загальна характеристика та види злочинів проти правосуддя

В умовах сьогодення одним з важливих завдань держави є забезпечення здійснення справедливого та неупередженого правосуддя. Конституція України (ст. 124) встановлює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами - КС України та судами загальної юрисдикції, що разом складають судову систему України

Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції що вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів КУ та дає офіційне тлумачення КУ й законів України (ст 147 Основного Закону). Суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя розглядаючи цивільні, господарські, адміністративні та кримінальні справи. Розгляд кожної категорії справ має окремий процесуальний порядок.

Діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, органів, які здійснюють виконання судових рішень, захисників і законних представників особи також є частиною здійснення правосуддя, оскільки вказані органи й особи забезпечують, супроводжують і допомагають судовій владі в реалізації її функцій

У 2003 р збереглася тенденція збільшення обсягу роботи судів загальної юрисдикції. До судів першої інстанції надійшло понад 5 800 000 справ (кримінальних, цивільних, господарських та про адміністративні правопорушення) постанов, подань, клопотань, позовних заяв, заяв, скарг, що на 770 000, або на 15,1% більше, ніж у 2002 р.

У розділі XVIII Особливої частини КК "Злочини проти правосуддя" містяться норми (статті 371-400), які передбачають відповідальність за посягання, що шкодять Інтересам правосуддя.

Варто підкреслити, що регламентація положень щодо забезпечення нормального функціонування судової влади ретельно здійснено в міжнародному (наприклад, Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. Європейській конвенції з прав людини від 4 листопада 1950 р., Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., тощо) та національному законодавстві (КПК7 ГПК, КпАП, ЦПК, Законах України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 р., "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р., "Про статус суддів" від 15 грудня 1992 р. "Про Конституційний Суд України" від 16 жовтня 1996р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 23 грудня 1993р., "Про виконавче провадження" від 21 квітня 1999 р, "Про адвокатуру" від 19 грудня 1992 р, "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р. тощо, Указах Президента України, рішеннях КС України, деяких положеннях, наказах, інструкціях, правилах тощо).

Роз'яснення щодо застосування кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя, здійснено в постановах Пленуму ВС України "Про застосування законодавства, яке забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному право на захист" від 7 липня 1995 р. № 10, "Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів" від 12 квітня 1996р № 4, "Про практику застосування судами України законодавства у справах про порушення правил адміністративного нагляду" від 28 березня 1986 р. № 3, "Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі" від 26 березня 1993 р. № 2, "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства" від 25 квітня 2003 р № 4 тощо.

Питання кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя досліджували такі вчені-правники: *М. Бзжанов, А. Ворокцій, В. Ворончук, О. Габро, М. Коржанський, О- Лемешко, В. Муїленко, В. Навроцький, В. Осадчий, О. Ппужник, А. Савченко, В- Сташис, В. Трубников, О, Туменкспз ін,*

Злочини проти правосуддя - це суспільне небезпечні та протиправні діяння, що посягають на нормальну діяльність судової влади, а також органів і осіб, які забезпечують реалізацію цієї діяльності (органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, виконання покарань, захисників, законних представників особи тощо),

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують здійснення правосуддя в державі. Такі суспільні відносини покликані охороняти функціонування встановленої в державі системи судочинства, захищати інтереси тих органів і осіб, які виконують важливі завдання із забезпечення та сприяння здійсненню судом правосуддя.

Безпосередній об'єкт вказаних злочинів - суспільні відносини, пов'язані з регулюванням певних аспектів діяльності щодо здійснення правосуддя. **Додатковими необхідними чи факультативними безпосередніми об'єктами** злочинів проти правосуддя можуть бути життя, здоров'я і гідність особи, її права та свободи, власність, порядок виконання службовими особами своїх повноважень, громадський порядок, громадська безпека, інші блага.

Деякі з аналізованих злочинів мають свій предмет, це, наприклад:

- 1) вирок, рішення, ухвала або постанова, що постановляють ся суддею чи суддями (ст. 375);
- 2) майно, що належить судді, народному засідателю, присяжному, їхнім близьким родичам (от. 378);
- 3) відомості про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381);
- 4) майно, що підлягає конфіскації, або на яке накладено арешт чи яке описано (ст. 388);
- 5) майно, що належить захиснику, представнику особи або їхнім близьким родичам (ст. 399).

У злочинах, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК, спеціальними потерпілими можуть бути, зокрема:

- 1) підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий (ст.371);
- 2) суддя, народний засідатель, присяжний, їхні близькі родичі (статті 377-379);
- 3) працівники суду, правоохоронних органів або особи, що беруть участь у кримінальному судочинстві, члени їхніх сімей та їхні близькі родичі (ст. 380);
- 4) особа, взята під захист (ст, 381);
- 5) свідок, потерпілий, експерт (ст. 386);
- 6) особи, засуджені до позбавлення волі чи обмеження волі. що відбувають це покарання у виправних установах (ст. 392);
- 7) захисник, представник особи чи їхні близькі родичі (статті 398-400) тощо.

З об'єктивної сторони злочини проти правосуддя характеризуються посяганнями на певні аспекти нормальної діяльності органів суду, дізнання, досудового слідства, прокуратури, виконання покарань, захисників, законних представників особи тощо, причому в низці випадків - через завдання певним категоріям осіб (суддям, захисникам тощо) фізичної, матеріальної та моральної шкоди,

Більшість таких злочинів може зчинятися як дії (наприклад, втручання в діяльність судових органів; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; приховування злочину), але деякі з них можуть сколюватись і як бездіяльність (наприклад, нежиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист; невиконання судового рішення).

Переважає кількість злочинів проти правосуддя містить формальний склад (примушування давати показання, порушення права на захист, невиконання судового рішення тощо). Водночас, деякі з цих злочинів сконструйовано як матеріальні склади (розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи тощо). Злочини, передбачені статтями 379, 392, 400 КК, містять усічені склади.

У деяких випадках обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів, передбачених розділом XVIII Особливої частини КК, може бути *спосіб* (незаконні дії - ст. 373), час (час провадження досудового слідства - ст. 385) чи *місце* (місце відбування покарання у виді обмеження волі чи у виді позбавлення волі - ст. 391) вчинення злочину тощо,

Суб'єктивна сторона абсолютної більшості злочинів проти правосуддя зчиняється з *прямим умислом*. В основних або кваліфікованих складах деяких злочинів проти правосуддя закон вимагає встановлення певних *мотивів* (ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 383, статті 379, 400) або *мети* (статей 376, 386, 392, 395). Діяння, передбачені статтями 380 і 381 КК, зчиняються з необережності.

Суб'єкт злочинів проти правосуддя може бути як *загальний*, так і *спеціальний*. Загальним є суб'єкт при вчиненні злочинів, передбачених статтями 376, 377, 378, 379, 386, 397-400 КК, Спеціальні суб'єкти -це, наприклад, службові особи, що працюють у сфері правосуддя (дізнавачі, слідчі, прокурори, судді) статті 371-375, ч. 2ст. 383 КК; інші. службові особи - ч. 2 ст. 376, статті 380, 381, 382, ч 2 ст 397 КК:

особи, залучені до сфери правосуддя (потерпілий, експерт, свідок, засуджений тощо) - статті 383, 384, 385, 393 КК та ін.

Залежно від безпосередніх об'єктів посягання всі злочини проти правосуддя класифікують на п'ять видів (груп).

1. *Злочини, що посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури та суду:* завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); порушення права на захист (ст. 374); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375);

втручання в діяльність судових органів (ст. 376); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397).

2. *Злочини, що посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, народних засідателів та інших учасників судочинства:*

посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379);

посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного особи (ст. 398), умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399),

3. *Злочини, що перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі* примушування давати показання (ст. 373); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383); завідомо неправдиве показання (ст. 384), відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385); перешкоджання з'явленні свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386).

4. *Злочини, що перешкоджають своєчасному розкриттю та недопущенню злочину:* невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381), розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387); приховування злочину (ст. 396); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395).

5. *Злочини, що перешкоджають виконанню вироку (рішення) та призначеного покарання:* невиконання судового рішення (ст. 382), приховування майна (ст. 388); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390). злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394).

2. Злочини, що посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури та суду.

Питання 2. Злочини, що посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури та суду.

Завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст..371)

У статті 29 Конституції України закріплене право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Закон не тільки проголошує це право, але й встановлює відповідальність за його порушення. До числа таких норм належить і ст. 371 КК, яка передбачає відповідальність за злочин, суспільна небезпечність якого полягає у тому, що при його вчиненні порушується один з основних конституційних принципів здійснення правосуддя, згідно з яким ніхто не може бути заарештованим або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого частинами 1 та 2 ст. 371 КК, припускає вчинення особою діяння, яке, а) здійснюється у відповідній процесуальній формі — затримання, привід, арешт, утримання під вартою, і б) має незаконний характер. Злочин визнається *закінченим* при вчиненні хоча б одного із зазначених діянь.

Затримання — це процесуальний примусовий захід, який полягає в примусовому і короткочасному (на строк не більше 72 годин) позбавленні особи волі і здійснюється: а) при провадженні дізнання або досудового слідства; б) за постановою органу дізнання, слідчого чи прокурора; в) щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який може бути призначене покарання у виді позбавлення волі; г) на підставах та в порядку, передбачених' законом (статті 106, 106', 115, 148, 149, 165² та 434 КПК).

Привід - це процесуальний примусовий захід, який полягає в обмеженні волі та примусовому доставлянні (припровадженні) в органи дізнання, досудового слідства, прокуратуру, суд підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, свідка чи потерпілого, за умови, що ці особи ухиляються без поважних причин від добровільного з'явлення у призначений час за викликом службових осіб зазначених органів (статті 70, 72, 135, 136, 288, 292 КПК);

Інструкція про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання та ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків та потерпілих від 28 грудня 1995 р.).

Арешт (взяття під варту) — це запобіжний захід, який полягає у позбавленні особи волі на строк, встановлений законом, і здійснюється: а) за постановою судді чи ухвалою (вироком) суду; б) щодо підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (засудженого); в) на підставах та в порядку, передбачених законом (статті 148, 149, 150, 155, 156, 165, 165\ 165². 165', 253, 274, 288, 343, 434 КПК; Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р.).

Тримання під вартою являє собою сам процес застосування арешту, тобто певну діяльність, яка здійснюється при виконанні судового акта про взяття особи під варту як запобіжний захід.

Дії винного не можуть кваліфікуватися за ст. 371 КК, якщо незаконний привід чи затримання здійснюються не як захід процесуального примусу, а в адміністративному порядку (статті 259—261 КпАП), Виключається кваліфікація за ст. 371 КК і у випадках застосування арешту як заходу адміністративного стягнення (ст. 32 КпАП), а також при призначенні арешту за вироком суду як покарання (ст. 60 КК). З урахуванням конкретних обставин справи дії винного у таких випадках можуть бути кваліфіковані як Один із злочинів, передбачених статтями 364, 365, 375, 424 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає, як правило, в активній поведінці особи -- *дії*, що полягає у самому факті незаконного приводу, затримання, арешту або в утриманні під

вартою. Однак злочин може бути вчинений і шляхом *бездіяльності*, коли, наприклад, саме затримання, арешт чи взяття під варту (дія) запроваджені на законних підставах, але після закінчення встановлених у законі строків винний свідомо не звільняє (бездіяльність) затриманого чи заарештованого. У таких випадках саме з моменту невиконання обов'язку звільнити особу, затримання, арешт чи утримання під вартою стають незаконними та тягнуть за собою відповідальність за ст. 371 КК. Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення одного з діянь, зазначених у ст. 371 КК, і саме з цього моменту набуває *триваючого* характеру.

Незаконний привід може передувати затриманню особи, арешту чи триманню її під вартою, затримання — арешту чи триманню під вартою, а арешт завжди передує триманню особи під вартою. Якщо щодо того самого потерпілого винним послідовно вчинене діяння, передбачене ч. 1, а потім — ч. 2 ст. 371 КК, то вчинене слід кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 371 КК. Якщо зазначені діяння вчинені щодо кількох осіб (наприклад, щодо одного потерпілого мало місце незаконне затримання, а щодо іншого — арешт), то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю "злочинів, передбачених" частинами 1 та 2 ст. 371 КК.

Відповідальність за ст. 371 КК настає лише за умови, якщо привід, затримання, арешт чи тримання під вартою мали *незаконний* характер. Незаконними вони визнаються у випадках, якщо відсутні встановлені законом *підстави* (наприклад, заарештований обвинувачується у злочині, за який не передбачене покарання у виді позбавлення волі), порушений *порядок* (наприклад, при здійсненні приводу застосовувалися наручники) або не дотримуються *строки* (наприклад, затримання підозрюваного тривало понад 72 години) застосування цих заходів.

За частиною 3 ст. 371 КК відповідальність настає за ті самі діяння, якщо вони: а) спричинили тяжкі наслідки або б) вчинені з корисливих мотивів чи в) в інших особистих інтересах.

Поняття *тяжких наслідків* є оціночним, і їх зміст визначається судом у кожному випадку залежно від конкретних обставин справи. Тяжкими можуть визнаватися такі наслідки, як самогубство чи замах на самогубство потерпілого, тяжке захворювання, позбавлення його життя іншими затриманими чи заарештованими, втрата потерпілим майна, що сталося внаслідок арешту, загибель важко хворих близьких, які залишилися без нагляду внаслідок взяття потерпілого під варту, втрата ним роботи тощо. Зазначені наслідки мають перебувати у причинному зв'язку з незаконними діями винного.

Вчинення злочину з *корисливих мотивів* припускає прагнення винного одержати будь-яку вигоду майнового характеру чи позбутися матеріальних витрат (див. п- 5 коментарю до ст. 364 КК). Якщо винний використовує зазначені у ст. 371 КК незаконні дії як спосіб вимагання хабара, його дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 368 та ч. 2 ст. 371 КК.

Інші особисті інтереси припускають прагнення винного отримати для себе вигоду нематеріального характеру (наприклад, просування за службою, Отримання чергового звання чи класного чину, нагороди) і можуть бути обумовлені такими спонуканнями, як кар'єризм, помста, заздрість, бажання прикрасити дійсне становище і сховати свою некомпетентність тощо (див. п. 5 коментарю до ст. 364 КК).

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого частинами 1 та 2 ст. 371 КК, характеризується наявністю прямого умислу, оскільки привід, затримання, арешт чи тримання під вартою є *завідомо* незаконними, і отже, їх злочинний характер охоплюється свідомістю винного. За відсутністю прямого умислу дії винного являють дисциплінарний проступок або містять (за інших необхідних умов) ознаки злочину, передбаченого ст. 367 КК. За частинами 1 та 2 ст. 371 КК мотиви здійснення злочину можуть бути різними. за винятком корисливих спонукань чи інших особистих інтересів. Щодо тяжких наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 371 КК, вина може бути у формі як умислу, так і необережності. У цілому злочин, передбачений ст. 371 КК. є умисним.

Якщо незаконні привід, затримання, арешт чи тримання під вартою вчинюються з метою створення умов для подальшого притягнення завідомо невинного до кримінальної

відповідальності або примушування його до давання показань, то дії винного кваліфікуються за статтями 371, 14 та 372 або 373 КК. Якщо ці дії є способом притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності чи примусу його до давання показань, то дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених статтями 371 та 372 або 373 КК. Якщо для здійснення злочину службова особа вчиняє й інші незаконні дії (службове зловживання, підроблення), то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю відповідних злочинів. Якщо у процесі вчинення злочину застосовується психічне чи фізичне насильство, то дії виконаного слід кваліфікувати ще й за частинами 2 або 3 ст. 365 КК, а у випадках вчинення більш тяжкого злочину (наприклад, умисного вбивства) — і за статтями, які передбачають відповідальність за відповідні злочини.

Суб'єкт злочину - спеціальний: службова особа органів дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку незаконного тримання під вартою — і керівник установи, де тримався під вартою потерпілий. Дії судді, який постановив завідомо незаконний судовий акт про привід, затримання чи арешт, а також прийняв незаконне рішення про продовження строку тримання під вартою або виніс незаконну постанову про застосування адміністративного арешту чи ухвалив неправосудний вирок про призначення покарання у виді арешту, слід кваліфікувати за ст. 375 КК. Кваліфікація дій службових осіб органів дізнання чи досудового слідства, які виконали неправосудний судовий акт про привід, затримання чи арешт або про продовження строків тримання під вартою, залежить від того, чи усвідомлювали вони незаконний характер такого рішення, чи ні. За наявності такого усвідомлення дії винного слід кваліфікувати за ст. 371 КК. Якщо службова особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати, що судовий акт (наприклад, постанова про арешт) був незаконним, то за наявності всіх інших зазначених у законі умов її дії потрібно кваліфікувати за ст. 367 КК. Нарешті, в ситуаціях, де можливість усвідомлення незаконності судового акта з боку службової особи була відсутня, її дії не містять ознак складу злочину. В усіх зазначених випадках при оцінці дій службових осіб органів дізнання чи досудового слідства слід враховувати положення, закріплені у ст. 41 КК. Інші службові особи за незаконне позбавлення потерпілого волі несуть відповідальність за ст. 365 КК, а приватні особи — за статтями 146, 147 або 349 КК.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст.372)

Стаття 62 Конституції України встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. При цьому обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Тому притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК) є порушенням конституційних принципів здійснення правосуддя і являє собою зловживання тими службовими повноваженнями, що надані службовим особам органів дізнання, досудового слідства та прокуратури у сфері кримінального судочинства. Отже, злочин, передбачений ст. 372 КК, є спеціальним видом службового зловживання, а статті 364 та 372 КК співвідносяться як загальна і спеціальна норми (див. п. 3 коментарю до Розділу XVII КК).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 372 КК, вичерпується притягненням завідомо невинного до кримінальної відповідальності яке включає до себе *Вві* обов'язкові дії: а) винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого (ст. 131 КПК) і б) пред'явлення їй обвинувачення (статті 133, 140 КПК). Тому злочин визнається *закінченим* з моменту пред'явлення обвинувачення, тобто оголошення (пред'явлення) особі постанови про притягнення її як обвинуваченого за злочин, у вчиненні якого потерпілий є невинним.

Склад злочину має місце не тільки у випадку, коли потерпілий взагалі є невинним у вчиненні злочину (відсутня подія чи склад злочину, не доведена його участь у злочині), але й тоді, коли ним вчинений інший злочин,

—а не той, за який він притягується до відповідальності (наприклад, доведено вчинення особою лише грабежу, а їй пред'являють завідомо неправдиве обвинувачення у розбої). Однак у тих випадках, коли після пред'явлення обвинувачення в ході подальшого розслідування встановлюється невинність особи, але слідчий чи прокурор не закривають кримінальну справу, то їхні дії не можуть бути кваліфіковані за ст. 372 КК і становлять (за

інших необхідних умов) лише злочин, передбачений ст. 364 КК. Відсутні підстави для кваліфікації за ст. 372 КК і у випадках, коли притягнення до відповідальності пов'язане з помилкою у кваліфікації дій особи (наприклад, через відсутність у слідчого достатнього професійного досвіду, він притягує особу і до відповідальності за розбій, а насправді у діянні винного є лише ознаки грабежу),

Потерпілим за ст. 372 КК є завідомо невинний у вчиненні злочину, тому притягнення до кримінальної відповідальності особи, щодо якої є докази її винності, але з порушенням встановленого законом процесуального порядку (наприклад, притягнення до відповідальності дипломатичного представника іноземної держави з порушенням вимог ч. 4 ст. 6 КК), не може бути кваліфіковане за ст. 372 КК і за інших необхідних умов є або дисциплінарним проступком, або містить ознаки злочину, передбаченого ст. 364 КК. Не може кваліфікуватися за ст. 372 КК і притягнення завідомо невинного не до кримінальної, а до інших видів відповідальності (дисциплінарної, адміністративної чи цивільно-правової). За інших необхідних умов такі дії можуть містити ознаки злочину, передбаченого ст. 364 КК.

Склад злочину є *формальним*, і для кваліфікації дій винного за ст. 372 КК не має значення, які наслідки спричинило притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (наприклад, обвинувальний висновок не був затверджений прокурором, був винесений виправдувальний чи, навпаки, обвинувальний вирок). Ці наслідки перебувають за межами складу злочину і можуть враховуватися судом лише при визначенні міри покарання.

За частиною 2 ст. 372 КК настає відповідальність за те саме діяння, поєднане; а) з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (див. коментар до ст. 12 КК); б) зі штучним створенням доказів обвинувачення; в) з іншою фальсифікацією.

Штучне створення доказів обвинувачення може полягати у всляких діях винного: підроблення або використання підроблених документів, умисне неправильне тлумачення фактів та подій, знищення чи вилучення зі справи документів, схиляння свідків та потерпілого до давання завідомо неправдивих показань, примушування експерта до давання неправдивого висновку тощо.

Інша фальсифікація обвинувачення може полягати у вилученні зі справи речових доказів, документів і протоколів, що свідчать про невинність потерпілого, не відображенні у справі фактів і обставин, що спростовують обвинувачення, приписках у протоколах слідчих дій, відмові у виклику свідків тощо. Службове підроблення є одним із можливих способів вчинення злочину. на який прямо вказано у ч. 2 ст. 372 КК, тому дії винного, який використовує такий спосіб фальсифікації обвинувачення для притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, повністю охоплюються ознаками ч. 2 ст. 372 КК і додаткової кваліфікації за ст. 366 КК не потребують.

Із **суб'єктивної сторони** злочин може бути вчинений лише з прямим умислом, оскільки суб'єкт діє *завідомо* і тим самим усвідомлює очевидність того, що притягує до відповідальності невинного. Мотиви вчиненого можуть бути різними (помста, ревності, корисливість, кар'єризм) і на кваліфікацію злочину за ст. 372 КК не впливають. Якщо особа не усвідомлює, що притягує до відповідальності невинного (наприклад, внаслідок невірної оцінки зібраних за справою доказів), то відповідальність за ст. 372 КК виключається і діяння є дисциплінарним проступком або містить ознаки (за інших необхідних умов) злочину, передбаченого ст. 367 КК. Якщо суб'єкт умисно не притягує до кримінальної відповідальності завідомо винного, незаконно закриває кримінальну справу чи відмовляє в її порушенні, то його дії слід кваліфікувати за ст. 364 КК.

Суб'єктом злочину може бути особа, яка проводить дізнання, слідчий або прокурор, тобто особи, яким за законом надане право притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого за кримінальною справою. Якщо постанова про притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності вноситься суддею, то його дії слід кваліфікувати за ст. 375 КК.

Порушення права на захист (ст. 374)

Недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею, —

Конституція України (ст. 59, ч. 2 ст. 63 та п. 6 ст. 129) закріплює право кожної людини на правову допомогу, захист від обвинувачення і відносить до одного із найважливіших принципів правосуддя забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на такий захист з кримінальних справ. Цим конституційним приписам кореспондує ст. 21 КПК, що закріплює обов'язок органів дізнання, досудового слідства та суду забезпечити підозрюваному, обвинуваченому та підсудному право на захист. Порушення цього принципу здійснення кримінального судочинства завдає шкоди інтересам правосуддя з кримінальних справ і має наслідком відповідальність за ст. 374 КК.

Потерпілими від злочину можуть бути тільки підозрюваний, обвинувачений або підсудний, тобто особи, які за своїм процесуальним становищем мають право на захист від підозри у вчиненні злочину, пред'явленого їм обвинувачення, а також на захист своїх особистих, майнових та інших прав і законних інтересів у сфері кримінального судочинства,

Склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 374 КК, є *формальним*, тому його **об'єктивна сторона** вичерпується діянням винного, яке полягає: а) у недопущенні захисника до участі в справі; б) у ненаданні своєчасно (несвоечасному наданні) захисника; в) в іншому грубому порушенні права на захист. За частиною 1 ст. 374 КК злочин може бути вчинений як шляхом *дії* (наприклад, відсторонення від подальшої участі у справі захисника з порушенням вимог ст. 61 КПК), так і шляхом *бездіяльності* (наприклад, не-призначення захисника з порушенням вимог ст. 47 КПК) і визнається *закінченим* з моменту вчинення суспільне небезпечного діяння.

Форми реалізації права на захист, передбачені у кримінально-процесуальному законі (статті 43, 43', 44—47 КПК), відповідно до якого підозрюваний, обвинувачений чи підсудний може або сам здійснювати свій захист, або має право звернутися за правовою допомогою до *захисника* — особи, яка у порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист його прав і законних інтересів та надавати необхідну юридичну допомогу при провадженні у кримінальній справі. В окремих зазначених у законі випадках (ст. 45 КПК) участь захисника є обов'язковою. Відповідно до ст. 44 КПК як захисники у кримінальній справі допускаються *три* категорії осіб: а) особи, які мають свідоцтво на право зайняття адвокатською діяльністю;

б) фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; в) близькі родичі, опікуни або піклувальники обвинувачуваного, підсудного, засудженого, виправданого.

Недопущення захисника є у випадках невиконання суб'єктом злочину вимог КПК про допуск захисника до участі у справі на будь-якій стадії процесу (наприклад, відмова допустити до участі у справі захисника, запрошеного підозрюваним (ст. 47 КПК); не призначення захисника у випадку, коли його участь у справі обов'язкова (ст. 45 КПК); відмова близьким родичам здійснювати захист обвинувачуваного з порушенням вимог ст. 44 КПК тощо).

Неподання своєчасно (несвоечасне надання) *захисника* є у випадках, *КОЛУ* порушуються встановлені законом строки надання захисника (наприклад відмова підозрюваному в побаченні із захисником до першого допита (ст. 43' КПК); допуск захисника до участі в справі не на тій стадії, з моменту початку якої він має право здійснювати захист (ст. 44 КПК) тощо),

Інше грубе порушення права на захист може полягати у вчиненні винним різних діянь, що спрямовані як щодо самого потерпілого від злочину, так щодо його захисника (наприклад, відмова підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному запросити кількох захисників (ст. 47 КПК); заміна захисника при відсутності клопотання цих осіб або без їх згоди (ст. 46 КПК); відмова захисникові в ознайомленні з матеріалами, що обґрунтовують затримання, чи необґрунтована заборона застосовувати науково-технічні засоби при

ознайомленні з матеріалами справи (ст. 48 КПК); необґрунтоване обмеження обвинуваченого та його захисника в строках ознайомлення з матеріалами справи (ст. 218 КПК).

Якщо порушення права на захист підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного пов'язане із незаконним втручанням у діяльність його захисника (у створенні перешкод до здійснення ним правомірної діяльності з надання правової допомоги або в порушенні встановлених законом гарантій його діяльності та професійної таємниці), то дії винного утворюють сукупність злочинів, передбачених статтями 374 та 397 КК (див. коментар до ст. 397 КК).

За частиною 2 ст. 374 КК відповідальність настає за порушення права на захист, яке: а) призвело до засудження невинної у вчиненні злочину особи; б) вчинене за попередньою змовою групою осіб; в) спричинило інші тяжкі наслідки.

Порушення права на захист, яке призвело до засудження невинного, має місце там, де вчинені винним дії безпосередньо призвели до зазначених наслідків. Якщо порушення права на захист спричинило не засудження невинного, а навпаки, призвело до необґрунтованого звільнення від відповідальності особи, винної у вчиненні злочину, такий результат слід розглядати як настання інших тяжких наслідків, а вчинене кваліфікувати за ч. 2 ст. 374 КК.

Інші тяжкі наслідки порушення права на захист мають характер оціночного поняття, зміст якого має встановлюватися судом у кожному випадку з урахуванням конкретних обставин справи. До них, зокрема, можуть бути віднесені самогубство чи замах на самогубство потерпілого, тяжке його захворювання, завдання йому значного матеріального збитку, необґрунтоване звільнення від відповідальності особи, винної у вчиненні злочину, тощо.

Порушення права на захист, вчинене за попередньою змовою групою осіб, має відповідати ознакам цієї форми співучасті, які зазначені у ч. 2 ст. 28 КК (див. коментар до ст. 28 КК). При цьому учасниками такої групи можуть бути тільки спеціальні суб'єкти, зазначені у ст. 374 КК. Така група може складатися, наприклад, з дізнавача, слідчого і прокурора; з декількох слідчих — при розслідуванні справи бригадою слідчих; з прокурора та судді — при розгляді справи за участю прокурора; з декількох суддів чи судді та народних засідателів — при колегіальному розгляді справи тощо. Дії учасників такої групи кваліфікуються за ч. 2 ст. 374 КК незалежно від того, яку конкретну роль у злочині виконував кожен з них — був його виконавцем (співвиконавцем), організатором, підбурювачем чи пособником. Якщо злочин вчинений організованою групою, то дії винних також слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 374 КК. Приватні особи можуть бути лише співучасниками злочину, вчиненого за попередньою змовою групою спеціальних суб'єктів, тому їхні дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27 та ч. 2 ст. 374 КК.

За суб'єктивною стороною злочин, передбачений ч. 1 ст. 374 КК, може бути вчинений лише з прямим умислом і за будь-якими мотивами. Психічне ставлення винного до наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 374 КК, може виявлятися як в умисній, так і в необережній формі вини. В цілому злочин є умисним.

Суб'єкт злочину — спеціальний: особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор чи суддя. Відповідно до ч. 4 ст. 124, ч. 1 ст. 127 та ч. 2 ст. 129 Конституції України правосуддя здійснюють професійні судді і, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. Народні засідателі прирівнюються до суддів і у статтях 17 та 18 КПК. Тому під суддею у ст. 374 КК слід розуміти також народних засідателів та присяжних під час їх участі у відправленні правосуддя. При співучасті в злочині приватних осіб їх дії слід кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 та 374 КК.

Питання 3. Злочини, що перешкоджають одержання достовірних заходів та істинних висновків у справі.

Примушування давати показання (ст. 373)

Конституція України (ст.28) проголошує, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Тому й обвинувачення особи у злочині не може гуртуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом (ст. 62 Конституції України). Цим конституційним приписам кореспондує ст. 2.2. КПК, що забороняє домагатися показань осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів. Порушення цих вимог і утворює злочин, передбачений ст. 373 КК, суспільна небезпечність якого полягає у тому, що при його вчиненні шкода інтересам правосуддя заподіюється шляхом перешкоджання отриманню достовірних доказів та встановленню дійсних висновків за справою. Даний злочин є *спеціальним видом* перевищення влади, а ст. 365 КК співвідноситься зі ст. 3/3 КК як загальна і спеціальна норми .

Здійснення примушування при допиті, який запроваджується в ході дізнання або досудового слідства, припускає, що *потерпілою* від злочину є лише та особа, яка може бути допитана з кримінальної справи під час дізнання чи досудового слідства. До таких осіб належать підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок та експерт. Інші особи, які беруть участь у справі (зокрема спеціаліст, перекладач, захисник, понятий, цивільний позивач та відповідач), не можуть бути потерпілими від цього злочину, оскільки закон не передбачає можливості їх допиту під час дізнання або досудового слідства. Тому незаконний вплив на них з боку особи, яка проводить дізнання або досудове слідство, може мати ознаки одного із злочинів, передбачених статтями 365, 374, ч. 2 ст. 397 КК, або є підбурюванням (ч. 4 ст. 27 КК) до злочину, який передбачений ст. 384 КК.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні незаконних дій, як? а) здійснюються при допиті і б) є способом примушування особи до давання показань. Отже, злочин може бути вчинений тільки шляхом активної поведінки — дії і визнається *закінченим* з моменту здійснення цих дій. Примушування до давання показань може бути вчинене лише у відповідній *обстановці* — при *допиті*, тобто такій слідчій дії, яка полягає в одержанні (відібранні) показань у певних учасників кримінального процесу і фіксації їх у протоколі допиту, що має відповідну процесуальну форму. Поняттям допиту в ст. 373 КК охоплюється й така слідча дія, як очна ставка. Якщо протиправний вплив здійснюється при провадженні інших слідчих дій (наприклад, при обшуку, виїмці, пред'явленні особи для впізнання) чи при виконанні інших спеціальних функцій (наприклад, відібранні пояснень, складанні протоколів, проведенні оперативно-розшукових заходів), то "дії" винного, за наявності до того підстав, можуть кваліфікуватися за ст. 365 КК.

Злочин має характер *примушування* до давання показань, яке припускає здійснення в тій чи іншій формі незаконного впливу (тиску) на допитувану особу, в результаті якого порушуються її права й обмежується свобода волевиявлення. За частиною 1 ст. 373 КК примушування — це *психічний* (психологічний) вплив на потерпілого, який здійснюється вчиненням таких незаконних дій, як підкуп, шантаж, застосування гіпнозу, пред'явлення неправдивих доказів, обіцянки звільнити від відповідальності чи з-під варті, видати спиртні напої, наркотики, обіцяння (залякування) погіршити умови утримування заарештованого, заарештувати особу, знищити майно, що належить особі чи її близьким, притягти до відповідальності за злочин, який потерпілий не вчиняв, тощо.

Найбільш розповсюдженим способом примушування до давання показань є *погроза*, яка може бути висловлена щодо: а) особи самого допитуваного; б) членів його сім'ї або близьких родичів; в) майна, яке належить потерпілому чи його близьким родичам. Проте дії винного не можуть бути кваліфіковані за ч. 1 ст. 373 КК, якщо примушування давати показання здійснювалося за допомогою погрози фізичним насильством над особою потерпілого, оскільки застосування насильства (у тому числі психічного) при примушуванні до давання показань слід кваліфікувати не за ч. 1, а за ч. 2 ст. 373 КК.

Дії, за допомогою яких здійснюється примушування до давання показань, повинні мати *незаконний* характер. Тому відповідальність за ст. 373 виключається, якщо для одержання необхідних показань використовуються тактичні та психологічні прийоми допиту, які або прямо *передбачені законом* (наприклад, ознайомлення з нормами кримінального закону про наслідки щирого каяття чи відшкодування збитку, попередження про відповідальність за відмову від давання або за давання завідомо неправдивих показань), або *не суперечать йому* (наприклад, створення перебільшеного уявлення у допитуваного про поінформованість слідчого). Не можуть кваліфікуватися за ст. 373 КК і дії, пов'язані з порушенням процесуального порядку проведення допиту (наприклад, провадження допиту неповнолітнього обвинуваченого з порушенням вимог ст. 438 КПК), за умови, якщо вони не були спрямовані на примушування до давання показань. У таких випадках мова може йти про вчинення лише дисциплінарного проступку, -а за наявності необхідних підстав — про злочин, передбачений ст. 364 КК.

Характер показань, до яких примушується потерпілий, для кваліфікації злочину за ст. 373 КК значення не має. Особу можуть примушувати до давання правдивих чи неправдивих показань; показання можуть свідчити на її користь чи проти особи, яка примушується; характеризувати особисто потерпілого чи поведінку інших осіб. Якщо особа примушується до давання завідомо неправдивих показань, за давання яких вона притягується до відповідальності за ст. 381 КК, дії винного у примушуванні повністю охоплюються ознаками ст. 373 КК і додаткової кваліфікації не потребують, оскільки злочин, передбачений ст. 373 КК, у цьому випадку становить спеціальний вид підбурювання, який виділено у самостійний склад злочину проти правосуддя.

За частиною 2 ст. 373 КК примушування до давання показань кваліфікується у випадках, якщо воно вчинене; а) із застосуванням насильства або б) із знуцанням над особою.

Насильство є способом примушування до давання показань і за ч. 2 ст. 373 КК може бути як *психічним*, так і *фізичним*. *Застосування насильства* являє собою або погрозу заподіяння, або фактичне (реальне) заподіяння шкоди життю, здоров'ю чи тілесній недоторканості потерпілого. При цьому *психічне* насильство може виявлятися в погрозі заподіяння будь-якої за тяжкістю фізичної шкоди: побоїв, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, мордувань, катувань, позбавлення життя. Такі дії повністю охоплюються ч. 2 ст. 373 КК і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК не потребують. При застосуванні *фізичного* насильства, що полягає в нанесенні побоїв, заподіянні легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, вчинене охоплюється ознаками ч. 2 ст. 373 КК. Якщо примушування здійснювалося застосуванням катувань, відповідальність за які передбачена в ч. 1 ст. 127 КК, то дії винного також слід кваліфікувати лише за ч. 2 ст. 373 КК. У випадках, коли примушування до давання показань супроводжувалося катуваннями, відповідальність за застосування яких передбачена в ч. 2 ст. 127 КК, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 127 та ч. 2 ст. 373 КК. Умисне заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень в процесі примушування до давання показань утворює сукупність злочинів, передбачених статтями 115 або 121 та ч. 2 ст. 373 КК.

Знуцання над особою припускає приниження людської гідності особи, вчинення цинічних дій та різні форми глузу над потерпілим. Воно може полягати, наприклад, у тривалих допитах, позбавленні їжі, води, сну, впливі світлом чи шумом, у глузуванні над фізичними недоліками потерпілого, образі його національних чи релігійних почуттів тощо. Однак знуцання над особою є ознакою складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 373 КК, лише за умови, якщо воно використовується винним як *спосіб* примушування до давання показань. Інакше його дії можуть бути кваліфіковані лише за ст. 365 КК.

За суб'єктивною стороною злочин характеризується наявністю тільки прямого умислу і вчинюється за будь-яких мотивів,

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: ним може бути лише особа, яка відповідно до закону наділена правом на провадження дізнання або досудового слідства, а також особа, яка тимчасово призначена виконувати ці функції уповноваженою на те службовою особою у

встановленому законом порядку. Якщо примушування до давання показань є результатом виконання незаконного наказу (розпорядження), то дії особи, що безпосередньо виконала такий наказ, слід кваліфікувати за ст. 373 КК. Службова особа, яка віддала такий наказ, залежно від конкретних обставин справи, несе відповідальність як підбурювач (ч. 4 ст. 27 КК) чи організатор (ч. 3 ст. 27 КК) злочину, передбаченого ст. 373 КК (див. коментар до ст. 41 КК),

Якщо примушування до давання показань при допиті здійснює суддя чи інша службова особа правоохоронних органів, то їхні дії слід кваліфікувати за ст. 365 КК. У випадках, коли примушування до давання показань під час судового розгляду здійснювалося суддею з метою-створення умов для постановлення неправосудного судового акта, його дії слід кваліфікувати за статтями 365, 14 та 375 КК.

Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст.383)

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому що він перешкоджає нормальній діяльності органів досудового слідства і суду, істотно ускладнює одержання ними достовірних доказів та істинних висновків при виконанні діяльності, пов'язаної із здійсненням правосуддя.

Склад злочину, передбаченого в ст. 383 КК, є формальним, його **об'єктивна сторона** вичерпується дією, яка становить неправдиве, тобто таке, що не відповідає дійсності, повідомлення про вчинення злочину, яке направлено суду, прокурору, слідчому або органу дізнання.

Повідомлення про злочин має бути *неправдивим*, тобто не відповідати дійсності чи в повному обсязі, чи хоча б частково. Неправдиві відомості можуть стосуватися події злочину, особи, що нібито його вчинила; можуть бути пов'язані з обвинуваченням у злочині, який дійсно мав місце, але був вчинений не тією особою, яка обвинувачується; можуть полягати в неправдивому обвинуваченні особи у більш тяжкому злочині тощо. Ці відомості можуть стосуватися й окремих обставин вчинення злочину (місця, часу, застосованих засобів тощо). Однак неправдивість повідомлення стосується лише *фактичних обставин*, а не їх юридичної оцінки. Якщо особа повідомляє дійсні відомості, але помиляється щодо їх юридичної оцінки (кваліфікації), то ознаки злочину, передбаченого ст. 383 КК, відсутні.

Не може бути кваліфіковане за ст. 383 КК і так зване «само обмовляння», коли особа удавано обвинувачує саму себе у вчиненні злочину, оскільки навіть після порушення кримінальної справи давання підозрюваним чи обвинувачуваним завідомо неправдивих показань, у тому числі само обмовляння, не тягне за собою відповідальності.

Змістом повідомлення мають бути відомості про *вчинення злочину*, а не адміністративного чи дисциплінарного проступку. При цьому неправдиве повідомлення про злочин може бути пов'язане з обвинуваченням як у закінченому, так і в незакінченому злочині.

Повідомлення може бути здійснене у *будь-якій формі* (усно, письмово, по телефону, від власного імені, анонімно чи від імені іншої особи) і має бути направлено *тільки органам* (службовим особам), що наділені за законом правом на порушення кримінальної справи. Тому повідомлення про злочин, надане іншим органам чи особам, не утворює складу злочину, передбаченого ст. 383 КК, оскільки в цьому випадку не заподіюється шкода інтересам Правосуддя-5. Злочин визнається *закінченим* з моменту надходження неправдивого повідомлення про злочин до суду, прокурора, слідчого чи органу дізнання, незалежно від того, порушена кримінальна справа чи ні.

За частиною 2 ст. 383 КК діяння кваліфікується у випадках, якщо воно: а) пов'язане з обвинуваченням особи у тяжкому (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкому (ч. 5 ст. 12 КК) злочині;

б) пов'язане із штучним створенням доказів обвинувачення (підроблення речових доказів та документів, лжесвідчення тощо); в) вчинене з корисливих мотивів, тобто з прагнення одержати" майнову вигоду чи позбутися певних матеріальних витрат.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується тільки прямим умислом, оскільки вказівка закону на *завідомо* неправдивий характер повідомлення припускає достовірне знання винним того, що ним повідомляються відомості, які не відповідають дійсності. Помилкова думка особи про характер відомостей, які нею повідомляються (тобто її впевненість у тому, що відомості відповідають дійсності), виключає відповідальність за ст. 383 КК.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Якщо завідомо неправдиве повідомлення направляє службова особа, яка використовує для цього своє службове становище, її дії слід кваліфікувати за ст. 364 КК. Якщо злочин, передбачений ст. 383 КК, одночасно містить ознаки діяння, передбаченого ст. 259 КК, то вчинене заподіює шкоду не тільки інтересам правосуддя, а й громадській безпеці, тому в цьому випадку дії винного слід кваліфікувати *за сукупністю злочинів*, передбачених у статтях 259 та 383 КК

Завідомо неправдиве показання (ст.384)

Завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, —

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства і суду щодо виявлення та дослідження фактів і обставин, які мають значення для об'єктивного, повного та всебічного розслідування і розгляду кримінальних та цивільних справ, перешкоджає встановленню істини та постановленню правосудного судового акта.

Склад злочину, передбаченого ст. 384 КК, є *формальним*, його об'єктивна сторона може бути виражена в одній з таких *дій*: а) неправдивих показаннях свідка чи потерпілого; б) неправдивому висновку експерта;

в) неправильному перекладі, зробленому перекладачем. Кожна з цих дій утворює *закінчений* злочин.

Відповідальність за ст. 384 КК настає, якщо показання, висновок чи переклад є *неправдивими*, тобто повністю або частково не відповідають дійсності,

Неправдиві *показання* свідка (лжесвідчення) чи потерпілого полягають у повідомленні недостовірних відомостей про факти та обставини, що мають значення для вирішення кримінальної чи цивільної справи.

Висновок експерта є неправдивим, якщо у ньому невірно викладений хід дослідження, зроблені завідомо неправильні висновки, перекручені певні факти та обставини.

Неправдивий *переклад* означає неправильну передачу тих показань, документів або інших матеріалів (наприклад, жестів і міміки глухонімих), що підлягають перекладу.

Злочин може бути вчинений тільки шляхом активної поведінки — дія, оскільки для його об'єктивної сторони необхідно, щоб свідок чи потерпілий — у своїх показаннях, експерт — у висновку, а перекладач — у перекладі діяли певним чином — повідомляли які-небудь неправдиві відомості, що стосуються тих чи інших обставин справи. Не вчинення таких дій (неповідомлення відомостей), яке виражається в повному чи частковому *замовчуванні* яких-небудь фактів та обставин у показаннях, експертному висновку чи перекладі, не може кваліфікуватися за ст. 384 КК, оскільки є бездіяльністю і однією з форм *відмови від давання показань*, відповідальність за яку настає за ч. 1 ст. 385 КК.

Злочин визнається *закінченим* при вчиненні хоча б однієї з дій, зазначених у ст. 364 КК, а момент його закінчення у кожному конкретному випадку залежить від тієї стадії

кримінального чи цивільного процесу, на якій давалися неправдиві показання, був наданий неправдивий висновок або зроблений неправильний переклад.

Відповідальність за ст. 384 КК, настає лише за наявності таких умов:

1) дії винного мають бути вчинені у конкретній *обстановці* — при провадженні дізнання, досудового слідства та судочинства з кримінальних чи цивільних справ, а також при розслідуванні тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України (див. ст. 89 Конституції України), Причому дізнання, досудове слідство та судочинство включають і діяльність, яка пов'язана з виконанням актів, що приймаються цими органами. Тому експерт і перекладач попереджаються про відповідальність за давання завідомо неправдивих висновку чи перекладу й у тому випадку, коли вони беруть участь у виконавчому провадженні (статті 14 та 15 Закону України «Про виконавче провадженням від 21 квітня 1999 р.);

2) показання, висновок чи переклад мають містити *відомості* про факти та обставини, що підлягають встановленню та дослідженню з кримінальної або цивільної справи і які мають значення для правильного їх вирішення та постановлення правосудного судового акта;

3) показання, висновок *чи переклад* мають виходити від осіб, яких у встановленому законом процесуальному порядку попереджено про кримінальну відповідальність за давання неправдивих показань (статті 167, 171, 302 КПК, ст. 182 ЦПК), неправдивий висновок (статті 196, 295 КПК, ст. 177 ЦПК) або неправильний переклад (статті 128, 285 КПК, ст. 167 ЦПК).

За частиною 2 ст. 384 КК злочин кваліфікується за умови, якщо він:

а) пов'язаний з обвинуваченням у тяжкому (ч. 4 ст. 12 КК) або особливо тяжкому (ч. 5 ст. 12 КК) злочині (див. коментар до ст. 12 КК); б) пов'язаний із штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту (див. п. 6 коментарю до ст. 383 КК); в) вчинюється з корисливих мотивів, тобто з прагнення одержати певну вигоду майнового характеру чи позбутися матеріальних витрат.

Лише за ч. 2 ст. 384 КК слід кваліфікувати і дії судового експерта, який дає неправдивий висновок за незаконну винагороду (внаслідок підкупу), оскільки він не наділений повноваженнями службової особи, які зазначені у п. 1 примітки до ст. 364 КК. Такий висновок обумовлений тим, що:

1) судовий експерт залучається до участі у процесі лише як фахівець у певній галузі знань і здійснює при цьому дослідження, використовуючи не службове становище, а лише свої професійні, науково-технічні або інші спеціальні навички та знання (частини 1 та 2 ст. 75 КПК);

2) у висновку експерт не може виходити за межі своїх спеціальних знань (ч. 2 ст. 75 КПК), а сам висновок не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 67 КПК), не є обов'язковим для судово-слідчих органів (ч. 4 ст. 75 КПК) і підлягає оцінці на загальних підставах (ч. 1 ст. 67 КПК), нарівні з іншими доказами;

3) експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність (ч. 3 ст. 75 КПК), навіть якщо є працівником (представником) державної експертної установи;

4) як у КК (статті 384, 385, 386), так і в КПК (статті 77, 196, 295), а також і в ЦПК (статті 58, 177) вказується на відповідальність судового експерта не за службові, а лише за відповідні злочини проти правосуддя. Якщо завідомо неправдивий висновок експерта містив би ознаки службового зловживання (ст. 364 КК), а при даванні його за винагороду — одержання хабара (ст. 368 КК), то вказівки, що містяться у КК, КПК та ЦПК про відповідальність судового експерта тільки за злочини проти правосуддя, були б зайвими. Лише за наявністю певних зазначених у законі умов дії судового експерта, який дає завідомо неправдивий висновок за незаконну винагороду, можуть бути кваліфіковані за ст. 354 КК.

Суб'єктивна сторона злочину полягає тільки в прямому умислі, оскільки особа *завідомо* усвідомлює неправдивість відомостей, що містяться в її показаннях, висновку чи перекладі, і бажає їх надати. Мотиви та мета можуть бути різними (за ч. 2 ст. 384 КК —, корисливі мотиви) і на кваліфікацію злочину за ст. 384 КК не впливають.

Якщо дії, зазначені в ст. 384 КК, зчиняються з метою приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину, раніше вчиненого *членом сім'ї, близьким родичем або самою особою*, яка дає неправдиві показання (висновок, переклад), вчинене на підставі ч. 2 ст. 385 КК не містить ознак складу злочину, передбаченого ст. 384 КК. Якщо дії, зазначені у ст. 384 КК, здійснюються з метою приховування тяжкого або особливо тяжкого злочину, вчиненого *іншою особою*, вчинене слід кваліфікувати тільки за ст. 384 КК (див. коментар до ст. 396 КК). Якщо неправдиві показання (висновок, переклад) здійснюються особою під *примушуванням*, відповідальність за яке передбачена у статтях 373 або 386 КК, вчинене може бути кваліфіковане за ст. 384 КК лише за умови, коли відсутні підстави для застосування статей 39—41 КК (див. коментар до статей 39—41 КК),

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: свідок, потерпілий, експерт або перекладач у кримінальному чи цивільному процесі. Однак за ст. 384 КК не можуть нести відповідальність: а) підозрюваний, обвинувачений, підсудний, спеціаліст, цивільний позивач та відповідач; б) особи, які давали завідомо неправдиві показання, висновок чи переклад з тієї справи, за якою вони надалі були притягнуті до кримінальної відповідальності як обвинувачені;

в) співучасники одного злочину за давання завідомо неправдивих показань щодо інших співучасників, навіть якщо кримінальна справа щодо кожного з них розслідувалася та розглядалася в окремому провадженні; г) свідок, потерпілий, експерт та перекладач, які беруть участь у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст.385)

Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків у суді або під час провадження досудового слідства, розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України чи дізнання —

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства щодо одержання необхідних доказів, ускладнює здійснення діяльності щодо відправлення правосуддя, перешкоджає встановленню істини у справі та постановленню дійсно правосудного судового акта.

Склад злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 385 КК, є *формальним*, його **об'єктивна сторона** виражається в *бездіяльності*, яка являє собою *відмову*:

а) свідка від давання показань; б) експерта від виконання обов'язків з надання висновку; в) перекладача від виконання обов'язків щодо здійснення перекладу. Злочин визнається *закінченим* з моменту вчинення цими особами хоча б одного із зазначених діянь.

На всіх стадіях кримінального та цивільного процесу свідок (статті 167, 302 КПК, ст. 182 ЦПК), експерт (статті 196, 295 КПК, ст. 177 ЦПК) та перекладач (ст. 128 КПК, ст. 167 ЦПК) попереджаються про відповідальність за відмову від виконання покладених на них обов'язків. Наявність такого *попередження* та його належне процесуальне оформлення, з одного боку, є обов'язковою умовою відповідальності за ч. 1 ст. 385 КК, а з іншого — відрізняє цей злочин від *ухилення від з'явлення* (нез'явлення) до органів дізнання, досудового слідства чи до суду, яке тягне за собою лише адміністративну відповідальність за статтями 185³, 185⁴ КпАП. Ухилення свідка, експерта чи перекладача від з'явлення до відповідних органів тягне за собою лише адміністративну відповідальність навіть у тому випадку, якщо встановлено, що метою такого нез'явлення було небажання особи давати показання, проводити експертизу чи здійснювати переклад за умови, якщо винного не було до цього попереджено про кримінальну відповідальність за відмову від виконання покладених на нього обов'язків.

Під *відмовою* від виконання дій, зазначених у ч. 1 ст. 385 КК, слід розуміти ухилення особи, викликаного як свідок, призначеної експертом або перекладачем, *від виконання*

процесуального обов'язку давати показання, проводити експертне дослідження чи здійснювати переклад за відсутністю поважних причин, які перешкождали б виконанню цього обов'язку.

Відмова від виконання дій, зазначених у ч. 1 ст. 385 КК, може зчинитися; а) у відкритій, ясно вираженій та категоричній заяві винного (в усній чи письмовій формі) про своє небажання давати показання, проводити експертизу або здійснювати переклад у цілому чи в якійсь частині; б) у неправдивій заяві про відсутність інформованості у справі або про неможливість здійснити експертизу чи переклад; в) в замовчуванні окремих фактів та обставин у показаннях, експертному висновку чи перекладі. Неправдива заява про відсутність інформованості або неможливість здійснення експертизи чи перекладу, а також замовчування окремих фактів та обставин не можуть кваліфікуватися за ст. 384 КК, оскільки в цих випадках відсутні будь-які дії і особа лише замовчує відомі їй факти та обставини, що є способом відмови від виконання обов'язків (див. п. 4 коментарю до ст. 384 КК),

Свідок, експерт та перекладач несуть відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК, якщо відмова від виконання покладених на них обов'язків має Місце при провадженні дізнання, досудового слідства, судочинства з цивільних чи кримінальних справ та при розслідуванні тимчасовою слідчою чи спеціальною комісією Верховної Ради України (див. ст. 89 Конституції України). Експерт та перекладач несуть відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК і у тому випадку, якщо відмовляються від виконання покладених на них обов'язків при провадженні виконання актів органів дізнання, досудового слідства і суду (статті 14 та 15 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р.). За наявності на боні свідка, експерта або перекладача *поважних причин* (погане самопочуття, недостатність матеріалів, наданих для висновку чи перекладу, тощо), які перешкоджають виконанню цими особами покладених на них обов'язків, відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК виключається. Такими поважними причинами можуть бути і різні форми *примушування* зазначених осіб до відмови від виконання; обов'язків. У цих випадках відповідальність за ч. 1 ст. 385 КК можлива лише за умови, якщо відсутні підстави для застосування статей 39—41 КК, (див. коментар до цих статей).

Суб'єктивна сторона злочину виражається тільки у прямому умислі. Мотиви та мета можуть бути різними. Якщо діяння, зазначене в ч. 1 ст. 385 КК, зчиняється з метою приховування злочину, раніше вчиненого *членом сім'ї, близьким родичем або самою особою*, яка відмовляється давати показання, робити висновок чи здійснювати переклад, вчинене на підставі ч. 2 ст. 385 та ч. 2 ст. 396 КК не містить ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 385 КК (див. коментар до ст. 396 КК). Якщо відмова від показань, висновку чи перекладу зчиняється з метою приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину, вчиненого *іншою особою*, діяння винного слід кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 385, оскільки приховування злочину (ч. 1 ст. 396 КК) може бути вчинене лише шляхом *активних дій* (див. коментар до ст. 396 КК).

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: свідок, експерт або перекладач. Потерпілий, спеціаліст, підозрюваний, обвинувачений, підсудний, цивільний позивач та відповідач за відмову від давання показань відповідальності не несуть.

У частині 2 ст. 385 КК конкретизуються положення Конституції України (ч. 1 ст. 63) та встановлюється, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання при провадженні дізнання, досудового слідства або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів.

Однак, якщо особа *добровільно* заявляє про намір давати показання щодо себе, членів своєї сім'ї або близьких родичів і ця заява офіційно оформляється в належному процесуальному порядку, то подальша відмова особи від давання показань або давання завідомо неправдивих показань може зумовити відповідальність за статтями 385 чи 384 КК.

Питання 4. Злочини, що перешкоджають своєчасному розкриттю та недопущення злочину.

Приховування злочину (ст.396)

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів дізнання, досудового слідства та суду, перешкоджає своєчасному виявленню, розкриттю та припиненню злочинів, викриттю винних у ньому осіб і притягненню їх до кримінальної відповідальності.

Склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 396 КК, є *формальним*, і з **об'єктивної сторони** приховування злочину полягає в заздалегідь не обіцяному *переховуванні* злочину, яке може бути вчинене тільки шляхом активної поведінки — *дії*.

Форми (способи) вчинення цього злочину наведені в ч. 6 ст. 27 КК, відповідно до якої він може бути вчинений шляхом приховування: а) злочинця, б) знарядь та засобів вчинення злочину, в) слідів злочину чи г) предметів, здобутих злочинним шляхом (див. коментар до ч. 6 ст. 27 КК). Конкретні способи здійснення приховування можуть бути різними (надання злочинцю притулку чи документів, зміна його зовнішності, знищення різних слідів злочину, укриття предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо). З моменту вчинення одного із зазначених діянь злочин визнається *закінченим* і набуває *триваючою* характеру.

Закон (частини 5 та 6 ст. 27 КК) поділяє приховування на *заздалегідь обіцяне* та *заздалегідь не обіцяне*. У *першому* випадку, коли приховування злочину було обіцяне до початку його вчинення, у процесі його здійснення, але до моменту його закінчення, приховування визнається співучастю (ч. 5 ст. 27 КК) у виді пособництва (див. коментар до ч. 5 ст. 27 КК). У *другому*, — коли приховування злочину не було обіцяне заздалегідь і здійснювалося вже після його закінчення, приховування являє собою *причетну до злочину* діяльність (ч. 6 ст. 27 КК) й тягне за собою відповідальність за ч. 1 ст. 396 КК. При цьому слід враховувати, що співучастю в злочині може бути визнане і таке його приховування, яке хоч і не було обіцяне заздалегідь, однак через інші причини (наприклад, систематичного вчинення приховування злочинів, вчинюваних тими самими особами) давало підставу виконавцю злочину чи іншим його співучасникам розраховувати на подібне сприяння без попередньої домовленості,

Відповідно до ч. 1 ст. 396 КК кримінальне караним є приховування лише *тяжкого* (ч. 4 ст. 12 КК) чи *особливо тяжкого* (ч. 5 ст. 12 КК) злочину. Однак, якщо приховування містить ознаки самостійного складу злочину, то незалежно від його тяжкості дії винного слід кваліфікувати за відповідними статтями Особливої частини КК ("наприклад, п. 9 ч. 2 ст. 1.15, статті 198, 205, 209, 221, 256 КК та ін.). Якщо винний приховує такі знаряддя чи засоби вчинення злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, збереження яких містить ознаки самостійного складу злочину, його дії слід кваліфікувати не тільки за ч. 1 ст. 396, а й за відповідними статтями Особливої частини КК (наприклад, статті 263, 265, 307, 309, 311, 321 КК та ін.).

Зі змісту закону випливає, що приховування злочину може бути вчинене лише шляхом тих *фізичних* дій, що зазначені в ч. 6 ст. 27 КК, тому так зване *Інтелектуальне приховування*», коли особа з цією метою направляє завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину або дає завідомо неправдиві показання, не містить ознак злочину, передбаченого ч. 1 ст. 396 КК, і їх слід кваліфікувати лише за статтями 383 або 384 КК.

Із суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений тільки з прямим умислом. При цьому винний має усвідомлювати, що приховує саме злочин, Щодо тяжкості цього злочину, то для притягнення до відповідальності за ч. 1 ст. 396 КК досить усвідомлення особою лише тих фактичних ознак діяння, що ним приховується, які свідчать про його приналежність до тяжкого чи особливо тяжкого злочину і саме так оцінюються за законом.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, що досягла 16-річного віку. Якщо приховування злочину вчиняє службова особа шляхом використання свого службового становища чи перевищення службових повноважень, її дії слід кваліфікувати за статтями 364

або 365 КК незалежно від тяжкості злочину, що нею приховується. Якщо злочин, що приховується, є тяжким чи особливо тяжким, дії службової особи слід додатково кваліфікувати і за ч. 1 ст. 396 КК.

У частині 2 ст. 396 КК закріплене положення, згідно з яким виключається кримінальна відповідальність за приховування злочину, який вчинили члени сім'ї чи близькі родичі винного. Коло них осіб визначено у ст. 3 СК та п. 11 ст. 32 КПК.

Питання 5. Злочини, що перешкоджають виконанню вироку (рішення) та призначення покарання.

Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389)

Ухилення від сплати штрафу або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю особою, засудженою до цих видів покарань, —

Ухилення від відбування громадських чи виправних робіт особою, засудженою до цього покарання, —

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він порушує нормальну діяльність органів кримінально-виконавчої системи, які забезпечують виконання вироку та належне застосування призначеного ним покарання, протидіє досягненню цілей, що стоять перед покаранням.

Згідно з ч. 5 ст. 52 КК ухилення від покарання, призначеного вироком, є злочином і тягне за собою відповідальність за статтями 389 та 390 КК.

За статтею 389 КК настає відповідальність за ухилення від таких не пов'язаних з позбавленням волі видів покарань, як штраф (ст. 53 КК), позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ст. 55 КК), громадські (ст. 56 КК) та виправні (ст. 57 КК) роботи,

Склад злочину, передбаченого ст. 389, є *формальним*, і його об'єктивна сторона полягає в ухиленні від покарання, яке являє собою невиконання обов'язку (*бездіяльність*) щодо відбування покарання, вчинене особою, засудженою до цього покарання обвинувальним вироком суду, який набув чинності,

Форми (способи) ухилення від покарання можуть бути різними, й ухилитися від виконання обов'язку щодо його відбування особа може як шляхом вчинення активних дій (наприклад, зміна місця проживання без повідомлення про це органів, що виконують покарання, приховування доходів при несплаті штрафу), так і шляхом бездіяльності (наприклад, нез'явлення до місця відбування громадських робіт, несплата штрафу у встановлений для цього строк).

З моменту вступу вироку в законну силу і вчинення особою хоча б однієї дії чи бездіяльності, спрямованих на ухилення від виконання обов'язку відбутися покарання, призначеного цим вироком, злочин визнається *закінченим* і набуває *триваючого* характеру.

Ухилення від сплати штрафу може виражатися: у відмові сплатити штраф, призначений вироком суду як основне або додаткове покарання; у його несплаті у встановлений для цього судом строк; у зміні місця роботи або проживання з метою ухилитися від сплати штрафу; у приховуванні доходів або майна, на яке може бути звернене стягнення для примусового погашення заборгованості зі сплати штрафу тощо.

Ухилення від позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в порушенні заборони обіймати ті посади **або** займатися тією діяльністю, права на заняття яких засуджений позбавлений внаслідок основного чи додаткового покарання на строк, установлений вироком суду (наприклад, особа продовжує займатися забороненою їй діяльністю; обіймає ту посаду, займати яку не має права; знищує документи, в яких зазначена встановлена вироком суду заборона обіймати певні посади; зникає з місця проживання для того, щоб уникнути контролю за її діяльністю, тощо),

Ухилення від відбування громадських робіт полягає в невиконанні особою, засудженою до цього виду покарання, обов'язку у вільний від роботи або навчання час безкоштовно

виконувати суспільне корисні роботи, протягом строку, зазначеного у вирокі. Згідно зі ст. 82³. ВТК таке ухилення може виявлятися у: невиконанні встановлених обов'язків; порушенні порядку й умов відбування покарання; вчиненні після письмового попередження адміністративного проступку та притягненні за нього до адміністративної відповідальності; невиході більше двох разів протягом місяця па громадські роботи без поважних причин; вчиненні протягом місяця більше двох порушень трудової дисципліни; з'явленні на роботу у нетверезому стані або стані наркотичного чи токсичного сп'яніння тощо. Якщо засуджений не з'являється без поважних причин у кримінально-виконавчу інспекцію або зникає з метою ухилення від покарання, то вчинене також може бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 389 (див. пункти 8.2, 8.3 розділу II «Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань» від 3 січня 2002 р.).

Ухилення від відбування виправних робіт полягає в невиконанні особою, засудженою до цього покарання, обов'язку працювати за своїм місцем роботи протягом строку, встановленого вироком суду. Згідно зі ст. 99 ВТК таке ухилення може виражатися у: невиконанні встановлених обов'язків; порушенні порядку й умов відбування покарання; вчиненні проступку, за який засуджений був притягнутий до адміністративної відповідальності; вчиненні протягом місяця більше двох прогулів або інших порушень трудової дисципліни; з'явленні на роботі в нетверезому стані або у стані наркотичного чи токсичного сп'яніння тощо. Ухилення може виражатися й у звільненні з роботи, переїзді в іншу місцевість без дозволу кримінально-виконавчої інспекції, у нез'явленні або відмові з'явитися в зазначену інспекцію з метою ухилення від покарання тощо (див. п. 8,8 розділу I зазначеної Інструкції),

Відповідальність за ст. 389 КК є наслідком ухилення від покарання лише за умови, якщо особу засуджено до цього покарання на *законних підставах*. Якщо особу засуджено за ст. 389 КК за ухилення від покарання, яке було призначене судом незаконно (наприклад, у разі вчинення злочину, передбаченого ст. 375 КК), вирок підлягає скасуванню, а справа припиненню на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК. Не тягне за собою відповідальності за ст. 389 КК і ухилення особи від сплати штрафу, позбавлення спеціального права чи відбування виправних робіт, призначених як заходи адміністративного стягнення (статті 27, 30 та 3і КпАП),

Наявність на боці засудженого до *покарання поважних причин* (тяжка і тривала хвороба, виїзд в іншу місцевість без дозволу у зв'язку з загибеллю близьких тощо), що призвели до невиконання ним обов'язку щодо відбування покарань, зазначених у ст. 389 КК, також виключає відповідальність за. ' цією нормою закону.

Суб'єктивна сторона злочину виражається лише у прямому умислі та спеціальній *меті* — ухилитися від відбування покарання. Якщо особа вчиняє ті чи інші дії, які фактично призводять до ухилення від покарання, однак така мета відсутня, вчинене не може бути кваліфіковане за ст. 389 КК.

Суб'єкт злочину — *спеціальний*: засуджений до відповідного виду покарання вироком суду, який вступив у законну силу.

Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393)

Суспільна небезпечність цього злочину полягає в тому, що він протидіє виконанню вироку або заходу процесуального примусу, реалізації цілей покарання, порушує нормальну діяльність органів кримінально-виконавчої системи та посягає на особисту безпеку і здоров'я осіб, які забезпечують виконання покарання і заходів процесуального примусу.

Склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 393 КК є *формальним*, і його об'єктивна сторона виражається у *втечі*, що здійснюється будь-яким способом (але тільки шляхом *дії*), і являє собою самовільне, тобто незаконне, тимчасове або постійне залишення місця позбавлення волі або тримання під вартою, вчинене особою, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, арешту або знаходиться в попередньому ув'язненні.

З об'єктивної сторони втеча характеризується низкою ознак

1) вона може бути здійснена тільки *під час* відбування покарання у виді позбавлення волі (статті 63, 64 КК), арешту (ст. 60 КК) або у період тримання особи під вартою (статті 155, 156, 156³, 343, 434 КПК) як запобіжного заходу;

2) втеча завжди пов'язана із залишенням особою лише певного *місця* — охоронюваної території виправної установи з виконання позбавлення волі (ст- 12 ВТК), арешту (статті 100 та 105 ВТК) або установи для попереднього ув'язнення (див. ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення!» від 30 червня 1993 р. (ВВР. - 1993. - № 35. - Ст. 360). При цьому втеча може бути вчинена не тільки безпосередньо з цих установ, але і *з-під конвою*, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний або засуджений доставляються до слідчо-судових органів; знаходиться під охороною в автомашині або потязі, кабінеті слідчого, залі суду; етапується до місця відбування покарання; виконує роботи за межами території виправної установи тощо;

3) залишення зазначених установ при втечі завжди є *самовільним*, оскільки має *незаконний* характер і вчиняється або без дозволу певного, уповноваженого на це органу чи особи, або за відсутності законних підстав. Цією ознакою втеча відрізняється від злочину, передбаченого ч. 3 ст. 390 КК, при вчиненні якого засуджений одержує офіційний дозвіл на тимчасовий виїзд за межі виправної установи (див. коментар до ст. 390 КК);

4) втечею визнається не тільки *постійне*, але й *тимчасове* самовільне залишення відповідних місць, навіть якщо засуджений має на меті у майбутньому добровільно туди повернутися;

5) втеча може бути здійснена *будь-яким способом*: таємно чи відкрито; з використанням підкопу, обману, підроблених документів; із застосуванням зброї, насильства або погрозою його застосування; з пошкодженням чи без пошкоджень інженерно-технічних засобів охорони тощо. Залежно від способу втечі дії винного можуть бути кваліфіковані за частинами 1 чи 2 ст. 393 КК або потребують додаткової кваліфікації.

6) відповідальність за втечу можлива лише за умови, якщо судовий акт про засудження особи до позбавлення волі, арешту або взяття її під варту *набув законної сили* і доведений до відома особи у встановленому законом порядку. Якщо втеча вчинена особою під час незаконного позбавлення її волі або тримання під вартою, то її дії не можуть бути кваліфіковані за ст. 393 КК. Особа не може бути засуджена за втечу з-під варти, доки судом не буде доведено її провини у вчиненні того злочину, за який було обрано такий запобіжний захід.

Втеча є злочином з *формальним* складом, який визнається *закінченим* з моменту незаконного залишення особою місця позбавлення волі, арешту або місця попереднього ув'язнення (перетинання винним меж установи та виходу з-під нагляду і контролю осіб, що його охороняють, отримання ним можливості за своїм розсудом змінювати місцезнаходження та безконтрольно вступати в контакти з іншими особами).

Готуванням (ст. 14 КК) до втечі є вчинення різних дій, спрямованих на створення умов для втечі (виготовлення знарядь чи придбання зброї, залучення співучасників, розробка плану тощо). *Незакінчений замах* (ч. 3 ст. 15 КК) на втечу виражається у вчиненні різних дій, спрямованих на його здійснення, але не доведених до кінця з причин, які не залежать від волі винного (підготовка підкопу, спроба пролому стіни або подолання огорожі, зламу заборів тощо). За наявності так званої «помилки в об'єктивній стороні», можливий і *закінчений замах* (ч. 2 ст. 15 КК) на втечу (наприклад, коли винний зробив підкоп не в тому напрямку і пробрався по ньому, але не за, а в межах охоронюваної території).

За частиною 2 ст. 393 КК настає відповідальність за втечу, якщо вона вчинена; 1) повторно; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом, небезпечним для життя чи здоров'я інших осіб; 4) із заволодінням зброєю чи з її використанням; 5) з насильством або погрозою його застосування;

6) шляхом підкопу; 7) з пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони. Для кваліфікації дій винного за ч. 2 ст- 393 КК досить наявності хоча б однієї із зазначених кваліфікуючих ознак втечі.

Втеча визнається *повторною*, якщо дії винного містять ознаки повторності, зазначені в ч. 1 ст. 32 КК або в ст. 34 КК. Повторність є й у випадках, де один злочин був незакінчений, а інший закінчений; в одному з них Особа брала участь як виконавець, а в іншому — як організатор, підбурювач чи пособник (див. коментар до статей 32 та 34 КК).

Втеча визнається вчиненою *за попередньою змовою* групою осіб, якщо така група відповідає ознакам цієї форми співучасті, зазначеним у ч. 2 ст. 28 КК. Створення такої групи для втечі є готуванням до злочину. Вчинення втечі *організованою групою* (ч. 3 ст. 28 КК) також кваліфікується за ч. 2 ст. 393 КК, а *злочинною організацією* (ч. 4 ст. 28 КК) або озброєною *бандою* — тільки за статтями 255 чи 257 КК. Якщо під час втечі організована група вчинила напад на адміністрацію виправної установи, то дії винних слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 393 та ст. 392 КК (див. коментар до статей 28, 255, 257 та 392 КК).

Втеча, вчинена *способом, небезпечним для життя чи здоров'я* інших осіб, має місце там, де винний усвідомлює, що застосований ним спосіб втечі створює *реальну* небезпеку для життя або здоров'я хоча б однієї людини (вибух, підпал, затоплення, отруєння їжі та води, використання джерел підвищеної небезпеки тощо). Якщо здійснення втечі у такий спосіб призвело до спричинення шкоди життю чи здоров'ю особи, вчинене потребує додаткової кваліфікації за статтями КК, що передбачають відповідальність *за умисні злочини проти життя та здоров'я особи*.

Заволодіння зброєю при втечі припускає протиправне вилучення у власника або законного володільця предметів, перелічених у ст. 263 КК, і вчиняється одним із способів, зазначених у ст. 262 КК (*ВВСУ. - 2002. - № 4. — С. 2—9 вкладки*). Якщо заволодіння зброєю мало місце за наявністю кваліфікуючих ознак, зазначених у ч. 2 чи ч. 3 ст. 262 КК, дії винного слід кваліфікувати і за ч. 2 ст. 393 КК, і за частинами 2 або 3 ст. 262 КК. Дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 393 КК не тільки в тих випадках, коли він незаконно заволодіває зброєю для її використання при втечі, а й коли таке заволодіння має на меті використання зброї після вчинення втечі.

Використання зброї при втечі припускає її застосування для подолання такої протидії втечі, що передбачалося або в дійсності мало місце. При цьому використанням зброї визнається як фактичне застосування її вражаючих властивостей для заподіяння шкоди життю чи здоров'ю інших осіб (співробітникам охорони, іншим засудженим), так і погроза її застосуванням. Якщо винний використовує при втечі, ту зброю, яку він сам попередньо незаконно виготовив, придбав, носив або зберігав, його дії слід кваліфікувати за ст. 263 та ч. 2 ст. 393 КК (*ВВСУ. - 2002. - № 4 - С 2-9 вкладки*)

Втеча, поєднана з *насильством або погрозою його застосування*, припускає застосування фізичного або психічного насильства як способу подолання дійсних або передбачуваних дій, що перешкоджають втечі. Якщо насильство виразилося в погрозі (у тому числі вбивством), застосуванні побоїв, заподіянні легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, дії винного кваліфікуються лише за ч. 2 ст. 393 КК,

Якщо фізичне насильство застосовувалося щодо *засуджених або інших осіб, які не є працівниками правоохоронних органів, та виразилося в умисному вбивстві або заподіянні тяжких тілесних ушкоджень за обтяжуючих обставин* (ч. 2 ст. 121 КК), дії винного слід кваліфікувати не тільки за ч. 2 ст. 393 КК, але й за ст. 115 чи ч. 2 ст. 121 КК. Заподіяння за тих самих умов тяжких тілесних ушкоджень без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 122 КК) охоплюється ознаками ч. 2 ст. 393 КК і додаткової кваліфікації не потребує. Втеча, поєднана із вчиненням злочину, передбаченого ч. 3 ст. 350 КК, кваліфікується за сукупністю — ч. 3 ст. 350 та ч. 2 ст. 393 КК.

Якщо насильство при втечі застосовувалося щодо *працівників правоохоронних органів у зв'язку з їхньою службовою діяльністю і виразилося в замаху на їхнє життя або умисному заподіянні їм тяжких тілесних ушкоджень*, дії винного слід кваліфікувати не тільки за ч. 2 ст. 393, а й за ст. 348 КК або частинами 3 чи 4 ст. 345 КК. Втеча, поєднана з нападом на адміністрацію, також утворює сукупність злочинів, передбачених ст. 392 КК та ч. 2 ст. 393 КК-

Втечу, поєднану із захопленням як заручника *представника влади чи працівника правоохоронного органу*, слід кваліфікувати за ст. 349 КК та ч. 2 ст. 393 КК. Втеча із захопленням у заручники *іншої особи* (ч. 1 ст. 147 КК) кваліфікується тільки за ч. 2 ст. 393 КК, а якщо захоплення такого заручника вчинене за наявності обставин, зазначених у ч. 2 ст. 147 КК, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 147 та ч. 2 ст. 393 КК.

Втеча, вчинена шляхом *підкопу*, припускає, що особа використовувала для незаконного залишення охоронюваної території підземний хід (лаз), проритий нею таємно від адміністрації. Строки підготовки підкопу, засоби, які для цього використовувалися, його довжина тощо значення для кваліфікації не мають.

Втеча, поєднана з *пошкодженням інженерно-технічних засобів охорони* вчинюється шляхом виведення з ладу або заподіяння майнової шкоди різним спеціальним спорудам, пристроям та приладам, які призначені для запобігання й сповіщення про втечу або які перешкоджають її вчиненню. Якщо пошкодження інженерно-технічних засобів охорони вчинене способом або спричинило наслідки, зазначені у ч. 2 ст. 194 КК, дії винного слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 194 та ч. 2 ст. 393 КК.

Вчинення втечі шляхом *підкопу* службових осіб або з використанням *підроблених документів* слід кваліфікувати за статтями 369 або 358 та ч. 1 ст. 393 КК.

Суб'єктивна сторона втечі характеризується прямим **умислом**.

Суб'єкт втечі — *спеціальний*. Ним може бути: а) особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту, б) особа, яка знаходиться у попередньому ув'язненні (взята під варту) як запобіжний захід. Особи, до яких арешт застосовано як захід адміністративного стягнення (ст. 32 КпАП), а також особи, підозрювані у вчиненні злочину, щодо яких застосоване короткочасне затримання в порядку статей 106, 106', 115 КПК, не є суб'єктами злочину, передбаченого ст. 393 КК. Співучасниками втечі можуть бути будь-які інші особи. Дії службової особи, яка використовує своє службове-становище для сприяння втечі, слід кваліфікувати за статтями 365, 27 та частинами 1 або 2 ст. 393 КК.

РОЗДІЛ XVIII. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

Питання 1. Поняття, загальна характеристика й види злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку вперше в історії національного кримінального права виділено КК України 2001 р. в окремий розділ (розділ XX Особливої частини). Це ті злочини, котрі світове співтовариство визнає особливо небезпечними для всього людства, оскільки вони підривають основи міжнародної безпеки, шкодять міждержавним (міжнаціональним) відносинам і здатні знищити людство (ведення агресивної війни, застосування зброї масового знищення, геноцид тощо).

Специфіка цих злочинів полягає в тому, що вони безпосередньо пов'язані із сучасним міжнародним кримінальним правом, за яким ці діяння також визнаються злочинами. Вироблені багаторічними зусиллями всієї прогресивної спільноти, міжнародні кримінально-правові норми встановили підстави й умови відповідальності за найнебезпечніші групи злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, незалежно від того, чи є конкретне діяння порушенням внутрішнього законодавства країни, в якій вчинено злочин, а також від місця вчинення злочину, поширення на них юрисдикції Міжнародного кримінального суду чи судів інших держав тощо.

Тож правильна кваліфікація злочинів і з'ясування змісту відповідних статей розділу XX Особливої частини КК передбачають звернення до відповідних міжнародних актів. До них, зокрема, належать. Статут Міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р., яким передбачено злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування чи ведення агресивної війни), проти людяності (жорстоке поводження з цивільним населенням, геноцид тощо), воєнні злочини (порушення законів і звичаїв війни); Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. про поводження з військовополоненими, про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії на кораблі, із складу збройних сил на морі, про захист цивільного населення під час війни, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. (Протокол I щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 10 червня 1977 р. і Протокол II стосовно захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру від 10 червня 1977 р.); статuti Нюрнберзького (1945 р.) і Токійського (1946 р.) військових трибуналів; статuti міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії (1993 р.) і Руанді (1994 р.); Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.);

численні конвенції та резолюції ООН. Починаючи з 1947 р., Комісія міжнародного права ООН готує Кодекс про злочини проти миру та безпеки людства.

Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку - це суспільне небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду миру, безпеці людства та міжнародному правопорядку чи загрожують спричиненням такої шкоди й відповідальність за які передбачена міжнародно-правовим й актами та розділом XX Особливої частини КК.

Родовий об'єкт цих злочинів передбачає три окремі об'єкти:

1) *мир* - це становище (ситуація), що характеризується відсутністю ворожнечі, відкритих політичних суперечок між державам й, війни та воєнних (збройних) конфліктів;

2) *безпека людства-стан*, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи, дій, наслідком яких може бути масове знищення людей, знищення умов для існування населення земної кулі тощо,

3) *міжнародний правопорядок* - це встановлений міжнародно-правовими нормами порядок, який забезпечує мирне співіснування народів, плідне міждержавне співробітництво та безпеку людства у планетарних масштабах,

Безпосередні об'єкти аналізованих злочинів загалом збігаються з родовими. Водночас, вони можуть мати комплексний характер (наприклад, при вчиненні найманства шкода заподіюється як миру, так і міжнародному правопорядку) чи підкреслювати специфіку суспільних відносин, яким спричиняється шкода в конкретній ситуації (наприклад, безпосереднім об'єктом піратства є безпека міжнародного судноплавства) **Додатковими необхідними або факультативними безпосередніми об'єктами** злочинів, які ми розглядаємо, можуть бути: життя, здоров'я, воля, честь і гідність особи, її права та свободи, довкілля, власність, інші блага.

Оцінка деяких із розглядуваних злочинів неможлива **без встановлення** їхнього **предмета**, яким можуть бути:

- види зброї масового знищення, заборонені до застосування міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України (хімічна, біологічна, ядерна тощо) - статті 439 і 440 КК,
- рослинний або тваринний світ, атмосфера, водні ресурси ст, 441 КК, тощо.
- службові чи житлові приміщення осіб, які мають міжнародний захист, - ст. 444 КК тощо.

Спеціальні **потерпілі** в злочинах, передбачених розділом **XX** Особливої частини КК: військовополонений або представник цивільного населення (ст 438); члени національної, етнічної, расової чи релігійної" групи (ст 442); представник іноземної держави чи інша особа, що має міжнародний захист (ст. 443); члени екіпажу або пасажери морського чи річкового судна (ст. 446) та ін.

З об'єктивної сторони більшість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку вважаються закінченими з моменту вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння, тобто є формальними за конструкцією складу Тільки три з них (діяння, передбачені статтями 438,439 і 446) - це злочини з матеріальними складами. Посягання на життя представника іноземної держави (ст,443) є злочином з усіченим складом, атому вважається закінченим з моменту безпосереднього здійснення замаху незалежно від настання фактичних наслідків

Обов'язкові ознаки об'єктивної сторони деяких із цих злочинів - *засоби* (наприклад, засоби ведення війни, заборонені міжнародним правом, - ст. 438) або *способи* (наприклад, насильство - ст. 446) вчинення злочину.

Суб'єкт аналізованих злочинів—*загальний* (фізична осудна особа, котра досягла 16 років). Відповідальність за злочин, передбачений ст. 443 КК, настає з 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона всіх злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку характеризується *прямим умислом*. У злочинах, передбачених статтями 436. 442, 443, 444, 446, 447 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони їхніх складів є спеціальна *мета* (наприклад, мета розповсюдити матеріали із закликами до агресивної війни чи до розв'язування воєнного конфлікту-ст. 436: мета одержати *матеріальну винагороду* чи іншу особисту вигоду - ст. 446) тощо,

Слід також мати на увазі, що, відповідно до ч. 5 ст. 49 і ч. 6 от, 80 КК. давність притягнення особи до кримінальної відповідальності чи давність виконання щодо неї обвинувального вироку не застосовуються в разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених статтями 437-439 і ч. 1 ст. 442 КК.

Усі злочини, передбачені розділом **XX** Особливої частини КК, виходячи з їхніх безпосередніх об'єктів, можна поділити на такі **види (групи)**:

1) *злочини проти миру* (ст. 436 "Пропаганда війни", ст, 437 "Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни" і ст. 447 "Найманство"),

2) злочини проти безпеки людства (ст. 439 "Застосування зброї масового знищення", ст. 440 "Розроблення, виробництво, придбання,

зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення", ст. 441 "Екоцид" і ст. 442 "Геноцид"),

3) злочини проти міжнародного правопорядку (ст. 438 "Порушення загонів та звичаїв війни", ст. 443 "Посягання на життя представника іноземної держави", ст. 444 "Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист", ст. 445 "Незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця", ст. 446 "Піратство").

Слід зазначити, що ця класифікація має дещо умовний характер, адже міжнародний правопорядок є найбільш широким поняттям, що охоплює і порядок, встановлений з метою забезпечення миру на планеті, і порядок, встановлений для забезпечення безпеки людства.

Питання 2. Злочини проти миру

Пропаганда війни (ст. 436)

Безпосередній об'єкт цього злочину — мир між державами і народами, Генеральна Асамблея ООН ще в 1947 р. осудила пропаганду війни, а в Декларації про право народів на мир від 12 листопада 1984 р. проголосила, що народи нашої планети мають священне право на мир. Збереження цього права і сприяння його здійсненню визнається одним із основних обов'язків кожної держави.

Предмет злочину — матеріали із закликами до агресивної війни або дорозв'язування воєнного конфлікту (друкована і рукописна продукція, аудіо-і відеокасети, дискети, лазерні диски та інші матеріальні носії інформації).

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують альтернативні дії:

1) публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, 2) виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій, 3) розповсюдження таких матеріалів.

Визначення агресії дано у резолюції XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. Під агресією слід розуміти застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим чином, то несумісний зі Статутом ООН, Свідченням агресії, як правило, є таке застосування збройних сил державою першою. Встановлення наявності акту агресії входить до повноважень Ради Безпеки ООН.

Актом агресії може визнаватися будь-яке із таких діянь: 1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, яка є результатом такого вторгнення чи нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території Іншої держави або частини її;

2) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

3) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

4) напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морські та повітряні флоти іншої держави; 5) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після закінчення дії угоди; 6) дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншої держави, використовувалась цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави; 7) засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп і регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це рівнозначно переліченим вище актам, або її значна участь в них,

Наведений перелік актів агресії, передбачений у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р., не є вичерпним, Рада Безпеки ООН може визначити, що інші акти є агресією відповідно до положень Статуту ООН-

У Законі України «Про оборону України» у редакції від 5 жовтня 2000 р. збройна агресія визначена як застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України та наведено перелік актів збройної агресії, який є аналогічний названому вище (*ВВР. — № 49. — Ст. 420*).

Агресивна війна і воєнний конфлікт є видами агресії. Агресивна війна вирізняється масштабністю дій, поєднанням використання збройних сил з іншими засобами боротьби (зокрема, економічними, дипломатичними, ідеологічними, інформаційними), постановкою та реалізацією певних політичних завдань: захоплення чужої території, поневолення, звернення в рабство чи пограбування іншого народу тощо. Воєнний конфлікт характеризується використанням збройних сил для вирішення певних спірних питань між державами, наприклад, щодо кордону між ними. Про поняття «розв'язування воєнного конфлікту» див. коментар до ст. 437 КК.

У статті 436 КК йдеться про *заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту* між Україною та іншою державою, або лише між третіми державами. Для кваліфікації цього злочину не має значення, яка саме держава закликається до вчинення акту агресії. *Публічними* визнаються заклики, які повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню).

Поняттям *виготовлення* охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження.

Розповсюдження матеріалів - будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

Цей злочин вважається *закінченим*, коли вчинена будь-яка із зазначених у ст. 436 КК дій,

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується **прямим умислом**. Для виготовлення матеріалів обов'язкова мета їх розповсюдження.

Суб'єкт злочину - будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Найманство Ст. 447

У частинах 1 і 2 ст. 447 КК передбачені самостійні склади злочинів, причому в ч. 1 йдеться про злочинні дії щодо найманців, а в ч. 2 — **про** відповідальність самих найманців,

Безпосередній об'єкт цих злочинів — мир між державами та народами. Найманці вербуються, використовуються, фінансуються і навчаються для здійснення діяльності на порушення таких принципів міжнародного права, як суверенна рівність, політична незалежність, територіальна цілісність держав і самовизначення народів. Злочинні дії найманців завжди є втручанням у внутрішні справи іншої держави.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 447 КК, характеризують альтернативні дії: 1) вербування найманців. 2) фінансування найманців, 3) матеріальне забезпечення найманців, 4) навчання найманців, 5) використання найманців у військових конфліктах чи діях.

Поняття *найманця* визначене у ст. 47 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни, а також у «Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманця, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 4 грудня 1989 р. Найманцем визнається за сукупністю ознак особа, яка: 1) спеціально завербована на місці або за кордоном, щоб битися у збройному конфлікті або у спільних насильницьких діях, спрямованих на повалення уряду чи інший підрив конституційного порядку держави або підрив її територіальної цілісності; 2) беручи участь у

таких діях, керується головним чином бажанням одержати значну особисту вигоду і яка спонукається до цього обіцянкою виплати або виплатою матеріальної винагороди; 3) не є громадянином сторони, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 4) не є постійним жителем на території, яка контролюється стороною, що перебуває в конфлікті, або держави, проти якої спрямовані спільні насильницькі дії; 5) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті, або держави, на території якої здійснюються спільні насильницькі дії; 6) не надіслана державою для виконання офіційних обов'язків. Матеріальна винагорода найманцю, який бере участь у збройному конфлікті, характеризується тим, що вона дійсно була обіцяна стороною або за дорученням сторони, що перебуває в конфлікті, і за розміром істотно перевищує винагороду, що обіцяна чи сплачується комбатантам такого самого рангу і функцій, які входять до особового складу збройних сил даної сторони.

Під *вербуванням* найманців слід розуміти запрошення, умовляння і набір за наймом людей для вчинення зазначених у ст. 447 КК дій за матеріальну винагороду. Запрошення і умовляння можуть вчинюватися щодо невизначеного кола осіб (наприклад, під час прилюдного виступу, повідомлення в засобах масової інформації розповсюдження плакатів чи листівок тощо) або до певної особи чи осіб. Власне набір за наймом має особистий характер і передбачає досягнення угоди з найманцем (у письмовій чи усній формі) щодо його безпосередньої участі в збройному конфлікті інших держав чи насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. З моменту досягнення такої угоди вербування вважається закінченим. Саме запрошення чи умовляння, за наявності підстав, може кваліфікуватись як замах на цей злочин.

Фінансування найманців полягає у забезпеченні їх грошовими коштами, зокрема, для виплати матеріальної винагороди, закупівлі для них зброї, військової техніки чи іншого майна, використання під час учинення злочинних дій тощо.

Під *матеріальним забезпеченням* слід розуміти забезпечення їх зброєю і боєприпасами, обмундируванням, засобами зв'язку та пересування, приміщеннями чи іншими спорудами тощо.

Навчання найманців означає проведення з ними теоретичних або практичних занять з їх підготовки для участі у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності. Наприклад, передача знань щодо конструкції зброї, військової техніки, вибухових пристроїв, тактики ведення бою або формування відповідних навичок і вмінь.

Використання найманців у військових конфліктах чи діях - це залучення до безпосередньої участі у збройному конфлікті іншої держави або в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Цей злочин вважається *закінченим*, коли вчинена будь-яка із передбачених ст. 447 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом, а вербування, фінансування, матеріальне забезпечення і навчання найманців, крім того, — метою їх використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку, і характеризується сукупністю вказаних вище ознак найманця,

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 447 КК, утворює участь без дозволу відповідних органів державної влади у збройних конфліктах інших держав.

Під *збройними конфліктами інших держав* слід розуміти збройні конфлікти міжнародного чи не міжнародного (внутрішнього) характеру Міжнародні збройні конфлікти — це збройні конфлікти між двома чи більше державами (з проголошенням або без проголошення війни), а також збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення. Збройні конфлікти не міжнародного характеру можуть бути між

збройними силами однієї держави або між такими силами та іншими організованими збройними групами, або тільки між такими організованими групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину території держави, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені воєнні дії. Такі конфлікти переважно мають тривалий характер. У будь-якому випадку їх слід відрізнити від окремих порушень внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру.

Участь у збройних конфліктах інших держав означає фактичну безпосередню участь особи у воєнних діях в статусі найманця, наприклад, участь в спільній воєнній операції, керівництво боєм, індивідуальне виконання окремих воєнних завдань тощо.

Злочин вважається *закінченим*, коли вчинена будь-яка дія, що є проявом участі особи у збройному конфлікті іншої держави, незалежно від того, чи одержала особа обіцяну їй матеріальну винагороду. Саме укладання особою угоди щодо вказаної участі, за наявності підстав, може кваліфікуватись як готування до злочину.

Суб'єктивна сторона злочину — прямий умисел, поєднаний з метою одержання матеріальної винагороди.

У частині 2 ст. 447 КК не передбачена відповідальність за участь найманця в насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності іншої держави (при відсутності ознак збройного конфлікту). Проте необхідність такої відповідальності випливає зі змісту ч. 1 цієї статті та «Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців» від 4 грудня 1989 о. Це потребує відповідного доповнення до ст. 447 КК.

Питання 3. Злочини проти безпеки людства

Застосування зброї масового знищення (ст. 439)

Безпосередній об'єкт цього злочину безпека людства.

Предмет злочину — зброя масового знищення, заборонена міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це, зокрема, бактеріологічна (біологічна), токсична і хімічна зброя, щодо якої встановлені всеосяжні заборони в обов'язкових для України спеціальних конвенціях: «Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення» від 10 квітня 1972 р. (ратифікована Президією Верховної Ради Української РСР 21 лютого 1975 р.); «Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення» від 13 січня 1993 р. (ратифікована Верховною Радою України 16 жовтня 1998 р.).

Ядерна зброя та інші види зброї масового знищення не є предметом цього злочину, тому що відсутні міжнародні договори, згода на обов'язковість

яких надана Верховною Радою України, в яких передбачена спеціальна заборона їх використання.

3. Під *бактеріологічною (біологічною) зброєю* розуміють бактерійні (біологічні) засоби (бактерії, віруси, інші живі організми та речовини, які виробляються ними), а також засоби їх доставки (застосування), створені з метою спричинити загибель, захворювання чи інше неповноцінне функціонування людей, тварин, рослин або зараження довкілля. Наприклад, такими бактерійними засобами є збудники тифу, холери, чуми, віспи, сибірки та інших хвороб.

Токсична зброя базується на використанні токсинів — сполук бактерійного, рослинного чи тваринного походження, які здатні спричинити смерть чи тяжку хворобу людини або тварин. Наприклад, такі токсини є в отруті змій, павуків, скорпіонів.

Хімічна зброя — це високотоксичні отруйні речовини (нервово-паралітичної, шкірноаривної, задушливої, драгівливої та іншої дії), а також засоби їх доставки (застосування), створені для масового ураження живої сили противника,

Більш детально хімічна зброя визначена в указаній вище Конвенції 1993 р. «Хімічна зброя» означає у сукупності чи зокрема таке: 1) токсичні хімікати та їх прекурсори, за винятком тих випадків, коли вони мають призначення для цілей, які не забороняються цією Конвенцією, за умов, що їх види та кількості відповідають таким цілям; 2) боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей зазначених токсичних хімікатів, які вивільняються у результаті використання таких боєприпасів та пристроїв; 3) будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боєприпасів та пристроїв.

«Токсичний хімікат» означає будь-який хімікат, який за рахунок свого хімічного впливу на життєві процеси може призвести до смертельного наслідку, тимчасової недієздатності або заподіяти довготривалу шкоду людині чи тваринам. До них належать усі такі хімікати, незалежно від їх походження чи способу їх виробництва і незалежно від того, чи вироблені вони на об'єктах, у боєприпасах чи десь в іншому місці,

«Прекурсор» означає будь-який хімічний реагент, задіяний на будь-якій стадії виробництва токсичного хімікату, будь-яким чином. Сюди входить будь-який ключовий компонент бінарної чи багатокомпонентної хімічної системи. Переліки заборонених токсичних хімікатів і прекурсорів містяться у Додатку з хімікатів до вказаної Конвенції 1993 р.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризує застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Під *застосуванням* слід розуміти використання вражаючих властивостей зброї відповідно до її цільового призначення як зброї масового знищення. Час і обстановка її застосування не мають значення для кваліфікації цього злочину.

Застосування зброї масового знищення, щодо якої немає спеціальної заборони у міжнародному договорі України, може кваліфікуватися за *ст.* 438 КК як порушення законів та звичаїв війни (застосування зброї з невибірковим характером дії або такої, що завдає зайвих ушкоджень або страждань тощо).

Злочин вважається *закінченим*, коли особа вчинила діяння, передбачене *ст.* 439 КК.

Суб'єктивна сторона злочину — умисел. Мотив і мета можуть бути різними.

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 *ст.* 439 КК встановлена відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей (хоча б однієї людини) або інші тяжкі наслідки. Тяжкість наслідків визначається на підставі конкретних обставин злочину (кількості потерпілих, характеру і розміру шкоди, заподіяної людям, тваринам, рослинам, довкіллю).

Екоцид (*ст.* 441)

Безпосередній об'єкт цього злочину — екологічна безпека людства.

Об'єктивну сторону злочину характеризують: масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу.

Масове знищення рослинного і тваринного світу означає знищення великої кількості рослин і/або тварин або їх повне знищення на певній території. Наприклад, під час війни у В'єтнамі у деяких районах усе живе практично було знищене хімічними речовинами.

Отруєння атмосфери або водних ресурсів — це їх забруднення отруйними або іншими шкідливими для людини, тваринного або рослинного світу речовинами. До водних ресурсів належать як поверхневі води (океанів, морів, рік, озер та інших водних об'єктів), так і підземні води,

Під *іншими діями* слід розуміти інші шкідливі дії щодо тваринного і рослинного світу, атмосфери і водних ресурсів або дії щодо інших природних **об'єктів** (наприклад землі та її

надр), **або** щодо **навколишнього** природного середовища взагалі (наприклад, руйнування озонового шару),

Кожна із зазначених у ст. 441 КК дій характеризується тим, що вона **може** спричинити *екологічну катастрофу*. Це має принципове значення для відмежування цього злочину від злочинів проти довкілля (статті 236-254 КК).

Екологічна катастрофа — це особливо тяжкі наслідки, **які** мають визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв:

велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі, 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території, 3) тривалість несприятливих **змін** у навколишньому середовищі або їх невідворотність, 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або **інших біологічних** процесів, які мають значення для екосистеми в цілому.

У міжнародному кримінальному праві термін «екоцид» офіційно не застосовується. Цей злочин являє собою порушення заборони **навмисного** спричинення шкоди природному середовищу із широкими, довготривалими і серйозними наслідками. Така заборона, зокрема, передбачена у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. і ^Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого застосування засобів впливу на природне середовище» 1976 р.

Цей злочин вважається *закінченим*, коли вчинено **будь-яке із зазначених** у ст. 441 КК діянь, яке могло спричинити екологічну катастрофу.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єкт злочину — будь-яка особа, яка досягла **16-річного віку**.

Геноцид (ст.. 442)

Безпосередній об'єкт злочину — безпека існування національних, етнічних, расових і релігійних груп.

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується як діяння, спрямоване на повне або часткове знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом: 1) позбавлення життя членів такої групи.

2). заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень; 3) створення *для групи* життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення;

скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу. Аналогічне визначення геноциду передбачене в «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р., а також у **ст. 6 Римського** Статуту міжнародного кримінального суду.

Позбавлення життя членів національної, етнічної, расової чи релігійної групи — це умисне вбивство всіх або окремих членів групи, вчинене у зв'язку з належністю потерпілого до такої групи, спричинене такою належністю. Такий само зв'язок характеризує заподіяння членам такої групи *тяжких тілесних ушкоджень*. Про ознаки умисного вбивства і тяжких тілесних ушкоджень див. коментар до статей 115 та 121 КК, які в цих випадках кваліфікацій **злочину** додатково не застосовуються.

Створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, може полягати у позбавленні групи продуктів харчування **чи** інших життєво важливих засобів існування, обмеженні або позбавленні медичної допомоги, створенні небезпечних для життя екологічних умов, насильницькому переселенні а непридатні для проживання місця тощо.

Скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі — це насильницька стерилізація, кастрація або контрацепція, заборона шлюбних союзів між членами однієї групи, примушування до абортів або створення життєвих умов, які сприяють збільшенню кількості вимушених абортів тощо,

Насильницька передача дітей з однієї групи в іншу означає їх передачу в іншу національну, етнічну, расову чи релігійну групу, вчинену всупереч волі батьків або осіб, які їх замінюють, і поєднану із застосуванням фізичного або психічного насильства,

Кваліфікація геноциду не залежить від **того**, вчинений він у мирний **чи** у воєнний час.

Цей злочин вважається *закінченим*: у перших двох формах — із **моменту** настання наслідків у вигляді відповідно біологічної смерті та тяжких тілесних ушкоджень, а в інших формах — коли вчинені зазначені діяння. **Однак** у будь-якому випадку розв'язання цього питання не залежить від **того**, чи настали фактично наслідки у вигляді знищення національної, етнічної, расової **чи** релігійної групи як такої.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 2 ст. 442 КК, характеризують альтернативні дії: 1) публічні заклики до геноциду, 2) виготовлення матеріалів із закликами до геноциду, 3) розповсюдження таких матеріалів.

Публічними визнаються заклики, які повідомляються багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню).

Під *матеріалами* слід розуміти будь-які матеріальні носії інформації: друковану і рукописну продукцію, аудіо- і відеокасети, дискети, лазерні диски тощо.

Поняттям *виготовлення* охоплюються первинне створення матеріалів, внесення змін до них, а також їх розмноження для розповсюдження.

Розповсюдження матеріалів — будь-яке їх відчуження іншим особам або розміщення для самостійного ознайомлення з ними (наприклад, розклеювання листівок і плакатів, розміщення в Інтернеті).

10. Цей злочин вважається *закінченим*, коли вчинена будь-яка із зазначених у ч. 2 ст. 442 КК дій.

Суб'єктивна сторона злочину — прями́й умисел, поєднаний з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Для виготовлення матеріалів обов'язкова мета їх розповсюдження,

Суб'єктом злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

Питання 4. Злочини проти міжнародного правопорядку.

Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438)

Безпосередній об'єкт цього злочину — мир та **міжнародний** правопорядок у сфері війни та збройних конфліктів. Порушення законів та звичаїв війни призводять до втягнення у війну чи збройний конфлікт ще більшої кількості учасників, збільшення людських, матеріальних і духовних утрат, продовження конфлікту, що значно ускладнює відновлення миру.

Об'єктивну сторону цього злочину характеризують: 1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; 2) вигнання цивільного населення для примусових робіт; 3) розграбування національним "цінностей на окупованій території. 4) застосування **засобів ведення** війни, **заборонених** міжнародним правом; 5) інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість **яких** надана Верховною Радою України; 6) віддання наказу про вчинення таких дій.

У статті 438 КК йдеться про міжнародно-правові закони та звичаї війни, які застосовуються: 1) у випадку оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між державами (навіть якщо одна з держав **не** визнає стану війни); 2) у **всіх** випадках окупації всієї або частини території другої держави, навіть якщо ця окупація не мала жодного збройного опору;

у збройних конфліктах, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів для здійснення свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті **ООН** та в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту **ООН**. Тобто у випадках війни та збройних конфліктів міжнародного характеру. Такий висновок впливає, зокрема, із Женевських конвенцій про захист жертв війни від **12** серпня 1949 р, та Додаткового Протоколу I 1977 р.

Статтею 438 КК не передбачена відповідальність за порушення законів та звичаїв збройних конфліктів не міжнародного характеру. Хоча ці закони та звичаї за своїм змістом споріднені з указаними вище, все ж юридичне вони розглядаються як окремі і мають свої особливості. Зокрема, у Додатковому *Протоколі II 1977 р. до Женевських конвенцій* про захист жертв війни від **12** серпня 1949 р. ідеться про збройні конфлікти, що відбуваються на території однієї держави між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, **які**, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину "ї території, що дає їм змогу здійснювати **безперервні й** погоджені воєнні дії та застосовувати цей Протокол,

За Римським Статутом Міжнародного кримінального суду зазначені **вище** види законів та звичаїв також називаються окремо, проте порушення їх визнаються видами воєнних злочинів. **Це вказує на** необхідність **внесення** відповідних змін до статті 438 КК.

Основні правила поведження з військовополоненими і цивільним населенням передбачені у Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. («Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях»; «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі»; «Про поведження з військовополоненими»; «Про захист цивільного населення під час війни»), а також у Додатковому протоколі I до цих конвенцій від 10 червня 1977 р.

Військовополоненими визнаються особи, які потрапили під владу супротивної сторони і належать до будь-якої з категорій, передбачених у ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими 1949 р. та у ст. 44 Додаткового протоколу I 1977 р. Зокрема, це такі категорії осіб:

особовий склад збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті; 2) особовий склад ополчення та добровільних загонів, що входять до складу збройних сил; 3) особи, які супроводжують збройні сили, проте до них не входять; 4) населення не окупованої території, яке добровільно береться за зброю для боротьби з окупаційними військами, **відкрито носить цю зброю** і дотримується законів та звичаїв війни, та деякі Інші.

Цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами, тобто особами, що не належать до жодної з категорій осіб, зазначених у пунктах 1, 2, 3 та 6 ч. А ст. 4 Женевської конвенції про поведження з військовополоненими 1949 р. та у ст. 43 Додаткового протоколу I 1977 р. Ці особи не входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті. І **не** беруть участі у воєнних діях.

Жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням може виявлятися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному, колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо,

6- *Примусовими* визнаються роботи, проведення яких вимагається від населення під погрозою будь-якого покарання. Причому у цій статті КК маються на увазі тільки ті примусові роботи, які спеціально заборонені міжнародним правом (наприклад, роботи, що примушують населення брати участь у військових операціях, або **роботи в організаціях військового чи** напіввійськового характеру).

Розграбування національних цінностей на окупованій території охоплює довільне їх вилучення будь-яким способом, що поєднується з подальшим їх оберненням на користь іншої держави або окремих осіб, а також, як правило, із вивезенням за межі окупованої території. Предметом цих дій є майно, що має культурну або іншу національну цінність. Визначення культурних цінностей та їх особливий міжнародно-правовий захист передбачені

«Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14 травня 1954 р. Незаконне, довільне і продовжуване у великому масштабі привласнення іншого майна, що не викликається воєнною необхідністю, кваліфікується за ст- 438 КК як інше порушення законів та звичаїв війни (див. ст. 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.).

Під *засобами ведення війни* слід розуміти предмети, речовини та гази, що використовуються збройними силами для знищення противника або придушення його сили і здатності до опору, завдання шкоди довкіллю. Ці предмети, речовини та гази можуть бути спеціально створені як різновиди зброї чи військової техніки або лише фактично використовуватись як зброя.

Заборона міжнародним правом означає, що засоби ведення війни спеціально заборонені нормами, наведеними в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або вони є предметом всеосяжної заборони іншими нормами чи принципами міжнародного права.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені, зокрема, у «Санкт-Петербурзькій декларації про відміну застосування вибухових і запалювальних куль» від 29 листопада 1868 р., «Гаазькій декларації про заборону застосування куль», що легко сплющуються і розвертаються у тілі людини від 29 липня 1899 р., «Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни» від 18 жовтня 1907 р., «Гаазькій конвенції про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку» від 18 жовтня 1907 р., «Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів» від 17 червня 1925 р., «Женевських конвенцій про захист жертв війни» від 12 серпня 1949 р. і Додатковому Протоколі I від 10 червня"

1977 р., «Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення» від 10 квітня 1972 р., «Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище» від 10 грудня 1976 р., «Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають не вибіркову дію» від 10 жовтня 1980 р. і «Додатковому протоколі IV про засліплюючі лазерну зброю» від 13 жовтня 1995 р., «Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення» від 13 січня 1993 р., «Конвенції про заборону застосування, складування, виробництва і передачі протипіхотних мін та їх знищення» від 18 вересня 1997 р.

Такі заборони можуть бути загальними або стосуватися конкретних видів засобів ведення війни. Наприклад, загальною є заборона застосовувати зброю, снаряди і речовини, що здатні заподіяти зайві ушкодження або зайві страждання, або велику, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу (див. ст. 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р.).

До заборонених засобів ведення війни також належать: зброя «не вибіркової» дії, напалмові, кулькові, касетні, фосфорні бомби, нейтронна бомба, зброя, основна дія якої полягає в завданні пошкоджень осколками, що не виявляються в людському тілі за допомогою рентгенівського проміння, міни-пастки (наприклад, які маскуються під виглядом дитячих іграшок, продуктів харчування або напоїв тощо), лазерна зброя, спеціально призначена для використання у бойових діях виключно або у тому числі для того, щоб спричинити постійну сліпоту органам зору людини, та ін. Застосування зброї масового знищення, забороненої міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кваліфікується за ст. 439 КК.

Інші порушення законів та звичаїв війни вчинюються на порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Найбільш небезпечними порушеннями є застосування заборонених методів ведення війни, тобто певних способів застосування зброї, проведення воєнної операції чи окремих воєнних дій, вирішення воєнних завдань. Наприклад, таким забороненим методом є віроломство, тобто

дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, із метою обману такої довіри. Віроломством, зокрема, визнаються: симулювання наміру вести переговори під прапором перемир'я або симулювання капітуляції; симулювання виходу із строю внаслідок поранення або хвороби; симулювання володіння статусом цивільної особи або не комбатанта тощо (див. ст. 37 Додаткового протоколу 1 до Женевських конвенцій 1949 р.).

Злочинними порушеннями законів та звичаїв війни також визнаються:

використання голоду серед цивільного населення; бомбардування і атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будов; умисний напад на цивільне населення чи на осіб, які надають гуманітарну допомогу; депортація або насильницьке переміщення населення окупованої території; вчинення "нападу" на установки і споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може викликати звільнення небезпечних сил і наступні тяжкі втрати серед цивільного населення; перетворення не оборонних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчинення нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віддання наказу не залишати нікого в живих, погроза цим противнику або ведення воєнних дій таким чином та ін. Переліки таких порушень, зокрема, передбачені у ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1949 р., а також у ст. 8 Римського Статуту міжнародного кримінального суду.

Злочин вважається *закінченим*, коли особа вчинила будь-яке діяння, передбачене ст. 438 КК

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел.

Суб'єктом віддання наказу про вчинення зазначених у ст. 438 КК дій може бути лише службова особа (як військова, так і цивільна). В інших випадках учинення цього злочину суб'єктом може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку. Дії військовослужбовців можуть бути кваліфіковані за статтями 432, 433, 434 КК, в яких передбачені спеціальні норми.

У частині 2 ст. 438 КК встановлена відповідальність за вчинення будь-якого діяння, передбаченого ч. 1, якщо воно поєднане з умисним убивством. Додаткова кваліфікація за ст. 115 КК у цих випадках не потребується. Про поняття «умисне вбивство?» див. ст. 115 КК та коментар до неї.

Піратство (ст. 446)

Кримінальна відповідальність за піратство встановленій **відповідно до** «Женевської конвенції про відкрите море від 29 квітня 1958 р. і Міжнародної конвенції з морського правам від 10 грудня 1982 р.

Безпосередній об'єкт цього злочину — безпека **міжнародного мореплавання**. **Додатковим об'єктом** можуть бути відносини власності, а також життя, здоров'я, свобода, права та законні інтереси екіпажу або пасажирів морського чи річкового судна.

Об'єктивну сторону злочину **характеризує** використання озброєного **чи** незброєного судна для: 1) захоплення іншого морського чи річкового судна, 2) застосування насильства, 3) пограбування, 4) **інших ворожих дій** щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Під *морським і річковим судном* розуміють будь-яке судно, у тому **числі** підводне, незалежно від його практичного призначення і використання.

Усі піратські дії, *альтернативне* передбачені ст. 446 КК, вчинюються з використанням судна. Таким піратським *судном*, *відповідно до зазначених* вище міжнародних конвенцій, як правило, є приватновласницьке судно. Використання військового корабля та іншого державного судна може кваліфікуватись як піратство лише у тих випадках, коли над ними встановлений контроль екіпажу, який учинив заколот, або вони були захоплені сторонніми особами та в інших подібних випадках, коли вони фактично незаконно перебували під владою приватних осіб і використовувалися в їх інтересах.

Захоплення Іншого судна означає самовільне встановлення фактичного панування (влади) над ним з отриманням можливості його використання **на** власний розсуд.

7- Під *насильством* розуміють фізичне насильство **щодо екіпажу чи** пасажирів іншого судна або погрозу його застосування. Воно може полягати в нанесенні тілесних ушкоджень, побоїв, мордуванні тощо.

Пограбування — це протиправне відкрите викрадення **чужого майна**, яке знаходиться на борту іншого морського чи річкового судна. Таке **майно** може бути власністю членів екіпажу чи пасажирів нього судна **або** інших осіб, що не має значення для кваліфікації цього злочину.

Інші ворожі дії щодо екіпажу чи пасажирів іншого судна можуть виявлятися у позбавленні або обмеженні волі, захопленні в рабство, нарузі над їх гідністю тощо.

Обов'язковою ознакою піратства є *"місце* його вчинення — відкрите море або інше місце поза юрисдикцією будь-якої держави. Учинення таких дій у межах території держави кваліфікується за іншими статтями КК як захоплення морського чи річкового судна (ст- 278), бандитизм (ст, 257), розбій (ст. 187), грабіж (ст. 186) тощо.

Злочин вважається *закінченим*, коли особа вчинила будь-яку із зазначених у ст, 446 КК дій.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і метою одержання матеріальної винагороди (безпосередньо в результаті пограбування іншого судна чи від інших осіб) або іншої особистої вигоди (усунення чи послаблення конкурента, підвищення **на роботі, службі** чи в злочинній ієрархії тощо).

Суб'єктом цього злочину може бути член екіпажу **чи пасажир** піратського судна, який досяг 16-річного віку.

У частині 2 ст. 446 КК встановлена відповідальність **за ті самі** діяння, якщо вони вчинені повторно (до осудження або до зняття **чи** погашення судимості за цей злочин), або спричинили загибель людей (хоча б однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (наприклад, затоплення **судна**;

завдання тяжких тілесних ушкоджень з кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 2 ст. 121 КК, або інших тілесних ушкоджень багатьом потерпілим; знищення чи пошкодження майна в особливо великих розмірах тощо.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Основна ознака Особливої частини кримінального права України:

- а) це сукупність кримінально-правових норм, які визначають основні принципи кримінальної відповідальності;
- б) це сукупність кримінально-правових норм, які встановлюють систему і види покарань, які можуть бути призначені особам, що вчинили злочин;
- в) це сукупність кримінально-правових поглядів, ідей, понять та теорій про злочин та покарання;
- г) це сукупність кримінально-правових норм, які визначають підстави та принципи кримінальної відповідальності, встановлює, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання можуть бути призначені особам, які їх вчинили;
- д) це сукупність кримінально-правових норм, які визначають види злочинів і встановлюють види і розміри покарань до осіб, що їх вчинили.

2. Яка структура Особливої частини КК?

- а) Особлива частина КК складається з 10 розділів;
- б) Особлива частина КК складається з 15 розділів;
- в) Особлива частина КК складається з 20 розділів;
- г) Особлива частина КК складається з 25 розділів;
- д) Особлива частина КК складається з 30 розділів.

3. Що є критерієм об'єднання статей Особливої частини КК у розділі?

- а) родовий об'єкт;
- б) форма вини;
- в) безпосередній об'єкт;
- г) реальний об'єкт;
- д) ступінь суспільної небезпечності злочинів.

4. Що є предметом Особливої частини КК України як галузі права?

- а) причини та умови вчинення злочинів;
- б) особа злочинця;
- в) економічна система України;
- г) форми та види вини, які характеризують вчинення злочинів;
- д) норми законодавства, які передбачають відповідальність за окремі суспільно небезпечні діяння.

5. Особлива частина КК складається з наступних норм:

- а) заборонюючі, колізійні, амнітуючі;
- б) заборонюючі, дозволяючі, регулюючі;
- в) заборонюючі, заохочувальні, роз'яснюючі;
- г) заборонюючі, роз'яснюючі, дозволяючі;
- д) заборонюючі, дозволяючі, колізійні.

6. Заборонююча норма Особливої частини КК України це:

- а) норма, що забороняє певну поведінку, під загрозою застосування покарання;
- б) норма, яка забороняє певну поведінку на підставі міжнародних угод;
- в) норма, яка забороняє певну поведінку на підставі звичаєвого права;
- г) яка обмежує певну поведінку під загрозою покарання;
- д) норма, яка регулює певну поведінку під загрозою покарання.

7. Чи допускається аналогія при застосуванні норм Особливої частини КК України?

- а) аналогія допускається;

- б) аналогія допускається лише при наявності прогалін у законодавстві;
- в) аналогія не допускається;
- г) аналогія допускається у випадках передбачених законом;
- д) аналогія допускається у випадках передбачених міжнародними угодами.

8. Які норми в Особливій частині КК України є роз'яснюючими?

- а) норми, які встановлюють основні принципи кримінальної відповідальності;
- б) норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за окремі види злочинів;
- в) норми, які роз'яснюють розмір та вид покарання, що встановлено за окремі злочини;
- г) норми, які роз'яснюють певні поняття та розкривають зміст термінів в Особливій частині КК України;
- д) усі види вищезгаданих норм.

9. Які норми у Особливій частині КК України є заохочувальними?

- а) норми, які за наявності умов звільняють особу, що вчинила злочин, від кримінальної відповідальності та покарання;
- б) норми, які передбачають більш м'яке покарання з урахуванням посткримінальної поведінки;
- в) норми, які передбачають заохочення за посткримінальну поведінку;
- г) норми, які виключають кримінальну відповідальність;
- д) усі вищезазначені норми.

10. Що таке кваліфікація злочинів?

- а) розподіл злочинів на групи залежно від ступеня тяжкості;
- б) встановлення злочину залежно від форми вини;
- в) розподіл злочинів у певному порядку, зокрема у розділи;
- г) визначення злочину в системі кримінально-правових норм;
- д) встановлення у вчиненому суспільно небезпечному діянні ознак конкретного складу злочину.

11. Що є об'єктом кваліфікації?

- а) кримінально-правові норми;
- б) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння;
- в) суб'єкт злочину;
- г) вчинене суспільно небезпечне діяння;
- д) все вищевказане.

12. Які підстави потрібні для кваліфікації злочинів?

- а) матеріальні і формальні;
- б) формальні і фізичні;
- в) фактичні і фізичні;
- г) фактичні і юридичні;
- д) юридичні і економічні.

13. Що є основою для застосування окремих статей Особливої частини КК ?

- а) з'ясування ознак окремих складів злочину;
- б) з'ясування умов вчинення злочину;
- в) з'ясування причин вчинення злочину;
- г) з'ясування умов та особи злочинця;
- д) все вищезазначене.

14. Фундаментальна функція складу злочину законодавчо закріплена у:

- а) ч. 1 ст. 1 КК;
- б) ч. 1 ст. 2 КК;
- в) ч. 1 ст. 3 КК;
- г) ч. 1 ст. 4 КК;
- д) законодавчого закріплення не отримала.

15. Яка функція може бути притаманна складу злочину при його застосуванні:

- а) роз'яснювальна;

- б) правовстановлююча;
- в) розмежувальна;
- г) забороняюча;
- д) заохочувальна.

16. Що таке процесуальна функція складу злочину?

а) є базовим поняттям при визначенні предмета доказування та визначає межі розслідування;

- б) є гарантією захисту правоохоронюваних інтересів;
- в) є підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- г) є підставою для відмежування злочинів між собою;
- д) є підставою для відмежування злочинів від інших правопорушень.

17. Основна вимога щодо кваліфікації злочинів:

- а) визначити суспільну небезпеку діяння;
- б) встановити особу, яка вчинила злочин;
- в) визначити вину особи, яка вчинила діяння;
- г) точний юридичний аналіз складу злочину;
- д) встановлення факту вчинення суспільно небезпечного діяння.

18. Які елементи складу злочину слід встановлювати при кваліфікації злочинів?

- а) об'єкт злочину;
- б) об'єкт та суб'єкт злочину;
- в) об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона злочину;
- г) об'єкт, суб'єкт та суб'єктивна сторона злочину;
- д) об'єкт, вину, мотив, суб'єкт, дію і час вчинення злочину.

19. При кваліфікації злочинів застосовуються:

- а) тільки норми Загальної частини КК;
- б) тільки норми Особливої частини КК;
- в) норми Загальної та Особливої частин КК;
- г) норми Особливої частини КК та міжнародні договори;
- д) норми Особливої частини КК та інші закони.

20. Що означає конкуренція кримінально-правових норм?

- а) існування двох або більше норм, які взаємно виключають застосування одна одної;
- б) існування двох або більше норм, які передбачають відповідальність за посягання на один родовий об'єкт;
- в) існування норм, які передбачають кримінальну відповідальність;
- г) відсутність норми, яка б передбачала відповідальність за вчинення суспільно небезпечного діяння;
- д) існування норм, які передбачають відповідальність за одне й теж саме суспільно небезпечне діяння.

21. Закон визначає вбивство як:

- а) умисне, протиправне позбавлення життя іншої людини;
- б) умисне, позбавлення життя іншої людини;
- в) заподіяння смерті іншій людині при посяганні на її життя;
- г) посягання на життя іншої людини;
- д) умисне та необережне, протиправне посягання на життя іншої людини.

22. На які види поділяються умисні вбивства?

- а) прості, ускладнені, складні;
- б) умисні, необережні, змішані;
- в) з обтяжуючими обставинами, з пом'якшуючими обставинами та без таких обставин;
- г) прості, з обтяжуючими обставинами та з особливо обтяжуючими обставинами;
- д) вбивство однією особою, двох осіб, трьох і більше осіб.

23. Яка обставина обтяжує відповідальність при умисному вбивстві?

- а) вбивство з ревнощів;
- б) вбивство з помсти;

- в) вбивство під час бійки;
- г) вбивство в стані сильного душевного хвилювання;
- д) вбивство на замовлення.

24. Чи може вбивство однієї людини і замах на життя іншої кваліфікувати як вбивство двох або більше осіб?

- а) так, бо мало посягання на двох потерпілих;
- б) так, бо мало місце два діяння;
- в) залежить від послідовності діянь;
- г) ні, бо це злочин з матеріальним складом;
- д) ні, бо це злочин з формальним складом.

25. Коли умисне вбивство слід кваліфікувати як вчинене з корисливих мотивів?

- а) вбивство спрямоване на отримання будь-якої матеріальної вигоди;
- б) вбивство вчинене з метою позбутися матеріальних витрат;
- в) вбивство за винагороду;
- г) вбивство вчинене з метою отримати більш високу посаду;
- д) в усіх вищевказаних випадках.

26. Хто може бути суб'єктом умисного вбивства?

- а) фізична осудна особа з 14-річного віку;
- б) фізична осудна особа з 14-річного віку (за винятком ст. 117 КК);
- в) фізична осудна особа з 14-річного віку (за винятком ст. 118 КК);
- г) фізична осудна особа з 16-річного віку;
- д) фізична осудна особа з 18-річного віку.

27. Чи можливе вчинення умисного вбивства з непрямым умислом?

- а) ні, тільки з прямим умислом;
- б) ні, за винятком вбивства з пом'якшуючими обставинами;
- в) так, в усіх передбачених законом випадках;
- г) так, за винятком вбивств з обтяжуючими обставинами;
- д) так, тільки вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК).

28. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 129 КК

«Погроза вбивством» є:

- а) дія;
- б) дія та бездіяльність;
- в) діяння, наслідки, причинний зв'язок;
- г) дія, наслідки, причинний зв'язок, час;
- д) дія, наслідки, причинний зв'язок, час, місце, спосіб.

29. Що таке тілесні ушкодження?

- а) порушення анатомічної цілісності організму;
- б) посягання на життя іншої людини із застосуванням фізичного насильства;
- в) заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини;
- г) все вищевказане;
- д) протиправне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, через порушення анатомічної цілісності людини або порушення функцій органів і тканин.

30. За якою ознакою тілесне ушкодження буде визнане тяжким?

- а) втрата слуху на одне вухо;
- б) розлад здоров'я на 2 місяці;
- в) розлад здоров'я більше ніж на 21 день;
- г) захворювання на венеричну хворобу;
- д) переривання 2-місячної вагітності.

31. Умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК) від тяжких тілесних ушкоджень, що потягли за собою смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК) слід відмежовувати:

- а) за суб'єктом злочину;
- б) за способом вчинення;
- в) за об'єктом злочину;

- г) за характером об'єктивної сторони;
- д) за формою вини.

32. Види легких тілесних ушкоджень:

- а) побої, фізичний біль;
- б) побої та легкі тілесні ушкодження;
- в) легкі тілесні ушкодження, що потягли розлад здоров'я, та легкі тілесні ушкодження, що не потягли розладу здоров'я;
- г) легкі тілесні ушкодження, що потягли короточасний розлад здоров'я, та легкі тілесні ушкодження, що не потягли короточасного розладу здоров'я;
- д) удар, побої або інші насильницькі дії, які завдали фізичного болю.

33. Чим відрізняється катування від інших злочинів проти здоров'я?

- а) суб'єктом злочину;
- б) формою вини;
- в) видом вини;
- г) метою вчинення злочину;
- д) способом вчинення злочину.

34. Що слід розуміти під поняттям “побої” у ст. 126 КК?

- а) умисне завдання удару, який завдав фізичного болю;
- б) умисне завдання кількох ударів які завдали фізичного болю;
- в) інші насильницькі дії, які завдали фізичного болю;
- г) все вищезазначене;
- д) легкі тілесні ушкодження, що не потягли короточасного розладу здоров'я.

35. Визначте момент закінчення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 130 КК “Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом СНІДу...”:

- а) з моменту готування до дій, які створюють небезпеку зараження;
- б) з моменту замаху на дії, які створюють небезпеку зараження;
- в) з моменту вчинення дій, які створюють небезпеку зараження;
- г) з моменту попадання вірусу СНІД в організм потерпілого;
- д) з моменту захворювання потерпілим на СНІД.

36. Хто буде суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 134 КК “Незаконне проведення абортів”?

- а) будь-яка особа, яка досягла 18-річного віку;
- б) службова особа;
- в) особа, яка має вищу медичну освіту;
- г) особа, яка має медичну освіту;
- д) особа, яка не має спеціальної медичної освіти.

37. Обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 135 КК “Залишення в небезпеці”:

- а) дія;
- б) бездіяльність;
- в) діяння;
- г) спосіб;
- д) засоби.

38. В якому випадку має місце незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 КК)?

- а) особа здійснила спробу незаконного лікування;
- б) особа систематично здійснювала незаконну лікувальну діяльність ;
- в) особа зробила незаконний аборт;
- г) незаконне лікування, яке спричинило наслідки для хворого;
- д) незаконне лікування , яке спричинило тяжкі наслідки для хворого.

39. За якою ознакою тілесне ушкодження визнається середньої тяжкості?

- а) значна стійка втрата працездатності менш ніж на одну третину;
- б) значна стійка втрата працездатності більш ніж на одну третину;
- в) значна стійка втрата працездатності більш ніж на дві третини;

г) заподіяння сильного фізичного болю шляхом побоїв, мучення чи іншими насильницькими діями;

д) втрата функції будь-якого органу.

40. Обов'язковим способом вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 144 “Насильницьке донорство” КК:

а) насильство;

б) насильство, яке є небезпечним для життя та здоров'я;

в) погроза вбивством;

г) насильство або обман;

д) добровільне або недобровільне вилучення крові.

41. Які дії не охоплюються об'єктивною стороною незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК)?

а) викрадення дитини;

б) захоплення особи як заручника;

в) незаконне затримання підозрюваного у вчиненні злочину потерпілим;

г) викрадення людини;

д) незаконне позбавлення волі.

42. Яку кваліфікуючу ознаку передбачає незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146 КК)?

а) дії, які вчинені щодо неповнолітнього;

б) дії, які вчинені групою осіб;

в) дії, які вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;

г) дії, які вчинені особою раніше судимою за цей злочин;

д) дії, які вчинені протягом нетривалого часу.

43. Слідчий завідомо незаконно затримав гр. Р. Чи є в його діях ознаки незаконного позбавлення волі (ст. 146 КК)?

а) так;

б) ні, якщо при цьому він склав відповідні процесуальні документи;

в) так, якщо його дії оскаржить гр. Р.;

г) ні;

д) так, якщо слідчий діяв з корисливим мотивом.

44. Яку кваліфікуючу ознаку передбачає захоплення заручників (ст.147 КК)?

а) дії, які вчинені щодо малолітнього;

б) дії, які вчинені групою осіб за попередньою змовою;

в) дії, які вчинені способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;

г) дії, які вчинені повторно;

д) дії, що спричинили тяжкі наслідки.

45. Які дії охоплюються поняттям «експлуатація людини» під час торгівлі людьми (ст. 149 КК)?

а) втягнення в антигромадську діяльність;

б) нерентабельне надання послуг;

в) добровільна оплатна вагітність;

г) проведення дослідів над людиною без її згоди;

д) усиновлення (удочеріння) з будь-якою метою.

46. Які дії не охоплюються об'єктивною стороною захоплення заручників (ст.147 КК)?

а) захоплення дитини з метою отримання викупу;

б) захоплення батьком власної дитини з метою, щоб дружина подала документи на розлучення;

в) захоплення робітником директора з метою примусити бухгалтера виплатити заборгованість по заробітній платі;

г) захоплення бізнесмена з метою примусити заплатити його дружину 100 тис. грн.;

д) захоплення дружини слідчого і примушування звільнити заарештованого.

47. Хто розуміється під дитиною під час підміни дитини (ст. 148 КК)?

- а) малолітній, що досяг семирічного віку;
- б) немовля, яке батьки не в повній мірі можуть ідентифікувати;
- в) немовля, яке батьки в повній мірі можуть ідентифікувати;
- г) малолітній, що не досяг однорічного віку;
- д) немовля, яке батьки в повній мірі можуть ідентифікувати та, яке досягло однорічного віку.

48. Батько новонародженої Н., незадоволений її слабким здоров'ям, замінив її на іншу дитину. Чи буде батько нести кримінальну відповідальність за підміну дитини (ст.148 КК)?

- а) ні;
- б) так;
- в) так, якщо це завдало будь-яку шкоду справжнім батькам іншої дитини;
- г) ні, якщо інші батьки були з таким фактом згодні;
- д) так, якщо дитина була важко хвора.

49. Які дії не охоплюються об'єктивною стороною торгівлі людьми (ст. 149 КК)?

- а) незаконна продаж та переміщення особи за її згодою через державний кордон з метою експлуатації її праці;
- б) незаконна продаж та переміщення особи без її згоди через державний кордон з метою усиновлення в комерційних цілях;
- в) організація зустрічі сутенером своєї проститутки з клієнтом;
- г) вербування особи з використанням обману для примусової праці за кордоном;
- д) вербування 17-річної особи на добровільних засадах для використання у порнобізнесі.

50. В яких випадках відповідальність за переміщення малолітнього, за ст. 149 КК, має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману?

- а) коли малолітній знаходився в уразливому стані;
- б) в будь-яких випадках;
- в) коли щодо малолітнього був застосований шантаж;
- г) коли щодо малолітнього було застосовано насильство;
- д) коли щодо малолітнього була застосована психічна погроза насильством.

51. Чи може продаж людини (ст.149 КК) бути вчинений з метою вилучення у потерпілого нирки?

- а) може, якщо особа не дає згоди на трансплантацію;
- б) не може, бо такі дії охоплюються іншим складом злочину;
- в) може в незалежності від наявності чи відсутності згоди на це потерпілого;
- г) може, якщо особа дає згоду на трансплантацію;
- д) не може, бо це не передбачено в ст. 149 КК.

52. Хто є потерпілим, за загальним правилом, при експлуатації дітей (ст. 150 КК)?

- а) 19-річна особа;
- б) 14-річна особа;
- в) будь-яка неповнолітня особа;
- г) 18-річна особа;
- д) 17-річна особа.

53. Які обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони експлуатації дітей (ст.150 КК)?

- а) вина у формі прямого та непрямого умислу, мотив та мета;
- б) вина у формі прямого умислу;
- в) вина у формі умислу та необережності;
- г) вина у формі прямого умислу та мета;
- д) вина у формі необережності.

54. Громадянин А. вчинив вбивство. Щоб уникнути відповідальності він звернувся з проханням до знайомого лікаря помістити його у психіатричну лікарню. Це прохання лікар виконав. Чи буде лікар притягнутий до кримінальної відповідальності

за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст.151 КК)?

- а) він буде притягнутий до кримінальної відповідальності;
- б) він не буде притягнутий до кримінальної відповідальності.
- в) він буде притягнутий до кримінальної відповідальності за інший злочин;
- г) він буде притягнутий до кримінальної відповідальності, якщо лікар знав про вбивство;
- д) він не буде притягнутий до кримінальної відповідальності, якщо добровільно повідомить про цей факт правоохоронні органи.

55. Хто з цих осіб може бути суб'єктом незаконного поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК)?

- а) суддя;
- б) лікар-психіатр;
- в) загальний суб'єкт;
- г) службова особа, яка не є лікарем;
- д) лікар-терапевт.

56. Яку кваліфікуючу ознаку передбачає експлуатація дітей (ст.150 КК)?

- а) дії, які вчинені щодо малолітнього;
- б) дії, які вчинені групою осіб за попередньою змовою;
- в) дії, які спричинили істотну шкоду для освітнього рівня дитини;
- г) дії, які вчинені повторно;
- д) дії, що спричинили тяжкі наслідки.

57. Хто може бути потерпілим при незаконному поміщенні у психіатричний заклад (ст. 151 КК)?

- а) психічно хвора особа;
- б) особа, яка має тілесне ушкодження;
- в) особа, яка зловживає алкогольними напоями;
- г) особа, яка зловживає наркотичними засобами;
- д) психічно здорова особа.

58. Які наслідки охоплюються «тяжкими наслідками» при поміщенні у психіатричний заклад (ст. 151 КК)?

- а) умисне вбивство потерпілого;
- в) доведення до самогубства потерпілого, який є неповнолітнім;
- г) спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження;
- д) умисне заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження.

59. Яка основна відмінність між незаконним позбавленням волі або викраденням людини (ст. 146 КК) та захопленням заручників (ст. 147 КК)?

- а) у формі вини вказаних злочинів;
- б) в наслідках для потерпілого;
- в) в ознаках потерпілого від злочинів;
- г) в безпосередньому об'єкті злочинів;
- д) в адресаті вимог.

60. Що є основним безпосереднім об'єктом незаконного позбавлення волі (ст.146 КК)?

- а) здоров'я особи та її честь;
- б) людина;
- в) воля людини;
- г) життя людини;
- д) політичні права людини.

61. Що є основним безпосереднім об'єктом зґвалтування (ст.152КК)?

- а) здоров'я особи;
- б) статева свобода;
- в) жінка;
- г) життя людини;

д) честь людини.

62. Хто може бути потерпілим при зґвалтуванні?

- а) будь-яка особа;
- б) тільки жінка;
- в) тільки неповнолітня особа;
- г) тільки чоловік;
- д) тільки повнолітня особа.

63. Що не слід розуміти під повторністю при зґвалтуванні (ч.2 ст.152 КК)?

- а) якщо особа попередньо вчинила насильницькі статеві зносини з повнолітньою особою;
- б) якщо особа попередньо вчинила насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом;
- в) якщо особа попередньо примушувала вступити в статевий зв'язок іншу особу, яка є матеріально залежна від винного;
- г) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості;
- д) розбещення неповнолітніх.

64. Яка кваліфікуюча ознака зґвалтування передбачена у ст. 152 КК?

- а) дії, які призвели до загибелі людей;
- б) дії, які вчинені групою осіб за попередньою змовою;
- в) дії, які вчинені представником влади;
- г) дії, які вчинені особою раніше судимою за цей злочин;
- д) дії, які призвели до особливо тяжких наслідків.

65. Які є типові форми насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК)?

- а) природний статевий акт;
- б) вчинення акту мужолозтва, лесбійства, а також в інших діях сексуального характеру, спрямованих на задоволення статевої пристрасті суб'єкта злочину неприродним способом;
- в) вчинення акту мужолозтва, лесбійства;
- г) дії сексуального характеру;
- д) природний статевий акт та вчинення акту мужолозтва, лесбійства.

66. Які тілесні ушкодження не охоплюються фізичним насильством при зґвалтуванні (ч.1 ст. 152 КК)?

- а) легкі тілесні ушкодження;
- б) середньої тяжкості тілесні ушкодження;
- в) тяжкі тілесні ушкодження;
- г) середньої тяжкості тілесні ушкодження, які вчинені з метою залякування потерпілого;
- д) легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я.

67. За які злочини особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності з 14 років?

- а) зґвалтування;
- б) примушуванням до вступу в статевий зв'язок;
- в) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості;
- г) розбещення неповнолітніх;
- д) за всі перераховані.

68. Які форми та види вини винного щодо віку потерпілого слід встановити для кваліфікації зґвалтування неповнолітньої особи?

- а) пряий умисел винного щодо віку потерпілого;
- б) пряий чи непряий умисел винного щодо віку потерпілого;
- в) пряий умисел чи злочинна самовпевненість винного щодо віку потерпілого;
- г) пряий умисел чи злочинна недбалість винного щодо віку потерпілого;
- д) пряий чи непряий умисел пряий умисел або злочинна недбалість винного щодо віку потерпілого.

69. Які дії не охоплюються об'єктивною стороною зґвалтування (ст.152 КК)?

- а) погроза вбити;
- б) обман;
- в) використання безпорадного стану потерпілої особи;
- г) насильство;
- д) погроза заподіяти легке тілесне ушкодження.

70. Що слід розуміти під повторністю при насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом (ч.2 ст.153 КК)?

- а) якщо особа попередньо вчинила статеві зносини з 16-річною особою;
- б) якщо особа попередньо вчинила розпусні дії з 14-річною особою;
- в) якщо особа попередньо примушувала вступити в статевий зв'язок іншу особу;
- г) статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості;
- д) розбещення неповнолітніх.

71. Коли зґвалтування (ч.1 ст.152 КК) вважається закінченим злочином?

- а) з моменту отримання статевого задоволення винною особою;
- б) з моменту заподіяння шкоди здоров'ю;
- в) з моменту вагітності потерпілої;
- г) з моменту отримання статевого задоволення потерпілою особою;
- д) з моменту початку статевого акту.

72. Які наслідки не охоплюються «особливо тяжкими наслідками», при зґвалтуванні (ч.4 ст. 152 КК)?

- а) зараження вірусом імунодефіциту людини;
- б) зараження іншою невиліковною інфекційною хворобою;
- в) переривання вагітності;
- г) самогубство потерпілої особи;
- д) умисне тяжке тілесне ушкодження, яке є небезпечне для життя на момент його заподіяння.

73. Яка є основна відмінність між зґвалтуванням (ст.152 КК) і насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (ст.153 КК)?

- а) у формі вини;
- б) в моменті закінчення злочину;**
- в) в способі вчинення злочину;**
- г) в об'єкті злочину;
- д) в кваліфікуючих ознаках.

74. Які дії не охоплюються примушуванням до вступу в статевий зв'язок (ст.154 КК)?

- а) примушування до вступу в статевий зв'язок поєднане з погрозою викрадення майна;
- б) примушування до вступу в статевий зв'язок з погрозою розголошення відомостей, що ображають честь особи;
- в) примушування до вступу в статевий зв'язок з погрозою заподіяти тілесні ушкодження;
- г) примушування до вступу в статевий зв'язок з погрозою знищення майна потерпілої особи;
- д) примушування до вступу в статевий зв'язок з погрозою пошкодження майна потерпілої особи.

75. Коли примушування до вступу в статевий зв'язок (ст.154 КК) вважається закінченим злочином?

- а) з моменту згоди жінки на статевий акт;
- б) з моменту початку статевого акту;
- в) з моменту відмови жінки на статевий акт;
- г) з моменту примушування;
- д) з моменту закінчення статевого акту.

76. В яких випадках можлива добровільною відмова від зґвалтування?

- а) коли цьому перешкодили інші особи;
- б) коли винна особа не змогла подолати опору потерпілої особи;
- в) коли винна особа не закінчила злочин з фізіологічних причин;
- г) коли винна особа злякалась відповідальності;
- д) коли винна особа не закінчила злочин, через втечу потерпілого.

77. З чим пов'язується досягнення особою статевої зрілості?

- а) з настанням визначеного законодавством певного віку;
- б) з певними біологічними властивостями організму;
- в) з певними біологічними та соціальними факторами життя людини;
- г) з певними соціальними факторами життя людини;
- д) зі вступом в статеві зносини.

78. При яких умовах вчиняється примушування до вступу в статевий зв'язок (ст.154 КК)?

а) коли здійснюється вплив із використанням саме службової залежності потерпілої від винної особи з метою примусити потерпілу вступити в статевий зв'язок лише природним способом;

б) коли здійснюється вплив із використанням матеріальної або службової залежності потерпілої від винної особи з метою примусити потерпілу вступити в статевий зв'язок лише неприродним способом всупереч її волі;

в) коли здійснюється вплив із використанням матеріальної залежності потерпілої від винної особи з метою примусити потерпілу вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом;

г) коли здійснюється вплив із використанням матеріальної або службової залежності потерпілої від винної особи з метою примусити потерпілу вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом;

д) коли здійснюється вплив із використанням матеріальної або службової залежності потерпілої від винної особи з метою примусити потерпілу вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом всупереч її волі.

79. Яка кваліфікуюча ознака статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості передбачена у ст. 155 КК?

- а) дії, які призвели до загибелі людей;
- б) дії, які вчинені групою осіб за попередньою змовою;
- в) дії, які вчинені повторно;
- г) дії, які вчинені батьком;
- д) дії щодо малолітньої особи.

80. Які наслідки не охоплюються «іншими тяжкими наслідками», що настали внаслідок статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч.2 ст. 155 КК).

- а) зараження вірусом імунодефіциту людини;
- б) зараження іншою невиліковною інфекційною хворобою;
- в) захворювання тяжкою хворобою, у тому числі і психічною;
- г) самогубство потерпілої особи;
- д) середньої тяжкості тілесні ушкодження, яке вчинене з метою залякування потерпілого.

81. Які основна відмінність розбою від вимагання?

- а) у кваліфікуючих ознаках;
- б) у моменті передачі потерпілим власного майна винній особі;
- в) в характері та ступені насильства;
- г) в суб'єкті злочину;
- д) в об'єкті злочину.

82. Особа вчинила дрібне викрадення чужого майна. Який матеріальний розмір завданої шкоди визначає межу між дрібним викраденням та злочинним викраденням?

- а) 3 неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

- б) 2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- в) 0,2 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- г) 0,5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- д) 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

83. Які основна відмінність крадіжки від грабежу?

- а) у суб'єкті злочину;
- б) у моменті передачі потерпілим власного майна винній особі;
- в) у характері та ступені насильства;
- г) у способі вчинення злочину;
- д) в об'єкті злочину.

84. Під час вчинення крадіжки потерпілому Р. була заподіяна значна матеріальна шкода. Як визначається значна шкода для потерпілого при крадіжці (ч.3 ст.185 КК)?

а) визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) визнається якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або із врахуванням матеріального становища потерпілого;

в) визнається із врахуванням тільки матеріального становища потерпілого;

г) визнається якщо йому спричинені збитки на суму від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або із врахуванням матеріального становища потерпілого;

д) визнається якщо йому спричинені збитки на суму від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та із врахуванням матеріального становища потерпілого.

85. Коли крадіжка не визнається вчиненою повторно (ч.2 ст. 185 КК)?

- а) якщо особа раніше вчинила грабіж;
- б) якщо особа раніше вчинила шахрайство;
- в) якщо особа раніше вчинила вимагання;
- г) якщо особа раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом;
- д) якщо особа раніше вчинила привласнення чужого майна.

86. Коли викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК) вважається закінченим злочином?

- а) коли завдано значної шкоди;
- б) коли відбувся сам факт викрадення;
- в) коли особа незаконно відключила прилади обліку;
- г) коли факт викрадення був виявлений;
- д) коли це вплинуло на енергетичну безпеку країни.

87. Коли крадіжка (ст.185 КК) вважається закінченим злочином?

а) з моменту переходу чужого майна у володіння винного або з моменту отримання ним права розпоряджатися таким майном;

б) коли винна особа отримала реальну можливість розпорядитися чи користуватися ним;

в) з моменту переходу чужого майна у володіння винного;

г) з моменту звернення власника із заявою до правоохоронних органів;

д) з моменту переходу чужого майна у володіння винного.

88. Що є предметом незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК)?

- а) чуже майно, що знайдене або випадково опинилося у особи;
- б) чуже майно, що має особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність;
- в) чуже майно;
- г) чуже майно, що є скарбом;
- д) чуже майно або скарб, що знайдені або випадково опинилися у особи та мають

особливу історичну, наукову, художню, культурну цінність.

89. Коли розбій визнається вчиненим повторно (ч.2 ст. 185 КК)?

- а) якщо особа раніше вчинила грабіж;
- б) якщо особа раніше вчинила шахрайство;
- в) якщо особа раніше вчинила вимагання;
- г) якщо особа раніше вчинила бандитизм;
- д) якщо особа раніше вчинила привласнення чужого майна.

90. Що слід розуміти під насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи під час розбою (ст.187 КК)?

а) слід розуміти заподіяння їй тілесних ушкоджень, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння;

б) слід розуміти заподіяння їй легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння;

в) слід розуміти заподіяння їй легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження;

г) слід розуміти заподіяння їй легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності;

д) слід розуміти заподіяння їй легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, легкого тілесного ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння.

91. При вчиненні якого злочину суб'єктом не може бути особа, яка досягла 14-річного віку?

- а) грабіж (ст.186 КК);
- б) крадіжка (ст.185 КК);
- в) умисне знищення майна вчинене шляхом підпалу (ч.2 ст.194 КК);
- г) шахрайство (ст.190 КК);
- д) вимагання (ст.189 КК).

92. Коли викрадення не вважається вчиненим таємно?

а) коли винна особа викрадає непомітно для інших осіб;

б) коли винна особа викрадає у присутності інших осіб, які не усвідомлюють факту викрадення;

в) коли винна особа викрадає у присутності інших осіб, але не усвідомлює, що за ним спостерігають;

г) коли винна особа викрадає у присутності інших осіб, які не усвідомлюють факту викрадення, але вона цього не знає;

д) коли винна особа викрадає у присутності інших осіб, але розраховує на їх нейтральне чи, навіть, схвальне ставлення до факту викрадення.

93. Які наслідки не охоплюються розбоєм (ст. 187 КК)?

- а) легкі тілесні ушкодження;
- б) середньої тяжкості тілесні ушкодження;
- в) тяжкі тілесні ушкодження;
- г) заподіяння смерті через необережність;
- д) насильство, що призвело до втрати свідомості.

94. У чому полягає схожість вимагання (ч.1 ст.189 КК) та примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань(ч.1 ст.355 КК)?

- а) у суб'єкті злочину;

- б) у мотиві злочину;
- в) у предметі злочину;
- г) в об'єкті злочину;
- д) у конструкції складу злочину.

95. Яка кваліфікуюча обставина передбачена при шахрайстві (ст.190 КК)?

- а) вчинення дій особою, що раніше була засуджена за шахрайство;
- б) вчинення дій з проникненням у житло;
- в) вчинення дій службовою особою;
- г) вчинення дій шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки;
- д) вчинення дій групою осіб.

96. Що є родовим об'єктом умисного пошкодження об'єктів електроенергетики?

- а) громадська безпека;
- б) громадський порядок;
- в) основи національної безпеки;
- г) безпека виробництва;
- д) відносини власності.

97. Коли самовільне будівництво будівель або споруд (ст. 197-1) вважається закінченим злочином?

- а) коли завдано значної шкоди;
- б) коли самовільно зайнята земельна ділянка;
- в) коли розпочинається саме самовільне будівництво;
- г) коли самовільне будівництво вже закінчилося;
- д) коли факт самовільного будівництва буде виявлений.

98. П. знав, що філіал банку відправляє щомісяця в центральний офіс банку 750 тисяч гривень. 25 грудня 2008 р., коли інкасаторська машина під'їхала до банку, він підскочив до інкасаторів і, погрожуючи пістолетом, поставив вимогу віддати гроші. Коли викрадення буде закінченим злочином?

- а) з моменту отримання винним грошей в особливо великих розмірах;
- б) з моменту отримання винним грошей у великих розмірах;
- в) з моменту погрози зброєю та висунення відповідної вимоги;
- г) з моменту затримання працівниками міліції винного;
- д) з моменту саме застосування зброї;

99. Водій Д., у серпні 2008 р., на підставі товарно-транспортної накладної перевозив зерно з поля у сховище. Під час виконання одного з перевезень він викрав сільськогосподарську продукцію на суму 1050 гривень. Визначте предмет вказаного викрадення?

- а) будь-яке чуже майно;
- б) майна, яке було ввірене особі;
- в) майна, яке перебувало в її віданні;
- г) чуже майна, яке було ввірене особі;
- д) чуже майна, яке було власністю винного.

100. М. подав в страхову компанію документи, які сам підробив. На підставі цих документів йому було виплачено страхову компенсацію. Потім з'ясувалось, що в документах цей факт був фальсифікований. М. спричинив збитки страховій компанії в особливо великих розмірах. Визначте цей розмір.

- а) це сума, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину;
- б) це сума, яка в 300 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину;
- в) це сума, яка в 500 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину;
- г) це сума, яка в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів

громадян на момент вчинення злочину;

д) це сума, яка в 700 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

ЛІТЕРАТУРА ДО ВСІХ ТЕМ:

1. Кримінальне право. Особлива частина. Т. 1 / [Беніцький А. С. та ін.]. – 2012. – 779 с. – базовий підручник ІКВС
2. Стрельцов Є. Л. Кримінальне право України. Особлива частина: [підручник] / Є. Л. Стрельцов; МОН України. – Вид. 4-те, перероб. та доп. – Х. : Одіссей, 2009. – 495 с.
3. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Особлива част.: [підручник] / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 5-те, перероб. та доп. – К. : Атіка, 2009. – 743 с.
4. Шевчук А. Кримінальне право України (Особлива частина) : для студ. вищ. навч. закл. / Андрій Шевчук, Марія Дякур; Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2013. – 471 с.
5. Ніколаєнко Т. Б. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Ніколаєнко, В. О. Сич ; Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, каф. кримін. права. — Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2012. – 1231 с.
6. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. М. Анісімов [та ін.] ; за ред. В. С. Сташиса, В. Я. Тація ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. М. Анісімов [та ін.] ; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 606 с.
8. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підруч. / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Алерта, 2013. – 319 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х.: Право, 2013. – 1416 с.

Нормативно-правові джерела (зі змістом нормативно-правових актів можна ознайомись на сайті www.zakon.rada.gov.ua):

1. Конституція України (Постатейний коментар, стаття 41). К.: Наукова думка. – 2006.
2. Кримінальний кодекс України прийнятий 5 квітня 2001 р. // www.zakon.rada.gov.ua
3. Закон України “Про власність” від 7 лютого 1991р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – ст. 249.
4. Про ратифікацію Угоди про співробітництво держав-учасниць СНД у боротьбі з крадіжками автотранспортних засобів і забезпечення їхнього повернення : Закон України від 18 вересня 2012 р. №5259-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 78. – Ст. 3156.
5. Про приєднання України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї : Закон України від 02 квітня 2013 р. №159-VII // Офіційний вісник України. – 2013. – № 32. – Ст. 1124.
6. Про внесення змін до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» : Закон України від 22 березня 2012 р. №4617- VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 30. – Ст. 1100.

7. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Затверджені наказом МОЗ від 17 січня 1995 р.

8. Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи. Затверджені наказом МОЗ від 11 січня 1995 р.

Постанови Пленуму Верховного Суду України

1. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26.04.2002 р. № 1

2. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах проти життя і здоров'я людини» від 7 лютого 2003 р. № 2

3. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10

4. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23.12.2005 р. № 12

5. Постанова ПВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23.12.2005 р. № 13

6. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також адміністративні правопорушення на транспорті» від 23.12.2005 р. № 14

7. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про контрабанду та порушення митних правил» від 03.06.2005 р. № 8

8. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15.04.2005 р. № 5

9. Постанова ПВСУ «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. № 2

10. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25 квітня 2003 р. № 3

11. Постанова ПВСУ «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3

12. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 № 5

13. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5.

14. Постанова ПВСУ «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15

15. Постанова ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4

16. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15

17. Постанова ПВСУ «Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. «Про податок з доходів фізичних осіб»» від 28 травня 2004 р. № 9

18. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 р. № 16

19. Постанова ПВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7
20. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5
21. Постанова ПВСУ «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10
22. Постанова ПВСУ «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26 квітня 2002 р. № 2
29. Постанова ПВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р.

Постанови Кабінету Міністрів України

1. Порядок придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я : затв. постан. КМ України від 13 травня 2013 р. №333 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 37. – Ст. 1303.
2. Про внесення змін до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постан. КМ України від 05 грудня 2012 р. №1129 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 93. – Ст. 3778.

Збірники нормативних актів та науково-практичні коментарі

1. Науково-практичний коментар до Закону України «Про боротьбу з тероризмом»: національна та міжнародна безпека / В. А. Ліпкан, О. А. Івахненко, І. М. Рижов, В. В. Майоров. – К. : КНТ, 2009. – 206 с.
2. Науково-практичний коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»; ст. на 01 січ. 2012 р. / О. М. Мельник, Ю. І. Руснак, О. В. Шамрай; за ред. В. О. Шамрая. – К. : Вид. дім «Професіонал», 2012. – 461 с.
3. Протидія торгівлі людьми (законодавчі акти) / ОБСЄ, Програма сприяння Парламенту. – К., 2011. – 62 с.
4. Протидія торгівлі людьми в Україні : збірник нормативно-правових актів / МВС України; КНУВС; ДБ зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Упор.: М. І. Андрієнко, В. І. Василичук. – К. : Тютюкін, 2009. – 991 с.
5. Савченко А. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг: НПК до розділу XVII Особл. част. КК України / А. В. Савченко, О. В. Кришевич; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Алерта, 2012. – 159 с.
6. Стрельцов Є. Л. Контрабанда: склад злочину : наук.-практ. коментар / Є. Л. Стрельцов, А. М. Притула; МОН України. – Одеса : Фенікс, 2012. – 49 с.
7. Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки : наук.-практ. коментар / В. П. Тихий. – К., 2010. – 71 с.
8. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2011. – 423 с.
9. Юрченко О. М. Злочини проти життя та здоров'я особи. НПК до Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України / О. М. Юрченко, О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К. : Паливода А.В., 2013. – 175 с.

Тези доповідей і матеріали конференцій

1. 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. 13-14 жовт. 2011 року / Нац. ун-т «Юрид. акад. України». Ін-т вивчення проб. Злочинності НАПрН України. – Х. : Право, 2011. – 454 с.
2. Актуальні проблеми боротьби з торгівлею жінками: мат-ли Міжнар. НПК м.

Донецьк (12.04.2012 р.) / МВС України. Донецьк. юрид. ін.-т. Фонд Ганса Зайделя. – Донецьк, 2012. – 167 с.

3. Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті проф. П. П. Михайленка): тези доп. III міжвуз. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 07.12.2012 р.) / ред. кол.: В. В. Коваленко (голова), В. В. Черней, Є. М. Бодюл; МВС України, НАВС. – К., 2012. – 159 с.

4. Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації: зб. матер. «круглого столу» 24 лют. 2011 р. – К. : НІСД, 2011. – 119 с.

Монографії

1. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія / П. П. Андрушко. – К. : КНТ, 2007. – 325 с.

2. Бантишев О. Ф. Протидія терористичній діяльності в Україні (сучасні кримінально-правові проблеми) : монографія / О. Ф. Бантишев, О. В. Шамара, С. А. Кузьмін. – К., 2009. – 175 с.

3. Брыч Л. П. Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины : монография / Л. П. Брыч. – Львов, 2010. – 115 с.

4. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – 405 с.

5. Водько М. П. Кримінально-правова регламентація протидії організованій злочинності : монографія / М. П. Водько, О. О. Подобний; МВС України. Одеса ДУВС. – Одеса : Юрид. літ., 2010. – 191 с.

6. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності : монографія / І. Б. Газдайка-Василишин. – Львів, 2012. – 211 с.

7. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканності дитини : монографія / А. О. Джужа; НАВС. – К., 2013. – 193 с.

8. Женунтій В. І. Незаконне культивування наркотиковмісних рослин: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти, запобігання : монографія / В. І. Женунтій, А. М. Бабенко; МВС України, Донецький юрид. ін.-т Луганського ДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – Донецьк : В-во «Вебер» Донецька філія, 2009. – 220 с.

9. Калмиков Д. О. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей : монографія / Д. О. Калмиков. – Луганськ : РВВ, 2012. – 559 с.

10. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія / М. В. Карчевський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2011. – 327 с.

11. Кашкаров О. О. Проблеми кваліфікації злочинів у сфері випуску та обігу цінних паперів : монографія / О. О. Кашкаров. – Х. : «Формат Плюс», 2008. – 185 с.

12. Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні : монографія / Н. Д. Квасневська. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 188 с.

13. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження : монографія / кер. авт. кол. І. О. Ревак. – Львів, 2011. – 219 с.

14. Кримінальна відповідальність за згвалтування та насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом : монографія / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, Д. П. Москаль, М. В. Сийплікі; за заг. ред. О. М. Джужи; НАВС, Закарпат. держ. ун.-т. – Ужгород : «ІВА», 2012. – 270 с.

15. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід : монографія / А. А. Музика, А. В. Савченко, О. В. Процюк, В. В. Сіленко, О. П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 275 с.

16. Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи : монографія / В. В. Кузнецов, М. В. Сийплікі; за заг. ред. В. І. Шакуна. – Ужгород, 2011. – 282 с.

17. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. – Київ, 2012. – 907 с.

18. Куц В. М. Кримінальна відповідальність за незаконне використання електричної або теплової енергії : монографія / В. М. Куц, Ю. В. Кириченко. – К. : Центр учб. літ., 2010. – 156 с.
19. Литвин О. П. Кримінально-правова охорона екологічної й громадської безпеки здоров'я населення України : монографія / О. П. Литвин. – К., 2008. – 456 с.
20. Марко С. І. Кримінально-правова характеристика виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї : монографія / С. І. Марко. – Львів, 2010. – 247 с.
21. Мозоль С. А. Запобігання злочинам проти виборчих прав громадян : монографія / С. А. Мозоль. – К. : Атіка, 2011. – 215 с.
22. Мойсик В. Р. Кримінальна відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами в Україні : монографія / В. Р. Мойсик. – К. : Атіка-Н, 2010. – 147 с.
23. Осадчий В. І. Злочини проти безпеки виробництва : монографія / В. І. Осадчий. – К., 2012. – 59 с.
24. Осадчий В. І. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту : монографія / В. І. Осадчий. – К., 2011. – 150 с.
25. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків : монографія / М. М. Панов. – Х. : Право, 2009. – 183 с.
26. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи в Україні : монографія / І. І. Присяжнюк; за наук. ред. З. А. Тростюк; Нац. акад. прокуратури України. – К., 2011. – 288 с.
27. Романюк Б. В. Законодавство України та зарубіжних країн щодо протидії корупції. Міжнародний досвід боротьби з корупцією : монографія / Б. В. Романюк, О. Ю. Бусол. – К., 2010. – 626 с.
28. Савченко А. В. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном: порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк; НАВС. – К., 2013. – 213 с.
29. Савченко А. В. Суспільна моральність як об'єкт злочинних посягань : монографія / А. В. Савченко, С. П. Репецький. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 278 с.
30. Семенюк О. О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум : монографія / О. О. Семенюк. – К., 2012. – 211 с.
31. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : монографія / С. О. Сорока. – Львів, 2012. – 227 с.
32. Старовойтова Ю. Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг : монографія / Ю. Г. Старовойтова. – Луганськ, 2009. – 270 с.
33. Старук Ю. О. Кримінальна відповідальність за використання майна, здобутого від незаконного обігу наркотиків : монографія / Ю. О. Старук. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2011. – 318 с.
34. Тимошенко Н. О. Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут та використання (кримінально-правова характеристика, кваліфікація та відмежування від інших злочинів) : монографія / Н. О. Тимошенко. – Донецьк, 2011. – 219 с.
35. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України) : монографія / В. В. Топчій. – Львів, 2010. – 259 с.
36. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія / О. В. Ус. – Х. : ФО-П Вапнярчук, 2007. – 263 с.
37. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / Г. З. Яремко. – Львів, 2011. – 431 с.

Навчальні посібники

1. Авраменко О. В. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, здобутих злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. / О. В. Авраменко; ред. Р. І. Балагута, Н. І. Дідик та ін.; Львів.ДУВС.– Львів, 2010. – 279 с.
2. Бантишев О. Ф. Кримінальне право України у питаннях і відповідях : посібник / О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К. : Вид. Паливода А. В., 2009. – 300 с.
3. Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти власності: проблеми теорії та практики : наук.-практ. посіб. / Г. Є. Болдарь, Д. В. Каменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2011. – 183 с.
4. Боротьба з фальшивомонетництвом в Україні : навч. посіб. / МОН України. Львів. ДУВС ; за заг. ред. Б. В. Щура. – Львів : ЛьвДУВС, 2010. – 191 с.
5. Брич Л. П. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи за законодавством України / Л. П. Брич. – Львів, 2010. – 83 с.
6. Брич Л. П. Кримінальне право України. Особлива частина : тести : [посібник для студ.] / Л. П. Брич [и др.]. – Л. : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2008. – 283 с.
7. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л. П. Брич. – Львів, 2009. – 59 с.
8. Волощук А. М. Організаційно-правові засади та практика запобігання незаконному обігу наркотиків : навч. посіб. / А. М. Волощук, О. О. Юхно. – Одеса : Інтерпрінт, 2011. – 271 с.
9. Горбачевський В. Я. Хуліганство як злочин проти громадського порядку: психологічні аспекти : наук.-практ. посібник / В. Я. Горбачевський, В. О. Калашнік, Л. І. Казміренко; за ред. О. В. Негодченка. – Дніпропетровськ, 2009. – 135 с.
10. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів : наук.-практ. посіб. / А. О. Данилевський, Г. Є. Болдарь. – Луганськ, 2011. – 150 с.
11. Джужа О. М. Кримінальне право України: курс тест. завдань: [навч. посіб.] / О. М. Джужа, В. В. Кузнецов, В. І. Осадчий, В. С. Плугатир, М. В. Сийплові; за заг. ред. В. В. Коваленка. – К. : КНТ, Самміт-книга, 2012. – 367 с.
12. Діордіца І. В. Кримінальне право України : [навч. вид.] / І. В. Діордіца, МОН України. – К. : Вид. Ліпкан О. С., 2010. – 285 с.
13. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. посіб. / О. О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2011. – 351 с.
14. Злочини проти правосуддя : навч. посіб. / В. І. Тютюгін, В. І. Борисов, Ю. В. Городецький та ін.; за заг. ред. В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х. : Право, 2011. – 154 с.
15. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Г. Є. Болдарь, М. К. Гнетнев, Г. М. Зеленов та ін.; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2011. – 430 с.
16. Колб О. Г. Правові питання боротьби зі злочинами у сфері інтелектуальної власності : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. Г. Колб, В. П. Захаров, Л. Ф. Гула. – Львів, 2011. – 131 с.
17. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестр. та держ. екзаменів : [навч. посіб.] / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко; за заг. ред. О. М. Джужи; МОН України, МВС України, НАВС. – К. : Центр уч. літ., 2011. – 392 с.
18. Кузьмін С. А. Спеціальні питання застосування кримінально-правових заходів протидії організованій злочинності : наук.-практ. посіб. / С. А. Кузьмін. – К., 2012. – 84 с.
19. Литвиненко Т. А. Кримінальне право України в поняттях і термінах : слов.-довід. для ВНЗ / Т. А. Литвиненко – Х. : Форт, 2013. – 108 с.
20. Максимович Р. Л. Кримінальне право України (Особлива частина) : тести : [посібник] / Р. Л. Максимович, Г. З. Яремко ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 187 с.
21. Музика А. А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів / А. А. Музика, О.

П. Горох. – Хмельницький, 2010. – 255 с.

22. Музика А. А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення / А. А. Музика, О. П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 403 с.

23. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький; МОН України. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 511 с.

24. Пилипенко Є. О. Кримінальна відповідальність за залишення у небезпеці : наук.-практ. реком. / Є. О. Пилипенко, Є. С. Назимко. – Донецьк, 2011. – 81 с.

25. Попович В. М. Актуальні проблеми кримінального права : [навч. посіб.] / В. М. Попович, П. А. Транчук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 251 с.

26. Савченко А. В. Кримінальне право України : посіб. для підготов. до держ. екзаменів / [А. В. Савченко, В. В. Кузнецов] ; Нац. акад. внутр. справ. – К. : Видавець О. С. Ліпкан, 2011. – 182 с.

27. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: [навч. посіб.] / С. І. Селецький. – К. : ЦУЛ, 2012. – 330 с.

28. Хохлова І. В. Кримінальне право України (Особлива частина). Практикум : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. В. Хохлова, О. П. Шем'яков ; Макіїв. екон.-гуманіт. ін-т. – Донецьк : Норд-Пресс, 2010. – 378 с.

29. Чернявський С. С. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : навч. посіб. для студ. ВНЗ / С. С. Чернявський, О. С. Користін; МОН України. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – 271 с.

30. Юрченко О. М. Загальні засади кваліфікації злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : наук.-практ. посібн. / О. М. Юрченко, О. Ф. Бантишев, О. Ф. Кузьмін. – К., 2012. – 59 с.

Навчально-методичні посібники

1. Гребеньков Г. В. Методологія кримінально-правових досліджень: [наук.-практ. посіб.] / Г. В. Гребеньков, Є. С. Назимко // МВС України, Донецьк. юрид. ін-т. – Донецьк, 2012. – 201 с.

2. Індивідуальна робота з навчальної дисципліни "Кримінальне право України. Особлива частина" : метод. рек. та завдання (відповідно до вимог ECTS) для студ. III курсу ден. форми навчання / Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого" ; [уклад.: Л. В. Дорош та ін.]. – Х. : Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого", 2011. – 19 с.

3. Кримінальне право України (особлива частина) : навч.-метод. посіб. / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича ; [уклад.: А. В. Шевчук, М. Д. Дякур, Л. В. Гусар]. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 87 с.

4. Кримінальне право України : навч.-метод. посіб. для студ. ден. форми навчання ф-тів: Судово-адміністративного, Цивільної та господарської юстиції, Соціально-правового, Адвокатури, Міжнародно-правових відносин та юридичної журналістики / [Албул С. В. та ін.] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Тулякова ; [уклад.: Артеменко І. А. та ін.] ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.", Каф. кримін. права. – О. : Фенікс, 2011. – 370 с.

5. Ларченко М. О. Кримінальне право України. Загальна частина : навч.-метод. посіб. / Ларченко Марина ; Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 43 с.

Наукові статті

1. Акімов М. О. Громадська безпека як родовий об'єкт злочину та видові об'єкти у її складі / М. О. Акімов // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1/2012. – С. 243–250.

2. Альошин Д. П. Щодо способів незаконного заволодіння транспортним засобом / Д. П. Альошин // Актуальні проблеми протидії злочинності в Україні. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 18–19.

3. Антонюк Н. О. Суб'єктивні ознаки розкрадання / Н. О. Антонюк // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1/2012. – Львів, 2012. – С. 251–259.

4. Бурбело О. А. Виникнення та розвиток рейдерства / О. А. Бурбело, С. О. Бурбело // Економіко-правовий часопис. – Вип. 2. – Львів, 2011. – С. 30–38.
5. Володіна О. О. Фізичне насильство як спосіб захоплення заручників / О. О. Володіна // Право і безпека. – Х., 2012. – № 4(46). – С. 139–143.
6. Габуда А. С. Примушення і опір у складі злочину, передбаченого ст. 342 КК України / А. С. Габуда // Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Науковий вісник. – № 1 (52). – Дніпропетровськ, 2011. – С. 257–262.
7. Гізімчук С. В. Дослідження питань кваліфікації повторності розбою на підставі принципів верховенства права та справедливості / С. В. Гізімчук // Проблеми законності. – Вип. 13. – Х., 2011. – С. 112–120.
8. Горбунов В. А. Суспільно небезпечне діяння в структурі об'єктивної сторони умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 Кримінального кодексу України) / В. А. Горбунов // Право і безпека. – № 3(40)/2011. – Харків, 2011. – С. 243–247.
9. Горішний О. О. Об'єктивна сторона розбою: теорія і реальність / О. О. Горішний // Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Науковий вісник. – № 2(43)/2009. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 140–146.
10. Денисов С. Ф. Громадська мораль як об'єкт кримінально-правової охорони [Текст] / С. Ф. Денисов // Держава та регіони. Сер. Право. – Вип. 1, 2012. – С. 159–163.
11. Дехтярьов Є. В. Класифікація способів заволодіння грошовими коштами під час вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань / Є. В. Дехтярьов // Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник ... – Луганськ, 2010. – № 1/2010. – С. 139–146.
12. Діденко С. В. Особливості кримінально-правової характеристики вбивств, учинених на замовлення / С. В. Діденко // Південноукраїнський правничий часопис. – № 3/2009. – С. 39–41.
13. Дубарець Д. В. Причиновий зв'язок у злочинах залишення в небезпеці та ненадання допомоги за КК України [Текст] / Д. В. Дубарець // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – Вип. 51, 2011. – С. 547–552.
14. Євтеєва Д. П. Безпосередній об'єкт злочину «зловживання опікунськими правами» (ст. 167 КК України) / Д. П. Євтеєва // Право і безпека. – № 2(44). – Х., 2012. – С. 139–144.
15. Жижа А. О. Аналіз злочинів проти статевої свободи та недоторканності особи [Текст] / А. О. Жижа // Держава та регіони. Сер. Право. – Вип. 2, 2011. – С. 98–100.
16. Задорожний А. А. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності / А. А. Задорожний // Право і безпека. – № 2(44). – Х., 2012. – С. 105–110.
17. Заславська М. Г. Соціальні фактори встановлення кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя і здоров'я дітей (ст. 137 КК України) / М. Г. Заславська // Право і безпека. – Х., 2012. – № 4(46). – С. 160–165.
18. Звіряка В. А. Особливості кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом / В. А. Звіряка // Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник ... – Вип. №1/2010. – Луганськ, 2010. – С. 78–82.
19. Канцір В. С. Спонукальні мотиви терористичної діяльності / В. С. Канцір // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1/2012. – Львів, 2012. – С. 294–303.
20. Карпенко М. І. Правове регулювання військових злочинів в Україні: перспективи законодавчого вдосконалення / М. І. Карпенко // Україна. Мін-во юстиції. Бюлетень. – № 2/2011. – С. 61–65.
21. Керімов А. З. Кримінально-правове значення визначення початкового й кінцевого моментів життя людини / А. З. Керімов // Публічне право. – № 4/2011. – С. 337–341.
22. Кирбят'єв О. О. Поняття «комп'ютерний злочин» / О. О. Кирбят'єв //

Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник ... Спец. вип. – № 8. – Луганськ, 2011. – С. 334–338.

23. Климишин І. П. Відмежування грубого порушення законодавства про працю від суміжних злочинів / І. П. Климишин // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1/2012. – С. 313–323.

24. Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України / Г. Крайник // Академія правових наук України. Вісник... – № 2(65)/2011. – С. 241–249.

25. Крижевський А. В. Основні види шахрайств абонентів у сфері мобільного зв'язку / А. В. Крижевський // Імперативи розвитку юридичної та безпекової науки. – К., 2010. – С. 83–84.

26. Кузнецов В. В. Визначення масових заворушень: порівняльно-правові аспекти / В. В. Кузнецов // Луганський держ. ун-т внутр. справ. Вісник ... Спец. вип. – Луганськ, 2011. – № 6/2011. – С. 17–29.

27. Ларіна О. В. Об'єкт та предмет грабежу за ст. 186 КК України / О. В. Ларіна // Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Науковий вісник. – № 4(56)/2011. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 351–357.

28. Лісіцина Ю. О. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо трансплантації органів і тканин людини та донорства крові / Ю. О. Лісіцина // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1(2)/2011. – С. 171–180.

29. Марєєв В. В. Злочини, пов'язані з ненаданням або неналежним наданням медичної допомоги чи медичних послуг [Текст] / В. В. Марєєв // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – Вип. 51, 2011. – С. 537–542.

30. Матвійчук В. К. З'ясування теоретичних та правозастосовних положень щодо деяких наслідків у складах злочинів проти навколишнього природного середовища [Текст] / В. К. Матвійчук // Держава та регіони. Сер. Право. – Вип. 1, 2012. – С. 175–181.

31. Мошняга Л. В. Об'єкт злочинів проти конституційних основ національної безпеки України / Л. В. Мошняга // Право і безпека. – № 2(44). – Х., 2012. – С. 116–119.

32. Напиральська В. І. Кримінальна відповідальність за наругу над державними символами: міжнародно-правовий аспект [Текст] / В. І. Напиральська // Держава та регіони. Сер. Право. – Вип. 2, 2012. – С. 183–187.

33. Погорецький М. Кіберзлочини: до визначення поняття / М. Погорецький, В. Шеломенцев // Вісник прокуратури. – 2012. – № 8. – С. 89–96.

34. Поєдинцева М. О. Способи вчинення та приховування крадіжок у пасажирів залізничного транспорту / М. О. Поєдинцева // Право і безпека. – 2011. – № 2(39). – С. 248–252.

35. Пузиревський Є. Б. Військові злочини як форма кримінального конфлікту / Є. Б. Пузиревський // Право і безпека. – 2010. – № 5(37). – С. 193–197.

36. Радіонов І. І. Участь у нападі, вчинюваному бандою: поняття та кримінально-правова кваліфікація // І. І. Радіонов. – № 3(40) / 2011. – Харків, 2011. – С. 200–203.

37. Савчук Т. І. Поняття економічних злочинів та їх види / Т. І. Савчук // Право і безпека. – № 1/2009. – Харків, 2009. – С. 71–75.

38. Смирнов А. А. Щодо з'ясування питань кваліфікації та використання ст. 147 Кримінального кодексу України / А. А. Смирнов, Б. Є. Косінов // Донецький ун-т. Правничий часопис. – Вип. 1(25). – Донецьк, 2011. – С. 228–233.

39. Тімошенко Н. О. Особливості змісту вини у складах злочину, передбаченого ст. 358 Кримінального кодексу України / Н. О. Тімошенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – № 4(47). – Донецьк, 2011. – С. 113–118.

40. Тростюк З. А. Житло як предмет злочину, передбаченого ст. 162 КК України / З. А. Тростюк, І. І. Присяжнюк // Публічне право. – 2012. – № 1(5). – С. 99–107.

41. Тучков С. С. Характеристика діяння як ознаки складу злочину при перевищенні влади або службових повноважень (ч. 1 ст. 365 КК України) [Текст] / С. С. Тучков //

Держава та регіони. Сер. Право. – Вип. 2, 2011. – С. 105–109.

42. Франчук В. В. Поняття злочинів у сфері економіки та їх класифікація / В. В. Франчук // Львівський держ. ун-т внутр. справ. Вісник. Серія юридична. – Вип. 1(2)/ 2011. – С. 244–254.

43. Фурса В. В. Окремі питання щодо нових кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 156 КК України / В. В. Фурса // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – № 1(48)/2012. – Донецьк, 2012. – С. 95–99.

44. Цвіркун Н. Ю. Проблеми визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 254 Кримінального кодексу України / Н. Ю. Цвіркун // Право і безпека. – 2011. – № 2(39). – С. 235–239.

45. Шамара О. В. Поняття злочину проти основ національної безпеки України / О. В. Шамара // Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. Науковий вісник. – № 3(55). – Дніпропетровськ, 2011. – С. 193–198.

46. Шевченко О. Об'єкт та об'єктивна сторона фінансування тероризму як елементи складу злочину / О. Шевченко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 1. – С. 141–144.

47. Шевчук Т. А. Про деякі питання відповідальності за сутенерство та втягнення особи в зайняття проституцією / Т. А. Шевчук // Право і безпека. – 2010. – № 5(37). – С. 188–192.

48. Шеломенцев В. П. Кібернетична атака як протиправне діяння / В. П. Шеломенцев // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави. – Одеса, 2012. – С. 263–264.

49. Яцун М. М. Склади злочинів, що передбачають відповідальність за спеціальні види тілесних ушкоджень (ст.ст. 130, 133 КК України) / М. М. Яцун // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави. – Одеса, 2012. – С. 268–269.

науково-практичне видання

Оксана Степанівна СТЕБЛИНСЬКА

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Навчально-методичний посібник